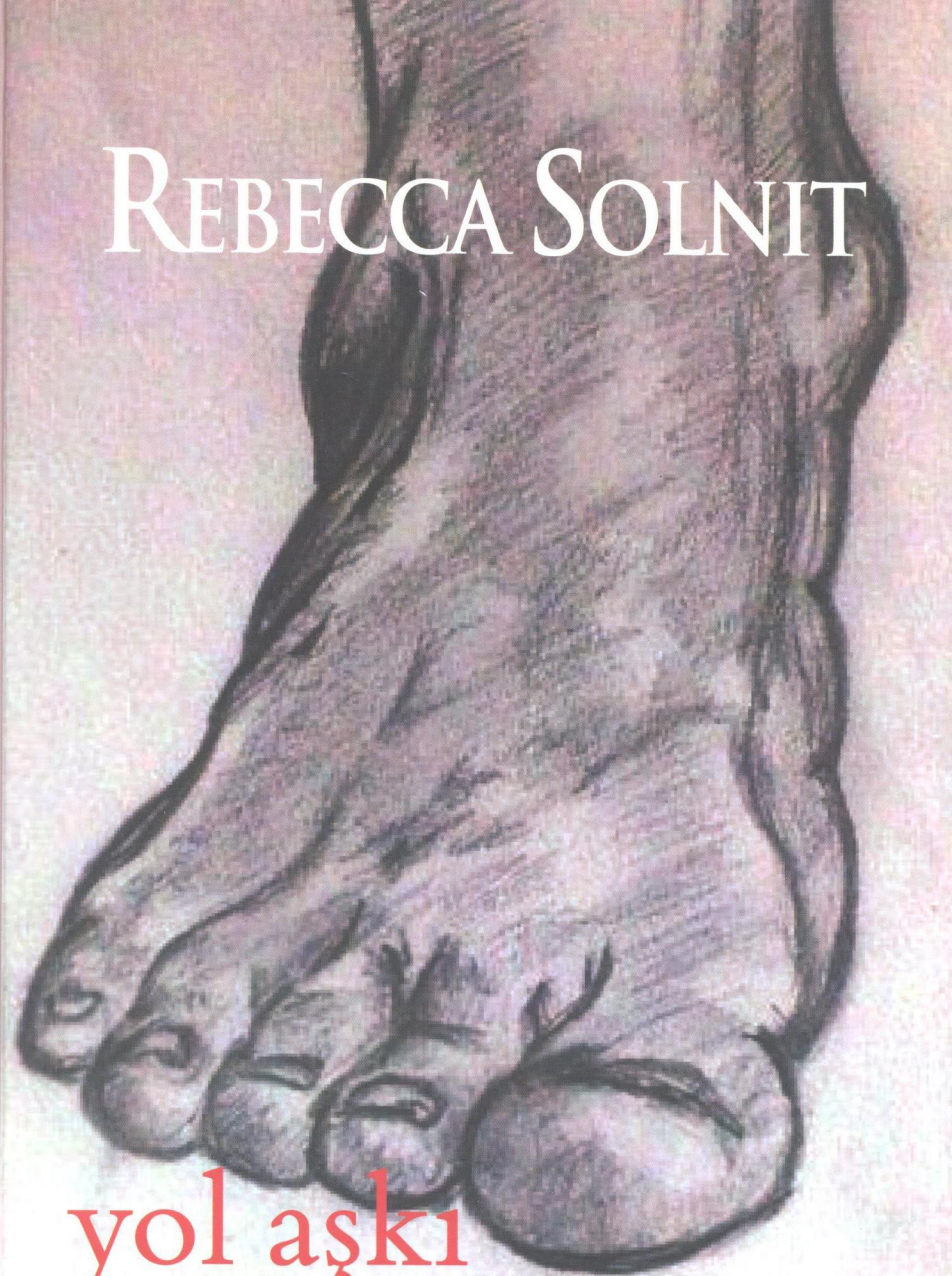
yol aşkı

YÜRÜMENİN TARİHİ

REBECCA SOLNIT

ENCORE



REBECCA SOLNIT

yol aşkı
YÜRÜMENİN TARİHİ

Çeviren: Elvan Kıvılcım

ENCORE

YOL AŞKI - YÜRÜMENİN TARİHİ Üzerine

"Anıtsal bir yürüme tarihi"

-Will Self, *Guardian*

"Bir ayağı diğerinin önüne koymakla ilgili olduğu kadar, zaman-uzam ve dünyanın bilincini de konu alan bir yürüme tarihi"

-*The Times*

"Solnit yürüyor, ama metni yükselip süzülüyor. Bizi insan tutan basit, yıkıcı etkinliğe dair şaşırtıcı derecede özgün bir betimleme bu. Dünyanın yayaları, birleşin!"

-Mike Davis, *Gecekondu Gezegeni*'nin yazarı

"Bir kıyıdan diğerine yürüyorum, o yüzden Rebecca Solnit'in düşüncelerle dolu ve büyüleyici Yol Aşkı'nı bana esin vermesi için yanımda taşıyorum."

-Yol Aşkı'nı "yazın okunacak kitap" olarak seçen Stephanie Merritt, *Observer*

"Bizi insan yapan etkinliklerden birine dair nefis ve kafa açıcı bir bakış"

-Andrew O'Hehir, *Salon*

"Kimse yürümeye, yürümenin kültürel tarihine ve manevi müfakatlarına dair Rebecca Solnit'ten daha güzel ve daha kapsamlı bir şekilde yazmamıştı."

-Maria Popova, *Brainpickings.org*

YAKINDAKİ UZAK Üzerine

"Hikayemizi anlatarak iyileşiyoruz. Ve başkalarının anlattığı hikayeleri dinleyerek -okuyarak- besleniyor, parçası olduğumuz, her şeyi kapsayan varoluşla bütünleşiyoruz. Okurun kulağına en derinde bunu fısıldayan *Yakındaki Uzak* hakkında sabaha kadar konuşabilirim"

-Melisa Kesmez, *Sabitfikir*

KAYBOLMA KILAVUZU Üzerine

"Rebecca Solnit birbirine incelikle bağlanan birbirinden güzel denemelerinde [*Kaybolma Kılavuzu*] kaybolmak temasını en geniş anlamıyla değerlendirip gidebileceği -uzak yakın- her yere gidiyor.... Solnit'le daha yeni tanıştım; belli bir yaştan sonra arkadaş edinmek zordur derler ama Rebecca'yla aramızın bozulacağına hiç ihtimal vermiyorum."

-Nazan Maksudyan, *Sabitfikir*

BANA BİLGİÇLİK TASLAYAN ADAMLAR Üzerine

"Okudukça 'bilgiçlik taslayan adamlar'dan olduğumu ve bunu doğallıkla kabul ettiğimi gördüm. Utandım, harekete geçtim, değişmeye çabaladım... Bu kitap özelinde düşünürsek tüm erkeklerin bu kitabı okumasını isterim, elimde olsa tanıdığım her adamın eline tutuştururum bu kitabı."

-Bülent Özgün, *Kayıprıhtım.org*

Rebecca Solnit San Francisco'da yaşıyor. National Book Critics Circle ödülünü alan *River of Shadows* da dahil olmak üzere on iki kitabı yayımlandı. Düzenli olarak London Review of Books ve Los Angeles Times için yazıyor. Diğer kitaplarından *Uzaktaki Yakın*, *Kaybolma Kılavuzu* ve *Bana Bilgiçlik Taslayan Adamlar* Encore tarafından yayımlandı.

YOL AŞKI

Yürümenin Tarihi



REBECCA SOLNIT

Çeviren: Elvan Kıvılcım

ENCORE

İngilizce orijinali *Wanderlust: History of Walking* ilk olarak yayımlandı.

© Rebecca Solnit 2000
Yol Aşkı: Yürümenin Tarihi © Encore Mayıs 2016
Bu kitabın tüm hakları Encore Yayınları'na aittir.
Hill Nadel Literary Agency ve AnatoliaLit Ajans aracılığıyla yayımlandı.

Fotoğraflar:
Cedric Wright, *Sierra Club Mountaineers on Mount Resplendent in the Canadian Rockies*, 1928, Sierra Club William Colby Kütüphanesi izniyle.
March of Mothers in the Plaza de Mayo, Nisan 1978, Asociación Madres de Plaza de Mayo izniyle.
Marina Abramović, *The Lovers*, 1988 Siyah/Beyaz fotoğraf, Sean Kelly Gallery izniyle.

Encore Yayınları
Tekrar Yayıncılık Bilişim ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No: 29423
Asmalımescit Mah. Meşrutiyet Cad. No:35/5 34430 Beyoğlu İstanbul
iletisim@encorekitap.com
www.encorekitap.com
ISBN 978-605-9949-42-2
Yayıma Hazırlayan: Tamer Erdoğan
Kapak Tasarım: Mehmet Öznur
Baskı: Sena Ofset, Sertifika no: 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi
4 NB 7-11, Topkapı İstanbul

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 7
GİRİŞ: YÜRÜMEYE DEVAM 11

I. DÜŞÜNCELERİN AOIMLARI 17

1. BİR BURUNDA DOLAŞTIKÇA: GİRİŞ 19
2. SAATTE ÜÇ MİL HIZLA İLERLEYEN ZİHİN 33
3. YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ: İki Ayak Üzerinde Yürüme Kuramcıları 55
4. FAZİLETE GİDEN DİK YOKUŞ: Bazı Hac Yolculukları 76
5. LABİRENTLER VE CADİLLACLAR: Simgesel Âleme Yürümek 102

II. BAHÇEDEN EL DEĞMEMİŞ DOĞAYA 123

6. BAHÇEDEN ÇIKIŞ YOLU 125
7. WILLIAM WORDSWORTH'ÜN BACAKLARI 156
8. GELENEKSEL DUYGULARLA DOLU BİN MİL: Yürümenin Edebiyatı 175
9. BİLİNMEZLİK DAĞI VE VARIŞ DAĞI 196
10. YÜRÜYÜŞ KULÜPLERİ VE ARAZİ SAVAŞLARINA DAİR 217

III. SOKAKLARDAKİ HAYAT 247

11. TEK BAŞINA DOLAŞANLAR VE KENT 249
12. PARİS YA DA ASFALT BOTANİĞİ 283
13. SOKAKLARDAKİ YURTTAŞLAR: Şölenler, Geçit Törenleri ve Devrimler 307
14. GECE YARISINDAN SONRA YÜRÜMEK: Kadınlar, Cinsellik ve Kamusal Alan 331

IV. YOLUN SONUNDAN SONRA 353

15. AEROBİK SİSYPHOS VE BANLİYÖLEŞEN RUHLAR 355
16. BİR YÜRÜYÜŞÜN ŞEKLİ 380
17. LAS VEGAS YA DA İKİ NOKTAARASINDAKİ EN UZUN MESAFE 395

Notlar 416
Dizin 441
Dipalıntı Notlan 445

TEŞEKKÜR

Bu kitabın köklerini, diğer şeyler hakkında yazarken yürüme hakkında yazdığıma ve bu konuda daha kapsamlı yazmam gerektiğine dikkatimi çeken arkadaşlarıma borçluyum –bunların başında, Danimarka'daki Louisiana Müzesi'nde yer alan 1996 tarihli sergisi *Yürümek ve Düşünmek ve Yürümek*'in kataloğu için yürümeyle ilgili benden bir yazı isteyen Bruce Ferguson; bu yazıyı okuyup yürümeyle ilgili bir kitap yazmayı düşünmem gerektiğini söyleyen editör William Murphy; evinin yakınlarında izinsiz geçiş yürüyüşü yaparken, "Keşke bu kitabı yazmaya benim zamanım olsa ama yok, o yüzden sen yazmalısın," diyerek kitap fikrini kafamda perçinleyen Lucy Lippard (aslında, Lucy'nin yazacağından çok farklı bir kitap ortaya çıktı) geliyor. Bu konu hakkında yazmanın en zevkli yanlarından biri de, yürümenin birkaç mühim uzmanı değil çok sayıda amatörü olmasıydı (herkes yürüyor, şaşırtıcı sayıda insan yürüme hakkında kafa yoruyor ve yürümenin tarihi birçok akademisyenin çalışma alanıyla kesişiyor); bu nedenle, neredeyse tanıdığım herkes bir anekdot, bir referans ya da bakış açısı sunarak araştırmalarıma katkıda bulundu. Yürümenin tarihi herkesin tarihidir fakat bu tarihin benim anlattığım biçimi, özellikle, en içten şükranlarımı borçlu olduğum şu arkadaşlardan yardım aldı: erken dönemde birçok iyi fikir veren ve beni bolca cesaretlendiren Mike Davis ve Michael Sprinker; uzun zaman önce beni toplu yürüyüşler için sokaklara ve protesto amaçlı hac yürüyüşleri için Nevada Deney Sahası'na gitmeye ikna ettiği için erkek kardeşim David; bisiklet aktivisti erkek kardeşim Stephen; John ve Tim O'Toole, Maya Gallus, Linda Connor, Jane Handel, Meridel Rubenstein, Jerry West, Greg Powell, Malin Wilson-Powell, David Hayes, Harmony Hammond, May Stevens, Edie Katz, Tom Joyce ve Thomas Evans; Dunkeld'den Jessica, Gavin ve Daisy; Edinburgh'den Eck Finley ve Little Sparta'da yaşayan babası; June Lake'de yaşayan Valerie ve Michael Cohen; Reno'dan Scott Slovic; Brixton'daki Sokakları Geri Al hareketinden Carolyn; Iain Boal; menajerim Bonnie Nadell; yürümenin genel bir tarihi fikrini hemen benimseyen ve bu tarihin yazılmasına imkân veren Penguen-Viking yayınlarındaki editörüm Paul Slovak; ve özellikle de, kitabı bölüm bölüm benden dinleyen, dağcılık tarihi ve Asya mistisizmine dair bana çok şey aktaran ve bu kitap boyunca yanı başımda yürüyen Pat Dennis.

YOL AŞKI

YÜRÜMEYE DEVAM

89 yaşındaki Doris Haddock ya da daha iyi bilinen ismiyle Granny D, Amerika Birleşik Devletleri'nin seçim kampanyalarının finansmanı yasasının değişmesi gerektiğine inanıyordu. 1 Ocak 1999'da bu talebini duyurmak için ülkeyi boydan boya yürümek üzere yola çıktı; on dört ay ve 3200 mil sonra başkente varmıştı. Büyük sermayenin sinsice yozlaştıran etkilerine karşı tepkisini dile getirmek amacıyla açıklık, adanmışlık ve az masraf gerektiren bir eylem seçmiş olması tesadüf değildi. Britanyalılar ise, 2000 yılında yürürlüğe girmesine rağmen, haritacılık bürosunun hazırladığı halkın kullanımına yeni açılmış kırsal alan haritaları ve diğer seyahat rehberlerinin ortaya çıkışı sayesinde ancak şimdilerde uygulanabilen aylaklık hakkı yasasıyla, başka bir mücadeleyi kazandılar. Özel mülk sahiplerine karşı mücadele devam etse de, adanın büyük bölümüne halkın erişimi, eskisine oranla günümüzde çok daha kolay. Kentleri araç trafiğine kapatıp yayalaştırmak ve kentsel tasarımı yeniden düşünmek, çocukların yeniden okula yürüyebilmesine olanak sağlamak, hatta pazar günleri ya da yılda bir kez veya her zaman için otomobillerin kent merkezlerine girişini yasaklamak üzere verilen diğer mücadeleler de kazanıldı. Yeni binyılın gelişi, gizlilik ile açıklık, gücün pekiştirilmesi ile dağıtılması, özelleştirme ile kamu mülkiyeti ve güç ile yaşam arasındaki diyalektiği de beraberinde getirdi ve yürüme, en baştan beri, daima bu diyalektiğin ikinci terimlerinden yana olageldi.

15 Şubat 2003'te, polisin tahminine göre yedi yüz elli bin kişi Londra sokaklarına dökülmüştü. Oysa gösteriyi düzenleyenler iki milyonun daha gerçekçi bir rakam olduğunu düşünüyordu. Glasgow'da elli bine yakın kişi yürüyüşe katıldı. Dublin'de yüz bin, Berlin'de bunun üç katı, Roma'da üç milyon, Paris'te yüz bin, Barselona'da bir buçuk milyon ve Madrid'de iki milyon insan yürüdü. O gün, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Santiago

ve diğer Güney Amerika kentlerinde gösteriler düzenlendi. Yürüyüşçüler Seul, Tokyo, Tel Aviv, Bağdat, Karaçi, Detroit, Cape Town, Kalküta, İstanbul, Montreal, Mexico City, New York, San Francisco, Sydney, Vancouver, Moskova, Tahran ve Kopenhag'da toplandı. Ancak, yalnızca büyük kentlerin isimlerini sayarsak Touluse ve Malta'da, New Mexico ve Bolivya'nın küçük kentlerinde, Kuzey Kanada'da bulunan Eskimo anayurdunda ya da Montevideo, Mostar ve yürüyüşçülerin polis tarafından dövüldüğü Tunus'un Sfaks kentindeki coşkuyu görmezden gelmiş oluruz. Aynı şekilde, rüzgârın etkisiyle ısının -40 derece santigrada düştüğü Quebec'in Chicoutimi şehrindeki; Alaska'nın Juneau kentindeki ve bilim insanlarının, fazla uzağa yürüyemeseler de, yedinci kıtanın bile protestolara destek verdiğini göstermek için savaş karşıtı fotoğraflar çektirdiği Antarktika'nın Ross Adası'ndaki coşkuyu da göz ardı etmiş sayılırız.

Otuz milyondan fazla insanın katıldığı bu küresel yürüyüş, *New York Times*'ın sivil toplumu, "dünyanın öteki süper gücü" olarak ilan etmesine yol açtı. Her ne kadar o 15 Şubat günü, Irak'a karşı savaşı durduramamış olsa da, o savaşın parametrelerini değiştirmiş olabilir; örneğin, vatandaşlarından gelen yoğun baskı sonucunda Türkiye, hava üslerinin saldırı için kullanılmasına izin vermedi. Yirmi birinci yüzyılın gelişiyle birlikte, halk gücü ve kitlesel protestolar çağı da başlamış oldu. Özellikle Latin Amerika'da bu güç, rejimleri devirmek, darbeleri durdurmak, öz kaynakları yabancı yatırımcılardan korumak, Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi'nin neoliberal programını baltalamak suretiyle kendini çokça hissettirmiş olsa da, kolektif halk eylemleri, Belgrad'daki öğrencilerden Koreli çiftçilere uzanan bir yelpazede fark yaratmışlardır. Sadece yürümek dünyayı değiştirmiş değildir fakat birlikte yürümek, şiddete, korkuya ve baskıya karşı durabilen sivil toplumun bir töreni, aracı ve güçlendiricisi olmuştur. Doğrusu, yürümeyle birlikte düşünülen alana dair serbest çağrışım ve bilgiler olmadan ayakta kalabilecek bir sivil toplum düşünmek zor. İzole edilmiş ya da edilgen bir nüfustan pek de yurttaş olmaz.

1999 Dünya Ticaret Örgütü toplantısına son verilmesiyle sonuçlanan 30 Kasım 1999 tarihli elli bin kişilik Seattle yürüyüşü küresel bir hareketin, yerel, demokratik, türdeşleştirilmemiş ve

bağımsız olanı tehdit eden küreselleşmenin şirket sürümüne karşı ayaklandığı yeni bir çağın başlangıcıydı. Yeni binyılın fırtınalı şafağı olarak sıklıkla seçilen bir diğer tarih de 11 Eylül 2001 ve Dünya Ticaret Kulelerinin çöküşüdür. Belki de bu terörizm olayına karşı verilen ilk tepki en anlamlısıydı: Sokaklarını tanıyan yurttaşlar ve yabancılara yardım eli uzatmak isteyen insanlar olarak tehlikeden uzaklaşmak için hep birlikte yürüyen on binlerce New Yorklu, kasvetli bir geçit töreni misali bulvarları doldurmuş, Brooklyn Köprüsü'nü yaya yoluna dönüştürmüş ve sonunda Union Square Meydanı'nı halkın topluca yas tutması ve tartışması için bir agoraya çevirmişlerdi. On binler ya da yüz binlerin halka açık alanda, silahsız, birbirine bağlı ve eşit şekilde yaşaması, hem saldırıların hem de Bush'un intikamının –ve olayla alakasız Irak'taki o savaşın da– ayırt edici özelliği olan üstü kapalılık ve şiddetin tam aksi bir durumdu. Savaş karşıtı hareketin çoğunlukla kitlesel yürüyüşçü gruplardan oluşması belki de tesadüf değildir.

Caddelerde silahsız insanların birlikte yürümesinden doğan gücün en iyi kanıtı, bu kalabalıkları denetim altına almak ya da tümden durdurmak için ABD ve Birleşik Krallık'ta alınan sert önlemlerdir: Ağustos 2004'te New York'taki Cumhuriyetçi Ulusal Kongresinde; bir yıl sonra, G8 zirvesi sırasında İskoçya'nın Gleneagles kentinde; aynı zamanda, ister DTÖ, ister IMF, Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu veya G8 olsun, 1999'dan beri düzenlenen her küreselleşme konferansında alınan önlemler gibi. Azınlığın gücünün alenen çoğunluğun gücüyle rekabete giriştiği bu zirveler, her zaman etraflarında geçici polis devletleri inşa edilmesine ihtiyaç duyarlar. Bu zirvelerde, güvenlik kuvvetlerine, silah ve cephaneye, gözetime, tel örgü ve barikatlara harcanan milyonlarca sterlin, dolar, euro veya yenle zulüm politikalarının savunulması uğruna zulüm gören bir dünya söz konusudur.

Ancak yürümenin zamanı, mekânı ve iradesine ve bu edimde somutlaşan türden insan olma haline karşı harekete geçirilen daha sinsi güçler de var. Bu güçlerden biri, benim "ara zaman" şeklinde nitelendirdiğim, bir yere ya da bir yerden yürümeye, gezinmeye, iş görmek için koşturmaya ayrılan zamandır. Bu cins zaman, israf diye hor görülüp azaltılmış, kalanı da müzik dinleten kulaklıklar ve konuşmaları aktaran cep telefonlarıyla doldurulmuştur. Bu

gevşek zamanın kıymetini bilme yetisi, faydasız olanın faydaları çoğunlukla açık havada olma zevkiyle birlikte buhar olup uçuyormuş gibi geliyor –tanıdık olmayandan duyulan zevk de buna dahil: Cep telefonu konuşmaları yalnızlığa, sessizliğe ve bilinmeyenle karşılaşmalara karşı bir tampon görevi görüyor. Tek başına teknolojiyi günah keçisi olarak yaftalamak da zor; ne de olsa, 15 Şubat 2003'teki gösteri yürüyüşü internet aracılığıyla düzenlenmişti. Ancak teknolojinin ticari konuşlandırılması, ekseriyetle, hem mali hem de politik alanda serbest olana karşı gerçekleşiyor. Diğer değişiklikleri, yani *Yol Aşkı*'nı yazdığım yıllardan bu yana çoğunlukla dozu artan etkenleri belirlemek ise daha kolay.

Dünyanın git gide daha fazla yerinde insanlar çocukluktan itibaren hareketsizleşip aşırı beslendikçe, obezite ve onun sebep olduğu sağlık sorunları, gitgide daha fazla bir ulusötesi salgın hastalığı andırıyor; atıl insan bedeninin hareket kabiliyetini gitgide daha fazla yitirdiği bir çöküş sarmalı bu. Bu obezite yalnızca –dijital eğlence, otoparklar, çarpık kentleşme ve banliyölerden oluşan bir dünyadan kaynaklanan– koşullara bağlı değildir; insanlar bedenlerinin, karşılaştıkları zorluklarla yüzleşmeye yeterli olduğunu ve onu kullanmanın zevk verdiğini unuttukları ölçüde, aynı zamanda, özünde kavramsaldır. İnsanlar bedenlerini esasen edilgen bir şey olarak algılıyor ve tahayyül ediyor; bir hazine ya da bir yük olarak ama iş yapmak ve seyahat etmek için bir araç olarak değil. Örneğin, motorlu Segway scooter için kullanılan tanıtım malzemeleri, kentlerde ve hatta depolarda bile kısa mesafeli yolculuk yapmanın yalnızca makinelerin çözebileceği bir zorluk olduğunu ileri sürüyor. Mesafeleri kat etmek için yalnızca ayaklarımızın yeterli oluşu, makineler olmadan seyahat ettiğimiz binyılla birlikte hafızalarımızdan silinip gitti. Hayal gücünün ve sorumluluğun çöküşüne karşı mücadele etmek, siyasi özgürlük için verilen savaşlar kadar önemli olabilir çünkü sadece özümüzde var olan içsel gücümüzü canlandırdığımız ölçüde hem baskılara hem de hareket eden canlı bedenin erozyonuna direnebiliriz.

İklim ısındıkça ve petrol tükendikçe, bu canlandırma büyük önem arz edecek; belki de, diğer seçenekleri talep etmek yerine "alternatif yakıt" ve motorize yoldan devam etmek diğer yöntemlerden çok daha fazla önem arz edecek. Altyapının her şey demek

olduğuna, eğer altyapıyı inşa ederseniz gerisinin geleceğine inanan yaya ve bisiklet savunucularıyla sık sık anlaşmazlığa düştüğüm oluyor. Sanayi bölgesi insanlarının çoğunun, ataları kadar görgülü ve yaya (ya da en azından motorizeleşmemiş) olmak için gerekli donanımı kazanmadan önce zamanı, mekânı ve kendi bedenlerini yeniden düşünmesi gerektiğine inanıyorum. Sadece Manhattan ve Londra gibi yerlerdeki –bazı– insanlar, gündelik yaşam alanlarında etkin, etik ve zaman zaman derin zevk veren bir biçimde yol almak için kendi bacaklarını toplu taşıma araçları yanı sıra nasıl kullanmaları gerektiğini anımsıyormuş gibi görünüyor.

Yol Aşkı'nı 1990'ların sonunda, çoktan kutuplaşmış bir dünyada yazdım. Okuyucuların ve eleştirmenlerin onu bu kadar sevmeleri beni şaşırtmıştı. Belki de, hac yolculukları ve fahişelerin gezintileri hakkında okumaktan aldıkları zevk, bu kitabın aynı zamanda sanayileşme, arazilerin özelleştirilmesi, kadınların ezilmesi ve kısıtlanması, banliyöler, gündelik yaşamın bedenden soyutlanması ve benzeri birkaç şey karşıtı bir polemik oluşuna tepki göstermelerini engellemiştir. Bu kitap benim önümde, hâlâ keşfetmeye devam ettiğim geniş bir alan açtı; Eadweard Muybridge hakkında yazdığım 2003 tarihli kitabım bazı yönlerden, *Yol Aşkı*'yla başlayan, zamanın ve mekânın sanayileşmesi ve gündelik yaşamın hızlanması üzerine araştırmalarımın devamı niteliğindedir. *Hope in the Dark* [Karanlıkta Umut], sokaktaki yurttaşın dünyayı değiştirme gücünü daha yakından inceledi. *Kaybolma Kılavuzu* ise amaçsızca dolanmak ve belirsizliğin faydaları konusuna daha ayrıntılı baktı. Halen *Yol Aşkı*'nın mıntıkasında yürüyorum. Bu mıntıka benim için bir dünya haritası niteliğinde: Bütün haritalar gibi seçici ama aynı zamanda oldukça kapsamlı da.

Bu kitabı yazmanın ve kitap için araştırma yapmanın en büyük zevklerinden biri, birçok tanıdık ayrışmayı yeniden buluşturan bir dizi tanımlamaya ve sonuca varmaktı. Yürürken, beden ve zihin birlikte çalışır ve böylece, düşünmek neredeyse fiziksel, ritmik bir eyleme dönüşür – Kartezyen zihin/beden ayrımının sona erdiği noktaya hoş geldiniz. Maneviyat ve cinsellik de işin içine girer. En iyi yürüyüşçüler, hem kentte hem de kırsal alanların içinde aynı şekilde yol alırlar. Hatta tıpkı eski

çağ insanlarının yaptığı gibi yürüdüğünüzde ya da tarihten veya kendi yaşamınızdan bir olayı, izini sürerek yeniden yaşadığınız zaman, geçmiş ve bugün bir araya gelir. Her yürüyüş uzamda, bir ipliğin kumaşta yol alması gibi yol alır; uzamı, kesintisiz bir deneyim olacak şekilde dikerek. Hava ulaşımının, hatta araba ve trenlerin zamanı ve uzamı kesip biçmesinden ne denli farklıdır bu! Sanayi çağında yitirdiğimiz şeylerden biri de bu devamlılık bence – ancak onu ısrarla geri isteyebiliriz, bazıları bunu zaten yapıyor. Sokaklar ve kırlar bekliyor.

I. KISIM



DÜŞÜNCELERİN ADIMLARI

Birinci Bölüm

BİR BURUNDA DOLAŞTIKÇA:

GİRİŞ

Nasıl başlar? Kaslar gerilir. Bacaklardan biri, yeryüzü ve gökyüzü arasında vücudu dimdik tutan bir sütundur. Diğeri, bir sarkaç gibi arkadan salınarak gelir. Topuk yere değer. Vücudun bütün ağırlığı ayağın üzerine biner. Ayak başparmağının itişiyle, hassas bir dengede duran vücut ağırlığı tekrar yer değiştirir. Bacaklar yer değiştirir. Önce bir adımla başlar, sonra bir başka adım ve bir diğer adım daha derken, tıpkı davula vuruşların oluşturduğu ritim gibi biriken adımlar, yürüyüşün ritmini oluşturur. Din, felsefe, çevre, kent politikaları, anatomi, alegori ve aşk acısı diyarlarına kolayca girip çıkan yürüme, dünyanın en tanıdık ama aynı zamanda en karmaşık şeyidir.

Yürümenin genel tarihi, binlerce kitapta, şarkıda, caddede ve serüvende bölük pörçük izine rastlanan, yazıya dökülmemiş gizli bir tarihtir. Yürümenin bedensel tarihi, iki ayak üzerinde duruşumuzun ve insan anatomisinin geçirdiği evrimin de tarihidir. Yürüme, çoğu zaman, sadece pratik amaçlıdır; iki nokta arasında düşünmeden yapılan bir ulaşım hareketidir. Yürüyüşü bir araştırmaya, törene, bir meditasyona dönüştürmek yürümenin özel bir alt kümesidir; postacının postayı getirmesi ve büro çalışanının trene yetişmesiyle fizyolojik benzerliği bulunsa da, felsefi anlamda bunlardan bütünüyle ayrıdır. Bu da demek oluyor ki,

İnsanlık ilk adımlarını attığından bu yana, kimsenin, neden yürüyoruz, nasıl yürüyoruz, bundan

yürümenin konusu, bir bakıma, evrensel olaylara yüklediğimiz özel anlamlardır. Yemek yemek veya nefes almak gibi yürümek de, erotikten manevi olana, devrimciden sanatsala dek birbirinden muazzam farklı kültürel anlamlar taşıyabilir. Bu noktada, yürümenin tarihi, aynı zamanda imgelemin ve kültürün; farklı zamanlarda farklı yürümeler ve yürüyüşçülerin peşinde olduğu zevkin, özgürlüğün ve anlamların tarihinin de bir parçası olmaya başlıyor. Bu imgelem, iki ayak üzerinde kat ettiği mekânları biçimlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu mekânlar tarafından biçimlendiriliyor da. Yürüme, patikalar, yollar ve ticaret güzergâhları oluşturdu; yerel ve kıtalararası mekân algıları yarattı; kentleri ve parkları şekillendirdi; haritalar, gezi rehberleri, teçhizat üretti ve dahası, hac yolculukları, dağcılık keşifleri, gezintiler ve yaz piknikleri üzerine yürüme öyküleri ve şiirlerinden oluşan geniş bir külliyatın gelişimine olanak tanıdı. Hem kente hem de kırsal alana ait peyzajlar öyküleri doğuruyor ve öyküler de bizi yeniden bu tarihin mahalline geri getiriyor.

Nasıl ki yürüme amatör bir uğraşsa, yürümenin tarihi de amatör bir tarihtir. Bir yürüme metaforuna başvurmak gerekirse, yürüme başkalarının özel mülküne –anatomi, antropoloji, mimarlık, bahçecilik, coğrafya, politika ve kültür tarihi, edebiyat, cinsellik ve din araştırmaları üzerinden– izinsiz girer ve uzun yolu boyunca bu alanların hiçbirinde mola vermez. Uzmanlık sahasını gerçek bir saha gibi düşünürsek (çimleri özenle kesilmiş ve içinde belli bir spor oynanan dikdörtgen sınırlara sahip bir alan), içeriği itibariyle yürüme, tıpkı yürüme eyleminin kendisi gibi, sınır tanımaz. Üstelik tüm bu sahaların ve herkesin deneyiminin bir parçası olan *yürümenin tarihi* her ne kadar neredeyse sınırsız olsa da, yürümenin benim yazdığım *bu* tarihi ancak kısmidir; sık sık geldiği yoldan geri dönen ve etrafına bakınarak yol alan bir yürüyüşçünün, diğer patikalar arasında açtığı nevi şahsına münhasır bir patika. İlerleyen sayfalarda, ülkem ABD'de çoğumuzu bugüne taşıyan patikaların izini sürmeye çalıştım; büyük oranda Avrupa kaynaklı bu tarih, Amerikan uzamının oldukça farklı boyutları, yüzyıllar boyu burada süren uyum

önce hiç yürümüş müydük, daha iyi yürüyebilir miyiz, yürümek ne işimize yarıyor, sorularını

sağlama ve mutasyon süreçleri ve bu patikalarla yakın dönemde yolu kesişen -Asya gelenekleri başta olmak üzere- diğer gelenekler aracılığıyla başkalaşarak dönüşmüştü. Yürümenin tarihi herkese ait bir tarihtir ve onun herhangi bir yazılı türü, en iyi ihtimalle, yazarın yakınındaki işlek yollara dikkat çekebilir – diğer bir deyişle, benim izini sürdüklerim dışında başka yollar da var.

Bir bahar sabahı yürümeyle ilgili bir şeyler yazmak üzere masaya oturdum ve sonra hemen tekrar ayağa kalktım çünkü masa, büyük çaplı düşünmek için doğru yer değildi. Golden Gate Köprüsü'nün hemen kuzeyindeki askeri tahkimat kalıntılarıyla dolu bir burunda, bir vadiden yukarıya tepenin sırtı boyunca yürüyüp sonra tekrar aşağı Pasifik'e indim. Normalden çok daha fazla yağışlı geçen bir kışın ardından bahar gelmiş, tepeler, her yıl unutup sonra yeniden keşfettiğim o çılgın ve capcanlı yeşile bürünmüşlerdi. Yeni mahsul çimlerin arasından bir önceki mevsimden kalma, yağmurların altın yaz sarısından kül rengine döndürdüğü daha soluk tonlardaki renk paletine sahip otlar boy gösteriyordu. Kıtanın diğer yakasında, bir zamanlar benden daha büyük bir şevkle yürümüş olan Henry David Thoreau, yöreyi şu sözlerle anlatıyordu: "Tamamen yeni bir manzarayla karşılaşmak büyük mutluluktur ve ben bu zevki halen her öğleden sonra yaşıyorum. İki ya da üç saatlik bir yürüyüş beni alıp, görüp görmeyi hayal edebileceğim en tuhaf diyarlara götürüyor. Daha önce gözümden kaçmış, tek başına duran bir çiftlik evi, bazen kral saraylarından farksız oluyor. Aslında, on mil çapındaki bir bölgenin doğasında veya bir akşam gezintisinde karşımıza çıkanlarla bir insanın yetmiş yıllık ömrüne sığanlar arasında yakalayabileceğimiz bir tür uyum var. İkisine de hiçbir zaman tam anlamıyla aşina olamayız."

On yıl önce, zor bir sene yaşarken, endişelerimden kurtulmak için yürümeye başladığım bu yollar ve patikalar, altı millik bir parkur oluşturuyor. Hem işimden kaçmak hem de işimi yapmak için sürekli bu parkura geldim çünkü üretim odaklı bir kültürde

kendisine sormadığını fark etmek çok tuhaf değil mi? Oysa tüm dünyanın aklını meşgul eden

düşünmek, genellikle, hiçbir şey yapmamak olarak algılanır ve hiçbir şey yapmamak da kolay bir iş değildir. Bu durumu kamufle etmenin en iyi yolu bir şey yapıyor gibi görünmektir ve hiçbir şey yapmamaya en yakın yapılacak şey de yürümektir. Bedenin istem dışı ritimlerine –nefes alma ve kalp atışına– en yakın istemli hareket yürümektir; çalışma ve aylaklık, var olmak ve yapmak arasında hassas bir denge kurar. Düşünceler, deneyimler ve varışlardan başka bir şey üretmeyen bedensel bir iştir. Diğer şeyleri düşünmek için yürüyerek geçirdiğim onca yıldan sonra, –Thoreau'nun bahsettiği anlamda– tanıdık bir alanda işe geri dönmek, yani yürüme üzerine düşünmek bana oldukça mantıklı geldi.

İdeal olarak yürüme zihnin, bedenin ve dünyanın, sanki nihayet birbiriyle konuşmaya başlamış üç kişi ya da aniden bir melodi oluşturan üç nota benzeri uyum içinde bulunduğu bir durumdur. Yürüme sayesinde bedenimizde ve dünyada var olur ancak onlar tarafından meşgul edilmeyiz. Bütünüyle düşüncelerimiz içinde kaybolmadan düşünmemiz mümkün olur. Bu burunda görsel bir şölene dönüşen mor acıbaklalar için mevsim çok erken ya da çok mu geçti, emin değildim ancak patikaya uzanan yolun gölgelik tarafında çayır köpükotları büyümekteydi ve bana, her yıl ilk olarak bu beyaz çiçeklerin gösterişiyle bezenen çocukluğumun yamaçlarını anımsatıyorlardı. Siyah kelebekler, kanatları kadar rüzgâr tarafından da savrularak etrafımda uçuşurken geçmişimden başka bir dönemi çağrıştırdılar. Sanki yürüyerek hareket etmek, zamanda ileri geri gitmeyi de kolaylaştırıyor; planlar, anılar ve gözlemler arasında dolanıp duruyor zihin.

Yürümenin ritmi bir tür düşünme ritmini de beraberinde getirir ve bir doğa parçasının içinden geçmek, bir düşünceden diğerine geçişi hem yansıtır hem de tetikler. Bu durum, iç ve dış dünyadaki yolculuklar arasında tuhaf bir ahenk yaratır ve sanki şunu ima eder: Zihin de bir tür doğa parçasıdır ve yürümek de onu kat etmenin bir yoludur. Yeni bir düşünce, çoğunlukla, doğanın zaten hep orada bulunan bir unsuruymuş gibi gelir bize;

felsefi, psikolojik ve politik sistemlerin tamamıyla yakından ilişkili sorular bunlar. —HONORE

düşünmek, üretim değil de bir yolculuktur sanki. Yani, yürüme tarihi bir yönüyle somutlaşan düşünmenin tarihidir; ne de olsa, zihnin değil ama ayakların hareketinin izini sürebiliriz. Yürümek aynı zamanda görsel bir etkinlik biçiminde de düşünülebilir; her yürüyüş, karşımıza çıkan yerleri hem inceleyip hem de üzerinde düşünmek, yeniyi tanıdık olanın içinde eritmek için rahat bir tempoda yolculuk yapmaktır. Belki de, yürümenin düşünürlere mahsus faydalarının kaynağı da budur. Yolculuğun sürprizleri, özgürleştirmesi ve zihin açıcılığı bazen dünyayı değil mahalleyi dolaşırken de edinilebilir; yürüme, hem uzaklarda hem de yakınlarda yol alır. Ya da belki yürümeyi bir yolculuk yapmak değil de hareket etmek şeklinde tanımlamak gerekiyor çünkü insan daireler çizerek de yürüyebilir veya bir koltukta hareketsiz oturarak dünyayı dolaşabilir; öyle bir tür yol aşkı var ki, hareket halindeki arabanın, teknenin ya da uçağın değil de, yalnızca hareket halindeki bedenin edimleriyle doyurulabilir. Sanki zihni harekete geçiren, hareketin kendisi olduğu kadar gözümüzün önünden geçip giden manzaralardır ve yürümeyi hem belirsiz hem de sonsuz ölçüde bereketli kılan da budur: Yürümek hem bir araç hem de bir amaç, hem yolculuk hem de varış noktasıdır.

Ordunun inşa ettiği eski toprak yol vadiden yukarı kıvrılan seyrine başlamıştı. Arada sırada yürüme edimine odaklansam da, çoğunlukla yürüdüğümün bilincinde olmadan yürüyordum; ayaklar denge hakkında bildiklerini kullanarak ilerliyor, taşları ve yarıkları atlıyor, tempolu adımlarla yol alarak uzaklardaki tepelere ve yakınlardaki çiçek öbeklerine bakabilmem için beni özgür bırakıyordu: zambaklar, ismini asla öğrenemediğim incecik pembe çiçekler, sarı çiçekleriyle ekşiyonca bolluğu ve son kavisin yarısında bir nergis. Yirmi dakikalık zorlu bir tırmanışın ardından nergisi koklamak için durdum. Bir zamanlar bu vadide bir mandıra çiftliği bulunuyordu ve çiftlik evinin temelleri ile sağa sola serpilmiş birkaç yaşlı meyve ağacı aşağılarda bir yerde, söğütlerle dolu sulak vadi tabanının öte tarafında halen ayak-

ta kalabilmişti. Bu arazi, eğlence ve dinlenme alanı olduğundan çok daha uzun süre bir çalışma alanıydı: İlk önce Miwok yerlileri buraya yerleşmişti, ardından çiftçiler geldi fakat bir yüzyıl sonra onlar da askerî üs tarafından yerinden edildi. Kıyılar, 1970'lerde giderek daha soyutlaşan ve havada gerçekleşen savaşlar yüzünden önemini yitirdiğinde bu üs de kapandı. 1970'lerden beri bu arazi, Ulusal Park Hizmetleri'nin ve zevk için doğada yürüyüş geleneğinin benim gibi mirasçılarının kullanımında. Muazzam büyüklükteki betondan top mevzileri, sığınaklar ve tüneller – mandıra binalarının aksine– asla yok olmayacaklar fakat mandırada çalışan ailelerden geriye kalan da, yerel türler arasında boy gösteren bahçe çiçeklerinin canlı mirası olmalı.

Yürümek dolaşmaktır ve ben de toprak yolun kavisindeki nergis öbeğimden, önce düşüncelerimle sonra da yürüyerek dolaşmak suretiyle uzaklaştım. Askerî yol, zirveye ulaştıktan sonra beni tepenin yamacından aşağı götürecek, zirvenin batı tarafındaki kademeli inişten önce rüzgâra karşı yokuş aşağı yol alacak keçiyoluyla birleşti. Bu patikanın yukarısındaki sırtta, kuzeyde kalan bir sonraki vadiye yüzünü dönmüş eski bir radar istasyonu sekizgen biçimli bir çitle çevrilmişti. Asfalt rampadaki cisimler ve beton sığınaklardan oluşan tuhaf koleksiyon, nükleer füzeleri vadi tabanındaki üsten diğer kıtalara yönlendirmeye yarayan Nike füze güdüm sisteminin bir parçasıydı (ancak bu füzelerin fırlatıldığı bir savaş hiç olmadı). Bu harabeleri, dünyanın iptal edilen sonundan bir hediye olarak düşünmeye çalışalım.

Herhangi bir patika ya da düşünce zinciri kadar sürprizlerle dolu bir güzergâhı izleyerek beni yürümenin tarihine ilk getiren de nükleer silahlardı. 1980'lerde nükleer karşıtı bir eylemci olmuş ve Nevada Deneme Sahası'nda (içinde, ABD'nin 1951'den bu yana binin üzerinde nükleer bomba patlattığı, Nevada'nın güneyindeki, Enerji Bakanlığı'na ait Rhode Island büyüklüğünde bir saha) baharda yapılan protesto eylemlerine katılmıştım. Bazen nükleer silahlar, kampanyalar, yayınlar ve lobicilik faaliyetleri aracılığıyla direnilmesi gereken –kâğıt üzerindeki– bütçe, atık ve olası ölü rakamlarından başka bir şey değilmiş gibi

geleneğine göre, öfkeye kapılanlar açık alanda dümdüz yürüyerek bu duygudan kurtulurlar.

geliyordu. Silahlanma yarışı kadar, bunun karşısındaki direnişin bürokratik soyutluğu, esas mevzunun gerçek bedenler ve gerçek yerlerin tarumar edilmesi olduğunu anlamamızı zorlaştırabiliyor. Deneme sahasında ise durum çok farklıydı. Her protesto eyleminde bir ya da iki hafta boyunca kamp kurduğumuz alanın yakınındaki güzelim yalınlıktaki doğada kitle imha silahları patlatılıyordu (1963'ten sonra yeraltında patlatılsalar da halen atmosfere radyasyon yaymaya ve toprağı sarsmaya devam ediyorlardı). Biz (bu *biz*, pejmürde kılıklı Amerikan karşıt kültürü kadar Hiroşima ve Nagasaki'den hayatta kalanlar, Budist rahipler, Fransisken rahip ve rahibeler, savaş karşıtlığını seçmiş savaş gazileri, taraf değiştiren fizikçiler, bombanın gölgesinde yaşayan Kazak, Alman ya da Polinezyalı eylemciler ve bu arazinin asıl sahibi Batı Şaşonlarından oluşuyordu) soyutlamanın tüm engellerini aşmıştık. Soyutlamanın ötesinde yerlerin, manzaraların, eylemlerin ve duyuların gerçekliği -kelepçeler, dikenler, toz toprak, sıcak, susuzluk, radyasyon riski, radyasyon mağdurlarının tanıklıkları- ve aynı zamanda muhteşem çöl ışığı, açık havada olmanın özgürlüğü ve dünya tarihini yazmak için nükleer silahların yanlış araçlar olduğu inancını bizimle paylaşan binlerce insanın duygulandıran manzarası vardı. İnançlarımıza, çölün vahşi güzelliğine ve yanı başımızda hazırlanan kıyamete bir anlamda bedenlerimizle tanıklık ediyorduk. Eylemimizi yürüyerek gerçekleştirdik: Çitin halka açık tarafındaki arazide geçit törenine benzeyen yürüyüşümüz, yasak bölgeye adım attığımızda tutuklanmayla sonuçlanan bir izinsiz giriş eylemine dönüştü. Daha önce benzeri görülmemiş boyutlarda bir sivil itaatsizlik ya da sivil direniş eylemine (ilk kez Thoreau tarafından telaffuz edilmiş bir Amerikan geleneğidir) kalkışmıştık.

Thoreau, hem doğaya övgüler düzen bir şair hem de toplum eleştirisi yapan biriydi. Onun meşhur sivil itaatsizlik direnişi (savaşı ve kölelik düzenini destekleyen vergileri ödemeyi reddetmesi sonucunda geceyi nezarethanede geçirmeyi kabul etmesi) pasif bir eylemdi ve yörenin doğasını keşfedip yorumlama merakıyla doğrudan ilişkili değildi – hoş, hapisten çıktığı gün

Öfkenin gücü ya da uzunluğuna tanıklık etmesi içinse, öfkeye tam olarak hâkim olunan nokta,

bir yabanmersini toplama partisi düzenlemeyi ihmal etmemişti. Yabanmersini partisine katılanları devrimci kadroya dönüştürmenin yolunu bulmuşçasına, deneme sahasındaki kamp yapma, yürüme ve yasak bölgeye izinsiz giriş eylemlerimizle, doğa övgüsü ve toplum eleştirisini harmanlamıştık. Çölü ve sığır çitini aşarak yasak bölgeye geçtiğimiz bu yürüyüş eyleminde ifade bulan politik anlamlar benim için vahiy niteliğindeydi. Dahası, çöle doğru yolculuğum sırasında, yaşadığım kıyı bölgesinin ötesinde kalan doğa parçalarını keşfetmeye ve hem bu doğa parçalarını hem de beni onlara taşıyan tarihi araştırmaya başladım – yalnızca Batı'nın kalkınma tarihinin değil, aynı zamanda yürüyüş ve doğaya duyulan Romantik merakın, direniş ve devrimin demokratik geleneğinin ve hac yolculuğu ile manevi amaçlar uğruna yapılan yürüyüşün daha kadim tarihiydi bu. Deneme sahasındaki deneyimlerime şekil veren tarihin tüm katmanlarını tasvir etmeye çalışırken bir yazar olarak sesimi buldum. Sonuçta, belli yerler ve tarihleri hakkında yazılar kaleme alırken yürüme üzerinde düşünmeye ve yazmaya başladım.

Tabii ki, Thoreau'nun "Yürüme" isimli denemesini okuyan herkesin bildiği üzere, yürümenin bizi alıp başka temalara götürmesi kaçınılmazdır. Yürüme, daima konudan sapan bir temadır ve sizi alıp, örneğin, Golden Gate Köprüsü'nün kuzeyindeki burunda bulunan füze güdüm sistemi istasyonunun aşağısında açan çuha çiçeklerine götürebilir. Bu küçük, macenta renkli külahlar en sevdiğim yabani çiçeklerdir; hiç gerçekleşmeyecek bir uçuş için mükemmel bir aerodinamiğe sahip sivri siyah burunlarıyla, sanki çiçeklerin sapları, sapların da kökleri olduğu gerçeğini unutmuşçasına evrilmişlerdir. Patikanın her iki yanındaki bodur çalılıklar, yağışsız aylarda okyanustan gelen sisteki nemle sulandıkları ve yamaç kuzeye baktığı için gölgede kaldıklarından, gür ve yemyeşildi. Bana daima çölü ve savaşı anımsatan tepenin zirvesindeki füze güdüm istasyonuna karşın aşağıda uzanan bu bayırlar, tarlaların sınırlarında bol miktarda bitki ve kuşa ev sahipliği yapan İngiltere'deki çalı çitlerini ve o tipik İngiliz tarzı, cennet gibi kırsal alanları anımsatır. Bulunduğum yerde

çubuk dikmek suretiyle işaretlenir. —LUCY LIPPARD, OVERLAY [*KATMAN*]

eğreltiotları, yabani çilekler ve bir zahranın altında gizlenen tomurcuklanmış beyaz süsenler vardı.

Her ne kadar buraya yürüme üzerine düşünmek için gelmiş olsam da, diğer bir sürü şeyi, yazmam gereken mektupları, yaptığım bazı sohbetleri düşünmeden edemiyordum. Mesela, o sabah arkadaşım Sono'yla yaptığım telefon konuşmasına aklım takıldığında, hâlâ patikada yürümekteydim. Kamyoneti, West Oakland'daki stüdyo dairesinin önünden çalınmıştı ve her ne kadar herkes bu olaya felaket muamelesi yapsa da, arkadaşım aracın çalındığına o kadar üzülmemişti ve yerine yenisini almak için hiç acele etmiyordu. Bedeninin, onu gitmek istediği yere götürebildiğini keşfetmenin sevincini yaşıyordu ve hem mahallesi hem de komşularıyla daha elle tutulur bir ilişki kurabilmeyi Tanrı'nın lütfu olarak görüyordu. Yürürken ve toplu taşıma kullanırken, son dakikada bir yere yetişmeye çalışmak yerine her şeyi önceden planlamak ve zamanlamak gerektiği için zamanın insana daha haşmetli göründüğünden ve yalnızca yürüme sayesinde edinebileceğimiz mekân algısından bahsettik. Günümüzde birçok insan ev, araba, spor salonu, ofis, mağaza gibi bir dizi iç mekânda, birbirinden kopuk halde yaşıyor. Oysa yürürken her şey birbirine bağlıdır çünkü iç mekânlarda nasıl var oluyorsak, onların arasında kalan dış mekânlarda da aynen öyle var oluruz. O zaman insan, sadece dış dünyaya karşı inşa edilmiş iç mekânlarda değil, tüm dünyada yaşamaya başlar.

Yürüdüğüm dar patika, füze güdüm istasyonuna çıkan eski asfalt yolla buluşmak için yukarı doğru tırmanırken sona erdi. Patikadan yola geçmek, hiç kesintisiz Japonya'ya dek uzanan okyanusun tüm enginliğini görebilecek konuma yükselmek demekti. Bu sınırı her geçişimde, güneşli günlerde işlenmiş gümüş gibi parıldayan, kapalı havada rengi yeşile dönen, dereler ve nehirler kış selleriyle taşıp çamurlu sularını denize akıttığında kahverengi olan, parçalı bulutlu günlerde yanıp sönen mavi ışık lekeleriyle kaplanan, yalnızca en sisli günlerde görünmez olan -fakat o zaman da tek başına havadaki tuz kokusu değişimin habercisidir- okyanusu yeniden keşfetmek hep aynı zevk dalgasını

Çocukken, ayaklarımız ve hayal gücümüzün yardımıyla bir mekânı ve uzamsal ilişkileri

yaşatıyor bana. O gün, deniz kusursuz bir mavilikle belli belirsiz bir ufka uzanıyor ve oradaki beyaz pus, denizle bulutsuz gökyüzü arasındaki çizgiyi yok ediyordu. Bu noktadan sonra yokuş aşağı inecektim. *Los Angeles Times*'ta birkaç ay önce gördüğüm ve o günden beri üzerinde düşünüp durduğum bir reklamdan Sono'ya söz etmiştim. Bir CD-ROM ansiklopedi için hazırlanmış reklamın tüm sayfayı kaplayan metni, "Ansiklopedilerimize başvurmak için bir zamanlar şehrin bir ucundan diğerine sağanak yağmurda yürürdünüz. Çocuğunuzu, mouse'u tıklayıp sürüklemeye ikna edebileceğimizden hiç şüpheniz olmasın," diyordu. Çocuğun yağmurda yürürken –en azından duyuları ve hayal gücü için– gerçek eğitimi aldığını düşünüyorum. Tabii ki, CD-ROM ansiklopedisiyle çalışan çocuğun dikkatinin dağılması da mümkün ama bilgisayar ya da kitabın içinde gezinmek duyulara daha az hitap eder ve daha kısıtlı parametreler içinde gerçekleşir. Yaşam, planlanmış etkinlikler arasında gerçekleşen öngörülmeyen olaylardan oluşur ve ona asıl değerini veren de hesapta olmayandır. Son iki yüzyıldır, öngörülemeyen ve hesaplanamayanı keşfetmenin başlıca yolu olan kır ve kent gezintileri, artık çok farklı cephelerden saldırılara uğruyor.

Verimlilik amaçlı teknolojilerin çoğalması, esasında, üretim amaçlı mekân ve zamanı çoğaltarak ve aradaki planlanmamış seyahat zamanını azaltarak boş zamanı yok etmektedir. Zamandan tasarruf etmeye yarayan yeni teknolojiler, bunların etkisiyle eskisinden de hızlı döndüğü izlenimini yaratan bir dünyada işçileri daha özgür değil daha üretken yapıyor. Bu teknolojiler etrafında şekillenen verimlilik söylemi de, ölçülemeyen şeylerin değerli olmadığını varsayıyor – kayda değer hiçbir şey yapmamak kategorisine giren o geniş haz yelpazesi (hayal kurmak, dalıp gitmek, amaçsızca dolanmak, vitrinlere bakmak gibi), daha elle tutulur, daha üretken veya daha çabuk tempolu bir şeyle doldurulması gereken boşluklar olarak algılanıyor. İnsanlar, bu burundaki işe yarar hiçbir yere gitmeyen, sadece zevk için yürünebilecek bir güzergâhın dönemeçlerinde bile –verimlilik bir türlü kurtulamadıkları bir alışkanlıkmışçasına– kestirme yollardan yürümüş-

gözümüzde canlandırmayı öğreniriz. Bir mekân ve o mekânın boyutları, bedenimiz ve onun

ler. Avare dolanırken birçok şey keşfedebileceğiniz bir gezintinin belirsizliği yerini, bir yandan, mümkün olan en hızlı şekilde kat edilecek bilinen en kestirme yola, öte yandan da, gerçek seyahat ihtiyacını azaltan elektronik iletişime bırakıyor. Teknoloji sayesinde kazandığı zamanı hayal kurarak ve gezip tozarak harcayabilen serbest meslek sahiplerinden biri olarak kamyonet, bilgisayar, modem gibi şeylerin işe yaradığını biliyor ve ben de onları kullanıyorum ancak bir yandan da verdiği sahte ivedilik hissinden, hızı teşvik etmelerinden ve yolculuğun varıştan daha önemsiz olduğunu vurgulamalarından endişe ediyorum. Yavaş olduğu için yürümeyi seviyorum ve öyle sanıyorum ki, ayaklar gibi zihin de saatte yaklaşık beş kilometre hızla ilerliyor. Eğer bu doğruysa, o halde düşünce ya da düşünceli olmanın hızı modern yaşamın hızına yetişemiyor demektir.

Yürümek dış mekânda, yani kamusal alanda bulunmak demektir ve eski kentlerdeki kamusal alanlar da terk edilerek erozyona uğramakta, evden dışarı çıkmayı gerektirmeyen teknoloji ve hizmetler nedeniyle gözden düşmekte ve birçok yerde korkuyla anılmaktadırlar (üstelik bilinmeyen yerler tanıdık olanlardan hep daha korkutucudur; yani kentler, içlerinde yürünmediği ölçüde ürkütücü görünürler ve yürüyenlerin sayısı azaldıkça da gerçekten daha boş ve tehlikeli hale gelirler). Bu arada, birçok yeni yerde, kamusal alan planlara dahil edilmiyor bile: Bir zamanlar kamusal alan olan yerler, otomobillerin mahremiyetine yer açmak üzere düzenleniyor; alışveriş merkezleri ana caddelerin yerini alıyor; caddeler kaldırımsız inşa ediliyor; binalara garajlarından giriş yapılıyor; belediye binalarının önünde meydan bulunmuyor; duvarlar, bariyerler, parmaklıklar her şeyi çevreliyor. Korku, kendine has bir mimari tarz ve şehir planlaması stili yarattı; özellikle de, yaya olmanın duvarlarla çevrili "topluluklar" ve sitelerin kuşkusuna maruz kalmak anlamına geldiği Güney California'da. Aynı zamanda, kırsal alanlar ve kentlerin bir zamanlar davetkâr olan çevre muhitleri, arabayla ulaşılan semtlerce yutuluyor ve farklı biçimlerde tecrit ediliyor. Bazı bölgelerde, artık kamuya açık alanlarda bulunmak dahi mümkün değil ve bu

becerileri göz önüne alınarak ölçülmelidir. —GARY SNYDER, "BLUE MOUNTAINS,

durum da, hem tek başına gezinenlerin keşifleri hem de kamusal alanın demokratik işlevleri açısından bir sorun teşkil etmekte. Uzun zaman önce, geçici bir süreliğine kent meydanı kadar kamusallaşan çölün geniş uzamında protesto ettiğimiz şey, tam da yaşamların ve doğanın bu şekilde parçalanmasıydı işte.

Kamusal alan ortadan kalktığında ise, –Sono'nun zarif bir şekilde ifade ettiği gibi– bizi bir yerden ötekine götürmek için yeterli olan beden de yok oluyor. Körfez Bölgesi'ndeki en korkulan yerlerden bazıları olan mahallelerimizin aslında o denli tehlikeli olmadığını keşfedişimizi konuşmuştuk Sono'yla (ancak güvenlik tedbirlerini bütünüyle unutmamıza neden olacak kadar da güvenli değillerdi). Uzun zaman önce sokakta tehdit edilmiş ve saldırıya uğramıştım ama bu olaylardan bin kere fazla yoldan geçen arkadaşlara rastlamış, bir vitrinde epeydir aradığım bir kitabı bulmuş, arkadaş canlısı komşularımın selamlarını ve komplimanlarını almış, mimari hazlar yaşamış, duvarlar ve telefon kulübelerinde mizah dolu politik yorumlarla konser posterleri görmüş, falcılarla karşılaşmış, binaların arasından yükselen aya rastlamış, başka yaşamlara ve evlere göz ucuyla bakmış ve kuş şarkılarıyla cıvıldayan yol kenarındaki ağaçların yanından geçmiştim. Rastgele ve süzgeçten geçirilmemiş olan, aradığınızı bilmediğiniz şeyi bulmanıza yardımcı olur ve sizi şaşırtana dek bir yeri gerçekten tanımış sayılmazsınız. Yürüme zihnin, bedenin, doğanın ve kentin erozyonuna karşı dikilen siperlerden biridir ve her yürüyüşçü de tarif edilemeyeni korumak göreviyle devriye gezen bir nöbetçidir.

Sahile inen yolun herhalde üçte birini aştıktan sonra, yola gerilmiş turuncu bir ağla karşılaştım. Bir tenis ağını andırıyordu ancak yaklaşınca bunun, yolda yeni oluşmuş kocaman bir çukura karşı koruma amacıyla gerildiğini anladım. Bu yol, yaklaşık on yıl kadar önce burada yürümeye başladığımdan beri un ufak olmaya devam ediyor. Eskiden denizden tepenin zirvesine dek kesintisiz uzanırdı. Yolun kıyıya yakın bir noktasında 1989 yılında küçük bir göçük belirmişse de, bunun kenarından yürünüp geçilebiliyordu. Sonra da, küçük bir patika, zamanla büyüyen çukurun etrafını dolanmaya başladı. Her geçen kış yağan

yağmurlarla, gitgide daha fazla kırmızı toprak ve yol yüzeyinden daha fazla parça ufalanıp aşağı kaymış, yolun bir zamanlar kestiği dik yamacın harabeye dönmüş dibinde bir yığın oluşturmaya başlamıştı. Önceleri, boşluğa düşerek kaybolan bu yol insanı şaşırtan bir manzaraydı çünkü insan yolların ve patikaların kesintisiz devam edeceklerini düşünüyor. Her yıl bir parçası daha ufalanıp düşüyordu. Üstelik bu yolda o denli sık yürüdüm ki, her bir bölümünde anılar üzerime çullanıyor. Çöküşünün her aşamasını ve tamamı yerinde dururken ne kadar farklı biri olduğumu anımsıyorum. Neredeyse üç yıl önce bu yolda yürürken bir arkadaşıma neden tekrar tekrar aynı güzergâhta yürümeyi sevdiğimi açıklıyordum, bunu da hatırlıyorum. Herakles'in nehirlerle ilgili ünlü deyişini beceriksizce konuya uyarlayarak şaka yapmış ve aynı yolda iki kere yürünmez demiştim; biraz sonra da, dik yamacı aşağıya doğru kesen ve daha uzun yıllar erozyonun yaklaşmasına engel olacak ölçüde karanın iç kesimine inşa edilmiş yeni merdivenlere vardık. Eğer yürümenin bir tarihi varsa, artık o da yolun sonuna gelmiş bulunuyor; kamusal alanın olmadığı ve doğanın kaldırım taşıyla döşendiği, boş zamanın azaldığı ve üretim baskısı altında öğütüldüğü, bedenlerin artık dünyada değil arabalar ve binaların iç mekânlarında bulunduğu ve hızın tanrılaştırılmasıyla bu bedenlerin çağdışı ya da zayıf göründüğü bir noktadayız. Bu şartlarda yürüme, ezber bozan bir sapak, fikir ve deneyimlerle dolu kısmen terk edilmiş bir coğrafyanın içinden geçen manzaralı bir güzergâhtır.

Önümdeki coğrafyadan kopartılmış bu seferki iri lokmanın etrafından sağa saparak dolandım. Bu tur sırasında, sonunda hep gelinen bir an vardır: Tırmanmanın yarattığı ısı ve tepelerin yarattığı rüzgârsız alan aşağı inerken yerini okyanus havasına bırakır. Bu havanın hissedildiği an bu sefer de, tepenin yılan gibi kıvrılan yeşil taşlarının en son oyulmasından artakalan kayşatı geçer geçmez merdivenlerin orada geldi. Oradan, yolun diğer yarısına götüren dönemece fazla bir mesafe kalmamıştı. Yol buradan sonra kıvrılarak okyanusun üzerindeki sarp kayalıklara yaklaşıyor, dalgalar bu kara kayalar üzerinde yüksek sesle gürleyerek parçalanıp beyaz köpüğe dönüşüyordu. Bir süre sonra,

Tavistock Meydanı'nda yürürken Deniz Feneri'ni, devasa ve görünüşe göre istemdışı bir dalga

siyah dalgıç kıyafetleri içindeki foklar koyun kuzey kıyısında dalgaların kırılma noktasını yakalamakla meşgulken sörfçülerin aylaklık ettiği, köpeklerin sopaların peşinden koştuğu, insanların battaniyelerin üzerine yayılmış yattığı ve dalgaların önce kırılıp sonra da bir gayret tepeden yukarı tırmanarak, denizin gelgitle yükselmesinden geriye kalan sert kumların üzerinde yürüyen bizim gibilerin ayaklarını yaladığı sahile varmıştım; kumla kaplı bir tepenin yukarısında, su kuşlarıyla dolu, bulanık bir lagün boyunca ilerleyen son bir kısım kalmıştı sadece.

Şaşırtıcı olan bir yılandı; çizgili yılan. Koyu renkli vücudu boyunca uzanan sarı çizgilerden dolayı böyle adlandırılmıştı. Ufacıktı ve su gibi dalgalanarak patikanın karşı tarafına geçip öte yandaki otların arasında kaybolurken büyüleyici görünüyordu. Beni alarma geçirmekten ziyade ayıltmıştı. Birdenbire düşüncelerimden sıyrılıp etrafımdaki her şeyi yeniden fark etmeye başladım; söğüt ağaçlarının çiçeklerini, suyun ayağımı yalayışını, patikanın öte yanındaki gölgelerin yaprağı andıran desenlerini. Sonra da farkındalığım kendime yöneldi; ancak kilometrelerce yürümekle edinilen bir hizalanma, neredeyse o yılan gibi dalgalanan, kendini uzamış ve esnemiş hisseden bir bedende bacaklarla senkronize hareket eden kolların gevşek, çapraz ritmi. Turum neredeyse bitmek üzereydi ve sonuna yaklaşırken, altı mil öncesinden farklı olarak artık araştırma konumun ne olacağını ve bu konuyu nasıl işleyeceğimi biliyordum. Bu bilgi bana vahiy gibi değil, gittikçe artan bir emin olma hali, aidiyet hissine benzeyen bir anlam kazanımı şeklinde gelmişti. Kendinizi bir yere bütünüyle verirseniz, o yer de size kendinizi geri verir; bir yeri tanıdıkça o yere, geri döndüğümüzde bizi karşılayacak olan anılar ve çağrışımların görünmez tohumlarını atarız; yeni yerlerse yeni düşünceler ve olasılıklar sunarlar. Dünyayı keşfetmek, düşünceyi keşfetmenin en iyi yollarından biridir ve yürürken bu âlemlerin her ikisinde birden yol alırız.

---

sonucu -arada sırada kitap yazarken yaptığım gibi- kafamda tasarlayıvermiştim. –VIRGINIA

İkinci Bölüm

SAATTE ÜÇ MİL HIZLA İLERLEYEN ZİHİN

I. YAYA MİMARİSİ

Jean-Jacques Rousseau *İtiraflar*'da şöyle söylemişti: "Yalnızca yürürken derin düşüncelere dalabiliyorum. Durduğum zaman, düşüncelerim de duruyor; zihnim yalnızca bacaklarımla birlikte hareket ediyor." Yürümenin tarihi, insanlığın tarihinden daha eskilere uzansa da, bir amaca ulaşmak için kullanılan bir araç değil de bilinçli bir kültürel faaliyet olarak Avrupa'da yalnızca birkaç yüzyıl öncesine dayanır ve bu tarihin başlangıç noktasında duran kişi de Rousseau'dur. Bu tarih, çeşitli kişilerin on sekizinci yüzyılda yaptıkları yürüyüşlerle başlamış fakat bunların daha edebiyatsever olanları, yürümenin izini, o dönemde alışkanlıkları hayranlıkla yüceltilip yanlış temsil edilmiş antik Yunan'a dek sürerek yürümeyi kutsamaya çalışmışlardı. Eksantrik bir İngiliz devrimcisi ve yazar olan John Thelwall, devasa boyutlarda, tumturaklı bir kitap olan *Peripatetik*'i yazarak bu yapay geleneği Rousseauvari romantizmle birleştirmiş ve "Antik bilgelerin sadeliğine hiç değilse bir yönümle benzediğim için böbürlenebilirim: Derin düşüncelerin peşine, yürüyerek düşüyorum," diye belirtmişti. Üstelik Thelwall'ın kitabı 1793 yılında piyasaya çıktıktan sonra, antik dünya mensuplarının yürüyerek düşündüğü

herkesçe kabul görene dek daha birçokları benzer bir iddiayı öne süreceklerdi. Ta ki, şu resim kültürel tarihin parçası haline gelene dek: Ara sıra mermer kolonların baş gösterdiği, güneşten kavrulmuş bir Akdeniz manzarasını arşınlayan gösterişsiz giysiler içindeki adamlar büyük bir ciddiyetle sohbet ederler.

Bu inanış, mimari ve dilin bir tesadüfünden kaynaklanmıştı. Aristoteles, kendini Atina'da bir okul açmaya hazır hissettiğinde, kent yönetimi ona bir arazi tahsis etmişti. Bu okulun tarihçesini yazan Felix Grayeff, "Bu arazide," diye açıklar, "Apollon ve İlham Perilerine adanmış tapınaklar ve belki başka küçük yapılar da bulunmaktaydı... Üzeri bir revakla örtülü sütunlu yol, ya Apollon tapınağına gidiyor ya da tapınağı İlham Perileri mabedine bağlıyordu. Böyle bir yol daha önceden de var mıydı, yoksa yeni mi inşa edilmişti, bunu bilemiyoruz. Okula ismini veren de bu sütunlu geçit ya da yoldur (*peripatos*); öyle anlaşılıyor ki –en azından ilk başlarda– burası, öğrencilerin toplandığı ve öğretmenlerin de ders verdiği yerdi. Burada bir o yana bir bu yana geziniyorlardı; bu nedenle, daha sonraları, Aristoteles'in bir aşağı bir yukarı yürüyerek ders anlattığı ve öğrettiği söylenegelmiştir."

Bu okulda yetişen filozoflara Peripatetikler veya Peripatetik ekol adı verilmiştir ve İngilizcede *peripatetik* kelimesi "uzun yürüyüşleri alışkanlık edinmiş kimse" anlamına gelir. Yani isimleri, düşünmeyi yürümeyle ilişkilendiriyor. Bir felsefe ekolünün, uzun bir sütunlu yolu olan Apollon tapınağında kurulmuş olmasının, tesadüften -az çok- farklı bir nedeni olsa gerek.

Sokrates, Platon ve Aristoteles'ten önce Atina yaşamına hâkim olan Sofistler gezginlikleriyle ünlenmişlerdi ve sık sık ileride Aristoteles'in okulunun da yer alacağı koruda ders verirlerdi. Platon'un Sofistlere saldırısı öyle hiddetli olmuştu ki, –kelime kökeni olan *sophia* bilgeliğe işaret ettiği halde– günümüzde bile *sofist* ve *sofistlik* kelimeleri aldatma ve açıkgözlülükle eşanlamlı kullanılır. Halbuki Sofistler on dokuzuncu yüzyıl Amerika'sında bir yerden diğerine giderek, bilgiye ve yeni fikirlere aç seyircilere konuşmalar yapan yaz okulu öğretmenleri ve hatipler gibi iş görürlerdi. Sofistler, her ne kadar siyasi güç aracı olarak re-

yürürken, üç dört fatura ve bir buluttan ibaret olduğunu görüyorum. —WALLACE STEVENS,

torik öğretmiş olsalar da (münazara ve ikna yetenekleri Yunan demokrasisi için hayati önem yaşıyordu), bunun yanı sıra başka şeyler de öğretiyorlardı. Gelmiş geçmiş konuşmacıların en kurnaz ve ikna edicilerinden biri olan Platon'un yarı kurgu karakteri Sokrates, Sofistlere satışırken samimiyeti elden bırakmış gibi geliyor.

Ahlaklı olup olmamaları bir kenara, her şeyden daha fazla düşüncelere sadık kalanların çoğu gibi Sofistler de sık sık hareket halinde olurlardı. Belki de bunun nedeni, fikir kadar cisimsiz bir şeye gösterilen sadakatin, düşünürleri, kişilere ve yerlere sadık insanlardan farklı kılmasıdır; ne de olsa, beriki insanın elini kolunu bağlarken, fikirlere gösterilen sadakat düşünürleri bir yerden diğerine sürükleyip durur. Bağımsız olmayı gerektiren bir bağlanmadır bu. Tabii bir de, örneğin mısır kadar güvenilir ve popüler olmayan fikir gibi ürünleri yetiştirenler, hakikat kadar destek de arayarak dolaşıp durmak zorunda kalırlar. Bazı kültürlerde bazı meslekler –müzisyenlikten hekimliğe– göçebeydi ve diğer insanları bir yere bağlayan toplulukların arasında vuku bulan çatışmalara karşı bir tür diplomatik dokunulmazlık sağlamışlardı. Aristoteles bile önceleri babası gibi doktor olmaya niyetlenmişti; o dönemde doktorlar, gizliliğe önem veren bir gezginler loncasının üyesiydi ve şifa tanrısıyla aynı soydan geldiklerini iddia ediyorlardı. Eğer Aristoteles Sofistler döneminde filozof olmuş olsaydı, belki de zaten gezip duracaktı çünkü Atina'daki ilk yerleşik felsefe okulu onun zamanında açılmıştı.

Aristoteles ve onun Peripatetiklerinin felsefe konuşurken yürümeyi alışkanlık haline getirip getirmediklerini kesinkes bilmemiz artık imkânsız olsa da, düşünmeyle yürüme arasındaki bağ Antik Yunan döneminde sıkça karşımıza çıkıyor. Ayrıca Yunan mimarisi de, bir sosyalleşme ve sohbet aracı olarak yürümeye yer sağlamıştır. Nasıl ki Peripatetikler isimlerini okullarının *peripatos*'undan aldılarsa, Stoacılar de isimlerini *stoa*'dan, yürürken bir yandan da konuştukları, Stoacı düşünüşün metanetine en aykırı resimlerle bezeli Atinadaki sütunlu yoldan almışlardı. Çok sonraları, yürümekle felsefe yapmanın bağdaştırılması o derece yay-

gınlaştı ki, Orta Avrupa'da birçok yer ismine ilham verdi: Hegel'in yürüyüş yaptığı rivayet edilen Heidelberg'teki *Philosophenweg* [Filozof Yolu]; Kant'ın günlük gezintileri sırasında yanından geçtiği Königsberg'deki *Philosophen-damm* [Filozof Barajı] (şimdi bu barajın yerinde bir tren istasyonu bulunmaktadır) ve Kierkegaard'nun sözünü ettiği Kopenhag'daki Filozofların Yolu.

Tabii, bir de yürüyen filozoflar var – ne de olsa, yürümek evrensel bir insan faaliyetidir. Jeremy Bentham, John Stuart Mill ve daha birçokları uzun yürüyüşler yapmışlardır. Thomas Hobbes'un, yürürken aklına gelen fikirleri çabucak not edebilmesi için, mürekkep hokkası yerleştirilmiş bir bastonu bile vardı. Narin Emmanuel Kant, akşam yemeğinden sonra Königsberg'in çevresinde yürüyüşe çıkardı – ancak onunki yalnızca spor mahiyetindeydi çünkü düşünme işini sobanın yanına oturup pencereden dışarı, kilisenin çan kulesine bakarak yapardı. Genç Friedrich Nietzsche, geleneklere kusursuz bir bağlılık sergileyerek şunu beyan etmişti: "Dinlenmek istediğimde üç şeyden faydalanırım ve öyle şahane dinlendirirler ki beni! – Schopenhauer, Schumann'ın müziği ve son olarak da tek başıma çıktığım yürüyüşler." Yirminci yüzyıla geldiğimizde, Bertrand Russell, arkadaşı Ludwig Wittgenstein hakkında şunu anlatır: "Gece yarısında odama gelmeyi âdet edinmişti ve saatler boyu, kafesteki bir kaplan misali bir aşağı bir yukarı yürürdü. Gelir gelmez, odamdan çıkar çıkmaz intihar edeceğini ilan ederdi. Bu nedenle, uykum geldiği halde onu odamdan göndermek istemezdim. Bu akşamlardan birinde, ölüm sessizliğiyle geçen bir iki saatten sonra ona, 'Wittgenstein, şu anda düşündüğün şey mantık mı, yoksa işlediğin günahlar mı?' diye sordum. 'Her ikisi de,' dedi ve tekrar sessizliğe gömüldü." Filozoflar yürürlerdi. Ancak yürüme üzerine düşünen bir filozof bulmak daha zordur.

Pilgrim's Way'de (1940) aktardığı bir anısında, üniversite öğrenciliği sırasında İskoçya'da katıldığı

II. YÜRÜMEYİ KUTSAMAK

İçinde yürümeye ait bir mabedin de yer alacağı ideolojik yapının ilk temellerini atan Rousseau olmuştur – Russell'ın odasında Wittgenstein'a volta attıran değil, Nietzsche'yi dışarı, doğanın içine götüren yürümeydi bu. 1749'da, yazar ve ansiklopedist Denis Diderot, Tanrı'nın iyiliğini sorgulayan bir makale yazdığı için hapse atılmıştı. O zamanlar Diderot'nun yakın arkadaşı olan Rousseau, hapisteki arkadaşını ziyaret etmek için Paris'teki evinden Vincennes Şato'sunun zindanlarına olan altı millik mesafeyi yürümeyi alışkanlık edinmişti. Rousseau, pek de güvenilir olmayan *İtiraflar*'ında (1781-88) o yazın çok sıcak geçtiğini, seyahat edemeyecek kadar fakir olduğu için yürüdüğünü söyler. "Yürüyüş tempomu düşürmek için," diye yazar Rousseau, "yanıma bir kitap almayı akıl ettim. Bir gün, *Mercure de France*'ı almıştım ve bir yandan yürüyüp bir yandan da dergiye göz gezdirirken, Dijon Akademisi'nin bir sonraki yılın ödülü için ortaya attığı soru karşıma çıktı: Bilim ve sanat alanındaki gelişmeler, ahlaki yozlaşmaya mı yoksa gelişime mi daha çok katkıda bulunmuştur? Bu soruyu okuduğum anda gözlerimin önünde bambaşka bir âlem canlandı ve ben de bambaşka bir insan oldum." Bu bambaşka âlemdeki bambaşka adam o ödülü kazandığı gibi, yayımlanmış makalesi, sözü edilen gelişmelere yönelttiği sert suçlamalarla da ünlenmişti.

Rousseau özgün olmaktan çok gözü pek bir düşünürdü; halihazırda var olan gerilimleri büyük bir cüretle ifade etmiş, yeni baş gösteren duyarlılıkları da büyük bir hararetle övmüştür. Tanrı, monarşist idare ve doğanın uyum içinde bir araya geldikleri düşüncesini savunmak gitgide zorlaşıyordu. Alt orta sınıfa özgü hınçları, krallara ve Katolikliğe karşı beslediği İsviçreli Kalvinistlere has şüphesi, birilerini dehşete düşürmek için duyduğu arzu ve sarsılmaz özgüveniyle Rousseau, uzaktan duyulmaya başlayan hoşnutsuzluk homurtularına belirgin ve politik

yürüyüş turları nedeniyle, "Aristoteles'in eserleri sonsuza değin aklıma, tezek kokusunu ve granitle

bir ses vermek için biçilmiş kaftandı. *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*'inde, öğrenimin, hatta matbaanın dahi hem bireyi hem de kültürü yozlaştırdığını ve zayıflattığını beyan etmişti. "Dikkat ederseniz göreceksiniz ki, zevkusefa, şehvet düşkünlüğü ve kölelik, sonsuz bilgeliğin bizi kucağına oturttuğu mutlu cehaletten kurtulmak adına attığımız her küstah adım için bize verilmiş cezalardır." Sanat ve bilim, diyordu Rousseau, mutluluğa ya da kendini keşfe, dikkatin dağılmasına ve yozlaşmaya hizmet eder.

Bugünlerde, doğal, iyi ve basit olanın bir arada bulunduğunu öne sürmek bize beylik bir laf gibi gelir; o dönemde kışkırtıcı bir düşünceydi bu. Hıristiyan teolojisine göre doğa ve insan, Cennet'ten sonra gözden düştüler; kurtarıcı ise Hıristiyan medeniyetiydi ve iyilik doğal halimiz değil kültürel bir olguydu.

İnsanın ve doğanın, ilk hallerinde daha iyi durumda olduklarını savunan bu Rousseauvari tersine çevirme aynı zamanda şehirlere, aristokratlara, teknolojiye, kültürlülüğe ve zaman zaman da teolojiye bir saldırıdır ve günümüzde de halen devam etmektedir (ancak tuhaftır ki, Rousseau'nun, devrimlerine katkıda bulunduğu ve ilk okuyucuları olan Fransızlar, uzun vadede bu düşüncelere İngilizler, Almanlar ve Amerikalılardan daha az rağbet etmişlerdir). Rousseau söz konusu fikirlerini, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* (1754) adlı eserinde, *Julie* (1761) ve *Emile* (1762) isimli romanlarında daha da geliştirmişti. Her iki roman da, daha basit ve daha kırsal bir yaşamı çeşitli biçimlerde tasvir eder ancak ikisinde de, kırsal kesimde yaşayan çoğu insanın ağır işçilik gerektiren çalışma koşullarından söz edilmez. Hayalî karakterleri de –tıpkı Rousseau'nun en mutlu günlerinde olduğu gibi– görünmez emekçilerin sağladığı şatafattan uzak bir konfor içinde yaşarlar. Sağlam bir analizden daha ziyade yeni bir duyarlılığın ve onun yol açtığı yeni heyecanların ifadesi oldukları için, Rousseau'nun eserlerindeki tutarsızlıklar çok da mühim değildir.

Rousseau, *Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*'da doğal koşullarda yaşayan insanı –bu koşulların tam olarak ne olduğunu bilmediğini itiraf etmesine rağmen– şu şekilde

süpürgeotu manzaralarını getirecek," der. —JOHN BUCHAN ÜZERİNE, BİRİNCİ

anlatır: "Sanayii, konuşma, mesken, savaş ve ilişkiler olmaksızın, başka insanlara zarar verme arzusuna ihtiyaç da duymadan ormanlarda gezinir." Bu eser, Hıristiyanlığın insanın kökenlerine dair anlatılarını bir kalemde yok sayar ve bunun yerine büyük bir öngörüyle, toplumsal evrimin karşılaştırmalı antropolojisine yeltenir (her ne kadar, Hıristiyanlıktaki cennetten kovulma temasını yeniden üretse de, düştüğümüz yerle ilgili bir değişiklik yapar: Artık doğanın değil, kültürün içine düşmüş buluruz kendimizi). Bu ideolojide, yürüme doğal insanın göstergesi olarak kullanılır ve yürüme –tek başına ve kırsal alanda yapıldığında– toplumun dışında ve doğanın içinde bulunmanın bir aracı olur. Yürüyen kişi, bir gezgin kadar etrafına mesafelidir ancak çok sade bir biçimde, hiçbir fazlalık taşımadan, işini kolaylaştıracak hiçbir araç üretmeden ya da satın almadan (at, kayık, araba gibi), yalnızca kendi beden gücüne dayanarak seyahat eder. Ne de olsa yürüme, zamanın başlangıcından bu yana gelişme yüzü görmemiş bir faaliyettir.

Rousseau, kendi yaya halini sık sık tasvir etmek vasıtasıyla, bu idealize edilmiş, tarih öncesine ait yürüyen insanla akrabalık ilişkisi kurmuş oluyordu. Ayrıca, yaşamı boyunca bol bol yürüdüğü de bir gerçektir. Rousseau'nun gezginlik hayatı, kırda yaptığı bir pazar yürüyüşü sonrasında Cenevre'ye dönüp de çok geç kaldığını anladığında başlar: Şehrin kapıları çoktan kapanmıştır. İçinden gelen ani bir dürtüye uyan on beş yaşındaki Rousseau, doğduğu yeri, çıraklık yaptığı mesleği ve son olarak da dinini geride bırakmaya karar verir; şehir kapısına sırtını döner ve sonra da yürüyerek İsviçre'yi terk eder. İtalya ve Fransa'da amaçsız gibi görünen bir hayat sürerken birçok iş, hami ve arkadaş edinir, sonra bunları da geride bırakır; ta ki, *Mercure de France*'ı okuyup da asıl mesleğini bulana kadar. O günden itibaren de, yürüyerek yaptığı, gençliğinin tasasız yolculuklarına geri dönmek için çabaladığı izlenimini uyandırır. Bu yolculuklardan biriyle ilgili şunları yazmıştır: "Hayatım boyunca, yolda geçirdiğim o yedi-sekiz gün kadar, kaygı ve endişeden uzak bir ânım olduğunu hatırlamıyorum... O günlerden geriye, bu anıyla ilişkili

TWEEDSMUIR BARONU, *CHALLANGE: AN ANTHOLOGY OF THE LITERATURE OF*

her şeye, özellikle de dağlara ve yürüyerek seyahat etmeye karşı büyük bir sevgi kaldı içimde. Gücümün zirvesinde olduğum o dönem dışında bir daha hiç bu şekilde seyahat etmemiş olsam da bu benim için daima bir zevk olmuştur... Uzun bir süre, benimle bu zevki paylaşacak, sırt çantamızı taşıyan bir delikanlı dışında yanımıza kimseyi almadan İtalya'da yayan yapacağımız bir yolculuk için birer yıllarını ve cüzdanlarından ellişer lui'yi vermeye gönüllü olacak iki kişiyi Paris'te bulmak için çok uğraştım."

Rousseau, yürüyüş turlarının erken örneklerinden biri sayılabilecek bu seyahate niyet edecek adayları hiç bulamamıştı (ayrıca turun gerçekleşmesi için onların da gelmesinin neden gerekli olduğunu hiç açıklamamıştı – masrafları üstlenecek birilerine ihtiyacı vardıysa, o başka tabii). Fakat kendisi her fırsatta yürümeye devam etti. Başka bir yazısında şunları iddia ediyordu: "Tabiri caizse, başka hiçbir zaman, tek başıma ve yayan yaptığım seyahatlerdeki denli çok düşünmemiş, var olduğumu o derece şiddetle hissetmemiş ve o kadar çok şey deneyimlememiştim. Yürüyüşte, düşüncelerimi harekete geçiren ve onlara hayat veren bir şeyler var. Bir yerde kalırsam, kafam neredeyse hiç çalışmıyor; zihnimin işe koyulması için bedenimin hareket halinde olması gerekiyor. Kırları görmek, birbirini takip eden hoş manzaralar, açık hava, kuvvetli bir iştah ve yürümekle güçlenen sağlığım, hanların huzur dolu havası, bir şeylere bağımlı olduğumu bana hatırlatan, beni koşullarıma geri çağıran hiçbir şeyin olmaması – işte bütün bunlar ruhumu özgürleştirmeye, düşüncelerimin daha cüretkâr olmasına yarıyor; ben de onları, hiçbir korku ya da kısıtlama hissetmeksizin, istediğim gibi birleştiriyor, seçiyor ve kendime mal ediyorum." Hiç kuşkusuz, Rousseau'nun tarif ettiği –sağlıklı bir kişinin, keyifli ve güvenli şartlarda özgür iradesiyle yapmayı seçtiği– idealize edilmiş bir yürümeydi; daha sonraları, sayısız varislerince sağlık, doğayla uyum, özgürlük ve iyi ahlakın ifadesi olarak sürdürülen de bu tür bir yürümeydi.

Rousseau yürümeyi, hem sadeliği hayata geçirmek hem de temaşa için bir araç şeklinde tasvir eder. *Söylev*'i yazdığı günler-

de, akşam yemeklerinden sonra Bois de Boulogne'da tek başına yürür ve "yazılacak eserler için konular düşünürken dönüşü geceyi bulurdu." Bu alıntıların kaynağı olan *İtiraflar*'ın basılması ise Rousseau'nun ölümünden sonraya kalmıştı (1762 yılında kitapları Cenevre ve Paris'te yakılmış, gezginci sürgün hayatı başlamıştı). *İtiraflar*'ı bitirmeden önce dahi, okurları için peripatetik gezintiler yapan bir yazar olmuştur. 1764 yılında, hayranı James Boswell, Rousseau'yu İsviçre'deki Neuchâtel yakınlarında ziyarete geldiğinde şöyle yazmıştı: "Kendimi müthiş röportaja hazırlamak için tek başıma dışarı çıktım. Bir kısmı öfkeli kayalar, bir kısmı da ışıldayan karla kaplı muazzam dağlarla çevrili güzeller güzeli Vahşi Vadi'de, Ruse Nehri boyunca yürürken düşüncelere dalıp gittim." Yirmi dört yaşındaki Boswell, en az Rousseau kadar ne yaptığının bilincinde, üstelik ondan daha züppeydi; yürüme, yalnızlık ve doğal hayatın Rousseau'ya özgü temalar olduğunu pekâlâ biliyor ve daha resmî bir ziyarete gidecek olsa nasıl özenle giyinip kuşanacaksa, zihnini bu temaların etkisiyle sarıp sarmalıyordu.

Yalnızlık, Rousseau'nun tüm yazılarında muğlak bir haldir. *Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*'da insanın doğal halini, yaşama elverişli bir ormanda barınan tecrit edilmiş bir canlı olarak tasvir eder. Fakat daha kişisel eserlerinde, sık sık, yalnızlığı ideal bir durum olarak değil de, ihanete uğramış ve hayal kırıklığı içindeki bir adamın tesellisi ve sığınacak limanı şeklinde betimler. Aslında, yazılarının birçoğu, insanın diğer insanlarla ilişki kurup kuramayacağı ya da nasıl ilişki kurabileceği soruları etrafında dönenir. Aşırı duyarlılığı neredeyse paranoyaklığa varan ve en şüpheli durumlarda bile kendi haklılığından şüphe duymayan Rousseau, başkalarının yargılarına aşırı tepki verir ancak yine de çoğu kez aykırı ve rahatsız edici düşünce ve davranışlarından asla taviz veremez ya da vermezdi. Günümüzde artık pek çok kişi, Rousseau'nun yazılarının, kendi deneyimlerini tüme mal ettiğini öne sürüyor; Rousseau'nun insanın sadelikten ve cennetten kovulup yozlaşmanın kucağına düşmesi şeklinde tasvir ettiği durum, bu görüşe göre aslında

kendisinin İsviçre'nin sade yaşamından ve güvenliğinden –ya da basit bir deyişle çocukluğun safdilliğinden– kovulup yurtdışında, aristokratlar ve entelektüeller arasında sürdürdüğü belirsiz yaşamın kucağına düşmesinin tasvirinden çok da öteye gidemiyor. Bu doğru olsa da olmasa da, Rousseau'nun yorumu o denli etkili olmuştur ki, bugünlerde çok az kişi bu yorumdan etkilenmeden yaşayabilir.

Rousseau nihayet, yaşamının son yıllarında, *Yalnız Gezenin Düşleri*'ni yazar (orijinal ismi *Les Reveries du promeneur solitaire*; 1782); hem yürümeye dair hem de yürümeyle alakası bulunmayan bir kitap. Her bir bölüm başlığı "gezi" olan kitapta, İkinci Gezi'ye geldiğimizde, Rousseau kitabın ortaya çıkmasına neden olan temel düşünceyi dile getirir: "Bu sırada, olağan ruh halimi (bir insanın yaşayabileceği en tuhaf durumdu) anlatmaya karar verince, planımı gerçekleştirmek için yalnız yürüyüşlerimin ve yürürken daldığım derin düşüncelerin aslına sadık kayıtlarını tutmaktan daha basit ya da iyi bir yöntem aklıma gelmedi." Bu kısa ve kişisel denemelerin her biri, yürüyüş sırasında zihne üşüşen düşünceler veya kaygılar dizisini akla getirse de elimizde, bu denemelerin gerçek yürüyüşlerin meyveleri olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Çoğu, bir cümlenin yaptığı çağrışımlar, bir kısmıysa geçmişten gelen anılardır; bazıları ise yakınmadan çok farklı değildir. Bu on deneme bir araya geldiğinde (Rousseau 1778 yılında öldüğünde, sekizinci ve dokuzuncu denemeler halen taslak halindeydi, onuncu ise yarım kalmıştı) karşımızda beliren portre, yürüyüşleri sırasındaki botanik araştırmaları ve düşüncelerine sığınmış ve yürürken güvenli bir limanı hem arayan hem de özleyen bir adamın resmidir.

Tek başına yürüyen kişi, yaşamın hem içinde hem de dışındadır; çevresine bir işçi, yerleşik biri, bir grubun üyesi gibi bağlanmaktansa, bir gezgin gibi mesafeli durandır. Yürüme Rousseau'nun tercih ettiği varoluş biçimidir çünkü yürürken düşüncelere ve hayallere dalıp gidebiliyor, kendi kendine yetebiliyor ve dolayısıyla ona ihanet ettiğini düşündüğü bu dünyada hayatta kalabiliyordur. Yürüme Rousseau'nun kendini ifade ede-

ve bir yandan da alçak sesle "bütünleyicilik" üzerine görüşlerini açıklıyordu. Yürürken başı öne

bilmesi için, kelimenin tam anlamıyla, bir yer sağlamıştır. Edebi bir yapı olarak yürümenin anlatısı, daha geleneksel biçimli makale, kronolojik ilerleyen biyografi veya tarihi anlatılarla karşılaştırıldığında, konudan sapma ve çağrışımlara daha fazla imkân tanır. Bir buçuk asır sonra James Joyce ve Virginia Woolf, aklın işleyişini tarif etmeye çalışırken, bilinç akışı olarak adlandırılan tarzı geliştirmişlerdi. Yazarların *Ulysses* ve *Mrs.Dalloway* isimli romanlarında, kahramanlarının zihnindeki düşünce ve anı yumakları yürüdükleri sırada en iyi şekilde çözülmeye başlar. Belli bir yapıya sahip olmayan, bu türden bir çağrışımsal düşünme biçimi daha ziyade yürümeyle ilişkilendirilir ve yürümenin analitik değil doğaçlama bir edim olduğunu öne sürer. Rousseau'nun *Düşleri*, yürümeyle düşünme arasındaki bu ilişkinin ilk tasvirlerinden biridir.

Rousseau yalnız yürür ve sevecenlikle yaklaştığı yegâne canlılar, topladığı bitkilerle yoluna çıkan yabancılardır. Dokuzuncu Gezi'de, daha önceki yürüyüşlerinden bahseder; bu yürüyüşler, uzak geçmişini açık seçik görebilmek için kullandığı bir teleskopun parçaları misali birbirlerinin içinden çıkıp dururlar. İki gün önce Ecole Militaire'e yaptığı bir yürüyüşle söze başlar, ardından Paris yakınlarında iki yıl önceki bir yürüyüşe geçer, daha sonra dört veya beş yıl önce karısıyla ziyaret ettiği bahçelere sıra gelir ve en nihayetinde, son söz ettiği hatıradan yıllar önce gerçekleşmiş bir olayı, fakir bir kızın sattığı tüm elmaları alıp ortalarda dolanan sokak çocuklarına dağıtışını anlatır. Bütün bu anıların üşüşmesine yol açan şey ise, bir arkadaşının ölüm ilanında onun çocuk sevgisinden söz edildiğini okumasıyla, çocuklarını terk etmiş olmaktan ötürü Rousseau'nun suçluluk duygusunun tetiklenmesidir (çağdaş akademisyenler her ne kadar bazen onun çocukları olduğundan bile kuşku duysalar da, *İtiraflar*'ında resmî nikâhlı karısı Thérese'den beş çocuğu olduğunu ve hepsini de yetimhanelere yerleştirdiğini anlatır). Bu anılar, kendisi dışında başka kimsenin ona yöneltmediği bir suçlamaya cevap niteliği taşır ve o cevabı da, yolda tesadüfen başına gelenlerin de açıkça gösterdiği çocuk sevgisini cümle âleme ilan ederek verir. Bu de-

eğik, kaşlarıysa çatıktı: arada sırada kafasını kaldırıp bana bakıyor ve ciddi bir jestle, önemli bir

neme, hayalî bir davada sunulan, üzerinde bolca düşünülmüş bir savunmadır. Son bölümde konu, ünlü olmanın Rousseau'nun başına açtığı dertlere ve halkın arasına karıştığında tanınmadan, huzur içinde yürüyememesine gelir. Rousseau'nun satır arasında ima ettiği şey ise, en üstünkörü toplumsal etkileşimde dahi kendini engellenmiş hissettiği ve bu nedenle artık bir tek düşünce dünyasında gönlünce gezip tozma özgürlüğüne sahip olduğudur. Kitabın büyük kısmı, Rousseau Paris'te, ünü ve şüpheciliği nedeniyle çevresinden yalıtılmış yaşarken kaleme alınmıştı.

Felsefi yürüme yazını Rousseau'yla başlamışsa bunun nedeni, içinde derin düşüncelere dalıp gittiği koşulları tüm ayrıntılarıyla belgelemeye değer gören ilk kişi olmasındandır. Onun bir radikal olduğu doğruysa, herhalde en radikal edimi, yürüme, yalnızlık ve doğanın sağladığı uygun koşullarda, kişisel ve özel olana yeniden değer biçmesiydi. Eğer Rousseau devrimlere –siyasi örgütlenmenin devrimlerine olduğu kadar tahayyül ve kültür devrimlerine de– ilham verdiyse, bu devrimler onun için yalnızca kişisel ve özel deneyimlerin önündeki engelleri kaldırmak için gerekliydi. Zekâsının tüm gücünü ve en ikna edici savlarını, *Yalnız Gezenin Düşleri*'nde tasvir ettiği türden düşünce ve yaşam pratiklerini yeniden kazanmak ve sürekli kılmak amacıyla kullanmıştı.

İki gezinti sırasında, kırlardaki huzur anlarından onun için en kıymetli olanları belleğinden bulup çıkartır. Ünlü Beşinci Gezi'sinde, Boswell'in onu ziyaret ettiği Neuchâtel yakınlarındaki Motiers'de taşlanarak kovalandıktan sonra kaçıp gittiği Bienne Gölü'ndeki Saint-Pierre adasında bulduğu mutluluğu tarif eder. "Bu muhteşem hoşnutluğun kaynağı neydi?" diye retorik bir soru ortaya attıktan sonra, çok az şeye sahip olduğu ve –bitki toplamak ve kürek çekmek dışında– çok az şey yaptığı bir hayatı anlatmaya koyulur. Herhangi bir ağır işçiliği gerektirmeyecek denli ayrıcalıklı ancak asilzade sayfiyelerine özgü yapmacıklık ve muhabbetlerden de uzak Rousseauvari bir huzur âlemidir bu. Onuncu Gezi, Rousseau'nun ilk gençlik yıllarında hamisi ve sevgilisi Louise de Warens'la yaşadığı benzeri bir kır saadeti

noktayı vurguluyordu. O konuşurken, daha önce makalelerinde okuduğum sözcükler ve cümleler

için yazılmış bir güzellemedir. Saint-Pierre'deki Ermenonville malikânesinden sonra nihayet aynı ayarda bir eve kavuştuğu zaman yazılabilmiştir. Rousseau yetmiş beş yaşında öldüğünde Onuncu Gezi yarım kalmıştı. Ermenonville'deki ev sahibi Girardin markizi, Rousseau'yu gelinciklerle kaplı küçük bir adaya gömdü ve orayı ziyarete gelen, yazarın duygusal hayranları için Rousseau adına bir hac ziyareti hazırladı. Bu hac ziyaretçilere, bahçeyi hangi yoldan geçerek mezara ulaşacaklarını açıklamakla kalmıyor, aynı zamanda neler hissetmeleri gerektiği yönünde de talimatlar veriyordu. Rousseau'nun kişisel isyanı toplumsal kültüre dönüşmek üzereydi.

III. YÜRÜMEK VE DÜŞÜNMEK VE YÜRÜMEK

Yürümek ve düşünmek üstüne söyleyecek birçok sözü olan bir diğer filozof da Søren Kierkegaard idi. Yürüyerek insan deneklerini inceleme mekânı olarak kendine kentleri –daha doğrusu bir kenti, Kopenhag'ı- seçmiş ancak bu şehir turlarını da doğada botanik çalışma yapmaya benzetmişti: O insan örnekleri topluyordu. Rousseau'dan yüzyıl sonra bir başka Protestan kentinde doğmuş olan Kierkegaard, bazı yönlerden ondan çok farklı bir yaşam sürüyordu: yaşamı için belirlediği ağır çilekeş koşullar, rahatına düşkün Roussseau'nun koşullarından son derece farklıydı ve doğduğu kente, ailesine ve dinine –her ne kadar hepsiyle kavgalı olsa da– hayatı boyunca bağlı yaşadı. Fakat diğer bazı yönlerdense –toplumdan yalıtılmışlığı, hem edebi hem de felsefi çok sayıda eser üreten verimli bir yazar olması, yıpratıcı biçimde hiç durmadan kendi üzerine düşünmesi gibi– aralarında güçlü bir benzerlik vardı. Varlıklı ve sofuluk derecesinde dindar bir tüccarın oğlu olan Kierkegaard, yaşamının büyük bölümünde babasının hükmü altındaki bir mirasyediydi. Müstear isimlerinden birine atfettiği ancak büyük olasılıkla kendisine ait anılarından birinde, babasının onun evden dışarı çıkmasına izin vermek yerine, bir odanın içinde oğluyla birlikte aşağı yukarı yürümeyi

aniden canlanmış ve bambaşka bir anlam kazanmışlardı. Varoluşumuzda ancak birkaç kez

tercih ettiğini anlatır; babası dışarıdaki dünyayı öyle renkli bir biçimde tasvir eder ki, bu dünya çocuğun gözleri önünde tüm çeşitliliğiyle canlanır. Oğlu büyüdükçe, babası onu da bu sohbete dahil eder: "İlk başta destan olan şey artık bir oyuna dönüşmüştü; sırasıyla söz alıyorlardı. Tanıdık yollardan geçerken, hiçbir ayrıntıyı atlamadıklarından emin olmak için birbirlerini dikkatle izliyorlardı. Geçtikleri yol tanıdık değilse, Johannes bir şeyler uyduruverirdi ancak babasının müthiş hayal gücü her şeyi biçimlendirmeyi, her çocuksu hevesi oyuna dahil etmeyi becerirdi. Dünya, onlar konuştukça varlık buluyormuş gibi geliyordu Johannes'e; sanki babası yüce Tanrı, kendisi de onun gözdesiydi."

Kierkegaard, Babası ve Tanrısı arasındaki üçgen onun tüm yaşamına hâkim olacaktı; hatta bazen Tanrısını da babasının suretinde yarattığını düşünmemek elde değil. Odadaki bu yürüyüşler aracılığıyla babası, Kierkegaard'nun gelecekteki tuhaf kişiliğini bilinçli bir şekilde biçimlendiriyor gibidir. Kierkegaard kendisini tarif ederken, büyümüş de küçülmüş, bir hayalet, gezgin gibi sıfatlar kullanmıştı. Odada attığı voltalar, bedenin geride bırakılacağı ve Kierkegaard'nun kendinden başka sakini olmayan sihirli bir hayal âleminde yaşayabilmek için gerekli talimatlarmış izlenimi veriyor. En bilinen eserlerinin birçoğunu yayınlarken kullandığı sayısız müstear isim bile, kendini anlatırken gizlemenin ve yalnızlığından bir kalabalık yaratmanın yoluymuş hissini uyandırıyor. Yetişkin hayatı boyunca, Kierkegaard hemen hiç evinde misafir kabul etmemiş ve aslında çok sayıda tanıdığı olmasına rağmen tüm hayatı boyunca arkadaşım diyebileceği biri hiç bulunmamıştır. Yeğenlerinden biri, Kopenhag sokaklarının Kierkegaard'nun "kabul salonu" olduğunu söyler ve sanki yazarın en büyük gündelik zevklerinden biri şehrin sokaklarını arşınlamaktır. İnsanlarla birlikte olamayan biri için insanların arasında olmanın; anlık karşılaşmalar, tanıdıkların selamları ve kulak misafiri olduğu sohbetler sayesinde belli belirsiz bir insan sıcaklığını iliklerinde hissetmenin yoluydu bu. Tek başınayürüyen biri, etrafındaki dünyanın hem içinde hem de dışındadır; yaşama bütünüyle katılmaz ama sadece bir seyirci de değildir.

gerçekleşen kayda değer ve önemli anlardan biri, baş döndürücü fikirlerle dolu bir dünyanın

Yürüme, yabancılaşmasını hafifletiyor ya da meşrulaştırıyordur: Yürüyen kişi, çevresiyle ilişki kurmaktan aciz olduğu için değil yürüdüğü için orta kıvamlı bir kopukluk yaşar. Yürüme, –Rousseau gibi– Kierkegaard'nun da etrafındaki insanlarla çok sayıda geçici ilişki kurmasını sağladığı gibi düşüncelere dalıp gitmesine de yardımcı oldu.

1837'de edebi eserler vermeye başladığı sıralarda Kierkegaard şöyle yazmıştı: "Ne gariptir ki, hayal gücüm en fazla büyük kalabalıklar içindeyken, kargaşa ve gürültüyü bastırıp yarattığı şeye tutunabilmek için güçlü bir iradenin desteğine ihtiyaç duyduğunda harekete geçiyor; böyle bir ortamı bulamadığında ise, belirsiz bir düşüncenin insanı canından bezdiren koynunda kan kaybından ölüp gidiyor." Benzeri bir kargaşayı sokaklarda bulmuştu. On yıl kadar sonra, bir başka günlükte şu itirafı yazacaktı: "Benimki kadar gergin bir zihne tahammül edebilmek için, dikkatimi dağıtmaya, caddeler ve dar sokaklarda karşıma çıkanların dikkatimi dağıtmasına ihtiyacım var çünkü seçilmiş birkaç kişiyle ahbaplık etmek dikkatimi dağıtmaya gerçekten de hiç yardımcı olmuyor." Kierkegaard bu ve benzeri ifadelerinde, zihnin en iyi dikkati dağıtacak ortamlarda çalıştığını, etrafındaki telaşeden uzaklaşmak yerine, onun içindeyken kapanarak odaklanmayı başardığını öne sürüyor. Başka bir metinde söylediğine göre, şehir yaşamının gürültülü patırtılı çeşnisi ona büyük zevk veriyordu: "Tam şu anda, bir laternacı sokağın sonunda hem laternasını çalıyor hem de şarkı söylüyor –muhteşem bir şey bu; yaşamda asıl mühim olan, tesadüfi ve ehemmiyetsiz şeylerdir."

Kierkegaard günlüklerinde ısrarla tüm eserlerini yürürken yarattığını iddia ediyor. "*Either/Or*'un büyük bir kısmı sadece iki seferde yazıldı (kuşkusuz, yürürken uzun uzadıya düşündüklerimi saymazsak ama zaten bu hep yaptığım bir şeydir); bugünlerdeyse üç kez yazmayı tercih ediyorum," dediği bölümde ve buna benzer birçok paragrafta, yürüyüşlerinin aylaklık gibi görülmesine rağmen aslında üretkenliğinin temelini oluşturdukları itirazını dile getirir. Başkalarının anılarında Kierkegaard hep yürüyüş esnasında birileriyle karşılaşır ancak düşüncelerini

keşfiydi. –LEON ROSENFELD, NIELS BOHR'LA 1929 YILINDAKİ BİR BULUŞMA

toparlamak ve o gün yazacaklarını planlamak için arada sırada yalnız kaldığı uzun yürüyüşler de yapmış olması gerek. Belki de şehirde yaptığı o yürüyüşler, daha üretken düşünebilmesi için onun dikkatini kendisinden başka yöne çekiyordu çünkü kişisel düşünceleri çoğunlukla, çaresizlik ve bir türlü kendini unutamama sarmalından ibarettiler. 1848'de günlüğüne düştüğü bir notta anlattığına göre eve dönüş yolunda, "kafası yazıya dökmeye hazır fikirlerle dolup taşarken, bir yandan da neredeyse yürüyemeyecek kadar bitap düşmüş bir haldeyken," sık sık karşısına fakir bir adam çıkıyor, eğer adamla konuşmayı reddederse bütün o fikirler uçup gidiyor, "O adama yaptığımın aynısını Tanrı'nın da bana yapacağını düşünerek en koyu ruhani kederlere gömülüyordum. Fakat eğer o fakir adamla konuşmaya biraz zaman ayırırsam, olaylar hiç de bu şekilde gelişmiyordu."

Neredeyse tek sosyal rolü, dışarıda halkın arasında bulunmaktı ve Kopenhag sahnesindeki performansının nasıl yorumlanacağını kendine dert etmişti. Sokaklarda boy göstermesi, bir anlamda, yayımlanmış sayfalarda boy göstermesiyle benzeşiyordu: Kimseye fazla yaklaşmadan ve kendi belirlediği koşullara göre ilişki kurma gayretiydi bunlar. Rousseau gibi Kikerkegaard'nun da halkla oldukça müşkülpesent bir ilişkisi vardı. Eserlerinin birçoğunu müstear isimlerle yayımlatmayı ve sonra da –gezip tozmalarından eve dönüşünde oturup yazdığını kimse bilmediği için– aylak olarak algılanmaktan şikâyet etmeyi tercih etmişti. Regine Olsen'le nişanını bozmasının ardından (yaşamına damga vuran bir trajediydi bu), eski nişanlısını görebildiği tek yer sokaklardı. Yıllar sonra, liman civarındaki bir sokakta defalarca karşılaşmışlar ve Kierkegaard bunun ne anlama geldiğine kafa yorup durmuştur. Özel hayatlarını dolu dolu yaşayan insanlar için en rahat yer olan sokak, onun için en mahrem mekândı.

Sakin hayatının diğer büyük krizini ise, Danimarka'nın küfürbaz mizah dergisi *Corsair*'e sataşan bir yazısından sonra yaşamıştı. Derginin editörü Kierkegaard'ya hayran olduğu halde, dergi onun hakkında alaycı karikatürler ve yazılar yayımlamaya başlamış ve Kopenhag halkı da bu eğlenceye katılmıştı.

HAKKINDA *Geçtiğimiz pazar günü, Highgate'e doğru yürüyüşe çıktım ve Lord Mansfield Parkı*

Şakaların çoğu zararsızdı; pantolon paçalarının farklı boylarda olduğunu söylüyor, özenle seçilmiş müstear isimleri ve yazım tarzıyla dalga geçiyor, karikatürlerde onu redingotunun etekleri sıska bacakları etrafında şişmiş açıkgöz bir tip olarak gösteriyorlardı. Fakat alay konusu olmaktan azap dolu bir endişe duyan ve baktığı her yerde kendisiyle alay eden birini gören Kierkegaard, onu gülünçleştiren bu şakalar nedeniyle arzu ettiğinden daha fazla tanınmaya başlamıştı. Görünüşe bakılırsa, *Corsair*'in iğnelemelerinin etkisini abartmış ve korkunç acılara sürüklenmişti – artık şehirde özgürce dolaşamayacağını hissetmesinin de bunda büyük payı vardı. "İçinde nefes aldığım dünya artık benim için kirlendi. Melankolim ve muazzam iş yüküm nedeniyle, dinlenebilmek için kalabalıklar içinde yalnız kalmaya ihtiyacım vardı. İşte bu yüzden perişanım. Artık o yalnızlığı bulamıyorum. Nereye gitsem etrafımı meraklılar sarıyor." Biyografisini kaleme alan yazarlardan biri, babası ve nişanlısıyla yaşadıklarından sonra, yaşamının bu son krizinin onu, felsefi ve estetik değil de teolojik eserler yazdığı son evreye ittiğini söyler. Yine de Kopenhag sokaklarında yürümeye devam etmiş ve bu yürüyüşlerden birinde fenalaşıp hastaneye kaldırıldıktan birkaç hafta sonra da hastanede hayatını kaybetmiştir.

Rousseau gibi Kierkegaard'da klasik anlamda bir filozof değil, felsefi eserler yazan çok yönlü bir yazardı. Her ikisinin de eserleri, Batı felsefesi geleneğinde esas olan sıkı bir muhakeme sonucunda ortaya atılan savların aksine, tasvire ve çağrışıma dayalı, oldukça kişisel ve şiirsel bir biçimde müphemdi. Bu eserlerde haz ve kişisel olana hem de sokaktaki bir laternacının sesine ya da bir adadaki tavşanlara yer vardı. Rousseau yazın türlerini roman, otobiyografi ve düşlere doğru genişletmiş, Kierkegaard'nun eserlerinde ise, değişik biçemlerle yaptığı deneylerin önemli bir yeri olmuştur: görece kısa bir denemenin sonuna upuzun bir not yazmak veya farklı müstear isimler verdiği hayali yazarları metinlerine, matruşka misali iç içe geçecek şekilde yerleştirmek gibi. Yazar varislerinin, Italo Calvino ve Jorge Luis Borges gibi biçem, ses, referans ve diğer yöntemlerin anlamı belirlemesiyle oynayan

yanından kıvrılarak devam eden yan yolda, Coleridge'le bir sohbete dalmış bulunan, Guy's

deneysel edebiyatçılar olduğunu söyleyebiliriz.

Rousseau ve Kierkegaard'nun yürüyüşlerinden haberdar olmamızın nedeni, gayri şahsi ve evrensel felsefenin en saf halinden ayrılarak yürüme hakkında daha kişisel, betimleyici ve konuya özel eserler (Rousseau'nun *İtiraflar*'ı ve *Yalnız Gezenin Düşleri*, Kierkegaard'nun Günlükleri) vermeyi tercih etmeleridir. Belki de yürüme, dünyanın kişisel ve somut bir biçimde deneyimlenmesi aracılığıyla düşüncelerimizin ayaklarının yere basmasına yardımcı olduğu için en iyi ifadesini bu tür bir yazında buluyor. Yürümenin anlamı da işte bu yüzden çoğunlukla felsefeden farklı alanlarda –şiirde, romanlarda, mektuplarda, günlüklerde, gezginlerin tuttuğu notlarda ve birinci ağızdan yazılmış denemelerde– aranmıştır. Bu ayrıksı karakterlerin kendi yabancılaşmalarını hafifletmek için dikkatlerini yürümeye yoğunlaştırdıkları da doğrudur ancak bu tür bir yabancılaşma da entelektüellerin tarihinde yeni bir olguydu. Ne içinde bulundukları toplumla kaynaşıyor ne de –Kierkegaard'nun *Corsair* olayından sonraki yıllarını saymazsak– dindar keşişlerin geleneğini takip ederek kendilerini toplumdan bütünüyle soyutluyorlardı. Bu dünyanın hem içinde hem de dışındaydılar. Tek başına yürüyen biri, yolu ne denli kısa ya da uzun olursa olsun, bir göçebedir; hep iki varış noktası arasında olan, arzu ve yoksunluk tarafından devinime sürüklenen, çevresine bir işçi, yerleşik biri veya bir grubun üyesi gibi bağlanmaktansa bir gezgin gibi mesafeli durandır.

IV. KAYIP ÖZNE

Yirminci yüzyılın başlarında, yürümeye entelektüel projesinde başrolü veren bir filozof vardı. Kuşkusuz, yürüme daha önce de bir emsal teşkil etmişti. Kierkegaard Diogenes'ten alıntı yapmayı severdi: "Elealılar devinimi reddettiğinde, herkesçe bilindiği üzere Diogenes onlara karşı gelmişti. Kelimenin gerçek anlamıyla karşı gelmişti çünkü tek bir kelime dahi etmeden birkaç kez ileri geri yürüdükten sonra onların iddialarını yeterince çü-

Hastanesindeki anatomi hocamız Bay Green'e rastladım (uygun görüp görmediklerini bir bakışla

rütmüş olduğunu varsaymıştı." Olgubilimci Edmund Husserl, 1931'de yazdığı "Yaşayan Ânın Dünyası ve Organizma Dışında Kalan Çevremizdeki Dünyanın Oluşturulması" isimli makalesinde yürümeyi, dünyayla ilişki halindeki bedenimizi anlamamıza yardımcı olan bir deneyim şeklinde tarif etmişti. Bedenimiz, demişti, her daim burada bulunana ilişkin deneyimimizdir ve devinim halindeki beden tüm parçalarının birliğini, çeşitli "orada"lara doğru hareket eden ve onların içinden geçen süreğen bir "burada" olarak deneyimler. Bu şu anlama geliyor: Hareket eden beden olsa da değişen dünyadır ve onları birbirinden bu şekilde ayırt ederiz; seyahat etmek, dünyanın akışı içinde benliğin bu sürekliliğini deneyimlemenin ve dolayısıyla hem her ikisini hem de onların birbirleriyle kurduğu ilişkiyi anlamaya başlamanın bir yolu olabilir. Husserl'in savı, kişinin dünyayı nasıl deneyimlediğini açıklarken duyular ve zihin yerine yürüme edimine yaptığı vurgu bakımından -kendinden önce ortaya atılan iddialardan- farklılık gösterir.

Yine de, samanlıkta iğne aramakla meşgulüz. Ana temaları arasında devinim ve beden olan postmodern teorinin yürüme üstüne söyleyecek sürüsüne bereket sözü olacağını sanabiliriz - ne de olsa, beden devinime başladığında, yürür. Çağdaş düşüncenin kökleri büyük ölçüde, önceki dönemlere ait felsefenin öznel erkek olma -ve bazen de beyaz ve ayrıcalıklı olma- halini evrenselleştirilmesine yöneltilen feminist eleştiride yatar. Hem feminizm hem de postmodernizm, kişinin bedensel deneyimi ve konumuyla ilgili öznel ayrıntıların, entelektüel bakış açısını şekillendirdiğini vurgular. Hiçbir yerden konuşmak -yani bedene ve mekâna dair özellikleri aşan bir yerden konuşmak- şeklinde algılanan eski nesnellik anlayışı tarihe gömülmüştü; her şeyin bir konumu vardır ve her konum da politiktir (üstelik George Orwell'in çok önceleri belirttiği gibi, "Sanatın politik olmaması gerektiğini söylemenin kendisi politiktir.") Fakat düzmece bir evrenselliği, etnik kökenin ve toplumsal cinsiyet kimliği içeren bedenin bilinç üzerindeki etkisine yaptıkları vurgu aracılığıyla paramparça eden bu düşünürler, belli ki insan ve cismani olma-

sorguladıktan sonra ben de onlara katıldım). Onun, belediye meclis üyesine özgü-akşam yemeği

nın anlamını, oldukça yalıtılmış koşullarda büyük ölçüde pasif yaşamlar süren kendi bedenlerinin özgül deneyimleri –ya da deneyimsizlikleri– aracılığıyla genelleştirmekteydiler.

Postmodern teoride defalarca tarif edildiği şekliyle beden, doğa olaylarından zarar görmez, farklı türlerle karşılaşmaz, ilkel korkular veya pek fazla heyecan yaşamaz, ya da gücünün son zerresine dek kaslarını zorlamaz. Özetle, fiziksel uğraşlarla vakit harcamaz ya da açık havada zaman geçirmez. Postmodern teorisyenlerin sıklıkla kullandığı "beden" terimi dahi pasif bir nesneye işaret eder gibidir; üstelik bu beden çoğunlukla muayene masası veya bir yatakta uzanmış izlenimi verir. Eylem ve üretim kaynağından daha ziyade, duyular, süreçler ve arzuların vuku bulduğu tıbbi ve cinsel bir olgu gibidir. Ağır işçilikten kurtarılıp apartman daireleri ve ofislerin uyaran yoksunu odalarına yerleştirilen bu bedenin, bedensel varoluşunu fark etmesi için elinde kalan son şey, erotik olandır. Amacımız cinselliğin ve erotik olanın büyüleyici ve derin –ve daha sonra göreceğimiz üzere yürüme tarihiyle alakalı– olduğunu yadsımak değil, bedensel varoluşun diğer yönlerinin birçok insan için körelmesi nedeniyle bu denli vurgulandıklarını öne sürmektir. Yüzlerce cilt kitapta ve makalede bize anlatılan, gösterdiği tek yaşam belirtisi cinsellik ve biyolojik işlevlerden ibaret olan bu beden, aslında evrensel insan bedeni değil, beyaz yakalı kentli bir bedendir; daha doğrusu onlara bile ait olamayacak teorik bir bedendir çünkü bu bedende, en tali fiziksel zahmetlerin izine bile rastlanmaz: Teoride anlatıldığı haliyle bu beden, Kierkegaard'nun toplu eserlerini kampüsün bir köşesinden ötekine sürüklediği için dahi sızlamaz. Bedensel varoluşun bu türüyle yıldızı hiç barışmamış feminist bir teorisyen olan Susan Bordo, "Eğer beden zaman ve mekâna ait oluşumuzun ve dolayısıyla insan algı ve bilgisinin sınırlılığının bir metaforuysa, o zaman postmodern beden, gerçek bir beden bile değildir," diye yazar.

Güncel postmodern teorinin bir diğer önemli teması olan seyahat ise sürekli hareket halinde olmak demektir; biri ötekini tadil etmeyi başaramayınca, uçaklar ve sürat yapan arabalarla

sonrası-temposuna ayak uydurarak en az iki mil yürümüşümdür. O iki mil boyunca binlerce

bir oraya bir buraya sürüklenen, hatta görünürde kas gücüne dayalı, mekanik, ekonomik veya ekolojik hiçbir araç kullanmadan etrafta gezen postmodern beden üzerine bir şeyler okuyup durmakta gibiyiz. Beden taşınan bir paketten, bir kareden alınıp ötekine bırakılan bir satranç taşından öteye geçmez; hareket etmez, nakledilir. Bir anlamda, çağdaş düşüncenin vardığı soyutlama düzeyinden kaynaklanan sorunlar bunlar. Konum ve devinime ait terminolojinin birçoğu (*göçebe, merkezsizleştirilmiş, tecrit edilmiş, yersiz yurtsuzlaştırılmış, sınır, göçmen* ve *sürgün* gibi sözcükler) gerçek insanlar ve yerlerle ilişkilendirilmez; daha ziyade, aslı astarı olmayan bir teori kadar onun farazi öznesinin de bir sonucu oldukları izlenimini veren köksüzlük ve akışkanlık fikirlerini temsil etmeye yararlar. Bedenler ve devinimin elle tutulabilir dünyasıyla yüzleşmek için çabalarken dahi, soyutlama bunları hemen yine buharlaştırır. Ayrıntılı tanımlama sorumluluğunun yükünü omuzlarından atan terimler, havada özgürce ve yaratıcı bir biçimde uçuşuyor gibidir.

Bedenin harekete geçtiği tek yer kural tanımaz yazındır. Elaine Scarry, mühim eseri *The Body in Pain: The Unmaking and Making of the World*'de önce, işkencenin öznelerin bilinç dünyasını nasıl yıktığını incelemiş, ardından –hikâyeler ve nesneler üreten– yaratıcı çabaların bu dünyayı nasıl kurduğunun kuramını geliştirmiştir. Scarry, aletlerin ve üretilen eşyaların, bedenin dünyaya uzantıları ve dolayısıyla dünyayı anlamanın araçları olduğunu öne sürer. Yazar, kolun uzantısı olan kazmadan bedeni ikame eden kepçeye ulaşana kadar, aletlerin zaman içinde gitgide bedenden nasıl koptuğunu belgelemiştir. Yürümeyi doğrudan ele almasa da, bu meseleye felsefi yaklaşıma dair ipuçlarını onun eserlerinde bulabiliriz. Yürüme bedeni yeniden ilk sınırlarına, daha kıvrak, duyarlı ve kırılgan bir hale geri götürür fakat yürümenin kendisi de dünyaya doğru uzanır; tıpkı bedenin uzantısı olan aletler gibi. Patika yürümenin bir uzantısıdır, yürüme için ayrılan mekânlar bu meşgaleye adanmış anıtlardır ve yürüme, dünyada olmak kadar dünyayı yaratmanın da yöntemlerinden biridir. Demek oluyor ki, yürüyen bedenin izini sürmek için

konudan söz açtı (bakalım, senin için burada sıralayabilecek miyim?); bülbüller-şiir-şairane

onun şekil verdiği mekânlara bakabiliriz; patikalar, parklar ve yaya kaldırımları tahayyül ve arzunun dışa vurmasının izleridir; bastonlar, ayakkabılar, haritalar, mataralar ve sırt çantaları da o arzunun maddi sonuçlarının devamıdır. Yürümenin, yapma ve çalışma ile paylaştığı o elzem şey, beden ve zihnin dünyayla etkileşimi, yani dünyayı beden aracılığıyla, bedeni de dünya aracılığıyla keşfetmektir.

duyular-metafizik-farklı cins ve türde rüyalar-kâbuslar-dokunma duyusunun refakatindeki bir

Üçüncü Bölüm

YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ:
İKİ AYAK ÜZERİNDE YÜRÜME KURAMCILARI

Beyaz bir sayfa kadar boş bir yerdi. Hep arayıp durduğum yerdi. Tren ve araba pencerelerinin ötesinde görünen, hayallerime giren ve çetrefilli arazilerde yürürken aklıma takılan o engin düzlükler beni çağırıp durur, bana hep hayal ettiğim gibi bir yürüme vaat ederlerdi. İşte sonunda bu kurumuş göl yatağının kusursuz düzlüğüne varmıştım; önüme hiçbir engel çıkmadan, bütünüyle özgür yürüyebilecektim. Çöl, bu kurumuş göl yatakları ya da playalar* bakımından oldukça zengindir; uzun zaman önce veya her yıl buraları yıkayıp geri çekilen su kuruduğunda, bu düzlükler bir dans pisti kadar düz ve davetkâr olurlar. Çölün karakterine en uygun yerlerdir buraları: yalın, uçsuz bucaksız, özgür, başını alıp gitmek için bir davet, bir algı, ölçek, ışık laboratuvarı; insanın, tıpkı blues müziğinde olduğu gibi yalnızlıktan zevk aldığı yerlerdir. Güneydoğu California'daki Mohava Çölü'nde, Joshua Tree Ulusal Parkı'nın yakınlarındaki bu düzlük ise, ara sıra bir göl yatağı olmakla beraber çoğunlukla üstünde hiçbir şeyin yeşermediği çatlamış topraktan ibaret bir ovaydı. Bunun gibi uçsuz bucaksız alanlar benim için özgürlük anlamına geliyordu; bedenin istem dışı, zihnin ise bilinçli faaliyeti için özgürlük sağlayan, yürümenin ritminin zamanın nabzını andırdığı yerler. Göl yatağını boydan boya geçtiğimiz bu yürüyüşteki yol arkadaşım Pat, her hareketin, tüm dikkatini vermesini gerektiren

* (İsp.) Sahil –ç.n.

rüya-tek ve çift dokunuş-bununla alakalı bir rüya-birinci ve ikinci bilinç-iradeyle istenç arasındaki

kendi başına bir olay olduğu ve nadiren bir ritmin tutturulabildiği kaya tırmanışını tercih ediyor. Yaşam biçimlerimizde derin bir ayrılık yaratan bir tarz farkı bu: Pat bir bakıma, maneviyatı ânın farkında olmak şeklinde yorumlayan bir Budist sayılabilir; bense sembollerin, yorumların, tarihlerin ve kökleri burada olandan daha ziyade orada olanda yatan Batı tarzı bir maneviyatın hayranıyım. Fakat her ikimiz de, varoluşun en arzu edilir biçiminin, açık havada, doğanın içinde olmaktan geçtiğine inanıyoruz.

Yürüme –uzun zaman önce başka bir çölde fark ettiğim gibi– bedenin, kendisini yeryüzüne göre ölçüp biçmesidir. Bu göl yatağında attığımız her adım bizi, akşam ışığında maviye çalan ve bir stadın üstünde yükselen tribünler gibi ufkumuzu çepeçevre saran sıra dağlara biraz daha yaklaştırıyordu.

Göl yatağının dümdüz bir geometrik yüzey olduğunu ve adımlarımızın da bir açıölçerin ileri geri hareket eden kolları gibi bu yüzeyi ölçtüğünü gözümüzde canlandıralım. Ölçümlere göre yeryüzü büyük, bizse hiç de öyle değiliz; çölde yapılan her yürüyüşün bize verdiği hem iyi hem de ürkütücü haberdir bu. Bu akşam vakti, topraktaki çatlakların gölgeleri bile uzun ve keskin; Pat'in karavanından çöle düşen gölge de bir gökdeleni andırıyor. Gölgelerimiz sağ tarafımızda bizimle birlikte yürürken uzadıkça uzuyorlar; şu ana dek boylarının bu denli uzun olduğunu hiç görmemiştim. Gölgelerimizin uzunluğunu tahmin etmesini istediğimde Pat, hiç kıpırdamadan durursam gölgemin boyunu adımlarıyla ölçeceğini söyledi. Gölgemin yönünde yüzümü doğuya ve tüm gölgelerin uzandığı en yakınımızdaki dağlara doğru döndüm. Pat yürümeye başladı.

Orada öylece duruyordum. Gölgemse Pat'in üzerinde yolculuk ettiği uzun bir yol gibiydi. Çöl havasının berraklığında Pat, benden uzaklaşıyormuş gibi değil de, küçülüyormuş gibi görünüyordu. Onu başparmağım ve işaret parmağım arasına sıkıştırabileceğim kadar küçüldüğünde ve gölgesi neredeyse dağlara dek uzandığında, Pat benim gölgemin baş kısmına ulaşmış bulunuyordu –fakat o bu noktaya ulaşır ulaşmaz, güneş aniden ufuk çizgisi ardında kayboluverdi. Sonrasında ise bütün dünya

farkın açıklanması-çoğu insanın ikinci bilinci tütsüleme ihtiyacından dolayı metafizikçi olması-

değişti: düzlük altın parıltısını kaybetti, dağların rengi laciverte dönüştü ve keskin gölgelerimiz bulanıklaştı. Ona bağırarak, kafamın artık belirsiz olan gölgesinde durmasını söyledim. Aramızdaki mesafeyi aşarak yanına gittiğimdeyse, yüz adım (30 veya 35 metre civarı) ilerlemiş olduğunu söyledi. Fakat o yürürken gölgem olan şeyi ayırt etmek gitgide güçleşmişti. Yaptığımız deneyi tamamladığımızdan, karanlık bastırırken gerisingeri karavana yürüdük. Fakat zaten nerede başlamıştı ki bu deney?

Rousseau, insanlığın gerçek doğasının kökenlerinde bulunabileceğini ve bu kökenleri anlamanın, kim olduğumuzu ve kim olmamız gerektiğini kavramamız anlamına geldiğini düşünüyordu. İnsanlığın kökeni teması, Avrupalı olmayan göreneklere dair birkaç üstünkörü tarifi bir araya getiren Rousseau'nun, bunlara "soylu vahşi"ye dair bir miktar temelsiz spekülasyonu da katmasından bu yana büyük ölçüde evrim geçirdi. Fakat bir zamanlar aslen kim olduğumuzun –bu *aslen* 1940 yılı veya üç milyon yıl öncesi anlamına da gelse– şu anda kim olduğumuzu ya da olmamız gerektiğini belirlediği savı zamanla daha da belirginleşti. Çok satan kitaplar ve bilimsel makaleler, kana susamış ve vahşi bir tür mü yoksa toplumsal canlılar mı olduğumuzu ve cinsiyetler arası ne tür farkların genlerimize kodlandığını bıkıp usanmadan tartışıp duruyorlar. Ancak her ikisi de çoğunlukla, geleneğin yeterliliğini savunan muhafazakârlardan, daha yeni keşfedilmiş ilkel beslenme türlerinden biriyle karnımızı doyurmamızı salık veren sağlıklı yaşam meraklılarına dek herkes tarafından anlatılan, kim olduğumuz, olabileceğimiz ve olmamız gerektiğine dair kerameti kendinden menkul öykülerdir. Tabii, bu da, bir zamanlar kim olduğumuzu son derece politik bir mesele haline getiriyor. İnsanın kökenini araştıran bilim insanlarının insanın doğasına dair meselelere yaklaşımı daima büyük tartışmalara yol açmıştır ve yürüme de son yıllarda onların bu tartışmalarının merkezinde yer almıştır.

Her ne kadar filozoflar, yürümenin ne ifade ettiği hakkında

canavarlar-İskandinav deniz canavarları-deniz kızları-Southey'nin onlara inandığı-Southey'nin

fazla bir şey söylememiş olsalar da, son zamanlarda bilim insanları bu konuda susmak bilmiyor. Paleontologlar, antropologlar ve anatomi uzmanları, maymun atamızın ne zaman ve nasıl arka ayakları üstünde doğrulup yürüdüğüne ve böylelikle bedenlerinin bizim dik, iki ayaklı, uzun adımlar atan bedenlerimize dönüştüğüne dair hummalı ve çoğunlukla da taraflı bir tartışma başlattılar. Uzun zamandır aradığım yürüme filozoflarını bulmuştum işte; bedenin aldığı her bir biçimin işlevine ve bu biçimlerin ve işlevlerin insanlığımızı nasıl şekillendirdiklerine dair sonsuz spekülasyonlarda bulunup duruyorlardı – ancak bu insanlığın tam olarak neleri içerdiği de bir o kadar tartışmalı bir konudur. Elimizdeki tek kesin veri, ayağa kalkıp yürümenin, insanlık dediğimiz şeyin ilk alamet-i farikası olduğudur. Sebepleri her ne olurlarsa olsunlar sebep olduklarıyla boy ölçüşemez: Yürüme, yepyeni olanaklar için geniş ufuklar açmış ve her şeyden öte, vücudun üst tarafından sarkan, sürekli tutacak, yapacak ya da yok edecek bir şeyler arayan bir çift fazladan uzuv yaratmıştı; artık kollar, maddi dünyayı gitgide daha usta biçimlerde manipüle etmek amacıyla evrimleşmekte özgürdüler. Bazı bilim insanları, iki ayaklı yürümenin, beyinlerimizi geliştiren bir düzenek olduğu, diğerleri ise cinselliğimizin altyapısını oluşturduğu görüşündeler. Yani, iki ayaklı yürümenin kökeni üzerine yürütülen tartışma her ne kadar kalça eklemleri, ayak kemikleri ve karşı cinsle buluşmanın jeolojik yöntemleri üzerine detaylı tanımlamalarla dolu da olsa, nihayetinde bu tartışma cinsellik, doğanın düzenlenmesi ve düşünmeyle alakalıdır.

İnsan türünün eşsiz oluşu ekseriyetle bilinçli olmasıyla açıklanır. Bununla birlikte, insan bedeninin dünyada bir benzeri yoktur ve bir bakıma bu beden insan bilincine de şekil vermiştir. Her daim tökezleyip düşme tehlikesiyle karşı karşıya olan bu et ve kemik yığınının, bu vakur titrek kulenin hayvanlar âleminde bir örneği daha yoktur. Gerçekten iki ayaklı –kuşlar ve kangurular gibi– diğer birkaç türün de kuyrukları ya da denge sağlayan başka uzuvları vardır ve bunların çoğu yürümekten daha ziyade sıçrarlar. Bizi ileriye doğru götüren ardışık uzunj adımların her

inancının fazla sulandırılmış olması-bir hayalet öyküsü... –JOHN KEATS, GEORGE VE

birinin benzersizliği belki de yürümenin son derece karmaşık bir sistem olmasından kaynaklanıyor. Dört ayaklı hayvanlar, bütün ayakları yerdeyken bir masa kadar dengelidirler. Oysa insanlar, daha harekete geçmeden bile, iki ayaklarının üzerinde oldukça hassas bir dengede dururlar. Bir sarhoşu izleyen ya da kendisi sarhoş olmuş herkesin bildiği gibi, kıpırdamadan ayakta durmak bile denge ustalığı isteyen bir iştir.

İnsanın yürümesi üstüne anlatılanları okuyunca, düşmeler, tökezlemeler açısından Düşüş'ün [Cennet'ten kovulup dünyaya düşme miti] birdenbire iki ayak üzerine dikilen bir canlının yürürken tüm ağırlığını bir ayağa bindirip denge sağlamak zorunda kalmasından meydana geldiğine kanaat getirmek hiç de zor değil. Yürümenin kadim kökenleri üstüne yazdığı bir makalede John Napier şöyle diyordu: "İnsan yürüyüşü, atılan her adımda bedenin bir felaketin eşiğinde sendeleyip durduğu eşi benzeri olmayan bir eylemdir... İnsanın iki ayaklı yürüyüşünün her an bir felakete yol açabileceğini düşünmemizin nedeni, bizi yüzüstü yere kapaklanmaktan koruyan tek şeyin, bacaklardan önce biri sonra da diğerinin ritmik devinimi olmasıdır." Bu durumu en açık şekliyle küçük çocuklarda görebiliriz; ileride onların kusursuz yürümesine yardımcı olacak birçok husus, çocukluk dönemindeyken halen alışılmadık ve tuhaftır. Düşmeyle cilveleşerek yürümeyi öğrenirler – önce vücutlarıyla öne doğru bir hamle yapar sonra da bacaklarını o vücudun altında tutabilmek için koştururlar. Bükülmüş tombul bacakları ya hep geride kalıyormuş ya da yetişmeye çalışıyormuş izlenimi verir. Yürüme sanatında ustalaşana dek de sık sık hüsranla yere düşüverirler. Çocuklar, başka kimsenin onlar adına tatmin edemeyeceği arzularının peşinden koşarken yürümeyi öğrenirler: Erişemeyecekleri kadar uzakta olana, anaç Cennet'in güvenli sınırlarından kurtularak bağımsızlaşmaya arzu duyarlar. İşte böylece, gecikmeli bir düşme olarak başlar yürüme ve düşüş de Cennetten kovulup dünyaya düşmeye karşılık gelir.

Bilimsel bir tartışmada Yaratılış mitinin yeri yokmuş gibi gelse de, bilerek ya da bilmeyerek, bu miti tartışmalara dahil eden

genellikle bilim insanlarıdır. Bilimsel hikâyeler de, diğer tüm yaratılış mitleri gibi kim olduğumuzu açıklama çabalarıdır. Üstelik bunlardan bazıları da, ta en başa, Batı kültürünün merkezinde yer alan Cennet Bahçesi'ndeki Âdem'le Havva meselesine geri döndükleri izlenimi verirler. Bu hipotezlerin birçoğu akıl almaz ölçüde spekülatiftirler; görünüşe bakılırsa, bulgulardan ziyade, özellikle cinsiyet kimlikleriyle ilişkili modern arzuları ya da eski görenekleri kendilerine dayanak yapmışlardı. Ünlü "İnsanoğlu ilk yaratıldığında masum değildi, Asya kıtasında ise hiç değildi," cümlesiyle açılan, Robert Ardrey'in *African Genesis*'i gibi kitaplar "Avcı Adam" öyküsünün 1960'larda geniş kitlelerce kabul görmesine ve popülerleşmesine vesile olmuştu. Bu kitap, şiddet ve saldırganlığın, insan yaradılışının ayrılmaz parçaları olduklarını öne sürdükten sonra, evrimimizde önemli bir rol oynadıkları iddiasıyla bu özellikleri aklıyordu (daha doğrusu erkeklerin evriminde; anaakım teorilerin birçoğu kadınlara, evrimleşen eşlerinin genlerini bir nesilden diğerine aktarmak dışında bir görev atfetmemiştir.) Feminist antropolog Adrienne Zihlman, Avcı Adam senaryosuna ilk meydan okuyanlar için şunları söyler: "Avcılığın insan türünü beşeriyete sevk ettiği şeklindeki yorumla, Havva'nın bilgi ağacının meyvesini yemesinden ötürü Cennet'ten kovulmamızı anlatan İncil miti arasındaki paralelliklere dikkat çekerler. Yazarlar, her iki yazgıya da (avlanma ve kovulmaya) zemin hazırlayanın yeme edimi (ilk durumda et, ikincideyse yasak meyve) olduğunu iddia ederler." Ayrıca, erkeklerin avcı, kadınların toplayıcı olduğu işbölümünün, Yaratılış mitinde Âdem ve Havva'ya atfedilen farklı rolleri yansıttığını da öne sürerler. Benzer şekilde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortaya atılan teoriler, insanın yürümesinin, türün ağaçlarda yaşayan orman insanından bozkır canlısına dönüştüğü radikal bir iklim değişikliği döneminde evrimleştiğini savunmuşlardı; bu da bir başka Cennet'ten kovulma öyküsüydü. Günümüzün evrim açıklamalarında, avlanmanın önemi de bozkırın mesken tutulması da gözden düşmüş bulunuyor. Fakat kullanılan dil hep aynı: İnsanın kökenini artık fosillerde değil genlerde arayan bilim

olduğunuz yeni kitap bana ulaştı ve size teşekkür ediyorum... Daha önce, bizi aptallaştırmak için

insanları, ortak atamız olduğu varsayılan kişiyi "Afrikalı Havva" veya "Mitokondriyal Havva" olarak adlandırıyorlar.

Bu bilim insanları bazen bulmak istediklerini aramış ya da aradıkları şeyi bulmuşlardır. Piltdown insanı uydurmacası, 1908'den 1950'de foyası meydana çıkarılana dek kabul görmüştü çünkü İngiliz bilim insanları, hayvan çenesine sahip büyük beyinli bir yaratığın varlığına dair kanıt bulunduğuna inanmaya pek hevesliydiler. Kemikler zekâmızın kökeninin çok eskilere dayandığını göstermekle kalmamış, İngiltere'de ortaya çıkmakla da oradaki bilim insanlarını pek memnun etmişlerdi. Akıllı Piltdown insanının İngiliz olması büyük olay yaratmıştı; ta ki, yeni teknolojiler onun, çağdaşımız bir maymunun çenesiyle insan kafatasının birleştirilmesinden meydana getirilmiş bir düzenbaz olduğunu kanıtlayana dek. Raymond Dart, 1924'te Güney Afrika'da, Piltdown insanının aksine, sahici olduğu sonradan kanıtlanan bir çocuk kafatası bulduğunda, Piltdown insanını sevinçle benimsemiş İngiliz âlimler, onun insan soyunun atalarından biri olabileceğini kabul edememişlerdi. Taung çocuğunun (bu isimle anılıyordu) kabul görmemesinin nedeni hem Afrikalı olması hem de küçük kafatasına rağmen iki ayak üzerinde dik yürüdüğünün aşikâr oluşuydu; yani zekâmızın evrimimizde erken değil geç bir tarihte geliştiğini gösteriyordu. Kafatasının altında foramen magnum olarak adlandırılan ve omuriliğin beyne bağlanmasına olanak tanıyan bir delik bulunur. Taung çocuğunda bu delik, maymunlarınki gibi kafatasının arkasında değil, –tıpkı bizimki gibi– ortasında yer alıyordu. Yani bu canlının, kafası omurgasından aşağı sarkar biçimde değil omurgasının üstünde durur biçimde dik yürüdüğü anlaşılıyordu. Daha sonra evrim geçirerek bugünkü insana dönüşecek australopithecine hominid türüne ait birçok kafatası gibi, bu da bugün bize, orantısız ölçülere sahip bir ev gibi gelir; kaşların terası ve çıkık çenesi devasa boyutlardayken, modern beynin içinde büyüdüğü tavan arası yoktur. İlk evrimcilerin çoğu, insanın karakteristik özellikleri olan yürüme, düşünme ve üretmenin aynı anda ortaya çıktığını öne sürüyorlardı. Belki bunun nedeni,

böylesi bir zekânın kullanıldığı vaki değildir. İnsan bu kitabı okurken dört ayak üzerinde durmak

insanlığımızı sadece kısmen paylaşan bir canlı olabileceği fikrinin onlara zor ya da sevimsiz gelmiş olmasıdır. Dart'ın karşı tezi, Louis ve Mary Leakey'in, 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerde Kenya'da ortaya çıkardıkları olağanüstü buluntularla desteklenmiş ve 1970'lerde Donald Johanson'un Etiyopya'da ünlü "Lucy" iskeleti ve onunla bağlantılı fosilleri keşfetmesiyle neredeyse tamamen kanıtlanmıştır. Her şeyden önce yürümüştük.

Günümüzde, dik yürümenin, evrim geçiren türümüzün, diğer tüm primatlardan ayrılarak insan olmasında mihenk taşı rolü oynadığı ve atalarımıza özgü olduğuna inanılıyor. İki ayaklı olmanın bize sağladığı faydaların, bedenin tüm gotik kemerleri ve uzantılarıyla dolu uzun ve ilgi çekici bir listesi vardır. Listenin başında ayağın yüksek kemeri ve ayak parmaklarının düz sırası gelir. Yürüyüşçünün düz uzun bacaklarından yukarı çıktığımızda, yürüyenlerin fazlaca gelişmiş en büyük kası sayesinde –maymunlarda küçüktür ancak insanlarda en büyük kastır– yuvarlak ve dışarı çıkık kalçalara geliriz. Sonra da oradan düz karına, esnek bele, dik omurgaya, düşük omuzlara, uzun bir boynun üzerinde kalkık duran kafaya varalım. Dört ayağı üzerinde duranların baş ve vücut ağırlıkları, bir asma köprünün taşıt yolu gibi omurgalarından aşağı (her iki uçta köprü ayağı görevi gören bir çift bacakla birlikte) sarkarken, dik duran bedenin farklı bölümleri birbirleri üzerinde, bir kolonun farklı bölümleri gibi dengelenmiştir. Büyük maymunlar parmak boğumları üzerinde yürürler: Onlar tropik ormanlardaki yaşama uyum sağlamış canlılardır; çoğunlukla sadece ağaçlar arasındaki kısa mesafeleri yerde, diyagonal bir pozisyonda ve uzun ön bacaklarının yardımıyla yürürler. Maymunların –insanlara kıyasla– sırtları kambur, belleri kalın, boyunları kısa, göğüsleri ters dönmüş huni gibi, karınları çıkık, kalçaları ve kaba etleri sıska, bacakları eğri ve karşılıklı iri başparmaklarını bitiştirerek nesneleri kavrayabilen ayakları düzdür.

Yürümenin evrimsel tarihini düşündüğümde, göl yatağındaki arkadaşıma benzeyen küçük yapılı biri gözümde canlanıyor ama bir farkla: Bu defa şafak vakti ve bu kişi bana doğru yürüyor;

istiyor. —VOLTAIRE'DEN ROUSSEAU'YA, *EŞİTSİZLİĞİN KÖKENİ ÜZERİNE SÖYLEV*

uzakta şekilsiz bir noktadan dik duran birine dönüşürken nedense göze yabancı gelse de, sonunda bana iyice yaklaştığı zaman yürüyen herhangi birine dönüşüyor. Peki, ama orta mesafedeyken gölgesi uzayıp giden o şey neydi? Lucy (1974'te Etiyopya'da bulunan ve çeşitli ayrıntılardan dişi olduğu varsayılan 3,2 milyon yaşındaki küçük *Australopithecus afarensis* iskeletine verilen isim buydu) birçok bakımdan maymunlara benziyordu; beli ya da boynu neredeyse yoktu, bacakları kısaydı, kolları uzuncaydı ve bir maymunun hunimsi kaburga kemiklerine sahipti. Ancak leğen kemikleri geniş ve kısaydı; yani kalça kemikleri incelerek uzamış ve kalça eklemleri birbirinden oldukça uzak durduğu için –dik durduklarında dar kalçaları ve birbirinden ayrı duran dizleri nedeniyle iki yana sallanan– maymunların aksine, insana benzer bir biçimde dizlerini bir arada tutarak dengeli yürüyebilmişti. Kimileri onun çok kötü bir koşucu olduğunu ve pek de iyi yürüyemediğini iddia ediyor. Ama yine de yürüyebiliyordu. Bu kadarı kesin olsa da, sonrası oldukça tartışmalıdır.

Onlarca bilim insanı Lucy'nin kemikleri üzerine çeşitli yorumlar yapmış, bedenini, yürüyüşünü, cinsel yaşamını onlarca değişik biçimde yeniden canlandırmış ve iyi yürüyüp yürümediği üzerine tartışmalara girişmiştir. Keşfetmek, bir bakıma ilk yorumları yapma önceliğini sağladığı için, Cleveland Müzesi'nde görevli olan Johanson bulduğu kemikleri, Cleveland Üniversitesi'nde anatomi bilimci ve insan devinimi uzmanı olan Owen Lovejoy isimli arkadaşına götürmüştü. Lovejoy, en geleneksel hükmü vermişti. *Lucy* isimli kitabında Johanson, bir yıl önce arkadaşına götürdüğü *aferensis* diz eklemiyle ilgili olarak Lovejoy'un şunları söylediğini yazar:

> "Bu günümüzdeki bir diz eklemine benziyor. Bu minik cüce bütünüyle iki ayak üzerinde yürüyormuş."
> "Ama dik yürüyebiliyor muymuş?" diye ısrarla sordum.
> "Dostum, dik yürüyebiliyormuş. Ona bir hamburgerin ne olduğunu açıklarsan, en yakın McDonalds'a yaptığınız on yarıştan dokuzunda seni yeneceği kesin."

Johanson'un diz eklemi, Lovejoy'un, iki ayak üzerinde yürümenin herkesin sandığından çok daha önce başladığı ve mükemmellik kazandığı yönündeki teorisinin ilk somut kanıtıydı. Bir sonraki yıl Lucy iskeleti –ya da bu iskeletin gün ışığına çıkartılan yüzde kırklık bölümü– 1977'de Tanzanya'nın Laetoli kentinde Mary Leakey ve ekibinin bulduğu, bir yürüyüşçüye ait 3,7 milyon yaşındaki ayak izleriyle birlikte, Lovejoy'un, insanın yürümesinin eskiliğine dair savını güçlendirdi. Peki, ama bu canlılar neden iki ayak üzerinde yürümeye başlamıştı?

1981 yılına gelindiğinde, Lovejoy neden ayağa kalkıp yürüdüğümüze dair karmaşık bir açıklama geliştirmişti. *Science* dergisinde, 1981 yılında yayınlanan "İnsanın Kökeni" isimli makalesi, yürümenin neden dört milyon yıl kadar önce başladığına dair bu alanda yapılan tartışmaların merkezine yerleşmişti. Lovejoy, doğumların sıklaşmasının, türün hayatta kalma şansını artırdığını ayrıntılı açıklamalar eşliğinde öne sürüyordu. "Primat türlerinin birçoğunda," diye yazmıştı, "bir biçimde hayatı paylaşacak birine sahip olma başarısı erkeğin zinde kalmasını önemli ölçüde belirler" – yani, çiftleşme ve dolayısıyla genlerini aktarma kabiliyeti ya da fırsatını belirler. Lovejoy, yaklaşık beş milyon yıl önce, Miyosen çağında, insanın atalarının –daha ziyade erkeğin– davranış biçimlerini değiştirdiklerini öne sürüyordu. Ona göre erkekler bu dönemde, dişileri için yiyecek ve gerekli şeyleri temin etmeye başlamıştı; bu şekilde bakımı üstlenilen dişiler de, kendilerini ve çocuklarını doyurma yükü azalınca daha çok çocuk doğurmaya başlamış ve dolayısıyla erkeğin başı çektiği çekirdek aile ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle, erkek zindeliği tedariki içerecek şekilde artmış, böylelikle bu genleri de daha sık ve kesin şekilde aktarma imkânı da doğmuştu. 1988'de yazdığı bir özette, "İki ayak üzerinde yürüme," diyordu, "bu yeni üreme şemasında baş göstermiştir çünkü ellerinin serbest kalması sayesinde erkek, çok uzaklardan topladığı yiyeceği eşine taşıyabilmeye başlamıştır." Ancak, diye ekliyordu, cinsiyetlerin gün boyu bu şekilde ayrı kalmasının erkeklere genetik avantaj sağlaması, eve dönebilmeleri ve başkalarınınkini değil de sadece kendilerine

bir sonucu olduğu izlenimini veriyor; bunun sonucunda, daha önce gizlenmiş olan cinsel organlar,

ait genleri aktarabilmeleriyle mümkün olacaktı – yani bu davranış biçimi, sorumluluk sahibi erkekler kadar tek eşli kadınları da tercih ediyordu. "İnsanın son derece sıra dışı cinsel davranışı böylece netlik kazanıyor. İnsan dişileri cinsel olarak sürekli alıcıdır ve... erkeklerin davranışı da aynı derecede istikrarlı sayılabilir." Birçok türün dişisinden farklı olarak bu dişi artık doğurgan dönemlerinde işaret göndermediği için, üremek ve bağ kurmak üzere bolca seks yapıyordu. Bunun bir yaratılış miti olduğunu düşünecek olursak bu mitte iki ebeveynli aile, insan türünden çok daha eski; hominid erkekler hareket halindeki sorumluluk sahibi eş ve ebeveynler, dişiler de iki ayaklı yürümenin evrimine aracılık *etmemiş* muhtaç, sadık, ev kadını eşlerdir.

1960'ların Avcı Adam mitini, 1970'lerde ortaya atılan iki teori takip etmiştir. Toplayıcı Kadın olarak adlandırılan teori, ilk beslenme biçimimizin çoğunlukla vejetaryen olduğunu ve bu nedenle yiyeceğin büyük ölçüde –bugünkü avcı-toplayıcı toplumlardakine benzer şekilde– kadınlarca toplandığını öne sürüyordu. Ötekisiyse, hayatta kalma ve gıdanın getirilip bölüşüldüğü bir ev alanının ortaya çıkması ve bunun sonucunda da daha karmaşık bir sosyal bilincin yaratılması hususlarında yiyeceğin paylaşımının oynadığı rolü vurguluyordu. Bu teoride, bizi insan yapan olay artık Ardrey'in kanlı sporları değil, komünde yenen İlk Akşam Yemeği'ydi. Lovejoy, bu iki yeni teoriden de bazı bölümleri ödünç alarak, yiyeceği eve getirip paylaşan (ancak sadece eşi ve çocuklarıyla) Avcı Adam teorisini üretmiştir. Lovejoy'un teorisi, yalnızca yürümenin bir erkek işi olduğunu ve söz konusu erkeklerin de aile değerleriyle dolu olduğunu değil, aynı zamanda yürümemizi bu değerlere borçlu olduğumuzu da ima etmiştir. Aslında, diyordu Lovejoy, Lucy ve onun cinsinden olanlar bizden de iyi yürüyebiliyordu. Dahası, türümüz tırmanma kabiliyetini de yitirmişti.

Bu bölümü yazarken, Joshua Ulusal Parkı'nın hemen dışındaki Pat'in kulübesinde, onunla birlikte kalıyordum. Kafam meşguldü

gözle görünür ve korunmaya muhtaç hale gelmiş ve insan utanç duygusuyla tanışmıştır. —FREUD,

ve önümdeki materyali tasnif etmeye çalışıyordum. Bundan ötürü, iki ayak üzerinde yürümeye başlamamızın nedenlerine dair tüm teorileri, anatomik ve işlevsel detayları ona anlatıp duruyordum. O da aralarında en acayip olanlara kahkahayla gülüyor ve "İnsanlar *bunlar* için mi burs ve kadro alıyor?" diye soruyordu. Pat'in en hoşuna giden, R.D. Guthrie'nin 1974'te ortaya attığı tezdi; hominidler iki ayak üzerinde yürümeye başlayınca erkekleri, gözler önüne serilen penislerini "tehdit amaçlı teşhir uzvu" olarak rakiplerini korkutmak amacıyla kullanmışlardı. Bunun üzerine insan kahkahasının kökenleri üzerine spekülasyon yapmaya başlamıştık. Ertesi gün, müşterilerini gün boyu kayalardan yukarı çıkartıp aşağı indirdikten sonra eve dönen Pat, elinde bir içkiyle terasta uzanmış tembellik ederken, antropolog Dean Falk'un Lovejoy'a karşı çıkışını okumuştum ona. Lovejoy'un "çiftleşme teyakkuzu" terimi dikkatini çekmiş ve içine gömüldüğüm tüm bu tuhaf materyale bir kez daha gülmüştü. Hoş, onun dünyası da pek ciddiyet kalesi sayılmazdı: önceki gün, o zevk için tırmanmakla meşgulken ben de bir gölgeye uzanmış, parkın sayısız dev kayalıklarını aşağı yukarı kat eden tırmanma güzergâhlarının isimleriyle kendimi eğlendirmiştim: "Presbiteryen Diş Temizlik İpi", "Piskoposun Kürdanı"nın hemen yanında yer alırken, "Abajurun Püskülleri", seçkinci bir ismi olan "Manzaradaki İnsan Figürleri" tırmanışıyla kibarca dalga geçiyordu. Bunlar gibi sayısız sulu, politik ve anatomik şakalar kayalardan yukarı tırmanan diğer güzergâhları tasvir ediyordu. O akşam, Pat'e iki ayak üzerinde yürüme teorisini okurken, bıldırcınlar arka bahçede hoplayıp zıplıyor, batan güneşse tepelerin gölgelerini gitgide vadinin daha derinliklerine uzatıyordu. O sırada Pat, parkın tırmanış rotalarının çoğunu keşfeden ve adlandıran arkadaşlarının, bulacakları bir sonraki rotaya "Çiftleşme Teyakkuzu" ismini vermesini sağlayacağına yemin etti. Bu isim, tırmanma yeteneğini kaybettiğimizi öne süren teoriye ve Pat'e göre insanın kökenleri üzerine akıl almaz bütün o diğer teorilere adanmış tuhaf bir anıt olacaktı. Lovejoy'un teorisinin bu kadar ünlenmesinin bir nedeni de ona saldırmaktan kimsenin kendini alamamasıdır.

Bu teoriyi ilk eleştirenlerden ikisi, Stonybrook'taki New York Üniversitesi'nden Jack Stern ve Randall Sussman isimli anatomi bilimcilerdir ve ben de onları ziyaret ettim. Tıpatıp aynı biçimde şekil verilmiş bıyıkları ve atletik olmayan vücutlarıyla bu iki adam, Mors ve Marangoz'a benziyorlardı; Stern, tıknaz Marangoz, Sussman de iri yarı Mors rolündeydi. Kemikler ve kitaplarla dolu bir odada benimle saatler süren konuşmaları sırasında arada sırada ikisinden biri anlatmaya çalıştıkları şeyi göstermek üzere, bir şempanzenin kalça kemiğini ya da bir fosilin uyluk kemiğini eline alıyordu. Çalışma konularından büyük haz duydukları anlaşılıyordu; sıklıkla, konunun anlamaktan aciz kaldığım ayrıntılarıyla ilgili kendi aralarında sohbete dalıyor ve rekabetin yoğun olduğu bu sahadaki diğer meslektaşlarını yerden yere vurmaktan zevk alıyorlardı. İddia ettiklerine göre, Johanson'un bulduğu Lucy döneminden kalma *Australopithecus afarensis* fosilleri yürüme acemilerine aitti ve eldeki delillere (uzun kollar, kıvrık parmaklı el ve ayaklar, küçük bacaklar) bakılacak olursa, daha uzun süre sık sık, büyük bir maharetle ağaçlara tırmanmışlardı. *Afarensis* fosillerinde dikkat çektikleri bir başka özellik de farklı cinsiyetlerin boylarıydı: Eğer Johanson ve arkadaşlarının Etiyopya'da buldukları irili ufaklı iskeletlerin aynı türe ait oldukları doğruysa (Richard Leakey ve başkaları buna karşı çıkıyordu), o zaman iskeletlerin boyları dişilerin küçük ve erkeklerin büyük olduğuna işaret ediyordu ama bu da Lovejoy'un iddia ettiği tek eşlilik âdetlerini uyguladıkları ihtimalini azaltıyordu. Erkekleri dişilerinden çok daha büyük olan babun, goril gibi günümüz primat türleri genellikle çok eşlidir. Tek eşli olanlar yalnızca cinsiyetler arasında büyüklük farkı olmayan şebek benzeri türlerdir. Yani onlara göre Lucy yayvan, büyük ayakları olan beceriksiz bir yürüyüşçü ama uzun güçlü kolları olan oldukça iyi bir tırmanıcıydı. Üstelik büyük olasılıkla, küçük yapılı kadınların, iri yapılı erkeklerden ağaçlarda daha fazla zaman geçirdiği çok eşli bir grubun üyesiydi.

Sussman diyordu ki, "Eskiden, bu çalışmaya ilk başladığımızda –ve bunu söylemekle kendini beğenmişlik yaptığımı sanmıyorum– çoğu insan bozkırda, Güney Afrika'nın uçsuz bucaksız

Serbest kalan ellerinde – hayır. Serbest ve boş kalan ellerinde. Sırtları dönük, ikisi de aynı gönülsüz

bozkırlarında veya Afrika'nın doğusundaki düz alanlarda evrim geçirdiğimizi iddia ediyordu. Bence bu tam bir saçmalık. Gerçekte, *afarensis*'lerin, günümüzde Fransız Kongo'su veya nehir boylarında gördüğümüz bol ağaçlıklı yerler gibi, orman ve açık alandan oluşan mozaiklerde yaşadığını düşünüyorum. Yani, tırmanan ve iki ayak üzerinde yürümeyi öğrenen bir hayvan söz konusu olduğu için herhalde bu durum bir milyon yıl boyunca böyle devam etmiştir." Evrimin bu aşamasını canlandıran eski resimlerde bu canlıların, çayırlık alanlarda gezinirken tasvir edildiğini de ekledi; yeni resimler artık onların çok daha karma habitatlarda yaşadığını gösteriyordu. Dahası, en son *National Geographic* makalelerinde bu canlıları ormanda, bazılarını ise ağaçlarda resmeden görseller yer almakta. Bu türün ormanda yaşadığı ve ağaçlara tırmandığı o denli tartışma götürmez bir hale geldi ki, diyor Stern, kimse artık herkesten önce Stern ve Sussman'ın bu fikri savunduklarını belirtme zahmetine girmiyor.

Daha önceki görüş döngüsel bir mantık izliyordu: Hominidlerin bozkırı keşfetmek için yürümeyi öğrendiklerini ve düz alanda hayatta kalabildilerse iyi yürüyüşçü olmaları gerektiğini savunuyordu. Üstelik bozkır, özgürlüğün, sınırsız imkânlar tanıyan sınırsız bir yerin imgesi gibiydi; Rousseau'nun yalnız yürüyüşçülerinin ferah ormanından ziyade, Jane Goodall ve Dian Fossey'in primat raporlarını gönderdikleri cangılı andıran tarih öncesi çağlara ait ormanlardan çok daha soylu bir yerdi bu. Bir süre sonra Stern, "Beni en çok düşündüren iki ayak üzerinde yürüme biçimleri. Bizler gibi yürümüş olmalarının imkânsız olduğunu savunan bir makale yazdım. Hızlı ya da enerji verimliliği olmayan bir yürüme bu... Yanılıyor muyuz? İki ayak üzerinde yürümeyi gayet iyi mi beceriyorlardı?" dediğinde Sussman araya girdi. "Ya da usta ağaç tırmanıcılığını, berbat iki ayaklılıkla bir arada götürürken, sonradan bu denge yavaşça değişti mi?" Stern söze devam etti. "Bazen kendimi şempanzelerin, tüm dört ayaklılar arasında, dört ayak üzerinde oldukça berbat yürüyen bir tür olduğu düşüncesiyle avutuyorum. Yani eğer onlar, yedi milyon yıldır dört ayak üzerinde oldukça berbat yürümeyi beceriyorlar-

adımlarla, başları önde ilerliyor. Çocuk eli, tutan ele doğru kalkmış. O yaşlı, tutan eli tut. Tut ki

sa, biz de birkaç milyon yıl boyunca iki ayak üzerinde oldukça berbat yürümüş olabiliriz."

İki ayak üzerinde yürümenin kökenleri üzerine Paris'te 1991 yılında düzenlenen konferansta, üç antropolog, akademik bir stand-up gösterisi şeklinde, yürüme üzerine var olan tüm teorilere kısaca göz atmışlardı. Yürümeyi yiyecek, bebek ve diğer bir sürü şeyi taşımak amaçlı bir uyum süreci şeklinde açıklayan "Sürükle Beni" tezini; bozkırdaki otların ötesini görebilmek için ayağa kalkılması şeklinde açıklayan "Cee Cee" tezini; Pat'i çok güldüren Guthrie'nin teorisine benzeyen ve iki ayak üzerinde yürümeyi -bu defa diğer erkekleri korkutmak değil, dişileri etkilemek amaçlı- penis teşhiriyle ilişkilendiren "Paltolu Teşhirci" tezini; bir dönem suda evrim geçirdiğimizi öne süren ve sığ suda yürüme ve yüzmeyi içeren "Sırılsıklam" tezini; her daim çok sevilen bozkırımızda bu sefer göç eden sürüleri takip ettiğimiz için yürüdüğümüzü iddia eden "Kuyruğundan Ayrılmayanlar" tezini; daha ciddiyetle ele alınan teorilerden biri olan ve iki ayak üzerinde yürümenin tropik öğlen güneşine maruz kalmayı sınırlandırdığını ve böylece türümüzün daha sıcak ve açık yaşam alanlarına geçişine olanak sağladığını iddia eden "Yürürsen Yanarsın" tezini; ve iki ayak üzerinde yürümenin dört ayak üzerinde yürümekten daha az enerji sarf ettiğini (en azından insan olacak primatlar açısından durum böyleydi) öne süren "Dört Ayağın Nesi Var İki Ayağın Enerjisi Var" tezini açıkladılar.

Hatırı sayılır miktarda teori söz konusuydu. Fakat Stern ve Sussman'la konuştuğumdan beri, sadece bir kaynaktan bilgi edinen sıradan bir insan için doğruluğu kanıtlanmış bilgi sayılacak her şey hakkında sürekli değişen yorumlar duymaya alışmıştım. Afrika'da ortaya çıkartılan ve gitgide sayıları artan kemikler en önemli hususlarda gizemlerini korumaya devam ediyor ve bunları yorumlama işi, Eski Yunanlıların geleceği görmek için hayvanların iç organlarını okumalarına veya Çinlilerin, dünyayı anlamak için I Ching çubukları kullanmalarına benziyor. Evrimin yeni bir hayat ağacına ya da yeni ölçümlere uygun düşecek şekilde sürekli yeniden düzenlenip duruyorlar. Örneğin,

tutulasın. Gönülsüz adımlarla yürü ama asla vazgeçme. Yavaşça, hiç durmadan gönülsüz

geçenlerde Zürihli iki antropolog, ünlü Lucy iskeletinin aslında bir erkeğe ait olduğunu ortaya atmış, tam o sıralarda Falk da, onun insanın atası olmadığını iddia etmişti. Bazen paleontolojiyi, bir mahkeme salonu dolusu avukata benzetiyorum; hepsi ellerinde tuttukları, kendi tezlerini ispatlayan kanıtları sallıyor ve bunlarla çelişenleriyse görmezden geliyor (ancak Stern ve Sussman'ın, ideolojiden daha çok kanıtlara gösterdikleri sıra dışı bağlılıktan oldukça etkilendiğimi söylemeliyim). Birbiriyle rekabet halindeki kemiklerin öykülerinde herkesin hemfikir olduğu tek şey, ekibinin Laetoli'de bulduğu ayak izleriyle ilgili notlarında Mary Leakey'in söylediği şeydi: "Hominidlerin gelişmesinde, iki ayak üzerinde yürümenin önemini ne kadar vurgulasak azdır. İnsanın atalarını diğer primatlardan ayıran belki de en çarpıcı özellik olarak öne çıkıyor. Bu eşsiz yetenek sayesinde eller, muhtelif şekillerde kullanılmak üzere –bir şeyler taşımak, alet edevat yapmak, cisimlere karmaşık şekiller vermek için– serbest kaldı. Aslında, modern teknolojinin tamamının kaynağında tek başına bu adım yer alır. Bir parça basitleştirerek anlatacak olursak, bu denkleme göre, ön kolların yeni kazanılmış özgürlüğü insanı büyük bir sorunla baş başa bırakmıştı. Beyin de bu soruna çözüm bulmak için gelişti ve insanlık da böylece şekillenmiş oldu."

1997 tarihli "İnsan Dişilerinde Beynin Evrimi: Bay Lovejoy'a Bir Yanıt" isimli makalesiyle Lovejoy'un tezine karşı en sarsıcı yanıtı Falk vermişti: "Bu bakış açısı, ilk dişi hominidlere sadece dört ayak üzerinde, hamile, aç ve merkezî bir çekirdek alanda fazla hareket etmekten korkar bir halde olmayı değil, aynı zamanda da 'erkeğini beklemeyi' reva görmüştü," diye belirtmişti. Bu derece farklı boyutlardaki dişi ve erkek arasında tek eşli bir ilişki olması ihtimalinin düşüklüğü gibi ayrıntıları değerlendirdikten sonra da şu yorumu yapmıştı: "Lovejoy tezini çok başka bir düzeyde ele almak da mümkün; örneğin, erkek cinselliğiyle ilgili soruların/endişelerin düşünceye hâkim olması gibi. Kabaca, bu tez erkek cinselliğinin bir zamanlar (ve şimdi de) nasıl tatmin edildiğine odaklanıyor." Ardından Falk, yaşamını yerde sürdüren primat dişilerin davranışlarına bakarak, atalarımız

adımlarla yürü ama asla vazgeçme. Sırtları dönük. İkisinin de başı önde. Tutuşan, kenetlenmiş

olan hominidlerin dişilerinin hem üreme hem de eğlence amaçlı seks için birden çok eşe sahip oldukları kanısına varabileceğimize dikkat çektikten sonra şöyle diyor: "Lovejoy'un tezinin altında yatan, erkeğe özgü kendine güven bunalımları bir yana, insan topluluklarındaki cinsel davranışların yakından gözlemlenmesi ve araştırılmasının yaygın sonuçlarının da gösterdiği gibi, dünyanın büyük bölümü günümüzde de bu durumun halen geçerli olduğundan endişe etmektedir."

Tek eşli ve hareket kabiliyeti kısıtlanmış bir eş için geçimi sağlayan erkeğin eve ekmek getirmesi fikrini reddettikten sonra Falk, alternatif ve çok daha basit bir teoriyi benimser: dik yürümek, ağaç öbekleri arasındaki açık alanlarda yaşamaya başlayan ilk hominidlerin doğrudan güneş ışığına maruz kalmalarını en alt seviyeye indirmiş ve böylece ormanın gölgesinden gitgide daha uzaklaşmalarına izin vermiştir. Bu tezin sahibi Peter Wheeler'ın düşüncesine göre, diye açıklıyor Falk, "Bu özellikler 'bütün bedenin soğumasına' yol açarak, –diğer organların yanı sıra– beyne giden kanın ısısının azalmasına neden olduğu ve sıcaklık çarpmasını önlediği için *Homo* türünde beyin büyüklüğünün sınırlarını ortadan kaldırdı." Böylelikle, bu değişimler vasıtasıyla türümüz gitgide daha büyük beyinler geliştirmiş ve hep daha uzaklara gidebilmişti. Wheeler'ın teorisini, beynin evrimine ve yapısına dair kendi araştırmalarından edindiği bilgilerle destekleyen Falk, –her ne kadar farklı bir nedenle de olsa– Mary Leakey'le aynı sonuca ulaşmış ve dikine yürümenin zekânın ortaya çıkmasına yol açmamış olsa da yardımcı olduğunu söylemiştir.

Zekâ, beyinden kaynaklanıyor olsa da, anatomimizin diğer parçalarını da etkiler. Leğen kemiklerinin, düşünme ve yürümenin buluştuğu –kimi anatomi bilimcilere göre de çatıştığı– gizli bir tiyatro salonu olduğunu varsayalım. İskeletin bu en zarif ve karmaşık bölümlerinden biri, aynı zamanda et, delikler ve meşguliyetlerle dolu olduğundan kavraması en zor olan parçalarındandır. Diğer tüm primatların leğen kemikleri, neredeyse kaburgalara dek uzanan ve arkası da önü de düz olan uzun diklemesine bir yapıdır. Kalça kemikleri birbirlerine yakın, doğum kanalı

ellerinden birleşik. Yek vücut olmuş, gönülsüz adımlarla ilerliyorlar. Tek bir gölge. Bir gölge daha

açıklığı geride ve bir levhayı andıran leğen kemikleri, maymun normal duruşundayken –diğer tüm dört ayaklılarınki gibi– aşağı dönüktür. İnsanın leğen kemikleri ise iç organlara beşik vazifesi görmek ve dik duran bedenin ağırlığına destek olmak üzere yukarı doğrulmuş ve dar bölümü bele denk düşen alçak bir vazo biçimini almıştır. Diğer primatlarınkine kıyasla daha kısa ve geniştir ve kalça kemikleri de genişlemesine uzar. Bu genişlik ve iliak kanatlarından (göbek deliğinin hemen altına denk düşen ve her iki yandan vücudu öne doğru saran kemikler) dışarı uzanan kaslar, yürürken bedenin dengede kalmasını sağlar. İnsanlarda doğum kanalı aşağı doğru bakar ve gebelik açısından düşünecek olursak bütün leğen kemiği, bebeklerin, boşluğundan aşağı düştüğü bir huniye benzer – hoş, insanlar için en zor düşüşlerden biridir bu. Anatomik evrimin Yaratılış öyküsünü anımsatan bir bölümü varsa, o da leğen kemiği boşluğu ve "Çocuklarınızı acı içinde dünyaya getireceksiniz," diye lanetlenmiş olmamızdır.

Maymunlar için doğum yapmak, birçok memelide olduğu gibi, görece kolay olsa da insanlar açısından bu süreç zor ve zaman zaman da anne ve bebek için ölümcüldür. Hominidler evrim geçirdikçe, doğum kanalları gitgide küçülmüş, insanlar evrim geçirdikçe ise, beyinleri gitgide büyümüştür. Doğum sırasında, insan yavrusunun halihazırda yetişkin bir şempanzeninki kadar büyük olan beyni, bu kemikten tiyatro salonunun kapasitesini oldukça zorlar. Dışarı çıkabilmek için, doğum kanalından aşağı doğru bir öne, bir yana ve bir de arkaya doğru tirbuşon gibi hareket etmesi gerekir. Hamile kadının vücudu, leğen kemiklerini bir arada tutan bağ dokularını gevşeten hormonlar salgılayarak leğen kemiği boşluğunu genişletmiştir ve hamileliğin son dönemlerinde uyluk kemiklerini tutan kıkırdaklar birbirinden ayrılır. Bu değişimler, sıklıkla, hamilelik sırasında ve sonrasında yürümeyi zorlaştırır. Bebeğin kafasının leğen kemiğine sığması zorunluluğunun zekâmızın sınırlarını oluşturduğu ya da tam aksine, hareket kabiliyetimizi sınırlandıran şeyin leğen kemiğinin doğuma izin vermesi zorunluluğu olduğu gibi fikirler öne sürülmüştür. Kimileri daha ileri gidip, kafası büyük bebeklerin

– SAMUEL BECKETT *John ve Avustur yalı, doğal kum setlerinin oluşumu ve gelgit kuramlarını*

doğumuna olanak tanıyacak şekilde gelişen kadın leğen kemiklerinden ötürü, kadınların erkeklerden veya hepimizin küçük beyinli atalarımızdan daha kötü yürüyüşçüler olduğunu iddia etmiştir. İnsan evrimi üzerine yazılmış eserlerde, kadının erkekten daha kötü yürüdüğü inancı oldukça yaygındır. Kadından ötürü türümüzün lanetlendiği ya da kadınların evrim yolunda can yoldaşı olmaktan öteye gidemedikleri veya eğer yürüme hem düşünmeyle hem de özgürlükle yakından ilişkiliyse kadınların, her ikisine de daha az layık olduğu fikri, Yaratılış'tan bize miras kalan diğer baş ağrılarıdır. Yürümeyi öğrenmek –yeni yerlere seyahat etmek, yeni meşguliyetler edinmek ve düşünmek için– türümüzü özgürleştirdiyse, kadının özgürlüğü daha ziyade cinsellikle, yani denetlenmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir cinsellikle ilişkilendirilmiştir. Fakat bu fizyolojinin değil ahlakın alanına girer.

Cinsiyet kimliği ve yürüme üzerine yazılmış tüm bu çok anlamlı tarih o kadar tepemi attırdı ki, Joshua Tree'deyken güzel bir günün sabahında, pamuk kuyruklu tavşanlar bahçede hoplayıp zıplarken, Owen Lovejoy'u telefonla aradım. Erkek ve kadın anatomileri arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekip, bunlardan ötürü kadınların yürümeye daha az uyum sağlamış olmaları *gerektiğini* söyledi. "Mekanik açıdan," dedi, "kadınlar daha dezavantajlılar." Peki, ama, diye bastırdım, bu farklılıklar pratikte bir fark yaratıyor mu? "Hayır," diyerek itiraf etti, "aslında yürüme kabiliyetleri üzerinde hiçbir etkisi yok." Ben de tekrar dışarı, güneşe çıkıp, garaj yolu üzerindeki frenkincirini küçük ısırıklarla yiyen kocaman bir çöl kaplumbağasını hayranlıkla izledim. Kadınların gerçekten de daha kötü yürüyüp yürümediklerini sorduğumda Stern ve Sussman gülmüşler ve bildikleri kadarıyla daha kimsenin bu iddiayı destekleyecek bilimsel araştırmayı yapmamış olduğunu söylemişlerdi. Çok iyi koşucuların, hangi cinsiyetten olurlarsa olsunlar, hepsinde ortak olan beden özellikleri var, diyerek konu üzerinde kafa yormaya devam ettiler, fakat yürümekle koşmak aynı şey değildi, üstelik çok iyi olmanın tanımının ne olduğu da oldukça muğlak bir şeydi. "Daha iyi ne demek ki

tartışarak sahilin bir ucuna doğru yürürlerken, Charlotte'la ben de, iki saati aşkın bir süre boyunca

zaten?" diye sordular. Daha hızlı mı? Daha verimli mi? İnsanlar yavaş hayvanlardır ve bizim uzmanlık alanımız uzun mesafeler, saatlerce veya günlerce aynı tempoda yürüyebilmektir.

Diğer bilim dallarından yürüme üzerine fikir yürütenler, ona yüklenebilecek anlamlarla -derin düşünmenin, duanın, rekabetin aracı olmasıyla- ilgili düşünceler öne sürüyorlar. Tüm ağız dalaşlarına rağmen bu bilim insanlarını önemli kılan şey yürümeye içkin anlamların neler olduğunu tartışmaya sunmalarıdır - bizim yürümeyi nasıl var ettiğimiz değil yürümenin bizi nasıl var ettiğidir söz konusu olan. İnsan evrimi teorisinde yürüme sıra dışı bir dayanak noktası teşkil eder. Bizi hayvanlar âleminden çıkartıp sonunda dünya üzerindeki yalnız hükümdarlığımızı kurmamıza yol açan anatomik dönüşümdür o. Artık bizi muhteşem bir geleceğe taşımak yerine, çok eski bir geçmişe, yüz bin ya da bir milyon, Lovejoy'a göreyse üç milyon yıl önceki aynı yürüme biçimine bağlı kılan bir kısıtlamadır. Ellerin işlemesine ve zihnin gelişmesine olanak sağlamış olsa bile, bilhassa güçlü ya da hızlı bir özellik değildir. Bir zamanlar diğer tüm hayvanlardan bizi ayırt etmiş olabilir ama şimdi bizleri biyolojinin -seks ve doğum, nefes almak ve yemek gibi- sınırlarına bağlı kılıyor.

Oradan ayrılmadan bir önceki günün sabahında, ulusal parkta yürüyüşe çıktım. Pat'in tırmanma dersleri verdiği kayalardan yola koyulup, fazla terlememek ve susuz kalmamak için düzenli bir tempo tutturdum. Babasının Pat'e, Pat'in de bana anlattığına göre, gidişte ve dönüşte etrafınızdaki manzara asla aynı değildir. Bu nedenle, düzenli aralıklarla başı çevirip, dönüş yolunda geride kalan manzaraya bir göz atmak gerekir. Akıl karıştıran böylesi bir coğrafya için oldukça iyi bir tavsiye. Büyük bir kaya öbeği arasından, takımadalara benzeyen ya da her biri devasa bir bina büyüklüğündeki kaya mahallesinden yola çıktım; binalar gibi onlar da manzarayı kestiğinden, yön bulmak için çölde yapacağınız üzere uzaktaki şeylere bakmak yerine, araziyi ve doğal yön işaretlerini iyi tanımak gerekir. Sabah güneşini soluma alıp, güneye doğru giden ve yolu keserek, ortasında çimen öbekleri

diğer uca doğru yürüdük ve yolun sonunda, uzamış otların arasına yatıp mendillerimiz iyice

bulunan daha belirsiz bir patikaya dönüşen bir rota tutturdum; bu yol da güneybatıya doğru kıvrılarak daha sık kullanılan başka bir yolda son buldu. Ben geçerken küçük kertenkeleler yol kenarındaki çalıların içine ok gibi dalıyordu ve gölgede kalan her yerde, birkaç hafta öncesinin kılıç gibi yapraklarına göre üç ya da dört santim daha uzun olan taze otların yeşili belli belirsiz de olsa seçiliyordu. O uçsuz bucaksız arazide, rüzgâr ya da ayak sesleri dışında bütünüyle sessiz ilerlerken, çoktan çöl zamanına uyum sağladığımı ve uzun süredir ilk defa kafamın karman çorman olmadığını ya da acele etmediğimi hissettim. Yolum özel bir mülkün sınırlarında son bulduğu için, kaya öbeğine ulaşan başka bir yol bulabileceğim düşüncesiyle ve kaybolma olasılığıyla cilveleşerek, bu mülkün etrafında bir daire çizdim. Düzlüğün çevresini dolanıp kayalara geri dönerken ufukta sıradağlar bir belirip bir kayboluyordu. Nihayet, izini sürdüğüm patikanın hiç kullanılmayan yolu kestiği noktaya vardım. Ters yönde giden ve önceki günlerde buradan geçmiş başkalarının daha belirsiz ayak izleri üzerinde keskin izler bırakmış kendi ayak izlerimi buldum ve bir saat kadar önce kendi açtığım yolu takip ederek başladığım yere geri döndüm.

dolana kadar deniz kabuğu topladık. —EFFIE GRAY RUSKIN *Yürümelisin / o ıssız vadide /*

Dördüncü Bölüm

FAZİLETE GİDEN DİK YOKUŞ:
BAZI HAC YOLCULUKLARI

Yürüme Afrika'dan, evrimden ve gereksinimden kaynaklanmış, sonrasındaysa, genellikle bir şeylerin peşine düşerek her yöne gitmiştir. Hac yolculuğu, yürümenin en temel biçimlerinden biri, elle tutulamayan bir şeyi arayarak yürümektir ve biz de bir hac yolculuğuna çıkmıştık. Bodur çam ve ardıç ağaçları arasında uzanan kırmızı toprak kuvars taşları, evrenpulu parçacıkları ve bir on yedi yıllığına daha yeraltına giren ağustosböceklerinin döktükleri kabukların parıldayan bir karışımıyla kaplıydı. New Mexico'nun büyük bölümü gibi, yürümek için tuhaf, hem zengin hem de çoraklaşmış bir zemindi. Chimayó'ya doğru yürüyorduk ve günlerden Kutsal Cuma'ydı. O gün Chimayó'ya doğru geniş bir bölgeyi boydan boya geçmek üzere yola çıkan altı kişiden en genci ve aralarında o bölgenin yerlisi olmayan tek kişiydim. Birkaç gün önce aralarında benim de bulunduğum kimi grup üyeleri, ona yol arkadaşlığı yapmamızda bir sakınca olup olmadığını Greg'e sorduğunda, grubumuz toplanmış oldu. Ötekilerden ikisi, bir arazi ölçümcüsü ve bir hemşire, Greg'in kanseri yenenler grubunun üyeleriydiler. Arkadaşım Meridel komşusu marangoz David'i de yanında getirmişti.

Her ne kadar kendi rotamızı –ya da Greg'in rotasını– takip etsek de, Santuario de Chimayó'ya her yıl düzenlenen büyük hac yolculuğuna katılmış –yani hacılar olarak– yürüyorduk. Hac yolculuğu bir seyahatin alabileceği en temel şekillerden biridir;

Kendin yürümeli / Gitmeli, gitmelisin / Kendi başına / Senin yerine oraya gidecek / Bir başkası yok

bir şeyin –bu şey insanın kendi dönüşümünden ibaret olsa dahi– peşine düşüp maceraya atılmak, bir amaca doğru yol almaktır. Hacılar içinse yürümek bir iştir. Dünyevi yürüme genellikle –rekabetçi ve zor da olsa– bir oyun gibi algılanır ve bedeni daha rahat ettirip verimli hale getirmek için araç gereç ve farklı teknikler kullanır. Oysa hacılar, dünyayı gezme fiilinin kaynağı olan *travail** kelimesindeki çalışma, eziyet çekme ve doğum sancısı anlamlarını çağrıştıran bir şekilde, çoğunlukla yolculuklarını zorlaştırmaya gayret ederler. Ortaçağdan bu yana, kimi hacılar yalınayak veya ayakkabılarının içinde taşlarla ya da oruç tutarak veya çile çektiren giysiler içinde seyahat etmişlerdir. İrlandalı hacılar, her temmuz ayının son pazar günü, Croagh Patrick'teki o taşlarla kaplı dağı halen yalınayak tırmanırlar. Diğer yerlerdeyse hacı olanlar yolculuklarını dizleri üzerinde bitirirler. Everest Dağı'na ilk tırmananlar arasında olan bir dağcı, Tibet'teki daha da zahmetli bir hac yolculuğu türünden bahsetmişti. "Bu inançlı ve sade insanlar, kimi zaman Çin ve Moğolistan arasındaki iki bin millik yolu, her metreyi, yere yatıp boylarıyla ölçerek aşıyorlar," diye yazmıştı Yüzbaşı John Noel. "Yere secde edip, başlarının biraz ötesinde elleriyle toprağı işaretledikten sonra tekrar ayağa kalkıyor, ayaklarını biraz önce elleriyle işaretledikleri yere getiriyor, ardından yine boylu boyunca yere kapanıp kollarını öne uzatıyor ve bu esnada çoktan milyonlarca defa tekrar ettikleri bir duayı okuyorlar."

Her yıl Chimayó'ya gelen hacılardan birkaçı sırtlarında haç taşırlar; hafif ve taşıması görece kolay modeller kadar, bitap adımlarla sürüklenmesi gereken dev boyuttakiler de vardır. Hacıların yolculuğunun varış noktasındaki küçük kilisenin içerisinde, sunağın hemen sağ tarafında bu haçlardan biri durur. Haçın üzerindeki küçük metal plakette, onu taşıyanın şu sözleri yer alır: "Bu haç, oğlum Ronald E. Cabrera'nın, Vietnam'da askerî görevdeyken girdiği muharebelerden sağ salim dönmesi üzerine Tanrı'ya duyduğum şükran borcunun bir sembolüdür. Ben,

* İngilizcede seyahat etmek anlamına gelen *travel* ile aynı kökene sahip Fransızca bir kelime – ç.n.

/ Evet, kendi başına gitmelisin oraya. — GELENEKSEL İLAHİ Oysa gece yürüyen sendeler.

Ralph A. Cabrera, New Mexico'daki Grants'ten Chimayó'ya 150 millik mesafeyi yürümemi gerektiren bir hac yolculuğu yapma vaadinde bulunmuştum. Bu hac yolculuğu 1986 Kasım'ının 28. günü tamamlanmış bulunuyor." Cabrera'nın plaketi ve üzerinde folklorik tarzda yontulmuş bir İsa figürü bulunan yaklaşık iki metre uzunluğundaki eğri büğrü tahta haç, hac yolculuğunun bir iş, daha doğrusu, çaba ve çilenin ödüllendirildiği maneviyat ekonomisinde emek anlamına geldiğini açıkça gösteriyor. Böylesi bir ekonomide, harcanan emeğin karşılığı alınıyor mu ya da kişi bu karşılığa layık olacak biçimde gelişim kaydediyor mu türünden meseleler üzerine söz söyleyen biri hiç olmadı – ayrıca kimsenin de bu konuda bir şey söylemesine gerek yok. Hac yolculuğu, kelimenin tam anlamıyla manevi bir yolculuk olarak, insan kültüründe neredeyse evrensel bir konuma sahiptir ve hem çilecilik hem de bedenin fiziksel sınırlarının zorlanması, neredeyse evrensel bir biçimde, manevi gelişimin bir aracı olarak kabul görür.

Kuzeybatı İspanya'daki Santiago de Compostela'ya yapılan hac yolculuğu örneğindeki gibi bazı hac yolculukları, baştan sona bütünüyle yürüyerek gerçekleştirilir; hac ilk adımda başlar ve yolculuğun kendisi bunun en önemli kısmıdır. Mekke'ye yapılan İslami hac veya çeşitli mezheplerin Kudüs'ü ziyaretleri gibi diğer hac yolcukları, bugünlerde daha ziyade uçakla başlar ve ancak varış noktasına ulaştıktan sonra yürümeye geçilir (bununla birlikte, Batı Afrikalı Müslümanların bir ömür boyu ya da nesiller boyu Suudi Arabistan'a doğru yavaşça yürüdüğü de bilinir ve bu şekilde nihai hedefi Mekke olan apayrı bir göçebe kültürü ortaya çıkmıştır). Chimayó ise halen yürünen bir hac yolculuğudur – her ne kadar yürüyenlerin çoğunu getirip götüren bir şoför olsa da. Otomobil kültürünün hâkim olduğu bir dünyada, önce Santa Fe'nin kuzeyindeki otoyol boyunca, sonra da Chimayó'nun kuzeydoğusunda kalan daha ufak bir yolun şarampolünde yapılan bir hac yolculuğudur bu. Yolculuğun son kilometrelerinde, yol kenarı, yürüyen aile üyelerini veya arkadaşlarını takip eden arabalarla tıka basa dolar ve trafik sıkışıklığının ürettiği karbonmonoksit gazı nedeniyle kasabanın havası

insanı zehirleyebilir; yolun Santa Fe'den sonraki bölümü aynı zamanda yola hacı çıkabileceği ve bu nedenle yavaş sürülmesi gerektiğini belirten tabelalarla da doludur.

Greg'in güzergâhı, Santa Fe'nin yaklaşık on iki mil kuzeyinden başlamış ve ülkeyi boydan boya geçerek Chimayó'ya birkaç mil kala diğer hacılarınkiyle buluşmuştu. Sabah saat sekizde, Greg ve karısı MaLin'in uzun zaman önce satın aldıkları araziye varmıştık. Greg için bu yürüyüş, onun arazisini on altı mil kadar kuzeyde kalan kutsal topraklara bağlıyordu. Grubun geri kalanı için de makul bir başlangıç noktasıydı bu; hiçbirimiz Katolik veya Hıristiyan değildik ve açık arazide yürümek, en geleneksel dinî istikametlerden birine varmadan önce, inançsızların cennetinde, yani doğada olmamız için bize bir fırsat sağlamıştı. Bunun bir doğa yürüyüşü olmadığını sürekli kendime anımsatmak ve alışık olduğum tempoda yürüyüp hızla yol almak için duyduğum arzuyu bastırmak zorunda kalmıştım. Çok geçmeden, bu yürüyüşü asıl zorlaştıran şeyin yavaşlık olduğunu anladım.

New Mexico'nun kuzeyindeki diğer yerler gibi, Chimayó kenti de, ABD'nin hafızası zayıf geri kalanından onu ayıran bir tarih hissi yayar. Yerli halk burada çevreyi taş binalar, kırık çömlek parçaları ve mağara resimleri ile donatmıştır. Pueblo, Navajo ve Hopi halklarının genel nüfusun içindeki görünürlüğü de halen oldukça yüksektir. Burada İspanyol kökenli nüfus da fazladır ve kökleri eskilere dayanır. Onların ataları da, daha sonra ABD olacak topraklarda, Avrupalı nüfusun yaşadığı ilk kenti kurmuşlardı. Ülkenin diğer bölgelerinde yaşananın aksine, bu halklar burada ne topyekun imha edilmiş ne de unutulmuşlardır; Yankeeler gelmeden önce bu toprakların insansız, el değmemiş yerler olduğunu düşünmek kimsenin aklına gelmez. Dahası, buraya gelen Yankeeler de bu kültürlerden hem faydalanır hem de büyük zevk alır; kerpiç mimari ve Kızılderili gümüş işlerinin, halk danslarının ve İspanyol el sanatlarının ve -hac yolculuğu da dahil- herkesin geleneklerinin erbabı olurlar.

Fidyenle kurtar beni, ne olur lütfet. Ayaklarım düz yere basacak. - MEZMURLAR KİTABI 26:1-12

İspanyol istilacılar gelmeden önce Chimayó'da, günümüzdeki Tewa halkının ataları yaşıyordu ve Santuario Tsi Mayo'nun yukarısında kalan tepeye "pul gibi dökülen taşların yeri" ismini vermişlerdi. Chimayó vadisindeki İspanyol yerleşimlerinin kayıtları 1714 yılına dek uzanır ve bu dar, sulak vadinin kuzey ucunda bulunan meydanın, bölgenin kolonyal mimarisinden geriye kalan en güzel örneklerden biri olduğu rivayet edilir. New Mexico'nun çoğu bölgeleri gibi, dış dünyadan yalıtılmıştır; kendisi de bir Chimayólu olan Don Usner, burasıyla ilgili yazdığı tarihçede, meydanda yaşayanların, vadinin güney ucunda kalan Potrero'daki halktan kimseyle evlenmediklerini yazmıştı. Kolonyal dönemde İspanyol yerleşimcilerin gerekli izinleri almadan seyahat etmeleri yasaktı ve bu nedenle son derece yerel, toprağa bağlı bir kimlik oluşmuştu. Bu hac yolculuğundan bir önceki sene yaşadığım New Mexico'nun kuzeyindeki bir başka köyde yaşayan biri, komşusu hakkında şöyle keskin bir yorumda bulunmuştu: "Onlar buralı değil. Büyük büyük babalarının bu köye taşındığı zamanı hatırlıyoruz." Bu bölgede eski tarz bir İspanyolca konuşulur ve halen Aydınlanma Dönemi öncesi İspanyol kültürünün hâkim olduğu söylenir. Güçlü tarımsal ve yerel bağları ve gelenekleriyle, yaygın yoksulluğuyla, toplumsal konulardaki muhafazakâr bakış açıları ve dindar, sihirli Katolikliğiyle bu kültür, orta çağların son kalelerinden biri olduğu izlenimini yaratır.

Santuario, Chimayó'nun güney ucunda, her yanı dökülen kerpiç evleri, isimleri elle yazılmış dükkânları ve acı kırmızı biber ristra'larıyla* dolu bir caddenin sonunda, kaldırım taşları döşenmemiş kendi meydanında yer alır. Bu küçük, sağlam yapılı kerpiç kilisenin avlusu mezarlarla doludur. İçeride, ermişleri tasvir eden solmuş duvar resimleri ve hem Bizans hem de Hollanda asıllı Pennsylvania tarzlarını anımsatan, üzerinde çarmıha gerilmiş İsa'nın bulunduğu yeşil renkte bir haç vardır. Bu küçük kiliseyi asıl özel kılan kuzeyde yer alan şapellerdir. İlki, İsa, Meryem

* (İsp.) Hevenk ya da salkım -ç.n.

Hacılar, ait oldukları gündelik dünyadan ne denli uzaklaşırlarsa, ilahi âleme o denli yaklaşırlar.

resimleriyle ve inananların getirdiği ermiş resimleriyle doludur. Elle yapılmış imgeler, üç boyutlu ve dekupaj ikonlarla iç içe geçmiştir; gümüşi parıltılar saçan "Guadalupe Bakiresi" ile baskısı alınmış, cilalanmış, sonra da çatlamış bir "Son Akşam Yemeği" yan yanadır. Bu şapelin dış duvarı çarmıhta İsa tasvirleriyle kaplanmıştı, önünde bir hapishane parmaklıkları kadar düzgün, aralıksız sıralanmış gümüş renkli koltuk değneklerinin oluşturduğu yüzeyin arasından çok sayıda İsa bakıyordu. Batı kanadına açılan alçak bir kapıdan geçildiğindeyse kilisenin en önemli bölümüne varılır; döşemesi olmayan zemindeki çukurdan, hacıların, beraberlerinde eve götürecekleri toprağı temin ettikleri küçük bir şapeldir bu. Bu yıl çukurun içerisinde, nemden ufalanan kumlu toprağı almak için kullanılan, deterjan kutusundan çıkmış yeşil renkli, küçük bir plastik kap duruyordu. Bir zamanlar insanlar bu toprağı suda çözündürüp içerlermiş. Halen de, vücuttaki hasta ve yaralı bölgelerin üzerine koymak için toprağı alıyor ve kiliseye, mucizevi iyileşmelerle ilgili mektuplar yazıyorlar. Buradaki koltuk değnekleri de, birçok hac ziyaret alanında olduğu gibi, iyileşen sakatlıklara tanıklık ediyorlar.

Yıllar önce buraya ilk geldiğimde, bu bölgede çok sayıda kutsal su kuyusunun bulunduğunu duymuştum fakat kutsal bir toprak kuyusuyla karşılaşmak beni çok şaşırtmıştı. Katolik Kilisesi genellikle toprağı kutsallığın aracı olarak görmez ama Chimayó'daki toprak kuyusu bu anlamda sıra dışıdır. Victor ve Edith Turner isimli antropologlar, Katolik Kilisesi'nin, Avrupa ve Amerika kıtalarında yayılırken yerel âdetleri benimsemesini tarif etmek için "görenekleri kutsamak" terimini kullanırlar –örneğin, İrlanda'daki çok sayıda kutsal kuyunun, Hıristiyanlıktan çok önceleri de kutsal addedilmiş olması bu yüzdendir. Günümüzde, Tewa halkının, İspanyollar gelmeden önce de bu bölgedeki toprağın kutsal, en azından şifalı olduğuna inandıkları ve 1780'lerdeki çiçek hastalığı salgını sırasında İspanyol kadınların bu halkın bazı göreneklerini benimsediği düşünülüyor. Toprağı kutsal addetmek, en bayağı ve somut olanla en yüce ve ruhani olan arasında bir bağ kurmak, maddeyle ruh arasındaki

Japoncada "yürümek" kelimesinin, Budist öğreti için kullanılan kelimeyle aynı olduğunu

uçurumu kapatmaktır. Tüm dünyanın kutsiyet potansiyeli taşıdığını ve mübarek olanın gökte değil de yerde olabileceğini meydan okurcasına öne sürmektir. Önceki ziyaretlerimde, kuyunun sihirli bir şekilde kendisini yeniden doldurduğunu duymuştum. Bu türden bir tükenmezlik niteliği, Kelt edebiyatının hiç boşalmayan boynuz kupalarından, İsa'nın çoğalan ekmek ve balıklarına dek mucizelerin konusu olmuştur. İnananlar yaklaşık iki yüz yıldır kaplar dolusu toprağı alıp eve götürdükleri halde şapelin kum zeminindeki çukur halen bir kova büyüklüğündedir. Fakat yan taraftaki dükkândan satın aldığım dinî içerikli kitapta, rahiplerin başka bir yerden toprak alıp kutsadıktan sonra çukura ekledikleri ve Kutsal Cuma günlerinde bu toprakla dolu büyük bir kasanın sunağın üzerinde durduğu açıkça belirtilmişti.

Rivayete göre, on dokuzuncu yüzyılın başında, paskalya yortusundan önceki Kutsal Hafta sırasında, o bölgeden bir toprak sahibi olan Don Bernardo Abeyta, ait olduğu dinî cemaatin geleneklerine uygun şekilde kefaretlerini ödemek için bu bölgedeki tepelere çıkmış. Yerdeki bir çukurda parıldayan bir ışık gören Don Bernardo Abeyta çukurun içinde gümüş bir haç bulmuş. Bu haç alınıp da yakındaki kiliselere götürüldüğünde, Chimayó'daki bu çukurda tekrar peyda oluyormuş. Haçın üç kez çukura geri dönmesinin ardından, Don Bernardo bu mucizenin çukurun bulunduğu yerle alakalı olduğunu anlamış ve 1814-1816 yılları arasında burada özel bir şapel inşa ettirmiş. Buradaki toprağın şifalı nitelikleri 1813 yılında zaten bilinmekteydi – bu topraktan bir tutamı ateşe atarak fırtınaların önlendiği rivayet edilirmiş. Bu mucize öyküsü, birçok hac ziyaret alanındakilerle, özellikle de, orta çağlara özgü "çobanların döngüsü"yle aynı örüntüye sahiptir; bir sığırtmaç, çoban ya da bir çiftçi toprakta veya buna benzer gösterişsiz bir yerde, ya mucizevi bir ışık ya müzik ya da birtakım vahşi hayvanların eşliğinde kutsal bir imge keşfeder. Bu yerinden oynatılamaz bir imgedir çünkü mucize ve mekânı bir bütündür. Turnerlar Hıristiyan hac yolculuklarıyla ilgili, "Tüm hac alanlarında ortak olan şey şudur: Buralarda bir zamanlar mucizelerin

belirtmekte de fayda var; dolayısıyla, bu öğretiyi benimseyen kişi (gyōja), aynı zamanda bir

meydana gelmiş olduğuna, hâlâ meydana geldiğine ve tekrar meydana gelebileceklerine inanılır," diye yazmışlardır.

Hac yolculuğu, kutsal olanın bütünüyle tinsel olmadığı ve manevi güce ait bir coğrafya bulunduğu fikrine dayanır. Hac yolculuğu, hikâye ve onun mekânına yaptığı vurguyla, manevi ve maddi olan arasındaki ince çizgide yürür: Arayış, her ne kadar maneviyat için olsa da, en maddi ayrıntılarda –Buda'nın doğduğu veya İsa'nın öldüğü, kutsal emanetlerin bulunduğu veya kutsal suyun aktığı yerde– gerçekleşir. Manevi ve maddi olanı uzlaştırıyor da olabilir çünkü hac yolculuğuna çıkmak, ruhun arzu ve inançlarının beden ve onun edimleri aracılığıyla ifade edilmesidir. Hac yolculuğu, inancı edimle, düşünmeyi gerçekleştirmeyle bir araya getirir ve kutsal olanın bir maddi varlığı ve mekânı olduğunda bu uyuma ulaşılması da oldukça makuldür. Protestanlar –bazı Budist ve Yahudiler gibi– bir tür puta tapma olduğu gerekçesiyle hac yolculuklarına karşı çıkmışlar ve kutsal olanı, dış dünyada değil, bütünüyle tinsel bir şey olarak içimizde aramamız gerektiğini vurgulamışladır.

Hıristiyan haclarında, yolculuk ve varış bir tür ortak yaşam [symbiosis] içinde bulunur; tıpkı dağcılıkta olduğu gibi. Varış noktasına ulaşmadan yapılan yolculuk, en az yolculuk yapmadan varış noktasına ulaşmak denli eksik olurdu. Bir yere yürümek, çekilen zahmetler ve yolculuk sırasında yaşanan dönüşüm sayesinde o yeri hak etmek demektir. Hac yolculukları, başka türlü erişilmesi çok zor olan bu soyut manevi amaçlara doğru –kişinin bedenini zorlaması sayesinde– adım adım fiziksel olarak ilerleme imkânı verir. Bağışlanmaya, şifaya veya hakikate nasıl ulaşacağımızı hiçbir zaman kesinkes bilemesek de, yolculuk ne denli meşakkatli olursa olsun buradan oraya nasıl yürüyeceğimizi biliriz. Ayrıca, yaşamı da bir yolculuk şeklinde tahayyül ederiz ve bir keşif yolculuğuna çıkmakla bu hayale tutunup onu somutlaştırır, bu hayali, coğrafyası manevi bir boyut alan dünyada beden ve imgelem aracılığıyla hayata geçiririz. Yollarda

yürüyen, hiçbir yeri mesken edinmeyen, boşlukta ikamet eden biridir. Tabii, tüm bunlar da,

olan ve uzaklarda bir yere türlü zahmetler çekerek ilerleyen yürüyüşçü, insan olmanın anlamına dair en güçlü ve evrensel imgelerden biridir; bedeni ve iradesinden güç alan bireyi, bu koca dünyada küçük ve tek başına tasavvur eder. Hac yolculuğunda yol, elle tutulabilen bir varış noktasına ulaşmanın, beraberinde manevi yararlar getireceği umuduyla aydınlanır. Hacının artık kendine ait bir hikâyesi vardır ve bu şekilde o da seyahat ve dönüşüm hikâyeleriyle örülmüş dinin bir parçası olur.

Tolstoy bu durumu *Savaş ve Barış*'ta, evinin önünden geçen binlerce Rus hacıya yemek verirken Prenses Marya'nın içini kaplayan bir özlem aracılığıyla aktarıyor. "Hacıların öykülerini dinlerken, sık sık, onların basit ama kendisine derin anlamlarla dolu gelen sözlerinden o denli heyecanlanırdı ki, birçok kereler her şeyi bırakıp evden kaçmanın eşiğine kadar gelmişti. Hayalinde kendisini çoktan, kaba kumaştan paçavralar içinde, elinde asası ve bohçası, tozlu bir yolda yürürken görüyordu." Soyluluğun tecridiyle geçen yaşamının, saf, gani ve onu kendisine doğru çeken bir gayeyle dolu olacağını hayal ediyordu. Yürüme, hacının yalınlığının olduğu kadar bir amaca adanmışlığının da ifadesidir. Nancy Frey'in, İspanya'da, Santiago de Compostela'ya yapılan uzun hac yolculuğuyla ilgili yazdığı gibi, "Hacılar yürümeye başladıklarında, dünyayı algılama biçimlerine bir şeyler olmaya başlar ve seyahat boyunca da bu böyle devam eder: Farklı bir zaman duygusu, daha keskin duyular ve bedenlerine ve etraflarındaki doğaya karşı yepyeni bir farkındalık geliştirirler... Genç bir Alman bu durumu şöyle açıklamıştı: 'Yürüme deneyimi sırasında, her adım bir düşüncedir. Kendinizden kaçamazsınız.'"

Hac yolculuğuna çıkmakla kişi, dünyadaki konumundan kaynaklanan tüm zorlukları -ailesini, bağlarını, mevkiini, görevlerini- geride bırakır ve yürüyenlerle birlikte yürüyen biri olur; çünkü hacılar arasında, başarı ve adanmışlıktan gelen kazanımlar dışında bir aristokrasi bulunmaz. Turnerlar hacılığın bir eşik konum [liminal state] olduğundan söz ederler; kişinin geçmiş ve gelecek kimlikleri arasında, yani kurulu düzen dışında olasılıklarla dolu bir yerde durduğu bir konumdur bu. Latincede

Budizmin bir yol olduğu düşüncesiyle ilişkilidir. Öğreti, Budalık mertebesine somut bir yaklaşımdır.

*limin** eşik anlamına gelir ve bir hacı hem sembolik hem de fiziksel anlamda böylesi bir sınırı aşmış olur: "Tüm mevki ve yetkileri ellerinden alınan *liminar*lar†, iktidar ve güç sayesinde ayakta kalan bir düzenden uzaklaşır ve disiplin ve zorlu sınavlar aracılığıyla homojen bir sosyal konumda eşitlenirler. Ancak, dünyevi kudretten yoksunluklarının uhrevi bir güçle telafi edilmesi mümkündür – bir yandan, yapısal güç ortadan kaldırıldığında doğanın yeniden dirilmesinden, öte yandan da kutsal bilginin kabulünden kaynaklanan, güçsüzlerin gücüdür bu. Toplumsal yapının baskıladığı çoğu şey, özellikle de yoldaşlık ve paylaşım –veya *communitas*‡– ruhu özgürleşmiş olur."

Yola rahat bir başlangıç yapıp, iki yanındaki kıyıları sulayarak ender rastlanan coşkulu bir yeşile dönüştüren nehrin üzerindeki düz bir ahşap köprüyü geçerek, Greg ve MaLin'in, bir köpeğin arka bacakları gibi eğri sınırları meşe ağaçlarıyla çevrili mısır tarlasının içinden yukarı doğru çıktık. Buradan sonra bir sulama kanalını aşıp, Greg ve MaLin'in arazisini Nambe Yerlileri Bölgesinden ayıran tel örgüleri geçtik; yolculuğumuzun geri kalanında altından sürünerek, üzerinden atlayarak veya kabloyla bağlanmış bir çiti açarak geçeceğimiz sayısız tel örgünün ilkiydi bu. Nambe Yerlileri Bölgesi'ne geldiğimizdeyse, oyuğunda kükreyişini duyduğumuz ama pek göremediğimiz Nambe Şelalesi'ni geçtik. Şelaleyi göremeyişimiz hoşuma gitmişti çünkü doğa gezisine çıkmadığımızı ya da doğa gezilerinin anaakım Avrupa geleneğiyle yoğrulmuş kişileriyle birlikte bulunmadığımızı anımsatmıştı bana. Yaklaştıkça sesini duyuyor, üzerindeki bir çıkıntıya gidip başımızı uzattığımızda da kısmen kendisini görebiliyorduk fakat yolumuz üzerinde şelaleyi açıkça görebileceğimiz tek nokta, yamacın aşağısındaki derin vadiye uzanan

* İngilizce *liminal* kelimesinin kökeni - ç.n.

† İki dünya arasında kalmış kimse - ç.n.

‡ Bir grup içinde eşik konumu deneyimleyen kişiler arasında ortaya çıkan paylaşım ve dayanışma ruhu - ç.n.

—ALLAN G. GRAPARD, "FLYING MOUNTAINS AND WALKERS OF EMPTINESS:

sert inişi yapmakla mümkündü. Bu yüzden de, şelalenin köpüren beyaz kenarlarına ve daha aşağıdaki dere yatağına bakmakla yetinip yolumuza devam ettik. Yolculuğun ilk yarısında herkes birbirinin hızına ayak uydurmuştu. Greg'in topografik harita üzerinde gösterdiği oldukça belirgin rotayla şu anda yürüdüğümüz yolun uzaktan yakından alakası yoktu ama o yine de yollar, sulama kanalları ve yoldaki işaretler aracılığıyla yönünü rahatlıkla bulabiliyordu.

"Nereye giderseniz, oradasınızdır." Biri ne zaman kaybolduk mu, diye sorsa Greg bu cevabı veriyordu. Sabahı, bu şekilde eğlenerek geçirdik. Sue, ağırbaşlı bir sessizlik içinde yürüyeceğimizi sandığını söylemişti fakat hepimiz hikâyeler anlatıyor, gözlemler yapıp duruyorduk. Greg'in arazisinin hemen yanında bulunan Nambe Yerlileri Bölgesi'ndeki San Juan Benti'ni geçince, yol kenarındaki bir kavak ağacının altında günün ilk azığını yedik. Daha sonra atlar, meyve ağaçları, buhar kulübeleri*, sığır otlakları ve çevreye yayılmış evlerle dolu yerli bölgesinin çeperinden yürüyerek geçtik. Nambe arazisini aşan bütün bu yol boyunca Meridel'den, 1970'lerde Santa Fe'deki ilk New Age deneyimini ve aurasının nasıl dengelendiğini dinledik ve konuyla ilgili sorular sorup şakalaştık. Sue da bize, Santa Fe'deki aydınlanma fırsatları –ve fırsatçıları– silsilesi için kullanılan BKAFD, "Bir Koduğumun Aydınlanma Fırsatı Daha" kısaltmasını öğretti. Grubumuzdaki üç kişi Hıristiyan öğretisine uygun yetiştirilmişti ve benim oraya gelişimin bir nedeni de, yürüyüşümüzden bir gün sonra, Meridel'in ellinci doğum gününü Hamursuz Bayramı Yemeği geleneğine uygun bir akşam yemeğiyle kutlamak içindi (Meridel dinsiz bir Yahudi olarak yetiştirilmişti, bense dinini ihmal eden bir Katolik ve dinî yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir Yahudi tarafından herhangi bir şeye ait olarak yetiştirilmedim). Son Akşam Yemeği de aslen Hamursuz Bayramı Yemeği olduğu, Kutsal Cuma ve Paskalya bile Yahudilerin Mısır'dan hicretlerini kutlayan bayramlarla örtüştüğü için, bizim hac yolcu-

* Amerika yerlilerinin törensel buhar banyoları ve dua etmek için kullandıkları, doğal malzemelerden yapılmış kubbe biçimli kulübe - ç.n.

luğumuz da tüm bu kavuşma, ıstırap, göç ve ölüm katmanları üzerine inşa edilmiş bulunuyordu.

Nambe bölgesinin kuzeyine gelip de, iriyarı kumtaşlarıyla dolu verimsiz ovaya vardığımızda birbirimizden kopmaya başlamıştık; kızıl renkli sarp kayalıklara dek uzanan bu kum, çakıl ve kızıl taş karışımı sıcak ve havasız arazide, yer yer rüzgârla yontulmuş kızıl kaya sütunları yükseliyordu. Gruptaki diğer iki kadın geride kalmaya başlayınca tanımadığım iki adam önden devam edip arayı açtılar. Arazinin ve güzergâhımızın dönüm noktasında bulunan yel değirmeninde tekrar buluşup değirmenin içi boş su tankının gölgesine yayıldık. Sonrasında, Sue yorulmaya başladığı için Greg ve Sue, bizim tırmanacağımız bir tepenin etrafından dolaşmaya karar verdiler. Verimsiz ova yerini, yol bulmanın oldukça zorlaştığı tepelik bölgeye bırakmıştı. Yalnızca tek bir tepeyi aşacağımızı sanırken, kendimizi ağaçlarla kaplı sayısız kızıl tepeyi çıkıp inerken bulduk. Seslendiğimiz halde onları bulamadığımız için yürümeye devam ettik. Erkeklerden biri bizden iyice uzaklaşmıştı. Diğeriyse Meridel'den çok daha hızlı yürümekteydi. Meridel, atletik yapılı bir kadın olmasına rağmen ufak tefekti ve dizini incittiği için de adımları gittikçe yavaşlamıştı.

Birbirimizden böyle uzaklaşmamız moral bozucuydu. Şimdi bu yolculuğu düşündüğümde, o gün yaşadıklarımızın cennette gezinmeye benzer bir deneyim olması gerekirmiş gibi geliyor bana – eski dostlar ve yeni tanışmış hoş insanlar, masmavi bir göğün altında uzanan değişken bir doğanın içinde mühim bir amaca doğru ilerlemekteler. Ama heyhat! Bedenlerimiz ve tarzlarımız birbirinden çok farklıydı. Son birkaç saatteki tempomuz beni oldukça sıkmıştı. Biri, dürbün çıkartmak veya bir şeyler söylemek için durur durmaz herkes olduğu yerde kalakalıyor ve böylece duraksamamız molaya dönüşüyordu. Ayakta durmak ya da yavaş yürümek her zaman ayaklarımı acıtmıştır; bu nedenle müzeler veya alışveriş merkezleri dağlardan daha çok azap verir bana. Eğer şeytan ayrıntılarda saklıysa, benim şeytanım da, ayağıma alıştırdığımı sandığım ama sil baştan ayaklarımı vurmaya

başlayan arazi botlarımda saklanıyordu. İşte bu yüzden, öndeki adam ve arkadaki kadın arasında gidip geldim; ta ki, düz otlak araziye ulaşana kadar. Üçümüz, otlağın öteki ucundaki yola birlikte varmıştık. Yürüyenler ve arabalardan oluşmuş bir nehir düzenli bir şekilde yanımızdan akıp gidiyordu (ilki topluca tepeden yukarı, ikincisi her iki yönde de) ve Meridel'le birlikte biz de onlara katıldık. Artık esas hac güzergâhı olan otoyol boyunca kilometrelerce yayılmış daha büyük bir cemaatin parçasıydık. Boş su şişeleri ve portakal kabukları, her yıl gelip yolun aşağısında masalar kurarak isteyen herkese portakal, su, meşrubat, kurabiye ve zaman zaman da Paskalya şekerleri dağıtan gönüllülerin habercisiydi. Burası, hac yolculuğunun beni en etkileyen bölümlerinden biriydi; bu insanlar kendi kurtuluşlarını bulmak için değil başkalarının kurtuluşuna yardımcı olmak için oradaydı.

Bir önceki yıl Kutsal Cuma'da, çoğu hacının bu uzun yürüyüşe son derece hazırlıksız gelmesi beni şaşkına çevirmişti. Gündelik kıyafetleri, bunun bir doğa yürüyüşü olmadığını yüzüme çarpar gibiydi. Normalde pek yürümedikleri izlenimi veren tıknaz yapılı olanlar da yolun sonuna kadar dayanıyorlardı. Bu seneyse, hava çok daha sıcaktı ve her şey farklı görünüyordu: sızlayan ayaklarımız ve çantalarımızla biz, rengarenk şortlar, kot pantolonlar ve tişörtler içindeki şen şakrak genç hacılardan daha ciddi, daha azimli görünüyorduk (hoş, Meridel'in kocası Jerry bizi Chimayó'da gördüğünde, daha önce karşılaştığı, küçük bir kasabadan oralara gelen kadını anlatmıştı. Kadın beyaz bir abiye elbise –"ya evlenmek ya da tabuta girmek için giyilecek türden bir elbise"– giymişti ve ben de iki gün önce, otuz mil batıda askerî üniformalar giymiş, bir tanesi sırtında büyük bir haç taşıyan iki adam görmüştüm). Bu hac yolculuğuna katıldığım her iki seferde de, içimi tuhaf bir his kaplamıştı: sanki başka bir gezegenden, inananların gezegeninden gelen insanlarla birlikte yürüyordum. Bu insanlara göre, Kutsal Üçlü, Tanrı'nın annesi, ermişlerle kiliseler, mabetler, sunaklar ve ayinlerden oluşan bir coğrafya etrafında şekillenen bir kozmos vardı ve ilerideki tepenin üzerinde bulunan Santuario da bu kozmos içinde kayda

değer bir güce sahipti. Fakat bir hacıya uygun şekilde acı çekmiştim; ayaklarım canıma okuyordu.

Hac yolculuklarının sportif faaliyetler olmamasının nedeni sadece çoğu zaman bedene eziyet etmeleri değil, aynı zamanda, insanların sıklıkla kendilerinin veya sevdikleri birinin sağlığına yeniden kavuşması amacıyla yola çıkmalarıdır. Hac yolculukları, yola en dayanıklı olanlar için değil, en az dayanıklı olanlar içindir. Onlarla birlikte yürüyüp yürüyemeyeceğimi sormak için aradığımda Greg, kan kanseri olduğu zaman tanrılarla bir anlaşma yaptığını anlatmıştı. Diğer her konuda kullandığı gamsız mizah anlayışıyla ifade ettiği üzere anlaşmanın şartları gayet esnekti: Eğer yaşarsa, her fırsatta bu hac yolculuğuna çıkacaktı. Bu yıl onun bu yolculuğa üçüncü çıkışıydı ve her yıl işi daha da kolaylaşıyordu. Dört yıl önce, ölüm döşeğindeyken, Jerry ve Meridel onun için yürümüşler ve Santuario'dan ona toprak getirmişlerdi.

Chimayó'ya doğru yürüdüğümüz bu Paskalya haftasında, Paris'ten Chartres'e doğru buna benzer bir hac yolculuğu yapılacak. Roma ve Kudüs'teyse Hıristiyanlar çok daha büyük kalabalıklar halinde toplanacaklar. Geçen yarım yüz yıl zarfında, geleneksel olmayan ve dünyevi hac yolculuğu seçenekleri ortaya çıktı ve bu çeşitlilik hac mefhumunu siyasi ve ekonomik alanlara doğru genişletti. Ben yola çıkmadan kısa süre önce, San Francisco'da tarım işçilerini örgütleyen César Chávez'in doğum gününü anmak amacıyla gerçekleştirilen bir gösteri yürüyüşünde "Adalet İçin Yürüyoruz" sloganı bir baştan bir başa tüm kenti dolandı; Memphis'teki Tennessee'deyse, sivil hakları savunan eylemciler, Martin Luther King'e yapılan suikastın otuzuncu yılını anmak amacıyla başka bir gösteri yürüyüşü düzenlemişlerdi. İstesem nisan ayında, güneybatı bölgesindeki Fransisken rahiplerince her yıl Las Vegas'dan Nevada Nükleer Test Sahası'na düzenlenen Nevada Çölü Deneyimi barış yürüyüşüne katılabilirdim (otuz mil batıda, atom bombasının doğum yeri olan ve Chimayó-Los Alamos arasında yapılan bir başka hac yolculuğu güzergâhına

verişlerinizi sayın. Sol ayakla yürümeye başlayın ve ayağınız döşemeye gömülecek şekilde, önce

benzer bir rotadır bu). Sonra bir de, Kas Distrofisi Derneği'nin her nisan ayının ilk haftasındaki yürüme maratonu ve yine aynı ayın son hafta sonuna denk gelen, March of Dimes Vakfı'nın WalkAmerica yürüyüşleri var. Gallup, New Mexico'da karşıma çıkan bir broşürde, "Amerika Yerlileri Toplum Hareketi A.Ş.'nin 15. Geleneksel 10 km'lik Kutsal Dağda Dua Yürüyüşü ve 2 km'lik Eğlence Yürüyüşü/Koşusu"nun Haziran ayında Flagstaff'te gerçekleşeceği belirtilmişti. Bu da, Güneydoğu California'da inşa edilmesi düşünülen Ward Valley nükleer atık sahasına karşı mücadele eden beş kabilenin düzenlediği Cesaret Koşusu'nu andırıyordu. Ayrıca her yıl San Francisco'daki Golden Gate Parkı'nda ve ülkenin diğer yerlerinde gerçekleştirilen, meme kanseri ve AIDS yürüyüşlerinin yaklaşmakta olduğunu da biliyordum. Dahası, bir yerlerde birilerinin başka bir iyi amaç uğruna kıtayı boydan boya yürüyerek geçmekle meşgul olduğundan da kuşkum yoktu. Tüm bu yürüyüşler, hac yolculuğunun yeni sürümleri ya da onun günümüze uyarlanmış biçimleriydi.

Hac yolculuğunun uyarlaması olan tüm bu yeni sürümlerin, birçok farklı kaynaktan beslenerek çağlayan muazzam bir yürüyüşçüler nehri olduğunu düşünün. Yarım yüz yıl kadar önce, bu nehrin ilk küçük damlasına -mart ayında erimeye başlayan büyük bir buzul gibi- tek bir kadın kaynaklık etmişti. 1 Ocak 1953'te, tüm dünyanın sadece Barışın Hacısı ismiyle tanıdığı bir kadın, "insanlık barışın yolunu öğrenene dek bir gezgin olarak yaşama"ya yemin ederek yola çıkmıştı. Hayattaki amacını, yıllar önce bir gün gece boyu ormanda yürüyüp de, kendi deyişiyle "yaşamımı Tanrı'ya ve hizmet etmeye vakfetmek için, hiç tereddütsüz ve eksiksiz bir arzu" duyduğunda bulmuştu. Kendini bu amaca hazırlamak için de Appalachian Yolu'nda 2000 mil yürümüştü. Bir çiftlikte büyümüştü ve ismini geride bırakıp hac yolculuğuna çıkmadan çok önceleri de barış siyasetinde aktifti; az ve öz konuşurdu ve eğer basit bir yaşam ve düşünce biçimi ona yetiyorsa herkese yetebileceğinden emindi. Yolları aşındırarak ve yoluna çıkanlarla konuşarak geçirdiği yıllarını neşeyle anlattığı anıları, karmaşıklıkla, dogmalarla ve şüpheyle gölgelenmez

topuğunuzu sonra da ayak parmaklarınızı yere koyarak yürüyün. Sakin ve muntazam adımlarla,

ve ünlemlerle dolup taşar.

Hac yolculuğuna, Pasadena'daki Rose Bowl Geçit Töreni'ne katılarak başlamıştı. Onun destansı yürüyüşüne bu banal şenlikle adım atmasında, insana *Oz Büyücüsü*'nün Dorothy'sini ve onun dans eden şirin ufaklıklar arasında Sarı Tuğla Sokağı'ndan yola çıkışındaki çiftlikte büyüyen kızlara özgü "istersem yaparım" kararlılığını anımsatan bir şeyler bulabiliriz. Barışın Hacısı, tüm ABD eyaletlerinde, Kanada vilayetlerinde ve Meksika'nın bazı bölgelerinde yirmi sekiz yıl boyunca yaz kış demeden yürüdü durdu. İlk yola çıktığında, lacivert pantolon ve gömlek, spor ayakkabısı ve önünde "Barışın Hacısı" baskısı bulunan lacivert bir önlük giyinmiş yaşlıca bir kadındı. Önlüğün arkasındaki "barış için bir kıyıdan diğerine yürüyorum" yazısı ise yıllar içinde "dünyanın silahsızlanması için 10,000 mil yürüyorum", sonra da "barış için 25,000 mili yürüyerek aşacağım" olarak değişti. Onun enerji dolu, pratik zekâlı dindarlığını en iyi, lacivert rengini seçme nedenini açıklamasından anlayabiliriz –"lacivert kir göstermez," diye yazmış ve eklemişti: "Ayrıca barışı ve ruhaniliği de simgeler." Her ne kadar o, olağanüstü sağlığı ve direncini manevi gücüne bağlasa da, acaba tam tersi mi geçerliydi diye merak etmemek elde değil. Kar fırtınası, yağmur, amansız bir kum fırtınası ve sıcak demeden, mezarlıklar, Grand Central İstasyonu, türlü zemin ve sonsuz bir yeni tanıdık silsilesinin kanepelerinde uyuyarak hac yolculuğuna o basit kıyafetiyle devam etmişti.

Yazılarının çoğu siyaseten tarafsız da olsa, ulusal ve küresel siyasete gelince çok net bir duruşu vardı; Kore Savaşı'na, Soğuk Savaş'a, silahlanma yarışına ve genel olarak savaşa karşı durmuştu. Pasadena'dan yola çıktığında Kore Savaşı ve Senatör Joe McCarthy'nin komünist karşıtı yıldırma taktikleri de halen devam ediyordu. Nükleer savaş ve komünizm korkusunun Amerikalıların çoğunu tutuculuğun ve baskının sığınaklarına kapattığı, Amerikan tarihinin en karanlık dönemlerinden biriydi. Barışı savunmak bile kahramanca bir cesaret istiyordu. Barış Hacısı'nın 1953 yılının ilk gününde yaptığı gibi, ceplerinde "bir tarak, katlanabilir bir diş fırçası, bir tükenmez kalem,

zarafet ve vakarla yürüyün. Yürürken düşüncelere dalıp gitmemeli ve saymaya odaklanan zihniniz

mesajının ve o zamanki yazışmalarının kopyaları" olan tek bir giysiyle yola çıkmak hayranlık uyandırıcı bir şeydi. Ekonomik büyümenin zirvede olduğu ve kapitalizmin özgürlüğe adanmış bir mabet olarak kutsandığı bir dönemde paraya dayalı ekonomik sistemin dışına çıkmıştı - geri kalan hayatı boyunca yanında para taşımadığı gibi para kullanmamıştı da. Hiçbir dünya malına sahip olmayışını, "Ne kadar özgür olduğumu bir düşünün! Seyahat etmek istersem tek yapmam gereken ayağa kalkıp yürümek. Elimi kolumu bağlayan hiçbir şey yok" diye açıklamıştı. Her ne kadar onun kendine örnek aldığı kişiler çoğunlukla Hıristiyan âleminden olsalar da, hac yolculuğunun kökeninde, John Cage, Gary Snider ve birçok başka sanatçıyı ve şairi Zen Budizm ve benzeri Batılı olmayan gelenekleri araştırmaya yönelten ve Martin Luther King'i Gandhi'nin şiddetsizlik ve *satyagraha*, yani ruhun gücü öğretilerini incelemek üzere Hindistan'a gönderen, 1950'lere özgü aynı kültür ve maneviyat krizi bulunmaktaydı.

Anaakımla yollarını ayıran çoğu kişi onun alanlarından da elini eteğini çeker fakat Barışın Hacısı ikincisine geçiş yapmak için ilkinden uzaklaşmıştı; orada, inançlarıyla ulusal ideoloji arasındaki uçurumda bir köprü vazifesi görmesi gerekmişti - bir hacı olduğu kadar bir Protestan misyoneriydi de. Barış için 25.000 mil yürümek üzere yola çıkmıştı ve bu onun dokuz yılını almıştı. Daha sonra barış için yürümeye devam etse de mil saymayı bırakmıştı. Şöyle diyordu: "Tanrı misafiri olacağım bir yer bulana kadar yürüyor, yiyecek bulana kadar oruç tutuyorum. Kimseden bir şey istemiyorum, ben istemeden veriyorlar. İnsanlar ne kadar iyiler, değil mi! Yolda kaç kişinin sohbet etmek amacıyla beni durdurduğuna bağlı olarak, genellikle, günde ortalama yirmi beş mil yürüyorum. Bir randevuya yetişebilmek için veya başımı sokacak bir yerim olmadığında bir günde elli mil yürüdüğüm de oldu. Çok soğuk gecelerde, üşümemek için bütün gece yürürüm. Kuşlar gibi, yazın kuzeye, kışın güneye göç ederim." Sonraki yıllarda, oldukça tanınan bir konuşmacı olmuş ve ara sıra konuşma yapacağı yerlere birilerinin kendisini arabayla götürmesini kabul

pürdikkat olmalıdır. –THREE PILLARS OF ZEN'DEN [ZEN'İN ÜÇ PAYANDASI] YÜRÜME

etmişti. Ne gariptir ki, Temmuz 1981'de iki arabanın kafa kafaya çarpışması sonucu hayatını kaybetmiştir.

O da -hacılar gibi- daha sonra Turnerların tarif edeceği eşik konuma geçmişti; Tolstoy'un Prenses Marya'sının özlem duyduğu o isimsiz sadelik ve açık bir amaca adanmışlık haline ulaşmak için alelade bir kimliği ve bu tür kimlikleri destekleyen eşyaları ve koşulları geride bırakmıştı. Doğru bildiği şeylere olan inancının gücüne tanıklık etmişti, yürüyüşü çeşitli anlamlara geliyordu. Birincisi, dünyanın başı o denli büyük bir dertteydi ki, ona deva olabilmek için, alelade ismini ve alelade yaşamını geride bırakmak zorunda kalmıştı. Bir diğeri de, eğer o alelade olanla bağlarını kopartıp paranın, binaların ve dünyada ait olduğu bir yerin himayesi olmadan yaşamına devam edebiliyorsa, o zaman belki daha geniş ölçekli, adamakıllı bir değişim ve adamakıllı güven de mümkün olabilirdi. Üçüncüsü de, üstlenici rolüyle alakalı: tüm müritlerinin günahlarını üstlenen İsa ya da ait olduğu topluluğun günahlarının yükünü taşıyarak vahşi doğaya sürülen Yahudilerin günah keçisi gibi, o da dünyanın içinde bulunduğu durumun sorumluluğunu kişisel olarak üstlenmişti ve yaşamı, bir tanıklık ve kefaret olduğu kadar bir örnek de teşkil ediyordu. Fakat onu alışılmışın dışında kılan asıl şey, siyasi emeller için dinî bir usulü, yani hac yolculuğunu tercih etmiş oluşuydu. Hac yolculuğu, geleneksel halinde hastalık ve kişinin kendini ya da sevdiklerini iyileştirmesiyle alakalıdır fakat Barışın Hacısı dünyayı kasıp kavuran savaş, şiddet ve nefret gibi musibetleri hedef almıştı. Onu harekete geçiren siyasi emellere ek olarak ilahi adaleti beklemek yerine diğer insanları etkileyerek değişimi gerçekleştirmeye kalkışması Barışın hacısını siyasi hacılar kafilesinin ilk üyesi yapıyor.

İlahi adaletten veya kutsal mucizelerden medet ummaktansa politik değişim talep eden hac yolculuğunun doğasında gerçekleşen bu anlam kaymasının ilk habercisiydi o. Belki de, ilahi adaletin yeterliliğine duyulan inancın sona erişi İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme rastlamıştı; Tanrı Yahudi Soykırımını engellemeyi başaramayınca, Yahudiler de kendilerine vaat edilen toprakları siyasi ve askerî yollardan ele geçirmişlerdi. Uzun

zamandır Vaat Edilen Topraklar türünden metaforlar kullanan Afrika kökenli Amerikalılar da beklemekten vazgeçmişlerdi. Vatandaşlık hakları hareketinin doruğa çıktığı dönemde Martin Luther King, Birmingham'a gideceğini ve "Firavun, Tanrı'nın çocuklarını özgür bırakana dek," gösteri yürüyüşlerine öncülük yapacağını söylemişti. Toplu yürüyüş, hac yolculuğunun ikonografisini askerî uygun adım marş, işçi grevi ve gösteri eylemlerininkiyle buluşturur: inanmışlığın gösterisi olduğu kadar, bir güç gösterisidir ve ilahi güçlerden daha çok dünyevi güçlere –veya belki de, sivil haklar hareketinde olduğu gibi her ikisine de– yapılan bir çağrıdır.

Çok sayıda vaizin katılımı, şiddetsizliğin benimsenmesi ve kullanılan dinî kefaret ve kimi zaman da şehitlik söylemi nedeniyle sivil haklar hareketi, birçok mücadeleden daha fazla hac yolculuğunun karakteri ve imgelemiyle yoğrulmuştu. Bu hareket büyük ölçüde siyahilerin erişim haklarıyla ilgiliydi ve ilk olarak, çatışmaya sebep olan alanlar için mücadele verilmişti: otobüslerde oturma ve sonra da otobüsleri boykot eylemleri, çocukları okula götürme, kafeteryalarda oturma eylemleri gibi. Fakat asıl itici gücünü, protesto ya da grevi hac yolculuğuyla buluşturan eylemlerden almıştı: oy verme hakkını talep etmek için Selma'dan Montgomery'e yapılan yürüyüş, Birmingham ve ülkenin diğer tüm bölgelerinde yapılan sayısız yürüyüşler ve tüm bunların doruk noktasını oluşturan Washington'daki yürüyüş. Aslında, yeni kurulan Güney Eyaletleri Hıristiyan Liderleri Konferansı (SCLC) tarafından düzenlenen ilk önemli eylem, 17 Mayıs 1957'de Washington D.C.'deki Lincoln Anıtı'nda, okullarda ırk ayrımı yapılması yönündeki Yargıtay kararının üçüncü yıl dönümünde yapılan "dua amaçlı hac yolculuğu" idi. Bu olayın ürkütücülüğünü azaltması için ona bu ad verilmişti; hac yolculuğu rica eder, gösteri yürüyüşüyse talep eder. King, Mahatma Gandhi'nin yazıları ve eylemlerinden son derece etkilenmiş ve hem genel anlamda şiddetsizlik ilkesini hem de Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olmaktan kurtulup bağımsızlığını kazanmasını hızlandıran yürüyüş ve boykotların özelliklerini Gandhi'den

temelinin, anneden ilk ayrılma anında ve –ölüme yapılan son yolculuk dahil– sonraki çeşitli

öğrenmiş ve uygulamıştı. Politik hac yolculuğunun mucidi belki de Gandhi'dir: 1930'da gerçekleştirdiği 200 mil uzunluğundaki ünlü Tuz Yürüyüşü'nde kendisi ve ülkenin iç kesimlerinde yaşayan çok sayıda insan, İngiliz kanunlarını ve İngiliz vergilerini protesto etmek amacıyla kendi tuzlarını üretmek üzere denize yürümüşlerdi. Şiddetsizlik, eylemcilerin değişimi zorla gerçekleştirmesi değil, bunu kendilerini ezenlerden talep etmeleri anlamına gelir ve güce sahip olmayanların güçlülerden değişim koparması için olağanüstü bir yöntem olabilir.

SCLC'nin kurulmasından altı yıl sonra, Martin Luther King, pasif direnişin kendi başına yeterli olmadığına ve güneyli ayrımcıların siyahilere uyguladıkları şiddetin olabildiğince görünür kılınmasına karar verdi. Bundan böyle izleyenler sadece ezenler değil, tüm dünya olacaktı. Sivil haklar hareketinin belki de en belirleyici ânı olan ve 1963 yılının Kutsal Cuma günü, daha sonra gerçekleştirilecek birçok yürüyüş ve gösterinin ilkiyle start alan Birmingham mücadelesinin izlediği strateji buydu. Bu mücadeleye dair en ünlü kareler de yine bu eylemlerde çekilmiştir; yüksek basınçlı itfaiye hortumlarından çıkan suyla havaya savrulan ve polis köpeklerinin saldırısına uğrayan insanların dünya çapında infial yaratan imgeleriydi bunlar. Birmingham'da gösteri yürüyüşü yaptıkları için King ve diğer yüzlerce kişi tutuklanmıştı. Gönüllü yetişkinler tükenmeye başlayınca, lise öğrencileri ve onların küçük kardeşleri gönüllü olmuşlardı. Cesur bir neşeyle özgürlük için yürüyorlardı. Aynı yılın 2 Mayıs günü, aralarından dokuz yüz genç tutuklandı. Saldırı, yaralanma, tutuklanma ve ölümü göze alarak sokağa çıkmaları olağanüstü bir kararlılık gerektirmişti ve Güneyli Vaftizcilerin dinî şevki kadar Hıristiyanlığın şehitlik ikonografisi de onlara güç verir gibiydi. King'in biyografi yazarlarından biri, Birmingham olaylarının başlamasından bir ay sonra, "Rahip Charles Billups ve diğer vaizler, Birmingham hapishanesine düzenlenen bir dua yürüyüşü sırasında bir yandan ilerlerken bir yandan da 'İsa'nın benimle yürümesini istiyorum' şarkısını söyleyen 3,000'den fazla gence öncülük etmişlerdi," der.

---

ayrılışlarda yattığına inanıyordu. O halde, yolculuk yapma faaliyeti, daha geniş çaplı, dişi bir

1965 yılında Selma-Montgomery arasında gerçekleştirilen gösteri yürüyüşünden bir fotoğraf aylardır buzdolabım üzerinde asılı duruyor ve bu fotoğraf bir amaç uğruna yapılan yürüyüşlerle ilgili çok şey söylüyor. Matt Heron tarafından çekilen fotoğrafta, karenin sağından soluna doğru yürüyen, üç ya da dört kişi genişliğinde ve düzenli ilerleyen bir yürüyüşçü seli görünmekte. Bu kareyi çekebilmek için yere yatmış olmalı, çünkü fotoğraf arkalarına soluk ve bulutlu bir gökyüzünü almış öznelerine aşağıdan bakmakta. Dönüşüme ve tarihe geçmeye doğru yol aldıklarını bilir gibi görünüyorlar ve uzun adımları, yukarı kalkmış elleri, duruşlarındaki özgüven, tarihle olan buluşmalarına ne denli istekli gittiklerini gösteriyor. Bu yürüyüşleri aracılığıyla, tarih tarafından ezilmektense, tarih yazmanın ve güçlerini ölçüp özgürlüklerinin sınırlarını test etmenin bir yolunu bulmuşlardı. Hareketleriyle, King'in davudi sesli, boyun eğmez hatipliğindekine benzer bir kader ve anlam algısını ifade ediyorlar.

1970'lerde, March of Dimes ilk Yürüme Maratonu'nu gerçekleştirdiğinde, hac yolculuğunun biçimi, köklerinden biraz daha koparılmış oldu. 1975 yılından bu yana bu yürüyüşler üzerine araştırma yapan ve onların gayriresmi tarihçisi olan Tony Choppa, o dönemde bunun riskli bir hareket olduğunu çünkü toplu halde sokaklarda yürümenin, radikal gösteri yürüyüşleriyle bağdaştırıldığını söylüyor. İlk yürüyenler, Texas'ın San Antonio ve Ohio'nun Columbus kentlerinden gelen lise öğrencileriydi ve bu ilk "yürüme maratonu", Kanada'daki bir hastaneye bağış toplamak amacıyla yapılan bir etkinlikten esinlenilerek düzenlenmişti. Her iki yürüyüşte de yağmur yağmıştı, diyor Tony Choppa, "Para değilse de büyük bir potansiyel vardı. İnsanlar gerçekten evlerinden çıkıp yürüdüler." Yıllar içinde yürüyüş güzergâhı ilk seferki yirmi beş millik mesafeden on kilometreye düşürülünce, katılanlar mantar gibi çoğaldı. Greg'in arazisinden Chimayó'ya yürüdüğümüz sene, March of Dimes'ın artık Amerika Yürüyüşü adını verdiği olaya bir milyona yakın kişinin katılması ve bebek

âlemle ilişkilidir ve bu sebepten dolayı, Freud'un konuyla ilgili çelişkili duygular beslemesi şaşırtıcı

sağlığı ile doğum öncesi bakımı ve bu yöndeki araştırmalar için 74 milyon dolar toplanması bekleniyordu. Yürüyüşü destekleyenler arasında K-Mart ve Kellog's firmaları da bulunuyordu. Şirketlerin tanıtım fırsatları karşılığında etkinlikleri desteklediği ve yürüyenlerin bir hayır işi için bağış topladığı yürüme maratonu formülünü yüzlerce kurum, çoğunlukla da hastalık ve sağlık hizmeti alanındaki projeler için uygulamıştır.

Önceki yaz, bir tesadüf eseri, Golden Gate Parkı'nda düzenlenen on birinci geleneksel San Francisco AIDS Yürüyüşü'ne denk gelmiştim. Güneşli bir günde, şortlarını ve şapkalarını giyinip gelmiş bir insan güruhu, ellerinde türlü türlü bedava içecekler, el ilanları ve numune ürünlerle, başlangıç noktasının etrafında dolanıp duruyordu. Yürüyüş için hazırlanan yüz sayfalık kitapçığın neredeyse tamamı, aynı zamanda çim alanın etrafında tanıtım masası açan onlarca destekçi şirkete ait giysi markaları, borsa simsarlık şirketleri ve reklamlarıyla doluydu. Tuhaf bir ortamdı; logolar ve reklamların istilasına uğramış, spor salonu ve konferans merkezi kırması bir yerdi. Yine de, kimi katılımcıların içine işleyen bir deneyim olsa gerek. Ertesi gün gazeteler, 25.000 yürüyüşçünün yerel AIDS örgütleri için 3.5 milyon dolar bağış topladığını yazmışlar ve AIDS'ten ölen iki oğlunun fotoğraflarının basılı olduğu bir tişört giyen ve "Unutmak asla mümkün değil. Bu yürüyüş acıyla başa çıkmamızın bir yolu," diyen bir adamın öyküsünü anlatmışlardı.

Bağış toplama amacıyla düzenlenen bu yürüyüşler, anaakım Amerikan türü hac yolculuklarıdır. Birçok yönden, onun ilk halinden oldukça uzaklaşmışlardır; özellikle de, ilahi adaletin tecellisi için inanç dolu bir yakarıştan, pragmatik bir yaklaşımla eş dosttan para istemeye doğru evrilmeleriyle. Fakat yine de, bu yürüyüşler ne derece banal olsalar da, hac yolculuğunun muhtevasını büyük ölçüde halen korurlar: sağlık ve şifa bulma meselesi, hacılar topluluğu, acı çekme ya da hiç değilse kendini zora sokma karşılığında ödül kazanma. Yürüme bu etkinliklerin vazgeçilmez bir parçasıdır veya en azından şu ana kadar öyle oldu. Sadece bisiklet maratonları türemekle kalmadı. Hac yolculuğu-

değildir. Manzara üzerine şunları söylemiştir: "Tüm bu karanlık ormanlar, dar geçitler, yükseklikler

nun fazlasıyla mutasyona uğramış bu biçimine son darbeyi indiren de sanal yürüyüş oldu; bunlara örnek olarak, San Francisco Sanat Enstitüsü'nce düzenlenen ve bağış yapanların, karşılığında bir tişört aldıkları ama yürüyüşe katılmaya mecbur bırakılmadıkları "yürümesiz yürüme" ve katılımcıların, gösteri ya da etkinlik yürüyüşü yapmak yerine internet ortamındaki bir mektubu elektronik olarak imzalamalarını isteyen AIDS Action'ın "Bitene Kadar e-Yürüyüşü" sayılabilir.

Neyse ki, bu öykü yürüme maratonlarıyla sona ermiyor. Mutasyona uğramış çeşitleri türeyip dursa da, hac yolculuğunun dinî ve politik yürüyüşler de dahil olmak üzere eski biçimleri de tüm canlılığıyla devam ediyor. San Francisco'da AIDS kuruluşları için bağış toplamak amacıyla 25.000 kişinin on kilometre yürümesinden bir ay sonra, çeteler konusunda danışmanlık yapan Jim Hernandez ve şiddet karşıtı eylemler düzenleyen Heather Taekman, Los Angeles'ın doğusundan Richmond, California'ya dek 500 mil uzunluğunda bir yürüyüşü tamamladılar; ellerinde cinayet kurbanı yüz elliden fazla gencin fotoğraflarını taşıyorlardı ve yol boyunca ergenlik çağındaki gençlerle buluşmalar gerçekleştirdiler. 1968 yılında, Büyük Barış Yürüyüşü'nü gerçekleştirmek üzere yüzlerce insan bir araya geldi. Silahsızlanma talebiyle yaptıkları kitlesel hac yolculuğunda ABD'yi boydan boya yürüyerek geçmişlerdi. Bu hac yolculuğu, kendi kültürünü ve destek ağını yaratmış ve içinden yürüyerek geçtikleri bazı küçük kentlerde büyük etki uyandırmıştı. Yürüyüş, bir tür tanıtım etkinliği gibi başlamış ancak uzun yolun bir yerinde yürümenin kendisi ön plana geçmiş ve yürüyenler, medya ve iletmek istedikleri mesajdan daha ziyade kendi içlerinde olup bitenlere odaklanmaya başlamışlardı. 1992'de kıtayı aşarak gerçekleştirilen iki barış yürüyüşünde de hemen hemen aynı şey yapılmıştı. Büyük Barış Yürüyüşü'nün katılımcılarına benzer şekilde onlar da Barışın Hacısı'ndan ilham almışlardı. 1990'ların başında, Sovyetler Birliği ve Avrupa çapında da benzer tarzda yürüyüşler düzenlenmişti. 1993 yılındaysa, çilek toplayıcıları ve Tarım İşçileri Birliği'nin (UFW) diğer destekçileri, César Chávez'in

ve derin çukurların hepsi bilinçdışının cinsel imgelemidirler ve biz de şu anda bir kadının bedenini

1966'da düzenlediği ve hac yolculuğu olarak adlandırdığı ünlü "Delano'dan Sacramento'ya üç yüz millik yürüyüş"ünü yeniden hayata geçirmişlerdi.

En görmüş geçirmiş kişiler bile hac yolculuğunun çekiciliğine kendilerini kaptırır. Dinin sağladığı üst yapının yokluğunda dahi, çileli yürüme deneyimi insana bir şeyler ifade eder. Yönetmen Werner Herzog şunları yazmıştı: "1974'ün Kasım ayı sonlarında, Paris'ten bir dostum beni telefonla arayıp, Lotte Eisner'in [Bir sinema tarihi uzmanı] son derece hasta ve büyük olasılıkla ölüm döşeğinde olduğunu söyledi. Bunun gerçek olamayacağını, o dönemde olmaması gerektiğini, Alman sinemasının şu anda onsuz yapamayacağını, ölmesine izin vermeyeceğimizi söyledim. Yanıma bir ceket, pusula ve ihtiyaç duyacağım malzemelerle dolu bir sırt çantası aldım. Botlarım o derece sağlam ve yeniydi ki, onlardan yana hiç şüphem yoktu. Paris'e giden en kısa yolu seçip yürümeye başladım. Yürüyerek gidersem hayatta kalacağına bütün kalbimle inanıyordum. Ayrıca, kendimle baş başa kalmak da istemiştim." Münih'ten yola çıkıp kış şartlarında, çoğunlukla sırılsıklam, pis kokulu, susuz bir halde ve genellikle ayakları ya da bacaklarının bir yerleri feci şekilde ağrıyarak yüzlerce mil yürümüştü.

Filmlerini izlemiş olan herkesin bildiği gibi, Herzog derin tutkuları ve ne kadar saçma da olsalar abartılı davranışları çok sever ve Paris'e yaptığı uzun yürüyüş sırasında tuttuğu günlüklerde, filmlerinde sık görülen takıntılı kişilere benzemeye başlamıştı. Arada sırada birilerinin arabayla götürme teklifini kabul etse de her hava koşulunda yürümeye devam etmiş; samanlıklarda, izin almadan içine girdiği bir mobil evde ve hiç tanımadığı insanların evlerinde ve pansiyonlarında geceyi geçirmişti. Kısa ve öz yazılarında yürümekten, acı çekmekten, yolda yaşadığı önemsiz olaylardan ve çevresindeki manzaranın ayrıntılarından söz eder. Çileli yolculuğunun anlatımı içine, Herzog filmlerini andıran, ayrıntılarla süslediği fanteziler serpiştirilmiştir. Dördüncü günde, diye yazar, "Tam sıçıyorken, beni fark etmeyen bir tavşanın yanı başıma kadar sokulması. Sol kalçam-

keşfediyoruz." —PAUL SHEPHARD, *NATURE AND MADNESS* [DOĞA VE DELİLİK]

da, attığım her adımda kasıklarıma ağrı veren Fransız kanyağı.. Yürümek neden bu denli ıstırap dolu bir şey ki?" Yirmi birinci günde, Eisner'ın odasında, ayaklarını havaya dikip oturmuştu ve arkadaşı ona gülümsüyordu. "Ölümüne yorgun bedenimde, muhteşem ama kısa bir an boyunca, yumuşacık bir şey aktı. Ona dedim ki, pencereyi açsana, şu son birkaç günden sonra uçabilecekmiş gibi hissediyorum."

Chimayó'ya uzanan kıvrımlı yolu takip ederek biz de gideceğimiz yere varmıştık. Sal'le birlikte bir kaldırıma oturup Meridel'i beklemeye başladık. Arabalar, polisler ve meyveli buz külahları taşıyan çocuklar önümüzden geçip gidiyorlardı; arkamızdaki yamru yumru çıkıntılarla dolu çayırda birkaç bodur meyve ağacı çiçek açmıştı. Daha sonra Sal, Santuario'nun önündeki uzun kuyrukta sıraya girince, ben de köşenin ardındaki küçük Santo Niño Kilisesi'nin yakınında bulunan küçük bir sokak satıcısından ikimiz için limonata almaya gittim. İnsanlar, Santo Niño Kilisesi'ne çocuk ayakkabıları getirip bırakır; rivayete göre bir tür çocuk İsa olan Santo Niño, merhamet dolu görevleri yerine getirmek için geceleri kırlarda koşturup dururken ayakkabılarını eskitmişti. Tekrar tanıdık bir yerde olmak güzeldi. Santuario'nun içinde neler bulunduğunu biliyordum ve dışında yer alan mabedin arkasındaki tel örgünün içine geçmiş binlerce haç aklıma geldi; greyfurt ve kavak ağaçlarının ince ve kalın dallarından yapılmış haçlardı bunlar. Sonra bu tel örgünün hemen öte tarafında akan sulama kanalını, kentin içinden akan süratli ve sığ nehri, Paskalya perhizi için etsiz yiyecek çeşitleri satan burrito tezgâhını, köhne kerpiç evleri ve köhnemeye başlayan karavan evleri ve hiç de misafirperver olmayan çok sayıdaki uyarı tabelasını aklımdan geçirdim: "Dikkat: Lütfen Eşyalarınızı Sahipsiz Bırakmayın", "Hırsızlardan Sorumlu Değiliz", "Dikkat Köpek Var". Chimayó, kutsallığıyla olduğu kadar uyuşturucu, şiddet ve suç oranıyla ünlenmiş son derece yoksul bir kenttir. Jerry West, karısı Meridel'i kilisenin önünde beklemekteydi ve ben

Coğrafi hac yolculuğu, içsel bir yolculuğun dışa vurulmasıdır. İçsel yolculuksa, dış dünyada yapılan

de elimde limonatalarla yürüyerek son yolculuğumu yapıp Sal'e veda ettim ve artık yavaş yavaş sonuna yaklaşan kendi yolculuğuma devam ettim. Gün boyunca on bin kadar hacı bu kente gelip kilisenin önünde kuyruğa girecekti. Jerry, içeri girmek için kuyrukta bekleyen Greg ve Sue'yu buldu. Ay yükselirken oradan ayrıldığımızda, gece vakti bile hâlâ yolun dar şarampolünde yürüyenler vardı; hayal meyal seçilen bu gruplar artık şen şakrak değil, karanlıkta kırılgan ve adanmış görünüyorlardı.

hac yolculuğuna ait anlamların ve işaretlerin bir iç değerlendirmesi niteliğindedir. Biri olmadan da

Beşinci Bölüm

LABİRENTLER VE CADİLLACLAR: SİMGESEL ÂLEME YÜRÜMEK

Chimayó'da, uzun kuyrukta sabırla bekleyen diğer hacılarla birlikte kiliseye giremediğim için üzgün değildim çünkü benim hedefimde başka bir yer vardı. Evvelki yıl, bu hac yolculuğunun yaklaşık son altı milini yürüyerek kat ettikten sonra, kente arabayla gelen arkadaşımla buluşmaya çalışırken, üzerinde İsa'nın çarmıha gerildiği günün olaylarını tasvir eden resimler bulunan bir Cadillac arabanın yanından geçmiştim. Önce arabaya üstünkörü bir bakmış sonra da dünyanın en yavaş geç kavrama ânını yaşamıştım. O iki Kutsal Cuma haftası arasındaki dönemde, üzerinde çarmıha gerilme gününün on dört sahnesi yer alan bir Cadillac bana gitgide daha da olağanüstü gelmeye başlamıştı; birçok simgesel dil ve arzu, ilahi gariplikte tek bir zafer arabasına muhteşem bir biçimde sığdırılmıştı. Santo Niño Şapeli'nin önünde Jerry, Cadillac'ın yolun sadece birkaç yüz metre yukarısında olduğunu söyleyince, onu tekrar görmek için topallayarak oradan uzaklaştım.

Uzun, açık mavi renkli ve her nedense, metal gövdesinin yumuşaklığı kadifeye veya tüle dönüşüyormuş hissi veren 1976 model bu Cadillac, çelişkilerle dolu bir şeydi. Çarmıha gerilme sahneleri, arabayı yatay olarak ikiye bölen krom şeridin altından, uzun ince gövdenin etrafını sarıyordu. Arabanın sürücü yerinin arkasında İsa hüküm giyiyor, ardından o taraf boyunca çarmıhı taşıyıp ayağı tökezliyor, sonra arabanın çevresini dola-

diğeri yapılabilir. En iyisi, ikisinin bir arada olmasıdır. —THOMAS MERTON *Altı kuşaktır,*

nırken akıbetiyle yüzleşiyor ve yolcu tarafının ortalarına doğru, kapı kolunun hemen yanında da çarmıha gerilip yine bu tarafta, arka bölümde gömülüyordu. Bütün bu yan yüzeylere resmedilmiş kurşuni renkli, şimşeklerle dolu gökyüzü İsa'nın acı çektiği yeri, aniden bastıran fırtına bulutlarıyla dolu New Mexico'ya benzetmişti. Bagaj kapağının üzerinde İsa, bu sefer kocaman ve flu başında dikenlerden bir taçla yine karşımıza çıkıyordu; her iki yanında da melekleri ve hem ortaçağa hem de Meksika tarzı dinî içerikli eski tablolara özgü, üzeri yazılarla bezeli dalgalanan kurdeleler vardı. Dikenler, Chimayó'nun da Kudüs gibi çorak olduğunu bize sürekli yeniden hatırlatmak istercesine her yerde karşımıza çıkıyordu. Aynı dikenli güller, Meryem, Kutsal Kalp, bir melek ve Romalı bir komutanın bulunduğu kaportayı da taçlandırmıştı.

Bu araba, durduğu yerde seyredilmek üzere tasarlanmıştı fakat istenirse harekete geçme imkânı da vardı. Önemli olan, arabanın uzağa gidip gidemeyeceği değil, hareket edebilecek oluşuydu; bu imgeler otobanda, rüzgârla ve her iki yanından akıp giden yağmur damlalarıyla kamçılanarak son sürat kayıp gidebilirdi. Arabanın, sekiz silindirlik ters yüz edilmiş bir Sistine Şapeli gibi, eyaletler arası yolda sürekli değişen bir gökyüzü altında, bomboş bir ufka doğru saatte 70 mil hızla, yüksek ovalar, her yanı dökülen kerpiç evler, sığır sürüleri ve belki de sahte Kızılderili ticaret merkezlerine ait ilan panoları, Dairy Queen lokantaları ve ucuz moteller önünden doludizgin geçerek ilerlediğini düşünün. Arabanın ressamı Arthur Medina –dalgalı siyah saçlı, huzursuz görünen bir adam– ben hayranlıkla arabayı süzerken yanıma gelip hemen bitişikteki ahşap barakaya sırtını dayadı ve iltifatlarımla sorularımı beklemeye başladı. "Neden bir Cadillac?" diye sorduğumda, lüks bir arabanın kutsal imgeleri resmetmek için seçilebilecek en doğal ve tarafsız şey olmayabileceğini ima ettiğimi anlamamış gibiydi. Bunun üzerine, arabayı neden bu konuyla resmettiğini sordum ve o da bana, "İnsanlara Paskalya Perhizi hediyesi olsun diye," dedi. Her yıl arabayı burada sergilediği de doğruydu.

Vadi'nin dışına ilk çıkan bendim; ailemde, evden ayrılan tek kişiydim. Ama her şeyi geride

Başka arabalara da resim yaptığını ve bir Elvis arabası da olduğunu söyledikten sonra üstü kapalı bir şekilde, başka sanatçıların onu taklit ettikleri imasında bulundu. Santuario'nun yakınlarında, beyaz badanalı kerpiçten bir dükkânın önüne çekilmiş başka bir uzun, 1970'lerden kalma araba olduğu ve arabanın caddeye bakan yüzeyine bu dükkânın kusursuz bir benzerlikle resmedildiği, kaportanın üzerindeyse Santuario'nun ışıltılar içinde bir imgesinin bulunduğu doğruydu. Bu araba da, neredeyse Medina'nınki kadar baş döndürücü bir anlam vasıtası olmuştu; sabit mekânın hız yapan temsillere dönüşümüydü. Fakat modifiye edilmiş, alçak şasili araçların New Mexico'nun kuzeyindeki tarihi çeyrek yüz yıl öncelere dayanır. Ayrıca, öteki aracın resimleri çok daha profesyonelce yapılmıştı – Medina'nın daha yeteneksiz bir sanatçı olduğu anlamına da gelmez bu; bu tarz arabaların çoğu, boya tabancasını belli bir şekilde kullanmaktan kaynaklanan oldukça sıra dışı bir estetiğe sahiptir. Medina da resmindeki figürleri daha sade ve düz biçimlendirmiş ama çok daha zengin imgelerle dolu mistik bir âlem yaratmıştı. Alçak şasili arabaların çoğunun barok tarzda olduklarını ve biçimlerine, belli belirsiz alaycılıkta bir hipergerçekliğin damga vurduğunu, oysa Medina'nın arabasında, ortaçağ resimlerine özgü basit sofuluğun gücüne benzer bir şeyler bulunduğunu söyleyebiliriz.

Son derece, Don Kişotvari bir nesneydi bu: Yürümeye dair bir araba; ıstıraba, özveriye ve aşağılanmaya dair bir lüks tüketim maddesiydi. Üstelik birbirinden tamamen farklı, biri erotik diğeriyse dinî amaçlı iki yürüme geleneğini bir araya getirmişti. Modifiye edilmiş araba bir sanat nesnesidir ve şimdilerde de Latin Amerika geleneği olan meydanda turlama ya da *corso* diye bilinen eski İspanyol âdetinin günümüze uyarlanmış biçimidir. Yüzlerce yıldır bu yerlerde, kentin merkezindeki meydanda turlamak, gençlerin buluşmalarına, birbirlerine kur yapmalarına ve birlikte gezinmelerine olanak tanıyan ve Antigua'dan Guatemala'ya, Sonoma'dan California'ya kadar köy ve kentlerde, turlamayı mümkün kılacak bir meydanın bulunmasını zorunlu kılan toplumsal bir âdet olagelmiştir (Kuzey Avrupa'nın daha

bırakmamıştım: Varlığımın temeli bende kalmıştı. Toprağı, Vadi'yi, Texas'ı yanıma alarak o temel

serbest gezintileriyse parklar, rıhtımlar ve bulvarlarda yapılır). Meksika'nın bazı bölgelerinde ve diğer yerlerde, bu gelenek bir zamanlar o derece resmîydi ki, erkekler bir yöne yürürken kadınlar diğer yöne yürürlerdi; tıpkı, çizgi dansının sınırsızca uzayan adımları gibi. Fakat bugünlerde meydanlardaki gezintiler çoğunlukla daha az şekilcidir. Gezinti, yavaş heybetli hareketleri, sosyalleşme ve teşhiri öne çıkarması nedeniyle yürümenin özel bir alt kümesidir. Bir yere varma değil, bir yerde var olma aracıdır ve ister yürüyerek ister arabayla yapılsın, devinimi esasen daireseldir.

Bu metni yazdığım dönemde bir gün, San Francisco'daki 1 Mayıs Töreni ardından, erkek kardeşim Steve'in arkadaşı José'ye Dolores Parkı'nda rastladım ve ona bu geleneği sordum. Önce bu konu hakkında hiçbir şey bilmediğini söylese de, konuşma ilerledikçe gitgide daha çok şey anımsamaya başladı. Gözleri, farklı bir açıdan görmeye başladığı eski anıların hücumuyla parıldıyordu. El Salvador'daki doğduğu kentte bu geleneğe, "parkta dolanmak" deniyordu ama *park* dedikleri de kentin merkezindeki meydandı. Bu tür bir sosyalleşme için parkı kullanan çoğunlukla ergenlik çağındaki gençlerdi ve bunun nedeni de kısmen, evlerin küçüklüğü ve havanın sıcaklığının evde sosyalleşmeyi, en azından o yaştakiler için keyifsiz hale getirmesiydi. Kızlar, parka tek başlarına gitmedikleri için José, ablası ve üç güzel kuzeninden yerden bitme bir refakatçi olarak çok talep görmüştü. Çocukluğunun birçok cumartesi ve pazar akşamını, külahtaki dondurmasını yalayıp kızların oğlanlarla yaptıkları sohbetleri duymazlıktan gelerek geçirmişti. Başka yerlerdeki daha az şekilci olan kur yapma yürüyüşlerine benzer bir şekilde, meydanlarda turlama geleneği, toplumun gözü önündeyken bile insanların kendi aralarında mahrem konuşabilmelerini sağlama ve sohbet için yeterli imkânı vermesinin yanı sıra, daha fazlasını yapmalarını engelleyecek yeterli gözetimi de sağlar. Kimsenin köyde kalacak durumu olmadığı için, demişti José, parklardaki turlamalar sırasında alevlenen aşklar nadiren evlilikle sonuçlanmıştı. Fakat insanlar ne zaman eve geri dönseler, birileriyle tanışmak için olmasa da yaşamlarının bu bölümünü yâd etmek

için tekrar parkta turlamaya başlarlarmış. El Salvador'daki ve Guatemala'daki her küçük kent ve kasabada, diye devam etti, buna benzer bir âdet vardır ve "Kent ne kadar küçükse bu âdet de insanın aklını kaçırmaması için o denli önemlidir". Yürüyerek yapılan turlamaların diğer türleri İspanya'da, İtalya'nın güneyinde ve Latin Amerika'nın büyük bölümünde görülür; bu gelenek dünyayı bir tür balo salonuna ve yürümeyi de çok ağır tempolu bir valse dönüştürür.

Modifiye edilmiş arabalarla turlamanın nasıl buluştuğunu tam olarak bilemiyoruz. Yine de, gezinti hızında seyreden araçlardaki gençlerin birbirlerine ya kur yaptıkları ya da meydan okudukları arabayla turlama geleneğinin, meydanda turlama ya da *corso* geleneğinin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Chimayó hac yolculuğundaki yol arkadaşım Meridel, New Mexico'yla ilgili fotoğraf serilerinin ilkini 1980'de, alçak şasili araçlarla turlayanlar üzerine bir belgesel projesi olarak gerçekleştirmişti. O dönemlerde bu alt kültür doruk noktasındaydı ve arabalar Santa Fe'nin merkezindeki eski meydanı düşük hızda turlarlardı. Birçok yerde olduğu gibi burada da, alçak şasili arabalarla turlayanlar kenti yönetenlerin düşmanca tutumlarına maruz kalmışlar ve yöneticiler, meydanın çevresindeki dört caddeyi trafiğin tek yönde aktığı bir göbekli kavşağa dönüştürüp bu alışkanlığı yasaklayacak başka önlemler de almışlardı. Fakat Meridel fotoğraf serisini tamamladığında işlerini o meydanda sergilemiş ve alçak şasili araçlarla turlayanları da sergiye davet etmişti. Davet edilenlerin birçoğunun arabaları da sergide yer alıyordu. Onları yüksek sanat alanına dahil etmekle, bu mekânı alçak şasiyle turlayanlara tekrar açmış ve hem onların yer aldığı eserleri hem de onların dünyasını bölgede yaşayanlara tanıtmış oluyordu. Santa Fe tarihinin en büyük sanat sergisi açılışı olan bu etkinlikte her türden insan, meydanın etrafında dolanıp arabalara, fotoğraflara ve birbirlerine bakarak sanat amaçlı bir turlama gerçekleştirmişlerdi.

Her ne kadar, arabayla turlama meydanı turlamaktan türemiş olsa da, arabaların üzerindeki imgeler bazen çok farklı

aktif bir çizgi. Yürümek için yürümek. —PAUL KLEE, ÇİZİM KİNAYESİ YAPARKEN

bir geleneği çağrıştırıyordu. Dindar New Mexico'da, örneğin California'daki alçak şasili araçlara oranla çok daha fazla sayıda dinî imge kullanılırdı ve Meridel de bu araçları bir nevi mabetler, kutsal emanet sandukaları ve hatta –kadifeden lüks döşemeleri nedeniyle– tabutlar olarak görmeye başlamıştı. Bu araçlar, gençlerin hem dindar hem de bol eğlence düşkünü kültürlerinin çelişkilerle dolu değil, kendi içinde bir bütün olduğunun ifadesidirler. Ayrıca, kaldırımların ve araç yolu kenarlarındaki yürüyüş yollarının yok denecek kadar az olduğu ve hem kırsal hem de kentsel yaşamın arabaların etrafında örüldüğü New Mexico kültüründe, araçların sahip olduğu merkezi konumu da gösterirler (hac yolculuğu sırasında bile alçak şasili araçlar yolu turluyor ve arada sırada biz yayalar için halkalar çiziyorlardı). Yine de, meydanda turlamanın yayaların yaptığı bir şey olmaktan çıkıp araçların yaptığı bir şeye dönüşmesini garipsiyorum. Arabalar, her şeyden öte, hareket halindeki özel alanlar olarak dışlayıcıdırlar. Olabildiğince yavaş sürüldüklerinde dahi, yürümeyle gelen doğrudan karşılaşmalara ve akışkan temaslara izin vermezler. Ancak Medina'nın arabası artık bir araç değil, bir nesneydi. İltifatları kabul etmek için Medina onun yanında dikiliyordu ve arabanın etrafını, çarmıha gerilme sahnelerine bakan inançlı ruhlardan daha ziyade, bir galeriyi gezen sanat eksperleri gibi tavaf ediyorduk.

Çarmıha gerilme sahneleri de, birçok farklı katmanın üst üste yığılmasıyla oluşmuş o kültürel şeylerden biridir. İlk katman, İsa'nın hüküm giymesiyle başlayan ve ölü bedeninin mağara içindeki mezara gömülmesine dek sürdüğü varsayılan olaylar dizisidir; sırtlarındaki çarmıhları sürükleyerek Chimayó'ya gelen hacılar, Pontus Pilatus'un evinden Golgotha'ya uzanan bu yürüyüşe öykünürler. Haçlı seferleri sırasında Kudüs'teki hacılar bu olayların geçtiği yerleri gezmiş, bir yandan yürüyüp bir yandan da dua ederek ikinci katmanı meydana getirmişlerdi; dindarların olayların izini sürdükleri bu katman, hac yolculuğunu turizme oldukça yaklaştırmıştır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, Fransisken rahipleri, –on dört aşamalı– olaylar di-

Trebuchant surles mots çömme sur les paves (kaldırım taşlarına takılıp tökezler gibi kelimelere

zisini sabitleyip bunları vuku buldukları yerden soyutlayarak bu güzergâha resmî şeklini vermişler ve üçüncü katmanı meydana getirmişlerdir. İşte, çarmıha gerilme günü olaylarından türetilen ve Katolik kiliselerinin neredeyse tamamını süsleyen –genellikle, kilisenin nefini boylu boyunca çevreleyen on dört küçük resim ya da baskıdan oluşan– tüm sanat eserlerinin kaynağı bu gelenektir. Şahane bir soyutlamadır bu. İki bin yıl önceye ait bu olayların izini sürmek için artık Kudüs'te bulunmak gerekmez. Geçmişte kalmış bir zamana ve başka bir mekâna ait olsalar da, o olayların ruhunu yakalamak için yürüme ve hayal etme yeterlidir. (Bu sahnelerin önünde dua etme yöntemleri için yapılan tavsiyelerin çoğu, çarmıha gerilme sırasında vuku bulanların hissedilerek tekrar yaşanması gerektiğini vurgular; öyle ki, bu artık sadece bir dua değil aynı zamanda bir özdeşleşme ve tahayyül olayı haline gelir.) Hıristiyanlık taşınabilir bir dindir ve bir zamanlar Kudüs'e özgü olan bu güzergâh da dünyanın dört bir yanına ihraç edilmiştir.

Patika, bir coğrafya parçasını aşmanın en iyi yoluna dair daha önceden yapılmış bir yorumdur ve bir güzergâhı takip etmek de bu yorumu kabul etmek ya da akademisyenlerin, iz sürücülerin ve hacıların yaptığı gibi, sizden önce gelen kişinin peşini bırakmamaktır. Aynı yoldan yürümek, derinde yatan bir şeyleri pekiştirmektir; aynı mekânda aynı şekilde hareket etmek, birisiyle aynı kişi olmanın, aynı şeyleri düşünmenin bir aracıdır. Bir tür mekâna ait tiyatrodur bu ama aynı zamanda manevi bir tiyatrodur çünkü kişi ermişlere ve tanrılara öykünürken, yalnızca başkaları için o role bürünmez; onlara şahsen yaklaşmayı da umut eder. İşte, yinelemeye ve öykünmeye yaptığı bu vurgu, hac yolculuğunu diğer tüm yürüme biçimlerinden ayırır. Tanrı'ya benzemenin başka hiçbir yolu bulunamamışsa, hiç değilse bir tanrı gibi yürümek mümkündür. Üstelik sahiden de, İsa, çarmıha gerilme sahnelerinde en insani haliyle belirir: tökezler, terler, acı çeker, üç kere yere düşer ve Cennetten Düşüş'ün günahının bedelini ödemek için ölür. Fakat çarmıha gerilme sahneleri, herhangi bir kilisedeki bir dizi tasvire dönüşene dek, inananlar za-

takılıp tökezliyordum). —CHARLES BAUDELAİRE, "LE SOLEIL" [GÜNEŞ] *Bir diğer uç*

ten çoktan bir yerin değil de bir öykünün içinden geçen yolun izini sürmekteydiler. Çarmıha gerilme sahneleri, ibadet edenlerin yürüyerek Kudüs'e, yani Hıristiyanlığın kalbindeki öyküye ulaşabilmesi için kilisenin nefi boyunca dizilmiştir.

Çarmıha gerilme sahneleri dışında, insanların bir öykünün içine bedensel olarak girmesine önayak olan başka yöntemler de vardır. Bunlardan birini geçen yaz keşfetmiştim. Nob Tepesi üzerindeki Fairmont Oteli'nin, *kitsch*'liğiyle ünlü, Polinezya taklidi barı Tonga Odası'nda bir şeyler içmek için arkadaşlarımla buluşacaktım. Havyarlarının reklamını yapan bir dükkânı, neşeyle seken Çinli bir oğlanı ve bu zengin semtinin daha az neşeli yetişkinlerini geçip Grace Katedrali'nin arkasından dolanarak Nob Tepesi'ne vardıktan sonra, havuzunda bir fıskiyenin sular saçtığı ve genç bir adamın elindeki İncil'i sallayarak bir şeyler mırıldandığı avluyu yürüyerek geçtim. Bu alanın uzak köşesindeyse bana keyif veren yepyeni bir şey, bir labirent gözüme çarptı. Bu labirent, Chartres Katedrali'ndeki taşla yapılmış örüntünün aynısını açık ve koyu renkli çimentoyla tekrar ediyordu: dört eşit parçaya bölünmüş on bir adet eş merkezli halkanın içinden geçen dolambaçlı yol, merkezdeki altı adet taç yaprağı olan çiçekte son buluyordu. Randevuma erken geldiğim için yola girdim. Bu dairesel gezinti o denli sürükleyiciydi ki, etrafımdaki insanlara dikkat etmez, trafiğin ve saatin altı olduğunu haber veren çanların sesini duymaz olmuştum.

Labirentin içinde iki boyutlu yüzey, insanın içinde bir şekilde oradan oraya hareket edebileceği bir açık alan olmaktan çıkmıştı. Dolambaçlı yolu takip etmek her şeyden daha önemli hale gelmişti ve gözlerinizi yoldan ayıramadığınız için labirentin uzamı genişliyor ve insanı içine çekiyordu. Girişten sonraki ilk yol, on bir halkanın neredeyse merkezine dek dümdüz gidiyor ama hemen sonra geriye dönüp defalarca yılan gibi, bir yakına bir uzağa doğru kıvrılarak yürüyenin yavaşlayıp da kendini bu yolculukta kaybetmesinden çok sonraya dek, ilk başta vaat ettiği

örnekse, Kelly Ingram Parkı'nda yer alan ve izleyeni geçmişin kargaşası içine çekmeye çalışan, bir

denli merkeze yaklaşmıyordu – çapı 12 metre civarındaki bunun gibi bir labirentte dahi bu yolculuk on beş dakika ve belki de daha fazla sürebiliyor. O daire, kurallarına uyum sağladığım bir dünya oluvermişti ve labirentlerden alınması gereken dersin ne olduğunu anlamıştım: bazen hedefine ulaşmak için ona sırtını dönmen gerekir, bazen hedefine en yakın olduğun anda aslında en uzağındasındır ve bazen en kısa yol en uzun olandır. Bu şekilde yere bakarak dikkatle yürüdükten sonra, varmanın içimde yarattığı dinginlik oldukça duygulandırıcıydı. En sonunda başımı yukarı kaldırdığımda kuş pençelerine ve tüylerine benzeyen beyaz bulutların masmavi bir gökyüzünde doğuya doğru taklalar atarak ilerlediklerini gördüm. Labirentin içinde, metaforların ve anlamların mekânsal bir biçimde aktarılabildiklerini görmek heyecan vericiydi. Hedeften en uzak olduğumuzu sandığımız anda aniden ona ulaşabileceğimiz gerçeği, sözle söylendiğinde beylik bir laftan öteye gitmese de, yürüyerek keşfedildiğinde insana oldukça anlamlı geliyor.

Şair Marianne Moore ünlü, "hayali bahçelerin gerçek kurbağaları," dizesini yazmıştır ve labirentler de bize simgesel alanda gerçek yaratıklar olma imkânını tanır. Orada yürürken aklıma bir çocuk hikâyesi gelmişti. En sevdiğim çocuk kitapları, kitapların ve gerçeğe dönüşen resimlerin içine düşen karakterlerle doludur; bu karakterler, heykellerin canlandığı bahçelerde dolaşır ve –en ünlüsünde olduğu gibi– aynanın öte yanına geçtiklerinde satranç taşlarının, çiçeklerin ve hayvanların her birinin, kendilerine ait bir yaşamları olan değişik mizaçta kişiler olduğunu görürler. Bu kitaplar, gerçekle onun temsili arasındaki sınırın çok da belirgin olmadığını ve öteki tarafa geçtiğinizde sihirli şeyler olduğunu ima ederler. Labirent benzeri alanlardaysa, öteki tarafa geçeriz; varacağımız yer simgesel olsa da gerçeklikte yolculuk yapmaktayızdır; bu da, yolculuğa çıkmayı düşünmekten veya gitmeyi isteyebileceğimiz bir yerin resimlerine bakmaktan bütünüyle farklı bir tekâmüldür. Çünkü bu bağlamda gerçek, bedenin içinde bulunduğu yerden daha fazlası ya da azı değildir. Bir labirent, simgesel bir yolculuk ya da kurtuluşa giden yolu göste-

grup figüratif anıttır. Özgürlüğe Yürüyüş isimli bir yolda yer alan, James Drake'in tasarladığı çok

ren bir haritadır fakat gerçekten de üzerinde yürüyebileceğimiz, haritayla dünya arasındaki ayrımı muğlaklaştıran bir haritadır. Eğer gerçek bedende tekâmül ediyorsa, kişinin adımlarıyla okuması, bir biçimde, yalnızca gözleriyle okumasından çok daha gerçektir. Bazen de harita o bölgenin ta *kendisidir*.

Ortaçağ kiliselerinde –bir zamanlar yaygın olan ancak şimdilerde sadece birkaçında bulunan– bu labirentler kimi zaman *chemins á Jerusalem*, "Kudüs yolları," ismiyle anılırdı ve labirentin merkezi de Kudüs ya da cennetin kendisi olurdu. Dolambaç ve labirent tarihçisi W. H. Matthews ne amaçla kullanıldıklarına dair yazılı bir belge bulunmadığını hatırlatsa da, yaygın inanışa göre bu labirentler, bütün bir hac yolculuğunu kilise zeminine sıkıştırmakta ve manevi yükselişin zorluklarını kıvrımlar ve dönemeçlerle temsil etmekteydi. San Francisco'da bulunan Grace Katedrali'ndeki dolambaç, katedral rahibi Lauren Artress tarafından 1991 yılında yaptırılmıştı. Artress şöyle yazmıştı: "Labirentler, genellikle daire biçimindedir ve kenardan merkeze ve sonra tekrar kenara doğru giden, dolambaçlı da olsa maksatlı bir yolları vardır. Her birinde yalnızca bir yol bulunur ve biz bir kez bu yola girmeye karar verdiğimiz anda, o yol, yaşamdaki yolculuğumuzun bir metaforuna dönüşür." Ardından, Artress bir tür labirent kültüne öncülük etmişti; "aydınlanma tiyatrosu" adı verilen labirent atölyeleri ve eğitim programlarını sunmak üzere 130'a yakın kişiyi eğitiyor ve hatta labirent projesi üzerine yılda dört kere –birkaç sayfası labirent bez çantaları, takılar ve diğer eşyaların reklamına ayrılmış olan– bir dergi yayımlıyorlardı. Bugün, maneviyat amaçlı labirentler ülke çapında çoğalırken bahçe labirentleri de yeniden popülerlik kazanmakta. 1960'lar ve 1970'lerdeyse, sanatçı Terry Fox'un işlerinde görüldüğü üzere çok farklı türden bir labirent modası yaşanmıştı. 1980'lerdeyse Adrian Fisher, Blenheim sarayı ve diğer pek çok yerde tasarladığı ve inşa ettiği bahçe labirentleriyle Birleşik Krallık'ta, labirent tasarımcısı olarak büyük bir başarı yakalamıştı.

Labirentler her daim Hıristiyanlığın hizmetinde olmasalar da her zaman bir tür yolculuğu temsil ederler; kimi zaman bir

sayıda iş, 1963 yılının baharında gerçekleştirilen ünlü yürüyüşleri polisin acımasızca bastırmaya

yetişkinliğe geçiş, kimi zaman ölüm ve diriliş ya da kurtuluş veya kimi zaman bir flört yolculuğudur bu. Bazıları sadece herhangi bir yolculuğun karmaşıklığını, kişinin kendi yolunu bulmasının ya da bilmesinin zorluğunu simgelemek amacıyla yapılmış izlenimi uyandırır. Antik Yunanlılar labirentlerden sıkça söz etmişlerdir ve her ne kadar minotauros'un içinde hapsedildiği efsanevi Girit labirenti hiç bulunamamış ve büyük olasılıkla hiç var olmamışsa da, günümüzde Girit labirenti olarak bilinen şekil adanın sikkeleri üzerinde yer almıştır. Fakat gün ışığına çıkartılan başka labirentler vardır: Sardinya'da kayalara kazınmış; Arizona'nın güneyindeki ve California'daki taşlı çöl zeminin temizlenmesiyle bulunmuş; Romalıların mozaikten yaptığı labirentlerdir bunlar. İskandinavya'da bilinen, taşların yere dizilmesiyle yapılmış neredeyse beş yüz labirent vardır; yirminci yüzyıla dek balıkçılar, bol balık tutabilmek veya rüzgârın lehlerinde esmesi için denize çıkmadan önce bu labirentlerin içinden geçerlermiş. İngiltere'deyse –toprağın içine oyulmuş– çimden dolambaçlarda, gençler erotik oyunlar oynarlarmış. Sıkça oynanan oyunlardan birinde, genç bir erkek merkezde duran genç kıza doğru koşarken, dolambacın sağa sola kıvrılan yolları kur yapmanın zorluklarını simgelermiş. Bu ülkenin çok daha iyi tanınan ve bodur ağaçlardan yapılan yeşil çit dolambaçları, Rönesans bahçelerinin daha aristokratik buluşlarıdır. Labirentler ve dolambaçlar üzerine yazılar kaleme alan çoğu kişi, bu ikisini birbirinden ayırır. Çoğu bahçe labirentinin de dahil olduğu labirentlerin yolları, dallanıp budaklanır ve içine girenleri şaşkına çevirmek amacıyla yapılmışlardır. Dolambaçlardaysa sadece bir yol vardır ve o yolu takip eden herkes merkezdeki cenneti bulup sonra yolu gerisin geri takip ederek çıkışa gidebilir. Bu iki farklı yapı sanki bize iki farklı mecazi ders öğretir gibidir; labirent, net bir varış noktası olmayan özgür iradenin kafa karışıklıklarını, dolambaç ise kurtuluşa giden şaşmaz bir yolu sunar bizlere.

Çarmıha gerilme sahnelerine benzer bir şekilde, labirent ve dolambaç da bize yürüyerek içine girip bedenimizle orada bulu-

çalışmasını anar. Bu işlerin bir tanesinde, yolun her iki yanında yükselen iki beton yüzeyden

nabileceğimiz, adımlarımızla olduğu kadar gözlerimizle de izini sürebileceğimiz hikâyeler sunuyor. Aslında sadece simgesel anlamlarla yüklü bu yapılar arasında değil, her yol ve her hikâye arasında da benzerlikler bulunuyor. Sokakların, yolların ve patikaların, insan eliyle inşa edilmiş yapılar arasında bu denli eşsiz olmasının bir sebebi de, duran birinin bakış açısından tek bir seferde bütünüyle algılanamamalarıdır. Zamanla, üzerlerinde yol aldıkça anlaşılırlar, tıpkı dinledikçe ya da okudukça anlaşılan bir hikâye gibi. Keskin bir viraj, olay örgüsündeki beklenmedik bir gelişmeye; dik bir yokuş, tepedeki manzaraya doğru gerilimin artmasına; yolun çatallanması hikâyeye yeni bir tema eklenmesine; varış da hikâyenin sona ermesine benzer. Nasıl ki yazı, orada bulunmayan birinin sözlerinin okunmasına olanak sağlıyorsa, yollar da orada bulunmayan birinin açtığı yoldan gitmeyi mümkün kılar. Yollar, daha önce oradan geçenlerin bıraktığı belgelerdir ve onları takip etmek de, artık orada bulunmayanların –şimdi sadece ermişler ve tanrıların değil, çobanların, avcıların, mühendislerin, göçmenlerin, pazara giden köylülerin ya da sadece seyahat eden yolcuların– peşinden gitmektir. Labirentler gibi simgesel yapılar, tüm patikaların, tüm yolculukların doğasına dikkatimizi çekerler.

Hikâye ve seyahat arasındaki özel ilişkinin altında yatan işte budur; belki de, yazınsal anlatıların yürümeyle bu denli yakından ilişkili olmasının sebebi de. Yazmak, tahayyül alanında yeni bir yol açmak ya da bilinen bir güzergâhın yeni yönlerine dikkat çekmektir. Okumaksa, yazarın rehberliğinde bu yeni alanda seyahat etmektir. Her zaman hemfikir olmasak ya da güvenmesek de, en azından bizi bir yere götüreceğinden emin olduğumuz bir rehberdir bu. Sık sık, cümlelerimin ufka uzanan tek bir çizgi şeklinde yazılmalarını istemişimdir; böylelikle, cümlenin aynı zamanda bir yol ve okumanın da seyahat etmek olduğu açıkça görülebilirdi (bir seferinde oturup hesaplamış ve bir kitabımın metnini, sayfalar üzerinde satırlar halinde dizmek yerine kelimelerden oluşan tek bir çizgi üzerinde –bir makaranın ipi gibi– açsam, çizginin dört mil uzunluğunda olacağını bulmuş-

fırlayan bronz polis köpekleri, yayalara ait alana doğru saldırıya geçmişlerdir. Bir başka işte,

tum). Çinlilerin okudukça açılan parşömen tomarlarında halen korunan bir anlam olabilir bu. Avustralya Aborjinlerinin şarkı sözleri, coğrafya ve anlatının buluşmasına verilen en ünlü örneklerdir. Bu şarkıların sözleri, çölün derinliklerinde yön bulma aracı olarak kullanılırlarken, coğrafya da hikâyeleri anımsamak için belleğe yardım eden bir aygıt işlevi görür: Başka bir deyişle, hikâye bir haritadır, coğrafya ise bir anlatı.

Öyleyse hikâyeler birer yolculuk, yolculuklar ise hikâyelerdir. Simgesel yürüyüşlerin ve aslında tüm yürüyüşlerin bize bu denli hitap etmesinin nedeni, yaşamın kendisini bir yolculuk şeklinde düşünmemizdir. Zamanın doğası kadar, aklın ve ruhun işleyiş biçimini hayal etmek de zordur; işte biz de bu yüzden elle tutamadığımız her şeyi, uzama yerleştirilmiş somut nesneler şeklinde metaforlaştırırız. Böylece, bunlarla ilişkimiz de somut ve uzamsal hale gelir: Onlara doğru yaklaşır ya da uzaklaşırız. Ayrıca eğer zaman uzama dönüşmüşse, o halde, kişi uzamsal olarak ne sıklıkta seyahat ederse etsin, bir yaşamı oluşturan zaman da yolculuğa dönüşür. Yürüme ve seyahat etmenin, hem düşüncemizde hem de ifademizde metafor olarak merkezî bir konumları olagelmiştir; o derece merkezî ki, artık farklarına bile varmaz olduk. İngilizceye yerleşmiş olan devinim metaforları saymakla bitmez: yoldan ayrılmamak, hedefe yaklaşmak, sonuna kadar gitmek, öne geçmek. Bir şeyler yolumuza çıkar, bizi geride bırakır, yönümüzü bulmamıza yardım eder, bir adım önden başlamamıza izin verir veya önemli bir karar ânında önden buyurmamızı söyler. Biz de hayat basamaklarını tırmanır, yol ayrımına gelir, formumuzun zirvesine ulaşır, gerekli adımları atarız. Başı dertte olan biriyse kaybolmuş, sınırı aşmış, yolunu şaşırmıştır; işleri yokuşa sürülmüş ya da tepetaklak gidiyor ve zor bir aşamadan geçiyordur; kısır döngü içinde ve hatta sonu olmayan bir yoldadır. Tabii, bir de deyişler ve şarkılardaki çok daha süslü püslü ifadeler de var: zevkusefa yolu, felaketimize sürükleyen yol, doğru yol ve yanlış yol, kolay yol, yalnız yol ve kırık hayaller bulvarı gibi. Yürüme çok daha gündelik deyişlerde de karşımıza çıkıyor: gidişatı belirlemek, büyük ilerleme kaydetmek, atılım

yürüyüş yolunda yürüyenler, metalden yapılmış bir duvardaki delikten geçer geçmez iki tomayla

yapmak, ayak uydurmak, doruğa ulaşmak, hizaya gelmek ve birinin izinden yürümek. Psişik ve politik olaylar da bir mekânla ilişkilendirilir: örneğin, Martin Luther King son söylevinde, ruhani bir tasvir yapmak amacıyla, İsa'nın gerçekte bir dağın tepesine tırmandıktan sonra erdiği ruh halini yankılayarak, "O dağı tırmandım" ifadesini kullanmıştı. *Stride to Freedom* [Özgürlüğe Giden Yol], King'in ilk kitabının başlığıydı ve bu başlık, otuz yılı aşkın bir süre sonra Nelson Mandela'nın kendi yaşam öyküsünü anlattığı kitabı *Long Walk to Freedom*'da [Özgürlüğe Doğru Uzun Yürüyüş] yankılanmıştı (bir zamanlar Mandela'yla aynı ülkenin vatandaşı olan Doris Lessing, anılarının ikinci cildine *Walking in the Shade* [Gölgede Yürümek] ismini vermişti ve tabii, bir de, Kierkegaard'nun *Steps on Life's Way*'ini [Hayat Yolunda Atılan Adımlar] ve edebiyat kuramcısı Umberto Eco'nun kitap okumayı ormanda yürüyüş yapmakla açıkladığı *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*'sini de unutmamak lazım).

Yaşamın kendisinde baktığımızdaysa, bize ayrılan zamanın –çoğunlukla yürüyerek yapılan– bir yolculuk, kişisel tarihin coğrafyası içinde yol alan bir hacının ilerleyişi şeklinde tasvir edildiğini görüyoruz. Üstelik kendimiz hakkında düşündüğümüzde, çoğu zaman yürüdüğümüzü hayal ederiz; bir kişinin yaşamaya başladığını anlatmanın bir yolu da "hayata adım attı," demektir; kişi hayatıyla ilgili önemli bir karar verdiyse, "kendisine yol seçmiş"tir, uzman olduysa, "ayaklı ansiklopedi"dir ve Eski Ahit, kendini Tanrı'ya emanet etme halini "Tanrı'yla yürüdü" şeklinde tasvir etmiştir. Yürüyenin tek başına ve aktif olması ve bir yere kök salmaktan daha ziyade dünyadan gelip geçmesi –ister bozkırları aşan bir hominid, isterse köy yolundan aşağı ayak sürüyen bir Samuel Beckett karakteri olsun– insan olmanın anlamına dair güçlü bir imgedir. Yürüme metaforu, biz gerçekten yürüdüğümüzde tekrar hayat kazanır. Eğer yaşam bir yolculuksa, o zaman gerçekten yolculuk yaptığımızda, ulaşmaya çabaladığımız hedefler, kaydettiğimiz ilerlemeler, gözle görülür başarılar sayesinde metaforlar eylemlerle birleşir ve yaşamlarımız elle tutulur hale gelir. Labirentler, hac yolculukları, dağ tır-

yüz yüze gelirler. Duvarın hemen arkasında, yolun kenarındaysa, iki bronz Afroamerikan

manışları, açık seçik ve arzu edilen bir varış noktası olan doğa yürüyüşleri; bunların hepsi bize bahşedilen zamanı duyularımızla kavrayabileceğimiz manevi boyutlara sahip -kelimenin gerçek anlamıyla- bir yolculuk şeklinde algılamamızı sağlar. Eğer yolculuk yapmanın ve yürümenin merkezi konuma sahip metaforlar olduğu doğruysa, o halde tüm yolculuklar ve tüm yürüyüşler de bizi, -aynı derecede cezbedici olmasalar da- labirentler ve ritüellerle aynı simgesel alana sokarlar.

Yürüme ve okumanın bir araya geldiği daha birçok alan vardır. Nasıl ki kilise labirentinin dünyevi ikizi bahçe labirentiyse, çarmıha gerilme sahnelerini okumanın seküler karşılığını da heykel bahçelerinde bulabiliriz. Modern çağ öncesi dönemde yaşayan Avrupalıların ermişler (anahtarlı Aziz Petrus, gözlerini bir tabağa dikmiş olan Azize Lucy gibi), Tanrının lütufları, başlıca erdemler ve affedilmez günahlara dek uzanan geniş bir karakter kadrosuna ait simgeleri, tablolar, heykeller ve vitraylardan tanımaları beklenirdi. Birçok kilise, İncil'in en az bir bölümünün sanata dönüştürülmüş haline yer verirdi; Chartres gibi incelikle işlenmiş bir kilisede, Yedi Temel Bilim ile Bilge ve Budala Bakirelerin yanı sıra, İsa'nın yaşamından simgesel biçimde düzenlemiş sahneler de bulunurdu. Edebi okuryazarlık oranı çok düşük olsa da, imge okuryazarlığı oranı görece daha yüksekti ve iyi eğitimliler, Hıristiyan ikonografisini okuyabilmenin yanı sıra klasik mitolojinin tanrıları ve ölümlülerini de tanıyabilirlerdi. Kaynaklar çoğunlukla edebi olduğu için de, her figür bir hikâyeyi temsil etmekteydi. Bu hikâyelerin çeşitli sekanslar halinde sıralanması mümkündü ve çoğu zaman da öyle yapılırdı. Önlerinden yürüyerek geçerken okunabilecek sekanslardı bunlar (Özgürlük veya Bahar'ın cisimleşmiş halleri anlatı öğeleri olmasalar da, onların heykelleri, -bir sekans içinde yer aldıklarında- çoğunlukla bilinen bir öykünün doruk noktasındaki anlarda boy gösteren tanrılar ve kahramanların yanında bir film karesi işlevi görürdü). Günümüzdeki modern anlamıyla bahçeler, tek başlarına duran çeşitli nesneler için bir nevi resim çerçevesi işlevi gören yeşil alanlar değil, çoğunlukla heykel bahçesiydiler;

figürü yer alır; yerde, iki büklüm yatan bir adam ve tomanın tahayyülde canlandırdığımız

bu da bahçeyi kütüphane kadar entelektüel bir alan haline getiriyordu. Heykeller ve -bazen de- mimari öğeler gezinti yapan/izleyen kişinin, önlerinden geçerken yorumladığı sekanslar şeklinde düzenlenirdi. Kısmen de olsa bu bahçelerin çekiciliği yürüme ve okumanın, bedenle zihnin orada bir araya gelmesinden kaynaklanıyordu.

Her manastır ve rahibe okulunda bulunan revaklı bahçelerde bazen oldukça ayrıntılı Hıristiyanlık öyküleri yer alırdı. Genellikle, ortasında bir kuyu, havuz veya çeşme bulunan bir bahçeyi çevreleyen kare şeklindeki bir kemerli yoldan oluşan bu revaklı bahçeler, keşişlere ve rahibelere, tarikatın derin düşünmeye adanmış yaşamından uzaklaşmadan yürüyüş yapma olanağı tanıyordu. Rönesans bahçelerindeyse, özenle yerleştirilmiş mitolojik ve tarihi heykeller bulunurdu. Yürüyen kişi hikâyeyi zaten bildiği için hiçbir şey söylemeye gerek duyulmaz fakat yürüyüşün zamanı ve mekânı içerisinde heykel aracılığıyla anlatımla buluşan hikâye anımsanarak, bir bakıma yeniden aktarılmış olurdu. Bu da bahçeyi, şiirsel, edebi, mitolojik ve sihirli bir alana dönüştürmüştür. Tivoli'deki şaşaalı Villa d'Este bahçelerinde bulunan bir dizi yarım kabartma, Ovidius'un *Dönüşümler*'indeki hikâyeleri anlatıyordu. Bu örneğe kıyasla bütünüyle yok olmuş bir başka anlatı ise, 1775 yılında tahrif edilen Versailles'daki labirentti. Bu labirentte, Aesop'un bir heykeli yanı sıra, onun fabllarına ait karakterler gruplar halinde yerleştirilmişti ve W. H. Matthews, "Bu fabllarda yer alan her konuşan karakter," diye yazar, "ağzından -konuşmayı temsilen- su fışkırtır ve her figür grubuna, metal plakaya işlenmiş, konuyla az çok alakalı, şair de Benserade'den bir şiir eşlik ederdi." Yani, yürüme, okuma ve bakmanın, fablın ahlaki ve anlam dünyasına yapılan bir yolculukta bir araya geldiği üç boyutlu bir seçkiydi bu labirent. Avrupa'nın formel bahçelerinin en büyüğü olan Versailles, heykel gösterilerinin en karmaşığına sahipti ve buradaki Aisopos labirenti sadece tali bir eğlence alanıydı. Bu bahçedeki neredeyse tüm heykeller, Güneş Kral XIV. Louis'nin imgesi merkezde yer alacak şekilde düzenlenmişti (sonraki yıllarda yapılan eklemeler ve

suyuna sırtını dönmüş, ayakta duran bir kadın. Parkta yürüyenlerin deneyimlerine dahil edilen

eksiltmeler, günümüzde bunu anlamayı zorlaştırmıştır). Yetmiş heykeltıraş, bu heykellerin, çeşmelerin ve hatta bitkilerin bahçede dolaşanlara kralın gücünü anlatması için emek sarf etmişti; bu güç, güneş ve klasik dönem güneş tanrısı Apollon imgeleriyle öyle bir ölçekte doğallaştırılmış ve kuvvet kazanmıştı ki, simgesel olan artık ölçekli bir model değil, dünya halinin uçsuz bucaksız bir uzantısına dönüşmüştü. Bir yüz yıl sonra, İngiltere'de Buckingham bölgesinin Stowe kasabasındaki ünlü bahçe, doğal bir alana dönüştürülmüş fakat art arda sıralanan tepeleri ve koruları politik olarak manidar mimari figürlerle bezenmişti. Eski Erdemler Tapınağı, hem Modern Erdemler Tapınağı'nın yıkıntısının hem de havuza bakan, bahçenin Whig Partili sahibinin sevdiği şair ve devlet adamlarının boy gösterdiği Britanya'nın Kıymetli Dimağları Tapınağı'nın yakınında yer alıyordu. Bu seçki, bir yandan, on sekizinci yüzyıl dünyasının ahvaline yanarken, öte yandan da Whig'i destekleyenleri, antik dünyanın gerçek mirasçıları olarak konumlandırıyordu. Stowe'daki diğer unsurlar, mekânı ve simgeleri okuyabilenler için daha fazla mizah içeriyordu: örneğin, çilecilikle kösnüllük, Venüs Tapınağı'nın yakınında bulunan keşiş kulübesinde başa baş bir yarışa girişmişlerdi. Eğer bir anlatı, aktarılan bir dizi olaydan ibaretse, o halde bu heykel bahçeleri, olayları gerçek mekânda ve yürürken okunabilmeleri için aralarında yeterli mesafe bırakarak yerleştirmek suretiyle, dünyayı bir kitaba dönüştürmüş oluyorlardı (böylelikle Versailles ve Stowe'u da politik propaganda kitaplarına dönüştürmüşlerdi). Kimi zaman, bahçelerde okunması gerekenleri o kadar da kelimesi kelimesine anlamamak lazım. Charles W. Moore, William J. Mitchell ve William Turnbull isimli mimarlar, "Bahçelerdeki yollar," diye yazmışlardır, "bir olay örgüsünün, anları ve olayları birbirine bağlayan iplerine dönüşebilir. Anlatının yapısı başı, ortası ve sonu olan basit bir olaylar dizgesinden ibaret olabilir. Şaşırtmacalar, konudan sapmalar ve suç unsuru içeren ani değişimlerle süslenmiş ve paralel yollar (yan olaylar) kendisine eşlik ediyor olabilir veya polisiye bir romanda gözden geçirilen alternatif senaryolar gibi kandırma

bu anıtlar -siyahi veya beyaz, genç veya yaşlı- herkesi, bir anlığında da olsa,

amaçlı çıkmaz sokaklara dalabilir." Los Angeles'ın bu türe katkısı da, Hollywood Bulvarı'nda yer alan ve turistlerin yürürken bir yandan üzerlerine basıp bir yandan da okudukları ünlülerin isimleriyle dolu Yıldızlar Geçidi'dir.

Bazen yürüyenler, hayal güçlerini çevrelerine yansıtır ve gerçekten de icat edilmiş bir alana adım atarlar. Amerikalı rahip ve yürüyüşsever John Finlay bir arkadaşına şöyle yazmıştı: "Kendi başıma oynadığım küçük bir oyunum olduğunu duymak ilgini çekebilir: her gün burada yürüdüğüm millere eşit bir mesafeyi dünyanın bir başka yerinde yürümek. Bu oyundan ötürü, geçtiğimiz altı yılda neredeyse 20.000 mil yürümüş oldum. Bu da, dünyanın çevresini kaplayan karaları yürüyerek aştığım anlamına geliyor. Dün gece itibariyle, 1 Ocak 1934'ten bu yana 2.000 mil kat etmiş oldum ve böylelikle kuzeyden Vancouver'a varmayı başardım." Nazi mimar Albert Speer kaldığı hapishanenin arka bahçesinde volta atarken, hayalinde dünyayı dolaşıyordu; tıpkı Kierkegaard ve babası gibi. Sanat eleştirmeni Lucy Lippard, İngiltere'nin kırsal kesiminde geçirdiği bir yıl boyunca yaşamının önemli bir parçası olan yürüyüşlere, Manhattan'a döndükten sonra, "bir anlamda bedeninin dışına çıkarak – hava durumu, doku, manzaralar, mevsimler, karşıma çıkan yabani hayatı anımsayarak" devam edebileceğini keşfetmişti.

Aslında oldukça pratik bir anlamda, hayali bir güzergâhı takip etmek, o hat boyunca daha önce olup bitenlerin ruhu ya da düşüncesinin peşinden gitmek demektir. En sıradan hallerde bu iz sürme, olayların geçtiği yerler karşımıza çıktıkça o olaylara dair peşine düşülmemiş hatıraların canlanmasına olanak sağlar. En şekilci hallerde ise, ezberlemek için bir araç işlevi görür. Rönesans dönemine dek yaygın olarak kullanılan ve Antik Yunan'dan bize kalmış bir başka miras olan hatıra sarayının kullandığı teknik tam da budur işte. Bu teknik, ezbere dayalı bilgiyi depolamak için belleğin yerini kâğıt ve matbaanın almasından önce önemli bir beceri addedilen çok sayıda bilgiyi belleğe yerleştirmek amacıyla kullanılıyordu. Şahane eseri *Art of*

kendilerini bir başkasının yerine koymaya davet ederler. —KIRK SAVAGE *Yürümeye*

Memory'de [Bellek Sanatı] bu tuhaf tekniğin tarihini bizler için gün ışığına çıkartan Frances Yates, söz konusu sistemin nasıl işlediğini ayrıntılı şekilde açıklıyor. "Anımsatıcının genel prensiplerini kavramak zor değildir," der Frances Yates. "İlk adım, bir dizi konumu ya da yeri belleğe yerleştirmekti. Kullanılan –tek olmasa da– en yaygın anımsatıcı yer sistemi mimari olandı. Bu süreci en açık şekilde Quintilian açıklamıştır. Bellekte bir dizi yeri konumlandırmak için, der Quintilian, ön avlusu, salonu, yatak odaları, oturma odaları ve tabii bu odaları süsleyen heykelleri ve bezemeleriyle birlikte bir bina, olabildiğince ferah ve çeşitlilik içeren bir yer şeklinde anımsanmalıdır. Ardından, söylenecekleri anımsanmasına yardımcı olacak imgeler... tahayyülde bina içerisindeki ezberlenmiş yerlere konulur. Bu yapıldıktan sonra, somut bilgilere ilişkin belleğin canlandırılması gerektiği anda, tüm bu yerler sırasıyla ziyaret edilir ve emanetler onları koruyan muhafızlardan geri istenir. Antik söylev ustasını şöyle düşünmek gerekir: Konuşmasını yaparken bir yandan da hayali bellek binasında dolaşmakta ve ezberlediği yerlere bıraktığı imgeleri geri toplamaktadır. Bu yöntem, her bir maddenin doğru sırada anımsanmasını sağlar çünkü bu sıra, binadaki yerlerin sıralamasıyla aynıdır."

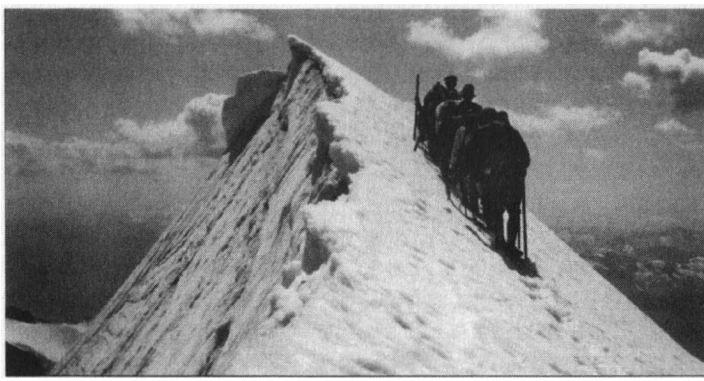
Bellek, tıpkı zihin ve zaman gibi maddi bir boyut olmadan tasavvur edilemez; onu fiziki bir yer şeklinde tahayyül etmekle, belleği, içindekilerin bulunduğu bir coğrafyaya dönüştürmüş oluruz ve coğrafyası olan bir şeye de yaklaşmak mümkündür. Yani, eğer bellek –bir yer, tiyatro, kütüphane gibi– gerçek bir mekân olarak tahayyül edilirse, o zaman anımsama edimi de gerçek bir edim, yani fiziksel bir edim şeklinde –örneğin yürümek olarak– tahayyül edilmiş olur. Akademik bilgi daima, verinin oda oda, nesne nesne yerleştirildiği hayalî sarayın araçsallığını vurgular fakat bu sarayda depolanan veriyi geri çağırmanın aracı, odalar arasında müzedeki bir ziyaretçi gibi yürümek ve nesneleri bilinçteki yerlerine iade etmektir. Aynı yolu tekrar yürümek, aynı şeyleri tekrar düşünmek anlamına gelebilir; sanki düşünceler ve fikirler bir coğrafyadaki sabit nesnelermiş de, kişi-

devam ettim soğukkanlılıkla, gözlerimle, pabuçlarımla / öfkeyle, kayıtsızlıkla. —PABLO

nin tek yapması gereken onların arasında nasıl yol alacağını bilmekmiş gibi. Bu anlamda, yürümek aslında okumaktır; yürüme ve okumanın her ikisinin de hayali olduğu ve belleğin coğrafyasının, bir bahçe, labirent ya da çarmıha germe sahneleri kadar istikrarlı bir metne dönüştüğü hallerde bile.

Fakat veri depolama alanı olarak bellek sarayını gölgede bırakan kitap, onun örüntüsünü yine de kısmen devralmıştır. Bir başka deyişle, eğer kitaba benzeyen yürüyüşler varsa, yürüyüşe benzeyen ve bir dünyayı tasvir etmek için yürümenin "okuma" eylemini kullanan kitaplar da vardır. Bunun en iyi örneği, Dante'nin, ölümden sonraki yaşamın üç diyarını Vergilius rehberliğinde keşfettiği *İlahi Komedya*'sıdır. Bu eser, görülmesi gereken yerlerin ve kişilerin önünden durmaksızın geçilen ve turistik gezinin temposuna hep ayak uydurulan bir nevi doğaüstü gezi güncesidir. Kitap, hikâyenin yer aldığı coğrafyayı öyle ayrıntılı anlatmıştır ki, birçok baskısına haritalar da eklenmiştir. Yates de bu başyapıtın aslında bir bellek sarayı olduğunu öne sürer. Kendisinden önce ve sonra gelen çok sayıda öykü gibi, bu da bir yol öyküsüdür; anlatının devinimi, hayali bir coğrafyadaki karakterlerin deviniminde yankı bulur.

II. KISIM



BAHÇEDEN EL DEĞMEMİŞ DOĞAYA

Altıncı Bölüm

BAHÇEDEN ÇIKIŞ YOLU

I- İKİ YÜRÜYÜŞÇÜ, ÜÇ ÇAĞLAYAN

Yüzyılın bitmesine iki hafta kala, biri erkek diğeri kız olan iki kardeş karda yürüyüşe çıktılar. Her ikisi de koyu tenliydi ve arkadaşları, yürürken her ikisinin de kambur durduğunu söylerlerdi ama benzerlikleri burada son buluyordu. Erkek olan uzun boylu, kartal burunlu ve sakindi; kız ise ufak tefekti ve ateş gibi parlayan gözleri herkesin dikkatini çekerdi. Yolculuklarının ilk günü olan 17 Aralık'ta, at sırtında yirmi iki mil gittikten sonra, atların sahibi olan arkadaşlarına veda etmiş ve kalacakları yere değin on iki millik mesafeyi yürüyerek kat etmişlerdi; "kalan son üç mili karanlıkta yürüdüler ve bu yürüyüşün iki mili ayakları ve bilekleri perişan eden donmuş yoldaydı. Ertesi sabah toprağın üstü, yolun yumuşamasını ve kayganlığını engellemeye yeten ince bir kar tabakasıyla kaplanmıştı." Bir önceki gün olduğu gibi gezginlerimiz yine, bu dağlık bölgedeki bir çağlayanı görmek için yoldan sapmışlardı. Kardeşlerin erkek olanı Noel arifesinde yazdığı mektupta, "Buz gibi soğuk bir sabahtı," diye söze devam eder, "kar fırtınasına tutulma tehlikesi vardı ama güneş de tepemizde parlıyordu; kısa bir kış gününde kat etmemiz gereken yirmi bir millik bir görev uzanıyordu önümüzde... Yaklaştığımızda suyun, yüksek bir kemerden, daha doğrusu eski bir kalenin duvarından kopan parçalardan geriye kalan oyuktan aşağı düşermiş gibi aktığını gördük. Buradan isteksizce ama oldukça coşkulu bir şekilde ayrıldık."

Kentten kırların temiz havasına / Annesinin elinden tutup götürdüğü meraklı bir bakire

Öğleden sonra, buzlar arasından akan suları, kara dönüşürmüş gibi görünen başka bir çağlayana yolları düştü. "Dere, sarkıtların oluşturduğu saçakların arasından düzensiz aralıklarla ve her seferinde farklı bir miktarda fışkırıyordu. Bazen kesintisiz tek bir eğri halinde kendini yere atıyor, bazen de düşerken yarı yolda sekteye uğruyor, püskürerek bize doğru geliyor ve suyun bir kısmı ayaklarımızın dibine şiddetli bir sağanak yağmur gibi iniyordu. Böyle bir durumda insan her an gökyüzünün varlığının farkında oluyor. Büyük, tüy gibi bulutlar çağlayanın en yüksek noktasının üzerinden başımızın üstüne doğru akıyordu ve gökyüzünün mavisi her zamankinden daha da parlak gibiydi." Çağlayana gitmek için yollarından saptıktan sonra, kalan on mili, "arkadan esen rüzgâr ve iyi yol koşulları sayesinde," iki saat on beş dakikada yürümüşlerdi ve erkek kardeş, yürüme konusundaki hünerlerinden en az etraflarındaki manzaradan aldığı kadar haz alıyor gibiydi. Bir sonraki dinlenme noktalarına varmaları yedi mil daha sürmüştü ve ertesi sabah da yaşamak üzere yürüyerek geldikleri Göller Bölgesi'nin (Lake District) başlangıcı Kendal'a girmişlerdi.

Onların yeni yuvaları denli hızla yaklaşan yüzyıl, on dokuzuncu yüzyıldı ve yuvaları da göl kenarına kurulmuş küçük bir köy olan Grasmere'in hemen dışındaki bir kulübeydi; güçlü kuvvetli bu iki yürüyüşçümüz de –birçoğunuzun çoktan tahmin etmiş olduğu gibi– William ve Dorothy Wordsworth kardeşlerdi. Bu iki kardeşin, İngiltere'nin kuzeyindeki Pennine Dağları'nı aştıkları bu dört gün içinde yaptıkları şey, yürüyüşçü olarak yaptıkları ve ondan sonra da yapmaya devam edecekleri şey olağanüstüydü. Bu deneyimi olağanüstü yapanın ne olduğunu tam olarak saptamak kolay değildir. Daha önceleri de insanlar çok daha zor şartlar altında, çok daha uzaklara seyahat etmişlerdi. Şairin ve kız kardeşinin doğumundan neredeyse otuz yıl önce insanlar, İngiltere'nin kırsal kesiminin en vahşi yönlerini –dağları, yarları, fundalık arazileri, fırtınaları, denizi ve tabii ki, çağlayanları da– takdir etmeye başlamışlardı. Fransa ve İsviçre'de birkaç kişi dağlara tırmanmaya başlamıştı; Avrupa'nın en yük-

gibi... / Giderdi operaya, parka, toplantılara, tiyatroya / Sabah yürüyüşlerine ve günde üç

seği olan Mont Blanc zirvesine bundan on dört yıl önce ulaşılmıştı. Wordsworth ve arkadaşlarına gelince, onların yürümeyi çok başka bir şeye, yepyeni bir şeye dönüştürdükleri ve bundan ötürü de, sırf yürümek ve doğanın içinde olmanın verdiği hazzı duyumsamak için yürüyenlerin neslini başlattıkları düşünülür (bu haz birçok şeyi de başlatmıştır). Bu ilk kuşak Romantikler hakkında yazanların çoğu, yürümeyi, bir kültürel edim ve estetik deneyimin parçası olarak onların lanse ettiğini öne sürer.

Christopher Morley 1917 yılında şöyle yazmıştı: "İnce bir sanat olarak yürümenin on sekizinci yüzyıldan önce pek revaçta olmadığını düşünmüşümdür. Büyükelçi Jussurand'ın ünlü kitabından öğrendiğimize göre, on dördüncü yüzyılda çok sayıda seyyah yayan olarak yollardaymış ama bunların yurtdışında bulunmasının sebebi hareket meditasyonu ve manzaranın verdiği zevkler değilmiş... Bir genelleme şeklinde ifade edecek olursak, ritmik şekilde bir ayağı kaldırıp ötekinin önüne koymaktan alınan haz için yapılan doğa yürüyüşlerinin Wordsworth'ten önce çok nadir görüldüğü doğrudur. Bacaklarını felsefenin hizmetine veren ilk kişinin o olduğunu düşünürüm hep." Morley ilk cümlesinde büyük bir hata yapmış sayılmaz ama Wordsworth 1770 yılında doğmadan önce on sekizinci yüzyılın büyük bölümü zaten geçip gitmişti. Fakat ardından Morley, ince bir sanat olarak yürümeyle doğa yürüyüşünü birlikte düşünmeye başlayınca işler karışıyor. Morley'den bu yana yürüme ve İngiliz kültürü üç kitaba konu olmuştur ve her üçü de, on sekizinci yüzyıl sonlarında, Wordsworth ve onun çağdaşları yollara düştüklerinde, bu anlamdaki yürümenin başladığı iddiasını sürdürmüştür.

Morris Marples'ın 1959 basımı, keyifli *Shanks's Pony: A Study of Walking* [Shanks'in Midillisi: Yürüme İncelemesi] isimli kitabında, Anne D.Wallace'ın 1993 tarihli *Walking, Literature and English Culture*'ında [Yürüme, Edebiyat ve İngiliz Kültürü] ve Robin Jarvis'in 1998 basımı *Romantic Poetry and Pedestrian Travel*'ında [Romantik Şiir ve Yayan Yolculuklar] kanıt olarak kullanılan örnek hep Alman papaz Carl Moritz olmuştur. İngiltere'yi boydan boya geçtiği 1782 yılındaki yürüyüşü sıra-

saatlik ayinlere... —ALEXANDER POPE, "EPISTLE TO MISS BOUNT" [MISS BOUNT'A

sında, hancılar ve onların hizmetkârları Moritz'i sık sık aşağılayıp kapı dışarı ederken, faytoncular ve arabacılar gideceği yere götürülmek isteyip istemediğini sorup durmuşlardı. Moritz, karşılaştığı kişilere münasebetsiz gelmesinin nedeninin seyahat etme biçimi olduğu sonucuna varmıştı: "Yayan seyahat eden bir yolcuya bu ülkede ya deli muamelesi yapılıyor ya da karşısına çıkan herkesin gözlerini dikip bakacağı, acıyacağı, kuşkulanacağı ve sakınacağı bir vebalı gibi davranılıyor." Kitabını okuduğunuzda, insanları rahatsız eden şeyin onun yürümesinden ziyade giysileri, hali tavrı ve şivesi olabileceği geliyor akla. Fakat onu alıntılayanlar, Moritz'in açıklamalarını büyük ölçüde kabul etmiş görünüyorlar.

İngiltere'de yalnızca seyahat etmek bile, on sekizinci yüzyılın sonuna dek muazzam zor bir işti. Yollar berbat bir durumdaydı ve at üstündeki haydutlar ile onların yayan muadili olan eşkıyalarla doluydu. Maddi olarak gücü yetenler, at üstünde veya posta arabası, fayton ya da en kötü ihtimalle yük arabasıyla, bazen de yanlarına silahlı adamlar alarak yolculuk ederlerdi. Umumi yollarda yürüyen kişinin ya bir dilenci ya da eşkıya olduğuna inanılırdı; en azından 1770'lerde, çeşitli entelektüeller ve sıra dışı kişilikler bu yollarda yürümeye başlayana dek böyleydi bu. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, yolların hem kalitesi hem de güvenliği artmış ve yürüme daha saygıdeğer bir seyahat biçimi olmaya başlamıştı. Bir sonraki yüzyıla girerken Wordsworthler sadece düz yollarda değil dağ yollarında ve yan yollarda yürüyerek harika vakit geçirebiliyorlardı; saldırıya ve karalamaya maruz kalacaklarına dair en ufak bir korku duymadan manzaranın tadını çıkartıyorlar ve çoğu insanın evden burnunu çıkartmayacağı havalarda yürüyecek gücü kendilerinde bulmaktan keyif alıyorlardı.

Kış ortasında yaptıkları bu yürüyüşten altı yıl önce de Göller Bölgesi'ni ziyaret etmişlerdi. Dorothy, 1794'teki keşif gezisinin ilk coşkusundan sonra, "Yanımda abimle, önce Kendal'dan Grasmere'e on sekiz mil, sonra da Grasmere'den Keswick'e on beş mil boyunca, görüp görebileceğiniz en güzel doğanın içinden yürüyerek geçtim," diye yazmıştı. Ardından da teyzesine,

RİSALE] *Hyde Park'a geçtiler, yürürlerken, yol boyunca Sir Philip ne kadar sağlıklı olduğuyla*

kendini savunmak istercesine şunları yazmıştı: "Mektubunuzda, 'kırlarda yayan dolanıp durmamdan' bahsettiğiniz o bölüme değinmeden geçemeyeceğim. Bu yüzden beni ayıplamak bir yana, doğanın bana bahşettiği kuvveti kullanmaya cesaret ettiğim için arkadaşlarımın memnun olacaklarını düşünmüştüm; üstelik bu benim, bir posta arabasında otururken alacağımdan çok daha fazla zevk almamın yanı sıra en az otuz şilin tasarruf etmeme de yardımcı olduysa." 1782'deki Carl Moritz'in değil de, 1794'teki Dorothy Wordsworth'ün tanıklığına başvuracak olursak, kırsal alanı yürüyerek geçmenin, hanımefendiliğe yaraşmaz ve alışılmadık sıfatlarından daha fenasını hak etmediğini görürüz.

Her ne kadar Wordsworth dünyamızın hoş bölgelerini ve oralarda yaşayanları biçimlendirmekte önemli rol oynamış modern bir zevkin kurucu babası (dolayısıyla Dorothy de halası) olsa da aslında uzun bir geleneğin mirasçısıdır. Bu nedenle onu doğa yürüyüşlerinin tarihi içinde bir dönüştürücü, bir dayanak noktası ve katalizör gibi düşünmek daha yerine olur. Ondan önce gelenlerin umumi yolları pek aşındırmadığı doğrudur (ayrıca modern varislerinin de, motorlu taşıtlar nedeniyle yollar tekrar tehlikeli ve feci olduğu için büyük oranda böyle bir alışkanlığı yok). Wordsworth'ten önce zorunluluktan ötürü çok sayıda insan yayan seyahat ediyorduysa da, bunların pek azı eğlence amacıyla yürüyordu ve bu nedenle de tarihçilerimiz eğlence amaçlı yürümenin yeni bir mefhum olduğunda hemfikirler. Aslında, seyahat amacıyla olmasa da, yürüme çoktan önemli bir etkinlik olmuştu. Wordsworth'ün yaya öncüllerinin pek azı umumi yollarda seyahat etmişlerse de, pek çoğu bahçelerde ve parklarda gezinmişlerdir.

II- BAHÇEDEKİ PATİKA

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Thoreau şöyle yazmıştı: "Yürüdüğümüz zaman, doğal olarak kırlara ve ormana doğru yöneliyoruz: Sadece bir bahçede ya da alışveriş merkezin-

övünüp durdu. Bunun karşılığında Clarence ise, kendi sağlığının İngiltere'deki tüm erkeklerden

de yürüyor olsaydık, sonumuz ne olurdu?" Thoreau'ya göre, el değmemiş doğada yürümek, tarihin doğurduğu bir şey değil, doğal bir arzuydu – eğer doğa, bizim yarattığımız tarihe özgü bir şey değil de, hiç değişmeyen bir hakikatse, tabii. Her ne kadar günümüzde birçokları yürümek için kırlara ve ormana gitse de, böyle yapmak istemelerinin nedeni, üç yüz yıldır geliştirdiğimiz bazı inançlar, zevkler ve değerlerdir. Bundan önce, keyifli bir şeyler yapmak isteyen ve estetik deneyimler peşinde olan ayrıcalıklı kişiler, gerçekten de sadece bahçede ya da alışveriş merkezinde yürürlerdi. Thoreau'nun döneminde çoktan derinlere kök salmış olan ve zamanımıza gelindiğinde daha da büyüyen doğa merakının tuhaf bir tarihi vardır; doğayı kültürel bir şeye dönüştüren bir tarihtir bu. İnsanların niçin bazı doğal alanlarda belirli gündemlerle yürümeyi seçtiklerini anlamak için, bu merakın İngiliz bahçelerinde nasıl vücut bulduğunu ve buradan dünyaya nasıl yayıldığını anlamak gerekir.

Kültürümüzün temellerinin doğal olduğunu düşünmeye meylederiz ancak her temelin bir başlangıç noktası ve inşa edenleri vardır – yani kültür, biyolojik bir kaçınılmazlık değil, yaratıcı bir kurgudur. On ikinci yüzyılda meydana gelen bir kültür devrimi, önce edebi bir tema, daha sonra da dünyayı algılamanın bir biçimi olarak romantik aşkı hayatımıza soktuğu gibi, aynı şekilde on sekizinci yüzyıl da doğa merakını yaratmıştır. Bu merak olmasaydı, William ve Dorothy Wordsworth kış ortasında uzun mesafeler yürümeyi ve çağlayanları hayranlıkla seyretmek için zaten oldukça zahmetli olan yollarından sapmayı tercih etmezlerdi. Peş peşe gelen bu devrimlerden önce kimselerin içinde, bir su kütlesine karşı sevecen bir tutku ya da hayranlık uyanmadığı anlamına gelmez bu; daha ziyade, baş gösteren kültürel çerçevenin bu tarz eğilimleri daha geniş kitlelerin kafasına yerleştirdiğini; onlara bazı alışılageldik ifade kanalları sağladığını, ruhu arındırıcı değerler atfettiğini ve bu eğilimleri çoğaltmak için etrafımızdaki dünyayı başkalaştırdığını söylemeye çalışıyoruz. Bu devrimin, doğa merakı ve yürüme alışkanlığı üzerindeki etkisinin derinliğini ne kadar vurgulasak azdır. Hem entelektüel hem

daha üstün olduğunu savundu ve o esnada, gruptakilerin hepsinden daha iyi yürüdüğünü

de maddi dünyayı yeniden biçimlendirmiş, yığınlarca gezgini o güne dek akla gelmeyen yerlere göndermiş, sayısız parkın, koruma alanının, yürüyüş yolunun, gezi rehberinin, kulübün, örgütün ve on sekizinci yüzyıldan önce benzeri olmayan bir sanat ve edebiyat külliyatının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bazı tesirler bir kilometre taşı gibi diğerlerinin arasından sıyrılır ve arkalarında varisleri bilinen, izi sürülebilir miraslar bırakırlar. Fakat en derin tesirler, kültürel çevrenin içine yağmur gibi işleyip gündelik bilincimizi beslerler. Bu tür bir tesiri genellikle fark etmeyiz çünkü ezelden beri böyleymiş, dünyayı algılamanın doğal, hatta tek yolu buymuş gibi gelir bize. "Şairler dünyanın isimsiz yasa koyucularıdır," derken Shelley tam da bundan bahsediyordu işte. Manzaralara, el değmemiş yerlere, sadeliğe, bir erek olarak doğaya duyulan; doğada yürümeyi bu tarz yerlerle kurulan bir ilişkinin yaşanması ve sadelik, saflık ve yalnızlığa duyulan arzunun ifadesi olarak gören Romantik merak da böyle bir tesirdir işte. Bu da şu anlama geliyor: Yürümek doğaldır, daha doğrusu doğal tarihin bir parçasıdır fakat düşünsel, manevi veya estetik bir deneyim olarak doğada yürümeyi seçmenin özgül bir tarihi vardır. Thoreau için çoktan doğallaşmış ve yürüyenleri gitgide daha uzaklara götüren tarih budur işte; çünkü yürümenin değişen tarihini, nerede yürüyeceğimize dair değişip duran tercihlerimizden ayrı düşünmemiz mümkün değildir.

Wordsworth ve çağdaşlarının, estetik nedenlerle yürüme geleneğinin dönüştürücüleri değil de kurucuları olarak görülmesinin gerçek nedeni, onlardan önce kayda değer yürüyüşlerin hiç yapılmamasıdır. Doğrusu, güvenli yerlerde yapılan o kısa yürüyüşler, mimari ve bahçecilik tarihleri için de sadece tali öneme sahiptirler. Bu yürüyüşlere sadece romanlarda, günlüklerde ve mektuplarda değinilmiştir; onlara ait bir literatür yoktur. Tarihlerinin özü başka bir tarihin içine gizlenmiştir; on sekizinci yüzyıl sona ererken gitgide büyüyen ve daha fazla kültürel önem taşıyan yürünecek yerler meydana getirmenin tarihidir bu. Aynı zamanda tercihlerin, şekilci ve son derece sistematik olandan merasimsiz ve doğal olana doğru kökten değişiminin tarihi-

ileri sürdü; Sir Philip Baddely'den bile. Şimdi, Sir Philip Baddely tanınmış bir yürüyüşçüydü

dir de. Kökeninde, aylak aristokrasinin ve onların mimarisinin önemsiz tarihi gibi görünse de, çağdaş dünyanın en asi ve haz veren yerlerini ve alışkanlıklarını yaratan sonuçlar doğurmuştur. Yürümeye ve doğaya duyulan merak, nihayetinde birçok alanı demokratikleştirecek ve yirminci yüzyılda da aristokrasiye ait arazilerin sınırlarını -kelimenin tam anlamıyla- kaldıracak bir Truva Atı işlevi görmüştür.

Yürüme alışkanlığının izini bir yerden diğerine sürmek mümkündür. On altıncı yüzyıla gelindiğinde, kalelerin yerini saraylar ve malikâneler almaya başladığında, galeriler* (koridor benzeri ve çoğunlukla bir yere çıkmayan uzun dar koridorlar) sıklıkla mimari tasarımda yer almaya başladı. Kapalı egzersiz mekânı olarak kullanılıyorlardı. Mark Girouard, kır evinin tarihiyle ilgili kitabında, "On altıncı yüzyıl doktorları, sağlıklı kalmak için yürümenin önemini vurguluyorlardı ve galeriler de hava şartları elvermediğinde dahi egzersiz yapmaya olanak tanıyorlardı," diye yazar. (Galeriler, bir süre sonra resim sergilemek için kullanılmaya başlandılar ve her ne kadar insanlar halen müzelerin galerilerinde dolaşsalar da, artık buradaki asıl amaç dolaşmak değildir.) Kraliçe Elizabeth, yürüyüş için Windsor Kale'sine yüksek bir teras eklettirmişti ve havanın çok rüzgârlı olmadığı her akşam yemekten önce bir saat orada yürürdü. O zamanlar halen zevk amaçlı değil sağlık amaçlı yürüyüşler yapılırdı ancak yürüyüş için bahçeler de kullanıldığına göre, buralardan bir çeşit zevk de alınmış olmalı. Fakat şekil verilmiş doğa içinde olma merakı yine de oldukça sınırlı bir çevrede kalmıştı. 11 Ekim 1660'ta, Samuel Pepys, akşam yemeğinden sonra St.James's Parkı'nda yürüyüşe çıkmıştı ama orasıyla ilgili not düştüğü tek şey su pompalarının çalışmasıydı. İki yıl sonra, 21 Mayıs 1662'de, karısıyla birlikte White Hall Bahçesi'nde yürüyüşe çıktığını yazmış fakat orada ilgisini en çok çeken şey de kralın metresinin, belli ki kurusun diye bahçeye asılan iç çamaşırları

* Galeri kelimesinin Türkçede akla gelen ilk anlamı "sergi mekânı"dır, ancak burada daha genel anlamıyla "kapalı bir alanın farklı bölümlerini bağlayan geçit ve/ya salon" manasında kullanılmış ve aslında kelimenin nasıl evrildiği de aktarılmıştır. -e.n.

ve hemen kahramanımıza kafa tutarak, dilediği meblağda parasına kendisiyle yürümeye

olmuştu. Onu ilgilendiren şey doğa değil cemiyetti ve manzara da İngiliz resim sanatı ve şiirleri için -daha ileri dönemlerde olacağı gibi- henüz önemli bir tema olmamıştı. Çevremizdekiler önem kazanana dek, yürüme bir deneyim değil sadece hareket etmekti.

Ancak bahçelerde bir devrimin hazırlıkları yapılıyordu. Ortaçağ bahçeleri, kısmen istikrarsız zamanlarda güvenliği sağlamak amacıyla yüksek duvarlarla çevriliydiler. Bu bahçelerin resimlerinde, oradakileri çoğunlukla oturmuş ya da uzanmış müzik dinler veya sohbet ederken görürüz (etrafı çevrili bahçeler, Neşideler Neşidesi* döneminden itibaren kadın bedeni için bir metafor işlevi görmüş ve saray aşkı geleneğinin başlangıcından itibaren de, bol miktarda kur yapan ve flört eden çifte ev sahipliği yapmışlardı). Çiçekler, şifalı bitkiler, meyve ağaçları, çeşmeler ve müzik aletleri bahçeleri duyulara hitap eden yerlere çevirdi ve bu kösnül mabedin dışarısındaki dünya da fazlasıyla egzersiz yapma imkânı sağlıyordu çünkü ortaçağ aristokrasisinin bedenleri, askerî ve ailevi yükümlülüklerini yerine getirirken halen yeterince aktifti. Dünya daha güvenli bir yer haline geldikçe ve aristokrasi şatolardan daha ziyade sarayları mesken tuttukça, Avrupa bahçeleri de genişlemeye başladı. Çiçekler ve meyve bahçeleri terk ediliyordu; bu genişleyen alanlar artık göze hitap etmeye başlamışlardı. Rönesans bahçeleri, insanın hem oturabildiği hem de yürüyüş yapabildiği yerlerdi. Barok bahçeleriyse devasa boyutlara ulaşmıştı. Nasıl ki yürüme, artık çalışmaya ihtiyacı olmayanlar için egzersiz yapmak anlamına geliyorduysa, bu devasa bahçeler de yürüyenlere zihinsel, fiziksel ve sosyal uyaranlar sağlamaktan başka işlevi olmayan işlenmiş doğa parçalarıydılar.

Barok tarzdaki bahçe, servetin ve gücün son derece gösterişli bir biçimde sergilendiği bir vitrin olmasaydı, onun soyutluğunu ciddiyet şeklinde nitelendirebilirdik. Ağaçlar ve çitler, kare ve

* Eski Ahit'in bilgelikle ilgili bölümlerinin beşincisidir. Cinsel aşkı yücelten bu bölümde, birbirini arzulayan ve öven iki âşık gence Kudüs'ün kadınları bir koro şeklinde eşlik eder ve okuyucunun, âşıkların erotik karşılaşmalarına katılımı sağlanır. -ç.n.

davet etti. -MARIA EDGEWORTH, *BELİNDA* *Akşamleyin güneş battıktan sonra,*

koni şeklini almaya zorlanıyor; patikalar, bulvarlar ve yürüyüş yolları düz çizgiler olarak tasarlanıyor; sular çeşmelere pompalanıyor ya da geometrik biçimli havuzlara dolduruluyordu. Platonik bir düzen; gerçeğin karman çorman hammaddesi üzerine ideal olanın bindirilmesiydi zaferini ilan eden. Bu tür bahçeler, mimari geometri ve simetrinin organik dünyadaki uzantısıydılar. Fakat gayriresmi ve mahrem davranışlara da halen imkân tanıyorlardı: Aristokratik bahçelerin tarihteki ana işlevlerinden biri, evin dışına çıkarak derin düşüncelere dalmak ya da özel sohbetler yapmak üzere inzivaya çekilecek bir yer sunmaktı. İngiltere'de William ve Mary, 1699 yılında Hampton Court'a yeni bahçeler eklemişlerdi ve bu bahçelerde duvara ulaşana dek bir mil yürünebiliyordu.

Bahçelerde gitgide önemli bir yer teşkil etmeye başlayan yürüyüş yolları ve patikalar, yürümenin artan popülerliğini dolaylı olarak kanıtlarlar (bu bağlamda, "yürüyüş yolu", iki kişinin yan yana yürüyebileceği genişlikte bir patika anlamına gelir; buna sohbet yolu da denebilir). İngiliz seyyah ve tarihçi Celia Fiennes, on sekizinci yüzyıl başında ziyaret ettiği bir bahçeyi şu şekilde anlatmıştır: "Çakıl taşı döşeli, çim ve üstü kapalı yürüyüş yolları var; bahçede boydan boya uzanan ve ismi Eğri Yol olan bir yürüyüş yolu da var; düzgün kesilmiş ve bakımlı çimle kaplı bu yola -ve yakınındaki duvara da- köşelerde içe ve dışa doğru öyle bir eğim verilmiş ki, sürekli yolun bittiğini sansanız da aslında bitmediğini görüyorsunuz." Fakat bahçelerin duvarları yavaş yavaş ortadan kalkıyor ve bahçeyle ötesine uzanan doğa arasındaki farkı anlamak gitgide zorlaşıyordu. Rönesans dönemine ait İtalyan bahçelerinde, aşağılarda uzanan kırsal manzarayı görmeye imkân veren ve bahçeyle dünyayı birbiriyle buluşturan eğimler tercih edilirdi fakat Fransız ve İngiliz bahçelerinde nadiren buna benzer bir düzenleme bulunurdu. Bu bahçelerde, görüş mesafesi sadece bahçe duvarına kadar ve daha sonraları da duvara açılan çeşitli boşluklar aracılığıyla dışarıya doğru uzanırdı.

On sekizinci yüzyılın başlarında, içi boş arklar [ha ha] ortaya çıktığında, İngiltere'de duvarlar yıkılmaya başladı. Herhangi

Crow Park'ın yanındaki göle tek başıma yürüdüm ve gecenin ağırbaşlı renklerinin çöküşünü,

bir mesafeden neredeyse hiç görünmeyen, hendek şeklindeki bu içi kuru arklar (yürüyüş yapanlar yakına gelip fark ettiklerinde şaşkınlıkla "Ha-ha!" diye bağırdıkları için İngiltere'de bunlara "ha-ha" deniyormuş), bahçedekilere uzun ve kesintisiz bir görüş alanı sağlayan görünmez bariyerlerdi. Zaten gözün görebildiği herhangi bir yere, kısa süre sonra yürüyüşçüler de gitmekteydi. Çoğu İngiliz arazisi, gitgide daha fazla kontrol altında tutulan bir dizi alandan meydana geliyordu: park, bahçe ve ev. Aslen av alanları olan parklar, rahatı yerinde sınıflarla onları çevreleyen tarım arazileri ve işçiler arasında bir tampon bölge olma işlevini sürdürdükleri gibi kereste sağlıyor ve otlanma alanı olarak da işe yarıyorlardı. Bahçeyse, çoğunlukla, evi çevreleyen çok daha küçük bir alandan ibaretti. Bu parkların tarihini yazan Susan Lasdun, on yedinci yüzyılda parklara ve bahçelere düz bir hat boyunca ekilen ağaçlarla oluşturulan yollardan söz eder: "Yol boyunca uzanan bu ağaçlar, II. Charles'la moda haline gelen ve artık parkların vazgeçilmez bir unsuru olan yürüyüş yollarına gölge ve siper işlevi görüyorlardı... Hiç şüphe yok ki, açık hava ve egzersizden hoşlanmak çoktan 'İngilizlere' özgü bir merak olarak addedilmekteydi. Yürüyüş yolları, artık sahipleri tarafından kırsal alandaki parklarının tasarımına ekleniyor ve yürüme, en az avlanma, arabayla gezinme ve at sürme kadar parka özgü bir zevk haline geliyordu. Yürüyüş yolları da, bir pencere ya da terasın sunduğu basit ve sabit bir manzaranın yarattığı estetik kaygılarla, daha hareketli bir bakış açısını hesaba katarak gitgide daha ilginçleşiyordu... Yürüyen kişi aslında bir devreyi tamamlamaktaydı ve bu da on sekizinci yüzyılda bahçeleri ve parkları seyretmenin standart yöntemi olmuştu. Sadece kalelerin teraslarında (devriye yolu) yürümenin güvenli olduğu günler çoktan geride kalmıştı."

Budanmış çitleri, geometrik havuzları ve nizami ağaçlardan meydana gelen örüntüleriyle formel bahçeler doğayı, insanın düzene soktuğu bir kaos şeklinde yorumluyordu (ancak Rönesans'la birlikte İtalya'da, el değmemiş arazilerin değilse bile, el değmemiş doğa manzaralarının resimleri beğeni görmeye

tepelerin üzerinde güneşin son ışıklarının sönmesini, dalyaların derin huzurunu ve tüm

başlamıştı). On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de bahçeler, gittikçe daha az düzenli olmaya başlamışlardı. *Jardin anglais*, yani İngiliz bahçesi olarak ünlenecek doğal peyzajlar fikri ya da peyzaj bahçeleri, İngilizlerin Batı kültürüne yaptığı en muhteşem katkılardan biridir. Bahçeyi çevresinden ayıran görsel bariyerler kalkmaya başladıkça, bahçenin tasarımını çevredeki doğadan ayırt etmek gitgide zorlaştı. Shaftesbury Kontu Anthony Ashley Cooper 1709'da şu şekilde içini dökmüştü: "Ah, Muhteşem Doğa! Son derece Adil ve sınırsız ölçüde İyisin!.. Doğallıklarına insan eli değmemiş, sanat, kibir ve kaprisle kirletilip ilk halleri altüst edilmemiş doğaya özgü şeylere karşı içimde büyüyen tutkuya artık daha fazla direnmeyeceğim. Kaba saba kayalar bile, kayalıkların yamaçlarındaki yosunlu kovuklar, yamru yumru, şekilsiz yeraltı mağaraları ve suları çağlayan şelaleler dahi, el değmemiş doğanın tüm korkunç lütuflarıyla birlikte, daha doğaya uygun, çok daha ilginç ve Kraliyet Bahçelerinin muntazam ve gülünç taklitçiliğinin çok ötesindeki şahanelikleriyle gözümüze görüneceklerdir." Retorik pratiğin oldukça ilerisinden gidiyordu. Kraliyet bahçelerinin yerini el değmemiş doğaya bırakmasına daha onlarca yıl vardı. Fakat doğanın özünde iyi olduğuna dair Shaftesbury'nin iyimser görüşü, insanın doğayı bahçelerde kendine göre uyarlayıp daha da geliştirebileceği ya da icat edebileceğine dair iyimserliğiyle buluşuyordu.

Varlıklı bir estetik düşkünü olan Horace Walpole, çağdaşlarına romantik zevkleri aşılamak için çok uğraşmış, bunu da şu ünlü sözlerle ifade etmişti: "Şiir, resim ve bahçecilik ya da Peyzaj bilimi, zevk sahibi insanlarca sonsuza dek doğayı süsleyen ve güzelleştiren Üç Kız Kardeş ya da yeni Üç Lütuf olarak addedilecekti." Bu ifadenin temelinde yatan varsayımlardan biri, bahçeciliğin de en az, şairlerin ve ressamların geleneksel olarak saygı gören çalışmaları kadar sanat olduğuydu. Bu dönemde bahçelere gösterilen ilgi altın çağını yaşıyordu ya da doğaya duyulan merakın, o bahçelerin, şiirlerin ve resimlerin kabuğu içinde olgunlaştığı bir kuluçka dönemi de diyebiliriz. Bir başka varsayım da, doğanın –hiç değilse bahçelerde– süslenip güzelleştirilmesi

bunların üzerine örtülen dağların uzun gölgelerini -en yakınımdaki kıyıya dokunmalarına

gerektiğiydi ve resimler, bunun nasıl yapılabileceğine dair bazı ipuçları veriyordu. Yeni oluşan İngiliz peyzaj bahçelerini etkileyenler arasında, Claude Lorrain, Nicholas Poussin ve Salvator Rosa'nın on yedinci yüzyıl İtalyan peyzajları bulunuyordu; bu peyzajlarda yamaçlardan aşağı uzanan toprak engin ufuklara açılıyor, tüyümsü ağaçların oluşturduğu öbekler uzakları süslüyor, dingin akan sular, klasik tarzdaki yapılar ve harabeler yer alıyordu (Rosa'nınkilerde ise onu diğerlerine göre daha gotik yapan yarlar, sağanak yağmurlar ve haydutlar vardı). İngiliz bahçelerini, bu tablolardaki İtalyan kırlarına benzetmek ve İngiltere'nin, Roma'nın değerlerinin ve güzelliklerinin varisi olduğunu ima etmek için bu bahçelere kolonlu tapınaklar ve Paledyen köprüler eklenmişti. "Bahçecilik aslında peyzaj resmi yapmaktır," demişti Alexander Pope ve insanlar da bahçelerin peyzaj tasarımına, resimlerdeki peyzaja baktıkları gibi bakmayı öğreniyorlardı.

Her ne kadar -harabeler, tapınaklar, köprüler, dikili taşlar gibi- mimari öğeler, daha onlarca yıl boyunca bahçelerin dört bir yanına serpiştirildiyse de, bahçelerin asıl teması doğa olmaya başlamıştı fakat bu, doğanın oldukça özel bir haliydi; dingin bir biçimde idrak edilmesi gereken dingin bir şey, bitkilerin, suyun ve mekânın görsel bir şöleni olan doğaydı bu. Tek bir ideal bakış açısından izlenebilen formel bahçelerden ve resimlerden farklı olarak İngiliz peyzaj bahçeleri, "araştırmaya, sürprizlerini ve şaşırtıcı köşelerini yürüyerek keşfetmeye davet ediyordu," diye yazar tarihçi John Dixon Hunt. Sınıf ve peyzaj ilişkisinin tarihini anlatan Carolyn Bermingham, "Fransız formel bahçeleri, evi merkez alan tek bir doğrusal bakış açısına göre düzenlenirken İngiliz bahçeleri, içlerinde yürürken deneyimlenecek bir dizi eğik bakış açısından oluşuyordu." Modası geçmiş terimlerle ifade edecek olursak, bahçeler artık resim gibi değil film gibiydiler; sabit bir resimden ziyade hareket halindeyken, birbiri içinde eriyen bir dizi kompozisyon şeklinde deneyimlenmek üzere tasarlanıyorlardı. Bu bahçeler artık sadece pratik değil estetik olarak da yürüyenler için tasarlanıyor ve yürümekle bakmak birbirine bağlı zevklere dönüşüyordu.

---

ramak kalana dek- izledim. Uzaklardan, gündüzleri duyulmayan çağlayanların mırıltısı

Bahçelerin gittikçe doğallaşmalarına neden olan başka etkenler de vardı. Belki de bunların en önemlisi, peyzaj bahçelerinin İngilizlerin özgürlük anlayışıyla özdeşleştirilmesiydi. Doğadan zevk almayı öğrenen İngiliz aristokratları, bir anlamda, Fransızlardaki suniliğin aksine, kendilerinin ve toplumsal düzenlerinin doğal olduğunu öne sürüyorlardı. Bu nedenle, kırlarda vakit geçirmeye düşkünlükleri, portrelerini yaptırırken doğa içinde poz vermeleri, doğal bahçeler meydana getirmeleri ve manzara merakları hep –Bermingham'ın gayet zekice işaret ettiği gibi– politik bir alt metin taşıyordu. Bunların yanı sıra diğer etkenler arasında, patikaları ve suyolları eğri büğrü ve dolambaçlı olan ve doğanın karmaşıklığını hizaya getirmektense yücelten Çin bahçeleriyle ilgili anlatılanlar da bulunuyordu. İlk başlarda, ne Çin sanatı öykünmelerinin ne de doğa taklitlerinin orijinalleriyle bir benzerliği vardı; fakat niyet ortadaydı ve gelişmeye devam ediyordu. Son olarak da bu değişim gösteren zevk olağanüstü bir özgüvenin dışavurumuydu. Formel, kapalı bahçeler ve kaleler, insanın kendisini hem gerçek anlamda hem de estetik olarak koruması gereken tehlikeli bir dünyanın doğal sonucuydular. Duvarlar yıkılırken bahçeler, doğanın zaten kendine has bir dengesi bulunduğunu ve bu dengenin söz konusu türden bahçelerin keyfini çıkaran "doğal" zümrelerle uyum içinde olduğunu öne sürüyordu. Harabelere, dağlara, çağlayarak akan sulara, korku ve melankoli yaratan durumlara ve tüm bunlarla ilgili sanat eserlerine duyulan merak şu anlama geliyordu: İngiltere'nin ayrıcalıklı sınıfları için yaşam o denli konforlu bir mutluluk arz ediyordu ki, sırf eğlence olsun diye insanların bir zamanlar defetmek için çok uğraştıkları korkuları geri getirmekten çekinmiyorlardı. Bu özel deneyim ve resmiyetten uzak sanat başka yerlerde de, özellikle de romanlarda filizlenmeye başlamıştı.

Bu evrimin en iyi örneği Buckingham'daki Stowe'dur. Stowe, İngiliz bahçelerinin on sekizinci yüzyılda geçirdiği aşamaların çoğunu geçirdikten sonra bugün, mabetleri, yeraltı odaları, zaviyeleri, köprüleri, göleti ve çevre düzenlemesiyle on sekizinci yüzyıl bahçeciliğinin bir sözlüğü gibi yerinde durmaktadır.

geliyordu kulağıma. Ay da olsun istedim ama kendini benden gizliyor ve susuyordu; eski

İngiltere'deki Çin stili ve Gotik uyanış mimarilerinin en erken dönem bazı örnekleri de burada bulunmaktaydı. Sahibi Vikont Cobham, daha önce orada bulunan ve 1680 yılında yapılan formel "salon tipi bahçe"nin yerine çok daha büyük bir formel bahçe yaptırmış ve yüzyıl ilerledikçe bu bahçeyi de elden geçirip bütünüyle değiştirmiştir. İlk olarak, daha önceki bölümde sözü geçen, Britanya'nın Kutsal Dimağları'nın ve Antik ve Modern Erdem Mabetleri'nin yer aldığı İlahi Bahçeler daha yumuşak, inişli çıkışlı hatlara sahip bir yere dönüştürülmüş ve ardından bahçenin geri kalanı da benzer şekilde değişmişti. Düz yürüyüş yolları kıvrımlarla yılansı bir görünüm almış ve bu yollarda yürüyenler de turlamak yerine dolaşmaya başlamışlardı. Liberallerin siyasi başkenti olan Stowe'u tasvir ederken Christopher Hussey bu bahçenin, siyaseti bahçe mimarisine dönüştürdüğünü ve formel peyzaj tasarımını gevşeterek, "çağın hümanizmine, disiplin sahibi özgürlüğe olan inancına, doğanın niteliklerine duyduğu saygıya, –insan ya da ağaç farkı gözetmeksizin– birey olana duyduğu inanca ve –ister siyasette ister plantasyonlardaki– zorbalığa karşı duyduğu nefrete uyum sağladığını," söylüyordu. Çağın en iyi peyzaj mimarları Cobham için çalışmışlardı ve yine çağın en önemli şairleri ve yazarları onun ziyaretçileriydiler. Bahçeler de –her seferinde düzinelerce hektarı içlerine katarak– sürekli genişlemişlerdi. Bu bahçenin tarihini yazanlardan biri, "Otuz yıl zarfında," diye özetlemiştir, "Cobham'ın zevki, teraslı çim alanlar, heykeller ve düz yollardan oluşan düzenli tasarımlardan... üç boyutlu manzara tablolarından müteşekkil bir anlatıma ve ideal çevrenin oluşturulmasına doğru kaymıştı."

Birçok şiir, resim ve güncede övgüyle söz edilen Stowe, çağın kültürel dokusunun hem konusu hem de inziva alanı olarak merkezi bir yere sahipti. 1734 ve 1735 yıllarının büyük bir bölümünü orada misafir olarak geçiren James Thomson, *Mevsimler* isimli şiirinin "Sonbahar" bölümünde, "Ah, götürün beni o uzayıp giden yollara/Stowe'un alımlı cennetinin görkemine... Oradayken dolanır dururum büyülü patikasında/düzene sokulmuş vahşi doğanın," diye yazmıştı. Muazzam başarı kazanan

ve yeni aylar arasında kalan mağarasının boşluğunda gizlenmişti. –THOMAS GRAY,

bu kafiyesiz şiir, bir yıl içinde gerçekleşen değişimleri ve doğaya özgü ufak tefek dramatik olayları tasvir ederek, manzara zevkini aşılamakta diğer bütün şiirlere oranla büyük olasılıkla daha fazla rol oynamıştır; on dokuzuncu yüzyılda J. M. W. Turner halen bu şiirden uzun bölümleri resimlerine iliştirmekteydi. Pope da, Stowe'un ihtişamı üzerine uzun uzadıya yazmıştı ve 1730'larda Stowe'da geçen tipik bir günü bir mektubunda şöyle tarif ediyordu: "Herkes ayrı yollardan yürüyor ve öğle vakti tekrar buluşana dek dolanıp duruyordu." Walpole, 1770 yılında Cobham'ın varisini Stowe'da ziyaret etmişti. Orada bulunanlar günü, kahvaltıdan sonra bahçelerde yürüyüş yaparak "veya akşam yemeği için giyinme vakti gelene dek faytonlarda gezinerek" geçiriyordu. Bahçe kocaman olmuş ve yürüyerek keşfedilmesi gün boyu süren bir yer halini almıştı ve çevresinden net bir sınırla değil, sadece bir kuru arkla ayrılıyordu.

O sene, Gotik mimar Sanderson Miller, aralarında peyzaj mimarı Lancelot "Becerikli" Brown'ın da bulunduğu çeşitli kişilerle bu bahçede yürümüştü. Su, ağaç ve çimlerden oluşan süsten arınmış geniş alanlarla bahçe tasarımında bir devrim gerçekleştirecek olan Brown, Stowe'daki en geniş ve sade bölüm olan Yunan Vadisi'nin de yaratıcısıydı (vadi her ne kadar doğal görünse de, peyzaj bahçeciliği hakkında ne düşündükleri kayıtlara geçmeyen çok sayıda işçi tarafından elle kazılmıştı). Heykelleri ve mimariyi büyük ölçüde bir kenara bırakan Brown usulü bahçe, artık insanlık tarihini ve siyaseti anmanın bir aracı olmaktan çıkmıştı. Doğa artık sadece bir dekor değil, ana temaydı. Bu bahçede yürüyenler de, erdem ya da Vergilius üstüne hazır yapım düşüncelere doğru yönlendirilmiyorlardı; kıvrımlı yollardan yürürlerken kendi düşüncelerini takip etme özgürlükleri vardı (hoş, çok sayıda metinden öğrendiğimiz üzere, bu düşünceler de doğa, ya da daha doğrusu Doğa üzerine olabiliyorlardı). Bahçe otoriter, kamusal ve esasen mimari bir alan olmaktan çıkıp özel ve münzevi vahşi doğaya dönüşüyordu.

Ancak Brown'ın şekil verdiği peyzaj bahçesini kabul etmeye herkes hazır değildi. Kraliyet Akademisi'nden Sir Joshua

Reynolds şöyle yazmıştı: "Bahçecilik, Sanat Olarak Bahçecilik olduğu –ya da bu unvanı hak ettiği– sürece, doğadan uzaklaşmaktır; çünkü eğer, bazılarının iddia ettiği gibi, hakiki beğeni, Sanata her öykünmeyi ya da insana ait her izi yok etmek olsaydı, o zaman ortada bahçe diye bir şey kalmazdı." Reynolds doğru bir noktaya parmak basmıştı. Bahçe, çevresindeki doğaya gitgide daha fazla benzerken, artık fuzuli bir şeye dönüşmüştü; peyzaj mimarı William Kent hakkında Walpole, "O, bahçe çitini aşmış ve tüm doğanın aslında bir bahçe olduğunun ayırdına varmıştır," demişti. Bahçe, yalnızca içinde gezindiğimiz, göze hitap eden bir alandan öte bir şey değilse, o zaman bahçeleri yapmak yerine keşfeder ve bahçede yürüyüş yapma geleneğini de geliştirerek turistik geziye dönüştürebilirdik. Manzara seyrine çıkan kişi, insan elinin ürünlerine bakmaktansa doğanın ürünlerine bakabilirdi. Doğaya, bir sanat eserine bakar gibi bakmaya başlayınca da çok mühim bir devrimi tamamlamış olduk. Shaftesbury'nin ifadesiyle söyleyecek olursak, asilzade bahçesi yerini nihayet el değmemiş doğaya bırakmıştı; dünyanın insansız hali, estetik beğeninin alanına uygun bir konu haline gelmişti.

Aristokrat bahçe, kuvvetli kale duvarlarının bir parçası olarak ortaya çıkmış ve sınırları zaman içinde kaybolup gitmişti. Bahçe sınırlarının ortadan kalkarak dünyaya karışması İngiltere'nin – ve aynı derecede olmasa da, bir süre sonra İngiliz bahçesi modasının yayılmaya başladığı Batı Avrupa'nın da– ne denli güvenli bir yer haline geldiğine işaret eder. 1770'ten bu yana İngiltere bir "ulaşım devrimi" yaşıyordu; yolları ıslah ediliyor, yolların etrafında görülen suç oranı azalıyor ve ulaşım ücretleri ucuzluyordu. Seyahat etmenin doğasıydı aslında değişen. On sekizinci yüzyılın ortalarına gelmeden önce seyahat güncelerinde, dinî veya kültürel ziyaret alanları arasında kalan bölgeler hakkında çok az şey bulabiliyoruz. Sonrasında, bütünüyle yeni bir seyahat biçimi ortaya çıktı. Hac yolculuklarında ve pratik amaçlı seyahatlerde, ev ile varılacak yer arasında kalan her nokta ya gereksiz bir zahmet ya da çekilecek çile gibi görülürdü. Bu yerler manzara olarak addedilmeye başlandığındaysa, seyahat başlı başına bir amaç,

seviştiği ilk günün ertesinde Mary Wollstonecraft, kaygı ve kendinden şüpheyle dolu bir halde

bahçedeki gezintilerin bir uzantısı halini aldı. Artık seyahatin amacı, varış noktası yerine yol boyunca yaşanan deneyimlerdi. Üstelik eğer doğanın tamamı bir istikametse, kişi, bir bahçe ya da tablo gibi seyredilebilecek bir şey olan bu dünyaya adım attığı anda gideceği yere varmış oluyordu. İnsanlar eğlenmek ve dinlenmek amacıyla yürümeye başlayalı çok olmuştu fakat şimdi artık bu amaçla seyahat de etmeye başlamışlardı ve çok geçmeden yürüyerek yolculuk yapmak da -yavaşlığı nihayet bir erdem olarak addedilmeye başlandığında- doğada seyahat etmenin zevkleri arasında önemli bir yere sahip olacaktı. Fakir bir şairin kız kardeşiyle birlikte, yürümek ve seyretmenin tadını çıkarmak maksadıyla karla kaplı doğa içinde seyahat edeceği günlere az bir zaman kalmıştı.

Sonrasında, Wordsworth, Göller Bölgesi üzerine bir gezi rehberi yazacak kadar heyecanlanmış ve burada sözünü ettiğimiz tarihçeyi kitabında şöyle özetlemişti: "Son altmış yıl zarfında," diye yazmıştı 1810 yılında, "Süs Bahçeciliği ismiyle anılan bir uygulama İngiltere'de yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu sanata duyulan hayranlığa uygun şekilde -bazı durumlarda da ona karşı gelmek için- doğanın belirli bazı bölümlerine karşı merak geliştirilmişti. Seyahat edenler de, ziyaret ettikleri yerleri kentler, üretim atölyeleri ve madenlerle sınırlamak yerine -o güne kadar yapılmamış bir şeyi yaparak- Doğanın şekil verdiği şeylerin yüceliği ya da güzelliğiyle öne çıkan... gizli saklı kalmış yerleri arayarak adanın dört bir yanını dolaşmaya başlamışlardı."

III- DOĞA TURİZMİNİN İCADI

Yolculuğunun birçok noktasında dışlanma hissini yaşayan bedbaht Alman seyyah Carl Moritz yolda yürüyüşçü bolluğuna denk gelmiş olsa da, ne kendisi ne de modern okuyucuları bunlar üzerine kafa yormuştu. Greenwich'ten Londra'ya yürürken gördüğü çok sayıda kişi hakkında fazla yorum yapmamış fakat Londra'daki St.James parkıyla ilgili şunları söylemiştir: "Bu

geri çekildi: "Olan bitenin, hayal gücünün tutulduğu bir humma nöbeti olduğunu düşün...

parkın vasatlığını büyük ölçüde telafi eden şey, güzel havalarda akşamları buraya uğrayan baş döndürücü sayıda insandır; bizim en güzel yürüyüş yollarımız, yazın ortasında dahi bu denli kalabalık olmazlar. Ekseriyeti şık giyimli ve çekici olan böylesi bir güruhla gönlümce bir arada bulunmanın olağanüstü keyfini ilk kez bu akşam yaşadım." Aslında Moritz, yürüyerek seyahat etmek değilse bile yürümenin, İngiltere'de Almanya'dan olduğundan *daha* incelikli bir hobi, ya da daha kamusal bir incelikli hobi olduğunu ima ediyor (ayrıca bu vesileyle züppeliğini de açık etmiş bulunuyor ki, yollarda yürürken ayak takımı yaftası yemekten bu denli rahatsız olmasının nedeni belki de budur). Moritz, Londra'da kaldığı süre zarfında, Ranelagh ve Vauxhall Bahçeleri'ni de ziyaret etmişti. Köy panayırları ve modern lunaparkların kuzenleri olan bu popüler yerler, bir bahçe ortamı içinde müzik, gösteriler, gezinti imkânı ve yiyecek içecek sunuyordu. Hem seçkinler hem de orta sınıf, akşam eğlenceleri için bu bahçelere akın ederdi. Latin Amerika'nın meydanları ve parklarında veya şimdilerde herhangi bir karnaval ya da alışveriş merkezinde gezinen modern yürüyüşçüler gibi, onlar da manzaraya olduğu kadar birbirlerine bakmak için oradaydılar ve manzara da sık sık, orkestralar, pantomimler, yiyecek içecekler ve diğer eğlencelerle cilalanmış olurdu. Sosyal gezinti, gelişen yürüme kültürünün bir başka yüzüydü ve bu kültürün daha münzevi kısımları özel bahçelerde ve parklarda geliştirilmekteydi. Vauxhall'u anlatan Çinli bir ziyaretçi kisvesiyle yazan Oliver Goldsmith, "Londralılar, en az Pekin'deki dostlarımızın bisiklete binmeyi sevdiği kadar yürümeye meraklılar," diye yazmıştı. "Burada yaşayanların yazın ana eğlencelerinden biri, hava kararırken kentin fazla uzağında olmayan bir bahçeye çekilip orada yürüyerek en iyi kıyafetlerini ve en zarif tavırlarını göstermek ve orada çalan bir orkestrayı dinlemektir."

Moritz'in seyahatlerinin bir başka kayda değer bölümü, İngiltere'nin kuzeyinde bulunan –Göller Bölgesi'nden pek de uzak olmayan– Derbyshire'ın Yüksek Bölge'sindeki ünlü mağaraya yaptığı ziyarettir. Burada, ziyaret ücretini almak ve mağa-

radaki mucizeleri göstermek için halihazırda bir rehberin hazır bulunması kayda değerdir. Doğa turizmi, Yüksek Bölge, Göller Bölgesi, Galler ve İskoçya'da boy göstermeye başlamıştı bile. Nasıl ki, İngiliz peyzaj bahçesinin gelişim sürecine tasvirle dolu yığınlarla şiir ve risale eşlik ettiyse, turizmin gelişim sürecine de gezi rehber kitapları destek ve bilgi kaynağı olmuştur. Modern gezi rehberleri ve gezi notları gibi bu kitaplar da görülmesi gereken yerleri ve bunların nerelerde bulunacağını anlatır. Bazıları (din adamı William Gilpin'in eseri bunlara önemli bir örnektir) bize *nasıl bakmamız* gerektiğini de söyler. Doğaya duyulan merak, ince beğeninin bir işaretiydi ve ince beğeni sahibi olmak isteyenler de, doğa duayenliği konusunda eğitim alıyorlardı. Galiba Gilpin'i son derece etkili bir yazar yapan çağdaşları, sonraki kuşakların hangi çatalı kullanmak ya da ev sahibine nasıl teşekkür etmek gerektiğini öğrenme amacıyla rehber kitapları kullandığı şekilde onun eserlerine başvurmuşlardı. Ne de olsa Gilpin, daha önce soylulara özgü olan doğa merakını orta sınıfların da edindiği bir dönemde yazmaktaydı. Peyzaj bahçesi, sadece belli bir azınlığın yaratabileceği ya da faydalanabileceği bir lüks iken, başkalaştırılmamış doğa neredeyse herkese açıktı ve yolların güvenliği artar, satıhları düzleşir ve ulaşım da ucuzlarken daha çok sayıda orta sınıf mensubu seyahat etme imkânına sahip oluyordu. Doğa merakı öğrenilen bir şeydi ve Gilpin de çok sayıda kişiye bu konuda rehberlik yapmıştı.

Jane Austen'ın *Aşk ve Yaşam*'ında (Sense and Sensibility) Edward, romantik Marianne hakkında, "Yaşlı, eğri büğrü bir ağaçtan nasıl zevk alınabileceğini açıklayan her kitabı alır," der. Eleştirmen John Barrell, "diyebiliriz ki, on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde doğadan zevk almak, bu zevkin resim, yazı ve benzerleriyle ifadesinden oldukça farklı bir biçimde, görgü sahiplerince önemli bir uğraş ve neredeyse başlı başına bir sanat dalı olarak addediliyordu. Kişinin doğadan uygun şekilde zevk aldığını sergilemesi, en az iyi şarkı söylemek veya kibar bir dille mektup yazmak kadar kıymetli bir sosyal beceriydi. Bir dizi son dönem on sekizinci yüzyıl romanının ana kadın karakteri,

geçirdim. Arveiron'a hayat veren ve bir buzuldan yola çıkarak, tepelerin doruklarından aşağı

neredeyse fiyakalı bir virtüözlükle bu beceriyi sergiler. Sadece bu karakterlerin doğa zevkine sahip olup olmadıkları gibi basit bir olgu söz konusu değildir; bu genel zevkin çeşitlemeleri, bazı roman yazarlarınca karakter farklılıklarının meşru göstergeleri şeklinde addedilmiştir." Marianne Dashwood, yaşlı, eğri büğrü ağaçlara duyduğu merakla romantikliğini ortaya koyuyordu ama bu merakının moda olmasından da özür diliyordu: "Çok doğru... doğadan zevk almak dillere pelesenk oldu. Herkes doğadan zevk alırmış gibi yapıyor ve pitoresk güzelliğin ne olduğunu ilk belirleyen kişinin ince beğenisi ve zarafetiyle onu tarif etmeye çalışıyor." Marianne de burada, *pitoresk* terimini günlük dile sokan Gilpin'den söz ediyor. Bu terim önceleri, bir resmi andıran ya da resim zannedilebilecek herhangi bir manzara anlamına gelirken daha sonra el değmemiş, eğri büğrü, kaba saba ve karman çorman bir doğayı tasvir etmek için kullanılmıştır.

Ne de olsa Gilpin, doğaya bir resim gibi bakmayı insanlara öğretiyordu. Şimdilerde onun kitapları, doğaya bakmanın ne meşakkatli bir iş olduğu ve ne kadar çok yardım gerektirdiği konusunda iyi bir fikir veriyor. Gilpin okuyucularına, neye bakmaları gerektiğini ve hayal güçlerinde bunu nasıl çerçeveleyeceklerini anlatır. Örneğin İskoçya'yla ilgili olarak, "İskoç manzaraları, nesne –özellikle de ağaç– bakımından bu denli fakir olmasalar, İtalyan manzaralarıyla aşık atabilirlerdi, bundan hiç kuşkum yok. Genel hatlar olması gerektiği gibi yerli yerinde; ince işi tamamlamak gerek sadece," diyordu. Bu da, yeni bir konu olan İskoç coğrafyasının hem sanat hem de çoktan kutsal ilan edilmiş İtalyan manzaralarıyla kıyaslanarak anlaşılmaya çalışıldığı manasına geliyor. Gilpin, İngiltere'nin birçok bölgesiyle ilgili, Galler ve İskoçya'nın yanı sıra özellikle de Göller Bölgesi'yle ilgili gezi rehberleri yazmış ve bu kitaplarda ziyaret edilmesi gereken yerleri sıralamıştı. Ona başkaları da eşlik etmişti; Richard Payne Knight, 1794 tarihli berbat ama etkili kitabı *Landscape: A Didactic Poem in Three Books* [Manzara: Üç Ciltlik Öğretici Bir Şiir] isimli eserinde, "Gerçek manzaraların izinde öğrenelim hadi/Ressama bahşedilen lütfun hakiki içeriğini," diye yazmıştı.

ağır ağır ilerleyip vadiye set çeken kaynağın yanında durdum... Bu yüce ve görkemli manzara,

Günümüz okurları için, doğa merakı kadar pitoreskliğe yapılan vurgu ve doğa turizminin varlığı gayet sıradan şeyler gibi görünse de, bunların hepsi on sekizinci yüzyılda icat edilmişti. Şair Thomas Gray'in 1769'da gerçekleştirdiği ünlü Göller Bölgesi turu, bu bölgeye ilk turistin, manzaranın tadını çıkarmak ve bu konuda yazmak amacıyla özellikle gelmesinden iki yıl sonra yapılmıştı ve Gray de bu tur hakkında yazmıştı. Yüzyıl sona ererken Göller Bölgesi artık bilinen bir turist uğrağıydı ve o tarihten beri de Gilpin, Wordsworth ve tabii bir de Napolyon'un sayesinde öyle kaldı: Bir zamanlar seyahat için yurt dışına gitmek isteyebilecek İngilizler, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları döneminde kendi adalarını gezmeye başlamışlardı. Turistler önce atlı arabalarla, sonra trenle (daha sonra da araba ve uçakla) seyahat etmeye başladılar. Gezi rehberlerini okuyorlar, manzaralarına bakıyorlar, hediyelik eşyalarını alıyorlardı. Varmak istedikleri yere geldiklerinde de, yürüyorlardı. İlk başlarda, yürüme tesadüfi gerçekleşen, en iyi manzarayı bulmak için yer değiştirirken yapılan bir şey gibiydi. Fakat yeni yüzyıla girerken yürüme artık kimi turistik gezilerin ana bölümlerinden birini oluşturuyor, yürüyüş turları ve dağ tırmanışları da başlıyordu.

IV- ÇAMUR SIÇRAMIŞ KADIN CEKETLERİ

Gayet iyi bilindiği gibi, Jane Austen Napolyon Savaşları'nı romanlarında görmezden gelmiş olsa da diğer güncel konulara yer vermiştir. *Northanger Manastırı*'nda, dönemin ölüm ve pek de akla yatkın olmayan maceralarla dolu gotik roman merakıyla dalga geçmişti. *Aşk ve Yaşam*'da ise, Marianne Dashwood'un aşk ve doğayla ilgili romantik görüşleriyle neredeyse bir o kadar alay etmişti. Yaşamının ileriki dönemlerinde doğa kültünü çok daha benimsemiş gibidir ve son romanı *Mansfield Parkı*'nda birçok kereler, kadın başkahramanının doğal güzelliklere karşı gösterdiği duyarlılığı ahlaki erdemleriyle özdeşleştirir. Kırsal yaşam koşullarında yaşayan seçkin sınıfa ait genç kadınlarla dolu

bana verilebilecek en büyük teselliyi sunmuştu. İçimdeki tüm düşük duyguları arındırdı ve

romanları -hepsinden öte de *Gurur ve Önyargı*- on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başında yürümenin hangi amaçlarla kullanıldığına dair şahane bir dizin gibidir. Elizabeth Bennet'ın yaptığı yürüyüşlerden oluşan bir turla, William ve Dorothy Wordsworth'ün 1799 Aralık ayında Grasmere'e doğru yola çıktıkları dönemin şartları üzerine yaptığımız araştırmayı sonlandırmış olacağız (burada belirtmek gerekir ki her ne kadar *Gurur ve Önyargı* 1813'te yayınlanmış olsa da, ilk hali 1799'da yazılmıştı). Austen onların çağdaşıydı ve yürüdükleri zorlu yollara bir göz atmamıza yardımcı olabilir.

Gurur ve Önyargı'nın her yerinde yürüyüş yapılır. Kadın başkahramanımız her fırsatta ve her yerde yürür; dahası kitaptaki en önemli karşılaşmalar ve sohbetlerin çoğu iki karakter yürürken gerçekleşir. Yürüyüşlerin bu denli sıradanlaşmış olması, Austen'ın seçkin karakterlerine benzeyen insanlar için yürümenin gündelik yaşamın ne denli önemli bir parçası olduğuna delalet eder. İngiltere'de on sekizinci yüzyılın tamamında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında yürüme, daha çok kadınlara özgü bir uğraştı – Dorothy Wordsworth, 1792 tarihli bir mektubunda, "Onlar taşranın hanımlarıydı ve tabii ki taşra hanımlarının eğlencesine, yani yürümeye pek meraklıydılar," diye yazmıştı. Yürüme, onlar için yapılacak bir şeydi. Erkeklerin yazdığı metinlerde, tasarım ve bahçe merakına dair çok şey bulunsa da, kadınların yazdığı mektup ve romanlarda insanlar sık sık yürürler; belki de, daha çok gündelik yaşamın ayrıntılarını konu edindikleri ya da İngiliz kadınlarının -veya daha doğru bir deyişle, hanımlarının- yapmasına izin verilen çok az şey olduğu içindir bu. *Gurur ve Önyargı*'nın kadın başkahramanı Elizabeth Bennet, sosyal görevlerinden arta kalan zamanlarda bol bol okur, mektup yazar, biraz dikiş diker, dinlemeye değer seviyede piyano çalar ve yürür.

Romanın başlangıcından kısa bir süre sonra Jane Bennet, talibi Mr. Bingley'in evi Netherfields'a at üstünde giderken üşütüp hastalanır ve kız kardeşi Elizabeth ona hastabakıcılık yapmak için oraya kadar yürür. "At binen bir hanım," olmadığı ve atlı arabayı çekmek için gereken iki at yerine bir atları olduğu için

acımı -her ne kadar dindirmemiş olsa da- yatıştırıp uyuşturdu. —FRANKENSTEIN

yürümesi kısmen bir zorunluluktur. Fakat Elizabeth'i bu denli sevilen bir kadın kahraman yapan cesur enerjisi aynı zamanda onu hevesli bir yürüyüşçü de kılar: "Yürümekten kaçmak gibi bir niyetim yok. İnsanın bir amacı olduğunda, mesafenin önemi kalmaz; altı üstü üç mil zaten." Üstelik bu yürüyüş, onun sıra dışı kişiliğini sergilediği ilk önemli andır. Teyzesinin sitemine maruz kalan Dorothy Wordsworth kadar olmasa da, Elizabeth de ona benzer şekilde, kendi sınıfından kadınlar için çizilmiş edep sınırlarının ötesine yürümüştür ve Bay Bingley'in evinde onu bekleyen karakterlerin bu konuda söyleyecekleri çok şey vardır. Yalnızca tek başına dışarıya çıktığı için değil, soylu pastoral yürüyüşü fayda sağladığı bir işe dönüştürdüğü için de kuralları çiğnemiştir. "Üç millik mesafeyi sabahın o saatinde, bu berbat havada ve tek başına yürümüş olması Bayan Hurst ve Bayan Bingley için akıllara durgunluk veren bir şeydi; Elizabeth de, onların bu sebeple kendisini hakir gördüklerine ikna olmuştu." Elizabeth, ağır hasta yatan kız kardeşine bakmak için konuşulanları duyamayacağı bir yerdeyken, onlar da uzun uzadıya Elizabeth'in ceketine sıçramış çamurdan ve "iç kaldıran, mağrur başına buyrukluğu ve görgü kurallarına karşı gösterdiği taşralılara özgü vurdumduymazlığı"ndan söz ederler. Öte yandan, Bay Bingley bu alışılmadık yolculuğun, "onun kız kardeşine duyduğu şefkati gösterdiğini ve çok hoş olduğunu," söylerken Bay Darcy, yürüyüşün Elizabeth'in gözlerini "parlattığına" dikkat çeker.

Kısa süre sonra, Jane ve Elizabeth dünya zevklerine düşkün bu evde mahsur kalmışlarken, evin sakinleri doğru türden yürümenin bir örneğini sergilerler - bu yürüme bahçedeki fundalığın ve sosyete kurallarının sınırları dahilinde gerçekleşir. Bayan Bingley hâlâ Bay Darcy'e Elizabeth hakkında atıp tutmaktadır. "O sırada, başka bir yürüyüşten gelen Bayan Hurst ve Elizabeth'le yolları kesişir." Bayan Hurst Bay Darcy'nin boşta kalan koluna girer ve Elizabeth'i tek başına yürümek zorunda bırakır. "Bay Darcy, kabalık yaptıklarının farkına varır ve hemen der ki:

Duyuları bu hislere aşina olmayanlar, bir yaz günü uzun uzadıya yürüdükten sonra, bir

'Bu yol hepimiz için yeterince geniş değil. Anayolda yürüsek daha iyi olacak.'

Fakat onların yanında kalmaya hiç niyeti olmayan Elizabeth gülerek cevap verir—

'Hayır, hayır, olduğunuz yerde kalın. Göze hitap eden bir grup oluşturmuşsunuz ve az rastlanan bir avantaja sahipsiniz. Dördüncüyü aranıza kabul ederseniz bu pitoresk manzaranız heba olur. Hoşça kalın.'

Onun kırlarda yaptığı yürüyüşü, görgü kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle yerden yere vurmuşlardı; Elizabeth de onların bahçe adabıyla alay ediyor ve bahçedeki estetik şeyler silsilesinin, ağaçlar ve su kadar insanlıktan uzak addettiği şeylerin bir parçası olduklarını ima ediyor. Aynı akşam, Bayan Bingley, Jane dışında tüm Netherfields karakterlerinin toplandığı oturma odasının daha dar sınırları içerisinde dolanıp durur. "Endamı yerindeydi ve güzel yürüyordu," der Austen. Aylak insanların birbirlerinin davranışlarına yönelik keskin zekâsı, hareket etme biçimi ve duruşların eleştirisine kadar uzanıyordu ve kişinin yürüyüşü de dış görünüşünün önemli bir parçası sayılmaktaydı. Elizabeth'i kendisiyle yürümeye davet eden Bay Darcy, kadınların ya bazı konuları baş başa konuşmak ya da, "en çok yürürken endamlı göründükleri için" yürüyüş yaptıkları şeklinde bir yorumda bulunur. Yürüme, gösteriş veya baş başa kalmak ya da her ikisi için birden yapılmaktadır.

Hem bu roman hem de dönemin diğer romanları, yürümenin hayati sohbetler için paylaşılan, gözlerden uzak bir yer sunduğu fikrini savunur. Dönemin görgü kurallarına göre, kır evlerindeki ev sahipleri ve misafirlerin günü evin ana bölümlerinde birlikte geçirmeleri gerekiyordu ve bahçede yürüyüş yapmak kişinin ya tek başına ya da bir başkasıyla baş başa topluluktan uzaklaşmasına olanak sağlıyordu (bu geleneğe farklı bir yorum getiren günümüz politikacıları, -gizli dinlemelere karşı bir önlem olarak- sıklıkla, önemli konuşmaları yürüyerek gerçekleştirirler). Jane'in iyileşmesinden kısa süre sonra, o ve Elizabeth, kendi evlerinin korusunda yürürken dedikodu yaparlar. Ne de

kaynağın yanı başında verilen serinletici bir molanın keyfini hiç tatmamışlar demektir... Eğer

olsa *Gurur ve Önyargı* aynı zamanda, yürüyüş yapmaya uygun coğrafi alanların ayrıntılı bir envanteri işlevini de görür. Kitabın sonuna doğru Leydi Catherine, Bay Darcy'le alakalı niyeti üzerine Elizabeth'e nutuk çekmek için içeri daldığında, Bennet bahçelerinin diğer bazı özellikleri de ortaya çıkar: "Bahçenizdeki çimenliğin bir tarafında oldukça şirin ve minik bir vahşi doğa parçası olduğunu anımsıyorum, Bayan Bennet. Eğer bana eşlik etme nezaketini gösterirseniz, orada sizinle bir tur atmak isterim," diyerek asıl niyetini, yani onunla baş başa konuşma arzusunu gizler. "'Hadi git, canım,' diye haykırır annesi, 'Git ve çeşit çeşit yürüyüş yollarımızı Leydi hazretlerine göster. Kendisinin keşiş kulübesinden özellikle çok hoşlanacağını tahmin ediyorum.'" Bu cümleden, söz konusu olanın on sekizinci yüzyıla ait hatırı sayılır büyüklükte ve içinde en az bir adet mimari süsleme bulunan bir bahçe olduğunu anlıyoruz.

Leydi Catherine'in parkında neler bulunduğunu hiç öğrenemesek de, orada kaldığı müddet boyunca Elizabeth'in, "en sevdiği yürüyüş yoluydu... Bu yol, parkın, çok hoş ve korunaklı bir patikasının yanındaki meyve bahçesi boyunca uzanıyordu. Ondan başka kimsenin tercih etmediği bu patikada Elizabeth, Leydi Catherine'in meraklı gözlerinden uzakta olduğunu hissediyordu." Fakat Bay Darcy'nin gözlerinden kurtuluş yoktu: "Parktaki gezintisi sırasında Bay Darcy hiç ummadığı bir anda karşısına çıkıp duruyordu. Talihin kendisine oynadığı bu kötü oyunun etkisini bütün hücrelerinde hissediyordu." Yine de ondan kurtulmayı umut eden Elizabeth, bu yolun "en sevdiği uğrak yeri" olduğunu Bay Darcy'e söyler. Bay Darcy ise, tabii ki Elizabeth'e âşıktır ve onunla baş başa konuşabilmek niyetiyle sık sık parkta yürüyen Elizabeth'e katılır: "Üçüncü rastlaşmaları sırasında, Bay Darcy'nin kendisine birbiriyle alakasız bazı tuhaf sorular sorduğunu fark etti; Hunsford'da olmaktan memnun muydu, tek başına yürümeyi seviyor muydu..."

Bay Darcy için olduğu kadar, yazar ve okurları içinde bu yalnız yürüyüşler, kadın kahramanımızı evden ve ev ahalisinin sosyal dünyasından kelimenin gerçek anlamıyla dışarı çıkartarak

böylesi anlarda şefkat bulamazsam ve Charlotte, elini gözyaşlarımda yıkamasının verdiği

özgürce düşüncelere dalmasına olanak tanıyan daha geniş, daha yalnız bir dünyaya adım atışındaki bağımsızlığı anlatır: yürüme, hem fiziksel hem de zihinsel özgürlüğün bir ifadesidir. Her ne kadar Austen bu romanında çevredeki manzaradan *Mansfield Parkı*'ndaki kadar ayrıntılı bahsetmese de, Elizabeth'in doğaya karşı duyarlılığı, düzeyli zekâsına işaret eden özelliklerinden biridir. Onun Bay Darcy hakkındaki görüşünü değiştiren de adamın kendisi değil, arazisidir; bu arazide yürümek tuhaf bir biçimde mahrem bir deneyime dönüşür. Elizabeth, "daha önce doğanın bu denli çok sözünün geçtiği ya da doğal güzelliğin acayip bir zevkin müdahalesiyle bu denli az bozulduğu başka bir yer görmemişti... O anda Pemberley'in hanımı olmanın çok hoş bir şey olabileceğini hissetti!" Gilpin'den bir şeyler öğrendiğini, evin her penceresinden manzarayı incelemesinden anlıyoruz. Nehre doğru yürümek için evden ayrıldıklarında ise, hem evin hem de nehrin sahibi karşılarına çıkar. Elizabeth'in amcası, "parkın etrafını dolaşmak istediğini ama bu işi yürüyerek yapmanın zor olabileceğinden kuşku duyduğunu belirtti. Muzaffer bir gülümsemeyle kendilerine söylendiğine göre, parkın çevresi on mildi." Elizabeth'in yalnız yürümeyi sevmesi gibi Bay Darcy'nin –Becerikli Brown'ın modern stilinde tasarlandığını anladığımız– muhteşem doğallıkta bir araziye sahip olması da, sağlam karakterinin belirtisidir. Bu doğal arazide tesadüfen karşılaştıklarında ikisi arasında daha medeni ve bilinçli bir ilişki başlamış olur: "Her zamanki yolda tur atmaya başladılar; bu patika bir süre sonra onları tekrar, dalları aşağı sarkan ağaçların arasından suya doğru inen, yolun en dar bölümlerinden birine getirdi. Manzaranın genel havasına uyan, yalın bir köprünün üzerinden yürüyerek bu suyu geçtiler... vadi burada sadece bir derenin ve dere boyunca, çalılar arasında uzanan bir patikanın geçişine izin verecek kadar daralıyordu. Elizabeth'in içinde, bu yolun kıvrımlarında gizlenenleri keşfetme arzusu uyandı..."

Doğaya karşı duydukları bu ortak merak nihayet, aralarındaki farklılıkları çözümleyebilecekleri –kelimenin tam anlamıyla– ortak alanı onlara sunmuş olur. Tabii ki, teyzesi ve amcasının

melankolik teselliyi bana bahşetmezse, kendimi ondan zorla uzaklaştırıp kırlarda gezinir, sarp

Elizabeth'i Göller Bölgesi'ne götürmeyi teklif etmelerinden ötürü romanın kadın ve erkek kahramanı Pemberley'in şaheserleri arasında buluşmuşlardır (bu teklife Elizabeth, "kendinden geçmiş bir halde çığlık atıp, 'Ne şahane bir şey, ne büyük bir mutluluk bu! Bana yeniden hayat ve güç verdiniz. Hüsran ve hüzne elveda! Kayaların ve dağların yanında erkeklerin lafı mı olur?'" diye cevap verir). Her ne kadar Bayan Bingley, ticaretle uğraştıkları ve Londra'nın pek gözde olmayan bir semtinde yaşadıkları için söz konusu amca ve teyzeyi küçümsese de onlar, doğa turizminin bu ılıman ölçüde avangard biçimini tercih etmekle ince zevk sahibi *olduklarını* ispat ederler. Yolculuk yarıda kesilerek grubu, göllerin biraz daha güneyinde bulunan Derbyshire ve Pemberley'e getirir ve kitabın en takdire şayan bilince sahip karakterlerini bir araya toplar. Austen, maddi dünyaya ait yalnızca en gerekli ayrıntıların kısaca böldüğü son derece soyut bir seyir izleyen anlatımını yarıda keser ve bizlere Pemberley'in tadına doyum olmayan bir tasvirini sunar. Pemberley'in bulunduğu bölgeye dair ise, sadece şu yorumda bulunur: "Derbyshire'ı tasvir etmek bu eserin görevi değil." Yine de, turistlerimizin ziyaret ettiği yerler arasında görkemli Chatsworth malikânesini. Dove Dale'in, Matlock'un ve Yüksek Bölge'nin doğal güzelliklerini sıralamaktan geri kalmaz.

Yürümenin bu romandaki çeşitli kullanım biçimleri oldukça dikkat çekicidir. Elizabeth hem toplumdan kaçmak hem de kız kardeşiyle –*Gurur ve Önyargı*'nın sonunda da talibiyle– baş başa konuşabilmek için yürür. Sevdiği doğal ortam, hem eski moda hem de yeni bahçeleri olduğu kadar, kuzey bölgesinin ve Kent bölgesindeki kırsal alanın el değmemiş doğasını da kapsar. Kraliçe Elizabeth gibi egzersiz için, Samuel Pepys gibi sohbet için yürür ve Walpole ile Pope gibi bahçelerde gezer. Gary ve Gilpin'in yaptıklarına benzer şekilde manzarası güzel yerlerde ve hatta Moritz ve Wordsworth kardeşler gibi ulaşım amaçlı da yürür ve onlar gibi bundan ötürü ayıplanır. Bir ya da iki kez, diğer herkesin yaptığı gibi boy göstermek için turlar. Yaya repertuarına yeni amaçlar eklenip dursa da, aralarından çıkartılan olmaz ve bundan ötürü de yürümenin taşıdığı anlamlar ve

bir kayalıktan yukarı tırmanır ya da hiç patikası olmayan bir ormanın içinde yol alırım;

kullanım biçimleri artar durur. Yürüme artık dışavurum için bir araç olmuştur. Aynı zamanda, günün toplumsal kısıtlamaları dahilinde hem sosyal hem de mekânsal olarak kadınlara en geniş olanakları sunar; kadınların hem bedenlerini hem de tahayyüllerini kullanma şansı buldukları bir faaliyettir yürüme. Tüm refakatçilerinden kurtulmayı başardıkları bir yürüyüş sırasında Elizabeth, "cesur bir şekilde onunla baş başa yola devam eder". Böylece Bay Darcy'le nihayet anlaşmayı başarırlar. Konuşmaları ve çiçeği burnunda saadetleri o denli çok zamanlarını alır ki, "Elizabeth odaya girer girmez Jane'den ve yemek için masaya oturduklarında da diğerlerinden gelen, 'Sevgili Lizzy'ciğim, bu kadar çok nasıl yürümüş olabilirsin?' sorusuyla karşılaşır. Bu soruya verdiği tek yanıt, hiç bilmediği bir yere gelene kadar yürüyüp durduklarıdır." Elizabeth kelimenin tam anlamıyla yepyeni olasılıklara, yani "hiç bilmediği bir yere gelene dek" bilinç ve doğa iç içe geçmiştir. Yürümenin, romanın huzursuz kadın kahramanına sunduğu son hizmet de bu olur.

Hem bu kitapta hem de söz konusu dönemde, yürümenin sıklıkla bir fiil olarak değil de bir isim olarak karşımıza çıkması kayda değerdir: "Longbourn'a kısa bir yürüyüş mesafesinde yaşayan bir aile vardı"; "sabah saatlerine neşe katmak için Meryton'a yürüyüş yapmaları şarttı"; "parkın içinde yarım millik keyifli bir yürüyüş yaptılar"; "en sevdiği yürüyüş yolu... geniş koruluk boyunca uzanıyordu" ve bunlara benzer daha bir sürü örnek var. Kelimenin bu şekliyle kullanımı, yürümenin, bir şarkı ya da akşam yemeği gibi belirli niteliklere sahip bir âdet olduğunu ve böylesi bir yürüyüşe çıkan kişinin sadece bacaklarını sırayla hareket ettirmekle kalmayıp, bunu ne çok kısa ne de çok uzun olan belirli bir süre boyunca, sağlık ve keyif dışında başka hiçbir işe yarar amaç gütmeden hoş bir ortamda yaptığını ima eder. Kullanılan dil, bilinçli bir çabayla gündelik işlerin zarifleştirildiğini ele verir. İnsanlar her daim yürümüş olsalar da, yürümeye bunun gibi şekilci, hep daha uzaklara gitmekle alakalı anlamlar yüklememişlerdi.

dikenler ve çalıların beni yaraladığı ve etimi parçaladığı bu yerde, biraz da olsa teselli

V- BAHÇEDEN DIŞARI

Romantik şairleri, kendilerinden önce gelen her şeyle bağlarını koparan devrimciler şeklinde tasvir etmeyi çok severiz. Genç Wordsworth, şiirlerinin biçimi ve konusuyla olduğu kadar politik anlamda da bir radikal olmasına rağmen, on sekizinci yüzyılın kibarlık geleneklerinin önemli bir miktarını da geleceğe taşımıştır. Gray, Göller Bölgesi'ne vardığında halen ana rahminde olan şair, bölgenin güzelliklerinin daha da popülerleşmesine katkıda bulunmuştu. Her ne kadar Göller Bölgesi'nin dik yamaçlı, taşlarla kaplı geniş düzlüklerinin kıyısında doğmuş olsa da, ömrünün son elli yılını geçirmek üzere onu buraya geri getiren şey, geleneksel estetik ve kişisel bağları olmuştur. Wordsworth, yürümek ve yürüme hakkında bir şeyler yazmak için Galler'den İskoçya'ya ve oradan da Alpler'e dek, halihazırda rağbet gören doğal alanları tercih etmiştir. Bir bakıma onun ideal bir turist olduğunu söyleyebiliriz; gördüklerini anımsamak ve tasvir etmek için eşsiz bir yeteneğe sahip ideal bir turistti o. Göller Bölgesi'yle olan ilişkisi de, yöre insanının ayakları yere basan senli benliliğiyle bir turistin heyecanını tuhaf bir şekilde dengelemeye yaramıştı. O ve kız kardeşi, bilinçli bir şekilde doğaya dair yazılmış eserlerle besleniyor, Marianne Dashwood ya da Elizabeth Bennet'ın gözlerinden dünyayı görmek için kendilerini eğitiyor ve bu bakışı her gün gerçekleştirdikleri keşif yürüyüşlerine taşıyorlardı. 1794 yılında Londra'daki erkek kardeşinden kendisine çeşitli kitaplar yollamasını isteyen Wordsworth, Gilpin'in İskoçya ve Kuzey İngiltere'deki gezilerini anlattığı ciltlerin de bu kitaplar arasında yer almasının ehemmiyetini vurgular. Ayrıca 1800 yılında, karda gerçekleştirdikleri o uzun yürüyüşten yedi ay sonra, Dorothy güncesine şöyle yazmıştır: "Bu sabah, Bay Knight'ın *Landscape*'ini [Doğa] (Daha önce adı geçen *The Landscape: A Didactic Poem* [Doğa: Öğretici Bir Şiir] isimli eser) okudum. Çay saatinden sonra Loughrigg Kırları'na yürüdük, beyaz yüksükotlarını ziyaret ettik, yabani çilek toplayıp Rydale'i görmek için tırmandık. Uzun süre yatıp gölü seyrettik: Kavurucu gü-

---

bulurum... Ossian'ın kalbimdeki yeri Homeros'unkini geçti. O müthiş şair beni nasıl da şahane

neş, kıyıları baştan aşağı kahverengiye boyamıştı. Eğreltiotları sararıyordu; yani yer yer bir-iki tanesinin rengi dönmeye başlamıştı. Benson'ın odunluğunun etrafından yürüdük. Artık gölün yüzeyinde tek bir kıpırtı dahi yoktu ve suları gökyüzünün güzelim sarı, mavi, mor ve gri renklerini yansıtıyordu." Bu bölümü okurken yazarın sabah doğa eğitimi aldıktan sonra akşamüzeri bunu uyguladığı hissine kapılıyor insan. Aynı zamanda Wordsworthler'in en sevdiği yürüyüş türüne dair de bir fikir veriyor; seyahat amaçlı değil, yaşadıkları bölgede yaptıkları günlük yürüyüşler. Bir anlamda, geleneklerini alıp geliştirdikleri hanım ve beyefendilerin bahçelerdeki gündelik yürüyüşleri gibi olsalar da, bir başka anlamda onlardan radikal biçimde farklıydılar.

bir dünyaya götürüyor! Rüzgârla sallanıp duran ve ayın cılız ışığı altında atalarımızın

Yedinci Bölüm

WILLIAM WORDSWORTH'ÜN BACAKLARI

Bu heybetli şahsiyetle ilgili bir sonraki kuşağın çoğu şairine özgü hayranlık ve husumet karışımı hislerle dolu olan Thomas de Quincey William Wordsworth hakkında, "Bacak uzmanı olup da bu konuda nutuk çeken tüm kadınlar onun bacaklarıyla ilgili olumsuz görüş bildiriyorlardı," diye yazmıştı. "Bacaklarında bariz bir şekil bozukluğu yoktu; üstelik ortalama insan ihtiyacının çok daha üzerinde işe yarayan bacaklar oldukları da su götürmez bir gerçekti; elimdeki güvenilir verilere dayanarak, bu bir çift bacakla Wordsworth'ün 175 ila 180 bin İngiliz mili civarında bir mesafeyi kat etmiş olduğunu hesaplamış bulunuyorum –başkaları için şarap, alkollü içkiler ve tüm diğer uyaranlar ne işe yarıyorsa onun için de harcadığı bu efor aynı işe yarıyordu; kendisi kesintisiz mutlulukla dolu bir yaşamı, bizler de onun yazılarındaki en mükemmel bölümleri bu çabaya borçluyuz." Her ne kadar ondan önce ve sonra da yürüyenler olmuş ve başka birçok Romantik şair yürüyüş turlarına çıkmışsa da, Wordsworth yürümeyi, kendisinden önce ya da sonra benzerini görmediğimiz ölçüde yaşamının ve sanatının merkezine oturtmuştu. Uzun yaşamının neredeyse her günü yürüyüşe çıktığı anlaşılıyor. Yürüme, onun hem dünyayla ilişki kurma hem de şiirlerini yazma biçimiydi.

Onun yürümesini anlamak için bir yandan, keyifli bir yerde kısa gezinti yapmayı ima eden "yürüyüş" fikrinden, öte yandan da, Romantiklerin yürümesi üzerine görüş bildiren son dönem yazarların yürümeyi, uzun mesafe yolculuk yapmak şeklindeki

tariflerinden uzaklaşmak gerekiyor. Wordsworth için yürümek, bir seyahat etme biçimi değil, bir varoluş biçimiydi. Yirmi bir yaşındayken, iki bin millik bir yolculuğa yayan olarak çıkmışsa da, yaşamının son elli yılında, şiirlerini yazmak için taraçası olan küçük bir bahçede volta atmıştı. Yürümenin bu iki türü de onun için önemliydi; tıpkı Paris ve Londra'nın caddelerini arşınlamak, dağları tırmanmak ve kız kardeşi ve arkadaşlarıyla yürüyüşler yapmak gibi. Tüm bu yürüyüşler şiirlerinde de boy göstermiştir. Onun yürümesi üzerine daha önce –yürümeyi düşünme sürecinin parçası haline getiren düşünürlerle beraber– ya da daha sonra –şehir yürüyüşlerinin öykülerini anlattığımda– yazabilirdim. Fakat Wordsworth'ün kendisi yürümekle doğa, şiir, yoksulluk ve avarelik arasında bütünüyle yeni ve güçlü bir bağ kurmuştu. Tabii, bir de Wordsworth'ün kente kıyasla kırsal alanı kuvvetle yeğlemiş olması vardır:

> Mutluyum işte, doğayla yürümüş olmaktan
> Erken yaşta karşılaşmadan
> Tıkış tıkış yaşamın çarpıklıklarıyla...

Sonraki nesillerin doğada yürümenin tarihteki izlerini sürmek için baktıkları kişidir Wordsworth: Yan yolların tanrısı olmuştur o.

1770 yılında Cockermouth'ta, Göller Bölgesi'nin görece el değmemiş ve tepelik bir bölgesinin hemen kuzeyinde doğan Wordsworth, ileriki yıllarda kendisini göllerin etrafındaki arazi sahiplerinin ve çobanların pastoral cumhuriyetinde doğmuş basit bir adam şeklinde tasvir etmekten hoşlanmıştı. Halbuki babası, bölgenin büyük çoğunluğunun sahibi olan muazzam zengin bir tiranın, Lord Lowther'ın vekiliydi. Annesi öldüğünde, geleceğin şairi yalnızca 8 yaşındaydı; Dorothy, yetiştirilmek için akrabalarının yanına gönderilmiş, o da Göller Bölgesi'nin ortasında bulunan Hawkshead okuluna yollanmıştı. Wordworth on üç yaşındayken babalarını kaybeden kardeşler, bu sorumluluğa pek de hevesli olmayan akrabaların eline düşmüşlerdi. Lord Lowther ise, başarılı babalarından beş Wordsworth kardeşe kalan mirasa

çıktım – hiç tadım yoktu. Etrafımdaki her şey bana kasvetli görünüyordu. —GOETHE, *GENÇ*

neredeyse yirmi yıl boyunca el koymayı başarmıştı. Fakat tüm ailevi fırtınalara rağmen -hatta belki de o yüzden- Wordsworth, mükemmel Hawkshead okulunda geçen yıllar zarfında adeta cennette gibiydi. Oradayken, avlanmak için tuzaklar kuruyor, buzda paten kayıyor, kuş yumurtaları toplamak için kayalıklara tırmanıyor, kürek çekiyor ve hiç durmadan yürüyordu; geceleri ve çoğu sabah okula gitmeden önce bir arkadaşıyla birlikte yakınlardaki bir gölün etrafında beş mil yürürlerdi. Daha doğrusu, şairin binlerce mısralık otobiyografik devasa şiiri *Prelüd* öyle söylüyor. Bu şiir, altüst edilmiş kronolojisi ve dışarıda bırakılmış bazı olaylara rağmen, şairin yaşamının ilk yıllarını olağanüstü bir şekilde tasvir eder. Şairin ailesince, ona ithafen yazıldığı için "Coleridge'e Adanmış Şiir" adıyla anılan bu şiirin alt başlığı da "Bir Şair'in Zihinsel Gelişimi"dir ve şiirin ne tür bir otobiyografi olduğuna dair iyi bir fikir verir. Aynı zamanda "Münzevi" isimli anıtsal boyutlardaki felsefi bir şiirin giriş [prelüd] bölümü olarak yazılmışsa da, "Münzevi"nin yalnızca *Prelüd* ve "Keşif Gezisi" bölümleri tamamlanmıştır.

Prelüd neredeyse tek bir uzun yürüyüş gibi okunur; ara sıra kesintiye uğrasa da, asla tamamen durmaz. Tüm konudan ayrılmaların ve sapılan dolambaçlı yolların arasında, sık sık karşımıza çıkan yürüyen kişi imgesi şiire bir devamlılık sağlar. Wordsworth'ü, tıpkı *Çarmıh Yolcusu*'ndaki Christian veya *İlahi Komedya*'daki Dante gibi gözümüzde canlandırabiliriz; koca dünyayı yürüyerek dolaşan ufak tefek bir adamdır o da; ama bu kez söz konusu olan göllerin, dansların, düşlerin, kitapların, dostlukların ve çok sayıda yerin dünyasıdır. Bu şiir, aynı zamanda onun şair olma sürecinin atlası gibidir ve bizlere şu kentin ve o dağın rolünü gösterir; ne de olsa bu süreçte yerler, kişilerden daha önemli bir role sahiptir. De Quincey'in Wordsworth'ün bacaklarıyla ilgili yaptığı hem saygı hem de garez dolu yorum gibi, deneme yazarı William Hazlitt de bir keresinde onu, "Kendisinden ve evrenden başka hiçbir şeyi görmez onun gözü," diyerek iğnelemiştir. İngiliz edebiyatı tarihinde romanın önem kazanması, sıklıkla, özel hayata dair farkındalığın ve merakın

artmasıyla ilişkilendirilir: Mahrem düşünceler, duygular ve insan ilişkilerinden oluşan bir özel hayattır bu. Düşüncelerini, duygularını, anılarını ve bir yere olan aidiyetini kayıt altına alma konusunda Wordsworth, kendi zamanının romanlarından çok daha fazlasını yapmıştır fakat özel ilişkileri hususunda ketum olduğu için, hayatı tuhaf bir şekilde özel olmadığı izlenimini uyandırır; Hazlitt'in onu iğnelemesi de bu yüzdendir.

Yürüme ve doğaya olan tutkusunun köklerini çocukluğunda aramak gerekir, veyahut çocuklara özgü merak duygusunu koruyabilmiş ve sonraki yıllarda sanat yoluyla geliştirmiş de olabilir. Fakat bu öyle bir tutkudur ki, sadece o döneme özgü popüler bir merak olan doğa hayranlığı ve manzara tasvirinden ibaret olamayacak kadar erken yaşta başlayıp çok uzaklara gitmiştir. On üç ciltlik *Prelüd*'ün dördüncüsünde, ergenlik yıllarının sonuna doğru Göller Bölgesi'nde bir yerde gittiği ve tüm gece süren bir balodan eve yürüyerek dönerken "şu ana kadar gördüklerinin hepsinden daha muhteşem bir şafağa" tanık oluşunu anlatır. O sabah erken bir saatte, "Deniz uzakta gülüyordu; baştan aşağı/ Kaskatı dağlar bulutlar denli parlaktı," diye gözlemlediğinde, kendisini şairlik mesleğine adamaya karar vermişti –"Yemin etmedim ama yemin/edilmişti benim adıma" ve böylece doğmuştu "adanmış bir ruh". –"Yürümeye devam ettim/kutsanmış olarak ve şimdi bile hâlâ öyleyim." Yirmili yaşlarının başında, şairliğin dışındaki tüm seçeneklerde düzenli şekilde başarısız olmaya kararlı gibidir. Yollara düşmeyi ve mesleğini icra etmek için ön koşul olan hayallere dalmayı seçmiştir.

> Seçtiğim rehber
> Başıboş gezip duran bir buluttan ibaretse,
> Şaşmam yolumdan,

diye belirtir, ilk olarak 1805 yılında tamamladığı, ömrü boyunca üzerinde düzeltmeler yapmaya devam ettiği ve ancak ölümünden sonra 1850 yılında basılan bu muazzam şiirin açılış dizelerinde.

Okul arkadaşı Robert Jones'la 1790 yılında, Cambridge

olurdu zaten), tek başına Göller'in dört bir yanına gider ve buralarda en muhteşem yürüyüşleri

Üniversitesi sınavlarına çalışmak yerine Fransa'yı aşıp Alpler'e gittikleri o muhteşem yürüyüş, hem Wordsworth'ün yaşamının hem de *Prelüd*'ün dönüm noktasıdır. Wordsworth'ün biyografisini kaleme alan son yazar Kenneth Johnston, coşkulu bir şekilde şu beyanda bulunur: "Romantik şair olarak kariyerine gerçek anlamda bu itaatsizlik eylemiyle başladığını söylemek mümkün." Seyahat etmenin kendine has –yoldan çıkma, sınırları aşma, bir şeylerden kaçma gibi– kuraldışı ve asi yönleri yok değildir fakat bu yolculuk bir kaçamak olduğu kadar alternatif bir kimlik arayışıdır da. Büyük Gezi, İngiliz centilmenlerinin eğitiminin standart bir parçası olagelmiştir; genellikle atlı arabayla çıkılan bu seyahatlerde, aynı sınıfa ait diğer kişilerle buluşulup Fransa ve İtalya'nın anıt eserleri ziyaret edilirdi. Bahçe ve doğa uzmanları Horace Walpole ve Thomas Gray, 1739'da bu türden bir geziye çıkmış ve her ikisi de İtalya'ya giderken yolda geçtikleri Alpler hakkında coşkulu şeyler yazmıştı. Yürüyerek yapılan ve İtalya yerine İsviçre'ye gidilen bir seyahatin varış noktası bize, önceliklerin radikal biçimde değişerek sanat ve aristokrasi yerine doğa ve demokrasiye yöneldiğini gösteriyor. 1790 yılında bu yolculuğu yapmak, Fransız Devrimi'nin ilk günlerinde, daha kan dökülmeye başlamadan önce hâkim olan baş döndürücü havayı solumak için Paris'e akın eden radikallere katılmak demekti. Yüce doğa kültünün en önemli anıtları arasında çoktan yerini alan Alpler ise cazibenin yalnızca bir kısmıydı; diğer kısımlar ise, İsviçre'nin cumhuriyetçi yönetimi ve bu ülkenin Rousseau'yla ilişkisiydi. Ren Nehri'nden aşağı tekneyle yapacakları geri dönüş yolculuğuna başlamadan önce gittikleri son yer, Rousseau'nun *İtiraflar*'ında ve *Yalnız Gezenin Düşleri*'nde bir tür doğal cennet şeklinde tasvir ettiği Saint-Pierre adasıydı. Yürümeyi –yazmak ve var olmak üzere– hem amaç hem de araç edinmiş Wordsworth için Rousseau, tartışmasız bir selefti.

İkili, 13 Temmuz'da Calais'ye varmış, ertesi gün uyandıklarında Bastille Kalesi'ne saldırının –Fransa'nın "altın çağının üzerinde yükseldiği/Ve insan doğasının yeniden doğmuş gibi olduğu" bir dönemin– birinci yıldönümünün neşeli kutlamalarıyla karşılaş-

ve dağ tırmanışlarını gerçekleştirirdi. Aslında modern dağ yürüyüşçülerinin ilki, sırf kendi

mışlardı. Yürüyerek içinden geçtikleri manzara da şöyleydi:

> Küçük köyler, kentler,
> Festivalden artakalan şatafatla bezenmişler,
> Zafer takları üzerinde ve pencerelerdeki çelenklerde
> solmaya bırakılmış çiçekler...
> Yersiz yurtsuz, akşam yıldızının altında izledik
> Özgürlük danslarını ve ilerleyen saatlerinde
> Karanlığın, sokağa dökülen dansları.

Ancak Wordsworth ve Jones bu yolculuğu özenle planlamışlardı ve iddialı programlarını gerçekleştirmek için günde otuz mil kadar yürüyorlardı:

> Askerî tempoda yürüyorduk uygun adım
> Ve önümüz sıra değiştiriyordu yer yüzlerini ve şeklini
> Tanrı katında değişip duran bulutların hızıyla.
> Günbegün, erken kalkıp geç yatarak,
> Bir vadiden diğerine, bir tepeden ötekine yol alan,
> Bir bölgeden öbür bölgeye geçip duran,
> On dört haftalık bir sürek avının hevesli avcılarıydık.

O denli coşmuşlardı ki, Alpler'i geçtiklerini fark etmemişlerdi bile. Büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı bu onlar için. Son geçidi çoktan arkalarında bırakıp da halen daha yükseğe çıkmaları gerektiğini düşünerek yukarı tırmanan bir patikaya sapmış, ancak karşılarına çıkan bir köylü onlara doğru yolu göstererek İtalya'ya gitmek için aşağı inmelerine yardım ettiğinde onlar da Como Gölü'nü çabucak dolanarak hemen tekrar İsviçre'ye geri dönmüşlerdi. Wordsworth Como Gölü'nde anlatısına son verse de *Prelüd*, şairin 1791 yılında Fransa'ya geri dönüşünü ve orada siyasi görüşlerini geliştirmeye devam etmesini nakleder.

Devrimi anlamak için Paris sokaklarında yürümek ve "Bastille'in tozu toprağı"ndan, Champ de Mars ve Montmartre'a dek "eski ve yeni şöhretin her köşesini" ziyaret etmek kadar

zevki için dağların zirvelerine tırmandığı bilinen, bölgenin yabancısı ilk kişiydi. Göller

Wordsworth'e özgü bir şey olamazdı herhalde. Orada karşılaşmış olabileceği Britanyalılar arasında, yeni kuşak yürüyüşçülerin iki örneği olan Albay John Oswald ve "Yürüyen Stewart" bulunur. Johnston şöyle anlatır: "Oswald Hindistan'a gitmiş, vejetaryen olup doğa mistisizmini benimsemiş, kara yoluyla Avrupa'ya geri yürümüş, devrimi beraberinde İngiltere'ye götürmek amacıyla kendini bütün gücüyle Fransız Devrimi'nin kucağına atmıştı." Daha sonra Oswald, Wordsworth'ün ilk yazdığı tiyatro oyunlarından biri olan *The Borderers*'ta [Sınırdakiler] kendi ismiyle boy gösterecekti. Takma ismi, yaptığı olağanüstü yürüyüşlere atıfta bulunan Stewart da benzer bir şahsiyetti (o da Hindistan'dan yürüyerek geri dönmüş ve aynı zamanda tüm Avrupa ve Kuzey Amerika'yı yürüyerek dolaşmıştı) fakat o daha başka konuları hicveden eserler yazmıştı. De Quincey, Yürüyen Stewart'la ilgili şunları yazmıştır: "İnsanın adım atabileceği hiçbir yer yoktur ki (Çin ve Japonya dışında, sanırım) Bay Stewart'ın felsefi yaklaşımıyla ziyaret edilmiş olmasın; insanda, bir ülkeyi ağır ağır geçme ve o ülkenin yerlileriyle düşüp kalkma arzusu uyandıran bir tarzdır bu." Üçüncü eksantrik karakterimiz olan John Thelwall (ikinci bölümde ismini anmıştık), bir tür örüntü öne sürer: kendi kendini yetiştirmişlerin radikal politika, doğa aşkı ve yayan olma kutsal üçlüsünü uç noktalara taşımaları. Thelwall, 1790'ların başında Wordsworth ve Coleridge'le yakın arkadaş olmuş ve 1790'ların sonuna doğru, siyasi düşüncesi nedeniyle asılmaktan kıl payı kurtulmasının ardından onların yanına sığınmıştı. Wordsworth, Thelwall'ın bir yandan felsefi konulara dalıp giderken, öte yandan da sanayi devriminin başlangıcına doğru sürüklenen işçilerin yaşam ve çalışma şartlarını anlatan eseri *Peripatetic*'inin bir kopyasına sahipti. Bu kişiliklerden, yürüyerek herhangi bir mesafeyi kat etmenin İngiltere'de, geleneklere karşı gelmeyi ve yoksul halkla özdeşleşme ve özdeşleştirilmeye istekli olmayı ifade eden, siyasi radikallere özgü bir iş olduğunu öğreniyoruz. 1795 tarihli bir mektubunda Wordsworth şunları yazmıştır: "Önümüzdeki yaz içinde, bulunduğumuz yerin batısında kalan bölgeyi keşfetmeyi düşünüyorum ama bunu mütevazı bir Hıristiyan gibi yapacağım;

Bölgesi'nin en yüksek zirvesi Scafell Pike'a 1802 yılında yaptığı tırmanış, o görkemli dağa

à pied [yayan] tanıklık etmek için." *Prelüd*'de ise, "İşte bir köylü gibi kendi yolumda yürüyorum," diye yazmıştı.

Bu şekilde yürümek, erdemi sadelik, çocukluk ve doğayla özdeşleştiren Rousseau'nun karmaşık denklemini akla getiriyordu. On sekizinci yüzyılın başında İngiliz aristokratları, doğayı akıl ve kurulu toplumsal düzenle eşleştirmiş ve her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu ima etmişlerdi. Fakat doğa, baş tacı etmek için oldukça tehlikeli bir tanrıçaydı. Aynı yüzyılın sonlarındaysa Rousseau ve romantizm, doğa, duygular ve demokrasiyi aynı kefeye koymuş ve toplumsal düzeni son derece yapay bir şey şeklinde tasvir etmekle sınıfsal ayrıcalığa karşı başkaldırıyı "sadece doğal" hale getirmişlerdir. On sekizinci yüzyılın doğayla ilgili görüşlerinin tarihini yazan Basil Willey, "O çalkantılı dönem boyunca 'Doğa' hâkim kavram olmaya devam etti," diye belirtir; fakat çok değişken anlamlara sahip bir doğaydı bu. "Devrim, Doğa için yapılmıştı, Burke Doğa için devrimi eleştirmişti ve *eodem nomine* [aynı amaç uğruna] Tom Paine, Mary Wollstonecraft ve (radikal düşünür William) Godwin, Burke'e cevap vermişlerdi." Bahçelerin zarif ve maliyetli sınırları içinde yürümek yürüyüş, doğa, seçkinler sınıfı ve o seçkinliği güvence altına alan kurulu düzeni bir araya getirmekti. Dünyayı yürüyerek dolaşmak ise yürümeyi, yoksulların ve onların haklarını ve çıkarlarını savunan her tür radikalliğin yanında yer alan bir doğayla ilişkilendiriyordu. Aynı şekilde, eğer toplum doğayı bozuyorsa o zaman bu, -radikal bir tersine çevirme sonucu- çocuklar ve eğitimsiz insanların en saf ve iyiler olduğu anlamına geliyordu. Çağının kusursuz bir süngeri olan Wordsworth, emdiği bu değerleri, çocukluğun -kendisinin ve sayısız kurmaca karakterinin çocukluğunun- ve yoksulun sıra dışı şiirine akıtır. Rousseau'nun üstlendiği görevi devralır ve bunu geliştirerek, çocukluk, doğa ve demokrasi arasındaki ilişkiyi savunmaktan ziyade gözler önüne serer. Yol kenarı tanrısına tapanlar, bu kutsal üçlemenin yalnızca ilk ikisini anımsasalar da, en azından şairin ilk dönem eserlerinde üçüncüsünün de hayati bir yeri vardır. "Belki zaten biliyorsunuzdur ama demokratlar olarak adlandırılan o nefret uyandırıcı

yapılan, kayıtlara geçmiş ilk tırmanıştı. –HUNTER DAVIES, *WILLIAM WORDSWORTH:*

insan sınıfının bir üyesiyim ben de," diye yazmıştı 1794 yılında bir arkadaşına ve çok da esaslı olmadığı sonradan ortaya çıkan bir özgüvenle şöyle devam etmişti, "ve sonsuza dek de o sınıfa ait kalacağım."

Bu yollarda yürür, bu insanlarla vakit geçirir ve bu tür sorularla boğuşurken Wordsworth, yolun bir noktasında kendi tarzıyla karşılaşır. İlk şiirleri, Thomson'ın *Seasons*'ına [Mevsimler] benzer şekilde fiyakalı, muğlak ve geleneksel imgelerle doludur fakat görünen o ki, onu önemsiz bir doğa şairi olmaktan kurtaran şey devrimci coşkusu ve yoksullarla duygusal bağ kurarak özdeşleşmesidir (yine 1790'lar sırasında Dorothy'nin yazıları da benzer şekilde, Dr.Johnson'ın veya Jane Austen'ın vecizelerle dolu muğlaklığından sıyrılıp canlı tasvirlerle dolu, ayakları yere basan bir şeye dönüşür). Şiirleri hem konu hem de tarz değiştirmişti. Wordsworth ve Coleridge'in birlikte yazdığı, 1798'de yayımlanmış çığır açan şiir kitabı *Lyrical Ballads* [Lirik Aşk Şarkıları] için geriye dönük yazdığı önsözde, "Bu şiirlerde benimsenen ana amaç, sıradan kişilerin yaşamlarından olaylar ve eşyaları seçmek, bunları mümkün mertebe gündelik dilden seçilen kelimelerle aktarmak veya tasvir etmek ve aynı zamanda hepsine, hayal gücünden bir parça renk katmaktı... Genellikle mütevazı ve köye ait yaşamları tercih ettik çünkü içimizdeki tutkular, o şartlar altında daha verimli bir toprak bulur... üstelik daha basit ve güçlü bir dille konuşurlar." Yazılarında yoksullardan,erdem ve merhamet masallarındaki figürler gibi değil, kişiler biçiminde söz etmiştir; tıpkı doğa hakkında, tumturaklı genellemeler ve klasik imgeler kullanarak değil, her bir ayrıntıya dikkat ederek yazması gibi. Daha sade bir dili seçmek, görkemli sanatsal sonuçlar doğuran politik bir edimdi.

Wordsworth'ün erken dönem şiirlerinde fevkalade olan şey, estetik duayenlerinin manzaralı gezintilerini ve karşılaşmalar yaşamak için yapılan radikal yürümeyi birleştirmesidir. Geriye dönüp baktığımızda, manzara ve yoksulluk arasında konu itibariyle bazı gerilimler bulunması gerektiğini düşünebiliriz ama genç Wordsworth için o hayat dolu anda böyle bir gerilim söz

konusu değildi. Doğa, periler yerine berduşlarla doluyken çok daha göz alıcı hale gelmiş ve bu göz alıcı doğa, biçarelerin kendi ortamı ve hakkı olduğu için daha da gerekli olmuştur. Bu erken dönem şiirlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkan yapı, zamanın ekonomik çalkantılarıyla yerlerinden edilmiş ve şairimiz gibi gezgin olmuş kişilerle yaşanan karşılaşmalarla kesilen yürüyüşlerdir. Daha önceki dönemin şairleri ve ressamları kulübelere ve yoksulların bedenlerine bakıp onları resmedilmeye değer veya acınası bulmuşlarsa da, daha önce böyle bir tarza sahip hiç kimse onlarla konuşmaya tenezzül etmemişti. "Yürürken doğal olarak kırlara, ormanlara gidiyoruz," demişti Thoreau fakat Wordsworth dağlara ve göllere giderken duyduğu aynı heyecanla yollara yönelir. İnsanlar caddelerde karşılaşmalar yaşamak, patikalarda ise yalnız kalmak ve etraftaki manzara için yürürler; Wordsworth ise umumi yollarda yürürken bu ikisinin ideal bir karışımını, yani ara sıra yoluna çıkanların kestiği uzun ve sessiz yürüyüşlerden oluşan bir yer bulmuştur. Şu sözlerle bu tespiti doğrulamıştır:

> Umumi yollara âşığım : bana onlardan daha çok zevk veren
> Çok az şey var – öyle şeyler var ki elinde tutan hayal gücümü
> Çocukluğun şafağından bu yana, her gün uzaktan görüldüğünde
> Çıplak bir tepe üzerinden kaybolan çizgisi,
> Ayaklarımın beni taşıdığı sınırların çok ötesinde kalan
> Sonsuzluğa rehberlik ediyordu adeta
> Ya da hiç değilse bilinmez ve sınırsız şeylere.

Bu da, yolların bir nevi perspektif sihrine, yani bilinmezin büyüsüne sahip olduğu anlamına geliyor. Fakat aynı zamanda yollarda bulunan bir nüfus da vardı:

> Araştırmaya
> Yoluma çıkanları izlemeye ve sorgulamaya başladığımda
> Ve içli dışlı sohbet etmeye onlarla, tenha yollar
> Okulu oldular benim için her gün

söyledim ve elinde bir kopyası bulunmadığından, Keats'ten bu şiiri aktarmasını rica ettim. O

Büyük bir zevkle öğrendiğim beşeri tutkuların
Orada gördüm derinliklerini insan ruhunun
O ruhlar ki hiç derin gelmezler
Banal gözlere...

Bu eğitim, emekli bir marangozun ve karısının yanında yatılı kaldığı okul yıllarında, seyyar satıcılar, çobanlar ve benzeri karakterlerle karşılaştığı dönemde başlamıştı. Erken yaşlarda edindiği bu deneyimler, farklı sınıflardan insanlar yanında kendini rahat hissetmesine ve kısmen de olsa, İngiltere'deki sınıfları birbirlerinden ayıran zihinsel bariyerlerden kurtulmasına yardımcı olmuş gibidir. Bir defasında, "Beni liberal eğitim olarak adlandırılan şeyden mahrum bırakacak bir sınıfta doğmuş olsaydım, büyük ihtimalle yaşamım -gücüm kuvvetim yerinde olduğu için- seyyar satıcımızın günlerine benzerdi," diye belirtmişti. Anne babalarını kaybettikleri ve kardeşlerin akrabalar arasında gidip geldiği çocukluk yıllarının korkunç belirsizliği, yerinden edilmişlere karşı onda bir sevecenlik yaratmış gibidir. Seyahate düşkünlüğüyse, sürekli hareket halindeki bu kişileri onun için romantikleştirmiştir. Belirsizliğin hüküm sürdüğü bir dönemdi; eski düzen, Fransa, Amerika ve İrlanda'daki devrimler ve ayaklanmalarla sarsılmış, kırsal alandaki değişimler ve sanayi devriminin başlangıcı yoksul kesimi yerinden yurdundan etmişti. Bir yerin, işin ve ailenin sunduğu güvencelerin dayanağından yoksun, başıboş kalmış insanlardan oluşan modern dünyamızın şafağı söküyordu.

Hareket halindeki karakterler, Wordsworth'ün çağdaşlarının eserlerinde de boy gösterir. Yürüme, macera ve keyif amacıyla seyahat edenlerle hayatta kalmak için yola düşenler arasında kelimenin tam anlamıyla ortak bir zemin sağlamış gibidir. Bugün bile İngilizlerden sıklıkla duyduğum bir şey, yürümenin İngiliz kültüründe son derece önemli bir yer tuttuğu ve bunun kısmen, herkesin eşit görüldüğü ve kabul gördüğü ender sınıfsız alanlardan biri olmasından kaynaklandığıdır. Genç Wordsworth, -çoğunlukla göçebe ve yerinden edilmiş- terhis olan askerler,

da, her zamanki gibi, neredeyse bir ilahi mırıldanırcasına, odanın içinde bir aşağı bir yukarı

tamirciler, seyyar satıcılar, çobanlar, sokak çocukları, kocalarının terk ettiği kadınlar; "Kadın Berduş", "Sülük Toplayıcısı", "Cumberland'in Yaşlı Dilencisi" ve diğerleri hakkında yazmıştır; Gezgin Yahudi bile onun ve daha birçok Romantik yazarın şiirlerinde boy göstermiştir. Ya da Coleridge, Wordsworth ve Robert Southey'nin ellerinde devrim gibi bir dönüşüm yaşayan İngiliz şiirini anlatırken Hazlitt'in ifade ettiği gibi, "İlham perilerinin yanı sıra avare çıraklardan ve Botany Bay* mahkûmlarından oluşan bir ayaktakımı, kadın berduşlar, çingeneler, Hıristiyan âleminin uysal kızları, ebleh oğlanlar ve aklını kaçırmış anneler sarmıştı etraflarını ve hepsinin peşlerinden 'baykuşlar ve gece kuzgunları uçuyor'du."

Wordsworth'ün "ben olabilirdim" diye düşündüğü seyyar satıcı, şairin hikâye tarzındaki ilk uzun şiiri "The Ruined Cottoge"ın [Harap Kulübe] da anlatıcısıdır. Erken dönem şiirlerine özgü bir şekilde, ayrıcalıklı genç bir adamın yürürken karşılaştığı kişi, şiirin ana gövdesini oluşturan öyküyü ona anlatır. Genç adam ve onun başıboş gezintileri, bu hüzünlü resmi bir anlamda çerçeveler ve tıpkı içlerindeki eserin değerini hem pekiştiren hem de o eseri çevresinden yalıtan çerçevelerle aynı işlevi görür. Bu şiirde, Wordsworth'ü temsil eden karakter, harap bir kulübeye varır ve orada seyyar satıcı ona, kulübenin son sahiplerinin acılarla dolu hikâyesini anlatır: Ekonomik sıkıntılar nedeniyle parçalanan bir ailenin bireyleri amaçsızca yollara düşmüş ve hayatta kalma mücadelesi vermektedirler. Öyküdeki herkes bir şekliyle yayan hareket etmektedir: dolaşıp duran anlatıcı, göçebe seyyar satıcı, orduya katılan ve uzak bir diyara giden koca, kocasının geri dönüşünü beklerken bir aşağı bir yukarı yürüyüp durmaktan çimlerde bir yol açan kalbi kırık eş.

Bahçede yürüyenler kendi yürüyüşlerini, ihtiyaç için yürüyenlerinkinden ayırmaya özen gösterirlerdi; bahçenin sınırları içinde kalmak ve seyahat amacıyla yürümemek bu yüzden

* 1788 yılında İngiltere'den Avustralya'ya gönderilen ilk 736 mahkûmun Avustralya'da karaya ayak bastığı yer. -ç.n.

önemliydi. Fakat Wordsworth yolunun, bu diğer tür yürümeyi temsil edenlerle kesişmesini seçmişti (ya da, sıklıkla, Dorothy'nin karşılaştığı ve günlüklerinde canlı bir biçimde tasvir ettiği karakterleri ödünç almıştı ve onun günlüklerine bu anlamda çok şey borçluydu). Bol miktarda radikal siyaset içermesine rağmen *Prelüd*, ekmeği manzaralardan oluşan on üç ciltlik bir sandviçtir. Şiir, Galler bölgesindeki Snowdon Dağı'nın tepesinde yaşanan ve uzunca bir monologa daha yol açan, geleceğe dair öngörülerle dolu bir deneyimle son bulur – fakat artık coğrafi ayrıntıya yer verilmez. Bir çoban (çobanlar Avrupa'nın ilk dağ rehberlerindendir) onu ve isimsiz bir arkadaşını, zirveden güneşin doğuşunu izleyebilsinler diye gece vakti dağın tepesine çıkartır. Genç adamlar çok zinde olduklarından gidecekleri yere erken varırlar. Anlatı Wordsworth'ü, ay ışığı, manzara ve vahiy gibi düşüncelerin ani hücumuna uğradığı bir sırada dağın zirvesinde bırakır. Dağa tırmanmak, insanın kendisini, dünyayı ve sanatı anlamasının bir yolu olmuştur. Artık kültürden kaçış yolu değil, kültürel bir edimdir.

Fakat yürüme, Wordsworth için yalnızca bir tema değildi. Onun yazma yöntemiydi de aynı zamanda. Şiirlerinin çoğunu, bir yandan yürüyüp öte yandan da yanındaki birine yazdırdığı ya da kendi kendisine sesli konuşurken yazdığı izlenimini ediniyoruz. Bu yöntemin komik sonuçları da oluyordu; şair, Grasmere'in yerlilerini epey ürkütmüştü ve içlerinden biri, "Önüne çıhanla çok laflayan biri değül idi ama kendi kendiynen çoh konuşurdu. Dudakları aha hep böyle oynardı," derken bir diğeri de, "Kafasını biraz öne ittirip ellerini arkacığında birleştirirdi. Sonra da sekmeye başlardı; sek sek sek dur, yine sek sek sek başa geri dön. Sonra da oturup bi kâğıt çıkartır ve birazcık yazardı." demişti. Wordsworth *Prelüd*'de, birlikte yürüdüğü ve yanlarına bir yabancı yaklaştığında onu deli sanmasın diye susması için işaret veren bir köpeği anlatır. Uzun zaman önce olup bitenleri görsel ayrıntılar ve canlı duygularla anımsamasını, sevdiği şairlerden uzun kıtaları ezbere okumasını ve yürürken şiiri aklında oluşturup daha sonra yazmasını sağlayan olağanüstü bir

Kahvaltıdan önce ve banyodan sonra yaptığımız yürüyüş, bizim için günün en güzel

hafızası vardı. Modern yazarların çoğu yazma esnasında masalarına mahkûm olan iç mekân canlılarıdır; başka yerlerde ancak fikirlerini ve taslaklarını geliştirebilirler; Wordsworth'ün yöntemi, adeta sözel geleneklere bir geri dönüştü ve en iyi şiirlerinin neden bir şarkının müzikalitesini ve bir sohbetin samimiliğini taşıdığını açıklar. Adımlarıyla şiirine, bir bestecinin metronomunun yaptığı gibi muntazam bir tempo tutturmuştur sanki.

En iyi bilinen şiirlerinden birini (tam başlığı "Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey, Revisiting the Banks of the Wye During a Tour" [Bir Gezi Sırasında Wye Kıyılarına Tekrar Uğramışken Tintern Manastırı'nın Birkaç Mil Yukarısında Yazılmış Dizeler] idi), 1798 yılında Galler Bölgesi'nde Dorothy'le çıktığı gezilerden birinde yürürken yazmıştı. Bristol'e döner dönmez, tüm şiiri çabucak kâğıda geçirdi ve üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan *Lyrical Ballads*'a ekledi. Bu kitaptaki şiirlerin sonuncusu ama hem bu kitabın hem de tüm eserlerinin ve belki de İngiliz dilinin en iyi şiirlerinden biridir. Tam bir yürüyüş şiiri olan "Tintern Manastırı", hayallere dalma, bir yeri keşfederken zamanda yer değiştirerek hatıralardan deneyime ve oradan da umuda geçme halini yansıtır. Şairin kafiyesiz vezninin birçoğu gibi bu şiir de, gündelik konuşma diline o denli yakın bir tarzda yazılmıştır ki, karşılıklı konuşmalar gibi rahat okunur. Fakat şiiri sesli okuduğumuzda, bir anda iki yüzyıl önceki o yürüyüşlerin güçlü temposu canlanır.

1804 yılında Dorothy bir arkadaşına, "Şu anda yürüyor ve bütün sabah yağmur sağanak halinde yağdığı halde iki saatten beri hâlâ dışarıda. Yağmurlu havalarda yanına bir şemsiye alır, en korunaklı yeri seçer ve orada bir aşağı bir yukarı yürüyüp durur; bu yürüyüşünün uzunluğu bazen çeyrek ya da yarım mili geçmese bile, seçtiği sınırlar içerisinde hapishane duvarları arasındaymışçasına hızlı yürür. Dizelerini genelde açık havada kurar ve bu işle meşgulken zamanın nasıl geçtiğini ya da havanın yağmurlu mu kuru mu olduğunu bile fark etmez." Dove Kulübesi'ndeki küçük bahçenin yukarısından geçen bir patika bulunur. Wordsworth, bu patikadan baktığında aşağıdaki, ev-

öğünüydü. Anna ve Elizabeth, bu yürüyüşlerin tadını almaya ve hem zihnimiz hem de

den göle kadar uzanan ve gölün etrafında yükselen dağları da kapsayan manzaranın çoğunu görebiliyordu; işte bir yandan şiirlerini kafasında yazarken öte yandan arşınladığı yer en çok da burasıydı. De Quincey'in hesabına göre şairin yürüdüğü "175 ila 180.000 İngiliz mili"nin binlercesi bu patikada, yaklaşık on iki adımlık bu taraçada ve 1813 yılında taşındığı daha büyük evin yukarısındaki benzer düzlükte yürünmüştü. "Şairin yazmasıyla, şiirin müziği arasındaki neredeyse fizyolojik ilişki" üzerine yazan Seamus Heaney, Wordsworth'ün bir aşağı bir yukarı yürüyüşünün, "bir yolculuğu sürdürmeye yaramadığını ama bedeni hülyalı bir ritme soktuğunu," söyler. Aynı zamanda şiir yazmayı, sabanıyla toprağı altüst ederek bir aşağı bir yukarı yürüyen bir çiftçinin veya tepeleri dolaşarak koyununu arayan bir çobanınki gibi fiziksel bir işe de dönüştürür. Belki de oldukça zahmetli bedensel zorluklardan güzellik ürettiği içindir ki çalışan ve yürüyen fakir halkla kendisini utanmaksızın özdeşleştirmişti. Aslında sağlam yapılı ve atletik bir adamdı, ancak şiiri bedensel bir iş olarak ifa etme işini öyle ciddiye almıştı ki, şiir yazmanın stresi onda baş ağrılarına ve bedenin bir yanında sık sık tekrar eden baş ağrılarına yol açıyordu. Heaney, "En başarılı anlarında olduğu kadar, en başarısız anlarında da, Wordsworth yayan bir şairdir," sonucuna varmıştır.

Wordsworth tam anlamıyla bir Romantik şair olsaydı, otuz yaşında, halen Dove Kulübesi'nde volta atarken ölür ve arkasında *Prelüd*'ün ilk ve en iyi nüshasını, erken dönem aşk şiirlerinin ve yoksullarla ilgili anlatılarının tamamını, çocukluğa dair güzellemeleriyle lirik şiirlerini ve yara almamış radikal kimliğini bırakırdı. Şanı için bir talihsizlik olsa da kendisi ve ailesi için ne mutlu ki, seksen yaşına kadar Grasmere ve ardından hemen bitişiğindeki Rydal'da bulunan büyük evde yaşamına devam etmiş ve gitgide daha muhafazakârlaşıp eski heyecanını yitirmiştir. Müthiş bir Romantik şairden müthiş bir Viktorya Dönemi şairine dönüştüğünü ve bu dönüşümün de birçok şeyden feragat etmesini gerektirdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar gençlik yıllarının politik düşüncesine sadık kalmadıysa da yürüyüşlerine

bedenimiz için ne denli faydalı olduklarını keşfetmeye başlamışlardı. Tıpkı bir çiçeği

sadık kalmıştır. İşin garip tarafı, gençlik yıllarının coşkulu başkaldırısını geleceğe taşıyan bir yazar olarak değil de bir yürüyüşçü olarak arkasında bıraktığı mirastır.

Demokrasiyle ilgili son sancılarından birini 1836 yılında, altmış altı yaşındayken yaşamıştır. Coleridge'in yeğenini bir özel mülkiyet arazisinde yürümeye götürdüğünde, şairin biyografisini yazanlardan birinin anlattığına göre, "mülkün sahibi olan Lord yanlarına yaklaşır ve özel mülke izinsiz girdiklerini söyler. Refakatçisini mahcup etme pahasına da olsa William, halkın hep kullanageldiği bu yolu Lord'un kapatmasının yanlışlığını belirtir." Yeğen olayı şöyle anımsar: "Wordsworth, hoşuma gitmeyen ve pek de anlamlandıramadığım bir hararetle meramını anlatmıştı. Belli ki, bu hakların sözcülüğünü yapmak hoşuna gidiyor ve bunu kendisi için bir görev addediyordu." Olayın farklı bir versiyonuna göre, bu karşılıklı meydan okuma Lowther Kalesi'nde, Wordsworth, Coleridge'in yeğeni ve söz konusu Lord birlikte akşam yemeği yerlerken gerçekleşmişti. Lord, duvarının yıkıldığını ve bunu yapanı kamçılatacağını belirtmişti. "Masanın sonundaki vakur yaşlı şair bu sözleri duyunca yüzü bir anda ateş gibi kıpkırmızı kesildi ve ayağa kalkıp, 'Duvarınızı ben yıktım Sör John. Çok eskilerden beri halkın geçiş hakkı olan bir yolu kapatıyordu ve aynı şeyi bugün de yaparım. Ben bir muhafazakârım ama derimi yeterince derin kazırsanız altta yatan liberale ulaşırsınız,' diye yanıt verdi."

Diğer bütün Romantiklere kıyasla, Wordsworth'ün yürümeye duyduğu tutkunun bir benzerini sadece De Quincey'de bulabilirsiniz. Her ne kadar zevki ölçmek mümkün değilse de yarattığı etkiler hakkında bir şeyler söylenebilir: Bu yazarların daha genci için yürüme, daha yaşlısı için olduğu gibi bir tema ya da bir yazma yöntemi değildi. Onun icatları başka bir alandaydı – Morris Marple'a göre, De Quincey ilk kez çadırla yürüyüş turuna çıkan kişidir; Galler Bölgesi'nde geçici olarak ikamet ettiği ilk zamanlarında para harcamamak için bu çadırda kalmıştı (doğa sporları

doldurduğu gibi, bütün mevsimi içimize doldurmaktı amaç. —AMOS BRONSON ALCOTT

araç ve gereçleri sanayisinin başlangıcı da burada, Wordsworth ve Robert Jones'un kıta Avrupası'na yapacakları seyahat için terziye özel olarak diktirdikleri kabanlarda, Coleridge'in yürürken kullandığı bastonlarda, De Quincey'nin çadırında ve Keats'in tuhaf seyahat kıyafetindedir). De Quincey, beş parasız bir genç-ken etrafı kolaçan ederek Londra sokaklarında dolaştığı günleri anlattığında, yürüme üzerine en iyi yazılarını yazmıştır; bu çok farklı türden bir yürüme ve yazındı. Onun gibi bir deneme yazarı olan arkadaşı William Hazlitt, yürüme üzerine ilk deneme yazısını kaleme alan kişidir fakat bu yazı, Wordsworth'ün temsilcisi olduğu geleneği devam ettirmektense yürüme edebiyatında yeni bir türü başlatmıştır; yürümeyi bir uğraştan ziyade hoşça vakit geçirmek için yapılan bir şey şeklinde betimler. Shelley, fazlaca aristokrat bir anarşist ve Byron da yürümeye zaman ayırmak için pek yarım yamalak bir aristokrattı; onlar yürümek yerine yelken açmış ve ata binmişlerdir.

Öte yandan Coleridge, 1794 ve 1804 yılları arasında, hummalı bir şekilde yürüdüğü bir on yıl geçirmiştir. Bu yürümelerin yankılarını o dönemde yazdığı şiirlerde de görebiliriz. Wordsworth'le tanışmadan önce bile, Joseph Hucks isimli bir arkadaşıyla, Galler Bölgesi'nde bir yürüyüş gezisi yapmış ve daha sonra da şair dostu ve müstakbel bacanağı Robert Southey'le, İngiltere'nin güneyinde bulunan Somerset'te bir başka geziye daha çıkmıştır. 1797'de, İngiltere'nin güneyinde yer alan aynı bölgede yaptıkları yürüyüşlerle Coleridge ve Wordsworth, birlikte ürettikleri olağanüstü yıllara adım atarlar; bu gezilerden Dorothy'nin de onlara eşlik ettiği bir tanesinde, Coleridge en ünlü şiiri "The Rime of Ancient Mariner"ni [Kadim Denizcinin Ezgisi] yazar (arkadaşının o yıllarda yazdıklarına benzer şekilde, bu şiir de gezginlik ve sürgün üzerinedir). Coleridge ve Wordsworth kardeşler daha birçok kereler birlikte yürüyüş yaparlar: Göller Bölgesi'nde, William Wordsworth ve küçük kardeşi John'la yaptıkları ve Wordsworth'ün çocukluğunu geçirdiği bu yere dönme kararı aldığı çığır açan gezi bunlardan biridir. Ayrıca, Coleridge ve Southey'in, bu bölgenin kuzeyinde yer

Toz toprak içindeki yollarda uzun uzadıya yürüdükçe, düşüncelerimiz de bu yollar gibi

alan Keswick'e taşındıktan sonra yaptıkları daha kısa yürüyüşler ve William, Dorothy ve bir eşeğin çektiği arabayla birlikte İskoçya'da yaptıkları son ve tatsız yürüyüş de vardır. Bu sonuncusunda, iki şair birbirlerinin sinirine dokunmuş, yollarını ayırmış ve o büyük dostluğu hiçbir zaman yeniden kuramamışlardır. Göller Bölgesi'nde yaptığı yalnız ve spor amaçlı bir gezide Coleridge, Scafell Zirvesi'ne ulaştığı kayıtlara geçen ilk kişi olmuştur. Fakat bu zor tırmanışla kazandığı şanın bir kısmını, aşağı inerken yolda kalıp sonra da dağdan aşağı yuvarlanarak kaybetmiştir. Coleridge, 1804 yılından sonra bir daha uzun yürüyüşlere çıkmamıştır. Her ne kadar onun yazınında yürüme ve yazma arasındaki bağ, arkadaşınınkinde olduğu denli açık seçik ve sıkı değilse de eleştirmen Robin Jarvis, Coleridge'in yürümeyi bıraktığında, kafiyesiz vezni de bıraktığına dikkat çeker.

Daha sonraları yürümeyi bırakacak şairlerin yürüyüş gezilerine katılması, o dönemde yürüyerek yolculuk yapma modasının başladığına işaret ediyor. Hiç de şairane olmayan rehber kitapları literatürü aslında tam da bu noktada yürüyenlere hitaben yazılmaya başlanmıştı. Yürüyüş turu diye bir mefhumun varlığı dahi nasıl yürünmesi gerektiğinin ve yürümenin anlam parametrelerinin belirlenmeye başladığını gösteriyor. Bahçe gezintileri gibi uzun yürüyüşler de anlam ve ifa geleneği ediniyorlardı. Bu olguyu, John Keats'in yürümeyle yaşadığı büyük deneyde görebiliriz. 1818 yılında genç Keats, şairane bir amaçla yürüyüş gezisine çıkar; ona göre böylesi bir keşif gezisi, hem alışılagelmiş bir olgunlaşma ritüelidir hem de duyarlılığını keskinleştirmeye yarayacaktır. "Bir ay içinde çantamı sırtlayıp İngiltere'nin kuzeyi ve İskoçya'nın bir bölümünü yürüyerek gezmeyi planlıyorum – yaşamayı düşündüğüm hayata bir nevi giriş niteliğinde olacak bu gezi; yani yazmak, öğrenmek ve en az masrafla tüm Avrupa'yı görmek istiyorum. Zorlu tırmanışlarda bulutları aşıp öylece var olacağım," diye yazmıştı. Kısa süre sonra bir başka arkadaşına da şunları yazacaktı: "İskoçya'nın dağlık bölgelerinde dört ay avarelik yapmaya kendimi ikna etmemin tek sebebi, Homer okuyacak olsam bile evde kendimi kitapların arası-

tozlandı; aslında, düşünemez olmuş, düşünme sürecimiz çökmüş ya da düşüncelerin o karman

na hapsetmektense bu gezinin bana deneyim kazandıracağını, beni önyargılarımdan arındıracağını, zorluklara alıştıracağını, daha güzel doğa parçalarıyla tanıştıracağını, dimağımı daha büyük dağlarla dolduracağını ve şiirle bağımı güçlendireceğini düşünmemdi." Diğer bir deyişle, zor şartlarda yaşayıp dağlarla haşır neşir olmak şair eğitiminin bir parçasıydı. Yine de Keats, kendisinden sonra gelen diğer şairler gibi sadece belli bir miktar zorluk ve deneyime razıydı. İrlanda'dan, adada karşılaştığı şiddetli yoksulluktan dehşete kapılmış bir halde dönmüştü; yaşadıklarının reddine dair onun yazdıklarını okurken, *Prelüd*'de –ve belli ki Wordsworth'ün yaşamında– önemli bir ânı hatırlamadan edemiyor insan. Wordsworth, devrim askeri Michel Beaupuy'le beraber Fransa'da yürümekteydi; yolun kenarında "yanlarında sürünürcesine yürüyen... açlıktan perişan olmuş bir kız"la karşılaştıklarında, Beaupuy savaşmalarının nedeninin o kız olduğunu açıklamıştı. Wordsworth, yürümeyle zevk ve ıstırap, politika ve manzara arasında bir bağ kurmuştu. O, yürüyüşü, kibar ama kısıtlı olanaklara sahip bahçeden çıkarmıştı ama ardıllarının çoğu, yürüdükleri dünyanın daha büyük bir bahçeden fazla bir şey olmasını istememişlerdi.

çorman malzemesi zihnimizde gitgide yavaşlayan bir tür ritmik tempoda, sadece edilgen

Sekizinci Bölüm

GELENEKSEL DUYGULARLA DOLU BİN MİL: YÜRÜMENİN EDEBİYATI

I- SAF

Varlıklarını sürdüren öteki yürüme biçimlerinden birinin yolu, Thomas Hardy'nin romanı *Tess of the D'Urbirvilles* [Tess: Yalan Bahçesinde Bir Gül] başlarında, romantizmden devralınan geleneklerle çakışmıştır. Tess ve kendisi gibi köylü kız arkadaşları, "toplu yürüyüş" yaparak 1 Mayıs'ı kutlamaktadırlar; baharın gelişinin kırlarda yapılan bir tören alayıyla kutlandığı, Hıristiyanlık öncesinin halen devam eden âdetlerinden biridir bu. Hepsi beyazlar giyinmiş genç kadınlar ve onlardan daha yaşlı birkaç kadın, "kilisenin etrafındaki mahalleyi ikişerli sıralar halinde tören alayı gibi" dolandıktan sonra daha önceden kararlaştırılan çimenlik alanda dans etmeye başlarlar. Onları izlemekte olan "omuzlarında asılı sırt çantaları ve ellerinde sağlam yürüyüş değnekleriyle daha üst sınıftan üç genç adam vardı. Bu üç erkek kardeş tanıdıklarına, Hamsin Yortusu tatilini Vadi'de bir yürüyüş turu yaparak geçirdiklerini anlatıyorlardı..." İnançlı bir din adamının bu üç oğlundan ikisi de vaizdir; dünyanın düzeninden ve kendisinin bu düzendeki yerinden daha az emin olan üçüncüsüyse, yoldan ayrılıp kutlama yapanlarla dans etmeyi tercih eder. Hem tören alayındaki kadınlar hem de yürüyüş turu yapan genç beyler, çok farklı biçimlerde de olsa bir doğa ritüeli gerçekleştirmektedir. Sırt çantalı ve değnekli kostümler içindeki

---

biçimde akar olmuştu. Robin Hood balatlarından bir dizeyi, tıpkı bir makine gibi tekrar edip

adamlar yapay bir biçimde doğaldırlar çünkü onların doğayla ilişki kurmaktan anladıkları boş vakit, gayriresmilik ve seyahattir. Unutulmuş bir geçmişten kendilerine aktarılmış son derece şekilci törendeki kadınlarsa çok doğal bir biçimde yapay davranmaktadırlar. Onların davranışları, yürüyüş turunun özellikle dışında bırakılmış iki şeyi içermektedir; iş ve cinsellik. Ne de olsa, yaptıkları hasat için bereket ayinidir ve bölgenin genç adamları da işlerini bitirince gelip onlara katılacaktır. Nihayetinde doğa, onların tatil yaptıkları değil, yaşadıkları yerdir ve iş, cinsellik ve toprağın bereketi bu hayatın bir parçasıdır. Fakat pagan döneminden kalma görenekler ve köylü törenleri hâkim doğa kültünün parçası değillerdir.

On sekizinci yüzyılda estetik bir kült teşkil eden ve bu yüzyılın sonunda radikal bir külte dönüşen doğa, bir sonraki yüzyılın ortalarında, orta sınıflar için çoktan kabul görmüş bir din halini almıştı; ABD'dekinden daha çok İngiltere'deki işçi sınıfı için geçerliydi bu. Ne yazık ki o da, sırtını dayadığı ya da yerini aldığı Hıristiyanlık kadar sofu, cinselliği dışlayan ve ahlakçı bir dine dönüşmüştür. "Doğa"ya gitmek, romantizm ve transandantalizmin İngiliz, Amerikalı ve Orta Avrupalı varisleri için dinî bir olaydı. "Tropik Bölgesindeki Wordsworth" başlıklı şen şakrak ve şeytanca bir denemede Aldous Huxley, "Ellinci kuzey enlemi dolaylarında, son yüzyıl veya ona yakın bir süredir, Doğanın ilahi ve insanı ahlaken yücelten bir şey olduğu tartışılmaz bir gerçek şeklinde algılanır. İster kendileri akıl etmiş, isterse bir başkasından esinlenmiş olsunlar, sadık Wordsworthçüler için –ki aklı başında insanların çoğu bugünlerde Wordsworthçüdür– kırlarda yürüyüş yapmak kiliseye gitmekle, Westmoreland dolaylarında bir gezi ise Kudüs'e yapılacak bir hac yolculuğuyla eşdeğerdedir."

William Hazlitt'in 1821 tarihli "Yola Çıkmak" isimli denemesi, özel olarak yürüme üzerine yazılmış ilk makaledir ve kendisinden sonra gelen "doğada" yürüme ve yürüme edebiyatı parametrelerini belirlemiştir. "Bu dünyadaki en keyifli şeylerden biri yolculuk yapmaktır; fakat bunu tek başıma yapmayı severim," diye başlar yazı. Hazlitt, yürüyüş esnasında yalnız kalmanın ne-

durduğumuzu fark ettik. –THOREAU, "WALK TO WACHUSETT" [WACHUSETT'E

den daha iyi olduğunu şöyle anlatır: "Doğa kitabını sürekli başkalarına aktarmak gerekeceğinden doğru dürüst okumak mümkün olmayacaktır". Ayrıca, "Kafamdaki dağınık düşüncelerin, anlaşmazlıkların çalılarına ve dikenlerine takılıp kalmalarını değil, devedikeninin alttaki hafif kısmı suyun üzerinde nasıl yüzüyorsa öyle su üstünde kalmalarını isterim." Makalesinin büyük bölümü, yürüme ve düşünme arasındaki ilişki üzerinedir. Fakat doğa kitabıyla baş başa kalma hali pek ikna edici değildir çünkü bu kısa yazı boyunca bile Vergilius, Shakespeare, Milton, Dryden, Gray, Cowper, Sterne, Coleridge ve Wordsworth'ün eserlerinin yanı sıra İncil'in Vahiy Kitabı'ndan alıntılar yapmayı ihmal etmemiştir. Galler Bölgesi'nde yürüyüş turu yaptığında güne, bir gece önceden Rousseau'nun *Nouvelle Heloise*'ını okuyarak başladığını anlatır ve yürüyüş sırasında da Coleridge'in doğa şiirlerinden alıntılar yapar. Belli ki bu kitaplar, doğada yürürken ne gibi bir deneyim (hoş, iç içe geçen düşünceler, alıntılar ve manzaralarla dolu) yaşaması gerektiğini ona izah etmiş, Hazlitt de o deneyimi yaşamayı başarmıştı. Eğer doğa bir din, yürüme de onun en belli başlı töreniyse, o halde bunun gibi yazılar da zaman içinde birikerek bu dinin temel öğretisini oluşturan kutsal yazıtlarıdır.

Hazlitt'in makalesi yeni bir türün temellerini atmıştır. Yürüme üzerine makalelerden oluşan -1920 yılında İngiltere'de, 1934 ve 1967 yıllarında Amerika'da basılan- ve benim kütüphanemde bulunan her üç derlemede de yer almış ve daha sonra bu konuda yazanların çoğu ona atıfta bulunmuştur. Yürüme üzerine yazılmış bu denemeyle, onun betimlediği tür yürüme arasında birçok ortak yön bulunur: Ne denli çok dolaşırlarsa dolaşsınlar, sonunda pek de fazla değişmeden eve dönmeleri gerekir. Hem yürüme hem de deneme hoşa gitmeli, hatta alımlı olmalıdır; bu sayede kimse kaybolup da yolu izi olmayan bir ormanda bitki kökleri ve yağmur suyuyla beslenmek zorunda kalmaz, bir mezarlıkta hiç tanımadığı biriyle sevişmez, kendini bir savaşın ortasında bulmaz veya bir başka dünyaya dair hayaller kurmaz. Yürüyüş gezileri, papazlar ve diğer Protestan din

insanlarıyla özdeşleştirilmiştir ve yürüme üzerine denemelerde de onlarınkine benzer bir ciddiyet söz konudur. Klasik denemelerin birçoğu bize nasıl yürümemiz gerektiğini söylemeden duramaz. Tek başlarına bakıldığında, bunların bazıları oldukça iyi yazılardır. "In Praise of Walking" [Yürümeye Övgü] adlı yazısında Hazlitt'e özgü bir temayı, yani zihnin düşüncelere dalıp gitmesini ele alan Lesli Stephen, "Yürüyüşler, çeşitli anıları birbirlerine bağlayan gözle görünmez bir bağ gibidir fakat yine de her yürüyüş kendi içinde -tam da Aristoteles'in istediği biçimde- bölümler ve felaketler içeren belli bir olay örgüsüne sahip bir dramdır ve haliyle, gündelik hayatın muhtevasını oluşturan tüm düşünceler, dostluklar ve çıkarlarla örülmüştür." Oldukça ilginç bir düşüncedir bu ve akademisyen, Alpler'e tırmanan bir dağcı ve atletik bir yürüyüşçü olarak isim yapmış Stephen da gayet ilgi çekicidir; ta ki, Shakespeare'in, Ben Johnson'ın ve kaçınılmaz olarak Wordsworth'e dek daha birçoklarının yürüdüğünü söyleyene dek. Sonra da ahlak kumkumalığı baş gösterir; Byron'dan söz ederken, "yürümesine imkân vermeyecek derecede topaldı ve bu yüzden kırlarda sıkı bir yürüyüşle bünyesinden atıp kurtulacağı mizacındaki tüm kötü eğilimler beyninde birikip durmuş ve ondaki arızalara, ölüme karşı duyduğu marazi meraka ve insanlardan uzak durma sapkınlığına yol açmıştır. Bu da zamanının en erkeksi zekâsının başarılarını neredeyse berbat etmiştir" der. Laf arasına bir iki düzine İngiliz yazarı daha sokuşturduktan sonra Stephen şu beyanda bulunur: "Yürüme, yazarların her türlü marazi eğilimlerine deva olan en iyi ilaçtır." Sonra da, belli ki hiçbir deneme yazarının karşı koyamadığı öğretici "yapmalı, etmeli"ler gelir. Anıtlar ve tarihi eserlerin, "açık hedefler teşkil etmek yerine yürümenin amacına rastlantıyla dahil olmaları gerektiği"ni yazmıştır.

Robert Louis Stevenson'ın bu hayati kelimeyi telaffuz etmesi o kadar bile uzun sürmez. 1876 tarihli ünlü denemesi "Walking Tours"un [Yürüyüş Turları] daha ikinci ya da üçüncü sayfasında, "Yürüyüş turuna yalnız çıkmak gerekir çünkü işin özü özgürlüktür; durup tekrar yola koyulabilmeli, ister bu yoldan is-

varmıştım. Boş odaları var mı, diye sorduğumda, "İsminiz Bay Trevelyan mı?" diye

ter şu yoldan, isterseniz bir tuhaflığın peşi sıra gidebilmelisiniz. Kendi temponuza göre yürümeli, ne bir yürüyüş ustasına ayak uydurmaya çalışmalı ne de bir kızın size yetişmesini beklemek zorunda kalmalısınız" diye yazar. Arkasından Hazlitt'i hem övüp hem de eleştirmeye koyulur: "Yürüyüş turu teorisini ne denli iyi bildiğine dikkatinizi çekerim... Yine de onun sözlerinde karşı çıktığım, büyük ustanın yaptıklarında aklıma bütünüyle yatmayan bir şey var. Bütün o atlama ve koşmalarını hiç tasvip etmiyorum." Fransa'nın Cevennes sıradağlarında yaptığı ve *Travels with a Donkey*'de [Bir Eşekle Gezintiler] anlattığı kendi uzun yürüyüş turunda Stevenson, yanında tabanca taşıdığı halde sadece göze güzel gelen ve eğlenceli durumlardan bahsetmiştir. Klasik denemecilerin pek azı, ne kendi iyiliğimiz için yürümemizi tavsiye etmekten ne de nasıl yürümek gerektiğiyle ilgili talimatlar vermekten kendilerini alıkoyabilmişlerdir. 1913 yılında, tarihçi G. M. Trevelyan "Walking" [Yürüme] isimli yazısına şu sözlerle başlar: "İki doktorum var; biri sol diğeri de sağ bacağım. Zihnimle bedenim ayrı tellerden çalmaya başladıklarında (üstelik bu ikiz kısımlarım birbirlerine öylesine yakın ikamet ederler ki, birinin melankolisini diğeri hemen kapıverir), çabucak iyileşmek için hemen doktorlarımı çağırmam gerektiğini bilirim... Düşüncelerim, isyan çıkan bir gemiyi ele geçirdikten sonra güvertede azıp tozutan eli kanlı asiler gibi güne başlasa da, akşamleyin hava kararken onları, oyun oynarken itişip kakışan küçük izciler gibi ellerinden tutup eve getiririm."

Bazılarımızın neşeli küçük izcilerden uzak durmak isteyebileceği bu yazarın hiç aklına bile gelmese de, 1918'de yürüme dinine hakaret eden bir başkası bunu düşünmüş olacak. "Going Out On a Walk" [Yürüyüşe Çıkmak] isimli yazısında, İngiliz-Alman hiciv yazarı Max Beerbohm şöyle isyan etmişti: "Ne zaman arkadaşlarımla kır evinde kalsam, yağmur yağmadığı müddetçe her an içlerinden birinin aniden, başka hiçbir durumda kullanmayacağı buyurgan bir ses tonuyla, "Haydi dışarı, yürüyüşe!" diyebileceğini biliyordum. "İnsanlar, yürüyüşe çıkma arzusunun kendisinde soylu ve erdemli bir şeyler olduğunu düşünü-

cevapladılar. "Hayır," dedim, "onu mu bekliyordunuz?" "Evet," dediler, "karısı çoktan geldi."

yorlar galiba." Beerbohm'un dinden sapması daha da ileri gider; yürümenin düşünmeye hiç de yardımcı olmadığını iddia eder çünkü her ne kadar, "bedenin yürüyüşe çıkmasının tek nedeni, yürümenin, soyluluk, doğruluk ve haşin görünüşlü bir azamet için tek başına kesin kanıt sayılması," olsa da, zihin ona refakat etmeyi reddeder. Ancak Beerbohm, oldukça kalabalık ancak karşıt görüşe sahip bir sürünün içinde kendisini duyurmaya çalışan cılız bir sesti.

Atlantik'in öbür yakasında ise, yürüme üzerine yazılan bir deneme yüceliğe doğru bir adım atmıştı ancak Henry David Thoreau bile vaaz verme arzusuna karşı koyamamıştı. 1851 yılında yazdığı "Walking" [Yürüme] isimli denemesine, "Doğayla ilgili, mutlak özgürlük ve vahşilikle ilgili bir şeyler söylemek istiyorum," şeklindeki ünlü sözleriyle başlar çünkü diğer tüm denemeciler gibi doğal yaşamın içinde yürümeyi özgürlükle ilişkilendirmektedir ve diğer hepsi gibi nasıl özgür olacağımızı bize öğretmeye girişir. "Tüm ömrüm boyunca Yürüme, yani yürüyüşe çıkma sanatını anlayan –tabiri caizse başıboş gezinme dahisi– en fazla bir ya da iki kişiye rastladım." Bir sayfa sonra ise: "Belki de en kısa yürüyüşlere bile sonsuz bir macera ruhuyla, hiç dönmemek üzere çıkmak gerek... Eğer anne ve babanızı, abi ve ablanızı, çocuğunuzu ve karınızı ve de dostlarınızı bir daha hiç görmemek üzere terk etmeye hazırsanız; eğer borçlarınızı ödemiş, vasiyetinizi yazmış, tüm işlerinizi yoluna koymuş özgür bir adamsanız, o halde yürümeye hazırsınız demektir." Tavsiyelerin en cüretkârı ve çılgını olsalar da, nihayetinde bunlar da birer tavsiye işte. Biraz sonra o diğer kelime, *gerekir*'e sıra gelir: "Yürüyüşçüler ailesinin bir üyesi olmanız gerekir." Ardından da: "Yürürken geviş getiren tek hayvan olduğu rivayet edilen bir deve gibi yürümeniz gerekir. Gezginin biri, Wordsworth'ün hizmetçisinden, kendisini efendisinin çalışma odasına götürmesini rica ettiğinde kadıncağız, 'Kitaplığı burada ama çalışma odası dışarıda, kırlarda,' diye cevap vermişti."

Her ne kadar yürüme üzerine denemeler, kağıt üzerinde hem bedenin hem de zihnin özgürlüğünü sevinçle karşılıyor gibi gö-

Bunu duyduğuma şaşırmıştım çünkü düğünün o gün olduğunu biliyordum. Kadının, içi içini

rünse de, dünyayı böylesi bir karşılamaya hazırlayan onlar değildi; o devrim çoktan olup bitmişti bile. Aslında, bu özgürlüğün kabul göreceği sınırları belirleyerek o devrimi ehlileştirmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Üstelik vaazların da sonu gelmiyordu. 1970 yılında, Hazlitt'ten bir buçuk yüz yıl sonra, Bruce Chatwin, göçebeler üzerine bir deneme yazmaya yeltenmiş ama sonunda, Stevenson'ın *Travels with a Donkey*'ini de kapsayan dolambaçlı yollara sapmıştı. Chatwin büyük bir hünerle yazıyordu ama –her tür vasıtayı kullanarak sürekli seyahat edilen, üstelik nadiren yalnızca yürünen– göçebeliği, yolculuk amaçlı olabilen veya olmayabilen yürümeden ayırt etmeyi hep reddetmişti. Göçebelikle mirasçısı olduğu İngiliz yürüyüş turları geleneğini aynı potada eriterek aralarındaki ayrımı yok saymakla, göçebeleri Romantiklere dönüştürmüş –ya da hiç değilse romantikleştirmiş– ve kendisini de bir tür göçebe olduğuna inandırmıştır. Chatwin, Stevenson'ı alıntıladıktan az sonra geleneğin gereklerini yerine getirmeye başlar: "En iyisi yürümek. Çinli şair Li Po'nun, 'yolculuğun zorlukları ve sayısız yol ayrımları,' sözlerinin peşinden gitmeliyiz." Ne de olsa yaşam, vahşi doğanın içinde yol almaya benzer. Eğer bunlar biyolojik açıdan doğru olmasa, neredeyse banallik derecesinde evrensel bu anlayış günümüze kadar varlığını sürdüremezdi. Sıkı bir yürüyüş yapmayan devrim kahramanlarımızın hiçbirinin beş paralık kıymeti yoktur. Che Guevera, Küba Devrimi'nin "göçebe devri"nden söz etmişti. Uzun Yürüyüş'ün Mao Zedong'a ya da Hicret'in Musa'ya ne faydalar sağladığına bir bakın hele. Robert Burton'ın da (*The Anatomy of Melancholy*'nin [Melankolinin Anatomisi] yazarı) gayet iyi anlamış olduğu gibi, melankolinin en iyi ilacı hareket etmektir.

Yüz elli yıldır devam eden ahlak dersleri! Beyefendilerin bir buçuk asırdır bitmek bilmeyen telkinleri! Yüzyıllardan beri doktorlar yürümenin sağlığımıza çok iyi geldiğini önemle vurgulamışlarsa da, tıbbi tavsiyeler edebiyat için asla çok cazip olmamıştır. Ayrıca, bazı şeyleri (saldırganlar, çığlar) dışlayacağı kesin olan bir yürüyüş gerçekten faziletli sayıldığı için de,

yiyerek tek başına oturduğunu gördüm; Bay Trevelyan, kısa bir yürüyüş yapmadan o günü

yürüme etrafına çizdikleri sınırları görmekten aciz, vaaz verip duran beyefendilerimiz sadece bu türden yürüyüşleri hararetle tavsiye ederler (kentlerde yürümenin en zevkli yanlarından biri hiç faziletli olmayışıdır). Beyefendiler dememin sebebi, yürüme üzerine yazanların hepsinin sanki aynı kulübün üyesiymişler izlenimi bırakmalarıdır - fakat gerçek bir yürüyüş kulübü değil de, ortak geçmişe dayalı bir tür gizli kulüp diyebiliriz buna. Genellikle ayrıcalıklı ailelerden gelirler (İngiliz olanların çoğu yazarken, herkesin Oxford ya da Cambridge'de eğitim gördüğünü varsayar gibidirler; Thoreau bile Harvard mezunudur), dindarlığa bir miktar eğilimlidirler ve daima erkektiler: Ne dans eden köylü kızlar ne de çıtkırıldım hanımlardır yazanlar ve yukarıda alıntılanan bölümden de anlaşılacağı gibi, geride kalanlar hep kadınlardır, kocalar değil. Thoreau düşüncelilik edip şunları eklemiştir: "Halen erkeklerden çok daha fazla eve kapalı kalan kadın kısmı buna nasıl dayanıyor, aklım ermiyor." Dorothy Wordsworth'ten sonra birçok kadın uzun, yalnız yürüyüşlere çıkmışlardır. Hazlitt'in ayrıldığı eşi Sarah Hazlitt bile tek başına bir yürüyüş turuna çıkmış ve bu yolculuğun güncesini de tutmuştur ama bu günce -zamanın kadın yürümesine dair hemen tüm belgeler gibi- o dönemde yayımlanmamıştır. Flora Thompson'ın mektup dağıtmak için her mevsimde ve her hava koşulunda Oxfordshire kırlarında yürüyerek yaptığı yolculuklar, kır yürüyüşlerinin en büyüleyici tasvirlerinden biridir. Fakat fakir bir kadın tarafından, üstelik işle ilgili (ve cinsellikle de ilgilidir çünkü Thompson'ın sık sık karşılaştığı bir avlak bekçisi ona kur yapsa da istediği sonucu alamaz) yazıldığı için yürüme külliyatına dahil edilmez ve çok farklı konularda yazılarla dolu bir kitabın içine gömülür kalır. On dokuzuncu yüzyılın önemli kadın seyyahları -Tibet'te Alexandra David-Neel, Kuzey Afrika'da Isabelle Eberhardt ve Rocky Dağları'nda Isabella Bird- ve yürüyen tüm diğer kadınlar bir acayiplik olarak algılanır. (Bunun nedenleri daha sonra 14. Bölüm'de tüm ayrıntılarıyla anlatılacak.)

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, yürüyen yazarlar arasında *serseri* kelimesi -*derbeder*, *çingene* ve çok son-

atlatamayacağını söyleyerek kadını Truro'da bırakmıştı. O gece saat on civarında döndü; kırk

raları farklı bir dünyadaki *göçebe* kelimeleri gibi– hem isim hem de fiil haliyle oldukça popülerdi ama eğlence için serseri veya çingene rolüne bürünebilmek de gerçekte öyle olmadığınızı göstermenin bir yoludur. Basitlik istemek için karmaşık, bu tür bir hareketlilik istemek için de yerleşik olmak gerekir. Bruce Chatwin'in aksine, Bedeviler yürüyüş turlarına çıkmazlar. Yirminci yüzyılın başında, Doğu Avrupa, Asya ve Rocky Dağları'nda hayranlık uyandıran uzunlukta yürüyüşler yapan bir İngiliz olan Stephen Graham, her bir seyahati üzerine yazdığı kitapların yanı sıra, *The Gentle Art of Tramping* [Serseriliğin İnce Sanatı] isimli bir eser de kaleme almıştır. Botlar hakkındaki "yürüyüş marşları", "yağmurdan sonra kurulanma" ve "özel mülke izinsiz girenlerin yolu" başlıklı bölümlerle, 271 sayfa boyunca şen şakrak hikâyeler eşliğinde bu sanatla ilgili talimatlar verir. Aralarında bir tek Thoreau düşünürken yolunu kaybedip, sonra da kendisini vazgeçmede, kaderin tezahüründe, unutuşta ve onun eserlerinde nadiren rastlanan bir milliyetçiliğin sözcülüğünü yaptığı şaşırtıcı yerlerde bulmuş gibidir. Fakat sonuncunun sözcülüğünü yapmaya başladığı dönemde, başkahramanları artık silahsız yürüyüşçüler değil sınır kasabalarında yaşayan eli baltalılardır. Belki de bu sınırlamalar deneme türüne içkindir; genellikle sadece cıvıldayan minik konuları barındırmaya müsait edebi bir kuş kafesine benzetilen deneme, aslan ini sayılabilecek romandan ve şiirin uçsuz bucaksız bozkırlarından oldukça uzaktır. Yazma ve yürüme, birbirlerine uyum sağlayacak biçimde indirgenmişlerdi – en azından bu geleneğin dünyanın İngilizce konuşulan bölümündeki ana damarlarından birinde durum böyleydi.

II. BASİT

Yürümenin –en azından kırlarda yürümenin– erdemlerine duyulan inanç hâlâ devam ediyor. Örneklerini her yerde bulmak mümkün. Kısa süre önce, Budizm üzerine bir dergide oldukça

mili rekor sürede tamamladığı için yorgunluktan bitap bir haldeydi. Bu durum, balayları için

can sıkıcı bir tanesine rastladım. Yazıda, liderler yürümeye başlasa dünyanın bütün sorunlarının çözüleceği ileri sürülüyordu. "Belki de dünya barışına giden yol yürümekten geçiyordur. Bırakalım dünya liderleri konferanslara, etrafa güç gösterisi yapan limuzinlerle değil yürüyerek gitsinler. Boyutları ve biçimleri ne olursa olsun, toplantı masalarını kaldırın önlerinden ve Cenevre Gölü kıyılarında buluşsun fikirler." Bir dünya liderinin başından geçen bir başka örnekse, bu fikrin ne denli şaibeli olduğunu anlatmaya yetiyor. Ronald Reagan anılarına, başkanlık döneminin en önemli ânıyla başlamak istedi, diye yazar bu anıları kitaba dönüştürmeye çalışan editör Micheal Korda. Sözü geçen an, Reagan'ın Mihail Gorbaçov'la Cenevre yakınlarındaki ilk buluşmasıydı. Cenevre Rousseau'nun doğduğu yerdir ve Reagan'ın tasvir ettiği sahne de oldukça Rousseau'ya özgüdür. "Reagan, ... zirvenin bir çıkmaza girdiğini fark etmişti. Silahsızlanma konuşurken etrafları danışmanlar ve uzmanlarla çevrili iki lider, yakın bir iletişim kuramıyorlardı. Bunun üzerine Reagan, Gorbaçov'un omzuna dokundu ve onu birlikte yürümeye davet etti. İki adam dışarı çıktılar ve Reagan Gorbaçov'u Cenevre Gölü kıyılarına götürdü." Reagan öyküsünün devamında, "uzun ve kalp kalbe bir sohbet"ten sonra o gün, karşılıklı denetleme ve doğrulama prensiplerinde olduğu gibi nükleer silahsızlanmanın ilk adımlarını atma konusunda da anlaştıklarını anlatır. Korda, bu öyküyle ilgili bir yardımcısına aktardığı itirazında, her ne kadar dokunaklı olsa da bu olayın, Reagan'ın anlattığı şekliyle sorunlu olduğuna dikkat çeker. Gorbaçov ve Reagan birbirlerinin lisanını konuşamıyorlardı. Eğer böyle bir yürüyüş hakikaten gerçekleşmişse, çevirmenler ve güvenlik birimlerinden oluşan bir heyetin de onlara eşlik etmesi ve bu olayı, dostlar arasında bir gezintiden çok resmî tören yürüyüşüne dönüştürmüş olması gerekirdi.

Dünyanın sorunlarının, İsviçre'deki bir gölün kıyısında (üstelik Rousseau'nın doğduğu kentte) yürüyüş yapan iki yaşlı adam tarafından çözülebileceğini öne sürmek, basit, iyi ve doğal olanın halen uyum içinde bulunduğunu ve dünyayı yok etme gücünü elinde bulunduran bu dünya liderlerinin aslında sade insanlar

olduğunu öne sürmek anlamına geliyordu (basit olduklarını ileri sürmek de iyi olduklarını iddia etmekle eşdeğerdi. Yani, iktidarları adil ve başarıları şerefli demekti; ilk Romantik varsayımın arkasında dizili duran bir dizi domino taşıdır bu varsayımlar). Karmaşıklık, bilgiçlik ve toplumu simgeleyen kalabalıktan oluşan asilzadelerin geçit törenine karşı basit erdemlerin estetiği zafer kazanmaya devam ediyordu. Jimmy Carter, başkanlık yemin töreni için gerçekten de Pennsylvania Bulvarı'nı boylu boyunca yürüse de, Reagan Beyaz Saray'ın gösteriş ve şaşaa çıtasını iyice yükselterek, daha önce hiçbir Amerikan Başkanı'nın başaramadığı ölçüde Güneş Kral'a benzemişti. Üstelik bunu da bizlere, kaybolan masumiyetimiz, eğitim ve sanat nedeniyle yozlaşmamız; kırsal değerlere geri dönüş sayesinde toplumun ekonomik ya da farklı türlerde her tür dayanışmasını bertaraf etmemiz üzerine öyküler anlatarak gerçekleştirdi. Kendisini Rousseau benzeri bir yürüyüşçü şeklinde tasvir etmek de bu öykülerden biriydi. Kırlarda yürümenin tarihi, kendilerini dürüst, doğal, tüm insanlığın ve doğanın kardeşi gibi sunmak isteyen ve bu isteklerinden ötürü epey güç sahibi ve karmaşık olduklarını ele veren kişilerle doludur. Fakat kendileri kadar başkalarını da boyunduruk altına alan kanunları çiğnemek ve otoriteye karşı durmak isteyen hakiki radikaller olan başka yürüyüşçüler de vardır.

III. UZAK

Yürüme yazınının on dokuzuncu yüzyıldaki hâkim biçemi yürüme üzerine yazılan denemeler idiyse, yirminci yüzyılda da bu, çok uzun yürüyüşler üzerine yazılan uzun hikâyeler olmuştur. Belki de yirmi birinci yüzyılda yepyeni bir şey karşımıza çıkar. On sekizinci yüzyılda seyahat edebiyatı gayet alışıldık bir şeydiyse de, uzun mesafeleri yürüyerek aşanlar, bu marifetlerinden geriye çok az yazılı belge bırakmışlardır. Wordsworth'ün Alpleri boydan boya aştığı yürüyüş turu, *Prelüd*'de anlattığı şekliyle 1850 yılına kadar yayımlanmamıştı. Ayrıca *Prelüd* tam anlamıy-

düğümle, "Buna da yaşamak mı denir?" dedi Helen. "Sen nasıl olur da?.. Yani yapacak onca

la seyahat edebiyatı sayılmaz. Thoreau, yürüyüşleri sırasındaki deneyimlerini, etrafındaki doğal yaşamı tasvir ederken kullandığı aynı keskin bilimsel zekâyla anlatmıştır fakat bunlar da yürüme edebiyatı olmaktan ziyade doğa üzerine denemelerdir. Sadece yürüme amaçlı uzun mesafe yürüyüşlerinin bilgim dahilindeki ilk kayda değer anlatımı, John Muir'in Indianapolis'ten Florida Keys adalarına, 1867 yılında yaptığı bir seyahati tarif ettiği *Thousand Mile Walk to the Gulf*'tır [Körfezde Bin Millik Bir Yürüyüş] (bu eser, yazarın 1914'teki ölümünün ardından yayımlanmıştır). Onun yürüyerek içinden geçtiği Güney, İç Savaş'ın açtığı halen irin dolu bir yaraydı. Muir'in toplumsal gözlemlerde bulunmayı bitki toplamak uğruna bir kenara bırakması -her ne kadar sayısız eseri arasında bu tür gözlemleri en çok içeren olsa da- İç Savaş tarihçilerine kesinlikle çok asap bozucu geliyordur. Vahşi yaşamla ilgili yazıları nedeniyle Muir, aniden çok cazip bir vahşi yaşam parçasıyla karşılaşınca onun mucizeleri üzerine bizlere vaaz vermek için geri dönmüş bir tür Vaftizci Yahya'ya dönüşmüştür (o bölgenin vahşi olmasının sebebi de, yerli halkın Muir'in gelişinden çok önce zorla yerlerinden edilip kıyıma uğramalarıdır ama bu ayrı bir konu, tabii). Bunun nedeni de, Muir'in Birleşik Devletler'in doğa misyoneri olması ve bitkileri, dağları, ışığı ve çok sevdiği bütün o süreçleri tarif etmek için dine özgü bir dil kullanmasıdır. Thoreau kadar dikkatli bir gözlemcidir ancak her gördüğü şeyde dinî bir anlam bulmaya ondan çok daha yatkındır. Aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın önemli dağcılarından biri olan Muir, yünlü kumaştan kıyafetleri ve tabanı çivili botlarıyla, modern teçhizat sahibi birçoklarının kalkışmaya bile zorlanacağı maceraları başarıyla tamamlamıştı. Wordsworth'ün şiirsel lütfu ve Thoreau'nun radikal eleştiri becerisinden yoksun olan Muir, yine de onların sadece hayalini kurdukları biçimde yürümüştür; haftalarca, vahşi doğanın içinde tek başına, bütün bir dağ silsilesini dost belleyerek ve bir yere karşı tutkusunu politik sorumluluğa dönüştürerek yürümüştü. Fakat tüm bunlar, Güney'de gerçekleştirdiği yürüyüşten onlarca yıl sonra gerçekleşmişti.

---

güzel şey varken, mesela müzik, gece yürüyüşleri...". "İnsanın çalışacağı bir işi varsa güzeldir

A Thousand Mile Walk, yürüyüş üzerine bu tarz tüm kitaplarda olduğu üzere bölümlere ayrılmıştır. Bu tür seyahat edebiyatında, A noktasından B noktasına ulaşmak dışında, bütünlüklü bir olay örgüsü bulunmaz (daha çok içgörü sahibi olanlar ise, yol boyunca yaşadıkları kişisel dönüşümü anlatırlar). Sırf yürümek adına yapılan yürüyüşler üzerine yazılan bu kitaplar, bir bakıma cennetin edebiyatı sayılabilirler; ciddi sorunların yokluğunda ve -sağlıklı, maharetli ve başına buyruk- başkahramanımız ufak tefek maceralar peşinde yola düştüğünde neler yaşanabileceğinin öyküsüdürler. Cennette, sadece kendi düşüncelerimiz, yanımızdakilerin kişilikleri, olup bitenler ve çevremizin görünümü kayda değerdir. Ne yazık ki, uzun mesafe yürüyüşleri üzerine yazanların pek çoğu baş döndürücü düşünürler değillerdir ve bir sokak öteye birlikte yürürken bile size sıkıcı gelebilecek biriyle altı aylık doğa yürüyüşüne çıkmanın sihirli bir deneyim olacağı düşüncesi de oldukça tartışmalıdır. İlgimizi yalnızca çok uzaklara yürüyerek çekebilen kişilerin yürüme üzerine düşüncelerini dinlemek, tek marifetleri pasta yeme yarışmasını kazanmak olan insanlardan yemek üzerine tavsiyeler almaya benzer. Nicelik tek başına yeterli değildir. Fakat Muir, nicelikten çok daha fazlasını bize sunuyor. Çevresindeki doğal hayatın keskin gözlü ve çoğunlukla da sermest bir gözlemcisi olan Muir *A Thousand Mile Walk to the Gulf*'ta neden yürüdüğüne dair bize hiçbir ipucu vermese de, bunun nedeni açıkça, güçlü kuvvetli, fakir ve en çok yürürken tatmin edilebilecek botanik tutkularla dolup taşan biri olmasıdır. Fakat gelmiş geçmiş en müthiş yürüyüşçülerden biri olsa da, yürümenin kendisini nadiren konu edinir. Yürüme edebiyatıyla doğa yazını arasındaki sınırların muğlaklığına rağmen doğa üzerine yazanlar için yürüme -en iyi ihtimalle- zımnidir; yani yürüme, tasvir edecekleri doğayla buluşmak için bir araç olsa da nadiren bir amaçtır. Bedenleri ve ruhları, etraflarındaki doğanın içinde kaybolmuş gibidir. Gelgelelim, cennettekilere mahsus talihi ters dönünce Muir'in bedeni de tekrar görünür olur; parasının gelmesini beklerken açlıktan ölmenin eşiğine gelir ve ardından ölümcül bir hastalığa yakalanır. Thoreau ise,

yürümek," diye cevap verdi adam. "Ha, ben de bir zamanlar böyle saçma sapan konuşurdum

yürüme sırasındaki deneyimlerini çevresindeki doğaya yönelttiğine benzer bir bilimsel titizlikle yazmasına rağmen bunlar yürüme edebiyatı olmaktan ziyade doğa üzerine denemelerdir.

Muir'den on yedi yıl sonra, yirmi yaşlarındaki bir başka genç adam Cincinatti'den Los Angeles'a doğru bin milden fazla bir mesafeyi yürümek üzere yola çıktı. *Tramp Across the Continent*'in [Kıta Kat Eden Derbeder] başında Charles F.Lummis şunları söyler: "Fakat neden derbeder? Yeterince demiryolu ve yataklı vagon yok mu da, illa ki yürüyorsun? Ohio'dan California'ya yürüyerek gitmeyi kafama koyduğumu duyan pek çok arkadaşım böyle söyledi. Büyük olasılıkla sırf zevk için yapılmış en uzun yürüyüş hakkında yazdıklarımı okurken sizin de ilk aklınıza gelen soru bu olacaktır." Yani, yola çıkarken aklında arkadaşları, okuyucuları ve rekor kırmak, tabii bir de zevk almak olduğunu anlamış bulunuyoruz. Ancak sözlerine şöyle devam ediyor: "Ne para ne de zamandı istediğim, sadece yaşamın peşindeydim – sağlıklı olmaya çalışan zavallı birinin istediği anlamda bir yaşamdan söz etmiyorum çünkü sağlığım kusursuzdu ve eğitim görmüş bir sporcuydum. Benim sözünü ettiğim, daha hakiki, daha geniş ve daha keyifli anlamda bir yaşam; toplumun acıklı sınırlarının dışında yaşamak, kusursuz bir bedenle ve aydınlanmış bir zihinle yaşamak... Ben bir Amerikalıyım ve ülkemi –diğer tüm Amerikalılar gibi– bir zamanlar az tanımış olmaktan utanç duyuyorum." Yetmiş dokuz sayfa sonra, ona kısa bir süre boyunca eşlik etmiş biriyle ilgili şunları söyler: "Bütün o uzun yolculuk boyunca karşılaştığım tek hayat dolu, gerçek yürüyüşçü oydu ve yanımda böyle biriyle önümüzde uzanan o buz gibi soğuk milleri aşmaktan büyük bir haz aldım." Lummis kibirli biridir; Batılı kovboyları, çıngıraklı yılanları ve kar fırtınalarını daha iyi kurşun atarak ya da onlara üstün gelerek alt etmesiyle ilgili anekdotlar anlatır. Twain tadında yapmaya çalıştığı esprileri de çoğunlukla bayattır. Fakat insanlara ve güneybatı topraklarına karşı duyduğu büyük –ve o döneme göre sıra dışı– şefkat ve kendisiyle dalga geçtiği tek tük hikâyeler sayesinde kendini affettirir. Dayanıklılık, yön bulma ve uyum sağlama yeteneği

ama bu zırvalardan kurtulmak için icra memurunun kapıyı çalması yetiyor. Adamın

üzerine hayranlık uyandıran bir öyküdür onunkisi. Uzun mesafe yürüyüşleri Kuzey Amerika'da hiçbir zaman yürüme turlarının seçkinliğine erişememiştir. İngiltere'de bir bardan diğerine, bir handan ötekine (ya da bugünlerde bir hostelden öbürüne) geçerek yürümek mümkündür; Amerika'daysa uzun mesafe yürüyüşleri genellikle insanın kendisini el değmemiş doğanın içine bırakmasını ya da hiç değilse İngiltere'yi çok aşan ölçeklerdeki, hiç de çekici olmayan otoyollarla düşmanca kasabalara teslim etmesini gerektirir.

Bu türden uzun mesafe yolculuklarına insanları heveslendiren genelde üç neden var gibidir: bir yerin doğal ya da toplumsal yapısını anlamak, kendini anlamak ve rekor kırmak. Çoğunlukla da bu üç neden bir arada bulunur. Aşırı uzun bir yürüyüşe, çoğunlukla bir hac yolculuğuna çıkar gibi, bir tür inancın veya iradenin kanıtı olduğu kadar hem manevi hem de işe yarar keşifler yapmak amacıyla gidilir. Seyahat etme toplumun genelinde yaygınlaştıkça, seyahat yazarlarının sıklıkla daha uç deneyler ve uzak yerler aramaya giriştikleri de doğrudur. Beriki türden yazıların altında yatan düşünce de, okunmaya değer sayılmak için seyyahtan çok seyahatin sıra dışı olması gerektiğidir (oysa Virginia Woolf, kurşunkalem almak için Londra'da çıktığı bir akşam yürüyüşünden söz ettiği enfes bir deneme yazmıştır ve James Joyce'un yazdığı yirminci yüzyılın en önemli romanı da Dublin'in sokaklarında ıkına sıkına yürüyen tıknaz bir reklam satıcısı hakkındadır). Uzun mesafe yürüyüşleri, yazarların anlatıda sürekliliği yakalamaları için kolay bir yöntemdir. Birkaç bölüm önce öne sürdüğüm gibi, bir yolu öyküye benzetmek mümkünse, o halde kesintisiz bir yürüyüş kolay anlaşılır bir öykü ve çok uzun bir yürüyüş de tam bir kitap meydana getirir. Ya da son dönemde yazılan bu tür kitapların mantığı böyledir ve bir yere kadar da doğrudur bu; yürüyen biri çok fazla şey kaçırmaz, etrafındakileri yakından görür ve kendisini yöreye ve halkına karşı kırılganlaştırır. Öte yandan, yürüyen biri sportif başarıya o denli yoğunlaşabilir ki, –özellikle bir program ya da yarışa ayak uydurmaya çalışıyorsa– çevresinde olup bitenleri gözden kaçı-

parmaklarının Ruskin ve Stevenson ciltlerime değdiğini gördüğüm anda, hayatın gerçek yüzü

rabilir. İlk uzun yürüyüşünü 1958 yılında California'nın doğu bölgesi boyunca kuzey istikametinde yapan ve tabii ki İngiliz olan Colin Fletcher gibiler bu sınırlar dahilinde mutludur. Bu yolculuğun ürünü *The Thousand-Mile Summer* [Bin Millik Yaz] isimli kitabı, bir bakıma yol kumanyalarını andırır; bir ısırımlık idrak anları, ahlak dersleri, su toplamış deriler, toplumsal karşılaşmalar ve işe yarar bazı ayrıntıların tariflerinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Fletcher daha sonra başka yürüyüşler de yapmış ve Graham'a benzer şekilde, *The Complete Walker* [Eksiksiz Yürüyüşçü] isimli, sırt çantalı gezginlerce halen kullanılan bir kitap da yazmıştır. Bir başka İngiliz, John Hillaby, 1968 yılında İngiltere'yi baştan aşağı –bin mil boyunca- yürümüş ve hem bu yolculukla ilgili çok satan bir kitap, hem de diğer yürüyüşleriyle ilgili başka kitaplar yazmıştır.

Peter Jenkins 1973'te Birleşik Devletler'i bir uçtan diğerine üç bin mil yürüyerek geçmek için –*National Geographic*'in desteğiyle– yola çıktığı zaman, ülkeyi bu şekilde kat etmek Amerikan erkekleri için bir yetişkinliğe geçiş töreni sayılıyordu – her ne kadar o dönemde bu yolculuk artık daha çok vasıtalarla yapılıyor olsa da. Kıtayı, hediye paketini saran bir kurdele misali çevreleyen rotayı izleyerek uçtan uca geçmek, onu hiç değilse simgesel olarak kucaklamak ya da fethetmek anlamına geliyordu. O dönemde yeni gösterime giren *Easy Rider* filmi, romandan çok seyahat rehberine benzer şekilde açımlanan Jack Kerouac'ın yol öykülerindeki duyarlılığı taşır gibiydi (Kerouac, *Zen Kaçıkları*'nda [Dharma Bums] şair ve çevreci Gary Snyder'ın kendisini arabadan dışarı çıkartıp dağlara götürdüğünü anlatır). Jenkins toplumsal karşılaşmalar yaşamak için yola çıkmıştı; onun peşine düştüğü Amerika, –Muir'inkinden farklı olarak– yerlerden değil insanlardan oluşuyordu. Durmaksızın kendi öykülerini anlatmaya can atan kişilerle karşılaşan Wordsworth gibi, yoluna çıkan herkesi dinlemeye zaman ayırmış ve naif bir içtenliğe sahip *Walk Across America* [Bir Uçtan Diğerine Amerika Yürüyüşü] ve *Walk Across America II* [Bir Uçtan Diğerine Amerika Yürüyüşü II] isimli kitaplarında onların öykülerini anlatmıştı. Kısmen,

tüm çıplaklığıyla karşımda durur gibiydi ve hiç de güzel bir yüz değildi bu. –E. M. FORSTER,

dönemin genç radikallerinin Amerikan karşıtlığına tepki olan Jenkins'in yolculuğu, Kuzeyli insan hakları aktivistlerince hor görülen beyaz Güneylilerle yakın temas kurmasını sağlamıştı. Yolculukları sırasında, toprağını ekip biçerek geçinen bir Appalachi'linin yanında kalır, yoksul bir siyahi aileyle haftalarca yaşar ve Louisiana'da Güneyli Vaftizci bir ilahiyat öğrencisine âşık olup din değiştirir; onunla evlenir ve yürüyüşüne aylar sonra onunla devam eder. Oregon sahillerine vardığında, yola çıktığından çok farklı biridir artık. Jenkins deneyimlerinin gerektirdiği hızla yol aldığı için onunki gerçekten de yaşamı andıran bir yolculuktur.

Uzun mesafe yürümenin edebiyatı, bir bakıma yokuş aşağı giden bir yol gibidir. Yokuşun bitiminde, spor amaçlı yürüyen ancak çoğunlukla yazar olmayanlar gelir; ne de olsa, altın gibi bir kalemle çelik gibi bacakların bir araya gelmesi oldukça ender bir durumdur. Okuduğum çağdaş uzun mesafe yürüyüşçülerinin (bugünlerde onlardan çok var) en etkileyicisi Robyn Davidson'dır; yola çıkarken niyeti yürümeyle ilgili yazmak olmasa da, üç deveyle birlikte 1700 mil yürüyerek Avustralya çölünü aşıp denize ulaşmasını anlatan *Tracks* [Yollar] isimli kitabında bunu çok iyi başarmıştır (bu yolculuk da Jenkins'inki gibi National Geographic Society tarafından desteklenmiştir). Yarısına vardığında, bu yolculuğun zihni üzerindeki etkisini şöyle anlatır: "Günbegün, aybeay, bitap bir halde günde yirmi mil yürüdüğünüz zaman tuhaf şeyler olmaya başlıyor. Ancak daha sonra geriye dönüp baktığınızda bütünüyle bilincine vardığınız şeyler bunlar. Bir kere, geçmişimde tüm olup bitenleri ve insanları, tüm renkleri Teknikolor bir film gibi en ince ayrıntılarına ve renklerine dek anımsadım. Çocukluğumun çok ama çok erken yıllarında yaptığım ya da kulak misafiri olduğum tüm konuşmaları kelimesi kelimesine anımsamış ve böylelikle, tüm bu olayları sanki bir başkasının başından geçmişlercesine duygusal mesafeyle gözden geçirebilmiştim. Çoktan ölmüş ya da unutulmuş birçok kişiyi yeniden keşfediyor ve tanıyordum... Üstelik mutluydum, o halimi en iyi tarif edebilecek kelime bu." Yazar

bizi, filozofların ve yürüyen deneme yazarlarının alanına, yürüme ve zihin arasındaki ilişkiye geri getiriyor ve bunu da çok az kişiye nasip olacak derecede uç bir deneyim aracılığıyla yapıyor.

1970'ler uzun mesafe yürüyüşlerinin altın çağı olmuştur diyebiliriz; Jenkins, Davidson ve Alan Booth hep 1970'lerin ortalarında yola koyulmuşlardı. Booth'un keyifli *Roads to Sata: A Two-Thousand-Mile Walk Through Japan'ı* [Sata'ya Çıkan Yollar: Japonya'da İki Bin Millik Bir Yürüyüş] yürüme edebiyatının ne denli ilerleme kaydettiğini gösteren bir kilometre taşıdır. Yedi yıldır Japonya'da yaşayan, ülkenin dilini ve kültürünü iyi öğrenmiş bir İngiliz olarak, hiç istisnasız nüktedan ve alçakgönüllüdür; kültüre karşı saygısı vardır ama pek de hürmetkâr değildir ve hem yöreleri anlatmakta hem de komik sohbetleri aktarmakta çok başarılıdır. Yolculuğunu (kirli çoraplar, kaplıcalar, sake ve biraz daha sake, gülünç veya trajik kişilikler, yapış yapış hava, her iki cinsiyete ait çapkınlar) şevkle tasvir eder. Alaycı bir dille, "Doğru dürüst gelişmiş ülkelerde yaşayanlar, yürüyenlere karşı büyük bir şüpheyle yaklaşır ve aynı tutumu köpeklerine de aşılamışlardır," yorumunu yapsa da keyfî yerindedir. Ancak tüm diğer gezi kitapları gibi onunki de aslında yürüme üzerine değildir. Yani, yaptıkları değil karşılaşmaları üzerine bir kitaptır bu, tıpkı *A Thousand Mile Walk to the Gulf*'ın aslında botanik ve doğal olaylarla ilgili oluşu gibi – ayrıca *Yolda* [On the Road] romanı ve *Easy Rider* filmi de yalnızca örtülü bir biçimde içten yanmalı motor ve onun etkileri üzerinedir. Yürüme, bu karşılaşmaları en üst düzeyde yaşamak için bir araçtır ve belki bir de bedeni ve ruhu zorlu bir sınava tabi tutmaya yarar.

Bu sınav, *The Whole Story: A Walk Around The World* [Bütün Hikâye: Dünyanın Çevresinde Bir Yürüyüş] kitabında aktardığı biçimiyle, Ffyona Campbell'ın sayısız yürüyüşlerinde merkezî bir rol oynar. Sert mizaçlı bir askerin kızı olan Campbell, kendisini babasına ve kendisine kanıtlamak için destansı bir yolculuğa çıkmış gibidir; yürüyüşleri –kitabında da bahsi geçen– kız kardeşinin anoreksisi gibi takıntılı bir şeydir onun için. Campbell 1983'te, daha on altı yaşındayken Londra'nın *Evening Standart*

yürüdüğü, ayaklarını sırasıyla yere vurduğu ve bu devinime –kasıtlı ya da kasıtsız– devam

gazetesi desteğiyle ve bir hastane için bağış toplama amacıyla yürüyerek İngiltere'yi boydan boya (bin millik bir mesafe) geçmeyi başarmıştı. Ardından dünyayı çepeçevre yürümeye koyuldu; fakat kelimenin tam anlamıyla çepeçevre değil çünkü birçok yürüyüşçünün anlatılarını birleştiren o kesintisiz çizginin onunla bir alakası yoktur. Campbell kitabının önsözünde, "Guinness Rekorlar Kitabı'na göre dünyayı çepeçevre kat eden bir yürüyüş, aynı yerde başlar ve dört kıtayı geçip toplamda en az 16.000 mil yol aldıktan sonra yine aynı yerde biter," diyor. İki yıl sonra Birleşik Devletler'de, beş yıl sonra Avustralya'da, sekiz yıl sonra –bir uçtan diğerine– Afrika'da yola koyuldu ve İngiltere yürüyüşünden on bir yıl sonra İspanya'nın kuzeyinden Manş Denizi'ne doğru bir yürüyüşle bu turu sonlandırdı. Akla gelebilecek en kesintili dünya turlarından biridir (daha önce turun dışında bıraktığı bölümleri tamamlamak için akabinde uçakla ABD'ye ve Afrika'ya gitmişti) ve tüm bu yürüyüşleri tek bir olay haline getiren şey de sadece oturup hesabını kitabını yapmaktır.

Her ne kadar birçok kitap yazmış olsa da, Campbell'ı yürüme edebiyatına dahil etmek hatadır belki ama yürüme kültürünün bir parçası olduğu da su götürmez bir gerçek. Onun ataları başkalarıdır: On sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki büyük bahislere konu olan yaya sporcularıdır bunlar; bin millerini dağlarda ya da umumi yollarda yürümek hiç fark etmez onlar için. Ne de olsa, Campbell'ın yedi kıtayı kapsayan anlatılarında manzara tasvirine hiç rastlanmaz; Wordsworth'ün mirasından eser yoktur bu kitaplarda. Yine de, yürümenin kurtarıcı rolü ve daha uzaklara yürümenin insanı daha da çok kurtardığı düşüncesi kendi başına buyruk bir hal almıştır. Kuşkusuz, bu da Victoria dönemi mirasının bir parçasıdır ve Victoria dönemi yazarları da Wordsworth'ün mirasçılarıydılar. Önce bir arzuya, sonra da bir başkasına göz dikerek ilerleyen tarihin izlediği dolambaçlı yola güzel bir örnektir bu da. Davidson gibi Campbell de azimlidir ancak büyük bir maceraya atılarak yaralı benliğinin kurtuluşunun peşine düşenler arasında Davidson, daha entelektüel daha fazla içgörü sahibi bir türü

ettiği müddetçe ilerleyebildiği için, ritmik bir ses ortaya çıkar... Hayvanların da kendilerine

temsil eder. Ayrıca edebiyata ve doğaya dair çok daha zengin duyarlılıklara donatılmıştır. Öfkeli yabancılaşmaları arasında pek bir fark yoktur; inatçılığına ve zorlu amacına tutunan çünkü tutunacak başka bir şeyi olmayan genç bir kadın söz konusudur. Jenkins ise daha yumuşak, daha az içine kapalı bir karakterdir ama belki de bunun nedeni erkekler için böylesinin daha kolay olması ya da Jenkins'in arayışta olduğunu gizlememesidir: Ne tür bir hac yolculuğunda olduğunu iyi bilir Jenkins.

Campbell, bir noktaya kadar Walkathon yürüyüşçülerini andırır; o da sıklıkla bir dava uğruna para toplamak için yürür (ya da daha ziyade, destek ekibi, tanıtım ve benzeri masraflar yüzünden oldukça pahalıya patlayan yürüyüş gezilerine maddi kaynak bulmak için sözcülüğünü yapacağı bir dava arayarak yürür). Yine de, günde elli mil yürümek ciddi bir başarı, ertesi gün kalkıp aynı mesafeyi tekrar yürümek müthiş bir şey ve bunu Avustralya çölünde, kötü havada bir yıl boyunca her gün yapmak tam bir zulümdür. Campbell bunu başarmıştı: Kıtanın bir ucundan diğerine 3.200 mili doksan beş günde yürüyerek bir dünya rekoru kırmıştı. Yorulmak bilmeyen bacakları güçlüdür ve akıllarına koyduklarını gerçekleştirme konusunda engel tanımazlar fakat bu yürüyüşlerden geriye başarı duygusundan başka pek bir şey de kalmamıştır; ne bir manzara vardır ne de zevk alma söz konusudur ve çok az sayıda karşılaşma bulunur. 20.000 mil boyunca, acısını yürüyerek geride bırakmak amacıyla kendini anlamak için mücadele verir fakat değerleri konusunda son derece muğlaktır; kimi zaman şirketlerin desteğini ve medyanın ilgisini çekmeye çalışır, kimi zaman da gazetecileri ve kapitalistleri lanetler. ABD'deki ikinci yürüyüşünde araba kullananları aşağılamış fakat ilk yürüyüşünde, destek ekibinin kullandığı bir karavanla ülkenin bir ucundan diğerine taşınmıştır. Kitabı, tüm çabalarına gölge düşüren bir olayla, yerli halklara gösterdiği belli belirsiz hürmeti anlattığı sayısız bölümlerden biriyle son bulur. Öyküde askerler, Avustralya Aborjinlerinden birkaç kişiyi çölde koşu yarışına davet eder ama Aborjinler bal peteği peşine düşünce yarışı bırakırlar. Bu öyküyü anlatırken Campbell, de-

özgü bir yürüme biçimleri vardır ama ritimleri, genelde insanlarınkinden daha zengin ve

ğişmez hedeflerin, nicelikle ilgili deneyimlerin, yarışmaların, rekorların ve hatta rekor kırmanın, dünyada varoluşun çok yanlış bir biçimi olduğunu ve tüm bunları hafife alan Aborjinlerin tarafında bulunduğunu ima eder. İşin trajik yanıysa, hayatı boyunca askerlerin yanında yer almıştır.

Belki de Campbell, yürümenin en saf halinin ne olduğunu bize göstermiştir. Fakat yürümeyi asıl değerli kılan manzaraları, düşündürdükleri, karşılaşmalarıyla saf olmayan halleridir. Gezgin beden aracılığıyla zihin ve dünya arasında bağ kuran ve aklın kendi kendisiyle fazla meşgul olmasını engelleyen şeylerdir bunlar. Bu kitaplar, yürüme mevzunun ne denli kaygan bir zemin olduğunu ve kişinin dikkatini onun üzerinde tutmasının zorluğunu gösterirler bize. Yürüme, genellikle hep başka bir şey hakkındadır - yürüyenin kişiliği, karşılaşmaları, doğa, başarı. O derece ki, bazen yürümekten başka her şey için yürünür. Yine de, tüm bu şeyler -yürüme denemeleri ve gezi kitaplarından oluşan klasik eserler- bir araya geldiklerinde, dolambaçlı yollar izlese de anlamlı olan yürümenin iki yüz yıllık bir nedenler tarihini oluştururlar.

---

daha seslidir; toynaklı hayvanlar sürüler halinde koşar ve bir trampetçi alayını andırırlar.

Dokuzuncu Bölüm

BİLİNMEZLİK DAĞI VE VARIŞ DAĞI

Ffyone Campbell'ın, Avustralya çölünde yarışmak için dosdoğru bitiş çizgisine koşan askerler ve onların, bal peteği toplamak için yarışı bırakan Aborjin rakipleriyle ilgili anlattığı öykü, yürümenin ve yaşamanın bazı farklı biçimleri ve türlü nedenleri olduğunu ima ediyor, ya da en azından bu konuyla ilgili bazı soruları akla getiriyor. Şan kazanmakla kendi halinde keyif almak karşılaştırılabilir mi ya da birbirini dışlar mı? Bir olayın hangi yönleri ölçülebilir ve kıyaslanabilir? Bir yere varmak ve varılacak bir yer olmadan dolanıp durmak ne demektir? Yarışmak bayağı bir istek midir? Askerleri, disiplinin çocukları; Aborjinleri de mesafeli duruşun çocukları olarak mı düşünmeliyiz? Ne de olsa, bazı hacılar için yolculuklarının sonu aynı zamanda manevi takatlerinin de sonu demektir ama eski çağlardaki Çinli bilgelerden tutun da *The Way of a Pilgrim*'i [Hacının Yolu] yazan isimsiz on dokuzuncu yüzyıl Rus köylüsüne dek başka bazı hacılar ve mistikler de hiç durmaksızın ve hiçbir varış noktaları olmadan yürürler. Nasıl ve neden seyahat edildiğine dair bu soruların en ivedi ve en belirgin olduğu alan da dağcılıktır.

Dağcılık, ayaklar veya zaman zaman da elleri kullanarak dağlara çıkma sanatıdır ve her ne kadar sıklıkla tırmanmaya vurgu yapılsa da, çoğu dağ tırmanışı genellikle yürüyerek gerçekleştirilir (iyi tırmanışçılar, bacaklarını olabildiğince çok kullanarak tırmandıkları için de, tırmanmak dikine yürüme sanatı şeklinde de adlandırılabilir). En dik yerlerde, yürümenin düzenli ve yarı

İnsanın en eski bilgisi, çevresinde bulunan, onu tehdit eden ve avladığı hayvanlara dair

bilinçsiz ritmi yavaşlar, atılan her adım yön bulma ve güvenlikle ilgili verilecek ayrı bir karara dönüşebilir ve yürümek gibi basit bir eylem, sıklıkla karmaşık teçhizat kullanılmasını gerektiren ve uzmanlık isteyen bir beceriye dönüşebilir. Bu bölümde, tırmanmayı da içeren dağcılıktan söz edeceğim ancak ayrı bir disiplin olan ve dağcılık içermeyen tırmanışları (kısmen yapay ama geçerli nedenleri olan bir ayrım) bir kenara bırakacağım. Bu son bahsettiğim, gitgide daha zor yüzeylerde tırmanış yapmak için tekniğin muazzam ölçüde geliştiği dağcılık tarihinde, ancak yakın zamanda keşfedilmiş bir kanyon gibidir. Zorluk derecesi son derece yüksek bir tırmanışın uzunluğu, otuz metreden az olabilir ve bilinen bir "sorun" haline gelmiş tek bir hareketi çözmek için çeşitli uygulamalar ve yoğun çalışma gerekebilir. Üstelik geleneksel olarak insanları dağcılığa yönlendiren şey, dağların doğal güzelliğinden alınan zevkse, teknik tırmanışta başka zevkler söz konusu gibidir. On sekizinci yüzyıldan bu yana doğa, manzara şeklinde tahayyül edilegelmiştir ve manzara da hep belli bir mesafeden görülen bir şeydir. Fakat tırmanış, kayayı kişinin burnunun dibine getirir ve onunla bambaşka bir ilişki kurmasına neden olur. Taktik içeren bir karşılaşma, yerçekimi -bazen de faniliğin- insana hissettirdikleri ve insanın bedeninin sınırlarını zorlayarak hareket ederken duyumsadığı kinestetik zevkler de eşit derecede geçerli ve hatta daha az içi boşaltılmış bir doğa deneyimi olabilir. Tırmanış sırasında bazen manzara bütünüyle ortadan kaybolur; en azından, hızla çoğalan kapalı tırmanış salonları için geçerlidir bu. Ayrıca yürümenin teşvik ettiği bilinç durumunda zihin bir yeri kat etme eyleminden uzaklaşıp sonra tekrar ona geri dönebilir; oysa kaya tırmanışının zihinden öyle beklentileri vardır ki, bir keresinde rehberim bana, "Dikkatim bir tek tırmanış sırasında dağılmıyor," demişti. Tırmanışta söz konusu olan yalnızca tırmanıştır. Öte yandan dağcılıkta söz konusu olansa, her şeye rağmen hâlâ dağlardır.

Dağcılığın ve manzara estetiğinin en bilinen tarihi anlatımları şair Petrarch'la başlar; sanat tarihçisi Kenneth Clark'ın deyişiyle, "sırf tırmanmış olmak ve zirvede manzaranın keyfi-

bilgisidir. İnsan, devinim ritimlerinden hayvanları tanımayı öğrendi. Okumayı öğrendiği en

ne varmak için bir dağa çıkan ilk insan"dır o. Petrarch 1335'te, İtalya'daki Ventoux Dağı'na tırmanmadan çok önceleri de, dünyanın başka yerlerinde, dağların doruklarına çıkan başka kişiler olmuştu. Petrarch, Romantik dönemin bir ürünü olan, estetik zevkler peşinde dağlarda gezinme ve dünyevi amaçlarla zirvelere tırmanma alışkanlığına öncülük etmiştir. Dağcılığın tarihi gerçek anlamda, on sekizinci yüzyıl sonunda Avrupa'da başlar; hem merak duygusu hem de değişen duyarlılıklar, bir avuç cesur bireyi sadece Alpler'de seyahat etmeye değil, aynı zamanda bu dağların doruklarına tırmanmaya da teşvik etmiştir. Bu alışkanlık, zamanla, bir dizi beceri ve varsayım içeren dağcılık disiplinine dönüşür – örneğin, bir dağın doruğuna çıkmanın, geçitleri veya bayırları yürüyerek aşmaktan farklı, benzersiz anlamlar içeren bir olay olduğu gibi. Avrupa'da dağcılık, daha ziyade seçkin erkeklerin boş zaman uğraşı ve rehberlerin mesleği şeklinde gelişti; ne de olsa boş zaman uğraşı dediğimiz şey, sırtını büyük ölçüde mesleğe dayıyordu. Kuzey Amerika'da kayıtlara geçen ilk tırmanışları kaşifler ve haritacılar oldukça uzak bölgelerde gerçekleştirmişti (Alplerdeki bazı tırmanışlar, eskiden olduğu gibi şimdi de, aşağıdaki köylerden teleskoplarla izlenebiliyor; Kuzey Amerika'daki bazı tırmanışları yapabilmek içinse ilk olarak doğal yaşam alanlarını haftalar süren yürüyüşlerle geçmek gerekiyor). Tabii, ünlü jeolog ve dağcı Clarence King'in anlattığı hikâyeye göre, King 1871 yılında Sierra Nevada'nın en yüksek zirvelerinden birine, buradaki ilk tırmanışı gerçekleştiriyor olma umuduyla çıktığında, "zirve noktasına yığılmış taşlardan küçük bir tümsek ve bu tümseğin içine sımsıkı yerleştirilmiş, batıyı işaret eden bir yerli okunun sapını," bulur. Romantizm, dağcılığı doğurmadan çok önceleri de dağlar insanların ilgisini ve yürüyüşçüleri cezbetmişlerdi.

Tek başına yükselen bir dağ zirvesi veya yüksek yer, manzara içinde doğal bir cazibe noktası, hem seyahat edenlerin hem de bölgenin yerlilerinin yön bulmak için kullandıkları bir şeydir. Manzaranın devamlılığında dağlar bir kesinti –doruğa ulaşan yüksek nokta, doğal bariyer, doğaüstü doğa– oluşturur. Dağlarda,

eski yazı, hayvanların izleridir; yumuşak zeminde bırakılan bu izler bir tür ritmik belgeydi...

enlemin gözle algılanamayan değişimleri, yüksekliğin çarpıcı bir dönüşümüne yol açabilir. Ekoloji ve iklim büyük bir süratle, ılıman yamaçlardan buzullarla kaplı doruklara dönüşebilir. Önce ormanlık alanlar vardır. Sonra daha yükseklerde, ötesinde hiçbir şeyin yaşamadığı ya da yeşermediği yaşam sınırı diyebileceğimiz çizgi bulunur. 6.000 metrenin yukarısında ise, dağcıların ölüm bölgesi olarak adlandırdığı buzlarla kaplı düşük oksijen diyarı başlar; burada beden ölmeye, bilinç bulanmaya ve iklime en fazla uyum sağlamış dağcılar bile beyin hücrelerini yitirmeye başlar. O yüksekliklerde yok olan biyolojiden geriye, jeoloji ile meteorolojinin daha sert etkileriyle biçimlenmiş, göklerin sarıp sarmaladığı yeryüzünün iskeleti kalır. Dünyanın dört bir yanında dağlar, bu dünyayla öteki dünya arasında bir eşik, ruhlar âleminin yeryüzüne iyice yakınlaştığı yerler olarak algılanmıştır. Dünyanın birçok yerinde, dağlara kutsal anlamlar atfedilir ve ruhlar âlemi ürkütücü olsa da nadiren kötüdür. Hıristiyanlık Avrupası dışında dağları çirkin ve neredeyse cehennemvari yerler şeklinde gören kültür yok gibi bir şeydir. İsviçre'de, mutsuz ölülerin ruhları olan ejderhaların ve Gezgin Yahudinin yükseklerde gezindiğine inanılırdı (Efsaneye göre, İsa'yı aşağıladığı için onun ikinci gelişine dek dünyayı arşınlamaya mahkûm edilen Avare Yahudi karakteri, Avrupalı Hıristiyanların, Yahudilere olduğu kadar dünyayı arşınlamaya da pek iyi gözle bakmadıklarını gösteriyor). Çok sayıda on yedinci yüzyıl İngiliz yazarı, dağlardan duydukları tiksintiyi, "ucube ve gudubet gibi", "yeryüzünün çerçöpü", "biçimsiz şeyler" şeklinde ifade etmiş ve hatta onları, Büyük Sel'in daha önce pürüzsüz olan yeryüzünde yaptığı zarar şeklinde tasvir etmişlerdir. Yani her ne kadar modern dağcılığın gelişmesinde dünyaya Avrupalılar öncülük etmişse de, bu dağcılığı ortaya çıkartan, –dünyanın geri kalanının çoğunun asla kaybetmediği– doğal yerlere karşı takdir duygusunu romantizmin yeniden keşfetmesidir.

Dağ tırmanışı kayıtlara geçen ilk insanlardan biri, M.Ö. üçüncü yüzyılda, yürümesi gerektiğini düşünen alimlerine kulak asmadan savaş arabasını T'ai Shan'ın tepesine süren Çin'in

avlanan sürüdeki hayvanların çokluğu ve artmasını istedikleri kendi sayılarına dair duygular,

"İlk İmparatoru"dur. Daha çok Çin Seddini'nin inşaatını başlatması ve tarih onunla başlasın diye tüm kitapları yaktırmasıyla tanınan İlk İmparator, kendisinden önce bu dağa tırmanmış olanları tarihten silmiş olabilir. O zamandan bu yana, birçok insan T'ai Shan'ın zirvesine yürüdü – yüzyıllardır, dağın eteklerindeki Huzur Şehri'nden yola çıkarak 7.000 basamaklık merdiveni tırmanıyor ve üç adet Cennet Kapısı'ndan geçerek en tepedeki Yeşim İmparatoru Tapınağı'na giriyorlar. T'ai Shan'ın zirvesine ve hac yolculuğu yapılan Çin'deki diğer dağlara yürüyerek çıkan Amerikalı yazar ve Budist Gretel Ehrlich şunları yazmıştı: "Çincede 'hacca gitmek' anlamına gelen ifade, yani ch'ao-shan chin-hsiang'ın tam anlamı 'dağa saygılarını sunmak'tır; sanki dağ, kişinin önünde eğilmesi gereken bir imparatoriçe ya da atasıymış gibi." M.S. dördüncü yüzyılda, çok değişik türde bir hacı Avrasya'nın diğer ucundaki dağlara tırmanıyordu: Hıristiyan hacı Egeria. Bu kadın hacıdan geriye hac yolculuğunun güncesi dışında hiçbir iz kalmamıştır ancak güncesinin el yazmalarından anladığımıza göre, Egeria bir başrahibe ya da buna benzer yüksek mevkide bir dinî kişilikmiş ve o dönemde Hıristiyanlar, Mısır çölünün uzak bir noktasında bulunan Sina Dağı'na hacca giderlermiş. Bölgede yaşayan mukaddes adamlar onun, Mısır'da kölelikten kaçan "İsrail çocuklarının Tanrı'nın dağını tırmanan kutsal Musa'yı bekledikleri uçsuz bucaksız ve oldukça düz vadiden" geçişine rehberlik etmişlerdi. Egeria ve isimsiz refakatçileri Sina Dağı'nın yaklaşık 3.000 metrelik zirvesini yürüyerek –"düz duvara tırmanırcasına, dümdüz yukarı"– tırmanmışlardı. Egeria, "Her yönden tek bir dağı andırıyor fakat yakınına geldiğinizde birçok dağ bulunduğunu görüyorsunuz; yine de, bütün bu dağ silsilesine Tanrı'nın Dağı deniyor," diye not düşmüştü. Egeria için Sina, Tanrı'nın göklerden yere indiği ve Musa'nın On İki Emir'in tabletlerini almak için göğe çıktığı dağdı: Bu dağa tırmanmak Kitab-ı Mukaddes'e inanmanın bir gereği ve o bölgeyi ziyaret etmek de bu inancın en önemli tezahürlerinden biriydi. Egeria'nın zamanından bu yana, Sina Dağı'na da merdivenler yapıldı; on dördüncü yüzyılda yaşamış bir mistik, dinî inancının

insanda iç içe geçmiştir; bu duygu da, ritmik ya da zonklayan kitle şeklinde adlandırdığım,

ifadesi olarak her gün bu merdivenleri tırmanmıştı.

Labirentler ve diğer insan ürünü yapılar gibi dağların da mecazi ve simgesel işlevleri vardır. Varış ve galibiyet düşüncesine, gidilecek daha öte bir yerin olmadığı doruk noktası kadar bariz şekilde karşılık gelen başka bir coğrafi oluşum yoktur (Ancak Himalayalar'da birçok hacı bu dağları tavaf eder çünkü zirvede durmanın günah olduğuna inanırlar). Victoria döneminde yaşamış, yetenekli bir sporcu ve muazzam hırslı Edward Whymper, Matterhorn'un doruğuna vardığı anla ilgili olarak şunları söylemişti: "Artık yukarıda hiçbir şey kalmadı; her şey aşağıda." Bu cümlesinde, mecazi ve düz anlatımın tanıdık bir karışımını kullanmıştı. "Orada bulunan kişi, bir bakıma, tüm arzularına erişmiş biri konumundadır; peşine düşeceği bir şey kalmamıştır artık." Dağların zirvesine çıkmanın cazibesini dilde kullanılan metaforlara bakarak da anlayabiliriz. İrtifa, yukarı çıkma ve yükseklik, başka birçok dilde olduğu gibi İngilizcede de güç, erdem ve toplumsal konumla bağdaştırılır. Bu nedenle birinin kendi alanında en üst mertebede, yeteneklerinin doruğunda, zirveye giden yolda olduğunu söyleriz; uç deneyimlerden, kariyerin doruğundan, hayatta yükselmek veya yukarı tırmanmaktan bahsederiz. Tabii bu arada, sosyal katmanları tırmanmayı, yukarı doğru sosyal hareketliliği, yüce gönüllü ermişler ve alçak serserileri ve şüphesiz bir de üst ve alt sınıfları unutmamak gerekir. Hıristiyanlık kozmolojisinde, cennet bizden daha yukarıda bir yerde, cehennemse altımızdadır. Dante ise Araf'ı, büyük zorluklarla çıktığı koni biçimli bir dağ şeklinde tasvir ederek manevi ve coğrafi yolculuğu iç içe geçirir (modern tırmanışçıların baca diye adlandırdığı bir yerden yola çıkar: "Dar yarıktan yukarı tırmandık/kaya sıkıştırırken iki yanımızdan/ve o yer, ayaklarımız kadar ellerimizi de istedi bizden"). Yukarı doğru yürürken bu metafizik alanların hepsinin içinden geçilir; aynı dağda amaçsızca yapılan bir gezinti çok farklı metafizik diyarlardan geçer.

Japonya'da dağların, –bir alimin deyişiyle– "üst üste açan çiçekler" gibi arazinin dört bir yanına yayılan engin mandalaların merkezi olduğu düşünülmüştür. Mandalanın merkezine yaklaş-

---

topluluğa özgü belirli bir coşku durumuyla ifade edilmiştir. Bu duruma ulaşmak için kullanılan

mak da, ruhani gücün kaynağına yakınlaşmak anlamına gelir fakat bu yakınlaşma dolaylı da olabilir. Bir labirentin içinde, varmak istediğiniz yerin en yakınında bulunduğunuz noktada, ondan en uzakta olabilirsiniz; bir dağı tırmanırken ise –Egeria'nın da fark ettiği gibi– siz tırmandıkça dağ sürekli şekil değiştirir. Şu ünlü Zen öyküsünü bu algı paradoksuyla ilgili bir alegori olarak yorumlamak mümkündür: Zen ustası öğrenimine başlamadan önce dağları sadece dağ olarak görür; öğrenimi sırasında dağlar onun için sadece dağ olmaktan çıkar; öğreniminden sonra ise dağları yine sadece dağ olarak görmektedir. Thoreau da bu olgunun farkına varmış ve şunları yazmıştır: "Bir dağın dış hatları gezginler için her adımda değişir ve sonsuz sayıda görünüme sahiptir; ancak son kertede dağın sadece tek bir biçimi vardır." Bu biçim de en iyi şekilde uzaktan idrak edilebilir. Japon sanatçı Hokusai'nin ünlü *Thirty-Six Views of Mount Fuji* [Fuji Dağı'nın Otuz Altı Görünümü] serisindeki resimlerin biri hariç hepsinde, Fuji Dağı'nın kusursuz konisi, ya tüm heybetiyle yakından ya da küçülmüş haliyle uzaktan karşımıza dikilerek şehri, yolları, tarlaları ve denizi ona göre konumlandırmamızı ve devamlılık içinde görmemizi sağlar. Hacıların dağa tırmandığı sadece tek bir resimde, diğer resimler arasında birlik sağlayan o tanıdık biçim ortalarda görünmez. Bir şeye çekim duyduğumuzda ona doğru yaklaşırız; ona yaklaştığımızdaysa, bizi çeken o görüntü ortadan kaybolur: Öpmek için yaklaştığımızda sevdiğimizin yüzü bulanıklaşır veya parçalara bölünür; Hokusai'nin, dağa çıkan hacıları çizdiği resimde de, Fuji Dağı'nın pürüzsüz konisi, hacıların ayaklarının altından yükselen ve göğü kaplayan sert kayalara dönüşür. Dağın nesnel biçimi, öznel deneyimin içinde eriyip kaybolmuş gibidir ve bir dağa yürüyerek çıkmanın anlamında da parçalanma meydana gelir.

Bir yürüyüşün, yaşamın minyatür haline benzetilebileceğini iddia etmiştim; dağ tırmanışı da daha dramatik bir yürüyüştür: Dağ tırmanışında daha fazla tehlike vardır, ölümün daha çok farkındasınızdır, sonuçtan daha az eminsinizdir ve en tartışmasız varış noktası olan yerde zaferi daha fazla hissedersiniz.

esas araç, her şeyden önce ayakların tekrar eden ve çoğalan ritmiydi. –ELIAS CANETTI,

İngiliz dağcı Charles Montague 1924 yılında, "Kayaları tırmanmak, yaşamınızın diğer alanlarına çok benzer ancak daha basit ve daha güvenlidir, hepsi bu," diye yazmıştı. "Zorlu bir noktayı her geçişinizde yaşamda bir şey başarmışsınızdır." Dağcılığın beni büyüleyen yönü, bir aktivitenin nasıl olup da birbirine hiç benzemeyen bu denli farklı anlamlara sahip olabileceğidir. Hac fikri hemen her zaman orada bir yerdedir ancak birçok tırmanış anlamını spordan ve askerî faaliyetlerden alır. Hac yolculuğunun anlamı, önceden belirlenmiş istikametlere uzanan takdis edilmiş yolları takip etmekte yatar fakat çoğunlukla en saygıdeğer dağcılar, bir güzergâhı ilk kez yürüyen ya da bir zirveye ilk ulaşanlardır ve böylece sporcular gibi rekor kırmış olurlar. Dağcılık, çoğu kez, sömürgecilerin üstlendikleri görevin en saf hali şeklinde de yorumlanmış ve ve bu görevin, maddi kazanımları ya da muhalif şiddeti olmaksızın tüm becerilerini ve yiğitçe erdemlerini kullanıma soktuğu düşünülmüştür (muhteşem Fransız dağcı Lionel Terray'in anılarına *Conquistadors of the Useless* [İşe Yaramaz Şeylerin İstilacısı] ismini vermesi de bu yüzdendir). 17 Mart 1923'te, Everest'e yapacağı keşif tırmanışı için bağış toplamak amacıyla konuşma turları düzenleyen George Mallory, belli ki, neden bu dağa tırmanmak istediğini sürekli sorup durmalarından usandığı bir anda, –kimi zaman bir Zen hikâyesi olarak da alıntılanan– dağcılık tarihinin en ünlü cümlesini sarf etmiştir: "Orada olduğu için." Oysa bu soruya verdiği cevap genellikle şuydu: "İngiliz İmparatorluğu'nu inşa eden ruhun halen yaşadığını göstermeyi umut ediyoruz." Mallory ve ona eşlik eden Andrew Irvine o tırmanışta yaşamlarını kaybetmişlerdi. Ortadan kaybolmadan önce zirveye ulaşıp ulaşmadıkları ise, dağcılık tarihiyle uğraşanlar için halen bir tartışma konusudur (Mallory'nin yara bere içindeki donmuş bedeni yetmiş beş yıl sonra, 1 Mayıs 1999'da bulunmuştu).

Bir deneyimin sayıyla ölçülebilen bölümleri akılda daha kolay kaldığı için, en yüksek zirveler ve en büyük felaketler, kırılan tüm rekorlarla birlikte dağcılığın en bilinen yönleridir – ilk tırmanış, kuzey yamacından yapılan ilk tırmanış, ilk Amerikalı, ilk

Japon, ilk kadın, en hızlısı, şu ya da bu teçhizat olmaksızın ilk tırmanış. Everest Dağı, trigonometri sayesinde ilk kez ilgisini çektiği Batılılar için hep sayıyla ölçülebilen bu gibi yönleriyle önemli olmuştur. 1852 yılında, Hindistan'daki Britanya Trigonometrik Araştırmalar Ofisi'nde çalışan bir memur onların "15. Zirve", Tibetlilerinse "Chomalungma" olarak adlandırdıkları oluşumun, çevresindeki tüm diğer Himalaya zirvelerinden daha yüksek olduğunu hesaplamıştı. Bu hesabı yapan adam zirveye, onun farkına bile varmamış birinin, Hindistan'ın eski baş haritacısı Sir George Everest'in ismini verdi (bu vesileyle dağın cinsiyetini de değiştirmiş oldu çünkü *chomalungma* "bu yerin tanrıçası" anlamına gelir). Yörede yaşayanlar, Chomalungma'yı, o bölgedeki diğer kutsal dağlara göre daha önemsiz bulurlar fakat dağcılık üzerine yazanlar kimi zaman –Güney Florida'yla aynı boylamda bulunan- Everest'i, küre biçimli dünyamız bir piramitmişçesine dünyanın tepesi ya da çatısı olarak adlandırırlar. Çok gezip görmüş dağcı ve ilahiyatçı Edwin Bernbaum alaycı bir şekilde şöyle yazmıştır: "Batı toplumunun bir numara olarak nitelendirdiği herhangi bir şey öylesine vazgeçilmez bir haleyle sarıp sarmalanır ki, diğer her şeyden daha fazla gerçek ya da zahmete değer, hatta tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse kutsal olduğu hissi uyandırır." Üstelik bir numara, genellikle, ölçülüp biçilerek belirlenir. Sporda olduğu gibi dağcılıkta da zaferler birinciler, en hızlılar, en çoklarla ölçülür.

Spor gibi dağcılık da, sadece simgesel sonuçlara ulaşılan bir güç sarfiyatıdır fakat bu simgeselliğin doğası her şeyi belirler. Örneğin, Fransız dağcı Maurice Herzog, dünyanın yedinci en yüksek dağı Annapurna'ya 1950 yılında yaptığı tırmanışı, ciddi bir donma tehlikesi atlatıp tüm el ve ayak parmaklarını kaybettiği ve Himalaya yerlileri tarafından aşağı taşınmak zorunda kaldığı halde bir yenilgi değil, en yüksek noktaya ulaştıkları için büyük bir zafer saymıştır. Belki de bunun nedeni, Egeria'nın Kutsal Kitap için gösterdiği özverinin bir benzerini gösteren Herzog'un tarih için yürümesidir. 1960'ların ortasında David Roberts, Alaska'daki Huntington Dağı'na tarihte düzen-

arka plan olarak dağlar; dağların hayran olunan çoraklığı, güzelliği, verdiği haz; "sen seni bil"

lenen ikinci tırmanışa öncülük etmişti. Kitabı *The Mountain of My Fear*'da [Korkumun Dağı] anlattığı biçimiyle bu keşif gezisi Massachusetts'te, Roberts'ın, dağın fotoğraflarını inceleyip de zirvesine yeni bir rotadan çıkılabileceğini düşünmesi ve daha önce hiç yapılmamış bir şeyi yapma arzusu duymasıyla başlamıştı. Demek ki bu yürüyüş, görsel temsille ve rekor kırarak tarihe geçme isteğiyle başlamış oluyor ve bunun akabinde, aylar süren planlama, fon bulma, gerekli insan gücünü işe alma, ekipmanları edinme ve listeler hazırlama işi geliyordu; bedenin dağla buluşması ise bundan çok sonra gerçekleşmişti. Tarih ve deneyim arasındaki, bir şeye özlem duymakla bellek ve an arasındaki bu gerilimi büyüleyici buluyorum; bu gerilim, her ne kadar tüm insan faaliyetine hâkim olsa da, –deyiş yerindeyse– yükseklerde daha da görünür hale geliyor. Şunu açıklamak isterim: Tarih, diğer benzeri olayların bağlamı içinde konumlanan ve başkalarınca da böyle algılanacağı tahayyül edilen bir olay demektir; kişiye özel davranışların toplumun yaşamında nasıl yer alacağına dair sosyal bir tahayyülden kaynaklanır. Tarih, zihinde en ücra yerlere dahi taşınır; amaç, kişinin edimlerinin orada bile ne anlam ifade ettiğini belirlemektir. Tarihi omuzlarında taşıyanlar için bu yükün ne derece ağır olduğunu kim bilebilir?

Yüksek dağlar, insan yerleşimlerinin çok uzağında oldukları için; mistikler ve kanun kaçakları gözden kaybolmak amacıyla sıklıkla oralara gittiği için; tırmanış "düşüncelerimin başını alıp gitmediği tek zaman" olduğu için, dağlarda tarih yazma isteği paradoksal bir fikir ve dağcılık da paradoksal bir spor gibi gelir bize –spor olduğu kabul edildiği zamanlarda, tabii. Bir dağa tırmanan ilk insan olmak bilinmeyenin alanına girmek demektir fakat amaç o yeri insan tarihinin bir parçası yapmak, bilinir kılmaktır. Dağ tırmanışlarını kayıtlara geçirmeyi ya da isimlendirmeyi reddedenler, kendi dağcılıklarını tarihten bir kaçış olarak görenler de vardır. 1953'te Britanya'nın ilk lisanslı kadın tırmanış rehberi olan Gwen Moffat, insanın dağcılığa başlarken duyduğu hazları kaleme almıştı: "Harekete geçmeden önce, çok zor bir şey yapmak üzere olduğumda duyduğum o tanıdık his

felsefesi; dağlar ve insanlar; mistisizm; dağlara dair romantik duygular, bilimsel tavır; yücelik;

sardı her yanımı. Zihin ve beden rahatlar, kaslar o derece gevşer ki, yüz hatları bile yumuşar ve gözler büyür; vücut hafifler ve esnekleşir – bu koordine olmuş, uysal varlık tırmanışı öğrenmeye hazırdır; tıpkı bir atın sıçramayı öğrenmeye hazır olması gibi. En zor ilk adımın atılmasından hemen önce gelen, olan biteni izleyip anladığımız o nefis anda, neden tırmandığımız sorusunun cevabını da bulabiliriz. Çok zor bir şey yapmak üzeresinizdir; o denli zor ki, başarısızlık ölümle sonuçlanabilir fakat bilginiz ve deneyiminiz sayesinde güvendesinizdir." Moffat ve bir meslektaşı, Skye Adası'ndaki bir dağın sırtında, en yavaş yürüyüş rekorunu kırmak istemişler ve muhtemelen bir tipi sayesinde başarılı olmuşlardı.

Avrupa dağcılık tarihi bir tür yarışmayla başlamıştır. Mont Blanc'a tırmanılmasından onlarca yıl önce, bu dağdan Chamonix Vadisi'ne uzanan buzulla birlikte vadinin kendisi de turistlerin uğrak yeri olmuştu (o tarihten bu yana da halen öyleler). Bölgenin yerlileri –tıpkı Kuzey Galler ve Göller Bölgesi'nin yerli halkı gibi– gezginlerin gitgide artan el değmemiş ve inişli çıkışlı doğa merakının faydasını görüyorlardı. Bu büyüyen turist ekonomisinin bir sonucu da, Cenevreli, yirmi bir yaşındaki seçkinler sınıfına mensup bir bilim insanı olan Horace Benedict de Saussure'ün 1760 yılında bölgeye gelmesi ve buzullardan, yaşamının geri kalanını onları incelemeye adayacak denli etkilenmiş olmasıydı. De Saussure, Mont Blanc'ın yaklaşık 4.800 metrelik zirvesine ulaşacak ilk kişiye cömert bir ödül vereceğini de duyurmuştu. Avrupa'nın en yüksek noktası olan Mont Blanc, dağ kültünün ilk yıllarında bir mıknatıs gibi insanları kendine çekmiş, manzara âşıkları için kültürel bir ikon, Shelley'nin önemli bir şiirinin konusu ve dağcı azminin ilk kıstası işlevini görmüştü. 1786 yılında, o yöreden bir avcının yardımıyla bölge halkından bir doktor zirveye ulaşmayı başardı. Birkaç yıl önce benzeri bir girişimde bulunan dört rehber o denli korkmuşlardı ki, bu dağın tırmanılamayacağını ilan etmişlerdi. Üstelik o dönemde Avrupa'da hiç kimse, söz konusu irtifada insanların hayatta kalabileceğinden emin olamıyordu. Daha sonra kayda değer bir dağ-

dağlardan izlenen gün doğumu; yürüme; dağlar ve kadınlar. –MORRIS MARPLE'IN

cı olacak Eric Shipton, Chamonix'te yaşayan Dr. Michel Gabriel Paccard hakkında şunları yazmıştır: "Keskin zekasını ve dağcılıkta edindiği zorlu deneyimleri, dağlarda hayatta kalma meselesine yöneltti... Şan şöhret peşinde koşmadı ve pek çoğu büyük kararlılık ve fiziki dayanıklılık talep eden serüvenlerinden pek kimselere bahsetmedi. Mont Blanc'a tırmanma isteği, kendi adına ün kazanma arzusundan ziyade Fransa için bir ilki başarma –ve bilime hizmet etme– arzusundan kaynaklanıyordu. Diğer şeylerin yanı sıra, zirvede barometre üzerine gözlemler yapmak için de sabırsızlanıyordu..."

Dört başarısız girişimin ardından doktor, yaşamını avcılık ve kristal toplamakla kazanan yaman bir tırmanışçıyı, Jacques Balmat'ı işe aldı. Ağustosta dolunaylı bir gecede, modern dağcılığa özgü ipler ve buz baltaları olmaksızın yola çıktılar; buzuldaki derin yarları, bir çift uzun sırıktan başka bir şey kullanmadan geçiyorlardı. Daha önceki dört rehberin pes ettiği nokta olan buzdan duvarlarla çevrili derin yarığa, yani yüreklere korku salan Kar Vadisi'ne vardıklarında, Balmat geri dönmek için yalvardı. Fakat Paccard onu devam etmeye ikna etti ve sert rüzgâra karşı karla kaplı bayırdan yukarı tırmandılar. Yola çıktıktan on dört saat sonra, bir öğleden sonra zirveye vardılar; Paccard ölçümlerini yaptıktan sonra geceyi bir kaya çıkıntısının altında geçirmek için inişe geçtiler. Sabah olduğunda her ikisi de rüzgârdan fena halde yanmış ve soğuktan donmuş bir haldeydi. Üstelik Paccard kar körlüğü de geçiriyordu ve bu yüzden aşağı inerken rehberin onun elinden tutup yol göstermesi gerekmişti. Shipton, "Sadece harcanan fiziksel güç açısından bile, Mont Blanc'a bu ilk tırmanış müthiş bir başarıydı," sonucuna varır. Fakat hikâye burada son bulmaz. Entrikacı Balmat, güzergâhı keşfeden ve bu tırmanışa öncülük edenin aslında kendisi olduğu, Paccard'ınsa sırtında taşıdığı bir çantadan fazla bir işe yaramadığı şeklinde söylentiler yaymaya başlar. Hikâyesini, Paccard'ın zirveden yüzlerce metre aşağıda baygınlık geçirdiği için, yalnızca kendisinin tırmanışı tamamladığını iddia etmeye dek vardırır. Hakikatin ortaya çıkması yirminci yüzyılı bulmuş ve gözüpek doktor

dağcılığın kahramanları arasındaki yerini nihayet alabilmişti. Bir dağcı tarih, tanıtım ve ödül uğruna yol arkadaşına ve hakikate ihanet etmişti (bir yüz yıl sonra da kaşif Frederick Cook, Alaska'nın Denali Dağı'na ilk çıkan kişi olduğunu iddia ederek yalan söylemiş ve fotoğraflarda sahtecilik yapmıştı; onun için en mühim şey tarihti; deneyiminse hiçbir önemi yoktu).

Mont Blanc'a tırmanılabildiği kanıtlanır kanıtlanmaz, diğerleri de bu dağa tırmanmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, birçoğu İngiliz olan kırk altı ekip zirveye ulaşmış ve dikkatler Alpler'in öteki doruklarına ve güzergâhlarına yönelmişti. Her ne kadar ondan daha önemli başka dağcılar olsa da, Henriette d'Angeville'e karşı özel bir sevgi beslemekten vazgeçemiyorum. Beni etkileyen, *My Ascent of Mont Blanc*'ın [Mont Blanc'ı Tırmanışım] coşkulu dili de olabilir çünkü bu dil büyük miktarda fiziksel güç sarf ederken ille de stoacı bir ciddiyete bürünmek gerekmediğini kanıtlar; ya da belki de, gerçek dağcılık edebiyatı, çatlaklara el sıkıştırmalar, kaya uzantılarına tırmanmalar, krampon ya da halat volta etme teknikleri ve benzerleriyle dolu bölümler okumayı seven gerçek dağcılar için olduğundandır. 1838 yılında Mont Blanc'a çıktığında D'Angeville kırk dört yaşındaydı ama Alpler'de büyümüş ve daha önceleri de bu dağlarda yürüyüşler yapmıştı. Kitabın hemen başında, kaçınılmaz soruya cevap vermiş, yani neden tırmandığını açıklamıştı: "Ruhun ihtiyaçları vardır, bedenin de öyle ve bunların hepsi kişiye göre değişir... Ben de, akla gelebilecek en cici ya da cazip manzaralardansa doğal ortamların yüceliğini tercih edenlerdenim... işte bu yüzden Mont Blanc'ı seçtim." Daha sonraları, roman yazarı George Sand kadar ünlü olmak için dağa tırmandığı şeklinde yaptığı bir şaka nedeniyle toplumsal horgörüye maruz kalmışsa da, altmış yaşına dek kimsenin ilgisini çekmeden dağlara tırmanmaya devam etmiş ve şunları yazmıştı: "Böylesi projeler için her daim gereken coşkuyla içimi dolduran şey, bu tür bir yolculuğa çıkan ilk kadın olmamın getireceği azıcık ün değil, daha ziyade, yolculuğun sonrasında hissedeceğim ruhen iyi olma haliydi." Onun bu dağ tırmanışı, zorlu bir tırmanışın

Stephen'ın yaşadığı dönemden bu yana, tırmanışa adanmış bir yaşam için öne sürülen izan

öncesinde hazırlanan abartılı alınacaklar listesiyle başlayan ve zaferlerini kutlamak için on rehberiyle birlikte yediği akşam yemeğiyle sonlanan neşeli bir dramdır. Rehberlik, o dönemde çoktan bir mesleğe dönüşmeye başlamış, tırmanış teknikleri ve aletleri de Paccard'ın zamanından bu yana oldukça gelişmişti.

Altın çağlar genelde bir düşüşle sonlanır ve dağcılığın altın çağı da bir istisna olmamıştır. Genellikle, Alpler'in büyük bölümüne ilk kez tırmanıldığı 1854 ve 1865 arasındaki zamanı kapsayan dönem, dağlara tırmanmanın kabul gördüğü ama henüz hiç de popüler olmadığı, esasen bir İngiliz altın çağı şeklinde yaşanmıştı (çok daha fazla sayıda insan zirvelere ulaşmaya çalışmadan Alpler'de yürüyüş yapmaya devam ediyordu). Çağın başlıca ilk tırmanışlarının yarısına yakını, rehberlerin eşlik ettiği kalantor İngiliz amatörlerince gerçekleştirilmişti. Centilmen kulüpleriyle bilimsel cemiyetlerin kırması olarak 1857 yılında kurulan Alpine Club [Dağcılık Kulübü], dağcılık âleminin o denli uzun zamandır kabul görmüş bir parçasıdır ki, tuhaflığı (Kıta Avrupası'ndaki dağlara odaklanan bir İngiliz kulübü olması) üzerine pek az yorum yapılmıştır. Fakat o yıllarda Alpler, bu sporun veya hobinin ya da tutkunun neredeyse tek odak noktasıydı; dikkatin daha uzaktaki ve daha küçük dağlara ve Peak District (Yüksek Bölge) ya da Göller Bölgesi civarındaki teknik anlamda daha zorlu tırmanışlara yönelmesinin zamanı henüz gelmemişti. Kuzey Amerika'daki tırmanışlar ise bunlardan radikal biçimde farklı bir bağlamda gerçekleştiriliyordu. İngilizler arasında bu faaliyetin meraklıları uygulayıcılarından çok daha fazlaydı. Avrupa'da ise dağcılar ve tırmanışçılar, kimi zaman halen ünlenebiliyorlar. Albert Smith'in, 1851 yılındaki tırmanışından esinlenerek yazdığı *Mont Blanc* isimli popüler gösteri yıllarca bir Londra tiyatrosunda sahnelendi ve Alfred Wills'in *Wanderings Among the Alps* [Alplerde Gezinmek] isimli eseri ya da Dağcılık Kulübü'nün *Peaks, Passes and Glaciers* [Zirveler, Geçitler ve Buzullar] isimli serisi ve benzeri kitaplar oldukça beğeni toplamıştı.

Bu tür yazının etkisi altında kalan yirmi iki yaşındaki gravürcü Edward Whymper, Alpleri resmetmek için bir sipariş

sahibi gerekçeler, en iyi ihtimalle az sayıda, nadir ve pek anlaşılır (bkz. Mallory) değildirler...

almayı başarmıştı. Boş zamanlarını bu dağları araştırmakla geçirmiş ve sonunda onları tırmanma konusunda da epey yetenekli olduğu ortaya çıkmıştı. Başka yerlerde de bir dizi ilk tırmanış gerçekleştirmişti ancak onun hayallerine giren aslında Matterhorn'du. 1861 ve 1865 yılları arasında, bu görkemli doruğa çıkan ilk kişi olmak için diğer dağcılarla yarışırken, yedi başarısız tırmanma girişiminde bulunmuştu. Sonunda başarmıştı fakat onun bu başarısının altın çağın da sonu olduğu ileri sürülür. Matterhorn'un fethedilmeyi bekleyen son Alp zirvesi olması nedeniyle, Whymper'in bu girişime daha farklı, daha aleni biçimde hırslı bir ruh kazandırması nedeniyle mi altın çağ sona ermişti yoksa bu tırmanışın yol açtığı felaketten ötürü mü, bunu bilmiyoruz. Sekizinci tırmanışta, zamanın en önemli amatör dağcısı Rahip Charles Hudson, iki diğer İngiliz genç adam ve üç tane de yerel rehber bulunuyordu. İniş sırasında Hudson, iki genç adam ve olağanüstü bir rehber olan Michel Croz birbirlerine iple bağlıydılar ve içlerinden birinin ayağı kayınca hepsi birden düşüp ölmüşlerdi. Bu olay üzerine başlayan Victoria döneminin medya sirkinde, gereksiz yere tehlikeli olduğu için dağcılık bolca lanetlenmiş ve Whymper'le diğer rehberlerin profesyonelce ve etik kurallara uygun davranmadıklarına dair de bolca homurdanılmıştı. Yine de Whymper'in *Scrambles in the Alps* [Alp Tırmanışları] isimli kitabı klasikleşmiştir ve belki de Matterhorn'un Disneyland benzeri bir eğlence parkına dönüşmesinin nedeni de bu kitaptır..

Dağcılığın tarihi ilkler, enler ve felaketlerle dolu olsa da, düzinelerce tanıdık yüzün berisinde, sadece özel ve kişisel ödüller kazanmış sayısız dağcı bulunur. Tarihe geçen olaylar nadiren en sık rastlananı temsil eder ve en sık rastlananlar da nadiren tarihte görünürlük kazanır; bu sık rastlananlar diye adlandırdıklarımız ise çoğunlukla yazın alanında görünür. Dağcılıkla ilgili eserlerin iki ana türünde, yani genelde halkın daha çok okuduğu destansı anlatılar ile çok daha küçük bir okuyucu kitlesinin ilgisini çeken anılar arasında bu ikiliğin bir nevi devamını buluyoruz. Destansı anlatılar, önemli bir zirveyi tırmanmak için

Bu arada, konunun doğa sevgisiyle depek alakası olmadığını görüyoruz. Tırmanış tutkunları,

yapılan kahramanca girişimlerin öyküsüdür; bunlar Tarih ve –neredeyse daima– Trajedi hakkında kitaplardır (yüksek irtifa dağcılığı hakkındaki yazın, bedenin çektiği eziyetlere ve sadece irade gücünün yardımıyla hayatta kalmaya yaptığı vurgu ve donma, hipotermi, yüksek irtifa bunaması ve ölümcül düşme üzerine verdiği tüyler ürpertici detaylarla bana sık sık toplama kampları ve zorunlu tehcirler üzerine yazılmış kitapları anımsatır; aradaki tek fark, dağcılığın gönüllü yapılan ve bazıları için son derece zevkli bir uğraş olmasıdır). Aralarında Joe Brown, Don Whillens, Gwen Moffat, Lionel Terray gibi bazı ünlü dağcılara ait eserlerin de bulunduğu anı kitapları ise, tam tersine neşeli bir dille yazılmışlardır ve güçlükleri hafife alan mizah dolu pastoral güzellemeler tadında okunurlar. Bu anlatılarda, kısa ya da uzun keşif gezilerinden, dostluklardan, özgürlüklerden, dağlara duyulan sevgiden, becerilerin geliştirilmesinden, az hırslı ve çok heyecanlı olmaktan ve çok nadiren de kayalıklarda yaşanan trajedilerden zevk alırız. Bu türdeki en iyi kitapların becerisi, anlattıkları olayın tarihi öneminden ziyade hayat dolu olmalarında yatar.

Genel tarih yerine özel deneyimlerin peşinden gittiğimizde, zirveye ulaşmak bile asıl meramdan daha çok tercihe kalmış bir anlatı olur ve yalnızca yüksek irtifalarda gezinenler hikâyede yer alırlar. Yani, sporu ve rekorları bir kenara bırakmak mümkündür ve bunu yaptığımızda mesafeli duruşun terbiyesi nihai hedef terbiyesini tekrar dengeler. Büyük Bunalım döneminde Oregon doruklarını tırmanarak büyüyen rehber Smoke Blanchard, dağlarla ilgili tüm anı kitapları arasında en sevdiğim *Walking Up and Down in the World*'de [Bir Aşağı Bir Yukarı Dünyayı Dolanmak] şunları yazmıştı: "Yarım yüzyıldır, dağcılığa, piknikle hac yolculuğunun bir araya gelmesi şeklinde yaklaşmak gerektiği düşüncesini yaymaya çalıştım. Dağlara piknik-haccı yapmanın saldırganlığı az, tatminleriyse çoktur. Umarım, ılımlı dağcılığın bir ömür boyu, rekorlar kırmadan mutluluk içinde yapılacak bir şey olduğunu herkese gösterebilirim. Aşk ilişkisini sınıflandırmak mümkün müdür ki?" Şenlikli ve esprili bir karakter olan

genellikle, doğada yürümeyi pek sevmez, hava koşullarına tahammül edemezler ve

Blanchard, dağcı olduğu kadar yürüyüşçüydü ve aktardığı zevkler arasında, Sierra Nevada ve kuzeydoğu eyaletlerinin Pasifik kıyısında yaptığı çok sayıda tırmanışın yanı sıra, Oregon sahili boyunca uzanan ve California eyaletini enlemesine kesen ya da Sierra Nevada'nın doğusundaki Beyaz Dağlar'dan başlayıp denizde son bulan doğa yürüyüşleri de yer alır. John Muir'den Gary Snyder'a dek uzanan Pasifik sahili dağcılarının diğer birçokları gibi, Blanchard da dağcılığa, gezinmekle varmayı buluşturan bir biçimde yaklaşır. Bu yüzden de okyanusun öte tarafına, yani Çin ve Japonya'ya ait daha eski dağ geleneklerini akla getirir.

O şairlerin, ozanların ve keşişlerin övgüler düzdükleri şey, yukarı çıkmaktan daha çok dağlarda olma haliydi. Çin şiirinde ve resim sanatında sıklıkla tasvir edilen dağlar, siyaset ve toplumdan uzaklaşıp düşüncelere dalmanın mekânıydı. Çin'de yollarda olmak övülür (Bir bilge, "'Yollarda olmak' esriklik hali için kullanılan Taocu bir şifredir," der) ancak varmaya kimi zaman kuşkuyla yaklaşılırdı. On sekizinci yüzyılda yaşamış şairlerden Li Po bir şiirine, "Tai T'ien Dağları'nda bir Tao Üstadını Ziyarete Gidip Onu Bulamamak Üzerine" başlığını vermişti. Bu temaya o dönemin Çin şiirinde epey sık rastlanır. Dağlar, o dönemde hem fiziksel hem de simgesel bir coğrafyaya sahipti ve bu nedenle de yürümenin mecazi anlamları vardı:

> İnsanlar Soğuk Dağ'a nasıl gidileceğini soruyor
> Soğuk Dağ? Oraya giden yol yok...
> Beni taklit ederek oraya varmayı nasıl umabilirsin?
> Senin kalbinle benimki birbirine benzemez ki.

Li Po'nun çağdaşı hırpani ve şakacı Budist keşiş Han-Shan böyle diyordu.

Japonya'da ise dağlar, tarih öncesi çağlardan bu yana dinî önem arz etmişse de Bernbaum, "M.Ö. altıncı yüzyıldan önce Japonlar, gündelik dünyanın ötesinde bir âlem olduğu düşünülen ve insanların bulunması için fazlasıyla ilahi addedilen kutsal dağlarına çıkmazdı. Halk bu dağların eteklerinde mabetler inşa

manzaranın ince güzelliklerine karşı kayıtsızdırlar. —DAVID ROBERTS *...güçlüklerin ve*

eder ve dağlara belli bir mesafeden tapınırdı. Altıncı yüzyılda Çin'den gelen Budizmin etkisiyle, tanrılarla hasbihal etmek için kutsal dorukların en tepe noktasına dek çıkılmaya başlandı," diye açıklar. Sonraları, her ne kadar keşişler ve sofular gezinmeye devam etseler de, yollarda olmanın sınırsız coğrafyası, dağlara yapılan hac ziyaretlerinin sınırlı coğrafyasının gölgesinde kalmıştır. Dağlara çıkmak, özellikle, aşağı yukarı bir Budist dağcılık tarikatı olan Shugendō'da ibadetin merkezi unsuruyduBatı dünyasında bu tarikatın en önde gelen akademik uzmanlarından biri olan H.Byron Earhart,"Shugendō'nun her veçhesi, kutsal dağların kavramsal ya da fiziksel gücüyle ve bu dağların sınırları içinde hürmetkar davranmanın faydalarıyla ilişkilidir," diye yazmıştır. Festivaller, tapınak törenleri ve uzun süreli dağ inzivası da Shugendō'nun bir parçasıydı ancak dağlara çıkmak hem rahipler hem de sıradan insanlar için bu inanışın merkezindeydi. Bunun sonucunda bir nevi rahip rehberliği hizmeti baş göstermişti. Dağların kendisiyse Budist mandalaları şeklinde algılanır ve dağa çıkış aydınlanmaya giden altı aşamalı manevi gelişime karşılık gelirdi (aşamalardan biri, tarikata yeni katılanların bir uçurumdan baş aşağı sarkıtılırken günah çıkarmalarıydı). On yedinci yüzyılda yaşamış Zen şairi Başo *The Narrow Road to the Deep North* [En Kuzeye Giden Dar Yol] isimli bir haiku ve seyahat anlatısı başyapıtı eserinde, başıboş dolanırken Shugendō'nun en kutsal dağlarından bazılarına çıktığını anlatır: "Ben... rehberimin refakatinde dağın tepesine doğru sekiz millik zorlu bir yürüyüşe başladım. Sis ve bulutlar arasında, yüksek irtifanın ince havasını soluyarak, buz ve karın üzerinde ayaklarım kayarak yürüdüm; ta ki en sonunda, bulutların içinde açılan bir kapıdan geçip güneşe ve aya uzanıyor izlenimi veren bir yoldan yürüyerek, neredeyse bütünüyle nefessiz ve donmanın eşiğinde zirveye varana dek." On dokuzuncu yüzyılın sonlarında yasaklanmasının ardından Shugendō, Japonya'daki ana dinlerden biri olmaktan çıkmışsa da halen mabetleri ve müritleri vardır. Fuji Dağı önemli bir hac istikameti olmaya devam ettiği gibi Japonlar da dünyanın en azimli dağcıları arasında yer alırlar.

zorlu sınavların baştan çıkarıcılığı, başarının verdiği zevk, kadim yalınlığımızla ilişkiye

Gayet iyi bir dağcı ve şahane bir şair olan Gary Snyder, ruhani ve dünyevi gelenekleri bir araya getirmişe benziyor. Sonuçta Budizmi Asya'da öğrenmiş olmasına rağmen dağcılığı çok daha önce, Oregon'daki Mazamalar'da (1890'larda, Oregon'daki Hood Dağı'nın tepesinde kurulan bir dağcılık kulübü) öğrenmişti. İsmini bir Çin yazıtından alan, *Mountains and Rivers Without End* [Sonsuz Dağlar ve Nehirler] adlı, 1956'da yazmaya başlayıp neredeyse kırk yıl sonra tamamladığı ve bir kitap uzunluğunda olan şiirine yazdığı sonsözde Snyder, "Pasifik'in kuzeybatısındaki karla kaplı yüksek doruklarla tanıştığımda on üç yaşındaydım ve daha yirmi yaşına gelmeden bir dizi zirveye tırmanmıştım bile. On yaşımdan beri Seattle Sanat Müzesi'nde gördüğüm Doğu Asya manzara resimleri de, yine benzer bir coğrafyayla tanıştırmıştı beni," diyordu. Japonya'da geçirdiği yıllar süresince yürüme meditasyonu yapmış, halen yaşayan Shugendō müritleri ile bağlantı kurmuştu ve anlatmaya şöyle devam ediyordu, "Doğada yürümenin nasıl hem bir tören hem de meditasyon olabileceğini görmeme fırsat tanınmıştı. Omine sırtlarına gerçekleştirilen beş günlük hac yolculuğunu tamamlamış ve kadim Budist dağ tanrısı Fudo ile geçici bir bağ kurmuştum. Çok eski zamanlardan beri süregelen bu çalışmada insan, zirveden vadi tabanına dek uzanan yürüyüşü, Vajrayana Budizmindeki rahim ve elmas mandala bölgeleri arasında kurulan ruhani bir bağ şeklinde gözünde canlandırır."

1956 yılında Japonya'ya gitmeden hemen önce, Snyder Jack Kerouac'ı bir gece yürüyüşüne götürmüştü; San Francisco'dan öbür yakaya Golden Gate köprüsü üzerinden geçip diğer yakada bulunan 783 metrelik Tamalpais Dağı'nı aşarak denize varmış ve hemen ardından bütün yolu geri gitmişlerdi. O yürüyüş sırasında Snyder, ayakları ağrıyan refakatçisine, "Kaya hava ateş odunla, yani gerçek maddeyle ne denli yakınlaşırsan, dünya da o derece ruhani oluyor," demişti. Akademisyen David Robertson şu yorumu yapmıştır: "Bu cümle, yalnızca Gary Snyder'ın şiirine ve düzyazılarına hâkim olan ana fikri belirtmekle kalmaz; aynı zamanda, yollara düşen birçok kişinin düşünceleri ve yapıp

geçmek, sıradan ve ehemmiyetsiz varoluşumuzdan kaçış; değerleri, güzelliği, ileri görüşü

ettikleri de bu sabit nokta etrafında dönüp durur. Bu kişilerin yaşamları ve yazınlarının törensel kalbinde atıp duran bir alışkanlık varsa, işte budur: 'Cisimleşme' çabası, yani aynı zamanda hem ruh hem de madde olan şeyle tekrar tekrar yakınlaşmaya çalışmak... Snyder için yürüyüş yapmak, siyasi, toplumsal ve ruhani bir devrimi desteklemenin bir yoludur... Şeylerin esas tabiatı ne Aristotelesvari bir senaryo ne de Hegelvari bir diyalektikte yatar; üstelik insana bir amaç da sağlamaz. Dolayısıyla, kutsal kâse benzeri bir arayış nesnesi de olamaz. Daha ziyade, hep döner dolaşır, durmadan süregider, tıpkı Kerouac ve Snyder'ın yaptıkları yürüyüş gibi ve dahası Snyder'ın yazmayı planladığı ve yürürken Kerouac'a bahsettiği şiir gibi."

O şiir, *Mountains and Rivers Without End*'dir ve içindeki bölümlerden biri "Tamalpais Dağı'nı Tavaf Etmek", 1965 yılında, şimdi bir Zen *roşi* olan Philip Walen ve Allen Ginsberg'le "saygılarını sunmak ve zihinlerini açmak için" yaptıkları bir günlük yürüyüş turunda ziyaret ettikleri yerleri ve söyledikleri ilahileri aktarır. Himalaya tarzı bu tavaf yerel Budistlerce adet edinildiği biçimde dağın eteklerinden Tam'ın doğu zirvesine ve oradan tekrar aşağıya uzanan ve yılda birkaç kez yapılan yirmi beş kilometrelik ve on duraklık yürüyüşe dönüşmüştür (bu yürüyüşe dair Snyder'ın "Dumanlı Ayı Sutrası"nda yaptığı espri, ben orada yürüdüğümde de, son durakta şiirin ismine uygun şekilde yerleri kaplayan sigara izmaritleriyle geçerliliğini koruyordu). Zirve bir doruk değil, bu güzergâhta bulunan ve çoğunlukla Asya kökenli dinî kaynaklardan esinlenilen yorumların spiraliyle dağı sarmalayan on duraktan yalnızca biridir. Dağlar, Snyder'ın şiirinde tekrar tekrar karşımıza çıkan bir temadır. Bir keresinde, Muir'in Ritter Dağı'na çıkışını tasvir ettiği anlatıyı şiirleştirmek amacıyla yeniden düzenlemiş, Han-Shan'a öykünerek kendi *Cold Mountain Poems*'ini [Soğuk Dağ Şiirleri] yazmış ve yalnızca dağlara tırmanmanın ve dağlarda yürümenin değil, yangın kulesi bekçisi ve yol açıcı olarak dağlarda yaşamak ve çalışmanın da nasıl bir şey olduğunu anlatmıştır. Snyder, *Mountains and Rivers Without End*'de şöyle der: "Fiziksel anlamda uzamı

keşfetmek. Bunlar için yaşamaya değer – bir ihtimal, ölmeye de. HAMISH BROWN,

alıp Mahayana Budist felsefesindeki ruhani anlamına, yani boşluk (ruhani şeffaflık) olarak uzama dönüştürüyorum." Kitap, ilk bakışta uzun uzadıya bir manzara tasviri olduğu izlenimi veren fakat aslında bir Çin resminin betimlemesi olan bölümle başlar ve Snyder resimler, kentler, el değmemiş doğa gibi her tür mekânda aynı coşkuyla yol alır. "New York Bedrock'ta Yürümek/ Bilgi Denizinde Capcanlı'da, Manhattan'ı baştan aşağı dolaşırken Avrupa'dan gelen yerleşimcilerle Amerika Yerlileri'nin ilk karşılaşmalarını düşünür, gökdelenleri şirketlerin tanrıları olarak görür ("Mal Paylaşım tanrısı" ve "Old Union Karbür tanrısı"); ağaçları, "otuz beşinci katta" yuva yapmış gökdoğanları, "sarp dağlar arasındaki geçitler ve payandalar" oluşturan binalarla dolu caddelerin kanyonlarında gezinen evsizleri görür. Fakat uzun başlıklı kısa bir şiirinde, "Otuz Bir yıl Sonra Sierra Matterhorn'u Tekrar Tırmanmak Üzerine"de belirttiği üzere, gerçek dağlardan Manhattan'dan alamadığı bir haz alır:

> Dağdan dağa
> Yıldan yıla yıldan yıla
> Hâlâ âşığım.

İSKOÇYA'DAKİ 279 MUNROE'NUN –YA DA 3.000 METREDEN YÜKSEK ZİRVELERİN–

Onuncu Bölüm

YÜRÜYÜŞ KULÜPLERİ VE ARAZİ SAVAŞLARINA DAİR

I. SİERRA NEVADA SIRADAĞLARI

Kahve fincanının üzerine eğilmiş duran Micheal Cohen, "Sierra Nevada sıradağlarında mükemmel bir gün daha," cümlesini iğneleyici bir tonda söylemeyi başarmıştı. Ben de çay fincanımın üzerine eğilmiş, gölün üzerine pırıltılar saçan sabah ışığını izliyordum. Sierra Nevada sıradağlarının doğu yamacında ve Yosemite Ulusal Parkı'nın bulunduğu dağlık bölgenin biraz daha güneydoğusundaki June Gölü kıyısında, Cohen'in kulübesindeydik. Valier Cohen daha uyanmamıştı ve ben de sabahın o erken saatinde henüz tam uyanmış sayılmazdım. Micheal'ın neden durup dururken, "Sierra Kulübü, kurucusunun John Muir olduğunu söylemeyi tercih eder ama kulübün asıl kurucusu California kültürüdür," dediğini anımsamıyorum. Bizler de aslında o kültürün birer ürünüydük. Cohenler, Los Angeles civarında büyümüş ve çocukluklarından bu yana Sierra'da çokça zaman geçirmişlerdi. Babamın anne ve babası, Los Angeleslı göçmenlerin kurduğu yürüyüş kulüplerinde tanışmış olsalar da ben, ne Cohenler kadar kendini doğanın keşfine adamış ne de o denli atletik biri değildim. Sierra'nın yüksek kesimleri hiç tartışmasız Cohenlerin uzmanlık alanıydı; burada kayak yapmış, tırmanmış, yürümüş, çalışmış ve hatta otuz yıl önce burada evlenmişlerdi. Ben de bu yüzden, o günkü yürüyüşümüzün istikametini seçme işini onlara bırakmıştım.

Ağustosun ortasında, gökyüzünde tek bir bulutun bile görülmediği muhteşem bir gündü. Kış öylesine uzun ve bol yağışlı geçmişti ki, çayırlar hâlâ yeşil ve kır çiçekleriyle kaplıydı. Bir de diğer yürüyüşçülerle. Valerie, Tuolumne Çayırı'nın güneybatısından başlayan patikadan aşağı iyi bir hız tutturmuş bize öncülük ediyordu. Çam ağaçları arasından geçtiğimiz bir iki kilometre boyunca, bu patikada orman bekçiliği yaptığı ve dağlık bölgenin tüm bunak ve bağımlılarıyla uğraşmak zorunda kaldığı günlerde başından geçenleri –hatırım için– aktardı. Patikanın çiğnene çiğnene onlarca santim derinliğinde bir hendeğe dönüştüğü çayırlık alandan geçerken, bir seferinde kampçıların kendisine gelip geceyi ayakta geçiren ve daireler çizerek yürürken kendi kendine konuşan kamp alanındaki bir kaçığı şikâyet ettiklerini anlatmıştı. Sonradan adamın oldukça ünlü ancak akli dengesini yitirmiş bir matematikçi olduğu ortaya çıkmıştı. Bu öykü zincirinin halkalarından birinde (bebek bakıcısı ile gelin mantarları hakkındaki öykü sırasında olabilir), Micheal şöyle bir yorumda bulundu: Doğanın bizi mutlu etmesi gerektiği düşüncesi yüzünden, umutsuzca mutluluğu arayan insanların yolu hep oraya düşüyordu. Böylelerinin yolunun, her yıl birkaç milyon diğer insanla birlikte, Yosemite Ulusal Parkı'na, yani dünyanın en ünlü ve en çok ziyaret edilen doğal hayat alanlarından birine düştüğü kesindi.

Yosemite, aynı zamanda önemli bir tarihî miras alanıdır ve bu miras sadece yürüyüş, dağcılık ve çevre hareketleri tarihiyle sınırlı değildir. Şanslıydım; Micheal, hem Sierra Kulübü'nün tarihini hem de John Muir'in bir fikir adamı olarak biyografisini yazmıştı. Yani, Mono Geçidi patikasında yürürken aynı zamanda onun uzmanlık alanını kat ediyorduk. On dokuzuncu yüzyılın başlamasından hemen önce, Pennine Dağları'nı tek başlarına yürüyerek geçen Dorothy ve William Wordsworth, kırsal kesimin oldukça tenha bir bölgesinde, pek rağbet görmeyen bir meşgale seçmiş yalnız insanlar gibi gelir bize. Yosemite Ulusal Parkı ve Sierra Nevada sıradağlarında 1868'de, yani California'ya varışından onyıllar sonra amaçsızca gezinen John Muir'in, tek

izleyerek çölü baştan başa geçmekten, ormandaki çalı çırpı içinde kıvrılarak ilerleyen bir

başına yol alma geleneğinin bir parçası olduğunu düşünebiliriz. Etraflarındaki herkes çıkarlarının peşindeyken, bu geleneğe ait kişiler estetik olanın peşine düşmüşlerdi. Ancak Muir, Micheal'ın da söylediği gibi, Sierra Kulübü'nün kurucularından biriydi – belki de tek kurucusuydu. Bu kulüp, doğal hayatın değişmeden korunması için gösterdiği çabalar aracılığıyla (patikaları bunun dışında tutmak gerekir, çünkü kulübün ilk dönemlerindeki en önemli faaliyetlerinden biri yeni patikaların açılmasıydı), toplumsal hayatın değişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Wordsworthlerin ıssız kış yürüyüşlerine başlamalarından yaklaşık bir yüz yıl sonra ve bizim Cohenlerle birlikte araç yolunun telaşını geride bırakarak yürüyüşe başlamamızdan neredeyse yüz yıl önce, doksan altı Sierra Kulübü üyesi (bu sayıya başkanları Muir de dahildi) tam iki hafta boyunca Tuolumne Çayırı'nda yürümüş, tırmanış yapmış ve kamp kurmuştu. Temmuz 1901'deki o ilk Sierra Kulübü Dağ Yolculuğu, doğada yürüyüş yapma zevkinin tarihinde önemli bir kilometre taşıdır ancak bunun gibi başkaları da vardır: Kulüp Sekreteri William Colby, "Bu tür çevre gezintileri eğer doğru şekilde gerçekleştirilirlerse, ormanlara ve dağlarımızın diğer doğal unsurlarına karşı doğru tür bir ilginin uyanmasına büyük katkı sağlayacaklardır. Aynı zamanda, üyelerimiz arasında dostluk ve dayanışma ruhunun yaratılmasına da yardımcı olacaklardır. Mazamalar Kulübü ve Apalaçya Kulübü, uzun yıllardan beri bu gibi gezilerin ne denli başarılı ve ilginç olabileceğini bize gösterdiler," diye yazmıştı. Yürüme, kültürün o denli ayrılmaz bir parçası haline gelmişti ki, yürüyüş kulüpleri sayesinde değişimin altyapısını inşa edebilecekti.

İngiliz dağcılar 1857 yılında Dağcılık Kulübü'nü kurduktan sonra, açık havada yapılan etkinliklerin sayısı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın her yerinde artış göstermişti. Dağcılık Kulübü ve Apalaçya Kulübü gibi birçokları, bir sosyal kulübün verdiği zevkleri bilimsel bir topluluğun yayınları ve keşifleriyle birleştirmekteydi. Ancak Sierra Kulübü diğerlerinden farklıydı. "Ormanlara ve diğer doğal unsurlara karşı doğru tür bir ilgi," kulübün ideolojisine içkin, politik bir ilgiydi. Dağcılık ve yü-

güzergâha dek. Kayalık uçurumlardan ve kayşattan aşağı inmek kendi içinde bir uzmanlık

rüyüş birçok kulübün esas amaçlarıydı ancak Sierra Kulübü iki hedefli bir örgüt şeklinde kurulmuştu. Muir ve ressam William Keith ile avukat Warren Olney gibi bazı arkadaşları 1890 yılında, Yosemite Ulusal Parkı'nı, parkın kereste ve mineral kaynaklarını talan etmek isteyen girişimcilerden nasıl koruyacaklarını tartışmak amacıyla toplantılar düzenlemeye başladılar. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde dağcılık kulübü kurmayı düşünen profesörlerle birleştiler ve yeni örgüte keşfedecekleri sıradağların ismini (tıpkı ismini üyelerinin yaşadığı bölgedeki dağlardan alan Appalachian Kulübü gibi) vermeyi kararlaştırdılar. Böylece, Haziran 1892'de Sierra Kulübü kurulmuş oldu.

Dünyaya bir bahçe muamelesi yapmak esasında apolitik bir tutumdur; onun gerçekten bir bahçeye dönüşmesini engelleyen sorunlara sırt çevirmektir. Ancak dünyayı bir bahçeye dönüştürmeye çalışmak politik bir girişimdir ve dünyanın dört bir yanındaki eylemci kimliği öne çıkan yürüyüş kulüpleri bu seçimi yapmışlardır. Doğada yürüyüş yapmak uzun süreden beri az çok erdemli bir eylem olarak kabul görmekteydi ancak Muir ve kulübü, nihayet, bu erdemi toprağın savunusu şeklinde tanımlamayı başarmışlardı. Bu tanım, yürüyüşün sürekli kendini yenileyen bir erdem olmasını sağlarken, kulübün varlık nedenini de güvence altına alıyor ve onu ideolojik bir kuruma dönüştürüyordu. Yürüyüş (veya kulübün deyişiyle doğa yürüyüşü ya da dağcılık), kulüp için dünyada varoluşun en ideal biçimine dönüşmüştü: açık havada, bir şey üretmeden ya da bir şeyleri yok etmeden, insanın sadece kendi ayaklarından medet umarak var olması. Kulübün amacı kuruluş tüzüğünde, "Pasifik Kıyısı'nın dağlarını keşfetmek, erişime açmak ve bu dağların keyfini sürmek; bölge dağlarıyla ilgili güvenilir bilgiler yayımlamak; Sierra Nevada sıradağlarının ormanlarını ve diğer doğal unsurlarını korumak amacıyla halkın ve hükümetin desteğini ve işbirliğini sağlamak," şeklinde ifade edilmişti.

En başından beri, Sierra Kulübü'nün çok sayıda yapısal çelişkileri vardı. Kulüp, dağcılık ile koruma amaçlı cemiyet karışımı bir örgüt olarak kurulmuştu. Bunun nedeni, Muir ve bazı diğer

alanıdır. Düz kaya parçalarında ve küçük, gevşek taşlarla kaplı yamaçlarda -sürekli değişen-

kurucuların, vaktini dağlarda geçiren insanların dağları seveceğini ve bunun da etkin bir sevgi olacağını düşünmeleriydi; yani, dağları kurtarmak için politik mücadeleye katılmaya istekli bir sevgi olacaktı bu. Her ne kadar bu varsayımın doğruluğu zaman içinde kanıtlandıysa da, dağ sevgisi hiçbir politik boyut taşımayan çok sayıda dağcı yanı sıra, çeşitli nedenlerden dolayı uzak yerlere seyahat etmeyen çok sayıda çevreci de bulunmaktadır. Bir diğer çelişki de, çevre talanının çoğunlukla ekonomik büyüme adına yapılmasıyla bağlantılıydı. Bu orta sınıf kulübü, ismini koymaya cesaret edemediği bir savaşın, yani kalkınma ve serbest girişim adına doğanın sömürülmesine karşı verilen bir savaşın içinde, kendisini sayısız çatışmalara taraf olarak buldu. John Muir insanmerkezciliğe karşı tavır almıştı; yani, ağaçların, hayvanların, minerallerin, toprağın ve suyun insanların değil yok etmesi, kullanımı için bile yaratıldığı düşüncesine karşı bir duruş sergiliyordu. Ancak vahşi doğayı toplum ve ekonomiden ayrı bir alan şeklinde konumlandırmakla, toprak ve para politikalarına dair daha genel anlamda bir şeyler söylemekten kaçınmış oluyordu. Kuruluşundan beri kulüp, çoğunlukla, güzel yerlerin sömürülmesi suretiyle dinlenme alanlarının yok edildiği yönünde daha ılımlı ve insanmerkezli bir savın sözcülüğünü yapmıştı. Sonunda anlaşıldı ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında komşu bölgedeki Hetch-Hetchy Vadisi'ni San Franscisco'nun su rezervuarına dönüştürmek amacıyla inşa edilen baraj için öz kaynakların çıkartılması vadiyi ne kadar tahrip ettiyse, dinlenme faaliyetleri de Yosemite Vadisi'ni o derece tahrip etmekteydi. Doğa bir zevk kaynağı değil de bir gereklilik şeklinde tahayyül edilmeye başlandığında, kuruluş tüzüğündeki "erişime açmak" maddesini iptal eden kulüp önce türlerin, ardından ekosistemlerin ve sonunda gezegenin hayatta kalmasının savunuculuğunu yapmaya başladı.

Ancak Temmuz 1901'de ilk Dağ Yolculuğu'na çıkıldığında, Sierra Kulübü'nün asıl dertlerinin çoğu ve bu dertlerin dönüşümü için henüz daha vakit vardı. O zamanlar dünya şimdikinden çok daha büyüktü ve daha az kat edilmişti ve kulübün üyeleri, erişimi görece daha kolay Yosemite Vadisi'nden Tuolumne

---

düzensiz dans adımları atmak gerekir. Nefes ve göz, daima bu düzensiz ritmi takip eder. Hiçbir

Çayırı'na yürüyerek üç günde geçtiler. Bu yürüyüşte onlara sobalar, battaniyeler, kamp yatakları ve bol miktarda yiyecek taşıyan katırlar ve atlardan oluşan koca bir karavan eşlik etmişti (şimdilerde Tuolumne Çayırı'na vadiden arabayla sadece birkaç saatte ulaşılabiliyor). Çayıra geldiklerinde, büyük bir kamp kurarak buraya yerleştiler. Bu kamptan yola çıkan küçük ekipler civardaki dağlara ve kanyonlara geziler düzenliyordu. Açgözlü Yankeelerin California bölgesini vahşice ele geçirdiği dönemle, daha sonraları eyaletin aşırı geliştiği dönem arasında kalan tuhaf dinginlikte bir zamandı bu. İlk Dağ Yolculuğu turuna katılanlardan Ella M. Sexton şöyle yazmıştı: "Kimi zaman zor saatler geçirdiğimiz de oldu; demir uçlu sopalar, öğlen yemeği için azıklarımız ve Dana Dağı'nın sivri doruklarını, gevşek zeminli yamaçlarını ve karlı tepelerini fethetmek için cesaret dolu yüreklerimizle yola çıktığımızda gerçek dağcılar biz 'acemi izcilere' küçümseyen bakışlar atıyorlardı... Tırmanışçılar, dağın eteklerine uzanan on uzun mili, ardından gelen zorlu tırmanışı ve kampa dönüş yolunda yorgun argın bir on mili daha kat ettikten sonra o denli gecikmişlerdi ki, kurtarma ekipleri yola düşerek dere geçişlerinde ateşler yakmak zorunda kalmıştı. Grubun son üyesi derme çatma bir salla nehri geçtiğinde saat dokuzu bulmuştu bile." Köprüsüz nehirler ve haritalandırılmamış güzergâhlar zamanında bu bölge, bugün olduğundan çok daha vahşiydi. Kulüp üyeleri, balıkçılar ve hayatta kalabilen Kızılderililer haricinde çok az kişi buralara girmeyi göze alabilirdi. İlk kurulduğu yıllarda, dönemin önde gelen dağcılarından birçoğu da kulübün üyeleri arasında bulunuyordu ve birçok ilk tırmanışa bu dağcılar öncülük etmişti.

Ancak dağlara doğru düzenlenen bu büyük keşif seferlerinin gerçek tadını alabilmek için sıradan insanların deneyimlerine bakmak gerek. Nelson Hackett, iki kadın öğretmeni sayesinde bu gezilere ilk katıldığında halen bir lise öğrencisiydi ve bu deneyim tam da hedeflenen amaca ulaşmıştı: Artık Nelson da, doğasever eylemciler topluluğunun bir parçasıydı. İlerde, *Sierra Kulübü Bülteni*'nin editörü ve kulübün yönetim kurulunun üyesi

zaman tempolu ya da yeknesak değildir; -küçük sıçrayışlarla- esneyip bükülür. Sağa sola

olacaktı. 1908'de Sierra'daki Kings Kanyonu bölgesine düzenlenen Dağ Yolculuğu sırasında ailesine yazdığı bir mektupta kulübün üyelerinden bahsetmişti: "Bay Colby şimşek hızında yol alıyor ve Bay Parsons çok şişman ve çok yavaş. Anlayacağınız, herkesin yürüyüş hızına eşlik edecek biri var. Tabii, önünüz sıra giden yarım düzine kişi varsa, onların bıraktıkları izler sayesinde patikayı kaybetmek gibi bir tehlike kalmıyor. Yüz yirmi kişinin yan yana, bir sıra halinde yürüyeceğini sanıyordum ama grup o denli dağınık yol alıyor ki, herhangi bir noktada yarım düzineden fazla kişi görüş mesafesinde olmuyor." Günler sonrasından başka bir mektup: "Ertesi gün saat 3.30'da yıldızlarla aydınlatılmış soğuk bir sabaha uyandık ve saat 4.30'da Whitney Dağı'na doğru yola koyulduk. Kolay ama bitmek bilmeyen bir tırmanıştı. Kayalar da ayaklarımızı perişan ediyordu. Saat 9'da zirveye ulaştım. Orada öğlen yemeğimizi yedik, çikolatalı sorbe yaptık ve birkaç saat boyunca manzaranın keyfini çıkardıktan sonra dönüş için tekrar yola çıktık. 3.350 metre altımızda uzanan çölü ve Owen's Gölü'nü görebiliyorduk." Aynı gün, yani 18 Temmuz 1908'de yazılmış ikinci bir mektupta ise şöyle diyordu: "Bu öğleden sonra Bay Muir'le, İsyan'dan bir yıl sonra Güney'de yaptığı bin millik yürüyüş üzerine uzun uzadıya sohbet ettik (aslında çoğunlukla o konuştu). Botanik bilimine ilk nasıl merak sardığını da anlattı. Kamp ateşi hazırmış. Hoşça kalın..."

Gelenekleri az, özgün bir aradalıkları bol olan California, eskiden beri yeni kültürel imkânlara hayat veren bir kaynak olagelmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, ressamları, kötü şairleri ve iyi mimarları kapsayan bir bölgesel kültür, eyaletin kendine has etkilerine ve çevresel koşullarına yanıt vermeye başlamıştı. Sierra Kulübü'nün ilk dönemi de bu yanıtın bir parçasıydı. Kadınları dışlayan Dağcılık Kulübü'nün aksine onlara kucak açan Sierra Kulübü, birçok kadına dağcılıkla ilgili başka çok az yerde bulabilecekleri fırsatlar sunmuştu. Londra'da yaşayan bir kadının yanında refakatçisi bulunmadan sokaklarda neredeyse yürüyemediği bir dönemde, kadınların dağlarda canlarının istediği yere, istedikleri kişilerle gidebilmesi, Batı Kıyısı'nın veya

atılan adımlarla (düz bir zemin bulmak, ayağınızı bir taşın üzerine basıp yola devam etmek

kulübün sağladığı özgürlükle ilgili önemli bir ipucu veriyor olsa gerek. Her iki cinsiyetten meslek sahipleriyle dolup taşan Sierra Kulübü, erken dönemlerinde epey bir entelektüel birikimi bünyesinde toplamayı başarmıştı. Kamp ateşi etrafındaki akşamlar tartışma, müzik ve performanslarla gayet renkli geçmekteydi. O dönemin en etkili üyesi Muir olsa da, kulüp daha sonraları Amerikan doğa fotoğrafçılığını icat eden Ansel Adams ve Eliot Porter gibi erkek sanatçılara ve pek çok kişiye göre Amerika'nın el değmemiş doğasını hem hukuk hem de imgelem nezdinde yeniden tanımlayan George Marshall ve David Brower gibilerine ev sahipliği yapmıştı. Ancak California kültürü yoktan var olmamıştı. O ilk yolculuklara katılan kampçılar kendi kültürlerini geliştiriyor olsalar da, kültürel öğelerin çoğu doğuda kalan yerlerden geliyordu. Aradaki ilişkinin izini sürmek pek zor değil aslında. Ne de olsa, New England deneyüstücülüğünün babası Ralph Waldo Emerson, hem Muir hem de Wordsworth'le görüşmüştü. Öyle görünüyor ki Emerson, Fransız Devrimi boyunca yürüyüp duran gezgin şairi, Birinci Dünya Savaşı'nın başında ölen Protestan dağcıya değiştirerek de olsa aktarmıştı. Sierra Kulübü'nün üyeleri doğa meraklarını ithal etmiş olabilirler, ancak doğanın kendisi de -Batının uçsuz bucaksız el değmemiş doğası- o merakı yeni bir şeye dönüştürmüştü.

1901'de gerçekleştirilen o ilk Dağ Yolculuğu, California dağlarına gelen yürüyüş kültürünün, bahçelerde yapılan asilzade gezintilerinden ve ormanda tek başına yapılan amaçsız yürüyüşlerden bu yana ne kadar değiştiğini gösteriyor. Yürüyüş artık yalnızca anaakım kültürün bir parçası değil aynı zamanda politik bir eylemdi; doğa, içinde yürüyenleri biçimlendiriyordu belki ama Californialı yürüyüşçüler de gerek yasalar gerekse kültürel temsiliyet aracılığıyla o doğaya yeniden şekil vererek bu cömertliğe karşılık veriyorlardı. Son dönemlerde Sierra Kulübü, daha genç çevreci örgütler tarafından kıyasıya eleştirilmiş, barajlar ve nükleer enerji gibi konularda verdiği tavizler ve attığı yanlış adımlar nedeniyle, bizim zamanımıza göre değil de kendi zamanına göre hareket ettiği için suçlanmıştı. Ancak çevre bilin-

için gözünüze kestirdiğiniz yere yönelirsiniz) zikzak çizersiniz ve bunların hepsini hesaplayıp

ci ve Sierra Kulübü birlikte büyümüşlerdi. Savaş sonrası yıllarda kulüp önce etkinlik alanını daha sonra da üye tabanını genişletti. Çoğunlukla açık havada yapılan etkinliklere katılan birkaç bin üyeli bölgesel bir kulüpten, kulübün keşif gezilerden hiçbirine katılmamış birçok kişinin de içinde yer aldığı yarım milyon üyeli ulusal bir örgüte dönüştü. Çevre koruma hareketinin Birleşik Devletler'deki ilk büyük gücü olan kulüp, halen bu hareketin ormanlar, hava, su, canlı türleri, parklar, zehirli maddeler gibi konularda önemli zaferler kazanan en etkili örgütlerinden biri olduğu gibi, her yıl binlerce yerel yürüyüş ve doğa gezisi düzenlemeye de devam ediyor.

Bizim yürüyüşümüz ise ormanı geride bırakmış, içinden dereler akan güzelim kırlarda devam ediyordu. Micheal ve Valerie, kulübün düzenlediği son Dağ Yolculuklarından bazılarına 1968'te, "dağların yaşlı adamı", efsanevi dağcı ve huysuz adam Norman Clyde halen bu tırmanışlara katılırken rehberlik etmişlerdi. Ancak o tarihte dahi, büyük çaplı kamplar ve keşif gezileri artık kulübün olanaklarını fazlasıyla zorladığı için kısa bir süre içinde bu gelenek son bulacaktı. Mono Geçidi'ne yaklaşırken, martta Marin Burnu'nda, yani üç yüz milden az bir mesafe ötede gördüğüm aynı yabani çiçeklere burada da rastladım. Sonunda, yol kenarındaki tabelanın Mono Geçidi diye müjdelediği, 3.200 metre yükseklikte dağların sırtına vurulmuş, çakıl taşları ve acıbakla öbekleriyle dolu o semere vardık. Karayı denizden ayıran, sürekli bir ileri bir geri hareket eden akışkan sınırların yanı sıra, Sierra Nevada Sıradağları'nın dorukları dünya üzerinde bulunan az sayıdaki gerçek sınırdan biridir. Bu sıradağlar, batıdan karaya doğru yelken açmış fırtına bulutlarını siler süpürür ve bu bulutların taşıdığı hazine eriyen kar olarak tekrar batıya doğru akar. Yolu üzerinde dünyanın en muazzam ılıman ormanlarından bazılarını, sekoya, ponderosa ve Sierra'nın köknar ormanlarını sulayan bu hazine daha sonra vadilere ve somonlarla dolu nehirlere karışıp aşağıdaki okyanusa –aynı zamanda çiftliklere ve kentlere– ulaşır. Dağdan inen suların bir kısmı Sierra'nın doğusuna aksa da, dorukların doğusunda kalan

öyle yaparsınız. Pürdikkat kesilmiş gözleriniz bir yandan ileri bakar ve basabileceğiniz sağlam

her yer aslen çöldür. Mono Geçidi'nde oturmuş, narin yabani çiçeklerle dolu göz alıcı yeşillikte bir çayırı izliyorduk ama birkaç mil arkamızda bin mil boyunca uzanan bir çoraklık başlıyordu. Aynı zamanda oturduğumuz yerden, toprak uğruna verilmiş iki büyük savaşın sonuçlarını da görebiliyorduk. Yosemite Ulusal Parkı'nın sınırları 1890'larda çizilmişti ve o sınırları çizen kişi de John Muir idi. Toz toprakla kaplanmış doğu tarafında kalan mavi oval şekil, yani Mono Gölü ise, çevrecilerin yıllarca süren mücadeleleri sonucunda 1990'larda kurtarılmıştı. Çevreciler, gölü besleyen akarsu kollarından bazılarının Los Angeles şehrini besleyen dev hidrolik sisteme yönlendirilmesini engellemeyi başarmışlardı.

Sohbetimiz yine dönüp dolaşıp Sierra Kulübü'ne gelmişti. Kulübün onyıllar boyunca azimle sürdürdüğü işlere her ne kadar hayran olsam da, doğa sevgisini bazı boş zaman etkinlikleri ve görsel zevklerle aynı kefeye koymanın, farklı zevklere ve görevlere sahip kişileri dışladığından endişe ediyorum. Doğada yürüyüş yapmak şahsına münhasır bir mirasın tezahürü olabilir fakat eğer doğa yürüyüşleri evrensel bir deneyimmiş gibi algılanırsa, söz konusu deneyime katılmayanlar, Kuzey Avrupa kaynaklı bu romantik gelenek tarafından biçimlenmemiş gibi değil de, doğaya daha az duyarlı kişiler şeklinde algılanabilirler. Micheal, kendisinin rehberlik yaptığı, Valerie'nin de gruba yemek pişirdiği bir Sierra Kulübü Dağ Yolculuğu'nu anlatıyordu. Bu yolculukta, kulübün bazı iyi niyetli üyeleri yanlarında bütünüyle şaşkına dönmüş iki Afroamerikan genci getirmişti. El değmemiş doğa onları ürkütmüş ve insanların neden böyle bir doğayla cebelleşmeye kendilerini zorladıklarına akıl sır erdirememişlerdi. Bu deneyimi o iki genç için tahammül edilebilir kılan şeyler ise, onları balık avına götüren adam ve Valerie'nin her gün hazırladığı hamburgerlerdi. Micheal bu deneyimi, John Muir hakkında yazdığı kitabı *The Pathless Way*'de [Patikasız Yol] anlatmıştı: "El değmemiş doğadan alınan zevkin kültür tarafından belirlendiğini ve sadece tuzu kuru bir sınıf Amerikalının oğulları ve kızları tarafından keyfi sürülen bir ayrıcalık olduğunu

yerleri seçerken, öte yandan da o anda attığınız adımı takip eder. Bu zorlu diyarda, bedenle

ilk elden deneyimlemek bizi dehşete düşürmüştü. Bu gezilerde ütopik bir topluluk hissini geliştirmenin tek yolu, bazı temel değerler üzerine halihazırda sıkı bir fikir birliği yapmış bir grup insanla yola çıkmaktı." (O tarihten bu yana, Sierra Kulübü ve diğer benzeri kuruluşlar, yürüyüş deneyimini paylaşmaya daha uygun olan "kent merkezi gezileri" düzenlemeye başladılar.) Bir süre sonra yoldan ayrılarak arazi içinde yürümeye başladık. Karanlık yüzlü bir yalıyarın içine sokuldukça derinleştiği izlenimini veren küçük bir göle yöneldik ve yer yer Kızılderili resimlerinin kızılına boyanmış bataklık yeşili renkteki yabani soğan düzlüklerinin içinden geçerek Bloody Kanyon'un rüzgârlı yamaçlarına vardık.

II. ALPLER

John Muir'in anısını yaşatan yerlerden biri (Whitney Dağı'ndan Yosemite Vadisi'ne uzanan John Muir Yürüyüş Yolu ve California'daki düzinelerce devlet okuluna ek olarak), Golden Gate Köprüsü'nün on iki mil kuzeyindeki Tamalpais Dağı'nın eteklerinde yer alan ve Muir Ormanı olarak bilinen kızılçam ormanıdır. Gary Snyder ve arkadaşları, küçük bir dağ olan Tamalpais Dağı'nda düzenli aralıklarla Budistlere özgü bir âdeti, yani törensel tavafı gerçekleştirirlerdi. Ancak, dağları ve yürümeyi yorumlamanın farklı biçimleri bulunur ve bu dağı yorumlayan da çoktur. Muir Ormanı'nın yukarısında yer alan bir yürüyüş yolu yarım mil boyunca devam eder ve bir kavisin ardından, ormanın üst tarafındaki dik yamaçta yükselen çok değişik ve şaşırtıcı bir eserde son bulur. Açık hava dans pisti, çift eğimli çatısı, folklorik desenlere göre kesilmiş ahşap kalaslardan yapılma bir dizi balkonuyla Alpler'e özgü tipik bir dağ evini andıran bu eser, aynı zamanda Avusturya menşeli *Die Naturfreunde* [Doğa Dostları] kuruluşunun Amerika'da ayakta kalan birkaç keşif istasyonundan biridir. Naturfruende, ya da Doğa Dostları, Viyana'da, Habsburg monarşisi ve diğer seçkin kişilerin Avusturya'nın dağlarına erişimi hâlâ kontrolleri altın-

zihin öylesine bütünleşirler ki, bir parça alıştırma yaptıktan sonra, bu hareketleri hiç

da tuttuğu 1895 yılında, öğretmen Georg Schmiedl, nalbant Alois Rohrauer ve öğrenci Karl Renner tarafından kurulmuştu. Sloganları "Berg frei" [dağlara özgürlük] idi. Sosyalisttiler, monarşi karşıtıydılar ve büyük başarı elde etmişlerdi. Kuruluşun ilk toplantısına altmış kişi katılmış ve üye sayısı birkaç onyıl içinde, çoğunluğu Avusturya, Almanya ve İsviçre'de bulunan 200.000 kişiye ulaşmıştı. Her yerel şube arazi satın alıp Naturfreunde'nin tüm üyelerine açık bir kulüp evi inşa etmişti. Yürüyüşler ve halk festivalleri düzenler, çevre bilincinin gelişmesine destek verir ve işçilerin dağlara erişim hakkını savunurlardı.

On dokuzuncu yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın başına kadar olan dönem örgütlerin altın çağıydı. Bazıları, hızla değişen bir dünyada yerinden edilenlerin topluma uyum sağlamasına yardımcı olurken, diğerleri sanayileşmenin işçilerin zamanları, sağlıkları, enerjileri ve haklarına duyduğu insanlık dışı iştaha karşı direniş gösterilmesine öncülük ediyordu. Birçoğu ütopik idealler veya pragmatik bir toplumsal değişim talebi ekseninde örgütleniyor ve hepsi de –Siyonist, feminist, eylemci işçi, sporcu, hayırsever kurum ve entelektüellerden oluşan– topluluklar yaratıyordu. Yürüyüş kulüpleri de bu genel eğilimin bir parçasıydı ve belli başlı politik yürüyüş kulüplerinin her biri, kendi toplumundaki anaakım eğilimlere bir şekilde muhalefet etmek için kurulmuştu. Sierra Kulübü için bu anaakım eğilim, bakir bir ekosistemin hızla gelişen bir ülke tarafından gözü dönmüş bir şekilde tahrip edilmesiydi. Avrupa'nın genelinde, geride kalan açık hava alanlarına yönelik tehditler azalmıştı ancak bu alanlara erişim zordu. Hem Avusturyalı NaturFreunde'ciler hem de birçok Britanyalı grup için esas sorun, aristokrasinin açık hava alanları üzerinde kurduğu tekeldi. Naturfreunde'nin günümüzdeki genel sekreteri Manfred Pils, bana yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Boş zaman ve turizm mefhumları o dönemde üst sınıftakilere özgü ayrıcalıklardı, Naturfreunde bu nedenle kurulmuştu. Amaç bu tür imkânları sıradan insanların da kullanımına sunmaktı... Alpler'deki özel mülkiyet altında bulunan kırlara ve ormanlara halkın sokulmamasına karşı kampanya yü-

zorlanmadan yapmaya başlarlar. Dağ dağa ayak uydurur. —GARY SNYDER, *"BLUE*

rüten de Doğa Dostlarıydı. Bu kampanyanın ismi "Der verbotene Weg" [Yasak Yol] idi. Böylelikle Doğa Dostları, ormanlara ve Alpler'deki kırlara herkesin yürüyerek erişimini güvenceye alan hukuki düzenlemenin nihayet yapılmasını sağladı." Bunun sonucunda, "Alpler kamuya ait alanlar değildir; özel mülkiyet altında kalmışlardır fakat biz (ve tüm turistler) buralardaki tüm patikalara, genel olarak tüm ormanlara ve Alp kırlarına da erişim hakkına sahibiz."

Alman ve Avusturyalı radikaller Birleşik Devletler'e vardıklarında, beraberlerinde örgütlerini de getirmişlerdi. San Francisco'daki Valencia Caddesi'nde, Alman işçilere ait yurtta buluşan göçmenler, Tam Dağı'nda doğa yürüyüşü yapmak için büyük gruplar halinde yola çıkıyorlardı. Yerel Naturfreunde tarihçisi Erich Fink'in bana aktardığına göre, 1906 depreminin ardından –birçok zanaatkarın daha bölgeye varmasından sonra– hafta sonu doğa yürüyüşü yapanlar mantar gibi çoğalmış ve üyeler, kendi Naturfreunde şubelerini açmak için bir yer satın almaya karar vermişlerdi. Beş genç, Tam Dağı'ndaki dik bir yamacın tamamını iki yüz dolara satın almış ve üyeler buradaki kırlarda kendilerine bir üs inşa etmişlerdi. Fink'in karısının bana anlattığına göre, 1930'lara dek derneğe üye olabilmek için sendika üyelik kartı göstermek gerekiyormuş. Kızılçam ormanının yukarısına tünemiş bu Bavyera tarzı konak, Sierra Kulübü'ne işçilere özgü bir alternatif, yalnızca hafta sonları şehirden kaçmaya fırsatı olanlara ise yerel bir mekân sunuyormuş.

Naturfreunde başarısının bedelini ağır ödedi. Sosyalizme yakınlığından ötürü Avusturya ve Almanya'da Nazi rejiminin baskılarına maruz kalmış, Almanlığından ötürüyse aynı dönemde Birleşik Devletler'de şüpheli durumuna düşmüştü. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaysa, sosyalizm Birleşik Devletler'de de sorun haline geldi. ABD'deki McCarthycilik örgütte öylesine bir travma yaratttı ki, bugün dahi örgütün yerel liderlerinden biri kulübün tarihi hakkında benimle konuşmaya çekiniyordu. Ağır bir Alman aksanıyla, "Avrupa'da günümüzde de halen çok politikler," demiş, "ama burada bizim öyle olmamız mümkün değil.

Siyasetten uzak duruyoruz çünkü yıllar içinde inşa ettiğimiz her şeyi az kalsın elimizden alıyorlardı," diye devam etmişti.Bir zamanlar –veya halen- sosyalist ya da komünist olmanın tehlikeli bir suç addedildiği yıllarda, Birleşik Devletler'in doğusundaki tüm Naturfreunde şubeleri tarumar edilmiş ve üyelerin satın aldığı, inşa ettiği ya da sahip olduğu tüm kulüp mülkleri özel şahısların eline geçmişti. Sadece, inatla apolitik olmayı sürdüren üç California şubesi ayakta kalmıştı. Dördüncü bir şube ise kısa süre önce Oregon'un kuzeyinde açıldı. Yirmi bir ülkedeki 600.000 Naturfreunde üyesine karşılık Birleşik Devletler'de binden az üye kalmıştır ve buradaki üyelerin apolitik duruşları kurala istisna teşkil eder.

Alman gençlik hareketi Wandervogel ise İkinci Dünya Savaşı'ndan canlı çıkmayı başaramamış olsa da onun tarihçesi, yürüme üzerinde hiçbir ideolojinin tekelinin bulunmadığını gösterir. Alman ailesi ve hükümetinin otoriterliğine karşı bir tepki olarak gelişen hareket, 1896 yılında Berlin'in bir banliyö semtinde, bir grup daktilo öğrencisinin önce yakınlardaki ormanlara sonra daha da ötelere birlikte keşif yürüyüşlerine çıkmaya başlamasıyla şanssız tarihine başlangıç yapmıştı. 1899 yılına gelindiğindeyse, dağlarda gezinmek için bazen haftalarca süren turlara çıkıyorlardı. Hareketin en karizmatik lideri olan Karl Fischer, davranış kodları belirleyip fikirlerini yaymak suretiyle örgütü dönüştürmüştü. Wandervogel Ausschuss für Schulerfahrten [Gezgin Erkek Öğrenciler için Wandervogel Komitesi] 4 Kasım 1904'te, Romantik ekolü benimsemiş bir gezginler cemiyeti olarak kurulmuştu. *Wandervogel* sihirli kuş anlamına gelir; bir şiirden alınan bu terim, üyelerin peşine düşeceği özgür ve hafif kimliğe işaret eder. Komiteye katılan binlerce erkek çocuğun ilk rol modeli ortaçağ âlimleriydi ve bu çocukların en belli başlı faaliyeti uzun keşif yürüyüşleri aracılığıyla gezginlik yapmaktı. Başka kültürel faaliyetleri de vardı – Wandervogel'in en kalıcı mirası ve tarihçilere göre tarihe yaptıkları tek birinci sınıf katkı, halk

modele göre, bir bakış açısı merkez alınır ve onun çevresinde -bir dizi sabit ilişkiye bağlı

şarkılarının diriltilmesiydi. Üyelerin çoğu ergenliğin dik kafalı idealizmine kapılmış, akşamlarını felsefi tartışmalar ve müzikle geçiren gençlerdi. Hareket, tali meseleler nedeniyle sürekli bölünmeler yaşadığı izlenimini verir. Bir Wandervogel bildirgesi, "Esas meselede, yani gezginlik konusunda tam bir fikir birliği içindeyiz," diyerek konuyu kapatmıştır.

Onlarınki tuhaf bir otorite karşıtlığıydı çünkü Wandervogel herkese açık değildi, hiyerarşikti, bir lidere koşulsuz şartsız itaat eden küçük gruplar şeklinde örgütlenmişti, üyeleri yarı resmî üniformalar giyiyordu (genellikle şortlar, koyu renkli gömlekler ve boyunda fular şeklinde) ve çeşitli düzeylerde zorluk ve tehlike içeren cemiyete kabul törenleri düzenleniyordu. Her ne kadar Wandervogel pratik siyasete bulaşmasa da, üyelerinin çoğunluğu bir tür etnik milliyetçiliği benimsemişti. Dolayısıyla Naturfreunde için işçi sınıfı kültürü anlamına gelen halk kültürü, Wandervogel için etnik kimliği ifade ediyordu. Üyeler neredeyse tümüyle orta sınıf kökenliydi; kızlar 1911'den sonra bazı gruplara kabul edilmişler veya kendi gruplarını kurmaya teşvik edilmişlerdi. "Yahudi Sorunu", Yahudilerin –sıklıkla Katoliklerin de– ekseriyetle hoş karşılanmadığı anlamına geliyordu (ancak tanınmış bir Yahudi olan Walter Benjamin gençliğinde, gençlik hareketinden ayrılan radikal bir gruba dahil olmuştu). Gücünün doruğundayken Wandervogel'in altmış bin civarında üyesi vardı. Wandervogel, Alman otoriterliğine karşı gerçek bir isyan şeklinde yola başlamış olsa da –bu bakımdan siyasi bir kulüp sayılabilirdi– ülkesinin faşizme kaymasına gerçek anlamda karşı çıkacak ne gücü ne de sezgisi vardı.

Gençlerin katılabileceği başka örgütler de vardı; kilise grupları, Protestan Gençlik Hareketi ve 1909'dan sonra da Alman İzcileri gibi. Alman İzcileri –Wandervogel ve yürümenin tarihindeki pek çok durumda görüldüğü üzere– yürümenin ne zaman uygun adım yürüyüşe dönüştüğü sorusunu akla getirir. Çoğu yürüyüş kulübü, bireysel ve mahrem deneyimleri yüceltmek ve korumak amacıyla bir araya gelmiş gruplardan ibaret idiyse de, bazıları otoriterliğe kucak açmıştır. Uygun adım yürümek, tekil

olarak– sürekli bir yeniden-yurt edinme gerçekleştirilir; gezici modelde ise, yurdu belirleyen ve

bedenlere ait ritimleri gruba ve otoriteye tabi kılar; dahası, uygun adım yürüyen her grup militarizme doğru düzenli bir yürüyüş içerisindedir – tabii, hâlihazırda zaten o noktada değilse. Boer Savaşı gazisi Sir Baden-Powell izcilik hareketini, kendi fikirleri kadar İngiliz asıllı Kanadalı Ernest Thompson Seton'dan aşırdığı fikirlerden yola çıkarak uyarlamıştı. Seton'ın amacı, Amerika Yerlilerinin beceri ve değerlerinin özellikle merkeze alındığı bir doğal yaşam tarzını erkek çocuklara tanıtmaktı. Gerçek amacı bu olsa da, kimi zaman Seton'ın asıl başarısının yetişkinler arasında paganlığın yeniden diriltilmesi olduğu da iddia edilir. Baden-Powell, ormanda yaşama düşüncesine daha militarist ve muhafazakâr bir hissiyat kazandırmıştır. Şimdi bile, her izci grubunun kendine has bir tarzı olduğu söylenebilir; bazıları doğada hayatta kalma becerileri öğretirken diğerleri erkek çocuklarını küçük askerler gibi eğitirler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Wandervogel'in sonu gelmiş olsa da, –İz Sürücüler şeklinde adlandırılmış– Alman İzcileri yetişkin liderlerine karşı ayaklanarak hareketin özgün halini büyük ölçüde değişime uğrattılar.

Belirsizlik ilkesiyle daha çok tanınan fizikçi Werner Heisenberg, bu Yeni İz Sürücü birliklerinden birinin liderliğine yükselmişti. Kuşatma altındaki Münih'e yiyecek sokmak için erkek kardeşiyle birlikte kendilerini ciddi tehlikelere attıkları savaşın ardından, bir parça serüven peşinde koşmak ona dinlenmek gibi gelmiş olmalı. Birçok diğer Alman gibi o da doğa yürüyüşü ve dağlara duyulan sevgi geleneğinden geliyordu: Baba tarafından büyükbabası, genç zanaatkârlar için bir kabul töreni niteliği taşıyan "gezinme yılı"na çıkmıştı. Anne tarafından büyükbabası ise uzun yürüme turlarına çıkan tutkulu bir yürüyüşçüydü. Fakat İz Sürücüler hareketinin, idealizmi ve yoldaşlığından kaynaklanan başka cazibeleri de vardı. Bu hareketin, Heisenberg'de ülkesine yönelik uyandırdığı sevgi ve yaşıtlarıyla kurmasını sağladığı yakın bağlar, onun atom bombası geliştirmekle yükümlü Nazi programının başında bulunduğu İkinci Dünya Savaşı sırasında, kafasının ciddi şekilde karışmasına ve sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemin tarihçilerinden biri, "Rusya, İtalya ve

aşan şey, yersizyurtsuzlaştırma sürecinin kendisidir. – DELEUZE & GUATTARI, "TREATISE

Almanya'daki militan diktatörlükler 1919'dan sonra kendi gençlik örgütlerini kurdular," diye yazmıştır. "Hitler Gençliği, özgün Gençlik Hareketi'nin birçok simge ve törenini devralmış ancak onun bir karikatürü olmaktan öteye de geçememiştir."

III. YÜKSEK BÖLGE VE ÖTESİ

Britanya dışındaki her yerde düzenlenen yürüyüşler, önce doğa yürüyüşüne, ardından çadır kurulan kamp turlarına, sonunda da, günümüz terminolojisinde açık hava dinlenceleri ya da yabani hayat serüvenleri adı altında muğlak bir şeye dönüşmüş gibidir. Kulüpler, "yürüyüş ve" örgütleridir: yürüyüş ve tırmanış ve çevreci aktivizm, yürüyüş ve sosyalizm ve halk şarkıları, yürüyüş ve ergenlik hayalleri ve milliyetçilik. Tüm bu zaman zarfında yürüyüşün kendi başına odak noktası olduğu tek yer Britanya'dır – her ne kadar yürüyüşü tarif etmek için ekseriyetle *gezginlik* terimi kullanılmış olsa da. Yürümenin Britanya'da, başka hiçbir yerde bulunmayan bir rezonansı ve kültürel ağırlığı vardır. Yaz ayları boyunca pazar günleri, on sekiz milyondan fazla Britanyalı kırlara doğru yola koyulur ve bunların on milyon kadarı dinlence amacıyla yürüdüklerini söyler. Britanya'daki kitapçıların çoğunda çok sayıda raf yürüyüş rehberlerine ayrılmıştır; orada, bu türün temelleri o denli sağlam atılmıştır ki, klasikleri ve asi metinleri bile vardır. İlki arasında, ülkenin daha el değmemiş bölgelerine dair Alfred Wainwright'ın el yazısıyla yazdığı, illüstrasyonlarla süslenmiş rehberleri ve asi metinler arasında da, Sheffieldlı toprak hakları aktivisti Terry Howard'ın özel mülkiyet altındaki arazilere izinsiz girilebilecek tüm yürüyüşlerle ilgili yolculuk rehberlerini sayabiliriz. Amerikan dergisi *Walking*, kadınlara yönelik sağlık ve formda yaşam dergisinden öte bir yayın değilken (yürüyüş bu dergide yalnızca bir diğer egzersiz programı şeklinde yer bulur) Britanya'nın doğa sporlarına yönelik yarım düzine dergisi vardır ve bu dergilerde yürüme, bedenin değil doğanın güzelliği için yapılan bir şeydir.

Doğa sporları yazarı Roly Smith bu durumu bana, "Neredeyse manevi bir şey," diyerek anlatmıştı, "neredeyse bir din. Birçok kişi sosyal nedenlerle yürüyor (kırlarda sosyal duvarlar yoktur ve herkes birbirini selamlar); İngilizlere özgü baş belası kişisel mesafemizin üstesinden gelmek için. Yürüyüş sınıfsızdır; sınıfsız az sayıdaki spordan biridir."

Fakat araziye erişim hakkı, bir nevi sınıf savaşı sonucunda elde edilmişti. Bin yıl boyunca, arazi sahipleri adanın gitgide daha fazla bölümüne el koymuş ve son yüz elli yılda da, topraksız insanlar buna karşı mücadele etmeye başlamıştı. 1066 yılında Normandiyalılar İngiltere'yi istila ettiğinde, devasa boyutlara sahip geyik parklarını avlanmak amacıyla bir kenara ayırmışlar ve o zamandan beri de, yasadışı avlanma ve av arazisine izinsiz girmenin cezası ağırdır – iğdiş, sınır dışı ve infaz edilme yüzyıllar içinde bu suça reva görülen cezalardan bazılarıdır (örneğin, 1723'ten sonra bu arazilerde, bırakın geyiği, tavşan ya da balık avlamanın cezası ölümdü). Umumi araziler, genellikle yerel halkın odun toplama veya hayvan otlatma haklarına sahip olduğu özel mülkiyet altındaki arazilerdi. Bununla birlikte geleneksel geçiş hakları (kimin arazisinden geçerse geçsin, halkın üzerinde özgürce yürüyebildiği kır ve orman patikaları), çalışmak ve seyahat etmek için gerekliydi. İskoçya'da, 1695 yılında parlamentonun aldığı bir kararla umumi araziler ilga edilmiş ve İngiltere'de umumi arazilerin, etrafının çitle çevirerek özel mülk haline getirilmesi veya şiddet kullanarak ele geçirilmesi on sekizinci yüzyıldan itibaren hız kazanmıştı.

Dönemin muhteşem açık bahçelerinin bir akibeti, etrafı çitle çevrilerek içine koyunların doldurulduğu ya da sadece bir büyük toprak sahibi tarafından ekilip biçilen bu devasa büyüklükteki kârlı alanlardı. Bu alanlar çoğu zaman toprak emekçilerini tarımsal ve umumi arazilerden uzaklaştırmak suretiyle meydana getirilirlerdi. On dokuzuncu yüzyılda, üst sınıflar arasında yayılan avlanma çılgınlığı birçok toprak sahibini, önceleri çok sayıda aileyi geçindiren daha fazla sayıda araziye el koymaya teşvik etmişti. 1780-1855 yılları arasında sayısız insanı yerinden eden Dağlık Bölge Tasfiyeleri özellikle acımasızdı; bu insanların bir-

fabrika çalışanları arasında son derece yaygındır; kimi zaman aşırı çalışmanın sonucu olan bu

çoğu Kuzey Amerika'ya göç ederken bazıları da sahil kesimlerine sürülmüş ve küçük çiftliklerde kıl payı hayatta kalmayı başardıkları bir yaşam sürdürmüşlerdir. Yılda birkaç hafta ormantavuğu, keklik ve geyik avlamak, Britanya'nın binlerce mil uzunluğundaki arazilerine halkın erişiminin bütün bir yıl boyunca engellenmesine bahane ediliyordu. Avlanmak, Birleşik Devletler'de yoksul, köylü ya da yerli halk için kimi zaman yiyecek sağlamaya yarıyorken, Britanya'da bir elit sporuydu. Av alanı bekçilerinden oluşan bir ordu bu arazilerde devriye gezip durmuş ve halkı buralardan uzak tutmak için kimi zaman aşırı önlemler almışlardır: Yaylı tüfekler ve insanlar için kurulan tuzaklar, köpekler, pompalı silahlar ve başın üzerine sıkılan kurşunlar, sopa ya da yumrukla darp, tehdit ve genellikle de bölgedeki güvenlik güçlerinin desteği kullanılmıştır.

Britanya'nın, tarım işçilerinin halen çoğunlukta bulunduğu tarıma dayalı bir ekonomi olduğu dönemde, arazilere erişim hakkı için verilen mücadele ekonomik bir mücadeleydi. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, ülke nüfusunun yarısı kentlerde ve kasabalarda yaşamaktaydı. Bugünse bu oran yüzde doksandan daha fazladır. İnsanların göç ettiği kentler –özellikle de sanayii kentleri– oldukça kasvetli yerlerdi. Yerleşimin yoğun olduğu; tatlı su, kanalizasyon ya da çöp toplama sisteminin bulunmadığı ve kömür yakan fabrikalar ve evler nedeniyle üzerleri bir is örtüsüyle sürekli kaplı bulunan on dokuzuncu yüzyıl İngiliz kentleri berbat yerlerdi ve yoksullar da bu kentlerin en berbat kesimlerinde yaşıyordu. Kırsal zevklere duyulan merakın mı yoksa kentlerin mi daha önce ortaya çıktığı, tavuk-yumurta misali bir soru olsa da, doğrusu Britanyalılar bulvarlara değil patikalara bağlılık yemini etmişlerdir. İnsanlar her fırsatta kent dışına çıkmayı istiyorlardı ve kentlerin çoğu da buralardan kırlara yürüyerek gidilebilecek denli ufak tefektiler. Bu dönemde, umumi araziler ve geçiş hakkıyla ilgili yaşanan çatışmalar artık ekonomik değil psikolojik bir hayatta kalma meselesine dönüşmüştü – kentten uzakta rahat bir nefes alabilmekti mesele.

Daha çok kişi boş zamanlarını yürüyerek geçirmeyi tercih

deformasyonlar, kimi zaman da, halihazırda zayıf ya da kötü beslenme nedeniyle zayıf

etmeye başladığında, gitgide daha çok sayıda geleneksel geçiş hakkı yolu onlara kapanmaya başlamıştı. 1815'te parlamentoda kabul edilen bir yasa sulh yargıçlarına, gereksiz gördükleri tüm yolları kapatma hakkı veriyordu (üstelik bu arazi savaşları boyunca Britanya'nın kırsal alanlarının idaresi büyük oranda toprak sahipleri ve onların ortaklarının elindeydi). 1824 yılında Association for the Protection of Ancient Footpaths [Eski Patikaları Koruma Derneği] York yakınlarında kurulmuştu. 1826 yılındaysa, aynı isim altında Manchester'da da bir dernek kurulmuştu. 1845 yılında kurulan The Scottish Rights of Way Society [İskoçya Yol Hakkı Cemiyeti] ise halen ayakta kalan en eski cemiyettir fakat 1865 yılında kurulan Commons, Open Spaces and Footpaths Preservation Society [Umumi Araziler, Açık Alanlar ve Patikaları Koruma Cemiyeti] faaliyetlerine Open Space Society [Açık Alan Cemiyeti] adı altında günümüzde de devam etmektedir ve Londra yakınındaki Epping Ormanı için mücadele vermiş ve bu savaşı kazanmıştır. 1793'te bu orman halka açık 3640 hektarlık bir araziydi; 1848 yılında gelindiğinde 2830 hektara düşmüş, on yıl sonraysa etrafı çitle çevrilmişti. Bu ormanda odun kesen üç işçiye ağır cezalar verilmiş ve hem bu cezaları hem de –mahkeme kararıyla kaldırılması emredilen– çitleri protesto etmek amacıyla ormanda bulunma haklarını kullanmak isteyen beş-altı bin civarında kişi orada toplanmıştı. Forest Ramblers' Club [Orman Gezginleri Kulübü] 1884 yılında Londralı işadamlarınca "Epping Ormanı içinde yürümek ve tanık olduğumuz engellemeleri rapor etmek" amacıyla kurulmuştu. Bu yıllarda, daha başka sayısız yürüyüş kulübü de kurulmuştu.

Söz konusu olan, iki farklı doğa tahayyülü arasındaki çatışmadır. Kırsal alanı, uçsuz bucaksız bir beden gibi düşünelim. Mülkiyet, bu bedeni iç organları veya farklı türde etleri için parçalanmış bir inek gibi ekonomik birimlere bölünmüş olarak tahayyül eder; tabii, yiyecek üreten bir doğa parçasını bu şekilde düzenlemek de mümkündür ama bu, çayırların, dağların ve ormanların da neden benzer biçimde etraflarının çitle çevrilerek parçalara ayrılması gerektiğini açıklamaz. Yürüme ise araziyi

düşmüş bünyelerde uzun çalışma saatlerinin yarattığı etkiyle oluşur. Çeşitli sakatlıklar, bu

parçalara ayıran mülkiyet sınır çizgilerine değil, tüm organizmayı birbirine bağlayarak bir tür dolaşım sistemi işlevi gören patikalara odaklanır. Bu anlamda yürüme, sahip olmanın antitezidir. Bizlere devingen, eli boş, paylaşılabilir bir arazi deneyimi sunar. Göçebeler, ulusları tanımlayan sınırları hem delik deşik eden hem de muğlaklaştıran gezinmeleri nedeniyle milliyetçiliği ekseriyetle rahatsız etmişlerdir; yürüme, özel mülkiyetin daha küçük ölçeğinde aynı etkiyi yaratır.

Hiç şüphesiz, İngiltere'de yürümenin zevklerinden biri de geçiş hakkı patikalarının yarattığı bu birlikte yaşama duygusudur; çitlerin üzerindeki merdivenleri aşarak koyun otlaklarına adım attığımızda ve arazilerin kıyısına ekilmiş –hem faydalı hem de estetik– ürünlerin yanından geçtiğimizde yaşadığımız duygu budur. Bu tür geçiş haklarının bulunmadığı Amerikan arazileri, keskin bir ayrışmayla, üretim ve keyif alanları olarak ikiye ayrılmıştır; ülkenin devasa tarım alanlarının bu kadar az takdir görmesinin ya da yeterince farkına varılmamasının nedenlerinden biri de bu olabilir. Yurttaşların açık hava sahalarına çok daha fazla erişim hakkına sahip olduğu Danimarka, Hollanda, İsveç, İspanya gibi diğer Avrupa ülkelerininkiyle kıyaslandığında, Britanya'nın geçiş hakkı yolları o kadar etkileyici gelmez insana. Fakat geçiş hakları, mülkiyetin mutlak haklar bahşetmediği ve patikaların en az sınırlar kadar kayda değer bir ilke olduğu alternatif bir arazi vizyonunu korumaya yaramışlardır. Britanya'nın neredeyse yüzde doksanı özel mülkiyet altında olduğu için kırsal alana erişim hakkı elde etmek, özel mülkiyete erişim hakkı edinmek anlamına gelir. Oysa Birleşik Devletler'de, toprakların büyük bölümü –pazar gezintileri için her zaman en uygun yerde bulunmasalar da– halen kamusal mülkiyet altındadır. İşte bu sebeple, Britanyalı yürüme aktivistleri sınırlara karşı mücadele verirken Sierra Kulübü sınırlar için mücadele vermiştir; fakat Amerika'da çizilen sınırlar, topraklar halkın elinde yabani ve bölünmeden kalabilsin diyedir. Buradaki amaç özel girişimi dışarıda tutmaktır, oysa Britanya'da sınırlar halkı dışarıda tutmuşlardır.

Muhteşem Stowe bahçelerini görmeye gittiğimde karşılaştı-

rahatsızlıklardan daha da sık görülür; dizler içe doğru yamuk, bağ dokuları sıklıkla gevşek ya

ğım bir kadın müze rehberi, bu bahçelerin, kilisenin çevresindeki köyün yıkılıp, "pis ve önemsiz insanların" bir mil kadar öteye yerleştirilmesiyle meydana getirildiğini anlatmıştı. Bu insanların, kendilerine pitoresk bir görünüm kazandıran kıyafetler giymedikleri müddetçe de bahçelere sokulmadığını eklemişti. Üç saat sonra, bu asi ruhlu, hoş rehbere, şimdi ağaçlar ve çalılıklar arkasında gizlenen o kilisenin yakınlarında yine rastladım. Tekrar sohbet etmeye koyulduk. Konu geçiş hakkına geldiğinde, küçük bir kızken tabelalarında "İzinsiz Girenler Cezalandırılacaktır" yazılı bir çiftliğin yakınında yaşadığından bahsetti. O zamanlar bunun, izinsiz girenlerin idam edileceği anlamına geldiğini sanırmış ve insanların kafasını kesen bir adamın kilisede boy gösterme cüretini nereden bulduğuna şaşarmış. Daha sonraki yıllarda, diplomat eşiyle Rusya'da yaşadığını ve hem orada hem de birçok başka yerde, araziye izinsiz girmek gibi bir mefhumun neredeyse bulunmadığını anlattı. Konuştuğum İngilizlerin çoğunda, doğanın kendilerine ait bir miras olduğu ve doğada bulunma hakkına sahip oldukları duygusu hâkimdi. Birleşik Devletler'de ise özel mülk bundan çok daha mutlaktır ve uçsuz bucaksız kamu arazilerinin varlığı da bu durumu meşrulaştırmaya hizmet eder; tıpkı, bireyin haklarının toplumun yararından daha üstün tutulduğu bir ideolojinin de bu duruma hizmet ettiği gibi.

Bu yüzden, İngiltere'ye gittiğimde özel mülkiyet altındaki araziye izinsiz girmenin kitlesel bir hareket olduğu ve mülkiyet hakkı sınırlarının sorgulanabildiği bir kültür keşfettiğim için çok heyecanlanmıştım. Eğer yürümenin mülkiyetin parçaladığı toprakları birbirine teyellediği doğruysa, o zaman arazilere izinsiz girişler bu teyellemeyi politik bir tavra dönüştürürler. 1884 yılında özel mülkiyet altındaki çayırların ve dağların halka açılması için bir yasa önerisi sunan ancak bu girişimi başarısız sonuçlanan Liberal bir milletvekili James Bryce, birkaç yıl sonra, "Toprak, bizim sonsuz ve vasıfsız kullanımımıza sunulmuş bir mülk değildir. Toprak, onun üzerinde ve onun sayesinde yaşayabilmemiz ve insanların farklı biçimlerde keyif alması için gerek-

da zayıf ve bacakların uzun kemikleri eğridir. Özellikle, bu uzun kemiklerin kalın uçları

lidir; bu sebeple, sınırsız bir dışlama hakkı gibi bir mefhumun ne hukukumuzda ne de doğal adalette var olduğunu kabul etmiyorum." En az Britanyalı radikaller kadar, ılımlılar da bu tavrı çoğunlukla benimserler. Derbyshire üzerine hoş bir kitabın yazarı Yüksek Bölge'yle ilgili şu yorumda bulunur: "Burada nahoş olan tek bir şey varsa o da bu kadar büyük bir alan içerisindeki birkaç adım genişliğinde bir patikayı takip etmek zorunda kalan tatilcilerin, sürü gibi özenle güdülmeleridir. Düşündüm de, tüm toprakların kamu malı olması gerektiğine inananların görüşlerini desteklemek için bundan iyi bir yol bulunamazdı." Ne yazık ki, sadece "birkaç adım genişliğindeki" geçiş hakları dahi oldukça sınırlıdır ve her ne kadar bu yollardan geçmek yasal olsa da, buralarda oturmak, piknik yapmak ya da yoldan sapmak yasalara aykırı olabilir. Patikalar çoğunlukla pratik amaçlar için açıldıklarından Britanya'nın en yabani ve görkemli bölümlerinden geçmezler.

İşte, İngiliz kırlarının görünümünü değiştiren büyük çaplı izinsiz girişler ve yürüyüşler bu yüzden başlamıştır. Bunlar, endüstriyel kuzey bölgesindeki emekçilerin boş zamanlarında yayan, bisikletle ya da trenle gelerek buluştukları Yüksek Bölge'de gerçekleştirilmişti. İngiltere'nin güneyindeyse Leslie Stephen "küçük çaplı makul bir izinsiz girişten" yakayı kurtarmıştı. Onun centilmen usulü Pazar Sürtmeleri, yollarına çıkan av hayvanı bekçilerinin gözünü korkutma potansiyeli taşıyordu ve bunu başarmıştı da. Zaten daha ciddi keşif gezileri için Alpler her zaman hazır ve nazırdı. Howard Hill, "On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Britanya'nın kentsel alanlarının tamamında -özellikle de endüstriyel kentlerde- halkın öncülüğünde başlayan gezginler hareketi, gitgide erişim hakkı mücadelesinin önderliğini üstelenmekteydi," diye yazmıştır. "Bunun başlıca nedeni, yürüyüş ve tırmanışlar için bütünüyle halka açık olan İsviçre dağlarının giderek popülerleşmesi ve centilmen gezginlerle tırmanışçıları Britanya'dan uzaklaştırmasıydı." YMCA, [Genç Hristiyan Erkekler Derneği] yürüyüş kulüplerinin ilk destekçilerinden biriydi ve 1880'lerde Manchester'daki YMCA

eğrilmeye ve orantısız gelişmeye eğilim gösterir; bu hastalar, uzun çalışma saatlerinin sıkça

Gezginler Kulübü'nün üyeleri, cumartesi akşamı iş çıkışından pazar akşamına kadar yetmiş mil yürürlerdi. 1888'de, Polytechnic Club of London [Londra Politeknik Kulübü] bir yürüyüş kulübü olarak kurulmuştu; 1892'de West of Scotland Ramblers' Alliance [Batı İskoçya Gezginler Birliği] örgütlenmişti; 1894'te, kadın öğretmenler Midlands Ramblers' Institude'ü [Midlands Gezginler Enstitüsü] kurmuştu; 1900'de, –sosyalist bir kuruluş olan– Sheffield Clarion Ramblers [Sheffield Clarion Gezginleri], G. B. H. Ward tarafından kurulmuştu; 1905'te London Federation of Rambling Clubs [Gezginlik Kulüpleri Londra Federasyonu] oluşturulmuştu; 1907'de sıra Manchester Rambling Club'indaydı [Manchester Gezginler Kulübü]; 1928'de ulusal ölçekteki British Workers Sports Federation [Britanyalı İşçiler Spor Federasyonu] ve 1930'daysa Youth Hostels Association [Gençlik Hostelleri Derneği], tıpkı Naturfreunde gibi genç ve yoksul yolculara konaklama imkânı sunarak hizmet vermeye başladı (YHA'in kökleri 1907'de Almanya'da atılmıştı; ilk başlarda, Britanya'da uygulanan kurallardan biri arabayla gelenlerin derneğe kabul edilmeyeceğiydi). Demek oluyor ki, yirminci yüzyılın ilk otuz ya da kırk yılında, kimilerinin bir hareket olarak adlandırmasına yetecek sayıda kişi yürüyüşe çıkmıştı. Tarihçi Raphael Samuels'in belirttiği gibi, "Doğa yürüyüşü, bir sosyalistin yaşam tarzının –resmiyet kazanmamış– esas bileşenlerinden biriydi." Emekçiler toprağa yönelik bir tutku geliştirmişlerdi (ya da bu tutkuyu köylü ebeveynleri ve atalarından devralmışlardı). Böylelikle, yürüyüşçülerden oluşan koskoca bir ordunun yanı sıra işçi sınıfına ait botanikçiler ve doğal hayat uzmanlarından oluşan koskoca bir kültür ortaya çıkmıştı. Topluluklar halinde yürümek kısmen güvenlik nedeniyleydi; bir yanda av bekçileri vardı, öte yanda da, Sheffieldli bir gezginin belirttiği üzere, "tek başına yürürken yakaladıkları kişileri ara sıra 'pataklayan' köylülerin gezginlere karşı duyduğu nefret."

Sanayi devrimi öncesinde, Yüksek Bölge önemli bir turizm merkeziydi: Wordsworthler buraya gelirdi, Carl Moritz de; Jane Austen da *Gurur ve Önyargı*'nın kadın kahramanını buradaki hoş manzaralı yerlere göndermişti. Daha sonralarıysa, yerel halkı

uygulandığı fabrikalarda çalışmaktadırlar. –FRIEDRICH ENGELS, *İNGİLTERE'DE İŞÇİ*

tarafından çok sevilen ama imalatın büyük kentleri Manchester ve Sheffield arasına sıkışmış kırk mil genişliğindeki bir açık alan olarak anormal bir yere dönüştü. Yüksek Bölge, Capability Brown'ın peyzaj tasarımını yaptığı Chatsworth'ün lüks bahçelerinden, zarif Dove Dale'e ve harikulade kumtaşından kaya tırmanışı bölgeleriyle sert fundalıklara (1950'li yıllarda bu fundalıklarda, Joe Brown ve Don Whillans isimli iki Manchesterlı tesisatçı "tırmanışta işçi sınıfı devrimini" gerçekleştirmiş ve bu beceriyi yepyeni zorluk düzeylerine yükseltmişlerdi) uzanan bir yelpazede her tür araziye ev sahipliği yapar. Chatsworth'ün Bahçeleri ve kumtaşından tırmanış yolları arasında, erişim hakkı mücadelesinin en ünlü muharebesinin merkezi Kinder Scout bulunur. Yüksek Bölge'nin en yüksek ve yabani bölgesi olan Kinder Scout, 1836 yılına kadar "kralın arazisi" yani kamu arazisiydi. Fakat o yıl, arazileri çitle çevirmeye izin veren bir yasa doğrultusunda burası, kendisine komşu iki arazinin toprak sahipleri arasında bölüştürülmüş ve aslan payı da Chatsworth'ün sahibi Devonshire Dükü'ne verilmişti. Bu zirvenin yakınından geçen bir patika bulunmadığı için de, yirmi beş kilometrekare büyüklüğündeki Kinder Scout'ın tamamı halkın kullanımına kapatılmış oluyordu. Yürüyüşçüler ona "yasak dağ" diyordu. Bu araziyi kat etmek için kullanılan başlıca yol, dağın eteklerinden geçen eski bir Roma yoluydu. Fakat 1821 yılında arazinin sahibi Lord Howard -Doktor'un Geçidi ismiyle anılan– bu geçiş hakkı yolunu da hukuka aykırı bir biçimde kapatmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda bu yolu tekrar açmak için görüşmelere başlanmış ve Manchester ve Sheffield Gezginlik Kulüpleri bu konuda doğrudan eylemlere başlamıştı. 1909 yılında, Sheffield Clarion Gezginleri, Doktor'un Geçidini yürüyerek geçmişler, Manchester Gezginleri de beş yıl boyunca bu yolda "meydan okurcasına" yürümeye devam etmişti. Lord, "Geçiş Yok" tabelaları dikmeye devam etmiş, geçidin bir ucuna tel örgü çekmiş ve yola asma kilit takmış ama sonunda bu savaşı kaybetmişti. Günümüzde Doktor'un Geçidi, rotasında yapılan birkaç ufak değişikliğe rağmen, iki bin yıldan beri kullanılan aynı halka açık yoldur.

Kinder Scout'un sırtları daha büyük bir problem arz ediyordu. Britanyalı İşçiler Spor Federasyonu'nun Manchester şubesi genel sekreteri Benny Rotham, 1930'lardaki endüstriyel bunalım döneminin kasvetli kentleriyle ilgili şunları yazmıştır: "Kent sakinleri, kırlarda kamp kuracakları hafta sonları için yaşıyor, işsiz gençlerse yalnızca İşveren Kurumu'nda imza atıp işsizlik paralarını almak için eve dönüyorlardı. Gezginlik, bisiklet ve kamp kulüplerinin üye sayıları artıyordu... Kalabalıklar arttıkça doğaya yakın olma duygusu yitirilmeye başlanmış ve gezginler yasak bölge olan boş turbalıklara, fundalıklara ve tepelere özlem dolu gözlerle bakar olmuştu. Bu alanlar sadece yasak değildi; aynı zamanda sopalı av alanı bekçilerince korunmaktaydılar ve bunlardan bazıları sopalarını tek başına yürüyenlere karşı kullanmaktan çekinmezdi." BWSF bu durum hakkında kamuoyu yaratmak amacıyla 1932 yılında kitlesel bir izinsiz giriş düzenleme kararı aldı. Rothman da gazetelere konuyla ilgili röportajlar veriyordu. Her ne kadar diğer gezginlik kulüpleri karşı çıkmış olsalar da, genç radikaller yine de yakınlarda bulunan Hayfield kentine, dört yüz gezginle birlikte Derbyshire Polis Kuvveti'nin üçte birini de çekmeyi başarmışlardı. Yukarı yürürken, Rothman'ın dağlara erişim hakkı hareketinin tarihi hakkında yaptığı etkileyici konuşma bol alkışla karşılanmıştı. Kinder Scout yaylasına giden bu dik yolun daha yukarısında ise, karşılarına çıkan yirmi ya da otuz kadar av yeri bekçisi bağırıp çağırarak ellerindeki sopalarla yürüyüşçüleri tehdit etmiş, ancak başlattıkları itiş kakıştan zararlı çıkan taraf kendileri olmuştu. Zirveye varan izinsiz giriş eylemcilerine, Sheffield Kulübü üyeleri ve sonradan gelen Manchesterlılar da katılmıştı.

Bu geçici zafer ve hoş manzara uğruna, Rothman ve beş arkadaşı tutuklanmıştı. Açılan davalardan biri düştü. Diğerleriyse, "isyan amaçlı toplanmaya teşvik"ten iki ila altı ay arasında değişen hapis cezası aldılar. Bu cezaların uyandırdığı öfke, diğer gezginleri ve halkın bir bölümünü de harekete geçirerek, meraklıların ve davaya adanmışların Kinder Scout'ın yolunu tutmasına neden olmuştu. Daha önceleri, erişim hakkı olmamasını

şöyle söylüyordu: 'Sir Leicester Dedlock, Baron Hazretleri, Bay Lawrence Boythorn'a saygılarını

protesto eden gösteri yürüyüşleri her yıl Yüksek Bölge'de bulunan Winants Geçidi'nde düzenlenirdi ama o yılki protestoya on bin gezgin katılmış ve mahkeme kararının ertesinde başka kitlesel izinsiz girişler ve gösteriler de düzenlenmişti. Yürüme siyaseti alevlenmekteydi. Gezgin derneklerinin ulusal federasyonu 1935 yılında Gezginler Derneği'ne dönüşmüş, bu da erişim hakkı eylemlerinde artışa yol açmıştı. 1939 yılındaysa, erişim hakkı için parlamentoya sunulan bir yasa tasarısı geri çevrilmişti. 1949 yılında sunulan daha güçlü bir yasa teklifiyse kabul edildi. Ulusal Parklar ve Kırsal Alanlara Erişim Hakkı Yasası oyunun kurallarını değiştirdi. Ulusal parkların sayısı fazla değildi ama erişim hakkı önemliydi. İngiltere ve Galler'deki her idari bölge meclisi, kendi idaresi altındaki tüm geçiş hakkı yollarının bir haritasını çıkarmakla yükümlü kılınmıştı ve tamamlanan haritalar nihai kabul edilmişti. Artık yürüyüşçüler bir yoldan geçiş hakkına sahip olduklarını kanıtlamakla yükümlü değildiler; toprak sahipleri bu hakkın olmadığını kanıtlamakla yükümlüydü. O tarihten bu yana tüm bu geçiş hakkı yolları Haritacılık Bürosu haritalarında yer aldığı için de, bu güzergâhlar herkesin kullanımına açılmış bulunmaktadır. Aynı zamanda yerel meclislerden, uygun açık alanların birer "değerlendirme haritası"nı hazırlamaları ve ardından bu alanların yürüyüşçülere açılması için müzakereler yürütmeleri talep edilmişti – her ne kadar mutlak geçiş hakkı kadar kesin değilse de, eskisine göre önemli bir ilerleme söz konusuydu. Daha yakın dönemde ise, yürüyüşçülerin Britanya'yı günlerce ya da haftalarca boydan boya yürüyebilmeleri ya da sırt çantasıyla gezebilmelerine olanak tanıyan bir dizi uzun mesafe yolu açılmıştır. Ancak son yıllarda yürüyüşçüler sabırsızlanmaya başladı. Gezginler Derneği, kuruluşunun on beşinci yıldönümünde, "Yasak Britanya" başlıklı kitlesel izinsiz giriş eylemlerini tek başına düzenlemeye başladı. Ayrıca İşçi Partisi, 1997 yılı seçim kampanyasında, "serbest dolaşım hakkı" yasasını geçireceğini vaat etti; böylelikle, Bryce'ın 1884'te kabul edilen yasasından sonra kırsal alanlar nihayet halka açılmış olacaktı. Son dönemlerde, This Land is Ours [Bu Topraklar Bizim] ve Reclaim the

sunuyor ve şu anda Bay Lawrence Boythorn'un mülkü olan eski papaz evinin bitişiğindeki

Streets [Sokakları Geri Alalım] gibi daha radikal yeni gruplar kamusal alanı genişletmek için doğrudan eylemlere başladılar. Her ne kadar onların demokratik ve ekolojik gündemlerinde yürümenin rolü diğerlerininki kadar merkezi değilse de, erişim ve koruma gibi popülist meseleler yine ön plana çıkmaktadır.

İşte kırlarda yürüme tarihinin büyük ironisi –ya da ilahi adaleti– de budur; asilzade bahçelerinde başlayan bir merak, özel mülkün mutlak bir hak ve ayrıcalık şeklinde algılanmasına karşı bir saldırıya dönüşmüştür. Yürüme kültürünün ortaya çıktığı parklar ve bahçeler kapalı mekânlardı; ekseriyetle duvarlarla çevrilir ya da hendeklerle korunur, sadece ayrıcalıklı bir azınlıkça kullanılabilir ve bazen de, çitle çevirme suretiyle el konulan arazilerde inşa edilirlerdi. Yine de, ağaçlar, su ve arazinin geometrik biçimler almaya zorlanmaktansa kendi doğal hatlarını korumasına izin verilmesi; bahçelerin etrafındaki duvarların kaybolması ve gittikçe resmiyetini kaybeden bu mekânlardaki yürüme deneyiminin gitgide daha devingen bir hal almasından ötürü, İngiliz bahçelerinin gelişimine içkin demokratik bir ilke olduğunu söyleyebiliriz. Doğada yürüyüş yapma zevkinin yaygınlaşması, bu asilzadelerin soyundan gelen kimi kişileri, kendi bahçelerine içkin bu ilkelere uygun yaşamaya zorladı. Belki günün birinde, Britanya'nın tamamını yürüyüşçülere açmayı da başarabilir.

Keyif yürüyüşleri, artık insana özgü beceriler repertuvarına dahil olmuştu ve bu genişleyen becerilerin keyfini süren kimileri de, kendilerine yapılan bu iyiliği karşılıksız bırakmayıp dünyayı değiştirdiler ve onu bir nevi bahçeye dönüştürdüler – bu defa, duvarları olmayan kamuya ait bir bahçeydi bu. Yürüyüş kulüpleri tarafından biçimlendirilen araziler farklı ülkelerde farklı biçimlere bürünürler. Birleşik Devletler'de bu araziler yabani doğa parçalarıyla, organik dünyayı koruma azmindeki geniş çaplı politik bir hareketten yapılmış bir yamalı bohça görünümündedir. Burada, yirmi bir eyalete yayılan, Avusturya menşeli yüzlerce dağ evi ile her biri kendine özgü ayrı bir çevreci eğilimi olan

patikadan geçiş hakkının Sir Leicester'ın elinde bulunduğu gerçeğine dikkat çekmeyi gerekli

yarım milyondan fazla doğa grubu vardır. Britanya'da ise 140.000 mil uzunluğunda patikalar vardır ve toprak sahibi soylulara karşı takınılan çatışmacı bir üslup söz konusudur. Yürüme, modern dünyayı biçimlendiren güçlerden biridir; çoğunlukla da ekonomik ilkelere karşı çıkmak suretiyle yapmıştır bunu.

Yürüme merkezli örgütlenme isteği ilk başta insana garip gelir. Ne de olsa, yürümeyi önemseyenler ekseriyetle bağımsızlık, yalnızlık ve herhangi bir yapı ya da müdahale olmamasından kaynaklanan özgürlükten söz ederler. Fakat keyif amaçlı yürüyüşler için dışarı adım atmanın üç ön şartı vardır. Kişinin boş zamanı, gidecek bir yeri ve hastalık ya da sosyal kısıtlamalarla engellenmemiş bir bedeni olmalıdır. Bu temel özgürlükler sayısız mücadeleye konu olmuştur. Önceleri sekiz veya on saatlik iş günü, ardından haftada beş çalışma günü, yani boş zaman için mücadele eden emekçi örgütlerinin, aynı zamanda, zorlukla elde ettikleri bu boş zamanın tadını çıkartabilecekleri alanları güvence altına almak istemesi gayet mantıklıdır. Halka açık alanlar için mücadele eden başkaları da olmuştur; her ne kadar ben yabani doğa ve kırsal alandakilere odaklanmış olsam da, bir diğer mühim tarihi anlatı da Central Park gibi kent parklarının kazanılmasını konu edinmiştir. Central Park, kırsal alanın meziyetlerini, kentten uzaklaşmak için gerekli kaynakları bulunmayan kent sakinlerinin ayağına getirmeyi hedefleyen demokratik ve Romantik bir projedir. Engellenmemiş beden ise daha ince bir konudur. Kadınların, yanlarında bir refakatçi olmaksızın çam yaprağından yapılma yataklarda uyuduğu ve fırfırlı uzun şortlarla dağlara tırmandığı Sierra Kulübü'nün ilk yılları, Californiada, özgürleşmenin (ya da seçkinlere özgü bir özgürleşmenin) bir yan ürün olduğunu akla getiriyor; sonuçta, Victoria dönemi giyim kuşam tarzı, kadınları nefessizliğin, küçük adımların ve hassas bir dengenin görgü kurallarına hapsetmiş bulunuyordu. Alman ve Avusturyalı doğa kulüplerinin ilk yıllarında benimsedikleri çıplaklık modası, kimileri için dağların yolunu tutmanın kimileri için doğallığa kucak açmak için yürütülen daha geniş ölçekli bir projenin parçası olduğunu akla getiriyor; erotik olanı

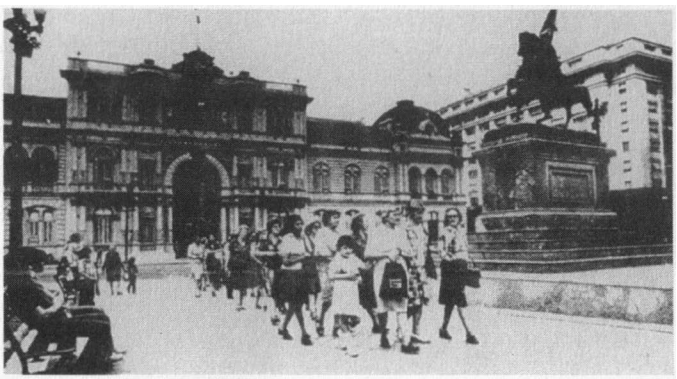
görüyor; Sir Leicester, esasen Chesney Wold parkı içerisinde yer alan bu patikayı kapatmayı

da içerecek şekilde tanımlanmış bir doğallıktı bu – soyunmayanlar bile yalnızca, bedeni teşhir eden rahat şortlar giyiyorlardı. İngiliz emekçilerine gelince – burada tek yapmamız gereken, Friedrich Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabını okumaktır; Engels bu kitapta, fabrika işçilerinin bedenlerini deforme eden ve sakatlayan düzeydeki zor yaşam ve çalışma koşullarını anlatmıştır. İşte o zaman, birçok insanın niçin açık havada, temiz bir gökyüzü altında dolaşma özgürlüğü için mücadele etmeye istekli olduğu daha iyi anlaşılabilir. Doğada yürümek, orta sınıf bedenlerini evlere ve bürolara hapsedilmiş antika bir nesneye, işçilerin bedenlerini ise endüstriyel makinelerin parçası haline getiren dönüşümlere karşı gösterilen bir tepkiydi.

Yürümenin bu tarihinin başında yer alan yazarlar, yani Rousseau ve Wordsworth, toplumsal özgürleşmeyi doğada yürümekle ilişkilendirmişlerdi (ancak her ikisi de –ne mutlu ki– ne İzci hareketini ne doğa sporu araç gereçleri sanayiini ne de yürüme kültürünün diğer yaygın etkilerini öngörebilmişlerdi). Yürüyüş kulüpleri, çok sayıda sıradan insanın, bu yazarlara ait –hiçbir engele maruz kalmadan doğa içinde yol alan– ideal yürüyüşçü kavramına yaklaşmasını sağlamıştır.

uygun görmekte. –CHARLES DICKENS, *KASVETLİ EV*

III. KISIM



SOKAKLARDAKİ HAYAT

On Birinci Bölüm

TEK BAŞINA DOLAŞANLAR VE KENT

San Francisco'daki evime geri döndüğümde, burayı ilk kez bir yabancının gözleriyle görmeme yetecek kadar uzun bir süre New Mexico'nun kırsal kesiminde yaşamıştım. Baharın coşkusu o yıl bana fazlasıyla kentli gelmişti; şehrin parlak ışıklarının cazibesinden bahseden tüm o halk şarkılarını nihayet anlıyordum. Mayısın ılık ve hoş rayihalarla dolu gündüz ve gecelerinde köşe bucak yürümüştüm. Bu yürüyüşlerin çapı içerisine ne çok ihtimalin sığdırılabildiğine şaşıyor ve tüm bu ihtimalleri, evimin dış kapısından çıkar çıkmaz karşımda bulmaktan heyecan duyuyordum. Her bina ve her vitrin, sanki bambaşka bir dünyaya açılan bir kapıydı ve insan yaşamının tüm çeşitliliğini, tesadüflerle daha da zenginleşen bir olasılıklar yumağına sıkıştırıyordu. Nasıl ki, bir kitap rafı Japon şiiri, Meksika tarihi ve Rus romanlarını yan yana getirebiliyorsa, kentimin binaları da aynı şekilde Zen merkezlerini, Pentekostal kiliselerini, dövme stüdyolarını, tarımsal ürün dükkânlarını, burrito büfelerini, sinemaları ve dim sum lokantalarını barındırıyordu. En sıradan şeyler bile bende hayret uyandırıyor, sokaklardaki insanlarsa benimkine hem benzeyen hem de hiç benzemeyen yaşamlara ait binlerce ipucu sunuyordu.

Şehirler daima anonimlik, çeşitlilik ve tesadüflerin mekânı olmuşlardır; bunlar da en iyi yürüyerek tadı çıkartılabilecek niteliklerdir: İnsanın fırına ya da falcıya gitmesi gerekmez; gidebileceğini bilmesi yeter. Bir kent, tek bir sakininin bilebileceğinden her zaman çok daha fazlasını barındırır ve büyük şehirler de, bilinmezlikleri ve olasılıklarıyla hayal gücünü her daim

---

Akşamları bu caddelerde tek başınıza ama binlerce kişiyle birlikte aşağı yukarı yürümekten daha

kışkırtırlar. Eskiden beri, Amerika'nın en Avrupalı kentinin San Francisco olduğu söylenir; hep dile getirilen ancak hiç açıklanmayan bir ifadedir bu. Bunu söyleyenlerin aslında, ölçeği ve sokak yaşamıyla San Francisco'nun, dolaysız buluşmaların mekânı olarak kent fikrini canlı tuttuğunu ifade etmek istediklerini düşünüyorum. Oysa neredeyse diğer tüm Amerikan kentleri gittikçe daha fazla, amansız bir gözetim altında tutulan ve tecrit edilmiş banliyölerin büyük çaplı örneklerine benziyor: Kamusal alanlar arasında gidip gelen yayaların karşılaşmaları için değil de, özel mekânlar arasında gidip gelen motorlu taşıt kullanıcılarının karşılaşmaması için tasarlanmış yerlerdir buralar.San Francsico, üç tarafı sularla çevrili olduğu ve dördüncü tarafında bir tepe bulunduğu için genişleyememiştir. Ayrıca cıvıl cıvıl sokaklarla dolu çok sayıda mahallesi de vardır. Gerçek anlamda kentli bir yoğunluk, güzel binalar, tepelerden görülen körfez ve okyanus manzaraları ve her yere yayılmış kafe ve barlar birçok Amerikan kentindekinden farklı önceliklere işaret eder; tıpkı yaşamı, elde etmek ve harcamaktan öte bir şeye dönüştüren sanatçıların, şairlerin ve toplumsal ve politik radikallerin –mutenalaştırma tehdidi altındaki– geleneği gibi.

Kente dönüşümden sonraki ilk cumartesi günü, yakında bulunan Golden Gate Parkı'na yürüyüşe gittim; bu park, yabani doğanın görkemine sahip değildir ama yine de, bu eksikliğini telafi eden çok sayıda hazzı bana sunmuştur: Bol yankılı yaya alt geçitlerinde müzik çalan çalgıcılar, sıra halinde dizilmiş dövüş sanatı çalışan ihtiyar Çinli kadınlar, ana dillerinin kadifemsi ağız şapırtılarıyla birbirlerine bir şeyler mırıldanan Rus göçmenler, köpeklere özgü türlü sevinçlerin ilkel dünyasına bir çekişte sürüklenen köpek bakıcıları ve Pasifik Okyanusu'nun kıyılarına yürüyerek ulaşabilmek gibi. O sabah, parkın ağzı açık deniz kabuğu şeklindeki konser sahnesinde, yerel radyonun varyete orkestrası, "Watershed Şiir Festivali" ile güçlerini birleştirmişti. Ben de durup bir süre onları izledim. ABD'nin eski ulusal şairi Robert Hass çocuklara, sahnede şiirlerini mikrofona nasıl okumaları gerektiğini öğretiyordu. Tanıdığım bazı şairler de

fazla haz veren pek az şey vardır. Ağaçların arasından sızan ya da binaların ön cephesinden

sahnenin iki yanında sıralarını bekliyorlardı. Selam vermek için yanlarına yaklaştığımda, bana yepyeni evlilik yüzüklerini gösterip diğer şairlerle tanıştırdılar. Ardından, ünlü California tarihçisi Malcolm Margolin'e rastladım ve o da beni güldüren hikâyeler anlattı. İşte bunlar, kentlerin gündüz mucizeleriydi benim için: tesadüfler, farklı türden insanlarla kaynaşmak, açık havada yabancılara sunulan şiir.

Margolin'in sahip olduğu Heydey Yayınevi, diğer bazı küçük yayıncılar ve edebiyat projesi gerçekleştirenlerle birlikte, kataloğundaki kitapları sergiliyordu. Margolin, sergi tezgâhından aldığı *920 O'Farrell Caddesi* isimli bir kitabı bana uzattı. Harriet Lane Levy, anılarını kaleme aldığı bu kitapta, San Francisco'da büyüdüğü 1870'li ve 1880'li yıllarda yaşadığı müthiş deneyimleri anlatıyordu. Onun zamanında, şehrin sokaklarında yürümek, günümüzün sinemaya gitme alışkanlığı kadar düzenli yapılan bir eğlenceydi. "Cumartesi geceleri," diyor, "bütün kent, işlek Market Caddesi'ndeki geçit törenine katılırdı; bu caddenin kilometrelerce uzanan dümdüz güzergâhı, deniz kıyısından başlayıp İkiz Tepeler'de son bulurdu. Kaldırımlar geniş olduğundan körfeze doğru yürüyen kalabalık, okyanus yönünde yürüyen kalabalıkla karşılaşırdı. Halk, sanki kutlama için duyulan anlık bir isteğin sonucuymuşçasına birdenbire dışarı akın ederdi. Şehrin her mahallesi, sakinlerini bu geniş geçit törenine boca ederdi. Mühim sosyal statülere sahip hanımlar ve beyler; onların, sevgilileriyle kol kola gezen Alman ve İrlandalı hizmetçi kızları; Fransızlar, İspanyollar, kavruk, çalışkan Portekizliler; Meksikalılar, kızıla çalan derileri ve çıkık elmacık kemikleriyle kendilerini ele veren Kızılderililer – kim olursa olsun herkes, evlerini ve dükkânlarını, otel, lokanta ve birahaneleri boşaltıp rengarenk bir nehir gibi Market Caddesi'ni dolduruyordu. Her milletten denizciler, limandaki gemilerini terk edip gruplar halinde, alelacele Market Caddesi'nin yolunu tutuyor, ışıklardan ve kalabalığın yarattığı kargaşa ve neşeden başı dönen kitlenin titreşimine katılıyordu. 'Burası San Francisco,' diyordu yüzleri. Tam bir karnaval havasıydı; konfetiler yoktu ama havada asılı duran binlerce mesajın

yansıyan ışıkların keyfini çıkartarak; müzik, yabancı insanların konuşmaları ve trafiğin seslerini

zikzağı vardı; maskeler yoktu ama gözlerde samimi bir meydan okuma vardı. Market Caddesi'nden aşağı, Powell'dan Kearny'e üç uzun blok; Kearny'den yukarı Bush'a üç kısa blok, sonra yine gerisingeri, saatler boyunca tekrar tekrar yürünürdü, ta ki merak dolu bir bakış ilgi çekici birisine odaklanana dek. Bu ilgi biraz sonra gülücüğe dönüşür, gülücükse kim bilir nelere. Babamla birlikte her cumartesi akşamı şehir merkezine iniyorduk. Işık bulvarlarından yürüyerek geçip neredeyse somutluğunu yitirmiş bir dünyanın içine giriyorduk. Her yerde, her an bir şey oluyordu; insana mutluluk veren bir şey... Hiç durmadan yürüyor, yürüyorduk ama sürekli yeni bir şeylere rastlıyorduk." Bir zamanlar muhteşem bir gezinti alanı olan Market Caddesi, günümüzde de kentin ana trafik arterini oluşturur, fakat onlarca yıldır süren yıkımlar ve kentsel dönüşüm projeleri caddenin eski sosyal şaşaasını alıp götürmüştür. 1940'ların sonunda ya da 1950'lerin başında Jack Kerouac caddenin iki ayrı halini görmeyi başarmıştır; büyük olasılıkla Kerouac, dilenciler ve kaldırıma çıkartılmış alışveriş arabalarında sergilenen indirimli ürünlere koşan insanlarla dolu, çevreyolunun gölgesinde kalmış kent merkezindeki bu nüfusu severdi. Levy'nin zamanında kent merkezi olan kısım bugün büro çalışanları, alışverişçiler ve Powell Caddesi'ndeki kablolu tren durağının çevresinde toplaşan turistlerin arşınladığı bir yerdir. Şehrin dışına doğru bir milden fazla bir mesafenin ardından, Market Caddesi nihayet, birkaç sokak sonra yayaların dinamik yaşamına tekrar kavuşur ve ardından Castro Caddesi'ni geçerek İkiz Tepeler'e uzanan dik tırmanışına başlar.

Hem kentsel hem de kırsal alanlarda yürümenin tarihi, bir özgürlük tarihi olduğu kadar zevk almanın anlamını tanımlamanın da tarihidir. Ancak kırsal alanlarda yürüme, doğa sevgisi sayesinde edindiği ahlaki görevle, kırsal alanların savunulması ve halkın erişimine açılması için mücadele etme imkânı bulmuştur. Oysa kentsel alanlarda yürüme, daha şaibeli bir mesele olagelmiştir; müşteri avlama, bela arama, piyasa yapma,

dinleyerek; çiçek kokularının, leziz yiyeceklerin ve yakındaki denizden gelen havanın tadına vararak

alışveriş, ayaklanma, protesto, pusuya yatma, sürtme gibi, her ne kadar eğlenceli de olsa, doğayı takdir etmenin sahip olduğu ahlaki üstünlük iddiasında bulunamayacak faaliyetlere kolaylıkla dönüşebilir. Bu nedenle, birkaç yurttaş hakları savunucusu ve kent kuramcısı dışında (onlar da, kamusal alanın ekseriyetle yürüme aracılığıyla kullanıldığını ve iskân edildiğini nadiren belirtmişlerdir), kentsel alanın korunması için benzeri bir savunmayı başlatan olmamıştır. Oysa kentte yürüme doğada yürümeye kıyasla, birçok yönden ilkel avcı-toplayıcı faaliyetlerine daha fazla benzer. Birçoğumuz, kırsal alanlar ya da yabani doğa içinden yürüyerek geçer ve etrafımıza bakınırız ama buralarda nadiren bir şeyler yapar ya da yanımıza bir şey alıp götürürüz (Sierra Kulübü'nün ünlü deyişini anımsayalım: "Sadece fotoğraflarınızı alıp götürün, yalnızca ayak izinizi bırakın"). Kentte, biyolojik yelpaze neredeyse sadece insana ve birkaç leş yiyen türe indirgenmiş olsa da, faaliyet yelpazesi çok geniştir. Bir toplayıcı, nasıl ki altı ay sonra bol palamut verecek bir ağaca bakmak ya da sepet yapımına hammadde olabilecek kamışları incelemek için durursa, kentte yürüyen biri de geç saatlere kadar açık kalan bir manavı ya da ayakkabı tabanlarını değiştirtebileceği bir yeri aklına not edebilir veya yolunu değiştirip postaneye uğrayabilir. Ayrıca ortalama doğa yürüyüşçüsü genel şeylere –manzaraya, güzelliğe– bakar ve etrafındaki doğa, ince ayarlı bir süreklilik halinde yanından geçip gider; epeydir görüş mesafesinde kalan bir sırta ulaşılır ya da orman gitgide seyrekleşerek çayıra dönüşür. Kentliler ise ayrıntılar, fırsatlar, bireyler ve kaynakların peşindedir ve kentteki değişimler oldukça keskindir. Tabii, kentler ilksel yaşama kırlara kıyasla çok daha sevimsiz bir biçimde de benzerlik gösterir: İnsanın dışındaki tüm avcı türler Kuzey Amerika'da ciddi miktarda azalmış, Avrupa'da ise bütünüyle yok edilmiştir ancak avcı insanlarla karşılaşma olasılığı –en azından bazen, bazı yerlerde– kent sakinlerini sürekli bir kırmızı alarm konumunda tutar.

Eve döndükten sonra geçirdiğim o ilk birkaç ay öylesine büyüleyiciydi ki, yürüyüş günlüğü tutmaya başlamıştım ve o

aşağı yukarı gidip gelinir. Kaldırımlarda, küçük dükkânlar, barlar, sokak satıcılarının tezgâhları,

şahane yazın ilerleyen günlerinde şunları yazmışım: "Birdenbire yedi saattir, hiç ara vermeden masada oturduğumu ve huzursuzlanıp kamburumu çıkarmaya başladığımı fark ettim. Fillmore'un yukarısındaki Clay Tiyatrosu'na, Broderick'teki daha önce hiç görmediğim bir kesimden (toplu konutların yakınındaki alımlı ve bodur Victoria dönemi tarzı evler) geçerek Fillmore'un kuzeyindeki Clay Tiyatrosu'na yürüdüm. *When the Cat's Away* [Herkes Kendi Kedisini Arar] filmi oynuyordu; kedisi kaybolduğunda Place de Bastille'deki komşularıyla tanışmak zorunda kalan genç ve yalnız bir Parisli hakkında, önemsiz olaylar, inişli çıkışlı hayatlar yaşayan insanlar, çatılar ve argo konuşmalarla dolu bir filmdi. Dışarı çıktığımda kendimi canlanmış hissediyordum. Üzerinde inci rengi bir sis tabakası asılı gece karanlıktı. Hızla geri yürüdüm; önce California'yı, ardından bir çifti (kadının sıradan, adamınsa iyi bir terzinin elinden çıktığı belli olan takım elbiseleri vardı ve adamın pantolonunda uzun süredir dizlik takan birine özgü izler bulunuyordu) geçip otobüse burun kıvırdım. Daha sonra aynı otobüse aynı şeyi Divisadero'dayken de yaptım. Bir antikacının vitrini önünde yavaşlayıp, üzerine mavi adaçayı yaprakları resmedilmiş krem rengi Çin işi büyük bir vazoya baktım. Ardından, birkaç apartman sonra, saçları dökülmeye başlamış Çinli bir adamın kucağındaki bebeği bir dükkânın vitrinine doğru kaldırdığını, içerideki kadının da camın arkasından bebekle oynayışını gördüm. Yüzümün sevinçle aydınlandığını görünce biraz şaşırdılar. Gece yürüyüşlerinin yapay ışıkları ve doğal karanlığı gündüzün sürekliliğini tablolar, süslemeler, dekorlardan oluşmuş bir nevi tiyatroya dönüştürüyor. Bir trafik ışığından diğerine geçerken uzayıp kısalan gölgenizin yarattığı tuhaf zevk de cabası. Trafik ışıkları değişirken yoldan geçen bir arabayı atlatıp adımlarımı hızlandırdım. Bu tempo o kadar hoşuma gitti ki, hafif koşuma birkaç blok daha devam ettim. Nefesim kesilmemişti ama terlemiştim.

"Divisadero boyunca, bir gözüm diğer insanların ve açık mağazaların (içki satan dükkânlar ve tütüncüler) üzerinde bu şekilde devam ettikten sonra kendi sokağıma saptım. Bir dört

dans salonları, sinemalar, karpit lambalarıyla aydınlatılmış standlar sıra sıra dizilmiştir ve her yer

yol ağzında, başı bereli ve koyu renk giysiler içindeki siyahi bir genç yokuş aşağı hızla koşarak bana doğru geliyordu. Ne olur ne olmaz, seçeneklerimi değerlendirmek için etrafıma bakındım – yani, Queen Victoria o hızda üzerinize gelse, bu durumu dikkate alırdınız. Tereddüt ettiğimi gören genç, dünyalar tatlısı delikanlı sesiyle, 'Sana koşmuyorum; sadece geç kaldım,' dedi ve fırlayıp gitti. O zaman ben de, 'İyi şanslar,' dedim. Ardından, o caddeye vardığında ve ben de biraz kafamı toplamaya vakit bulduğum da, 'Şüphe etmiş gibi göründüğüm için özür dilerim ama bayağı hızlı geliyordun,' dedim. Güldü, ben de güldüm ve bir an, son zamanlarda mahallede yaşadığım ve sorun emareleri gösteren ama daha sonra bütünüyle medeni davranışlar olduğu anlaşılan tüm karşılaşmaları anımsadım. Bu anlarda, paniğe kapılmadan tedbiri elden bırakmadığım için memnun oldum. Tam o sırada, başımı kaldırdım ve üst katlardaki bir pencerede, bir-iki gece önce şehrin başka bir köşesinde bir başka pencerede gördüğüm Man Ray'in *A l'heure de l'observatoire*'ının (gün batımındaki gökyüzü üzerinde asılı duran uzun kırmızı dudaklar tablosu) bir posterini gördüm. Bu poster ötekinden daha büyüktü ve bu gece de öncekinden daha bereketliydi; *A l'heure*'ü ikinci kere görmek sihirli bir şeymiş gibi geldi. En fazla yirmi dakika içinde eve varmıştım."

Sokaklar, binalar arasında kalan boş alanlardır. Tek başına duran bir ev, bu boş alan denizi ortasında duran bir adadır ve şehirlerin öncesinde var olan köyler de, aynı denizdeki takımadalardan başka bir şey değillerdi. Fakat binalar gitgide çoğalmaya başlayıp da bir kıta oluşturunca, geride kalan boş alan artık bir denizi değil, daha ziyade kara parçaları arasında akan nehirleri, kanalları ve dereleri andırmaya başladı. İnsanlar artık kırsal alanın açık denizinde o ya da bu şekilde yol almıyorlar, caddelerde aşağı yukarı gidip geliyorlardı. Nasıl ki bir suyolunun daraltılması onun debisini ve hızını artırırsa, boş alanların caddelerden yapılma savaklara dönüştürülmesi de yürüyenlerin akışını yönlendiriyor

tuhaf yüzler, tuhaf kıyafetler, tuhaf ve enfes izlenimlerle doludur. Böyle bir caddeden yürüyerek

ve yoğunlaştırıyor. Büyük şehirlerde, mekânlar kadar boş alanlar da tasarlanır ve inşa edilir: yürümek, tanıklık etmek, halkın içinde bulunmak da, en az yemek, uyumak, ayakkabı üretmek, sevişmek ya da müzik yapmak için iç mekânlarda bulunmak kadar bu tasarımın ve amacın bir parçasıdır. Yurttaş kelimesinin kökeninde kent* vardır ve ideal kent de, yurttaşlık merkez alınarak –kamusal yaşama katılma düsturu etrafında– şekillenir.

Oysa çoğu Amerikan kent ve kasabası –tıpkı İngiltere'nin kasvetli sanayii kentleri gibi– tüketim düsturu etrafında şekillenmiştir ve kamusal alan da sadece işyerleri, dükkânlar ve konutlar arasında kalan boşluktur. Yürüme, sadece yurttaşlığa doğru atılan bir ilk adımdır ama bir yurttaş yürüme aracılığıyla kentini ve diğer yurttaşları tanır ve kentin özelleştirilmiş küçük bir parçasında değil tamamında yaşar. Sokaklarda yürümek, harita okumayı kişinin yaşantısıyla, kişisel mikrokozmosu kamusal mikrokozmosla birleştiren şeydir; dört bir yanımızı çevreleyen labirente anlam verir. Beğenilen kitabı *Death and Life of Great American Cities*'te [Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı] Jane Jacobs, sevilen ve sık kullanılan bir caddenin, sadece çok sayıda insanın orada gidip gelmesi sayesinde suç unsurlarından nasıl korunduğunu açıklar. Yürüme, kamusal alanın kamusallığını ve yaşanabilirliğini sürdürür. Franco Moretti, "Kenti farklı kılan şey şudur ki" diye yazar, "kentin mekânsal yapısı – esasen yoğunluğu– hareketliliğinin (aslen toplumsal hareketliliğin ama doğal olarak mekânsal hareketliliğin de) artmasında bir etkendir."

Sokak kelimesinin kendisinde, alt tabakayı; umumi, erotik, tehlikeli ve devrimci olanı çağrıştıran kaba saba, edepsiz bir büyü vardır. *Sokakların adamı* yalnızca bir popülist anlamına gelir ama sokakların kadını –sokak kadınında olduğu gibi– cinselliğini satan biridir. Sokak çocukları bacaksız, dilenci ve kaçaktırlar ve yeni bir terim olan sokak insanı, sokaktan başka

* Yazar burada Türkçe anlamı *yurttaş* olan, İngilizce *citizen* sözcüğünün, Türkçede kent anlamına gelen city sözcüğünden türediğine dikkat çekiyor. –ç.n.

kentin daha tenha ve düzenli bir bölgesine varmak, bir geçit törenine katılmak ve kente kabul

kalacak bir evi olmayanları tanımlar. *Sokak kurdu* [Street-smart], şehir adabını ve şehirde hayatta kalmayı iyi bilen biri anlamına gelir. "Sokaklara" ise kent devriminin klasik çağrısıdır; ne de olsa sokaklar, insanların halk olduğu ve güçlerini aldıkları yerdir. Sokak, herkesin ve her şeyin birbiriyle haşır neşir olabildiği kent nehrinin kuvvetli akıntılarında yaşamak demektir. İşte sokağa tehlikesini ve büyüsünü veren tam da bu toplumsal hareketlilik, bölümlerin ve ayrımların olmayışıdır; içinde her şeyin birlikte akıp gittiği suyun tehlikesi ve büyüsüdür bu.

Avrupa'da feodal dönem boyunca, toplumun geri kalanını yapılandıran hiyerarşik bağlardan yalnızca kentte yaşayanlar muaftı: Örneğin, İngiltere'de, bir yıl ve bir gün boyunca kentte yaşayan bir serf özgürlüğüne kavuşabiliyordu. Ancak o zamanlar, şehirdeki özgürlüğün kalitesi oldukça düşüktü çünkü sokaklar kirli, tehlikeli ve karanlıktı. Genellikle günbatımından sonra şehir kapıları kapatılır ve sokağa çıkma yasağı uygulanırdı. Avrupa şehirleri, ancak Rönesans'la birlikte kaldırımlarını, temizliklerini ve güvenliklerini iyileştirmeye başladılar. On sekizinci yüzyıl Londra'sı ve Paris'inde, geceleri herhangi bir yere gitmek, günümüzün en berbat gecekondu mahallelerinde gece dışarı çıkmak hakkında söylenenler denli tehlikeli bir şeydi ve eğer yolda önünüzü görmek istiyorsanız bir meşale taşıyıcısı tutmanız gerekiyordu (üstelik, Londra'nın –arabulucu denen– genç meşale taşıyıcıları aynı zamanda muhabbet tellallığı da yaparlardı). Gündüzleri bile, atlı arabalar yayalara dehşet saçardı. On sekizinci yüzyıldan önce, keyif almak için bu sokaklarda yürüyen pek yok gibiydi ve ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde modern kentler benzeri temiz, güvenli ve aydınlatılmış yerler ortaya çıkmaya başladı. Modern sokakları düzenli kılan –yüksek kaldırımlar, sokak lambaları, sokak isimleri, bina numaraları, kanalizasyon, trafik kuralları ve trafik işaretleri gibi– tüm eşya ve işaretlemeler görece yeni icatlardır.

Kentin zenginleri için cennet gibi mekânlar zaten yaratılmıştı – ağaçların sıraladığı mesire yerleri, kısmen halka açık bahçeler ve parklar. Fakat halka açık parkların öncülü olan bu yerler anti-

edilmenin bitimsiz törenine dahil olmak, kendini yeni baştan kente adamak demektir. –J. B.

sokaklardı; yani sınıfsal olarak ayrışmış ve gündelik yaşamdan kopuktular (Akdeniz ve Latin ülkelerindeki meydan ve alanların, yayalara ayrılmış *corso*'ları ve gezinti yerlerinden ya da hem zenginlerin atlı arabaları için gezinti yolları hem de radikaller için açık hava söylev kürsüleri barındıran Londra'daki kuraldışı Hyde Park'tan farklıydı buralar). İçlerinde siyaset, flört ya da ticaret yapılabiliyor olsa da, aslında burjuva salonları ve dans salonlarının açık hava versiyonlarından başka bir şey değillerdi. Üstelik ister 1616'da Paris'te inşa edilen bir mil uzunluğundaki Cours de la Reine, isterse Mexico City'nin Alameda'sı ya da New York'un 1850'lerde inşa edilmiş Central Park'ı olsun, bu tür yerler daha ziyade, yürümek yerine atlı arabada gezinti yaparak zenginliklerini göstermeyi tercih edenleri çekiyordu. Cours de la Reine'de, öyle çok atlı araba birikirmiş ki, trafik sıkışırmış; 1700'lerde, arabadan inip caddenin merkezindeki göbekte meşale ışığında dans etme modasının ortaya çıkma nedeni belki de budur.

Central Park'ı biçimlendiren şeyler, az ya da çok demokratik dürtüler, İngiliz peyzaj bahçelerine has bir estetik ve Liverpool'daki halk parkı olsa da, yoksul New Yorklular, çoğunlukla, bira içip polka yapmak ya da alt tabakalara özgü diğer zevkleri tadabilmek için, Vauxhall Bahçeleri benzeri özel parklara giriş parası öderlerdi. Yalnızca keyifli bir gezinti yapmak isteyenler bile –tam da Central Park'ın tasarımcılarından biri olan Frederick Law Olmsted'in niyet ettiği gibi– engellerle karşılaşırdı. Central Park, zenginler için şahane bir gezinti alanına dönüşmüştü ve atlı arabalar bir kez daha toplumu bölüyordu. Parkın ve kentin tarihini anlatan Ray Rosenzweig ve Elizabeth Blackmar şöyle söylerler: "[On dokuzuncu] Yüzyılın ilk başlarında, müreffeh New Yorkluların öğleden sonra, akşamüstü ve pazar gezintileri, son moda geçit törenlerine evrilmişti; Broadway, Battery ve Beşinci Cadde'nin geniş ve işlek caddeleri ise, görmek ve görülmek isteyenler için halka açık bir sahneye dönüşmüştü. Ancak yüzyılın ortalarına gelindiğinde, revaçtaki Broadway ve Battery gezinti yolları, "saygıdeğer" yurttaşlar bu kamusal alanlar üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettikçe gözden düştüler... Hem

erkekler hem de kadınlar, kamusal gezintinin yeni biçimi, yani atlı arabayla gezinti için daha gösterişli bir kamusal alan istiyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın ortasında, bir atlı arabaya sahip olmak, kentli üst sınıf statüsünün belirleyici unsurlarından biri olmaya başlamıştı." Zenginler Central Park'a gidiyordu ve popülist bir gazeteci şöyle diyordu: "Duydum ki, yayalar o semtte kazara ezilmek gibi kötü bir alışkanlık edinmişler."

Daha yoksul kesimler New York'un Battery bölgesinde gezinti yapmaya devam ederken, onların Paris'teki muadilleri şehrin çeperlerinde, çoğunlukla da bu tür gezilere gölge sağlamak için dikilmiş ağaçların oluşturduğu bulvarlarda dolaşıyordu. Devrimden sonra, güvenlik görevlilerinin giyim kuşamını münasip bulduğu herkes Paris'in Tuileries bölgesine girebiliyordu. Londra'nın ünlü Vauxhall Bahçeleri örnek alınarak tasarlanan özel eğlence bahçeleri, insanları ödeme gücü gibi basit bir kıstasa göre seçiyorlardı; bunlar arasında, yine Londra'da bulunan Ranelagh ve Cremorne Bahçeleri; Viyana'daki Augarten; New York'taki Elysian Çayırı, Castle Bahçeleri ve Harlem Bahçeleri ve Kopenhag'daki Tivoli Bahçeleri (bunların arasında günümüze kadar gelebilen tek örnektir) sayılabilir. Bu şehirlerin başka yerlerinde, pazarlar, fuarlar ve geçit törenleri, gündelik yaşam mekânlarına şenlik havası katıyordu ve gezinmek de sınıfsal olarak o denli ayrışmış bir şey değildi. Bence, sokağın büyüsü, telaşın görünüşe karışmasında, yansımasında yatar. Üstelik İtalya'da, –belki de onlara ihtiyaç duyulmamasından dolayı– bu tür bahçeler pek yeşermemiştir.

İtalyan şehirleri eskiden beri idealize edilirler; bu şehirlerin mimarisinin gündelik işlere kattığı güzellik ve anlamla büyülenen New York ve Londralılar da bu eğilimden geri kalmamıştır. En az on yedinci yüzyıldan bu yana, ışığın ve yaşamın tadını çıkartmak isteyen yabancılar İtalya'ya yerleşmeye devam ediyor. Yalnızca kısa bir süre New York'ta yaşamış olan Bernard Rudofsky, İtalya'da bayağı zaman geçirmiş ve 1969'da yayınlanan *Streets for People: A Primer for Americans*'ında [Halkın Sokakları: Amerikalılar İçin Bir El Kitabı] bu ülkeye övgüler

sürünüp, tekerleklerin arasından geçerek nöbetçileri ve parmaklıkları da aştıktan sonra sonunda,

yağdırmıştır. New York'u, Amerika'nın örnek yayan kenti addedenlere, Rudofsky'nin, bu kentin berbat bir yer olduğu yönündeki inancı rahatsız edici gelir. Kitabında, daha ziyade İtalya'dan verdiği örneklerle, meydan ve sokakların bir kenti toplumsal ve mimari yönden nasıl bir arada tutabileceğini açıklar. "Sokakları çölden ziyade vahaya çevirmek bizim asla aklımıza gelmez," der kitabın başında. "İşlevlerinin henüz otoyol ve otoparklara indirgenmediği ülkelerde sokaklar, bir dizi düzenlemeyle insanlara uygun hale getirilir... Caddelerin en rafine süsleri ise, yurttaş dayanışmasının (ya da hayırseverliğinin mi demeli?) somut ifadeleri olan kemeraltı geçitleridir. Sokakların görüntüsüne bütünlük katmanın yanı sıra, ekseriyetle antik dönem forumlarının da yerini alırlar." Yunan *peripatos* ve revaklarının soyundan gelen kemeraltı geçitlerinin sokakları, içeriyle dışarı arasındaki sınırları muğlaklaştırır ve altlarında süregiden yayan yaşama mimari bir saygı duruşu niteliği taşırlar. Rudofsky, Bologna'nın ünlü *portici*'sini (kent merkezindeki meydandan kırlara dek uzanan dört mil uzunluğundaki kapalı yürüyüş yolu); bu yolun tasarımı ve ismi kullanılarak yapılan lüks alışveriş merkezleri kadar ticari olmayan Milano'nun Galleria'sını; Perugia'nın dolambaçlı sokaklarını; Siena'nın araç trafiğine kapalı caddelerini ve Brisinghella'daki binaların ikinci katında yer alan halka açık kemeraltı geçitlerini diğerlerinden ayrı bir yere koyar. Birçok kentte caddelerin o saatte araç trafiğine kapanmasına neden olan, İtalyanlara özgü akşam yemeği öncesi gezintilerden (*passaggiata*) tutkuyla bahseder ve bunları Amerikalıların kokteyl saatiyle karşılaştırır. İtalyanlar için, der yazar, toplanma, münazara etme, kur yapma, satın alma ve satmanın esas toplumsal mekânı sokaktır.

New Yorklu dans eleştirmeni Edwin Denby, İtalya'da yürüyenlerle ilgili olumlu düşüncelerini Rudofsky ile hemen hemen aynı zamanda, şu şekilde ifade etmişti: "Akşam karanlığında, kadim İtalyan kentlerinin dar ana caddeleri bir tür tiyatroya dönüşür. Zarafetle gezinen cemiyet kendi kendisini gözden geçirir. On beş ila yirmi iki yaş arasındaki genç kızlar ve erkekler, hayat dolu

binlerce kişinin çoktan toplanmış olduğu parka vardık... parkın içinde iki kere yürüdükten sonra -

bir sosyallikle çekiciliklerini birbirlerine gösterirler. Ne kadar çok zarafet sergilerlerse, cemiyet de onları o denli çok beğenir. Floransa ya da Napoli'deki eski kentin gecekondu mahallelerinde yaşayan gençler işin virtüözüdür ve ne zaman boş kalsalar hemen kısa bir gezintiye çıkarlar." Genç Romalılarla ilgiliyse şunları yazmıştı: "Onların gezintisi, sanki fiziksel bir sohbetmişçesine karşılıklıdır." Bir başka yerde dans öğrencilerine, çeşitli tiplerin yürüyüşlerini gözlemlemelerini öğütler: "Amerikalılar, bedenlerinden çok daha geniş bir yer kaplarlar. Bu da birçok Avrupalıyı kızdırır; onların tevazu içgüdüsünü rahatsız eder. Fakat çok azının takdir ettiği kendine ait bir güzelliği vardır bunun... Şahsen ben, New Yorkluların -öylesine heybetli ve net- yürüyüşünün harikulade güzellikte olduğunu düşünüyorum." Kentte yürümek, İtalya'da bir kişisel girişim ya da hesap meselesi değil, evrensel bir kültürel faaliyettir. Verona ve Ravenna'daki sürgün yıllarını adım adım yürüyerek geçiren Dante'den, Auschwitz'den evine yürüyerek dönen Primo Levi'ye dek, İtalya'da büyük yürüyüşçü eksikliği hiççekilmemiştir fakat kent yürüyüşleri, özel deneyimlerin odağı olmaktan ziyade evrensel bir kültürün parçası gibidirler (yabancıların -bol miktarda belgeledikleri- yürüyüşleri ve sinemadaki gezintiler -Federico Fellini'nin *Cabiria Geceleri* filmindeki sokak fahişesi, Vittorio de Sica'nın *Bisiklet Hırsızı*'ndaki ve Michelangelo Antonioni'nin birçok filmindeki ana karakterler- hariç). Ancak yürüyüşe ne Napoli denli dost ne de Los Angeles denli düşman olan Londra, New York gibi kentler, kendilerine has bir firari yürüme kültürü üretmişlerdir. On sekizinci yüzyıldan bu yana, Londra'daki yürümenin en şahane anlatıları, sıradan yaşamın ve arzuların neşeli ve açık sergilenişini değil, gece manzaraları, suç, ıstırap, toplum dışına itilmişler ve hayal gücünün karanlık tarafını konu edinmişlerdir; işte New York da bu geleneği devralmıştır.

1711'de, deneme yazarı Joseph Addison, "Ağırbaşlı ruh halindeyken, sık sık tek başıma Westminster Manastırı'nda yürüyüşe

içeri girerken çektiğimiz sıkıntıların aynısını yaşasak da- oradan çıkabildiğimiz için çok sevinmiştik.

çıkarım; bu yerin kasveti ve kullanım amacı ... zihni hiç de nahoş olmayan bir çeşit melankoliyle ya da derin düşüncelerle doldurmaya elverişlidir," diye yazmıştı. Onun yazdığı dönemde, şehrin sokaklarında yürümek riskli bir işti; tıpkı, John Gay'in 1716 tarihli şiiri *Trivia, or, The Art of Walking the Streets of London*'da [Önemsiz Bilgiler ya da Londra Sokaklarında Yürüme Sanatı] belirttiği gibi. Şehrin içinde bir yerden bir yere gitmek en az şehir dışına yolculuk yapmak kadar tehlikeliydi: Sokaklar lağım suyu ve çöp doluydu, iş yerlerinin çoğu leş gibiydi ve hava çoktan kirlenmişti. Ayrıca ucuz cin şehrin yoksullarını kırıp geçiriyordu (tıpkı 1980'lerde Amerika'nın şehir merkezindeki mahallelerde taşın [crack] yaptığı gibi) ve suçlularla çaresiz ruhlardan oluşan bir alt sınıf sokakları sarmıştı. Atlı arabalar, bir misilleme korkusu yaşamadan yayaları itip kakıyor ve ezip geçiyor, dilenciler gelip geçenlere yalvarıyor, sokak satıcıları mallarının çığırtkanlığını yapıyordu. Dönemin anlatıları, varlıklıların dışarı çıkmaya dahi korkmaları ve genç kadınların seks işçiliği yapmaya kandırılması veya zorlanmasının hikâyeleriyle doludur. Gay'in kentsel yürümeye sanat şeklinde yaklaşmasının nedeni de budur – sıçrayan sulardan, saldırılardan ve rezaletlerden korunmanın *sanat*'ıdır bu.

> Kaçınmak için halka açık yolların telaşından,
> Rüzgâr gibi geçsen de daha temiz ara sokaklardan,
> Geceleri sakın ola o karanlık yollara sapma,
> Sadece güvenliğini düşün ve uzak dur çamurdan.

Dr. Johnson'ın 1738 tarihli *Londra* şiiri gibi, Gay'in *Trivia*'sı da çağıyla dalga geçmek için klasik bir yönteme başvurur. İlki, sokakta yürüme alıştırmaları ve teknikleri, ikincisi gündüz yürüyüşleri, üçüncüsü ise gece yürüyüşleri olmak üzere üç cilde ayrılmış olan şiir, açıkça, gündelik hayatın ayrıntılarının sadece alaycı bir dille gözlemlenebileceğini iddia ediyor. Yazarın tumturaklı tarzı böylesi önemsiz konularla rahatsız edici bir çelişki yaratıyor; tıpkı, *Dilenciler Operası*'nda kullandığına benzer bir

—HORACE WALPOLE, 1769 YILINDA, VAUXHALL BAHÇELERİ'NDEKİ BİR MASKELİ

alaycılık söz konusu burada da. Gay gayret etmiyor değil:

> Gördüm ki, her yürüyenin farklı bir yüzü var
> Bakışlarında da çeşitli mesleklerin izleri

Fakat şiirine, yaşamlarının bayağılığını yüzlerinden okuyabildiği varsayımıyla, herkesi hor görerek son verir. Gay'in yaşadığı yüzyılın sonunda Wordsworth, "kalabalıkla birlikte yola çıkar," ve her yabancı yüzde bir gizem bulur; William Blake ise merak eder: "Her açılan yolda / Ve karşılaştığım her yabancının yüzündeki izler / Zaafların izleri, kederin izleri:" – bir baca temizleyicisinin çığlığı, genç bir fahişenin küfürleridir bunlar. On sekizinci yüzyılın başlarındaki edebi dil, hayal gücüne özgü yaşamı sokağın yaşamıyla buluşturmak için yeterince esnek ya da kişisel değildi. Johnson, orada yaşadığı ilk yıllarda, Londra'yı çaresizce arşınlayanlardan biriydi (1730'ların sonunda, o ve yasadışı işlere bulaşmış şair arkadaşı Richard Savage, kalacak bir yere para veremeyecek kadar yoksulken, bütün geceyi sokaklarda ve meydanlarda yürüyüp başkaldırı ve zafer hakkında konuşarak geçirirlerdi.) fakat o bu konuda hiç yazmamıştı. *Life of Johnson* [Johnson'ın Hayatı] isimli eserinde Boswell yazmıştı ama – Londra günlüklerinde belgelediği üzere– onun için gecenin karanlığı ve sokakların anonimliği, düşünüp taşınma fırsatı anlamına gelmiyordu: "Bu geceyi Leydi Northumberland'in evindeki partide geçirecektim fakat berberim hastalanınca [saçı yeterince pudralanmamıştı demek oluyor] ben de kendimi dışarı attım ve tam bizim sokağın sonunda, körpe ve göze hoş görünen Alice Gibbs adında genç bir kızı tavladım. Ara sokağa sapıp kendimize rahat bir yer bulduk..." Alice Gibbs'in sokaklara ve geceye dair izlenimlerindense geriye bir belge kalmamıştır.

Fahişeler dışında çok az kadının sokaklarda özgürce dolaşabildiği ve sokakta dolaşmanın bir kadının fahişe sayılması için yeterli sebep olması gibi meselelerse, başka bir yerde işlenmeyi hak edecek ölçüde rahatsız edicidir. Burada sadece, diğer tüm yürüyenlerden daha fazla yurt edindikleri sokaklarda ve gecelerde

onların var olduğunu söylemekle yetineceğim. Yirminci yüzyıla değin kadınlar nadiren kendi keyifleri için sokaklarda yürümüş ve fahişeler de deneyimlerinden geriye bize bir belge bırakmamıştır. On sekizinci yüzyıl, fahişeler hakkında birkaç ünlü roman üretecek denli edepsizdi fakat Fanny Hill'in cariye yaşamı hep dört duvar arasında geçiyor ve Moll Flanders'inkiyse tamamen icraata odaklanıyordu. Ayrıca her ikisi de, eserleri kısmen spekülasyonlara dayanan erkek yazarların yaratımlarıydılar. Ancak –tıpkı bugün olduğu gibi– o dönemde de, sokak kadınlarına ait oldukça karmaşık bir kültürün varlığını ve her kentin, güvenliğe ve erkek arzusunun iktisadi prensiplerine göre bölümlere ayrıldığını tahmin edebiliriz. Bu tür faaliyetleri kısıtlamak için çok sayıda girişim yapılmıştır; Bizans dönemi Constantinople'ünde "fahişeler sokağı" ve on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla dek Tokyo'da etrafı duvarlarla çevrili bir zevk bölgesi vardı; on dokuzuncu yüzyıl San Franciscosu'nun kötü şöhretli Barbary Sahili ve yirminci yüzyıl başındaki birçok Amerikan kentinde kırmızı ışık bölgeleri bulunuyordu (bunların en ünlülerinden biri de cazın doğum yeri olduğu rivayet edilen New Orleans'ın Storyville bölgesiydi). Fakat fahişelik bu sınırların dışına taşmıştı ve bu kadınların nüfusu da devasa boyutlara ulaşmıştı: bir uzmanın tahminine göre, 1793'te Londra'nın toplam nüfusu bir milyonken kentte 50.000 fahişe yaşıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğindeyse fahişeler, Londra'nın en moda semtlerinde bile görülüyorlardı: toplumsal reform yanlısı Henry Mayhew'ın raporu, "Haymarket ve Regent Caddesi'ni turlayan fahişelere" ve şehrin parklarında ve gezinti alanlarında çalışan kadınlara atıfta bulunur.

Yirmi yıl kadar önce fahişelik üzerine çalışmalar yapan bir araştırmacı, "Fahişeliğin sokak manzaraları, kadınların müşteri arandığı esnek sınırlara sahip *tur*'lardan oluşur... Gezideki bir kadın, müşterileri cezbetmek ya da onlarla buluşmak, can sıkıntısını gidermek, ısınmak ve –polise– görünürlüğünü azaltmak amacıyla etrafta dolanır. Fahişeliğin sokak manzaralarının birçoğu, kısmen, hiçbir engelle karşılaşmadan girilip çıkılabilecek yeşil

gibi, sürekli sokaklarda yürüyüp durmak... ona, karşılaştığı her yoksul insanın durumunu inceleme

alan benzeri yerler içerir. Buralarda kadınlar, ikiyle dört kişi arasında değişen gruplar halinde toplanır, güler, sohbet eder ve kendi aralarında şakalaşırlar... Hep aynı turda çalışmak, yasadışı ve bazen tehlike arz edebilecek bir ortama, çokça ihtiyaç duyulan bir öngörülebilirlik katar." Dahası, fahişe hakları savunucusu Dolores French'in kendisi de sokak fahişeliği yapmış ve sokak kadını arkadaşlarının düşüncelerini şöyle aktarmıştır: "Onlar, genelevlerde çalışan kadınların çok fazla kısıtlama ve kurala tabi olduğunu düşünürler," oysa sokaklar, "herkese demokratik bir şekilde kucak açar... Sokak kadınları kendilerini dağlardaki kovboylar ya da tehlikeli bir göreve gönderilmiş casuslar gibi hisseder. Özgürlükleri hakkında övünüp dururlar... Kendilerinden başka hesap vermek zorunda oldukları başka hiç kimse yoktur." Sokakları yurt edinmenin diğer biçimlerinde olduğu gibi, bu alanda da aynı terimler –özgürlük, demokrasi, tehlike– baş gösterir.

On sekizinci yüzyıl şehirlerinde, insan olmanın anlamına dair yeni bir imge, bir yolcunun özgürlüğüne ve yalıtılmışlığına sahip birinin imgesi ortaya çıkmıştı. Yolcular da, yolculuklarının ölçeği ne denli dar ya da kapsamlı olursa olsun, simgesel karakterlere dönüşmüşlerdi. Richard Savage bu fikri erken bir dönemde, 1729 tarihli *The Wanderer* [Seyyah] isimli şiirinde ortaya atmıştı. İsmini hak eden George Walker ise, yeni yüzyılı *The Vagabond* [Avare] isimli romanıyla başlatmıştı. Bu romanı 1814 yılında Fanny Burney'in *Wanderer* [Gezgin] isimli romanı takip etmişti. Wordsworth –ilk iki bölümü "Gezgin" ve "Yalnızlar" başlığını taşıyan– *The Excursion*'ı [Keşif Gezisi] yazmıştı; Coleridge'in *Kadim Denizci*'si ise, Gezgin Yahudi gibi dolanıp durmaya mahkûm edilmişti. Gezgin Yahudi de, Britanya ve kıta Avrupası'ndaki Romantik akım yazarlarının çok sevdiği bir temaydı.

Edebiyat tarihçisi Raymond Williams, "Modern kentin yeni niteliklerine dair algılar, en başından beri, kendisinden başka kimse yokmuşçasına bu kentin sokaklarında yürüyen bir adamla özdeşleştirilmişti," der. Williams, bu geleneğin kurucuları olarak Blake ve Wordsworth'ün isimlerini zikretse de, bu hususta en dokunaklı yazıları kaleme alan kişi De Quincey idi. *İngiliz*

fırsatı veriyordu. O da tam da bunu yapıyordu; üstelik nadiren zahmet edilen, üzerinde çok çalışılmış

Afyon Tiryakisinin İtirafları isimli eserinin başında, on yedi yaşındayken, sıkıcı bir okuldan ve sevimsiz vasilerinden kaçarak Londra'ya gelişini anlatır. Kente vardığında, orada tanıdığı az sayıda kişiyle irtibat kurmaktan çekinmiş ve gerekli ilişkileri kuramadan iş araması da mümkün olmamıştı. Dolayısıyla, 1802 yazı ve sonbaharında Londra'da, kendisinden başka yalnızca sahipsiz bir kız çocuğunun yaşadığı, neredeyse bütünüyle terk edilmiş köşk dışında bir güvence bulamamış ve on altı hafta boyunca açlık çekmişti. Diğer birkaç çocukla paylaştığı hayaletimsi bir varoluş içine sürüklenip huzursuzca sokaklarda dolanıp durmuştu. Zaten sokaklar, yeri yurdu olmayanların yeriydi; acı ve yalnızlığın boyutunun, yürüyüşlerin uzunluğuyla ölçüldüğü bir mekândı. "O zamanlar tek başımaydım ve mecburi bir peripatetik, ya da sokakları arşınlayan biriydim; doğal olarak, gitgide daha sık, teknik yönden sokak kadını diye adlandırılan kadın peripatetiklerin arasında buldum kendimi. Bu kadınların birçoğu, ara sıra evlerin dış merdivenlerinde oturduğum sırada beni oradan kovmak isteyen bekçilere karşı benim tarafımı tutmuştu." Onlardan biriyle, "genç kalbinin ne denli derin bir ıstırapla dolu olduğunu ele veren bir sıkılganlığı ve hüznü olan" Ann'le arkadaşlık kurmuştu; Ann ondan daha gençti ve küçük bir mirastan mahrum bırakılınca çareyi sokakta bulmuştu. De Quincey, bir keresinde, der, "Kendimi her zamankinden daha hasta ve bitkin hissettiğim bir günün sonunda Oxford Caddesi'ni ağır adımlarla arşınlarken, benimle Soho Meydanı'na sapmasını rica ettim." Bunun ardından yazar bayılır. Ann ise, onu kendine getirmek için, elindeki son birkaç kuruşu sıcak baharatlı şaraba harcar. De Quincey, talihi döndükten sonra onu bir daha asla bulamamasının, hayatının en büyük trajedilerinden biri olduğunu belirtir. Yazarın Londra'daki bu geçici ikameti, uzun yaşamının en dokunaklı bölümlerinden biridir fakat arkası gelmez: Kitabın geri kalanını ana temaya, yani afyonun etkilerine, yaşamının geri kalanını ise kırsal kesimlere vakfeder.

Oysa Charles Dickens farklıdır; o kentte yürümeyi seçmiş ve uzun yıllar boyunca yazılarında bu konuyu derinlemesine

bir ferasetle yapıyordu bunu. Dahası, onu kendine örnek alan herkes, bu alışkanlığın kısa zamanda

incelemiştir. Londra'ya özgü yaşamın en büyük şairidir o ve kimi romanları, insanlar kadar mekânların dramını da anlatıyor gibidirler. Örneğin, *Müşterek Dostumuz*'u ele alacak olursak, edebi kelam işlevi gören toz toprak yığınları, kasvetli tahnit ve iskelet dükkânı ve zenginlerin pahalı bir soğukla döşenmiş iç mekânları, buralara ait kişilerin portreleridir aslında. İnsanlar ve mekânlar özdeşleşir – bir karakter yalnızca bir atmosfer veya bir ilke şeklinde tanımlanabilirken, mekânlar tam donanımlı bir kişiliğe bürünebilirler. Dickens'ı en iyi yorumlayanlardan biri olan G.K. Chesterton, "Bu tür bir gerçekçiliğe, sadece hayaller kurarak bir yerde yürürken ulaşmak mümkündür; gözlemler yaparak yürürken ulaşılamaz," diye yazmıştı. Chesterton, Dickens'taki güçlü mekân duygusunu, çocukluğuna dair iyi bilinen bir dönemle açıklar: Yazarın Babası borçluların yattığı bir hapishaneye kapatılınca, Dickens bir ayakkabı fabrikasında çalışmaya ve fabrikanın yakınlarındaki bir pansiyonda kalmaya başlamıştı; kente ve kentteki yabancıların eline terk edilmiş kimsesiz bir çocuktu bu dönemde. "Çok azımız sokağı anlamayı başarır," der Chesterton. "Sokağa adım attığımızda dahi, tıpkı yabancılarla dolu bir eve veya odaya girerken yaptığımız gibi, çekinerek adım atarız. Çok azımız sokağın ışıltılı bulmacasının daha ötesini, yalnızca sokaklara ait tuhaf insanları görebilir – sokak kadınları ya da sokak çocukları gibi, kadim sırlarını kuşaktan kuşağa gün ışığı altında dahi saklamayı başaran göçebelerdir onlar. Gece vakti sokakların ahvalini ise, çoğumuz daha da az tanırız. Gece vakti sokak, kapısına kilit vurulmuş kocaman bir evdir. İşte sokağın anahtarına sahip biri varsa, o da Dickens'tı.... Evinin en içerlek yerindeki bir kapıyı bile açabilirdi – iki tarafında evlerin sıralandığı ve üzeri yıldızlarla örtülü gizli bir geçide açılan bir kapıydı bu." Dickens, kentte yürümenin olabileceği tüm diğer şeyleri ilk tespit edenler arasındaydı: Romanları, dedektifler ve polis müfettişleri, sinsice avını izleyen suçlular, arayıp soran âşıklar ve kaçıp duran lanetli ruhlarla doludur. Kent, devasa ölçekte bir saklambaç oyunu oynayan tüm karakterlerin içinde dolanıp durdukları bir yumağa dönüşür. Kesişen yollar ve örtüşen yaşamlarla dolu çetrefilli olay

kendisini -atlı arabalarda gezinirken asla mümkün olmayacak- bir hayırseverliğe sevk ettiğini

örgüleri, sadece uçsuz bucaksız bir kentte mümkün olabilirdi. Fakat Dickens ne zaman Londra'daki kendi deneyimleri hakkında yazsa, kent hep ıssız olurdu.

Bir seferinde bir arkadaşına, "Eğer hızla ve uzağa yürümeyi beceremeseydim, infilak eder ve yok olurdum," diye yazmıştı ve öylesine hızla ve uzağa yürürdü ki çok az kişi ona ayak uydurmayı başarabilirdi. O tek başına yürüyen biriydi ve yürüyüşleri saymakla bitmeyecek derecede çok amaca hizmet ederdi. Makalelerini derlediği *The Uncommercial Traveller* [Kâr Amacı Gütmeyen Yolcu] isimli kitabında kendini, "Ben hem kentte hem de kırlarda gezinirim ve her daim yollardayımdır," diye tanıtır. "Mecazen ifade edecek olursam, İnsan Çıkarı ve Kardeşleri isimli o muazzam aile için seyahat ediyorum ve oldukça geniş bir süslü püslü mallar koleksiyonuna sahibim. Düz bir biçimde ifade edecek olursam, Londra Covent Garden'daki dairemden bir oraya bir buraya sürekli gidip geliyorum." İş seyahati yapmanın bu metafizik yorumu onun oynadığı rolün yetersiz bir tanımıdır ama Dickens daha birçok tanım denemiştir. O bir sporcuydu: "Seyahatlerimin öylesine büyük bir kısmını yürüyerek yapıyorum ki, eğer daha yatkın olsaydım, beni spor gazetelerinde Elastik Genç Yetenek gibi bir başlık altında, insanlığın yetmiş kiloluk örneklerinin tamamına bir yürüme yarışında meydan okurken görebilirdiniz. En son özel marifetim, zor geçen bir günün ardından sabah ikide yataktan çıkıp kırlarda kahvaltı etmek üzere otuz mil yayan yürümekti. Geceleyin yol o denli tenhaydı ki, düzenli olarak saatte dört mil hız yapan ayaklarımın tekdüze sesini dinlerken uyuyup kalmışım." Birkaç makale sonra ise, bir berduş ya da berduşun oğlu olmuştu: "İki çeşit yürüyüşüm vardır: birincisinde, belirli bir hedefe doğru dosdoğru ortalama bir hızda yürürüm; ikincisinde ise, hedef gözetmeksizin, aylaklık ederek ve tam bir serseri gibi yürürüm. İkinci durumda, dünyada benden daha serseri bir çingene yoktur; benim için o denli doğal bir durum, o denli kuvvetli bir istektir ki bu, fazla uzak olmayan bir dönemde yaşamış, iflah olmaz bir serserinin soyundan geldiğimi düşünüyorum." Bir de devriye gezen bir polis

görecektir. —PATRICK DELANY, OBSERVATIONS UPON LORD ORRERY'S "REMARKS ON

olmuştu; zihni dışında başka hiçbir yerde kimseleri tutuklayamayacak denli uhrevi bir polis: "Kurduğum hayallerden biri de, en başıboş yürüyüşümün bile önceden belirlenmiş bir istikameti bulunduğudur... Bu gibi durumlarda, yürürken aslında devriye gezdiğimi ve görevini yerine getiren üst düzey bir polis müfettişi olduğumu düşünmek gibi bir alışkanlığım vardır."

Ancak tüm bu faydalı uğraşlara ve kitaplarını dolduran güruha rağmen, onun Londra'sı çoğunlukla ıssız bir kent, bu kentteki yürüyüşleri de melankolik bir zevkti. Metruk mezarlıklarla ilgili bir makalesinde, "Ne zaman kendimden memnun olsam ve küçük bir ödülü hak ettiğimi düşünsem, cumartesi günleri iş çıkışında ya da –daha iyisi– pazarları, Covent Garden'dan Londra'nın şehir merkezine yürür ve kentin ıssız köşe bucaklarında dolanır dururum," diye yazmıştı. Fakat bunların içinde en akılda kalanı "Night Walks" [Gece Yürüyüşleri] isimli makaledir. Şöyle başlar: "Birkaç yıl önce, çektiğim geçici bir uyku sıkıntısı (huzursuz eden bir izlenime benzetilebilir) nedeniyle, peş peşe birçok gece sabaha kadar sokaklarda yürüyüp durdum." Gece yarısından şafak vaktine dek süren bu yürüyüşleri rahatsızlığının tedavisi şeklinde tarif etmiş ve bu yürüyüşler sırasında, "başlangıç seviyesindeki bir hanesizlik [ya da günümüzdeki ismiyle evsizlik] deneyimi üzerine eğitimimi bitirdim," diye yazmıştır. Kent artık Gay'in ve Johnson'ın zamanında olduğu kadar tehlikeli değildi fakat daha tenhaydı. On sekizinci yüzyılda Londra kalabalık ve hayat dolu; av peşinde koşanlar, gösteriler ve yabancıların şakalaşmalarıyla dolu bir yerdi. 1860'ta Dickens'ın hanesizlik üzerine yazdığı sıralarda ise, Londra katbekat daha büyük bir kent olduğu halde, on sekizinci yüzyılın çok korkulan ayak takımı on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde önemli ölçüde evcilleştirilmişti; tıpkı, kamusal alanda bireysel işleri peşinde koşturan sessiz, sönük bir kitle haline getirilen kalabalıklar gibi. "Yağmurun patırtısı altında sokaklarda yürürken, hanesizlik de benimle birlikte, gözü sokakların bitip tükenmez karmaşasından başka bir şey görmeden yürür, yürür ve yürürdü; belki şurada burada, bir köşede iki polis laflar veya bir çavuş ya da müfettiş

THE LIFE AND WRITINGS OF JONATHAN SWIFT", 1754 [LORD ORRERY'NİN "JONATHAN

adamlarını kolaçan ederdi. Hanesizlik, arada sırada -ama nadiren- birkaç metre ötesindeki bir kapı eşiğinden sinsice gecenin içine uzanan bir kafanın ayırdına varırdı. O kafanın ardından, kapı eşiğinin gölgesine sığabilmek için dimdik duran ve belli ki topluma herhangi bir hayrı dokunmayacak bir adam görürdü... Çılgın ay ve bulutlar, altüst olmuş bir yatakta vicdan azabıyla kıvranıp duran biri kadar huzursuzdu ve Londra'nın muazzamlığının gölgesi nehrin üzerine tüm ağırlığıyla çökmüştü." Fakat Dickens, her şeye rağmen, gecelerin ıssız sokaklarından da, mezarlıklardan, "mahcup mahalleler"den ve Don Kişotvari bir edayla "Kemeraltlarının Londra'sı" (sezon dışı aylarda cemiyetin topluca taşraya giderek şehri kasvetli bir huzura terk ettiği Londra) olarak adlandırdığı şeyden aldığı kadar keyif alır.

Çoğu kent yürüyüşü meraklısının iyi bildiği tuhaf bir hal vardır; yalnızlıktan zevk alma hali - geceleri yıldızların gökyüzünde açtığı delikler gibi, ara sıra karşılaşmalarla delinen koyu bir yalnızlıktır bu. Kırlarda kişinin yalnızlığı coğrafidir - insan bütünüyle toplumun dışında kaldığı için yalnızlığın makul bir coğrafi açıklaması yapılabilir; dahası, insan dışındaki canlılarla da bir tür cemaat ruhu kurulur. Şehirdeyse, yabancılarla dolu bir dünyada bulunduğumuz için yalnızızdır ve etrafı yabancılarla çevrili bir yabancı olmak, hem kendi sırlarımızı taşıyıp hem de yanımızdan gelip geçenlerin sırlarını tahayyül ederek sessizce yürümek, büyük bir lükstür. Sınırsız olasılıklarla dolu bu keşfedilmemiş kimlik, kentsel yaşamın ayırt edici özelliklerinden biridir; ailenin ve toplumun beklentilerinden kurtulmak, alt kültürlerle ve kimliklerle deneylere girişmek amacıyla kente gelenleri özgürleştiren bir haldir bu. Bir gözlemcinin serinkanlı, mesafeli, duyuları keskinleşmiş halidir; derin düşüncelere dalmak ya da yaratmak isteyen herkes için iyi bir varoluş biçimidir. Küçük dozlarda alınan melankoli, yabancılaşma ve içgörü, yaşamın en incelikli zevkleri arasında yer alır.

Çok değil, kısa bir süre önce, şarkıcı ve şair Patti Smith'in, sahne performanslarına nasıl hazırlandığına dair bir radyo mülakatında kendisine yöneltilen soruyu, "Birkaç saat boyunca

sokaklarda dolaşır dururum," diye cevapladığını duydum. Bu kısa cevapla, kendine has kanundışılık romantizmini ve bu tür yürümenin duyuları nasıl keskinleştirip güçlendirdiğini ve o ilham verici sessizliği kırmayı becerecek ölçüde haşin şarkılar ve keskin sözleri üretecek bir yalnızlıkla insanı sarıp sarmalamasını özetlemiş oluyordu. Büyük olasılıkla, sokaklarda dolaşıp durması, kale hendeği işlevi gören bir otopark ve kaldırımları olmayan altı şeritli bir otobanla etrafı çevrili otellerde kaldığı birçok Amerikan kentinde pek işine yaramamıştır ama ne de olsa, o bir New Yorklu olarak konuşuyordu. Bir Londralı olarak konuşan Virginia Woolf ise 1930 tarihli makalesi "Street Haunting"de [Dadandığım Sokaklar] anonimliği zarif ve çekici bir şey şeklinde tarif etmişti. Ünlü dağcı Lesli Stephen'ın kızı olan Woolf bir keresinde bir arkadaşına şöyle söylemişti: "Ben dağları ve tırmanışı nasıl romantik bulabilirim ki? Çocukluğumdan bu yana odamda dağcı sopası ve babamın tırmandığı her zirveyi gösteren, duvarda asılı bir Alp Dağları haritasıyla büyütülmüş değil miydim? En sevdiğim yerler, tabii ki, Londra ve bataklıklardır." Dickens'ın gece yürüyüşlerinden bu yana Londra en az iki kat daha büyümüştü ve sokaklar geçirdikleri değişimle tekrar sığınağa dönüşmüşlerdi. Woolf, kişinin kimliğinin kısıtlayıcı baskısı ve evlerimizdeki eşyaların, "deneyimlerimizin anılarını zorla akla getirişi," hakkında yazar. Böylece, pek de genç olmayan bir kadın için güvenlik ve edebin artık pek sorun olmadığı bir kentte bir kış gecesi kurşunkalem almak için dışarı çıkmış ve bu yolculuğunu aktarırken –ya da icat ederken– kentte yürüme üzerine gelmiş geçmiş en iyi denemelerden birini yazmıştır.

"Güzel bir akşamüstü saat dört ila altı arasında evden dışarı adım attığımızda," der, "arkadaşlarımızın bildiği kimliklerden sıyrılır ve odamızın yalnızlığından sonra bize çok iyi gelen, anonim serserilerin o cumhuriyete özgü devasa ordusunun bir parçası oluruz." Gözlemlediği insanlar hakkında ise şunları söyler: "Tüm bu yaşamlara bir miktar; insanın tek bir zihne mahkûm olmadığı, birkaç dakikalığına da olsa başkalarının bedenleri ve zihinlerine bürünebileceği yanılsamasını edinecek denli nüfuz

Dört duvar ve başlarının üzerinde bir çatıyla işi olmaz onların. Sokaklarla kıyaslanabilir mi bunlar?

etmek mümkündür. Çamaşırcı bir kadın, bir vergi memuru ya da sokak çalgıcısı olunabilir." Bu anonim halde, "ötekilerden farklı bir biçim edinmek için ruhlarımızın kendi etrafında ördüğü kabuğumsu dış kaplama kırılır ve tüm o katmanlar ve sertlikten geriye merkezdeki kavrayış istiridyesi, devasa bir göz kalır. Kışın sokaklar ne güzeldir! Aynı anda hem göz önünde hem de örtülüdür." Daha önce De Quincey ve Ann'in de yürüdüğü ama artık içleri lüks eşyalarla dolu vitrinlerin yan yana sıralandığı aynı Oxford Caddesi boyunca yürür. Bu eşyalarla hayalî bir evi ve yaşamı dayayıp döşedikten sonra yürüyüşüne devam edebilmek için her ikisini de başından defeder. Onun dili, Wordsworth'ün gelişimine katkıda bulunduğu ve De Quincey ile Dickens'ın yonttuğu içgörü dilidir ve en küçük olaylar bile (çalılıkta kanat çırpan kuşlar, ayakkabı deneyen cüce bir kadın) hayal gücünü ayaklarının gittiği yerlerden ötelere sürüklemiş ve saptığı bu yollardan yürüyüşünün gerçekliğine gönülsüzce geri dönmüştür. Sokakta yürüme artık hak ettiği yere gelmişti ve seleflerine göre yürek parçalayıcı bir şey olan içgörü ve yalnızlık, Woolf için bir sevinç kaynağıydı. Sevinç kaynağı olmasının nedeni kimliğinin kendisine bir yük haline gelmesiydi ve bu da onu modern kılan şeydir.

Londra gibi New York da, katıksız övgüye nadiren mazhar olmuştur. Fazlasıyla büyük, fazlasıyla serttir bunun için. Sadece daha küçük kentleri yakından tanıyan biri olarak, her seferinde onun genişliğini azımsıyor ve mesafeleri kat etmeye çalışırken perişan oluyorum; tıpkı arabaylayken Los Angeles'ta yaptığım gibi. Fakat Manhattan'a hayranım: Grand Central İstasyonu'ndaki senkronize arı kovanı dansı, birbirini kesen uzun caddelerde insanların tutturdukları hızlı tempo, kırmızı ışıkta geçenler, meydanlarda daha ağır bir tempoda gezinenler ve Central Park'ın zarif patikalarında önlerindeki soluk benizli bebekleri iten siyahi dadılar. Çoğu zaman orada yürürken, iş peşinde koşuşturan ya da bir yere yetişmeye çalışanların hızlı akışını, sanki kazara arı kovanına düşmüş bir kelebek ya da nehirdeki bir ağaç gövdesi gibi altüst

Bu çocukların asıl kabahati sokaktır. Nalburdan aldıkları tinerden bile daha büyük bir bağımlılıktır

ettiğim olmuştur. Manhattan şehir merkezi etrafındaki tüm yolculukların üçte ikisi halen yürüyerek yapılır ve New York da tıpkı Londra gibi halen, insanların metro merdivenlerinden aşağı yukarı ve dört yol ağızlarında karşıdan karşıya sel gibi akarak hayat gaileleri peşinde yürüdükleri bir şehirdir – oysa hayalperestler ve gece kuşlarının hareket ritmi daha farklıdır. Şehirler yürümeyi gerçek bir yolculuğa dönüştürür: İnsanın evini çepeçevre kuşatan tehlike, sürgün, keşif, dönüşüm kapımızın önüne kadar sokulur.

İtalya hayranı Rudofsky New York'u hor görmek için Londra'yı kullanır: "Anglo-Saksomanyanın, kuruluş yılları sırasında Kuzey Amerika üzerinde genel bir yozlaştırıcı etkisi olmuştu. Herhalde kentli bir toplum için İngilizleri örnek alacak değiliz. Başka hiçbir ulus onlar kadar taşra yaşantısına kendini adamamıştır. Haksız da sayılmazlar; geleneksel olarak İngiliz kentleri Avrupa'nın en berbatları arasındadır. İngilizler kentlerine son derece bağlı olabilirler ama ne yazık ki –kentliliğin esas ölçüsü olan- İngiltere sokakları bu ilgiden pek nasibini almamıştır." New York'un sokakları ise New Yorklu bazı yazarların eserlerinde epey ilgi görmüştür. "Paris, c'est une blonde"* der bir Fransız şarkısı ve Parisli şairler sık sık kentlerini bir kadın şeklinde tasvir etmişlerdir. New York ise, birbirini kesen dik yollardan oluşan kent planı, koyu renk binaları, insanın üstüne üstüne gelen gökdelenleri ve ünlü sertliğiyle eril bir kenttir. Eğer kentler birer ilham perisiyse, o halde New York'a en güzel methiyeleri düzenlerin Walt Whitman, Frank O'Hara, Allen Ginsberg ve düz yazı formatında şiirler yazan David Wojnarowicz gibi gey şairler olmasına şaşmamak gerekir (hoş, Edith Whartondan Patti Smith'e dek herkes bu kente ve sokaklarına eserlerinde selam göndermiştir).

Whitman, her ne kadar şiirlerinde sıklıkla kendisini bir âşığın kollarındaymışçasına mutlu resmetse de, tek başına sokaklarda o aşkı arayarak yürüdüğü bölümler (gey turlamalarının bir habercisidir bu yürümeler) daha inandırıcıdır. Kendini beğenmiş Whitman "Recorders Ages Hence"te [Yüzyıllar Sonra

* (Fr.) Paris bir sarışındır. –ç.n.

sokak... Sahip oldukları tek şey sokaktır. Yalnızlıklarının ve sevilmemelerinin tesellisidir. Baş

Yazacak Tarihçiler] tarihe not düşmek amacıyla, "Sevgili arkadaşlarını, âşıklarını düşünerek tek başına sık sık yürüyüşlere çıkan," biri olduğunu belirtmeden duramaz. *Çimen Yaprakları*'nın son halinde, bundan birkaç şiir sonra söylev gibi bir hitapla bir başka şiire başlar: "Cümbüş, yürüyüş ve hazzın kenti." Bir kentin nam salması için gerekli tüm kıstasları –evler, gemiler, geçit törenleri– saydıktan sonra seçimini yapar: "bunlar değil de, senin yanından geçerken Ey Manhattan, bana aşkı sunarak peş peşe ve hızlıca çakıp geçen ah o gözlerin yok mu": Cümbüşlerden ziyade yürüyüşlerde, yerine getirilenden ziyade verilen sözlerdedir asıl haz. Çeşitliliği ve bolluğu tarif etmek için envanter tutmakta ve listeler hazırlamakta Whitman'ın üstüne yoktu. Kalabalıklara ilk sevdalananlardan biri de oydu; kalabalıklar yeni münasebetler vaat ediyor; demokratik ideallerini ve bitmez tükenmez heveslerini ifade ediyordu. "City of Orgies"den [Cümbüşler Kenti] birkaç şiir sonra ise sıra "To a Stranger" [Bir Yabancıya] gelir: "Geçip giden yabancı! Sana nasıl özlemle baktığımı bilemezsin..." Whitman için bir anlık bakışla aşkın yakınlığı, tıpkı onun güçlü egosuyla kalabalıkların anonim kitlesi gibi birbirini tamamlayan şeylerdi. İşte bu nedenle, gitgide büyüyen Manhattan metropolüne ve kent ölçeğinin sunduğu yeni olanaklara övgüler düzüp durmuştur.

Whitman 1892'de, tam da herkesin New York'u göklere çıkarmaya başladığı sırada öldü. Yeni yüzyılın ilk yarısı boyunca bu kent sanki bir simgeydi - nasıl ki Paris on dokuzuncu yüzyılın başkenti idiyse, o da yirminci yüzyılın başkentiydi. O günlerde kader ve umut, hem radikaller hem de plütokratlar için kentli kavramlardı. Limanlarına lüks buharlı gemilerin yanaştığı, göçmenlerin Ellis Adası'ndan kente akın ettiği, New Yorklu olduğu dönemde Georgia O'Keefe'nin bile resmetmeye karşı koyamadığı gökdelenleriyle New York da modern kentin ta kendisiydi. 1920'lerde çıkan bir dergi kente adanmıştı: *New Yorker*'ın Şehir Hikâyeleri bölümünde, sokakta vuku bulan önemsiz olaylar derginin yazarlarınca –on sekizinci yüzyıl Londra'sının *Spectator* ve *Rambler* denemeleri geleneğini takip ederek– göz kamaştırıcı

döndürücü bir cazibesi vardır. Kendi evlerinde hiç görmedikleri parayı ceplerine koyar. Onlara

bir biçimde anlatılırdı. Ayrıca kentin yukarı kısmından caz ve Harlem Rönesansı, merkezindeki Village'dan ise radikal Bohemia öyküleri dergide yer alırdı (Central Park'ta ise, geylerin turlamasıyla ünlendiği için "bereketli düzlük" ismi takılan Ramble vardı). İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Berenice Abbott, binaların fotoğrafını çekerek New York'un sokaklarını arşınlamıştı. Daha sonraysa, Helen Levitt sokakta oynayan çocukları, Weegee ise kaldırımlardaki yeni cesetleri ve cezaevi aracındaki fahişeleri fotoğraflamıştı. Onları, sepet işlevi gören kameralarını günün manzaralarıyla doldurarak gezinen iş üstündeki toplayıcılar gibi hayal edebiliriz; şairlerden geriye yaptıkları yürüyüşler kalırken fotoğrafçılardan geriye yürüyüşlerinin meyveleri kalmıştır. Ancak savaş sonrası döneme değin Whitman'ın bir halefi olmamıştı; ta ki, Allen Ginsberg onun yerini –ya da en azından şenlikli atıp tutmalarla dolu uzun, serbest dizelerini– alana kadar.

Zaman zaman, Ginsberg'in bir San Franciscolu olduğu iddia edilir ve bir şair olarak gerçek sesini 1950'lerde San Francisco'da ve Berkeley'de bulduğu doğrudur. Fakat o esasen bir New York şairidir ve onun şiirlerindeki kentler de büyük ve acımasız kentlerdir. Beyaz orta sınıfların banliyöleri yeğledikleri için kenti terk etmeye başladığı bir dönemde Ginsberg ve benzerleri kent tutkunuydular (ayrıca, her ne kadar Beat ismiyle anılanlar San Francisco'yu mesken tutmuş olsalar da, birçoğu toplaştıkları sokaklardan daha kişisel ya da daha genel şeyler hakkında yazmış veya kenti Asya'ya ve Amerika'nın batısına ait manzaralara bir geçit olarak kullanmışlardı). Ancak Ginsberg banliyöler üzerine çokça yazmıştı; özellikle de, ürünlerin ve alışveriş yapan ailelerin bolluğunu kullanarak, bir süpermarketin reyonları arasında gezinen –Whitman ve 1929'dan 1930'a dek New York'ta yaşayan Federico Garcia Lorca– ölü gey şairlerle dalga geçtiği "Supermarket in California'da [California'da bir Süpermarket]. Fakat bunun dışındaki ilk dönem şiirleri kar, derme çatma binalar ve Brooklyn Köprüsü ile dolup taşar. Ginsberg, San Francisco ve New York'ta hatırı sayılır ölçüde yürümüştür ama kaldırımların sürekli ya bir yatağa ya da Budist cennetine veya başka

ritim, tempo ve ertelenmeyen ödüller verir. —ELENA PONIATOWSKA, *"IN THE STREET"*

bir hayale dönüştüğü şiirlerindeki yürüme de sürekli başka bir şeye dönüşmüştür. Onun kuşağının en parlak zekâları, "zencilerin sokaklarında şafak vakti sürünerek öfkeli bir iğne peşine düşmüşler," ama hemen sonra, yıkık dökük binaların çatısında yalpalayan melekler görmeye, ateş yutmaya, Arkansas'ın ve hafiften Blakevari bir trajedinin sanrılarını görmeye ve benzeri şeyler yaşamaya başlamışlardı. Ancak bütün bunlar onların daha sonra işsizlik bürolarına toslamalarını ve "bütün gece kar yüklü rıhtımlarda Doğu Nehri'nde bir kapının açılmasını bekleyerek kan dolu ayakkabılarla..." yürümelerini engelleyememişti.

Beat kuşağı için hareket ya da seyahat son derece önemliydi ancak bunların biçiminin tam olarak ne olduğu o derece önemli değildi (grubun tek gerçek peripatetiki olan Snyder bu konuda bir istisnadır). Yük treninde kaçak yolculuk edenler, gezici rençberler ve demiryolu ambarlarına dair 1930'lar romantizminin sonuna yetişen bu nesil, yeni ortaya çıkan araba kültürüne öncülük etmişti; bu kültürde tedirginlik hali, yürüyerek saatte 3 ya da 4 mille kat edilen onlarca mille değil, saatte 70 mille aşılan yüzlerce mille ancak giderilebiliyordu. Üstelik bu tür bir bedensel yolculuğu, hayal gücünün kimyasallarla tetiklenen sayıklamaları ve ağzından hiddet köpükleri saçan yepyeni bir dille harmanlamışlardı. San Francisco ve New York ise, üzerinde yol aldıkları otoyolun oluşturduğu uzun ipin her iki ucunda yer alan, yayan olarak demir atabilecekleri limanlar gibiydi. Halk şarkılarında gerçekleşen değişimi de benzer bir şekilde gözlemleyebiliriz: 1950'ler civarında bir gün, hayal kırıklığına uğrayan âşıklar yürüyerek çekip gitmek ya da gece yarısı trenine atlamak yerine araba kullanmaya başladılar. 1970'lere gelindiğinde ise on sekiz tekerleklilerin yüceltildiği şarkıların altın çağı başlamıştı. O döneme yetişecek kadar uzun yaşasaydı, Kerouac da kesin onlara bayılırdı. Ancak *Kaddish*'in ilk bölümünde Ginsberg kendi kuşağına ve ahbaplarına methiyeler düzmeyi bırakıp da annesinin yasını tutmaya başladığı zaman, olay ve mekân belirginlik kazanır. Sokaklar tarihin deposu, yürüme de o tarihi okumanın bir yöntemi olmuştur. "Şu anda aklıma gelmen ne tuhaf, korse-

lerini ve gözlerini bırakıp gitmişken sen, Greenwich Village'ın güneşli kaldırımlarında yürürken ben," diye başlayan şiirde, Yedinci Cadde'de yaptığı bir yürüyüş sırasında Aşağı Doğu Yakası'nda yaşamış olan Naomi Ginsberg'i düşünür: "50 yıl önce yürüdüğün o yerlerde, küçük kız – Rusyadan gelip/... Orchard Caddesi'nin kalabalığı içinde neye doğru çırpınıyordun o zamanlar? / –Newark'a doğru–" Ginsberg'in ve annesinin şehirleri arasındaki bu düete, daha sonra şairin çocukluk yıllarında annesiyle paylaştığı deneyimlerin yer aldığı bölümler eklenir.

Mermerden yontulmuş bir heykel kadar yakışıklı olan Frank O'Hara, aynı yıl doğmuş gey bir şair Ginsberg'den ne kadar farklı olabilirse o derece farklıydı ve çok daha hassas gündüz serüvenleri üzerine yazmıştı. Ginsberg'in şiirleri söylev gibiydiler – çatılardan haykırılmak için yazılmış figanlar ve ilahilerdi bu şiirler. O'Hara'nın şiirleri ise sohbet edercesine senli benliydi ve sokaklardaki gezintilerinden oluşan sekanslara bölünmüşlerdi (kitaplarının başlıkları arasında *Lunch Poems* [Öğlen Yemeği Şiirleri] –yemek hakkında değil, Modern Sanat Müzesi'ndeki işi sırasında verdiği öğlen yemeği molalarında yaptığı yürüyüşlere dair şiirlerdir bunlar–, *Second Avenue* [İkinci Cadde] ve denemelerinin yer aldığı *Standing Still and Walking in New York* [New York'ta Hareketsiz Durmak ve Yürümek] sayılabilir). Ginsberg'de bütün Amerika'ya hitap etme eğilimi vardı. Oysa O'Hara'nın kelamında, seslenilen kişi genellikle "sen"di; çoğunlukla da, içten içe sürdürdüğü bir monologdaki kayıp âşık ya da yürürken kendisine eşlik eden biriydi bu "sen". Ressam Larry Rivers anılarında, O'Hara'yla, "yapılan sıradan bir yürüyüş olağanüstü bir şeydi," der ve O'Hara da "Walking with Larry Rivers" [Larry Rivers'la Yürümek] başlıklı bir şiir yazmıştı. Görünüşe göre yürümek, şairin gündelik işlerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu gibi, düşüncelerini, duygularını ve karşılaşmalarını düzenleyen bir çeşit sözdizimi işlevi de görüyordu. Üstelik onun rastlantısal ve ehemmiyetsiz olan her şeyi baş tacı eden hassas, sokak kurdu ve zaman zaman da sebepsiz ve sonuçsuz bir coşkuya sahip yapmacık sesine ev sahipliği yapabilecek tek yer kentti. Düz

spor değil arayış olduğunu söylemişti... Her an yeniden yollara düşmeye hazır olan Parisli, gerçekten

yazı tarzı şiiri "Meditations in an Emergency"deki [Acil Durum Tefekkürleri] şu sözleri bunu doğrular: "Tek bir çimen yaprağından bile zevk almam için, bir metro durağının ya da plakçının veya insanların yaşamdan bütünüyle *yaka silkmediklerini* gösteren herhangi bir başka işaretin yakınlarımda bir yerde olduğunu bilmem gerekir. Asıl mühim olan en samimiyetsiz şeylerin sözcülüğünü yapmaktır; bulutlar yeterince ilgi görüyor zaten..." "Walking to Work" [İşe Yürümek] şiiri ise şöyle son bulur:

> Caddeye
> dönüşüyorum.
> Kime âşıksın?
> bana mı?
> Işıklardan doğruca karşıya geçiyorum.

Yürümeyle ilgili bir başka şiiri ise şöyle başlar:

> İç çamaşırsız dolaşmaktan sıkılmaya başladım
> Ama hoşuma gitmiyor da değil
> gezinirken
> cinsel organlarımı usulca okşayan rüzgarı hissetmek

Ve daha sonra, "kim düşürdü şu boş/Cracker Jack paketini," diye kafa yorup ardından dikkatini bulutlara, otobüslere, istikametine, hitap ettiği "sen"e ve Central Park'a verir. Gündelik yaşama ve küçük şeylere, ayrıntılardaki tezahürlere takılan bir duayenin bakışına ait bir dokudur bu. Fakat Whitman ve Ginsberg'in şiirlerinde sık sık boy gösteren türde bir envanter, O'Hara'nın şiirlerinde de tekrarlanır. Kentler sürekli uzayan listelerdir.

David Wojnarowicz'in *Close to the Knives: A Memoir of Disintegration* [Bıçakların Yakınında: Bir Çözülme Günlüğü], bu yazardan önce yaşanmış kente ait tüm deneyimlerin bir özeti gibi okunabilir. De Quincey gibi o da evinden kaçmış ancak çocukken -De Quincey'in arkadaşı Ann gibi- hayatını fahişelik yaparak kazanmış ve Dickens ile Ginsberg gibi, kentinin ruh

---

de bir kâşife benzer; hatta müthiş bir yaşam simyacısı gibidir desek daha isabetli olur. —F. BLOCH,

hallerine ve manzaralarına göz kamaştıran, sanrılara özgü bir berraklık katmıştı. Beat kuşağının en sevdiği tema olan kentlerin erotik, sarhoş ve yasadışı yeraltlarını kaleme alan çoğu kişi bu konuya William Burroughs'un ahlakdışı damarından yaklaşır; bu dünyanın, yarattığı sonuçlar ya da politik görüşlerden ziyade havalı olmasıyla ilgilenmişlerdir. Fakat Wojnarowicz böylesi bir ıstıraba yol açan; evden kaçmış bir çocuk, eşcinsel bir erkek ve bir AIDS'li olarak (1991 yılında AIDS nedeniyle ölmüştür) ıstırabına yol açan bu sisteme öfke kusmuştu. Wojnarowicz anılar, karşılaşmalar, düşler, fanteziler ve öfke patlamalarından oluşan ve yer yer ürkütücü metaforlar ve acı dolu imgelerin boy gösterdiği bir kolaj biçiminde yazar. Yürüme ise yazılarında adeta bir nakarat ya da bir tempo gibi boy gösterir: New York'un bir caddesinden ya da bir koridordan aşağı yalnız yürüdüğü kendi imgesine sürekli geri döner. Fahişelik yaptığı yıllara dair, "Bazı geceler yedi ya da sekiz yüz blok, yani neredeyse tüm Manhattan adası boyunca yürürdük," diye yazmıştı çünkü yatacak bir yeri olmayanlar için yürüme hâlâ –tıpkı Johnson'ın ve Savage'ın zamanında olduğu gibi– başvurulan çarelerden biriydi.

Wojnarowicz'in 1980'lerdeki New York'u, dönüp dolaşıp on sekizinci yüzyılın ilk yıllarındaki Gay'in Londra'sını andırmaya başlamıştı. Bu seferse musibet olarak AIDS, muazzam boyutlardaki yeni evsiz nüfusu ve William Hogarth'ın Cin Sokağı'ndan fırlamışçasına etrafta dolanan uyuşturucu müptelaları vardı. Üstelik kent, yüksek şiddet dozu nedeniyle kötü bir ün salmıştı; o denli ki, hali vakti yerinde insanlar -tıpkı bir zamanlar Londra'da olduğu gibi- şehrin sokaklarından korkuyorlardı. Wojnarowicz tanık olduğu şu sahneyi anlatır: "Uzun bacaklar, sivri burunlu çizmeler, zarif yüksek topuklar ve âlemden dönen bir işadamının etrafını aniden çeviren üç fahişe diyor ki, 'Hadi gel tatlım,' ve adamın aletini sıvazlıyorlar... ve adamın cüzdanı, arkasındaki kadınlardan birinin elinde beliriveriyor ve adam kıkırdamaya devam ederken hepsi birer birer sıvışıyor." Böylelikle, kendinden geçmiş bir müşterinin gümüş eldivenlerini, enfiye kutusunu ve hatta peruğunu soyan Moll Flanders'a geri döndük. On

sekiz yaşına dek sokakta yaşadığı için kötü beslenme ve soğuk nedeniyle sıkıntılar çeken ve o yılları anlatan yazar, "O günlerde bedenimi sattığım insanlar yüzünden üç defa ölümden döndüm ve sokaktan uzaklaştıktan sonra da... başkalarının yanındayken neredeyse hiç konuşmazdım... İmge ve duyuların o ağırlığından, elime bir kalem alıp da hepsini kâğıda dökmeye başladığım ana dek kurtulamadım." "Sokaktan uzaklaşmak": Bu ifade, tüm sokakları sanki tek bir sokakmışçasına ve o sokağı da kendi yurttaşları, yasaları ve dili olan koca bir dünya şeklinde tasvir ediyor. "Sokak", evlerin içinde geçirdikleri travmalardan kaçanların dışarıdaki yaşamın yerlisi oldukları bir dünyadır.

Kitabın bölümlerinden biri, "Being Queer in America: A Journal of Disintegration" [Amerika'da Queer Olmak: Bir Çözülme Günlüğü], 1980'lerde Amerikan kentlerinde yaşayan queer bir adam için yürümenin faydalarını kayıt altına alan ve iki yüzyıl önce taşralı bir hanımefendi için aynı işi yapan *Gurur ve Önyargı* denli derli toplu sayılabilecek bir belgedir. Bölüm, "Pencerelerin yavaş yavaş ölen bir göğü paramparça ettiği bu koridorlarda yürüyorum ve onuncu daireden sonra bir çocuk aniden kapıdan fırladığında, usul bir rüzgâr gidiyor topukları peşi sıra," diye başlar. Şair, eskiden gezindiği uzun silolara ve depolara benzeyen odaya kadar çocuğu takip eder, onu emerek boşaltır ve birkaç paragraf sonra yürüyüşü, AIDS'ten ölen arkadaşı fotoğrafçı Peter Hujar için bir ağıta dönüşür. "O öldükten sonra saatlerce sokaklarda yürüdüm; çöken karanlığın ve trafiğin içinden geçerek kentin, kaldırımları atık bedenlerle dolu ve köpekleri evlerin önünde duran kokuşmuş çöpleri parçalayan ölüm döşeğindeki kısmına gittim. Binaların üzerindeki bulutlarda yeşil bir şişkinlik vardı... Geri dönüp oradan uzaklaştım; trafikle egzozun gri sisi arasından yürürken ayak parmaklarının boğumlarını kaldırımda sürüyerek keş yürüyüşü yapan, gövdesi belden aşağı eğilmiş sıska bir fahişenin yanından geçip gittim." Bir arkadaşıyla –"saat sabahın ikisinde ikinci caddede bir adam"– karşılaşır ve o adam da West Caddesi'nde Jerseyli bir araba dolusu gencin saldırısına uğrayan ve gey olduğu için acımasızca darp edilen üçüncü bir

yani başıboş dolaşmak, bir filozofun zamanını geçirmesi için iyi bir yoldur; özellikle de, çirkin ama

adamdan söz eder. Sonra da nakarat gelir: "Bu koridorda yirmi yedinci yürüyüşüm ve soğuk, beyaz duvarlardan başka bir şey göremiyorum. Bir el usulca bir yüzü okşuyor ama benim ellerim bomboş. Mavimtırak gölgelerin peşinde, bir o odadan bir bu odaya gidip gelirken bitkin hissediyorum..." Onun kenti cehennem değil, araftır; huzura erememiş ruhların sonsuza kadar gezinip durdukları bir yer. Şair için bu kenti yaşanır kılanlar ise tutku, dostluk ve ileri görüş yeteneğidir.

Bense, kendi şehrimin sokaklarında yürümeye ergenlik çağında başladım ve öylesine uzun bir süre bu sokaklarda yürüdüm ki, onlar da değişti ben de; şimdiki zamanın bitip tükenmez bir çile gibi göründüğü gözü kara ergenlik adımları zaman içinde yerini artık o denli gergin, o denli tek başına, o denli yoksul olmayan birinin düşüncelerle dolu yürüyüşlerine ve bitmek tükenmek bilmeyen ayak işlerine bıraktı. Şimdilerdeyse yürüyüşlerim, daha çok hem kendi tarihimin hem de şehrin tarihinin incelemesine dönüştü. Boş arsaların yerini yeni binalar alıyor, pinpon ihtiyarların barlarını hipsterlar devralıyor, Castro'nun diskoları vitamin barlarına dönüşüyor, koskoca caddeler ve mahallelerin yüzü değişiyor. Benim mahallem bile o denli değişti ki, yirmi yaşına basmadan hemen önce yerleştiğim gürültülü köşeden iki ya da üç kez taşınmış gibi hissediyorum kendimi. İzini sürdüğüm kent yürüyüşçüleri, yürümenin bir yelpazesi olduğunu gösteriyor ve ben de o yelpazenin Ginsberg-Wojnarowicz ucundan, kirası düşük Virginia Woolf ucuna doğru yer değiştirdim.

Senenin sonundan iki gün önce, bir pazar sabahı erkenden süt almak için mahalledeki dükkânlardan birine gittim. Köşenin ardında bir adam kapı önünde oturmuş içki içiyor ve bazı mahalli ayyaşlara özgü bir marifetle, düşkün melekler gibi ses çıkararak tiz bir tonda şarkı söylüyordu. *Yalnınız* kelimesi merdivenlerde hoş bir yankı yaparak birdenbire karşıma çıkmıştı. Geri dönerken, adamın sokaktan aşağı kararlı bir biçimde zikzak çizerek ilerlediğini gördüm. Birkaç adım ötesinden geçtiğim halde beni

tuhaf ve çift kimlikli, bilhassa Paris gibi bazı büyük kentleri çevreleyen kır taklidi yerlerde.

fark etmemişti bile. Şarkıcı bütün dikkatini sadece yürümeye vermiş gibiydi; sanki etrafını saran iyice katılaşmış bir atmosferin içinde zorla yol alıyordu. Binamın önündeki ağacı sulamaya başladığımda, o halen köşeyi dönmekle meşguldü. Her zaman elbise giyen ve her zaman son derece kibar bir biçimde olur olmaz gevezelik eden yaşlı kadınsa tam ters yönde yürüyordu. Yanımdan geçerken ona merhaba dedim ama kadının dikkatini de şarkıcınınkinden daha çok çekemedim. Birdenbire, her ikisi de yolun kendilerine ait tarafında aynı noktaya ulaştıkları vakit, kadın bir tür sessiz step dansı yapmaya başladı ve sokağın karşı köşesinde gözden kaybolana dek dansına devam etti. İkisi de, hem neşelerini artıran hem de ruhlarını ele geçiren, başka kimselerin duyamadığı bir müziğe kapılmış gidiyor gibiydiler.

Daha sonra, kiliseye gidenler sokağa çıkacaktı. Buraya ilk taşındığımda bir tane bile kafe yoktu ve kiliseye giden herkes yürürdü - pazar sabahları sokaklar, göz alıcı şapkalarını giyerek her yönde kiliselerine doğru yürüyen, hacıların sebatkâr adımlarıyla değil de kutlama yapanların uzun törensel adımlarıyla ilerleyen siyahi kadınlarla dolup taşardı. Fakat bu eskidendi; mutenalaşma yüzünden Baptist cemaatleri öteki mahallelere sürüldü. Artık birçoğu o mahallelerden kiliselerine arabayla geliyor. Afroamerikan gençler halen etrafta aylak aylak dolaşıyor; bacakları sakin kalsa da, kolları ve omuzları, sanki bedenlerinin hâkimiyet alanını işaretlercesine sağa sola sallanıp duruyor. Fakat şimdilerde, hafta sonunda sabahları kiliseye gidenlerin yerini ekseriyetle, orta sınıfların o görkemli seküler tapınağına, yani Golden Gate Park şeklini almış bahçeye doğru sağlık koşusu yaparak nabız yükseltenler ve köpek bakıcıları aldı. Akşamdan kalma olanlar ise o saatlerde kafelere doğru sürünmekle meşgul. Fakat bu erken saatte sokak biz üç yürüyüşçüye kalmıştı; daha doğrusu ikisine. Çünkü o soğuk, güneşli pazar sabahında kentte yürüyenlerin müşterek yalnızlığıyla kendimi, herkesin ortasında onların özel yaşamlarının içinden geçen bir hayalet gibi hissetmiştim.

—VICTOR HUGO, *SEFİLLER* *Can sıkıntısından amaçsızca etrafta dolaşıp ıvır zıvır*

On İkinci Bölüm

PARİS YA DA ASFALT BOTANİĞİ

Parisliler, halka açık parklarını ve sokaklarını birer salon ya da koridor gibi kullanırlar ve yüzleri sokağa dönük kafeleri de her zaman caddeye taşar; sanki gelip geçenlerin sahneye koyduğu oyun, bir içecek süresince bile ihmal edilemeyecek denli ilginçmiş gibi. Kaidelerin üzerinde yükselen ya da duvarlardan fırlayan, bronz ve mermerden yapılmış çıplak kadın heykelleri tüm açık alanları kaplar; kent hem bir müze hem de bir kadının yatak odasıdır sanki. Zafer takları ve kolonlar ise yer yer, militan bir cinselliğin yoni* ve lingamları† gibi bulvarlarda boy gösterirler. Caddeler avlulara dönüşür, en cüsseli binalar aslında park olan diğer avluları sarmalar, ulusal binalar bulvarlar boyunca uzanır ve bulvarlarda da -tıpkı parklarda olduğu gibi- sıra halinde dizilmiş ağaçlar ve banklar bulunur. Her şey -evler, kiliseler, köprüler, duvarlar- hep aynı kum rengine büründüğü için şehir, akla hayale sığmayacak karmaşıklıktaki tek bir yapı, yüksek kültürden yapılma bir tür mercan izlenimi uyandırır. Tüm bunlar Paris'e süngerimsi bir görünüm verir; sanki yürüyenlerin derin düşüncelere ve devrimlere dalıp çıktıkları bu yerde, kişisel düşünce ile kamusal edimler başka yerlerde olduğu gibi birbirlerinden ayrışmış değildir. Paris, etkisi altına aldığı kişilerin resimlerine ve romanlarına diğer bütün şehirlerden daha fazla

* Yoni: vajina, rahim anlamına gelen bir Tantra kavramıdır ve fallus anlamına gelen lingamın tamamlayıcısıdır. -ç.n.

† Lingam: Fallus anlamına gelen bir Tantra kavramı. -ç.n.

bakıyor ve sıkıntımızdan kurtulmak için üzerinde gümüş yaldızdan kabartmaları olan, kutusunun

girmiştir; o denli ki, temsili olanla gerçeklik, karşı karşıya duran bir çift ayna gibi birbirlerini yansıtır. Paris'te yürümek de, sık sık okumak şeklinde betimlenir; sanki şehir devasa bir öykü derlemesiymiş gibi. Bu şehrin, hem sakinlerini hem de ziyaretçilerini bir mıknatıs gibi kendine çekmesinin nedeni, yalnızca Fransa'nın değil aynı zamanda mültecilerin ve sürgünlerin de daimi başkenti olmasıdır.

Walter Benjamin, yürüyenlerin Paris'i nasıl deneyimledikleri hakkında yazarken, "Bazen bir manzara, bazen bir oda," demişti. Benjamin, kentlerin ve kentte yürüme sanatının en büyük âlimlerinden biridir. Paris daha önce birçoklarını yaptığı gibi onu da derinliklerine çekmiş ve yazarın 1940'daki ölümünden önceki son on yılında yazınının diğer tüm temalarını gölgede bırakmıştır. Paris'i ilk kez 1913'te ziyaret eden Benjamin, daha sonra gitgide uzayan ziyaretler için kente geri dönmüş ve nihayet 1920'lerin sonlarında bütünüyle buraya yerleşmiştir. Doğum yeri olan Berlin hakkında yazarken dahi, Benjamin'in sözcükleri Paris'e uğramadan edemez. Yazar, Berlin'de geçen çocukluğuyla ilgili makalesinde, "İnsanın bir kentte yolunu bulamaması, sıkıcı ve banal olabilir. Bunun için gerekli olan tek şey cehalettir – daha fazlasına gerek yok. Fakat insanın bir kentte kaybolması –tıpkı ormanda kaybolmak gibi– bambaşka bir eğitim gerektirir. İşte o zaman tabelalar ve sokak isimleri, yoldan gelip geçenler, çatılar, büfeler ya da barlar gezinen kişiye bir şeyler söylemelidir; tıpkı ayak altında çıtırdayan bir dalın, uzaklardaki balaban kuşunun ürkütücü çığlığının ya da ağaçların seyreldiği ve tam ortasındaki zambağın dimdik durduğu bir açıklık alanın ani sessizliğinin yaptığı gibi. Yolumu böyle kaybetmeyi bana Paris öğretti," demişti. "Paris, ilk belirtilerini okul kitaplarımın lekeli sayfalarının labirentlerinde gösteren bir hayali gerçekleştirdi." Yirminci yüzyılın başlarında yaşayan her örnek Alman çocuğu gibi o da, dağlara ve ormanlara hayranlık beslemek üzere yetiştirilmişti (bir çocukluk fotoğrafında Benjamin, elinde dağcı batonuyla Alpler'in resmi önünde durur; yazarın varlıklı ailesi de tatillerini sık sık Kara Orman ve İsviçre'de geçirirlerdi) fakat onun kentlere duyduğu hayranlık,

kilidi zambak biçimli iki adet eski Saint-Cloud demliği satın alıyoruz. —THE GONCOURT

hem bu mecburi romantizmin reddinden hem de modernizmin şehirciliğine kendini kaptırmasından kaynaklanıyordu.

Yalnızca gezinmek ya da göz gezdirmek suretiyle algılanabilecek bir düzenleme biçimi olarak şehirler onu büyülüyordu; anlatı ve kronolojilerin zamansal düzeninin derli toplu çizgiselliğine karşı mekânsal bir düzendeydiler. Söz konusu Berlin makalesinde, bir Paris kafesinde yaşadığı aydınlanmadan söz eder ("duvarların ve rıhtımların, mola verilecek yerlerin, koleksiyonların ve çöpün, parmaklıkların ve meydanların, pasajların ve büfelerin benzersiz bir dil öğretmesi ancak Paris'te söz konusu olabilirdi zaten"); buna göre, bütün hayatının şemasını, zamandan ziyade mekânın esas düzenleyici unsur olduğu bir harita veya bir labirent gibi çizmek mümkündür. *Moskova Günlüğü*'nde tüm hayatını o şehrin öyküsüyle harmanlamış ve *Tek Yönlü Yol* isimli, biçimi bir şehri taklit ettiği izlenimi veren bir kitap yazmıştı; kitap, şehre ait mekânları ve tabelaları anımsatan (Benzin İstasyonu, Şantiye, Meksika Elçiliği, Zadegâna Layık Dayalı Döşeli On Odalı Daire, Çin İşi Biblolar gibi) başlıklara sahip kısa bölümlerin aykırı bir karışımıydı. Eğer bir anlatıyı kesintisiz tek bir yola benzetmek mümkünse, o zaman bu kitabın çok sayıdaki kısa anlatısı da caddeler ve ara sokaklarla dolu bir semt gibidir.

Benjamin gerçek bir sokak gezginiydi. Paris'in sokaklarında yürürken onu gözümün önüne getiriyorum –bir arkadaşı, "Onu, başı yukarıda yürürken gördüğümü hiç anımsamıyorum. Kolay tanınır bir yürüyüş biçimi vardı; herhalde, miyop olduğu için dalgın ve kararsız yürürdü," demişti–; 1920'den 1940'a kadar orada yaşayan ve kendisinden daha da miyop olan bir diğer sürgünü, James Joyce'u fark etmeden yanından geçip gidiyor. Dublin'in sokaklarında dolanıp duran bir Yahudi hakkında örtük bilgilerle dolu ve çok katmanlı bir roman yazan sürgündeki Katolik ile, bir Katolik –Charles Baudelaire- hakkında lirik tarihî anlatılar yazarak Paris sokaklarında gezinen sürgündeki Berlinli Yahudi arasında bir çeşit simetri var. Joyce'un hayattayken gördüğü saygıya Benjamin çok sonraları, eserlerinin ilk kez 1960'lar ve 1970'lerde Almanya'da, daha sonra da İngilizcede yeniden

JOURNALS [GONCOURT GÜNLÜKLERİ], 1856 *Yaşamının son dönemleri korkunçtu.*

keşfinden sonra kavuşmuştu. Kültürel çalışmaların koruyucu azizi olmuş ve onun yazınından yüzlerce makale ve kitap türemişti. Eserlerinin bu denli çok yorumlanmasının nedeni belki de, -konusu itibariyle az çok akademik fakat hoş aforizmalar ve hayal gücü sıçramalarıyla dolu, betimleme değil de çağrışım sayılabilecek- yazınının melez doğasıdır. Paris'le ilgili yaptığı çalışmalar özellikle ilgi çekmiştir - yazamadığı kitabı *Pasajlar Projesi* için çok sayıda alıntı ve not biriktirmişti ve bu kitapta Baudelaire, Paris, Paris pasajları ve flanör karakteri gibi birbiriyle ilişkili konuları daha genişlemesine ele almayı planlamıştı. Paris'i "on dokuzuncu yüzyılın başkenti" olarak adlandıran ve flanörü yirminci yüzyılın sonunda akademisyenler için bir çalışma konusu haline getiren de Benjamin'di.

Flanörün tam olarak ne olduğu hiçbir zaman tatmin edici bir biçimde tanımlanmamış olsa da, kadim bir aylaktan sessiz bir şaire uzanan tüm flanör türevlerinde sabit kalan tek bir şey vardır: Paris'i gezen pürdikkat ve yalnız bir adam imgesi. Bu kavram, Parislilerin kamusal yaşama olan hayranlığının, bu yaşamın karakterlerinden birini tasvir eden bir terim üretecek düzeyde oluşu ve gezinmenin bile teorisini yapan Fransız kültürüyle ilgili çok şey söylüyor. Kelime, ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaygın kullanıma kavuşmuştur ve kökeni muğlaktır. Priscilla Parkhurst Ferguson, "eski İskandinav dilinden (*flana, courir etourdiment ca et la* [sersem sepelek oraya buraya koşmak])" geldiğini söylerken, Elizabeth Wilson'a göre, "On dokuzuncu yüzyılın *Larousse Ansiklopedisi*, terimin İrlanda'da *'libertine'* [sefih] anlamına gelen bir sözcükten türetildiğini öne sürüyor. Larousse'un bu baskısının yazarları, aylak dolaşan, zamanı boşa harcayan biri olarak tanımladıkları flanöre özel, uzun bir makale yazmışlardı. Flanörü, kentlilerin yeni boş zaman uğraşları olan alışveriş yapmak ve kalabalıkları izlemekle bağdaştırmışlardı. Taşra kentlerinin sahnesi onun gezintileri için fazlasıyla kısıtlı kalacağından, flanör sadece büyük kentlerde var olabilir, diye vurguluyordu Larousse."

Benjamin flanörü hiçbir zaman tam olarak tanımlamamış,

onu belli şeylerle bağdaştırmakla yetinmişti: dinlenceyle, kalabalıklarla, yabancılaşma ya da kopuşla, gözlemle, yürüme ve özellikle de pasajlarda dolaşmayla... Tüm bunlardan flanörün erkek, az çok hali vakti yerinde, ince bir duyarlılığa sahip, aile yaşamı ya çok sınırlı ya da hiç olmayan biri olduğu sonucunu çıkarmak mümkün. Benjamin, on dokuzuncu yüzyılın başında kentler ilk kez kendi sakinlerine bile yabancı gelecek denli büyüyüp karmaşıklaştığında flanörün ortaya çıktığını öne sürer. Flanörler, tefrikalarda (yeni popülerlik kazanan gazetelerde yayımlanan seri romanlar) ve *physiologie*'lerde (yabancıları tanınır kılma iddiasında olan fakat onları görür görmez tanınabilen kuş ya da çiçek gibi bir canlı türü olarak sınıflandırmak suretiyle yabancılıklarını daha da vurgulayan popüler yayımlar) tekrar tekrar boy gösteren bir konuydu. On dokuzuncu yüzyılda kent olgusu, kent sakinlerinin öylesine merakını uyandırmış ve kafalarını karıştırmıştı ki, modern turistlerin yabancı kentlerde yaptığına benzer şekilde, kendi kentleri üzerine gezi rehberlerini hatmetmeye başlamışlardı.

Kalabalıklar –hep yabancı kalacak bir yabancılar kitlesi– insan deneyiminde yeni bir şeydi ve flanör de yeni bir karakteri temsil ediyordu; adeta, bu yabancılaşmada kendini evinde hisseden biriydi. Flanörleri tarif etmek için sıklıkla kullanılan ünlü bir paragrafta Baudelaire, "Nasıl ki, hava kuşun, su da balığın diyarıysa, kalabalıklar da onun diyarıdır," demişti. "Onun tutkusu ve mesleği, kalabalıkların içine karışmaktır. Kusursuz avare ve tutkulu gözlemci için güruhları, gelgiti, telaşeyi, fani ve sonsuz olanı kendine yurt edinmek muazzam bir eğlence kaynağıdır. Evden uzak olmak ama buna rağmen herhangi bir yerde kendini evinde hissetmek..." Konu üzerine yazdığı en ünlü paragrafta Benjamin flanörle ilgili şunları söyler: "Asfalt botaniği yapmak üzere yola çıkar. Fakat şehrin her yerinde gezinmek o günlerde bile imkânsızdı. [Kenti yeniden tasarlayan] Haussman'dan önce geniş kaldırımlar pek nadirdi ve dar olanlar da vasıtalara karşı koruma sağlamakta oldukça yetersizdi. Pasajlar olmasaydı, gezinme hiçbir zaman bugünkü önemini kazanamazdı." Bir başka yerde,

deliye dönüşmüştü. Vendôme Meydanı 26 Numara'da yaşıyordu. Her akşam, siyah giysiler içinde,

"Pasajlarda," diye yazmıştı, "flanörler yayaları kendisine rakip görmeyen atlı arabaların manzarasına maruz kalmadıkları için, buraların popülerlikleri hiç azalmıyordu. Bir yanda kalabalığın içine karışan yaya vardı, öte yanda da hareket alanı talep eden ve bir centilmenin keyif dolu yaşamından vazgeçmeye razı olmayan flanör." Bu keyif dolu yaşamın bir dışavurumu, diye devam eder Benjamin, 1840'lar civarında moda olan, pasajlarda kaplumbağaları yürüyüşe çıkarma alışkanlığıdır. "Flanörler yürüyüş hızını kaplumbağaların belirlemesinden hoşlanırlardı. Ellerinden gelse, kalkınmayı da bu hıza uyum sağlamaya zorlarlardı."

Benjamin'in son ve yarım kalan eseri *Pasajlar Projesi*, o yüzyılın ilk birkaç onyılında boy gösteren bu alışveriş pasajlarının anlamlarını irdelemeye adanmıştı. Pasajlar, iç ve dış mekân arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını hızlandırmışlardı: yerleri mermer ve mozaikle döşeli, iki yanında dükkânlar sıralanan, araç trafiğine kapalı caddelerdi; çatıları yeni tür inşaat malzemeleri olan çelik ve camdan yapılırdı ve Paris'te gaz ışığı kullanılarak aydınlatılan ilk mekânlardı. Paris'in muhteşem çarşılarının –ve daha sonra da Amerika'nın alışveriş merkezlerinin– habercileri olan pasajlar, lüks malların satışına ve aylak gezinenlerin ikamet etmesine yarayan zarif ortamlardı. Pasajlar, Benjamin'in gezginlere duyduğu merakı daha farklı –daha Marksist– temalarla bağdaştırmasına olanak sağlamışlardı. Bir yandan, malları ve kadınları gözleriyle tüketirken, öte yandan sanayileşmenin hızına ve üretim baskısına direnen flanör, yeni ortaya çıkan tüketim kültürünün baştan çıkardığı ancak aynı zamanda bu kültüre direnen muğlak bir karakterdir. New York ya da Londra'da tek başına yürüyenler, kenti bir atmosfer, mimari ve rastgele karşılaşmalar biçiminde deneyimler; İtalya veya El Salvador'da gezinti yapanlar yolda arkadaşlarını ya da kur yapacakları kişileri bulurlar; yapılan tanımlara göre ne tek başına ne de sosyal olan flanörse Paris'i, kalabalıklar ve ürünlerin sarhoş edici bir bolluğu olarak deneyimler ve sınırlarda dolanıp durur.

Flanörün tek sorunu bir tipleme, bir ideal ve bir karakter şeklinde var olduğu edebiyat dışında var olmamasıdır. Flanör,

yüzü yarı yarıya örtülü, iki şişko ve astımlı köpeği peşinden sürükleyerek evinden çıkar ve

başkalarını belli bir mesafeden gözlemlediği için sık sık bir dedektif olarak betimlenir. Feminist akademisyenlerse kadın flanörlerin olup olamayacağını tartışmışlardır fakat bugüne değin edebiyat dedektifliği yapan hiç kimse, flanör olmaya hak kazanmış ya da bu sıfatla tanınmış bir kişiyi keşfedememiş ya da böyle birinin ismini verememiştir (daha az üretken ve daha az Danimarkalı olsa, Kierkegaard ideal bir aday olabilirdi). Kaplumbağasını yürüyüşe çıkarmış birinin ismini verebilen de yoktur ve bu alışkanlığa atıfta bulunanların tamamı Benjamin'i kaynak gösterir (ancak flanörlerin sözümona altın çağında, yazar Gerard de Nerval'in bir ıstakozu boynunda tasma yerine ipek kurdeleyle yürüyüşe çıkarttığı herkesçe bilinirdi fakat o da bu yürüyüşleri züppelik olsun diye değil metafizik nedenlerle, pasajlarda değil parklarda yapardı). Flanör tanımının gereklerini tam olarak yerine getiren olmamışsa da, herkes bir biçimde flanörlükle iştigal etmişti. Benjamin'in iddia ettiğinin aksine, "şehrin hemen her yerinde gezinebilmek" sadece mümkün değil, aynı zamanda yaygın bir alışkanlıktı. Yalnız dolaşanlar, diğer şehirlerde çoğunlukla marjinal kişilerdi; yakın ilişkide olanlar arasında ve iç mekânlarda gerçekleşen özel yaşamdan dışlanmışlardı fakat on dokuzuncu yüzyıl Paris'inde gerçek yaşam kamusal alanlarda, sokakta ve cemiyet içinde yaşanırdı.

Baron Georges-Eugene Haussmann'ın 1853 ve 1870 yılları arasında kenti baştan aşağı yeniden şekillendirmesinden önce Paris halen bir ortaçağ kentiydi. Victor Hugo bu sokakları "ince yarıklar" olarak adlandırmıştı: "Sınırlarında sekiz katlı harabelerin yükseldiği o gizli saklı, eğri büğrü, köşeli yollar... Sokaklar dar, ortalarındaki su yolu ise genişti; gelip geçenler, her daim ıslak bir kaldırım boyunca mahzen gibi dükkânların, etrafını demir çemberlerin sardığı büyük taş blokların ve devasa çöp yığınlarının yanı sıra yürürlerdi..." Şehrin iç içe geçmişliği kayda değerdi: Louvre'un avlusunda bir çeşit gecekondu mahallesi yer alıyordu ve Kraliyet Sarayı'nın kemerli dış avlusunda seks, lüks mallar, kitaplar ve içki satılırdı; halka açık gösteriler ve siyasi sohbetlerse bedavaydı. 1835'te yazar Frances Trollope revaçta

tanınmamaya özen göstererek, Rue de Rivoli yönündeki, bir zamanlar ismini taşımaktan öylesine

olan bir butiğe alışverişe gitmişti. "Butiğe, iki kere üzerime su sıçratılması ve üç kere ezilmek tehlikesi atlatmak dışında bir macera yaşamadan ulaştım," demişti. Kucağında paketlerle geri dönerken, "hayatını kaybetmiş ve çeşmeden pek de uzak olmayan bir yerde gömülü, yarım düzine veya iki elin parmakları kadar devrim kahramanı anısına dikilmiş anıtlara," bakmak için mola vermiş ve orada toplanmaya başlayan kalabalıkla beraber, o kahramanların ve kendisinin 1830'da neden çarpıştıklarını kızına anlatan bir zanaatkâra kulak vermişti. Diğer günlerde, bir ayaklanma ve boulevard des Italiens'te modaya uyarak piyasa yapanlarla ilgili bilgi vermişti. Alışveriş ve devrim, hanımefendiler ve zanaatkârlar, bu pis ve büyülü sokaklarda iç içe yaşıyorlardı.

1845-46 yıllarında Paris'i ziyaret eden bir Faslı, şehrin yayalara özgü hayatından oldukça etkilenmişti: "Paris'te insanların yürüyüşe çıktıkları yerler var. Yürüyüş onların eğlenme biçimlerinden biri. Adamın biri, erkek ya da kadın arkadaşının koluna giriyor ve birlikte bu işe ayrılan yerlerden birine gidiyor, çene çalıp etraflarını süzerek geziniyorlar. Onların gezmeye çıkma anlayışı dışarıda yemek ya da içmek değil; hele hele oturmak hiç değil. En sevdikleri gezinti alanlarından biri de Champs-Élysées denilen bir yer." En popüler gezinme alanları, tamamı nehrin batı yakasında yer alan Champs-Élysées, Tuileries bahçeleri, Avenue de la Reine, Kraliyet Sarayı ve boulevard des Italiens idi. Baudelaire'in çocukluğunu geçirdiği doğu yakasındakiler ise, Jardin des Plantes ve Luxembourg Bahçeleri'ydi. 1861'de annesine yazdığı bir mektupta Baudelaire, "Uzun yürüyüşler ve daimi şefkat! Nehir kıyısını hatırlıyorum; akşamları ne denli hüzünlü olurdu," diye anılarını dile getirmişti. Bir arkadaşı ise, şair daha gençken birlikte, "bütün akşam boyunca bulvarlarda ve Tuileries'te gezindiklerini," anımsıyordu.

İnsanlar bulvarlara cemiyete karışmak için, sokaklara ve dar geçitlere ise macera için giderlerdi; doğru dürüst haritalandırılmayı bekleyen bu uçsuz bucaksız ağın içinde yollarını bulabilmekten gurur duyarlardı. Fransız Devrimi öncesinde dahi bazı yazarlar ve yürüme meraklıları kenti gizemli, müphem, tehlikeli

büyük bir gurur duyduğu caddenin pasajlarına giderdi. Saatler, saatlerce yürür ve ancak şafakla

ve sonu gelmeyen ilginçlikte bir tür yabani doğa gibi görmekten hoşlanıyorlardı. Restif de la Bretonne'un *Les Nuits de Paris, ou le Spectateur Nocturne*'ü, devrim öncesi yürüyüşlere dair klasik bir eserdir (devrim ertesinde ise *Les Nuits de la Revolution*'u içerecek şekilde genişletilmiştir; kitap ilk olarak 1788'de yayınlanmış ve 1790'larda genişletilmişti). Önce bir yayıncı, ardından Parisli, daha sonraysa yazar kimliği edinen bir köylü olan Bretonne, Fransız edebiyatının –artık çok az anımsanan– sıra dışı kişiliklerinden biridir. Peş peşe kitaplar yazmıştı: On altı ciltlik bir otobiyografiyle Rousseau'nun *İtiraflar*'ına öykünmüş; marquis de Sade'ın *Justine*'ini yerdiği iddiasındaki *Anti-Justine*'iyle aslında onu taklit etmiş (Sade'ın eseri gibi bu kitap da Kraliyet Sarayı'nın çarşısındaki pornografik bir kitapçıda satılıyordu) ve düzinelerce romanın yanı sıra, on dokuzuncu yüzyılın *physiologie*'lerinin habercisi niteliğindeki bir tür Paris gazeteciliği yapmıştı. Paris sokaklarında geçirdiği yüzlerce gece boyunca yaşadığı maceraya dair yüzlerce kısa öykünün bir derlemesi olan *Nuits*, bu eserler arasında benzersiz bir yere sahiptir. Her kısa bölüm bir geceyi anlatır ve kitapta yazar güya talihsiz genç kızların imdadına koşarak onları hamisi marquise de M----e hanımefendiye getiren bir misyonerdir. Ancak bu arada çok farklı türde maceralar yaşamaktan da geri kalmaz. Kitabın, tefrikalarınkine benzer bölümlere ayrılması da, Amerikan Yerlisi dalavereci Coyote'nin ya da çizgi roman karakteri Örümcek Adam'ın sayısız macerasını akla getirir.

Gece geç saatteki gezintilerinde Bretonne tezgâhtar kızlarla, demirci ustalarıyla, ayyaşlarla, hizmetkârlarla ve tabii ki fahişelerle karşılaşır; tartışan siyasetçileri ve zina yapan asilzadeleri –özellikle Tuileries'te– gizlice gözetler; suçlara, yangınlara, izdihamlara, travestilere ve daha yeni öldürülmüş birinin cesedine tanıklık eder. Paris'i, daha sonra başka birçok kişinin yaptığına benzer şekilde tasvir eder: bir kitap, yabani bir doğa, bir tür erojen bölge ya da yatak odası gibi. Müdavimi olduğu yerler arasında en sevdiklerinden biri Île Saint-Louis'di ve 1779 ila 1789 arasında, kendisi için büyük önem taşıyan tarihleri, çağrışım

birlikte şimdilerde çok sevdiği karanlık dağılmaya başladığında eve dönerdi. —ANDRE CASTELOT,

yapmaya yarayan birkaç sözcükle beraber bu mekânın taş duvarlarına kazımıştı. Yani Paris, hem maceralarının kaynağı olan hem de bu maceraları kaydeden bir kitaba, yürürken hem yazılması hem de okunması gereken bir öyküye dönüşmüştü. Nasıl ki, Proust'un ünlü madlen keki yazarın geçmişini anımsamasına yardımcı olduysa, Bretonne için kazıdığı bu yazılar da aynı işlevi görmüştü: "Ne zaman [İle Saint-Louis'in] korkulukları yanında kederli bir düşünceye dalıp gitmek için dursam, elim, o anda anımsadığım bu düşünce ve onun tarihi üzerinde gezinir. Daha sonra, sessizliği ve ıssızlığı hoşuma giden bir dehşetle dolu bu geceyle etrafım sarılı, yoluma devam ederdim." Duvara kazıdığı ilk tarihi okur: "Bir önceki yılı düşünürken hissettiğim duyguyu tarif etmemin imkânı yok... Anılar üzerime çullandı; hiç kıpırdamadan öylece durdum ve düşündüm; o ânı geçen yılkiyle ilişkilendirmeye, her ikisini tek bir an haline getirmeye çalışıyordum." Aşk maceralarını, umarsız geceleri ve yitip giden dostlukları yeniden yaşıyordu. Onun Paris'i, bahçelerde yaşanan ilişkiler ve sokaklarda yapılan zamparalıklarla dolu bir yatak odasıdır (aynı minvalde, Bretonne bir ayak fetişistiydi ve ayakları küçük, topukları yüksek kadınları takip ederdi). Onun Paris'inde, erotik yaşamın mahremiyeti sürekli olarak kamusal yaşama dökülüp saçılıyordu. Kamusal ve özel alanlar ile deneyimler böylesine iç içe geçtiği ve kanunsuz, karanlık ve tehlikelerle dolu bir yer olduğu için de kent, yabani bir doğa parçasıydı.

On dokuzuncu yüzyılda, yabani doğa olarak kent teması, roman, şiir ve popüler edebiyatta tekrar tekrar boy gösterecekti. Kente, "el değmemiş orman," deniyordu ve kenti keşfe çıkanlar da zaman zaman –Benjamin'in ünlü ifadesiyle– "asfalt botaniği yapan" natüralistler şeklinde adlandırılıyordu; oysa kentin yerel sakinlerine sıklıkla "vahşiler" deniyordu. Benjamin'in alıntıladığı bir paragrafta Baudelaire, "Medeniyetin bize her gün yaşattığı dehşet ve savaşlarla karşılaştırıldığında, ormanın ve bozkırın tehlikeleri nedir ki?" diye yazmıştı. "İster bir bulvarda kurbanını kıskıvrak yakalasın, isterse keşfedilmemiş bir ormanda avını bıçaklasın, fark etmez – insan, hem burada hem de orada, hâlâ en

mükemmel yırtıcı hayvan değil mi?" Alexander Dumas, James Fenimore Cooper'ın Amerika'nın yabani doğasında geçen romanlarına duyduğu hayranlığın ifadesi olarak bir romanına *Mohicans du Paris* başlığını vermişti; roman, havada uçuşan bir kâğıt parçasının peşinden -hepsi de bir suçla ilgili- maceralara sürüklenen bir flanör-detektifin serüvenlerini konu alıyordu. Önemsiz bir romancı olan Paul Feval, bir takside dört düşmanının kafa derisini yüzen pek alışılmadık cinsten bir karakteri -bir Amerikan yerlisini- Paris'e yerleştirmişti. Benjamin'in dediğine göre Balzac, "kısa ceketli Mohikanlar"a ve "fraklı Huronlar"a atıfta bulunmuştu. Yüzyılın ilerleyen yıllarında, başıboş gezenlere ve adi suçlulara "Apaçiler" denmeye başlanmıştı. Bu terimler şehre egzotik bir cazibe katıyor, şehrin tiplemelerini kabilelere, bireylerini kâşiflere, sokaklarını ise vahşi doğa parçalarına dönüştürüyordu. Paris'in kâşiflerinden biri de George Sand'dı ve o da şu sonuca varmıştı: "Paris kaldırımlarında buz üstündeki bir tekneye benziyordum. İnce ayakkabılarım iki günde açılmıştı, nalınlarını ayağımı kaydırıyordu ve eteklerimi yukarı kaldırmayı hep unutuyordum. Çamura bulanmıştım, yorgundum, burnum sürekli akıyordu ve pabuçlarımla giysilerimin... hayret verici bir hızla harap oluşunu izliyordum." Sonunda erkek giysileri giymişti ve her ne kadar bu davranışıyla topluma kafa tuttuğu sık sık söylense de, o bunun pratik bir seçim olduğunda ısrarcıydı. Yeni kostümünün ona verdiği hareket serbestisinden büyük bir zevk almıştı: "Botlarımın beni ne denli mutlu ettiğini tarif etmem mümkün değil... Çelik pençeli topuklarımla nihayet kaldırıma sağlam basabiliyordum. Paris'te bir oraya bir buraya koşturuyor ve kendimi sanki dünya seyahati yapıyormuş gibi hissediyordum. Giysilerim de her tür hava koşuluna dayanıklıydı. Her çeşit havada dışarıya çıkabiliyor, canımın istediği saatte eve geliyor ve her tiyatronun kulisinde dolanabiliyordum."

Fakat Bretonne'un maceraya atıldığı cinsten ortaçağa özgü bir yabani hayat değildi bu. Aynı karakterlerin bazıları (fahişe, dilenci, suçlu, güzel yabancı) Baudelaire'in eserlerinde tekrar boy gösterse de, şair onlarla konuşmaz; bu kişilerin yaşamının

o pastaneler! Görünüşe göre, her sokakta birkaç tane vardı. Vitrinleri, hamur işinden yapılmış erotik

içeriği konusunda sadece fikir yürütür. Vitrinlere bakmakla insanlara bakmak birbirinden farksız uğraşlara dönüşmüştür; insan, hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı bir şeyi satın almaya kalkabilir. Baudelaire, "Çokluk, yalnızlık: özdeş kavramlardır; aktif ve üretken şair birini diğeri yerine kullanabilir," diye yazmıştı. "Yalnızlığını insanlarla dolduramayan bir adam, aynı şekilde, kıpır kıpır bir kalabalık içinde yalnız kalmayı da beceremez. Şair, kendisi ya da bir başkası olabilmek gibi benzersiz bir ayrıcalığa sahiptir... Vücut bulmak için yollara düşen o gezgin ruhlar gibi, şair de istediği zaman her insanın kişiliğine bürünebilir. Yalnız onun için her şey sahipsizdir." Baudelaire'in kenti bir başka anlamda da yabani doğayı anımsatır: yapayalnızdır.

Baron Haussmann Eski Paris'i III. Napolyon'un şatafatlı –ve yönetilebilir– modern kent vizyonunu gerçekleştirmek üzere bir orman gibi bütünüyle biçmişti. 1860'lardan bu yana revaçta olan bir söyleme göre, Haussmann'ın ortaçağa özgü sokaklarla dolu semtleri yerle bir etmesi ve büyük bulvarlar açması karşı-devrim amaçlı bir taktikti; kenti, orduların girişine uygun şekle getirirken, yurttaşların savunmasını da engellemeye yönelik bir girişimdi. Ne de olsa, yurttaşlar 1789, 1830 ve 1848'de, kısmen de olsa bu dar sokaklarda barikatlar kurarak ayaklanmışlardı. Fakat bu iddia Haussmann'ın projesinin geri kalanını açıklamaya yetmez. Yeni açılan geniş caddeler buralardan akıp geçen, sayısı büyük ölçüde artmış bir nüfusa, ticarete ve gerekli hallerde de taburlara ev sahipliği yapıyordu ama o caddelerin altında da, eski kentin bazı hastalıklarını ve kesif kokusunu gideren yeni kanalizasyon ve su yolları bulunuyordu – ayrıca Bois de Boulogne da, İngiliz tarzında halka açık büyük bir park şeklinde tasarlanmıştı. Politik açıdan bu proje, Parislileri boyunduruk altına almayı değil baştan çıkarmayı hedeflediği izlenimini veriyor. Kalkınma açısındansa, yoksulları yerinden ederek şehrin merkezinden çeperine ve banliyölerine, bugün halen yaşadıkları yerlere taşımıştır (orta sınıflar banliyölere taşındığında yoksullara terk edilen –Manhattan ve San Francisco istisnaları dışındaki– savaş sonrası Amerikan kentlerinin çoğunda gördüğümüze

sanat sergilerine benziyordu. Özellikle, dilimlere ayrılmış bir tekerlek Brie peyniri gibi kesilmiş,

tam karşıt bir durumdur bu). On dokuzuncu yüzyılda, şehrin "yabaniliğini" ehlileştirmek için başka çabalar de sarf edilmişti: sokak lambaları, bina numaraları, kaldırımlar, düzenli şekilde tabelalandırılmış sokak isimleri, haritalar, gezi rehberleri, artan polis faaliyeti ve fahişelerin ya kayıt altına alınması ya kovuşturulması ya da her ikisinin birden yapılması gibi.

Haussmann'a yöneltilen asıl şikâyetler ikiye ayrılabilir. Birincisi, eski kentin hatırı sayılır miktarda bölümünü yerle bir etmek suretiyle zihin ve mimarinin iç içe geçtiği o hassas ağı; yürüyenlerin içlerinde taşıdığı zihinsel haritayla, anıları ve çağrışımları arasındaki coğrafi bağı da yok etmiş oluyordu. Baudelaire, Louvre yakınındaki Haussmann şantiyelerinden birinin içinden yürüyerek geçişini anlattığı bir şiirinde şu şikâyette bulunmuştu:

> Paris değişiyor! fakat bendeki melankolide yer değiştiren
> bir şey yok! Yeni saraylar, yapı iskeleleri, taş yığınları
> Eski mahalleler –benim için her şey kinayeye dönüşüyor
> ve güzelim anılarım taşlardan daha ağır.

Baudelaire, Baudelaire'liğini yapıp şiiri, "sürgüne gönderilmiş ruhumun ormanında," diye bitiriyor. Edmond ve Jules Goncourt kardeşler de 18 Kasım 1860 tarihinde günlüklerine, "Benim Paris'im, doğduğum şehir Paris, 1830'la 1848 arasındaki dönemin adabının Paris'i kayboluyor; madden ve manen... Sanki Paris'ten geçip giden bir adam, bir yolcudan fazlası değilmişim hissi yaşıyorum. Gelecekte bizi bekleyen şeylere, şu anda olup bitenlere yabancıyım. Kıvrılıp bükülmeden dümdüz uzanan, perspektifin maceralarına yabancı bu yeni bulvarların ben de yabancısıyım..."

İkinci şikâyetse, geniş ve düz caddeleriyle Haussmann'ın o yabani hayatı düzenli bir bahçeye dönüştürdüğüdür. Yeni bulvarlar, iki asır önce –daha sonra XIV. Louis için Versailles'ın devasa bahçelerini tasarlayacak– André Le Nôtre tarafından başlatılmış bir projenin devamıydılar. Tuileries bahçelerini ve Tuileries'ten Étoile'a doğru batı yönünde genişleyen -ve daha

vanilyalı kremadan bir pastayı çok sevdiğimi keşfettim. İlerde Eiffel Kulesi görünürken sokakta

sonra Napoleon'un Arc de Triomphe'unu yerleştirdiği- Champs-Élysées'nin bahçe-bulvarını tasarlayan da Le Nôtre idi. Le Nôtre'un bu tasarımlarının birçoğu şehir surlarının, dolayısıyla da şehrin ekonomik yaşamının dışındaydı fakat şehir bunları içine alacak şekilde genişlemişti. Yani, Le Nôtre'un 1660'larda sadece sefa sürülmesi için inşa ettiği bulvarlar, 1860'larda Haussmann'ın eliyle hem sefa sürülmesi hem de sanayi için imara açılmışlardı (üstelik çok önceleri bu uzun akslar örnek alınmaya başlanmıştı; Washington, D.C. bu emperyalist geometriden türemiş şehirlerden biridir). Haussmann en az Le Nôtre kadar estetiğe değer verirdi; tepeleri dümdüz ettiği ve caddelerine kusursuz bir düz çizgi kazandırmak amacıyla, günümüzde Paris'in ayırt edici özelliği olarak algılanan uzunlamasına manzaraları hiçbir zahmetten kaçınmadan açtığı için imparatorunu kızdırmıştı. Her ne kadar İngiliz bahçeleri üstün gelmiş ve -düzensiz, asimetrik, düz değil yılankavi çizgilerle dolu- bahçeler "doğallaşmış" olsa da, yabaniliği kesilip biçilen Paris'in formel bir Fransız bahçesine devşirilmesi oldukça ironiktir.

Islak, samimi, klostrofobik, ketum, dar, kıvrımlı ve bir yılanın pullarını andıran Arnavut kaldırımlarıyla döşeli sokakların yerini törensel kamusal alanlar almıştı; bunlar ışık, hava, iş güç ve gaye dolu alanlardı. Eski şehrin sık sık ormana benzetilmesi, belki de, bir kişinin yaptığı ana imar planının uygulanması sonucu değil, çok sayıda canlının birbirinden bağımsız jestlerinin bir birikimi olmasındandı; tasarlanmamış, büyümüştü. Kıvırılıp bükülen o organik biçimi dayatan bir harita hiç olmamıştı. Üstelik bu değişimden nefret eden çok kişi vardı: Adolphe Thiers, "Gezintiye çıkanların, Madeleine'den Étoile'e en kısa yoldan gitmelerinin ne gereği vardı? Tam tersine, gezintiye çıkanlar yürüyüşlerini uzatmayı severler; aynı dar sokaktan üç-dört defa geçmelerinin nedeni de budur," diye yazmıştı. Yabani doğa içinde yürümek, cüret, bilgi, kuvvet talep eden bir zevktir – vahşiler, dedektifler, erkek kıyafetindeki kadınlar içindir; bahçede yürümek ise çok daha mülayim bir zevktir. Haussmann'ın bulvarları şehrin daha büyük bir bölümünü gezinti alanına, şehir sakinlerinin daha fazlasını da

yürüyerek elimdeki pastayı yemek, seks yapmaktan çok farklı değildi. —DAVID HAYES'TEN

gezinenlere dönüştürmüştü. Caddelerde butikler boy gösterdiğinde, pasajların uzun çöküşü de başlamış oldu ve büyük çarşılar da böyle doğdu – ayrıca 1871 Komünü sırasında, sokak devrimcilerinin barikatları geniş bulvarlarda da yükselmişti.

Benjamin'in dikkatini pasajlara ve yürümeyi kültürel bir edim olarak yapılandırma olasılığına ilk çeken Baudelaire değil, Benjamin'in çağdaşları olan Berlinli hemşerisi ve arkadaşı Franz Hessel ve gerçeküstücü yazarlardan Louis Aragon'du. Benjamin, Aragon'un 1926 tarihli kitabı *Paysan de Paris*'yi [Paris Köylüsü] öylesine heyecan verici bulmuştu ki, "Akşamları yatağımda birkaç kelime okur okumaz kalbim o denli hızlı çarpmaya başlardı ki, kitabı bırakmak zorunda kalırdım... Aslına bakılırsa *Passagenwerk* [Pasajlar Projesi] üzerine ilk notları da bu dönemde almaya başladım. Ardından Berlin yılları geldi; sık sık yaptığımız sohbetlerde pasajlar projesi Hessel'la arkadaşlığımızın en güzel yönlerini beslemeye başladı," diyordu. Berlin makalesinde Benjamin Hessel'i, kenti ona tanıtan rehberlerden biri olarak anlatır. Hessel de Berlin'de yaptığı yürüyüşler hakkında yazmıştır (ayrıca Benjamin'le birlikte Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde*'sini çevirmeye çalışmıştır. Bellek, yürüyüşler, tesadüfi karşılaşmalar ve Paris salonları temalarını içeren bu roman Benjamin'in boy ölçüşmeye çalıştığı Fransız edebiyatının iki ana damarına birden denk gelir). İşte, on dokuzuncu yüzyıl flanörü betimlemelerine en çok uyanlar da bu yirminci yüzyıl yazarlarıdır.

Aragon'un *Paysan de Paris*'si, 1920'lerin sonlarında basılmış üç gerçeküstücü romandan biridir; diğer ikisi André Breton'un *Nadja*'sı ve Philippe Soupault'un *Last Nights of Paris*'idir [Paris'in Son Geceleri]. Her üçü de, Paris'in sokaklarında dolaşan bir adamla ilgili birinci ağızdan anlatılardır; yer isimlerini vermekte ve yerlerin tasvirini yapmakta titizlenirler ve yolları üzerindeki ana hedeflerinden biri fahişelerdir. Gerçeküstücü rüyalar, bilinçaltıyla meşgul ya da kendisiyle fazla meşgul olmayan bir zihnin serbest çağrışımlarını; irkiltici yan yanalıkları; talihi, tesadüfü ve gündelik

yaşamın şairane olasılıklarını baş tacı etmişti. Şehirde gezinmek de, tüm bu vasıflarla ilişkiye geçmenin ideal bir yoluydu. Breton, "Paris'teki günlük gezintilerimizde Aragon'un üstlendiği olağanüstü rolü hâlâ anımsıyorum. Onun şaşmaz ve büyüleyici romantik yaratıcılığı sayesinde, içinden birlikte geçtiğimiz muhitler, -hatta en renksizleri bile- iyi yönde değişirlerdi; bu yaratıcılığın yepyeni taşkınlıklara ilham vermesi için bir köşeyi dönmemiz ya da bir mağaza vitrini yetip artıyordu bile," diye yazmıştı.

Haussmann'ın gizeminden mahrum ettiği Paris, geri kazandığı bu gizemi, bir tür ilham perisi olarak şairlerinin hizmetine yeniden sunmuştu. Hem *Nadja* hem de *Last Nights* tesadüfen karşılaşılan gizemli bir genç kadının takibi etrafında şekillenir ve kitapların anlatılarını belirleyen de bu takiptir. Bu tür karşılaşmalar, şehirde yürüme edebiyatının başlıca öğelerindendir: Bretonne güzel ayaklı kadınları takip eder; Whitman Manhattan'da erkeklere gözünü dikip bakar; hem Nerval hem de Baudelaire yanlarından geçip giderken bir an için gözlerine takılan, belki de büyük aşkları olabilecek bir kadınla ilgili şiirler yazmışlardır. Breton, "Bu isimsiz kadınla konuştum ancak hiç iyi bir sonuç beklemediğimi de itiraf etmeliyim," demişti. Soupault'un isimsiz anlatıcısı, bir dedektif gibi hikâyesinin öznesi peşine düşerek kadın fail ve suç ortaklarının mesken tuttuğu yeraltı dünyasını tanıma fırsatı bulur; ancak hırslı insanlar, bunaklar ve katillerle dolu bu sefil dünya, onun duyduğu büyük merakı ne tam olarak açıklamaya ne de tatmin etmeye yeter. Bu üçü arasında en sıra dışı olan Aragon'un kitabıdır; hikâye kurgusu yoktur ve -Benjamin'in *Tek Yönlü Yol*'una benzer şekilde- coğrafya temelinde şekillenmiştir: Kitap birkaç Paris mekânını keşfe çıkar -bunların ilki, Aragon'un bu konuda yazmaya başladığı dönemde çoktan yıkılması planlanan alışveriş pasajı passage de l'Opéra'dır. (Haussmann bulvarının genişlemesine yer açma bahanesiyle yıkılmıştı). *Paysan de Paris*, hem yürüyerek hem de tahayyülde gezinmek için kentlerin ne denli zengin bir kaynak olduğunu açıkça göstermişti.

Aragon kenti konu edinmiş fakat Breton ve Soupault kentin cisimleşmiş hali olan kadınların peşine düşmüşlerdi: Nadja'nın

uzun yürüyüşler yapmaya başlar; egzersiz yapmak bir tür cezaya dönüşmüştür. 30 Ağustos 1921'de

ve Georgette'in. Soupault, bir müşterisini Pont Neuf yakınlarındaki bir otele götüren ve daha sonra tekrar sokaklara geri dönen Georgette'i gözetleyen başkahramanını anlatır. Ardından, "Georgette gecenin labirenti içinden geçip Paris'teki gezintisine kaldığı yerden devam etti. Kederi, yalnızlığı ya da çilelerini başından savıp yola koyuldu. Sonra da o tuhaf gücünü her zamankinden daha çok harekete geçirdi: Geceyi başkalaştırabiliyordu. Onun sayesinde (yüz binlercesinden sadece biriydi o) Paris gecesi gizemli bir diyara; çiçekler, kuşlar, kaçamak bakışlar ve yıldızlarla dolu büyük ve muhteşem bir ülkeye, uzaya gönderilen bir umuda dönüştü... O gece Georgette'in peşine düşmüşken –daha doğrusu onu takip ederken– Paris'i ilk kez gördüm. Hiç kuşkusuz farklı bir şehirdi bu. Kendini havadaki sis bulutunun üzerine yükseltmiş, ekseni etrafında dönen dünya gibi dönüp dururken her zamankinden daha da dişiydi. Georgette'in kendisi de bir şehre dönüşmüştü." Paris bir kez daha ve eskisinden daha da çılgınca bir yabani doğa, bir yatak odası ve yürüyerek okunacak bir kitap olmuştu. İsimsiz ve mesleksiz, yani nihayet kusursuz bir flanör olan başkahraman, Bretonne'un geceyi keşfetme görevini devralmış fakat o, tek bir suça karışmış tek bir kadının peşine düşmüştü; bu suç, sonuçlarına her ikisinin de tanık olduğu bir cinayettir. Başkahraman, suçun ve estetik deneyimin izini süren bir dedektiftir ve Georgette her ikisini de içerir.

Bir süre sonra Georgette, kendisinin ve erkek kardeşinin hayatta kalabilmesi için bu mesleğe başladığını başkahramana anlatır. "Tüm sokakları ve o sokaklarda dolaşanların tamamını benim kadar tanıdığınızda, her şey öyle kolaylaşıyor ki. Hiç belli etmeseler de, herkes bir şeyler arar durur." Nadja gibi o da, sokağı kendisi için bir nevi konuta dönüştürmüş bir flanördür. *Last Nights of Paris* bir romandır ancak *Nadja*, Breton'un gerçek bir kadınla yaşadıklarına dayanır ve Breton, kitabının kurmaca olmadığını vurgulamak için anlatısının sayfalarında kişilerin, mekânların ve çizimlerin fotoğraflarına (her ne kadar takma isimli Nadja'nın fotoğrafları kitapta yer almasa da) ve mektuplara yer verir. Randevularından birinde Nadja onu Île de la Cité'in

Bayan Weaver'a yazdığı bir mektupta belirttiği gibi, "Günde 12 ila 14 kilometre yürüyerek bir

batı ucundaki Dauphine meydanına götürür. Breton şunları yazar: "Ne zaman orada olsam, başka bir yere gitme arzusunu yavaş yavaş yitirdiğimi hissediyorum. Beni saran bu nazik, aşırı ısrarcı ve sonunda insanı ezip parçalayan kollardan kaçıp kurtulmak için kendimle mücadele etmem gerekiyor."

Otuz yıl sonra, *Pont Neuf* isimli eserinde Breton, bir eleştirmenin ifadesiyle "Paris şehir merkezi topoğrafyasının o ünlü ayrıntılı 'yorumunu' sunar. Bu yoruma göre, Île de la Cité'in coğrafi ve mimari yerleşimi ile bu yerleşimin de içinde yer aldığı Seine Nehri'nin kıvrımı, yanlamasına uzanmış bir kadının gövdesine benzetilir; kadının vajinası da, 'iki ağaçlık alanın ortasındaki bir yarığın ikiye ayırdığı hafif eğri bir üçgen formuna sahip olan,' Dauphine meydanına denk gelir." Breton geceyi Nadja ile bir otelde geçirir. Soupault'un anlatıcısı ise seks için Georgette'e para verir. Ancak bu hikâyelerdeki erotizm, bedenlerin yatakta yakınlaşmasına odaklanmayıp bütün şehre yayılır ve karakterler, çiftleşmeden ziyade gece yürüyüşleri aracılığıyla bu heyecan yüklü atmosferin tadını çıkartırlar. Peşine düştükleri kadınların en kendileri, en etkileyici ve en rahat oldukları yer sokaklardır; sanki sokakta yürümek, nihayet sokak kadınının gerçek mesleği olmuştur (daha önceki birçok kadın kahramandan farklı olarak bu kadınlar artık sokağın mağdurları ya da sokaktan kaçan mülteciler değildirler). *Nadja* ve *Georgette*, gerçeküstü edebiyattaki çoğu kadın karaktere benzer şekilde (hem düşkün hem göklere çıkartılan, ilham perisi ve orospu, cisimleşmiş kent) Kadınlığı temsil etme yükünü taşımak zorunda kaldıklarından, bir türlü kadın bireyler olamazlar. Bu durumun en belirgin olduğu yer, sirenlerimizin kentte yaptıkları sihirli gezintilerdir; bu gezintilerde kitabın anlatıcısını, hem Paris'e bir saygı duruşu hem de kent turu niteliğindeki bir kovalamacayla peşlerine takarlar. Bir yurttaşın kentine duyduğu sevgiyle bir erkeğin yanından geçip giden kişiye duyduğu şehvet tek bir tutkuda birleşir. Bu tutku da, sokaklarda ve yürüyerek yaşanır. Yürüme sekse dönüşmüştür. Paris'i bir labirent şeklinde betimlediği metnin sonunda Benjamin, kentin kadın bedenine, yürümenin de çiftleşmeye bu

maraton yarışına hazırlanıyor ve ayağına 20 kiloluk bir ağırlık bağlayıp Bloom'u içine atabileceğim

şekilde dönüşmesini şu sözlerle onaylar: "Tam kalbine ulaştığımı, yani Minatauros'un odasına girdiğimi de göz ardı edemeyiz. Ancak aradaki tek fark, bu mitolojik canavarın üç başlı olmasaydı: Gücümün son damlalarını toplayıp... içerisine adım attığım rue de la Harpe'daki küçük genelevin sakinlerinin başları." Paris, merkezinde genelev bulunan bir labirenttir ve görünüşe göre bu labirentte önemli olan tutkuyu yaşamak değil, oraya varmaktır ve en hayati anatomik uzuv da ayaktır.

Djuna Barnes, 1936 tarihli *Nightwood*'la [Gecelerin Ormanı] bu tür kitapların sonuncusunu yazmıştı; bu kitapta, büyüleyici bir deli kadına duyulan erotik aşk bir kez daha Paris'e ve geceye duyulan hayranlıkla iç içe geçer. Barnes'ın bu muhteşem lezbiyen romanının kadın başkahramanı Robin Vote, sevgilisi Nora Flood'ı terk ettikten sonra sokaklarda "kendinden geçmiş ve kafası karışık" bir halde yürür ve "adımlarını, Nora ve kafeler arasında bildik bir yer olan gece yaşamına," yöneltir. "Bu yürüyüş esnasında dalıp gittiği düşünceler, yürüyüş son bulduğunda yaşayacağını düşündüğü zevklerin bir parçasıydı... Düşünceleri de bir tür devinimdi." Bulvarlardaki pisuvarların müdavimi olan İrlandalı bir doktor –bir travesti– uzun bir monologla Nora'ya geceyi açıklar. Barnes, Dr. O'Connor'ın evini Saint-Sulpice meydanı yakınındaki rue Servandoni'ye yerleştirirken ne yaptığını iyi biliyor olsa gerek: Dumas, *Üç Silahşör*'ünden birinin evini, Hugo da *Sefiller*'in kahramanı Jean Valjean'ın evini bu küçük sokağa yerleştirmişti. *Nightwood* dönemine gelindiğinde, Paris'te geçen öyle çok edebi eser birikmişti ki, yüzlerce yıllık edebiyatın bütün karakterlerinin yollarının kesiştiğini ve bir araya geldiklerini; kadın kahramanların bir Metro vagonunu doldurduklarını; roman başkahramanlarının gezinti alanında topluca yürüdüklerini ve yan karakterlerden oluşan bir çetenin ayaklanma başlattığını hayal edebiliriz. Parisli yazarlar karakterlerinin ev adreslerini vermeyi hiç ihmal etmezler; sanki tüm okuyucular Paris'i çok iyi tanıyormuş da, sadece gerçek bir adres sayesinde karakterler yaşam bulabilirmiş gibi; sanki tarihçeler ve hikâyeler, kentin dört bir yanını kendilerine mesken edinmişler gibi.

bir yer bulabilir miyim diye gözlerimi Seine Nehri'nden ayırmıyordum." – RICHARD ELLMANN,

~

Walter Benjamin kendisini "büyük güçlüklerle bir timsahın çenesini ikiye ayırıp orayı yurt edinmiş bir adam," şeklinde tasvir etmişti. Yaşamının büyük bölümünü, sevdiği edebiyat türüne özgü bir yan karakter gibi oradan oraya sürüklenerek geçirmeyi başarmıştı. Belki ölümüne neden olan da Fransız edebiyatıydı çünkü Paris'ten ayrılmayı iş işten geçene kadar ertelemişti. Erkek çocuklara hitap eden macera romanlarını ve kâşiflerin günlüklerini okusaydı, Üçüncü Reich'ın gölgesinde geçirdiği yaşamının son yıllarına daha hazırlıklı olabilirdi. Eylül 1939'da savaş başladığı zaman Fransa'daki diğer Almanlarla birlikte tutuklanan yazar, güneye doğru yüz milden fazla bir mesafeyi kat ederek Nevers'teki bir kampa yürür. O günlerde fazla kiloludur ve kalbi, Paris sokaklarında bile birkaç dakika arayla soluklanmasını gerektirecek kadar rahatsızdır. Bu yüzden yürüyüş sırasında defalarca baygınlık geçirse de, kampta bulunduğu neredeyse üç ay içinde, birkaç sigara karşılığında felsefe dersleri verecek denli iyileşir. PEN Kulübü kamptan serbest bırakılmasını sağlayınca Paris'e dönen Benjamin, burada bir yandan *Pasajlar Projesi* üzerinde çalışmaya devam ederken öte yandan da vize almak için uğraşır ve aynı zamanda insanın içine işleyen bir lirizme sahip "Theses on the Philosophy of History"i [Felsefe Tarihi Üzerine Tezler] yazar. Nazilerin Fransa'yı işgal etmesinin ardından güneye kaçar ve başka birçok kişiyle birlikte Pireneler üzerinden İspanya'daki Bou Limanı'na uzanan sarp güzergâhı yürür. Yol boyunca, çok ağır ve onun deyişine göre kendi yaşamından bile daha kıymetli müsveddeleri içeren bir çantayı taşıyan Benjamin, dik yokuşlu bir üzüm bağında öylesine bitap düşer ki, yürümesi için yol arkadaşlarının ona destek olması gerekir. Beraberindekilerden biri olan Frau Gurland, "Aramızda o patikayı bilen kimse yoktu," diye yazmıştı, "Yolun bir kısmını dört ayak üzerinde tırmanmak zorunda kaldık." İspanya'ya vardıklarında yetkililer Fransa'dan çıkış vizesi görmeyi talep eder

ve Benjamin'in arkadaşlarının almayı başardığı ABD'ye giriş vizesini tanımayı reddederler. İçinde bulunduğu koşullar ve o dağları gerisin geriye yürüyecek olmasından duyduğu çaresizlik nedeniyle Benjamin, yüksek dozda morfin alarak 26 Eylül 1940'ta İspanya'da hayata gözlerini yummuştur. "Bunun üzerine bu intihardan etkilenen sınır görevlileri," der Hannah Arendt, "Benjamin'in yol arkadaşlarının Portekiz'e gitmelerine izin verdi." Benjamin'in çantasıysa ortadan kaybolur.

Kendisi de 1960'larda Paris'te yaşamış olan Arendt aynı makalede, "Yabancı biri Paris'te kendini evinde hisseder çünkü evinin dört duvarı arasında nasıl yaşıyorsa, bu şehirde de aynen o şekilde yaşayabilir. İnsanın bir evi mesken edinmesi için, orayı sadece uyumak, yemek yemek ve çalışmak için kullanmayıp bu evde yaşaması gerekir. İşte bir şehri mesken edinmesi için de aynı şekilde, herhangi bir amaç ya da hedef gözetmeksizin o şehri gezmesi; sokakların kenarına dizili, önlerinden şehir yaşamı ve yayalar akıp giden sayısız kafenin de kişinin oradaki varlığını güvence altına alması gerekir. Bugüne değin tüm büyük şehirler arasında Paris, yürüyerek rahatlıkla kat edilebilen tek şehirdir ve canlılığını koruyabilmek için diğer tüm şehirlerden daha fazla sokaklarından gelip geçen insanlara gereksinim duyar; yani, modern otomobil trafiği Paris'in varoluşunu kökünden tehdit eder ve bu sadece teknik nedenlerden ötürü değildir, " diye yazmıştır. 1970'lerin sonunda evden kaçıp Paris'e gittiğimde, şehir –küçük sarkıntılıklar ve bazı erkeklerinin kabalığını dikkate almazsanız– yürüyenler için halen az çok bir cennetti. Ben de o denli parasız ve gençtim ki, her yere saatlerce yürür, –on sekiz yaş altındakiler için bedava olan– müzelere girip çıkardım. Şimdi artık, o zaman bile çoktan kaybolmaya yüz tutmuş bir Paris'te yaşadığımı biliyorum. Nehrin sağ kıyısında bulunan büyük boşluk, kısa süre önce devasa Les Halles pazarının yerle bir edildiği alandı. Fakat erkek ayrıcalığının gizemi için yapılmış, duvarları spiral biçimli, küçük labirentlere benzeyen pisuvarların da yitip gitmeye başladığını; Latin Mahallesi'nin eğri büğrü, eski sokaklarına trafik ışıklarının dikileceğini ve ışıklı, fast-food restoranlarına ait

Fantine uzun zamandır Tholomyès'ten kaçıp duruyordu; fakat onunla hep yeniden karşılaşabileceği

plastik reklam tabelalarının tarihî duvarları berbat edeceğini; quai d'Orsay'daki hurda geminin yepyeni, fiyakalı bir müzeye dönüşeceğini; Tuileries ve Luxembourg bahçelerindeki -pisuvarlarla aynı estetik stile sahip- kolları spiral, oturma yerleri daire şeklindeki perfore iskemlelerin yerini, daha düz hatlı ve daha çirkin ama yine aynı yeşile boyalı iskemlelerin alacağını bilmiyordum. Parislilerin Devrim sırasında ya da Haussmanlaştırma döneminde veya daha birçok kere tecrübe ettikleri dönüşümlere hiç benzemese de, bu kısa listeye sığan değişimler sayesinde ben de kayıp bir kentin maliki olmuştum. Belki de Paris her zaman kayıp bir kentti – sadece tahayyülümüzde var olan şeylerle dolu bir kent. Kısa süre önce bu kente geri döndüğümde en çok canımı sıkan şey de, Arendt'in daha önce öngördüğü şu değişiklikti: arabaların tahakkümü altına girmiş sokaklar. Arabalar Paris'in sokaklarına, eski günlerindeki, Rousseau'nun atlı araba tarafından ezildiği ve sokaklarda yürümenin büyük maharet istediği günlerdeki pisliği ve tehlikeyi geri getirmişti. Otomotiv sektörünün kutsallaştırılmasını telafi etmek amacıyla, insanlar pazar günleri tekrar bahçelerde ve bulvarların geniş kaldırımlarında eskisi gibi gezinti yapabilsin diye, bazı sokaklar ve kıyı alanları araç trafiğine kapatılıyor (bu satırları yazdığım sırada daha fazla alanı, özellikle de son yirmi otuz yılda döner kavşağındaki trafiğin hep sıkışık olduğu Concorde Meydanı'nın geniş düzlüğünü geri almak için mücadele ediliyor).

Paris'in yitirmediği bir medarıiftiharı var: Yürümenin belli başlı teorisyenlerine ev sahipliği yapmak. Bunlardan bazıları, 1950'lerde Guy DeBord, 1970'lerde Michel de Certeau ve 1990'larda Jean Christophe Bailly'dir. DeBord, kent mimarisinin ve mekân düzenlemelerinin politik ve kültürel anlamlarını irdelemişti; kurucularından biri olduğu ve en önemli eserlerini kaleme aldığı Sitüasyonist Enternasyonal'in görevlerinden biri de bu anlamları deşifre etmek ve yeniden ele almaktı. 1955'te DeBord'un beyan ettiğine göre, "Psikocoğrafya," disiplini "coğrafi çevrenin -bilinçli bir şekilde düzenlenmiş olsa da olmasa dabireylerin duygu ve davranışları üzerinde yarattığı özgül etkileri

yolları seçerek. İnsanın bir başkasından kaçışının onu aramayı andırdığı haller vardır. —VICTOR

ve bu sürecin belli başlı yasalarını inceleme işini üstlenebilir." Psikocoğrafya en iyi yürürken algılanabildiğinden, DeBord hem bu makalede hem de başka yerlerde otomobilin kutsallaştırılmasını yermiştir: "Bir sokağın ambiyansının birkaç metre içerisinde aniden değişmesi; kentin bariz biçimde farklı psişik atmosferlere bölünmesi; avare gezintilerde istemsizce izlenen –ve zeminin çizgileriyle alakası olmayan– en az direncin güzergâhı" onun kayda geçirdiği ince ayrıntılardan bazılarıydı. "Rastlantısallığa itaatin değil, alışkanlıktan gelen etkilere (çoğunlukla turizm şeklinde sınıflandırılan ve spor yapmak veya kredi kartıyla alışveriş kadar itici popüler uyuşturucular olan etkiler) topyekûn itaatsizliğin ifadesi olan bazı yürüyüşleri meydana çıkarmak," için "psikocoğrafi haritaların kullanıma sunulmasını veya bazı değişikliklerin yapılmasını bile," önermişti. DeBord'un hırçın eserlerinden bir diğeri de "Dérive Teorisi" (*dérive* Fransızcada *sürüklenmek* anlamına gelir) idi: "çeşitli ambiyanslar arasından kısa sürede geçiş tekniği... Bir dérive sırasında, bir ya da daha çok sayıda kişi belirli bir süre boyunca her zamanki devinim ve edim gerekçelerini, ilişkilerini ve iş ve dinlence faaliyetlerini bir kenara bırakarak bölgenin sunduğu cazibelerin ve orada karşılaştıkları şeylerin kendilerini alıp götürmesine izin verir." DeBord'un, flanörlüğü tamamen özgün, yepyeni, radikal bir fikir sanmasında gülünç bir yan var – keza itaatsizliği öğütleyen otoriter reçeteler yazmasında da. Fakat kentte yürümeyi daha bilinçli bir deneye dönüştürmeyi amaçlayan düşüncelerini ciddiye almak gerek. Sitüasyonizm'i inceleyen Greil Marcus "Asıl gaye," der, "malumun bir veçhesi olarak meçhulü, sıkıcı yerlerde şaşkınlığı, deneyime rağmen korunan masumiyeti bulmaktı. Böylece sokaklarda hiç düşünmeden yürüyebilir; düşüncelerinizin sürüklenmesine ve kendi dahili belleklerini kullanan bacaklarınızın sizi aşağı yukarı ve bir köşenin ardına götürmesine izin verebilir; somut kentin yerini hayalî bir kent alırken, zihninizdeki bir haritayı takip edebilirsiniz." Kültürel araçlarla devrimci amaçların Sitüasyonistlere özgü bileşimi, Sitüasyonistlerin sloganlarının duvarlara yazıldığı 1968 Paris öğrenci ayaklanmala-

HUGO, *SEFİLLER* *Sahilde yaptığı yürüyüşler sırasında, ilham dolu fikirleri için vazgeçilmez olan*

rında hiçbir yerde olmadığı kadar etkili olmuştur.

Geleceğe dair öngörüleri DeBord'unki kadar karanlık olsa da, De Certeau ve Bailly çok daha ılımlıdır. İlki, *Gündelik Hayatın Keşfi* kitabının bir bölümünü kent yürüyüşlerine ayırmıştı. De Certeau, yürüyenler "kenti gerçekleştirenler"dir çünkü kent yürümek için yapılmıştır, der. Her kent bir dil, bir olasılıklar deposudur ve yürüme de o dili konuşma, o olasılıklar arasından seçim yapma eylemini ifa etmektir. Nasıl ki dil söylenebileceklere sınır koyarsa, mimari de yürüyebileceğimiz yerlere sınır koyar fakat yürüyen kişi gitmenin başka yollarını keşfeder "çünkü karşıdan karşıya geçmek, sürüklenip gitmek ya da yürüme ayrıcalığını kullanarak doğaçlama yapmak mekânsal unsurları dönüştürür ya da geçmişte bırakır." Dahası, "gelip geçenlerin yürümesiyle ortaya çıkan bir dizi sapak (yol) ve dolambaçlı yol, 'üslup kıvraklıkları'yla veya 'söz sanatı'yla karşılaştırılabilir." De Certeau'nun metaforu ürkütücü bir olasılığı akla getiriyor: Eğer kent yürüyenlerce konuşulan bir dilse, o zaman yürüme-sonrası bir kent sadece susmakla kalmaz; aynı zamanda, grameri hayatta kalsa da, gündelik konuşma diline özgü tabirleri, nükteleri ve küfürleri ortadan kaybolacak ölü bir dile dönüşme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. İşte Bailly, egzoz dumanına boğulmuş bu Paris'te yaşar ve kentin çöküşünü kayıt altına alır. Onu yorumlayanlardan birinin ifadesiyle Bailly, kentlerin toplumsal ve imgesel işlevlerinin, "kötü mimari despotluğunun, ruhsuz planlamanın ve kentsel dilin en temel birimi olan sokağa ve kente hayat veren sonsuz sayıda hikâyenin oluşturduğu 'ruissellement de paroles'a (sözcük akışı) karşı vurdumduymazlığın tehdidi altında bulunduğunu," belirtir. "Sokağı ve kenti canlı tutmanın yolu, gramerlerini anlamak ve onları besleyip büyüten yeni deyişleri üretmekten geçer. Bailly'e göre, 'grammaire generative de jambes' (bacakların üretken grameri) şeklinde tanımladığı yürüme bu sürecin esas öznesidir." Bailly Paris'ten bir öykü derlemesi; sokakta yürüyenlerin meydana getirdiği, şehrin kendisine dair bir anı olarak söz eder. Yürüme erozyona uğrarsa, bu derleme de okunmaz ya da okunamaz hale gelebilir.

muazzam bir tezat sayesinde, bu konu kafasında ete kemiğe bürünüyordu. Hugo'yla birlikte

On Üçüncü Bölüm

SOKAKLARDAKİ YURTTAŞLAR:

ŞÖLENLER, GEÇİT TÖRENLERİ VE DEVRİMLER

Dönüp baktığımda, göz ucuyla süzdüğüm zaman hemen arkamdaki meleği öylesine tuhaf gösteren şeyin kanatları olduğunu anladım. Daha doğrusu, melek kostümü giyinmiş bir adamdı bu ve envai çeşit uzaylı, sürtük, disko kralı ve iki bacaklı canavar da aynı yöne, her Cadılar Bayramı'nda yaptıkları gibi Castro Caddesi'ne doğru akıp gidiyordu. Bir gece önce, bisikletimi Market Caddesi'nin bitiminde bırakmıştım; bisikletçilere ayrılmış güvenli alanların yetersizliğini protesto ederken aynı zamanda şenlikli bir şekilde bu alanı da işgal eden bisikletli bir grubun Critical Mass [Yeterli Çoğunluk] turuna katılmayı istiyordum. Bu etkinliğin başladığı 1992 yılından bu yana her ayın son cuma günü olduğu gibi, yüzlerce bisikletli yine hep birlikte sokakları doldurmuştu. (Bisikletçiler Cenevre'den Sidney'e, Kudüs'ten Philadelphia'ya dek dünyanın dört bir yanında benzer etkinlikler düzenliyorlar). Kimi daha doğrucu bisikletçiler, bu etkinliklerde "Bir Araba Eksik" tişörtleri giymeye başladığı için, bugün de "Bir Bisiklet Eksik" tişörtleri giymiş üç koşucu aramıza karışmıştı. Yaklaşan tatilin şerefine bazı bisikletçiler de maskeler veya kostümler giyinmişlerdi.

Castro'da kutlanan Cadılar Bayramı da benzer şekilde melez bir etkinlik; hem bir şölen hem de (hiç değilse kökeninde) politik bir tavırdır (Ne de olsa insanın queer kimliğini gözler önüne

kalabalık, düşünmeye değer bir şey olarak edebiyat âlemine adım atar. Şeklen dalgalanan okyanusa

sermesi başlı başına cesur bir politik tavırdır; bu kimliği şenlikli bir biçimde ortaya koymaksa, cinselliği gizli saklı ve eşcinselliği de utanılacak bir şey olarak gören eski bir geleneğe meydan okur). Kasvetli zamanlarda neşeli olmaksa, –tecrit günlerinde bir topluluk oluşturmak gibi– başlı başına bir başkaldırıdır. Şimdilerde, Castro'daki Cadılar Bayramı sokak partisi, birçok heteroseksüeli de mıknatıs gibi kendine çekse de görünüşe göre herkes birkaç bin insanın kapatılmış caddelerden akıp gitmesinden ibaret bu olayı hoşgörü, utanmazlık ve rüküşlük kalkanı altında izlemeyi kabul etmiştir. Hiçbir şey satılmaz, hiç kimse yetkili değildir ve herkes hem izlenen hem de izleyicidir. Cadılar Bayramı gecesi başladığında, Wyoming'de öldürülen genç bir geyin yasını tutmak ve olayı protesto etmek isteyen yüzlerce kişi, Castro Caddesi'nden Adalet Sarayı'na yürümüştü; tüketim kültürünün tapınağı olduğu kadar siyaseten aktif bir topluluğun da üssü olan San Francisco ve Castro için gayet rutin bir gösteri yürüyüşüydü bu.

2 Kasım'daki Día de los Muertos, yani Ölüler Bayramı, Mission semtinde bulunan Yirmi Dördüncü Cadde'de kutlanmıştı. Her zamanki gibi –yalınayak, durmadan dönen ve yeri döven, bacak araları bir bezle örtülü, bacaklarında çıngırak başlarındaysa iki metre uzunluğunda kuş tüyünden sorguçlar olan– Aztek dansçıları yürüyüşün başını çekiyorlardı. Onların peşi sıra, ucuna sunaklar oturtulmuş iki uzun sırık taşıyan katılımcılar geliyordu – birinin tepesinde Guadalupe Bakiresi, diğerindeyse bir Aztek tanrısı vardı. Sunakların arkasındansa, kağıtla kaplanmış dev haçlar taşıyan, yüzleri kafatası gibi boyanmışlar, ellerinde mum taşıyanlar geliyordu; topu topu bin kadar katılımcı söz konusuydu. Daha büyük yürüyüşlerden farklı olarak, –evlerinin pencerelerinden bakan az sayıda izleyiciyi saymazsak– bu toplu yürüyüşte yalnızca katılımcılar bulunuyordu. Belki de bunu tören alayı diye tanımlamak daha doğru olur çünkü yürüyüşler seyircili gösterilerdir ama tören alayları katılımcıların yaptığı yolculuktur. Sokaklardan birlikte yürüyerek geçmek, Cadılar Bayramı'nda bir oraya bir buraya sürüklenmekten oldukça farklı bir duyguydu; bu ölüm şenliğinin

benzetilir ve bu ezeli gösteri üzerine kafa yoran düşünür, denizin uğultusunda nasıl kendini

çok daha dokunaklı ve melankolik bir havası vardı ve hassas ancak insana iyi gelen bir yoldaşlık duygusu ortama hâkimdi. Bu duygu, aynı mekânı ve amacı paylaşan insanların aynı yönde hareket etmesinden kaynaklanıyor da olabilir. Sanki bedenlerimizi yan yana getirdiğimizde kalplerimizi de yan yana getirmiş gibiydik. Yirmi Beşinci Cadde ve Mission kavşağında, bizim tören alayı, bir idam mahkûmunun yaklaşan infazına karşı sloganların atıldığı oldukça gürültücü bir diğer yürüyüşün işgaline uğradı. Her ne kadar, sanki cellat bizmişiz gibi suratımıza haykırıp durmaları sinir bozucuyduysa da, ölüm gerçeğini anımsatmaları iyi oldu. Geç saatlere kadar açık kalan fırınların *pan de muerto* (insan biçimli tatlı ekmek) sattığı, Hıristiyan ve Meksika yerlisi geleneklerinin hoş bir karışımı olan bu bayram, San Francisco'daki çok sayıda kültürün elinde hem değişmiş hem de dönüşmüştü. Cadılar Bayramı gibi Ölüler Bayramı da, her şeyin mümkün, kimliklerinse akışkan olduğu bir zamanda yaşam ve ölüm arasındaki eşiklerin kutlandığı sınır üstündeki bir şölendir. Bu iki bayram da, kentin farklı kesimlerinin bir araya geldiği ve yabancılar arasındaki sınırların ortadan kaybolduğu eşiklere dönüşmüşlerdir.

Ünlü Alman sanatçısı Joseph Beuys, hem bir düstur hem de manifesto niteliğindeki şu sözleri tekrar edip dururdu: "Herkes bir sanatçıdır." Eskiden, bu sözüyle herkesin sanat eseri üretmesi gerektiğini ima ettiğini düşünürdüm ama artık Beuys'un daha temel bir olasılıktan söz etmiş olabileceğini düşünüyorum: belki de, seyircilerden biri olmak yerine herkesin katılımcı olabileceğini, üretilen içeriğin tüketicisi olmaktansa herkesin bir içerik üreticisi olabileceğini ima ediyordu (punk kültürünün KBY –kendi başına yap– amentüsünün arkasında da aynı düşünce yatar.) Demokrasinin en yüce idealidir bu (herkesin hem kendi yaşamını hem de topluluğun yaşamını üretme sürecine katılması) ve sokaklar da demokrasinin en büyük arenası; aralarına duvarlar ve daha fazla güce sahip olanların girmediği sıradan insanların konuşabileceği bir yerdir. Medya [*media*] ve aracılık etmek [*mediate*] kelimelerinin aynı kökten gelmesi bir tesadüf değildir; gerçek kamusal alanda doğrudan politik eylemlilik hali, belki de, yabancılarla ara-

unutuyorsa, içinde kendini aynı şekilde unuttuğu kalabalığın kâşifidir. —WALTER BENJAMIN,

cısız ilişki kurmanın olduğu kadar, medya izleyicilerine kelimenin tam anlamıyla haber yaparak ulaşmanın da tek yoludur. Geçit törenleri ve sokak partileri, demokrasinin keyifli tezahürlerinden biridir ve en benmerkezci ve hedonist dışavurumlar bile kitlenin cesaretini ayakta, caddeleri de daha aleni politik kullanımlara açık tutar. Toplu yürüyüşler, gösteri yürüyüşleri, protestolar, ayaklanmalar ve kent devrimleri de esasen, halka mensup kişilerin halka açık alanlarda, sadece pratik değil politik ve ifade amaçlı nedenlerle hareket etmesi demektir. Bu minvalde, onlar da yürümenin kültürel tarihinin bir parçasıdır.

Kitlesel yürüyüşler, adanmışlığı göstermek için yürünen hac yolculuklarının dilini, iradenin ve ait olunan grubun gücünü volta atarak gösteren grev gözcülerinin savunma hattı dili ve yabancılar arasındaki sınırların azaldığı festivallerin diliyle iç içe geçirir. Yürüme, tanıklık etmeye dönüşür. Birçok gösteri yürüyüşü miting alanlarında son bulsa da, mitingler katılımcıları yeniden, seçili birkaç konuşmacının izleyicisi konumuna getirir; şahsen ben, sokaklarda toplu halde yürürken ekseriyetle yoğun duygular yaşamış ama miting alanına vardıktan sonra gerçekleşen etkinliklerden oldukça sıkılmışımdır. Çoğu toplu yürüyüş ve geçit töreni bir olayı anmak için yapılır ve başka dönemleri hatırlamak için şehrin uzamı içinde bu şekilde yer değiştirmek de zamanı ve mekânı, belleği ve olasılığı, kenti ve yurttaşı ilmik ilmik birleştirerek hayati bir bütün, içinde tarih yazılabilecek törensel bir alan meydana getirir. Geçmiş, üzerinde geleceğin inşa edileceği bir temele dönüşür ve geçmişi onurlandırmayanlar da, asla bir gelecek inşa edemeyebilir. En masumane yürüyüşlerin bile bir gündemi vardır: Saint Patrick Günü yürüyüşleri New York'ta iki yüz yıllık bir tarihe sahiptir ve bir zamanlar marjinal olan bir grubun dinî inançlarını, gücünü ve etnik aidiyetten duydukları gururu sergilerler; tıpkı San Francisco'daki çok daha parıltılı Çin Yeni Yılı yürüyüşleri ve kıtanın dört bir yanındaki devasa Gey Onur Haftası yürüyüşleri gibi. Askerî geçit törenleri, her daim birer güç gösterisi ve kabile gururu ya da yurttaş baskısını ateşleyen unsurlar olagelmişlerdir. Kuzey İrlanda'da

Orangemen, geçmişteki Protestan zaferlerini kutladıkları toplu yürüyüşlerini Katolik mahallelerinin simgesel işgali için kullanmışlar, Katoliklerse katledilenlerin cenazelerini kitlesel politik yürüyüşlere dönüştürmüşlerdir.

Sıradan günlerde, her birimiz ya yalnız ya da bir veya iki kişi eşliğinde kaldırımlarda yürürüz; sokaklarsa ulaşım ve ticaret için kullanılır. Sıra dışı günlerdeyse –tarihî veya dinî olayları anmak için kutlanan bayramlarda ve bizlerin tarih yazdığı günlerde– hep birlikte yürürüz ve günün anlamını adımlarımızla vurgulamak için tüm sokağı kullanırız. İbadet, seks, toprakla bütünleşme veya düşüncelere dalma amacıyla yapılabilen yürüme, bu gösteri yürüyüşlerinde ve ayaklanmalarda konuşmaya dönüşür ve kentlerinin sokaklarında yürüyen yurttaşların ayaklarıyla yazılmış çok tarih vardır. Bu tür yürüme, siyasi ya da kültürel kanaatlerin bedensel bir gösterisi ve halkın kendini ifade etmesinin en evrensel biçimlerinden biridir. Ortak bir hedefe doğru topluca hareket edildiği için kortej yürüyüşü olarak da adlandırılabilir fakat katılımcılar, mutlak bir otoriteye itaat eden ve birbiriyle değiştirilebilir birimler olduklarını attıkları uygun adımlarla gösteren askerlerin aksine bireyselliklerini teslim etmemişlerdir. Bilakis, farklılıklarından vazgeçmemiş, nihayet halka dönüşmüş insanlar arasındaki ortak bir zeminin olasılığına işaret ederler. Bedensel hareket bir konuşma biçimine dönüştüğünde, kelimeler ve ameller, temsiliyetler ve eylemler arasındaki ayrım da muğlaklaşmaya başlar ve bu yüzden kortej yürüyüşleri de eşik deneyimleri olabilir; temsiliyet ve simgesellik âlemine –bazen de tarihe– yürümenin bir başka biçimi.

Yalnızca, simgesel ve politik bir alan olarak kentlerine aşina olan, yürüyerek bir araya gelebilen ve kentlerinin farklı yerlerine yürümeye alışkın yurttaşlar isyan çıkartabilir. ABD Anayasası'nın Birinci Ek Maddesi'nde, "Halkın barışçıl şekilde toplaşma hakkı"nın, demokrasinin vazgeçilmezlerinden biri olarak basın, ifade ve ibadet özgürlüğünün yanı sıra yer aldığını bilen çok az kişi vardır. Diğer haklar kolayca tanınırken kent planlaması, otomotiv bağımlılığı ve diğer etmenler aracılığıyla

konularına devam eder ya da geç saatlere kadar dört bir yanı dolaşır ve yoğun nüfuslu kentin çılgın

bu tür toplaşma olasılığının yok edildiğini fark etmek zordur ve bu durum nadiren yurttaşlık hakkı çerçevesinde ele alınır. Fakat kamusal alanlar yok edildiğinde, sonuçta kamu da yok edilmiş olur; birey diğer yurttaşlarla birlikte ortak hareket edebilen ve ortak deneyimler yaşayabilen bir yurttaş olma imkânını yitirir. Yurttaşlık kişinin yabancılarla paylaşacak bir şeylerinin olması temeline dayanır; aynı şekilde demokrasi de yabancılara güven duyma temeli üzerine inşa edilir. Üstelik kamusal alan yabancılarla paylaştığımız bir alan, ayrıştırılmamış bölgedir. Bu tür toplumsal olaylarda kamu dediğimiz o soyutlama gerçek ve elle tutulabilir bir şeye dönüşür. Los Angeles muazzam isyanlara sahne olmuştur (1965'teki Watts ve 1992'deki Rodney King ayaklanmaları) ama etki gücü yüksek protesto geçmişi çok azdır. O denli dört bir tarafa yayılmış ve o denli bir merkezden yoksundur ki, –birkaç köhne ya da yeniden yapılan, yayalara ayrılmış alışveriş caddesi dışında– ne içerisinde eylem yapılabilecek simgesel bir alanı ne de halkın katılım sağlaması için yeterli büyüklüğe sahip, yayalara ayrılmış bir bölgesi vardır. Öte yandan San Francisco merkezi yerlerinde toplu yürüyüşler, geçit törenleri, protestolar, gösteri yürüyüşleri, kortej yürüyüşleri ve diğer kamusal eylemlerden oluşan düzenli bir menü üretmeye devam ederek, bir zamanlar kendisine takılan isimle "Batı'nın Paris'i" işlevini görmektedir. Ancak Paris'in aksine San Francisco bir başkent değildir ve bu yüzden de ulusu ve ulusal hükümeti sarsmaya yetecek şekilde konumlanmamıştır.

Paris yürüyenler için muhteşem bir kenttir. Devrimciler için de muhteşem bir kenttir. Sıklıkla bu iki olgudan sanki aralarında hiçbir bağ yokmuşçasına söz edilir ama aralarında hayati bir bağ vardır. Tarihçi Eric Hobsbawm bir keresinde "isyan çıkarmak ve ayaklanmak için en ideal kentler" üzerine fikir yürütmüştü. Böyle bir kent, "yoğun nüfus barındırmalı ve yerleşim alanı çok büyük olmamalı. Haddi zatında, halen yürüyerek kat edilebilmeli... Bu nedenden ötürü, ideal ayaklanma kentinde otorite-

ışıkları ve gölgeleri arasında, sadece sessiz gözlemlerin insana sunduğu o zihinsel hazzın

ler (zenginler, aristokrasi, hükümet veya yerel idare) merkezde yoğunlaşan yoksullarla olabildiğince iç içe geçmiş bulunacaktır." Bütün devrim kentleri eski tarz kentlerdir: Taşlarıyla betonları tarih, anlamlar ve anılarla yüklüdür ve tüm bunlar kenti, her edimin geçmişi yankıladığı ve bir gelecek inşa ettiği, her şeyin merkezinde gücü görmenin halen mümkün olduğu bir tiyatro salonuna dönüştürür. Sakinleri kent içinde hareket ederken kendine güvenen ve coğrafyanın mühim bölümlerine aşina olan, yayalara ait kentlerdir. Paris bunların hepsidir ve 1789, 1830, 1848, 1871 ve 1968'de büyük devrimlere ve ayaklanmalara, son yıllardaysa pek çok protesto gösterisine ve greve sahne olmuştur.

Hobsbawm, Haussmann'ın Paris'i yeniden biçimlendirmesine şu şekilde değinmiştir: "Oysa kentsel dönüşümün olası ayaklanmalar üzerinde bir başka –büyük olasılıkla kasıtsız– etkisi olmuştur; bu yeni ve geniş bulvarlar, popüler hareketlerin gittikçe önem kazanan bir bileşeni, yani kitlesel gösteriler ya da daha doğru bir deyişle toplu yürüyüşler için ideal bir mekân sunmaktaydı. Bulvarların döner kavşakları ve dairesel meydanları sistematik bir şekilde düzenlendikçe çevrelerindeki meskun alanlardan daha etkin biçimde soyutlanmış ve böylelikle bu tür toplaşmaların, isyanın ön hazırlıklarına değil de törensel yürüyüşlere dönüşmesi kolaylaşmıştır." Paris özelindeyse törensel, simgesel ve kamusal alanların yoğunluğu oradaki insanların devrime eğilimini tuhaf bir biçimde arttırmış gibidir. Bu da şu anlama geliyor; Fransızlar öyle bir halktır ki, eğer bir törensel yürüyüşte uygun adım yürünüyorsa o topluluk onlar için askerî bir kıtadır ve hükümetin düştüğüne inanırlarsa, onlar için hükümet düşmüş demektir. Öyle görünüyor ki, bunun nedeni temsili olanın ve gerçeğin son derece iç içe geçtiği bir başkentlerinin olması ve kamusal meselelerle ilgilenen ve kamusal düşler gören tahayyüllerinin de kamusal alanı mesken tutmasıdır. Öğrencilerin öncülük ettiği Mayıs 1968 ayaklanması sırasında Sorbonne'daki bir duvar yazısı, "Arzularımın gerçekliğine inandığım için arzularım gerçektir," diyordu. O kalkışma Paris'in en mühim alanını, yani ulusal tahayyülünü ele geçirmişti ve öğrencilerin hem

sonsuzluğunu arardık. —EDGAR ALLAN POE, "MORGUE SOKAĞI CİNAYETİ" *Büyük*

bu alanda hem de Latin Mahallesi'nde ve Fransa'nın dört bir yanında bulunan grev alanlarında Avrupa'nın en güçlü hükümetini devirmelerine ramak kalmıştı. Olaylar sırasında orada, Latin Mahallesi'nin sokaklarında olan Mavis Gallant, "Columbia Üniversitesi'ndeki isyanla Sorbonne'daki isyan arasındaki fark, Manhattan'da hayat eskisi gibi devam ederken Paris'te toplumun her kesiminin birkaç gün zarfında yangın yerine dönmüş olmasıydı," diye yazmıştı. "Yaşamın neredeyse aniden ve daha iyi yönde değişebileceğine dair kolektif bir sanrı söz konusuydu. Bugün dahi bunun soylu bir arzu olduğunu düşünüyorum."

Fransız Devrimi'nin nasıl başladığını herkes bilir. 11 Temmuz 1789'da XVI. Louis sevilen bakan Jacques Necker'i görevden alınca, zaten çalkantılı olan başkentini daha çok karışıklığa sürüklemişti. Parisliler çoktandır silahlı bir ayaklanmanın hayalini kuruyor olmalıydılar çünkü 6.000 kent sakini birdenbire toplaşarak Invalides'e saldırmış ve orada depolanan silahlara el koymuş, ardından daha fazla askerî mühimmatı ele geçirmek için Bastille'i işgal etmiş ve bugün hâlâ Temmuz'un her 14'ünde, yani Bastille Günü'nde tüm Fransa'da yürüyüşler ve festivallerle kutlanan sonuçlar elde etmişti. Yaşam gerçekten de değişmişti; hem de aniden ve –uzun vadede– daha iyi yönde. O ortaçağ hapishane-kalesinde bulunanların kurtarılması asırlardır devam eden despotizmi simgesel olarak sona erdirdiyse de, asıl devrim üç ay sonra pazarcı kadınların yürüyüşüyle başlamıştır. Devrim'in entelektüel kökeni kısmen Thomas Paine, Rousseau ve Voltaire gibi Aydınlanma filozoflarının elebaşılığını yaptığı özgürlük ve adalet ideallerindeydi fakat devrimin bedensel kökenleri de vardı. 1788 yazında, bir dolu afeti Fransa hasadının çoğunu kasıp kavurmuş ve insanlar bu afetin sonuçlarını 1789'da hissetmeye başlamıştı. Ekmek fiyatları artarken ekmek kıtlığı baş göstermiş ve sıradan insanlar bir somun ekmek alabilmek umuduyla sabah saat dörtte fırınların önünde kuyruğa girmeye, yoksullarsa açlara dönüşmeye başlamıştı. Bedensel nedenlerin bedensel sonuçları vardı; Paris sokaklarında ve meydanlarında, sadece düşüncelerin değil bedenlerin de özgürleştiği, açlıktan kıvrandı-

kentlerde, insanların birlikte hareket etmelerini ve dolayısıyla, ani ve hararetli toplaşmalara yol açan

ğı, gösteri yürüyüşü yaptığı, dans ettiği, ayaklandığı, başının kesildiği bir devrim kapıdaydı. Devrimler bedenle yapılan siyaset olagelmiştir; eylemin olağan konuşma biçimine dönüştüğü bir siyaset. Britanya ve Fransa'da daha önce de gıda ve vergi nedeniyle isyanlar çıkmıştı ancak hiçbiri, yiyecek için duyulan açlıkla fikirler için duyulan açlığın bu bileşimine benzemiyordu.

Bastille'in ele geçirilmesinden sonraki baş döndürücü günlerde pazarcı kadınlar ve *poissarde*'ler, yani balıkçıların karıları birlikte gösteri yürüyüşü yapmayı âdet edinmişlerdi. Ortak arzularını ve kolektif güçlerini, o mevsim gittikleri dinî geçit törenlerinde ilk kez fark etmiş olmalılar. "Ağustos ve Eylül ayları boyunca rue de Saint-Jacques'ta toplanarak yeni inşa edilen Saint-Genevieve [Paris'in koruyucu azizesi] kilisesine şükranlarını sunmaya giden farklı bölgelerden pazarcı kadınların, çamaşırcıların, esnafın ve işçilerin neredeyse gündelik toplu yürüyüşlerinde sergiledikleri disiplin, şaşaa ve azametten dolayı" yerli halktan en az bir kişi paniğe kapılmıştı. Simon Schama, Parisli pazarcı kadınların geleneksel olarak 25 Ağustos'taki Saint-Louis şölen gününde kraliçeye bir buket çiçek sunmak için Versailles'a gittiklerine dikkat çekiyor. Sanki toplu yürüyüşün adabını bir kez öğrendikten sonra içeriğini istedikleri gibi doldurmaya karar vermişlerdi: Kiliseye ve devlete saygılarını sunmak için epeydir topluca yürüyorlardı ve artık taleplerde bulunmak için topluca yürümeye hazırdılar.

5 Ekim 1789 günü sabahında küçük bir kız Les Halles'deki ana pazar alanına bir davul götürüyordu. O esnada, asi dış mahalle Saint-Antoine'da bir kadın da kilisesinin çanlarını çalması için yerel bir din adamını zorluyordu. Davul ve çanlar sayesinde kalabalık toplanmıştı. Sayısı binleri bulan kadınlar kendilerine önderlik etmesi için bir Bastille kahramanını, Stanislas-Marie Maillard'ı seçmişlerdi; o ise peşinden gelenleri sürekli itidale davet etmek durumunda kalmıştı. Kalabalık çoğunlukla fakir emekçi kadınlardan (balıkçıların karıları, pazarcı, çamaşırcı, hamal kadınlar) oluşmuştu ama aralarında hali vakti yerinde kadınlarla Amazon Theroigne lakabıyla bilinen Theroigne de

müşterek bir coşkuyu tetiklemelerini engellemek mümkün değildir. Kentleri, büyük meclisler şeklinde

Mericourt gibi tanınmış devrimciler de vardı. (Bu yürüyüşün o dönemki anlatılarında fahişelerle kadın kılığındaki erkekler de bolca boy göstermişlerdir, ancak öyle görünüyor ki bunun asıl nedeni, "saygıdeğer" kadınların böylesi bir ayaklanmaya kalkışacağına çoğu kişinin inanmamasıdır). Kadınlar doğruca –halen krala ait bahçeler olan– Tuileries içinden geçmekte ısrar etmişlerdi. Muhafızlardan biri kılıcını çekerek ön saftaki kadınlardan birinin üzerine yürüdüğünde ise, Maillard kadının imdadına yetişmişti – fakat "kadın bu iki adamın çarpışan kılıçlarına süpürgesiyle öyle bir darbe savurdu ki, ikisinin de kılıçları düştü." Kadınlar "Ekmek ve doğruca Versailles'a!" şarkısını söylemeye devam ediyorlardı. Aynı günün ilerleyen saatlerinde Amerikan Devrimi'nin kahramanı Marki de Lafayette, arkasına benzer bir destek alarak yaklaşık 20.000 ulusal muhafızdan oluşan bir orduya öncülük etmişti.

Akşam bastırdığında kadınlar Versailles'daki Ulusal Meclis'e varmışlardı; yeni idari organın yiyecek kıtlığına çare bulmasını talep ediyorlardı ve aralarından seçilen birkaç kadın bu talebi iletmek için kralın huzuruna çıkartılmıştı. Gece yarısı olmadan kalabalık sarayın kapısı önüne gelmiş ve ertesi sabahın erken saatlerinde de sarayın içine girmişti. Kanlı bir karşılama olmuştu – muhafızlardan biri genç bir kadını vurunca, kalabalık iki muhafızın başını kesmiş ve nefret ettikleri kraliçeleri Marie Antoinette'i aramak üzere kraliyet dairesine akın etmişlerdi. O gün dehşet içindeki kraliyet ailesi zafer sarhoşu, yorgun ve muzaffer kalabalıkla birlikte Paris'e dönmeye zorlanmıştı. Uzun kortejin başını (Lafayette'in tahminine göre 60.000 kişilik) bir arabanın içine doluşmuş kraliyet ailesi çekiyordu ve arabanın etrafını da ellerinde defne dalları taşıyan kadınlar sarmıştı. Onların arkasından da Ulusal Muhafızlar ve onların refakatindeki çok sayıda buğday ve un dolu yük arabası geliyordu. En arkada da, der bir tarihçi, "mızrakların ve tüfek namlularının ışıldayan demirleri arasındaki süslü ağaç dallarıyla, –onları izleyen birinin ifadesiyle– 'yürüyen bir orman'a benzeyen" daha çok sayıda kadın geliyordu. "Yağmur hâlâ devam ediyordu ve

düşünebiliriz; her kent sakini bu meclise üyedir, meclis başkanı üzerinde üyelerin fevkalade bir

yollar ayak bileklerine gelen çamurla kaplanmıştı ama onlar hallerinden memnun, hatta neşeli gibiydiler." Gelen geçenlere, "İşte Fırıncı, Fırıncının Karısı ve Fırıncının Küçük Oğlu geliyor," diye sesleniyorlardı. Kral, Paris'teyken Versailles'da olduğundan çok daha farklı bir varlıktı. Orada, Fransız monarşisinin bir zamanlar sahip olduğu mutlak güç yavaş yavaş azalırken, kral da önce anayasal bir hükümdar, ardından bir mahkûm ve –devrim hizipçilik ve kan gölü sarmalının içinde batağa sürüklenirken– birkaç yıl içerisinde de giyotin kurbanlarından biri olmuştu.

Tarih sık sık sanki bütünüyle kapalı mekânlarda yapılan pazarlıklar ve açık alanlarda yapılan savaşlardan –konuşmalar ve muharebeler, siyasetçiler ve savaşçılardan– ibaretmişçesine anlatılır. Devrimin ilk dönemlerindeki olaylar (Ulusal Meclisin doğuşu ve Bastille'e hücum edilmesi) tarihin bu anlatılarına karşılık gelir. Oysa pazarcı kadınlar, sıradan şeyler yapan, sıradan yurttaşlar olarak tarih yazmayı başarmışlardı. Binlerce kadının Versailles'a yürüyüşü sırasında, bilinen otoritelerin tamamına hürmet gösterdikleri bir geçmişin yükünü omuzlarından atarlarken, gelecekte onları bekleyen travmalardan ise habersizdiler. Dünya bir gün boyunca onların tarafındaydı, hiçbir şeyden korkmamışlardı, onların açtığı yoldan daha sonra nice ordular gitmişti ve tarihin değirmeninde öğütülen buğday değil öğüten değirmen taşı olmuşlardı. Kitlesel yürüyüş yapılan her yerde olduğu gibi, onlar da kolektif bir güç sergilemişlerdi – en asgari düzeyiyle desteklerini geri çekme, en azami düzeyiyle ise şiddetli bir isyan çıkarma güçlerini. Ama onlar devrimi daha ziyade yürüyerek başlatmayı başarmışlardı. Ellerinde hem defne dalları hem de tüfek vardı; ne de olsa tüfekler gerçeğin diyarında, dallarsa semboliğin diyarında işe yararlar.

Dinî şölenler, kamusal meydanlarda büyük çaplı toplaşmalar ve kitlesel yürüyüşlerin bu şekilde iç içe geçmesi, Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünde tekrar boy gösterecekti. Pekin'deki Tiananmen Meydanı'nda, devlete ait tankların demokratik öğrenci hareketini kelimenin tam anlamıyla ezmesiyle birlikte devrimlerin yılı talihsiz bir şekilde başlamıştı ama

nüfusu vardır ve üyeler, sıklıkla, kamu görevlilerinin dahli olmaksızın kendi isteklerini yerine

Avrupa'daki Komünist hükümetler de, şiddet yoluyla baskı uygulamaya yönelik duydukları iştahı ya da güveni yitirmiş gibiydiler. Şiddet, Gandhi'nin şiddetsizlik doktrinini yaymasından öncesine oranla daha az başvurulan bir araç haline gelmiş, insan hakları çok daha yaygın kabul görmeye başlamış ve medya da dünyanın dört bir yanında olup bitenleri daha görünür kılmıştı. Amerika'daki yurttaş hakları hareketi Batı dünyasında etkisini göstermiş ve hem barış hareketleri hem de şiddet içermeyen doğrudan eylem taktikleri yurttaş direnişinin küresel dili olmuştu. Hobsbawm'ın da işaret ettiği gibi, mahallelerde isyan çıkartmak, büyük ölçüde yerini caddelerde yapılan toplu yürüyüşlere bırakmıştı. Doğu Avrupa'daki tüm ayaklanmalarda yer alanlar, ideolojilerinin bir parçası olarak şiddetsizliği benimsediklerini açıkça ortaya koymuşlardı. Polonya'daki devrim, –yavaş bir seyir izleyerek, yurtdışından uygulanan bol miktarda baskı ve yurtiçinde sürdürülen politik müzakerelerin sonucunda 4 Haziran 1989 serbest seçimlerinin yapılmasıyla– şiddet içermeyen bütün değişimlere benzer şekilde gelişmiş ve tüm bu devrimler, Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ni kurnazca tasfiye etmesinden yararlanmıştı. Fakat Macaristan, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'da tarih sokaklarda yazılmış ve bu ülkelerin kadim şehirleri halk topluluklarına gayet iyi ev sahipliği yapmıştı.

Macaristan'da devrimi başlatan olay, der Timothy Garton Ash, yenilgiyle sonuçlanan 1956 ayaklanmasındaki rolü nedeniyle idam edilen Imre Nagy'nin otuz bir yıl gecikmeyle düzenlenen cenazesiydi. 16 Haziran'da iki yüz bin kişinin katıldığı toplu yürüyüş, daha önceki yıllarda olsa şiddetli bir şekilde bastırılırdı. Tarihlerine ve seslerine tekrar kavuşmanın verdiği heyecanla muhalifler mücadelenin dozunu artırmış ve 23 Ekim'de yeni Macar Cumhuriyeti doğmuştu. Sırada Doğu Almanya vardı. Burada ilk önceleri daha yoğun bir baskı uygulanmaya başlanmıştı – okuldan eve dönen öğrenciler veya işe giden çalışanlar, sırf Doğu Berlin'deki kargaşa yaşanan yerlere yakın bulundukları gerekçesiyle tutuklanıyorlardı: Gündelik bir hak olan sadece yürümek bile suç olmuştu (tıpkı, çalkantılı dönemlerde veya

getirirler. —ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *AMERİKA'DA DEMOKRASİ* *Yalnız yürürsek bir hiç,*

baskıcı rejimlerde uygulanan sokağa çıkma ve toplanma yasakları gibi). Fakat Leipzig'deki Nikolai Kilisesi, uzun zamandır pazartesi akşamları "barış ayinleri" düzenlemekteydi ve ayin sonrasında, kilisenin hemen bitişiğindeki Karl-Marx Meydanı'nda protesto gösterileri gerçekleşiyordu. İşte katılımcıların sayısının artmaya başladığı yer de o meydandır. 2 Ekim'de on beş ila yirmi bin arasında kişi kilisenin yanındaki o meydanda, 1953'ten bu yana Doğu Almanya'da kendiliğinden gelişen en büyük protesto gösterisi için toplanır. 30 Ekim'e gelindiğinde ise, toplu yürüyüşe katılanların sayısı neredeyse yarım milyonu bulur. "O tarihten sonra," der Ash, "etkin davranan halk, tepkisel davranansa Parti'ydi." 4 Kasım'da, Doğu Berlin'deki Alexanderplatz'da ellerinde bayraklar, pankartlar ve dövizler taşıyan bir milyon kişi toplanır ve 9 Kasım'da da Berlin Duvarı yıkılır. Bir arkadaşımın anlattığına göre, duvarın yıkılmasının asıl sebebi, duvarın yıkıldığına dair yanlış bir söylentinin yayılması sonucu çok sayıda insanın orada toplanarak söylentiyi gerçeğe dönüştürmesiymiş – nöbet tutan askerler sükûnetlerini kaybedip kalabalığın geçmesine izin vermişler. Söylenti gerçek olmuştu çünkü onu gerçekleştirecek yeterli sayıda insan orada toplanmıştı. Halk bir kez daha adımlarıyla tarih yazmıştı.

Bu devrimlerin en muhteşemi ve sonuncusu ise Çekoslovakya'nın "Kadife Devrimi"ydi (Romanya'da Noel zamanı gerçekleşen şiddetse bütünüyle başka bir olaydı). O büyüleyici yılın Ocak ayında oyun yazarı Václav Havel 1968 "Prag Baharı" devriminin şiddetli bir şekilde bastırılmasını protesto eden bir öğrencinin Prag'ın ortasındaki Wenceslas Meydanı'nda kendini yakarak öldürüşünün yirminci yılını anmak üzere düzenlenen eyleme katılmış ve bu yüzden hapse atılmıştı. 17 Kasım 1989'da ise, Nazi işgali sırasında öldürülen bir başka şehit öğrencinin anma töreni vardı ve bu tören için düzenlenen toplu yürüyüş Ocak ayındakinden çok daha geniş katılımlı ve cüretkârdı. Kalabalık yürüyüşe Charles Üniversitesi'nden başlamış ve akşama doğru resmî programın sona ermesiyle birlikte, ellerinde mumlar ve çiçeklerle, bir yandan şarkı söyleyip bir yandan hükümet karşıtı sloganlar

hayasiyetli adımlara ayak uydurarak birlikte yürüdüğümüzdeyse her şeyiz. —SUBCOMMANDANTE

atarak caddelerde yürümeye devam etmişlerdi – geçmiş, bir kez daha, bugüne dair bir şeyler söylemenin vesilesi oluyordu. Polis Wenceslas Meydanı'na gelen kalabalığın etrafını çevirip erişebildiği herkesi coplamaya başlamıştı. Yürüyüşçüler panik halinde ara sokaklara dağıldığında kimileri kaçmış, kimileri de civardaki evlere sığınmıştı fakat çok sayıda yaralı da vardı. Bir öğrencinin daha şehit öğrenci mertebesine yükseldiğine dair yanlış haberler tüm ulusu öfkeye sürüklemişti.

Bu olaydan sonra, –aslında şehrin göbeğindeki bir kilometre uzunluğunda, muazzam genişlikte bir bulvar olan– Wenceslas Meydanı'nda yüz binlerce kişinin katıldığı yürüyüşler, grevler ve toplu gösteriler aniden baş göstermeye başladı. Perde arkasındaysa, kısa süre önce salıverilen Havel, Büyülü Fener Tiyatrosu'nda tüm muhalif grupları bir araya getirerek sokakların ele geçirdiği güçten pragmatik sonuçlar elde etmek amacıyla siyasi bir hareket yaratmakla meşguldü (Çek muhaliflerinin ismi Sivil Forum'du; onların Slovak muadillerine ise Şiddet Karşıtı Halk deniyordu).

Her gün Wenceslas Meydanı'nda toplanıp hemen bitişikteki Národni Bulvarı'ndan aşağı yürüyen; olan bitenle ilgili haberleri diğer yürüyüşçülerden alan; afişler ve tabelalar üreten ya da okuyan ve çiçeklerle mumlardan sunaklar yapan Çekoslovakyalılar, kamusal alanda yaşamaya başlamışlardı – bu da sokağı, anlamını halkın belirleyeceği bir kamusal alan olarak geri kazanmak demekti. Bir gazeteci geçtiği haberde, "Prag," diye bildiriyordu, "hipnotize olmuş, sanki büyülü bir transa girmiş gibiydi. Daha önce de Avrupa'nın en güzel kentlerinden biriydi ama yirmi uzun yıl boyunca boğucu bir hüzün bulutu Gotik ve Barok kulelerinin üzerine çöküp kalmıştı. Şimdiyse, o buluttan eser kalmamıştı. Kalabalıklar soğukkanlı, kendinden emin ve medeniydi. Her gün saat dörtten sonra, iş çıkışında toplanan nazik, sabırlı ve ne istediğini bilen insanlar, Wenceslas Meydanı'nı dolduruyordu... Şehirde renk patlaması yaşanıyordu: Duvarlara, vitrinlere, boş kalmış her santimetrekareye afişler yapıştırılıyordu. Kalabalık, her kitlesel yürüyüşün ardından Ulusal Marşı söylüyordu." Dört gün sonra, ülkenin en ünlü iki muhalifi (Havel ve 1968'in kahramanı

MARCOS, 1995 *Girdiği açlık grevi nedeniyle şu anda son derece hasta olduğunu ve gitmekten*

Alexander Dubćek) meydana bakan bir balkona çıkarlar. Dubćek, yirmi bir yıllık mecburi sessizliğinden sonra ilk kez halk karşısına çıkmaktadır; o gün şunları söyler: "Hükümet bize diyor ki, sorunlar sokakta çözülmez. Ama ben diyorum ki, çözümün yeri eskiden olduğu gibi şimdi de sokaktır. Sokağın sesini duymak zorundalar."

Bir öğrencinin anma töreniyle başlayan devrim, bir azizi kutsamak için doruk noktasına ulaşır. Aziz Wenceslas'ın torununun torunu olan Bohemyalı Aziz Agnes, birkaç hafta önce azizlik mertebesine çıkartılmıştı. Dubćek'in yeniden halk karşısına çıkmasından birkaç gün sonraysa, muhalefeti destekleyenler arasında bulunan Prag Başpiskoposu, yağan kara rağmen yüzbinlerce kişi için bir açık hava ayini düzenler. Macarlar gibi Çekoslovakyalılar da geçmişin kahramanlarını ve şehitlerini anarak geleceklerini elde ederler çünkü tarihler 10 Aralık'ı gösterdiğinde artık iktidarda yeni bir hükümet vardır. Kadife Devrim sırasında orada olan genç bir Amerikalı coğrafyacı, Michael Kukral şunları yazmıştır: "Her gün gerçekleştirilen kitlesel eylemler 27 Kasım'dan sonra bir son buldu ve dolayısıyla devrimin bütün karakterinde bir dönüşüm yaşandı. Ertesi gün uyanıp kendimi dev bir böceğe dönüşmüş olarak bulmadım fakat o son on günde yaşadığımız ivme, kendiliğindenlik ve heyecanı büyük olasılıkla bir daha asla yaşayamayacağımı bildiğim için içimi bir hüzün kapladı."

1989, meydanların –Tiananmen Meydanı'nın, Alexanderplatz'ın, Karl-Marx Meydanı'nın, Wenceslas Meydanı'nın– ve bunlara benzer yerlerde halkın sahip olduğu gücü yeniden keşfeden insanların yılıydı. Tiananmen Meydanı, toplu yürüyüşlerin, protesto gösterilerinin ve kamusal alan işgallerinin her zaman istenen sonuçları doğurmadığının kanıtıdır. Fakat diğer mücadelelerin çoğu, Kadife Devrim'le baskı mekanizmasının kan gölleri arasında bir yerde bulunur. 1980'ler de politik eylemliliğin muhteşem dönemlerinden biriydi: Kazakistan, Britanya, Almanya ve ABD'deki devasa nükleer karşıtı eylemlerde; ABD'nin Orta Amerika'ya müdahalesine karşı düzenlenen çok

büyük memnuniyet duyacağını generallere de bildirdi. Fakat şunları söyledi: "Tüm siyasi tutukluların

sayıda gösteride; üniversitelerinin Güney Afrika'yla ilişkilerini kesmesini talep eden ve oradaki ayrımcı rejimin devrilmesine yardım eden öğrencilerde; o on yıl boyunca gitgide artan queer yürüyüşlerinde ve 1980'lerin sonundaki radikal AIDS aktivistlerinin gösterilerinde; Filipinler'de ve birçok başka ülkede sokaklara dökülen halk hareketlerinde olduğu gibi.

Birkaç yıl öncesindeyse, bir başka ayaklanma sahne olarak kendisine bir meydanı seçmişti. 1976'da iktidarı ele geçiren askerî cunta ajanlarının elinde "kayıplar"a karışan çocukları için, karakollarda ve hükümet dairelerinde aynı sonuçsuz başvuruları yapan kadınlar birbirlerini fark etmeye başladığında, Plaza de Mayo [Mayıs Meydanı] Anneleri'nin destanı da başlamış oldu. "Gizlilik," der Marguerite Guzman Bouvard, "cuntanın Kirli Savaşı'nın belirleyici özelliğiydi... Hiç yaygara kopmasın; korkunç gerçek açığa çıkmasın ve kaçırılanların ailelerinden gizlenebilsin diye, Arjantin'de insanların kaçırılması bir normallik kisvesi altında yürütülüyordu." Çoğunlukla az eğitimli ve siyasi tecrübeden yoksun söz konusu ev kadınları, bu sırrı halka duyurmaları gerektiğini fark ettiler ve kendi güvenliklerini şaşırtıcı derecede hiçe sayarak amaçlarının peşine düştüler. 30 Nisan 1977'de, Buenos Aires'in merkezindeki Mayıs Meydanı'nda on dört anne toplandı. Burası 1810'da Arjantin'in bağımsızlığının ilan edildiği ve Juan Perón'un popülist konuşmalarını yaptığı yer, ülkenin kalbinin attığı meydandı.

İşte o anda ve orada, der bir Fransız, generaller ilk muharebelerini kaybetmiş ve Anneler de kimliklerini bulmuşlardı. Onlara isimlerini veren bu meydandı ve her cuma günü orada gerçekleştirdikleri yürüyüşler de, annelerin ünlenmesine neden oldu. "Çok sonraları," der Bouvard, "yürüyüşlerini, yürüme değil de toplu yürüyüş şeklinde tasvir ettiler çünkü amaçsızca meydanın etrafında dönmekle kalmayıp bir hedefe doğru ilerlediklerini hissediyorlardı. Bir cuma diğerini izlemeye ve meydanın etrafında toplu yürüyüş yapan annelerin sayısı artmaya başlayınca polis durumun farkına varır. Minibüsler dolusu polis meydana gelip annelerin isimlerini almaya başlar ve onları meydanı terk etmeye

salıverilmesini talep ediyorum ve havaalanına kadar yürümek istiyorum." Evi havaalanından yirmi

zorlar." Üzerlerine köpekler salınan, coplanan, tutuklanan ve sorguya çekilen anneler, yine de öylesine uzun yıllar boyunca bu basit anma eylemini gerçekleştirmek için meydana dönmeye devam ettiler ki, bu yürüyüş bir ritüele dönüştü ve tarihe geçti; meydan da dünya çapında ünlendi. Çocuklarının fotoğraflarını bir döviz gibi çubukların üzerinde ya da boyunlarına asarak taşıyorlardı. Başlarındaysa, kayıp çocuklarının isimlerinin ve onların kaybolduğu tarihin işlendiği beyaz başörtüleri vardı (daha sonraları bunun yerine "Onları Canlı Getirin" yazısını işlemeye başladılar).

Annelerle birlikte yürüyen şair Marjorie Agosin, "Toplu halde yürürken, kendilerini çocuklarına oldukça yakın hissettiklerini söylüyorlar," diye yazmıştı. "İşin doğrusu, unutmanın yasak olduğu o meydanda, bellek de yeniden anlam kazanıyor." Uzun yıllar boyunca rejimin en gözle görülür muhalifleri, ulusal travmalarını yürüyüşe çıkartan bu kadınlardı. 1980'e gelindiğinde ülke çapında bir anneler ağı meydana getirmişler, 1981'de ise İnsan Hakları Günü'nü kutlamak için her yıl yaptıkları yirmi dört saatlik yürüyüşlerin ilkini gerçekleştirmişlerdi (aynı zamanda ülkenin her tarafındaki dinî geçit törenlerine de katılıyorlardı). "Bu tarihten sonra Anneler, toplu yürüyüşlerinde artık yalnız değillerdi; kuşatma altındaki bir devlete kafa tutan orta yaşlı kadınların oluşturduğu tuhaf fenomenin haberini yapmak için gelen yabancı gazeteciler meydana akın ediyorlardı." 1983'te askeri cunta devrildiğinde, Anneler yeni seçilen başkanın yemin töreninde onur konuğu olmuşlardı ama onlar yine de Mayıs Meydanı'ndaki dikilitaşın etrafında, saatin tersi yönde yaptıkları yürüyüşlere devam ettiler. Daha önceleri korkan binlerce kişi de onlara katılmaya başlamıştı. Halen, her perşembe günü, o uzun dikilitaşın etrafında saatin tersi yönde yürümeye devam ediyorlar.

Bir protestonun etkinliğini ölçmenin birçok yolu vardır. Geniş çaplı kamuoyu üzerinde doğrudan ya da medya yoluyla yarattığı etki kadar, hükümet üzerinde yaptığı etki de vardır –yani izleyiciler üzerinde. Fakat protestocular üzerinde yarattığı etki

mil uzaklıktaydı. Halkın coşkusunu o denli harekete geçiriyordu ki, generaller –haklı olarak– eğer o

sıklıkla unutulur; onlar, birdenbire, kelimenin tam anlamıyla kamusal alanda kamunun kendisi, artık sadece izleyici değil bir güç olurlar. Körfez Savaşı'nın ilk haftalarında -öncesi ve sonrasında San Francisco'da her yıl gerçekleşen çok sayıda geçit töreni ve toplu yürüyüştekinden daha yoğun biçimde- bu tür bir kamusal yaşamdan payımı ben de almıştım. Ne o dönemde ne de daha sonra, Ocak 1991'de ülke çapında gerçekleşen ve Philedelphia'nın Özgürlük Salonu'nun etrafını saran, Beyaz Saray'ın karşısındaki Lafayette Parkı'nda toplaşan, Washington Eyalet Meclisi'ni ve Texas Meclisi'ni işgal eden, Brooklyn Köprüsü'nü trafiğe kapatan, Seattle'ı baştan başa afişler ve gösteri yürüyüşleriyle kaplayan, Güney eyaletleri boyunca "benzin pompası protestoları" düzenleyen büyük protesto gösterileri hakkında pek bir şey yazılmış değildir. Fakat korku ve daha itaatkâr yurtseverlik gösterileri arasında San Francisco'dan bir itiraz çığlığı yükselmiş ve haftalarca devam etmişti. Mayıs Meydanı Anneleri'nin cesaretine sahip olduğumuzu ya da Prag'daki halkın yarattığı etkinin bir benzerini yarattığımızı ima etmeye çalışmıyorum; sadece, bizlerin de haftalarca kamusal alanda yaşadığımızdan söz ediyorum. O savaşın bütün stratejisi, -hızı, uyguladığı muazzam boyutlardaki sansür, ileri teknoloji ürünü silahlara dayanması, kara savaşının çok sınırlı düzeyde olması- bilgi akışını ve ABD'nin kayıplarını sınırlayarak ülkedeki muhalefeti dize getirmek üzerine inşa edilmişti. Bu da şunu gösteriyor: protesto gösterileri ve kamuoyu o denli büyük bir güç teşkil ediyor ki, o savaş -ve onu takip eden diğer küçük savaşlar- bu güce karşı önleyici bir saldırı niteliğinde.

Ancak biz yine de sokaklara dökülmüştük ve şehrin mekânsallığında bir dönüşüm gerçekleşmişti. İlk bombalar atılmadan önce insanlar toplu halde yürümek, sokaklara bırakılan eski Noel ağaçlarından şenlik ateşleri yakmak, törenler ve toplantılar düzenlemek, şehri baştan başa afişlerle donatmak için kendiliğinden bir araya geliyordu (belirli eylemlere çağrılar ve savaşın anlamı üzerine iğneleyici yorumlar içeren bu afişler sayesinde duvarlar sessizliklerine bir son vermiş gibiydi). Diğer yerlerde olduğu gibi, buradaki protesto gösterilerinin çoğu da, içgüdüsel bir biçimde

yirmi millik yürüyüşe başlarsa, tüm ülkenin onu selamlamak için sokağa dökülecekinden

–köprüler, otoyollar gibi– trafiğin ana arterlerine veya –eyalet binası, borsa gibi– gücün odaklandığı yerlere yöneliyor ve oralarda hayatı durduruyordu. Şubata kadar neredeyse her gün protesto gösterileri düzenlendi. Kent, merkezi artık iş dünyası ya da arabalara değil de, ifade özgürlüğünün bu en cüretkâr biçimiyle caddeler boyu akan yayalara ait bir yer olarak yeniden şekilleniyordu. Sokaklar artık evlerin, okulların, ofislerin, dükkânların içine açılan giriş salonları değil devasa bir amfi tiyatroydu. Şimdilerde, sırf bu tür olaylarda Amerika'daki kent sokakları, arabalar ve yabancılar –hatta arada sırada polisin saldırıları– olmaksızın yayalar için mükemmel bir yere dönüşüyor diye bu protestolara ya da toplu yürüyüşlere katılmış olan var mıdır, diye merak etmiyor değilim. Caddenin ortasından bakıldığında gökyüzü daha geniş, dükkânların vitrinleriyse daha mat görünür.

Savaşın başlamasından bir önceki cumartesi gecesi arabamı bırakıp, aniden toplaşan insanların barlardan, kafelerden ve evlerden dışarı çıkmasına neden olan taşkın kalabalığın yürüyüşüne katıldım. Savaşın başlamasından bir gün önceki, iyi örgütlenmiş protesto yürüyüşünde birkaç bin kişiyle birlikte ben de yürüdüm. Savaşın başladığı akşamsa, karanlığın ve duyduğumuz dehşetin içinden geçerek Federal Hükümet binasına doğru yürüyen binlerce kişinin arasında ben de vardım. Ertesi sabah, savaş süresince birlikte hareket edeceğimiz eylemci grupla beraber 101 numaralı otoyolu trafiğe kapattık; ta ki, otoyol devriyesi copla dövdüğü eylemcilerden birinin bacağını kırana dek. O sabahın ilerleyen saatlerindeyse, yirmi-otuz kişiyle birlikte tekrar sokaklarda yürüyerek kentin finans ve ticaret merkezine gittik. Savaşın başlamasından sonraki ilk hafta sonunda pankartlar, dövizler, kuklalar ve sloganlarla savaşı protesto etmek için toplanan 200.000 kişiyle birlikte yürüdüm. O haftalar zarfında hayatım, şehri dönüştüren tek bir uzun protesto yürüyüşünden ibaret gibiydi. Zamanın ateşli ruhu içinde özel kaygılar ve kişisel korkular silinip gitmişti. Sokaklar bizimdi ve sadece başkaları adına korku duyuyorduk. Nükleer silahların kullanılacağıyla ilgili söylentiler etrafta dolaşıyordu ve İsrail'in, orman yangını gibi bir

korkuyorlardı. –PAUL MONETTE, *BURMA'DAKİ AUNG SAN SUU KYI HAKKINDA*

anda tüm dünyayı sarabilecek bir felaketin içine sürüklenebileceğinden söz ediliyordu. Uzaklarda olup bitenlerden duyduğumuz dehşet ve hem içimizdeki hem de çevremizdeki direnişin yakıcı gücü, olağanüstü bir duygunun doğmasına neden olmuştu. En tutku dolu aşklar ve en acı verici ölümler dışında, o savaş sırasında hissettiğim denli yoğun bir duygu yaşamamıştım (üstelik çok sayıda ölümün yaşandığı bir savaştı; her ne kadar savaşta kullanılan zehirli maddelerin etkisi ortaya çıkana kadar pek az Amerikalı ölmüş olsa da).

Savaşın ilk günü öğleden sonra, polisin gözaltı yaptığı bir sırada ben de içeri alınmış ve değişiklik olsun diye birkaç saati kelepçelenmiş bir halde, eylemlerin merkez noktasının yakınındaki bir otobüste oturarak, bir yandan pencereden dışarı bakıp öte yandan da tutuklanan bir gazetecinin kısa dalga radyosundan yayınlanan savaşı -tuhaf bir ateşkes havası içinde- otobüsteki polislerle birlikte dinleyerek geçirmiştim. İsrail'e füzeler atılıyordu ve radyodan, Tel Aviv'de yaşayan herkesin sığınaklarda gaz maskeleri takarak oturduğu bildiriliyordu. Sivillerin hem dünyayı hem de birbirlerinin yüzlerini göremediği ve o korkunç maskeleri gerisinde konuşma becerilerini bile kaybettikleri bir savaşa ait o görüntü hiç aklımdan silinmedi. Sansürlenmiş bir savaş hakkında hiçbir bilgi vermeyen görüntüleri tekrar tekrar gösteren televizyonları önünde sus pus oturan çoğu Amerikalının durumu da, onlarınkinden daha iyi değildi. Bizlerse, yaşamımızı sokaklara taşımak suretiyle bu savaşın içeriğini tüketmeyi reddediyor ve hükümetimiz ya da medya nezdinde değilse bile, sokaklarımızda ve kalplerimizde kendi içeriğimizi üretiyorduk.

Kanaatlerinizi paylaşan insanlarla birlikte sokaklarda yürüdüğünüz anlarda, nadir görülen sihirli ve halkçı bir duygu ortaklığı ihtimali de baş gösteriyor - bazıları bu duyguyu kiliselerde, orduda ve spor takımlarında bulsa da, kiliselerde o aciliyet hissi yoktur; ordular ve takımların peşinden koştuğu düşlerse, o denli soylu değildir. Böyle zamanlarda, kişinin halen ufak bir

Gelenekçiler, kadınların toplu halde dua etmesini, sesli dua etmesini ve Tevrat'ı eline almasını

havuzdan ibaret olan kendi kimliği, haşmetli kolektif arzularını ve hoşnutsuzluklarını beraberinde taşıyan büyük bir sel baskını altında kalmış gibidir. Sel, o havuzu öylesine bütünüyle ele geçirir ki, insan artık ne korku hisseder ne de kendi yansımalarını görür; sadece o başkaldırı dalgasına kapılıp gider. Kişinin kendi hayallerini paylaşan başkalarını bulduğu, idealizm ya da öfkenin korkuyu alt ettiği, insanların, kendilerini bile şaşırtan bir gücü içlerinde keşfettikleri o anlar, kahramanlara dönüştükleri anlardır – sonuçta, kahramanlar, korkuya boyun eğmeyecek denli ideallerinin peşine düşmüş, bizim adımıza konuşan, iyi olanı yapma gücünü kendinde bulan kişiler değilse, kimlerdir ki? Sürekli bu şekilde yaşayan biri, fanatiğe ya da hiç değilse baş belasına dönüşebilir fakat bu duyguyu hiç tatmamış biri de alaycılığa ve yalıtılmışlığa mahkûm olmuş demektir. İşte herkesin bir vizyoner, herkesin bir kahraman olabildiği anlardır bunlar.

Devrimlerin ve ayaklanmaların tarihi, yabancılar arasındaki yüce gönüllülük ve güven öyküleri, olağanüstü cesaret anları ve gündelik yaşamın küçük kaygılarının aşıldığı olaylarla doludur. Victor Hugo devrim romanı *1793*'te şöyle der: "İnsanlar sokaklarda yaşıyordu: kapıların önüne kurulan masalarda yemek yiyorlardı; kilise merdivenlerinde oturan kadınlar, bir yandan 'Marseillaise'i söylerken öte yandan da tiftik eğiriyorlardı. Monceaux Parkı ve Luxembourg Bahçeleri toplu yürüyüş alanlarına dönüşmüştü... Her şey korkunçtu ama kimse korkmuyordu... Kimsenin dinlenmeye vakti yok gibiydi: Bütün dünya acele ediyordu." İspanya İç Savaşı'nın başlangıcında George Orwell da Barselona'nın nasıl değiştiğini anlatmıştı: "Devrim afişleri her yerdeydi; parlak kırmızı ve mavilerle duvarları tutuşturuyor ve geri kalan üç-beş reklamın çamur lekesi gibi görünmesine neden oluyorlardı. İnsan kalabalıklarının hiç durmadan bir aşağı bir yukarı gidip geldiği şehrin ana caddesi Ramblas boyunca hoparlörlerden gün boyu ve gece geç saatlere kadar devrim şarkıları kükrüyordu... Her şeyden öte, insanlar devrime ve geleceğe inanıyor, kendilerini aniden bir eşitlik ve özgürlük çağında uyanmış gibi hissediyorlardı." Sitüasyonist bir sözcük kullanacak olursak, bir

yasaklarlar. Bu kadınlarsa, Kudüs'teki Ağlama Duvarı'nda dua etmek üzere toplanmış ve gelenekçi

başkaldırı psikocoğrafyasının varlığından söz etmek mümkün gibi görünüyor; merkezinde yer alan toplu yürüyüş ritüeli, yabancılar ve duvarların dile gelmesi, sokaklar ve meydanlardaki izdiham ve hayal gücünün çoktan özgürleştiğine işaret eden baş döndürücü bir özgürlük atmosferinin gösterdiği gibi, burada hayat kamusal alanda yaşanır ve kamusal meselelerle ilgilidir. Sitüasyonist Raoul Vaneigem, "Devrimci anlar, bireysel yaşam ve yeniden canlanan bir toplumun birleşmesinin kutlandığı karnavallardır," der.

Fakat kimse sonsuza dek bir kahraman gibi yaşayamaz. Sönümlenmek devrimlerin doğasında vardır; fakat bu başarısız oldukları anlamına gelmez. Devrim, bize yeni olanakları ve eski alışkanlıklarımızın karanlık yüzünü gösteren bir şimşek gibidir; öyle ki, onları bir daha asla aynı gözle göremeyiz. İnsanlar mutlak bir özgürlük için ayaklanırlar; yalnızca devrimin doruk noktasındaki umutları ve eylemlerinde bulabilecekleri bir özgürlüktür bu. Bazen bir diktatörü devirmeyi başarırlar ama başka diktatörler ortaya çıkar ve halkı yıldırmanın ya da köleleştirmenin farklı yöntemlerini beraberlerinde getirirler. Bazen sonunda herkes oy verme hakkını kazanır, yiyecek ve adalet ideal değilse de yeterli seviyeye gelir ama her günkü trafik tekrar sokakları doldurur, afişler solar, devrimciler ev kadınlığı, öğrencilik ya da çöp toplayıcılığına geri döner ve yüreğimiz tekrar özel bir yere dönüşür. Bastille'in özgürleştirilmesinin birinci yıldönümünde danslar, ziyaretler, geçit törenleri ve coşkun bir neşeyle dolup taşan ulusal bir festival olan Fête de la Federation zamanı geldiğinde, asıl heyecan verici olan şenliğin kendisinden çok her sınıftan Parislinin Champs de Mars'ı şenliğe hazırlama işine kendiliğinden katılmasıydı. Bir yıl sonra, 12 temmuz 1791'de önce hiddetle, sonra da neşeyle tarihin bir parçası olan halk, Voltaire anısına düzenlenen askerî bir geçit töreninde tekrar seyirci konumuna gelmişti.

"Direniş neşenin anahtarıdır." Sokakları Geri Alalım hareketinin sokak partilerinden birinde, bir Birmingham sokağının orta-

erkeklerin saldırısına uğramışlardı. Davaları, İsrail Yüksek Mahkemesi'nce halen bir karara

sında elime tutuşturdukları el ilanında böyle diyordu. Sokakları Geri Alalım hareketi, 1995 Mayıs'ında, temelinde şu düşünceyle Londra'da kurulmuştu: Eğer özelleştirilen mekânlar ve küreselleşen ekonomi bizleri birbirimize ve yerel kültürümüze yabancılaştıran ikiz güçlerse, her ikisine birden direnmenin yollarından biri, kamusal yaşam ve halk festivalleri için kamusal alanı geri almaktır. Artık –sokak ortasında, mutlu ve toplumsal– başkaldırma eyleminin kendisi, bizi bir amaca götüren araç değil, zaferin bizatihi kendisiydi. Bu şekilde tahayyül edildiğinde, devrimlerle festivaller arasındaki ayrım daha da muğlaklaşır çünkü tatsız tuzsuz bir yalıtılmışlığın hâkim olduğu bir dünyada festivaller doğaları gereği devrimcidirler. Birmingham'da üç yıl sonra düzenlenen SGA partisi, o hafta sonu gerçekleşecek ve dünyanın en güçlü ekonomilerinin liderlerinin, halklarına ya da daha yoksul uluslara danışmadan dünyanın geleceğini belirleyeceği G8 Zirvesine bir karşı duruş niteliğindeydi. Christian Aid grubunca bir araya getirilen yüz binlerce kişi, şehir merkezinin etrafında bir insan zinciri oluşturarak üçüncü dünya borçlarının silinmesi talebinde bulundu. Sokakları Geri Alalım hareketiyse talep etmiyor, istediğini alıyordu.

Borazanların yayalara bir tür hücum emri vermek için çaldığı ve bu Küresel Sokak Partisi'ne gelen binlerce kişinin otobüs terminalinden çıkıp Birmingham'ın ana caddesine akın ettiği muhteşem bir an vardı. İnsanlar çabucak sokak lambalarının direklerine tırmanarak devasa pankartları asmaya başladılar: Yaklaşık yirmi metre uzunluğundaki, Paris'in Mayıs 68'inden bir sloganı aşırmış bir pankartta, "Asfaltın Altında Çimen Var," yazılıydı. Bir başka pankartsa, "Arabaları Durdur/ Kenti Özgürlüğüne Kavuştur," diyordu. Kalabalık yerini aldığında, ileri gitmenin muhteşem duygusu yerini dans eden, sosyalleşen, şehvet uyandıran sıcakta soyunan, çoğunlukla genç ve pejmürde kılıklı insanların oldukça sıradan partilerinden birine bırakmıştı. Örneğin, Castro'daki Cadılar Bayramı partisinden pek de bir farkı yoktu; yasadışı ve engelleme amaçlı olması dışında. Yürüme ve toplu halde yürüyüş, varıştan sonra başlayan

bağlanmamıştır. —MARTHA SHELLEY, *HAGGADAH: A CELEBRATION OF FREEDOM*

kaynaşmada olmayan türde bir toplumsal ruha sahiptir. Daha sonra bir SGA eylemcisinin bana anlattığına göre, o günkü parti, düzenledikleri en şahane partilerden biri değilmiş; hayranlık uyandıran Liverpool rıhtım işçileriyle yaptıkları üç gün süren partiyle; ya da Londra yakınlarında, çevreye zarar veren yeni bir otoyolu protesto etmek için yapılan, korseli kabarık etekler giymiş dev kuklaların yer aldığı ve kuklaların etekleri altında matkapla üstgeçidin asfaltına delik açanların saklandığı, sonradan da bu deliklere ağaçların dikildiği çılgın partiyle; ya da bir Alfa Romeo tanıtım etkinliğinde Revolutionary Pedestrian Front'tan [Devrimci Yaya Cephesi] ilham alan SGA'nın eşek şakalarıyla; ya da Trafalgar Meydanı'nın ele geçirilmesiyle karşılaştırılamazmış bile. Belki de, o gün bazı kardeş sokak partilerinin düzenlendiği –Ankara, Berlin, Bogotá, Dublin, İstanbul, Madrid, Prag, Seattle, Torino, Vancouver, Zagreb gibi– diğer yerler Sokakları Geri Alalım hareketinin yayınlarındaki şatafatlı söylemin hakkını vermeyi başarmıştır. Sokakları Geri Alalım hareketi amacına ulaşamamış olsa bile, her sokak eyleminin önüne yeni bir amaç koymayı başardı – artık her geçit töreni, her toplu yürüyüş ve her festival yabancılaşmaya karşı bir zafer; kentsel ve kamusal alanın ve kamusal yaşamın geri talep edilmesi; ve birlikte yürüme fırsatının artık bir yolculukta değil de varışın bizatihi kendisinde olması şeklinde değerlendirilebilir.

On Dördüncü Bölüm

GECE YARISINDAN SONRA YÜRÜMEK:

KADINLAR, CİNSELLİK VE KAMUSAL ALAN

1870 yılında, on dokuz yaşındaki Caroline Wyburgh İngiltere'nin Chatham kentinde bir bahriyeliyle "yürüyüşe çıkmıştı". Yürüme, çok eskilerden beri kur yapmanın bir parçası olagelmiştir. Bir kere bedavadır. Yürüme, ister bir park ya da meydanda olsun, isterse bulvar veya sapa bir yolda –ve benzeri rustik doğa parçalarındaki, yürümekten daha fazlasını yapmaya imkân tanıyan aşk patikalarında– âşıklara kur yapabilecekleri yarı özel bir alan sunar. Belki de, toplu yürüyüşün bir grupta onay ve dayanışma yaratmasına benzer şekilde, bu narin birlikte yürüme edimi de, adımlarının ritimlerini birbirine uyduran iki insanın duyguları ve bedenleri arasında uyum yaratıyordur; belki de insanlar bir çift olduklarını, ilk kez, akşamın, sokağın, dünyanın içinde birlikte ilerlediklerinde hissederler. Çiftler için, hiçbir şey yapmamaya en yakın şeyi yapmanın bir yolu da beraber gezintiye çıkmaktır; ne sürekli konuşmak ne de onları konuşmaktan alıkoyacak bir şey yapmak zorunda olmadıkları için, birbirlerinin varlığından haz duyabilirler. Üstelik Britanya'da "birlikte yürüyüşe çıkmak" terimi, kimi zaman açıkça bir cinsel anlam taşısa da, daha ziyade –Amerika'da günümüzde kullanılan "çıkıyorlar" deyişine benzer şekilde– iki kişi arasında devam eden bir bağ kurulduğunu ifade etmekteydi. James Joyce'un kısa romanı *Ölüler*'de, gençliğinde

önemsemeyerek, "Görüş kabiliyetini etkilediğine dair hiçbir kanıt yok," dedi. "Ayrıca eğer kadınlar

karısının bir talibi olduğunu daha yeni öğrenen adam, çoktan ölmüş o genci sevip sevmediğini karısında sorduğunda, kadın adamı sarsan bir cevap verir: "Onunla yürüyüşe çıkardık."

On dokuz yaşındaki Caroline Wyburgh, bahriyelisiyle yürürken görülmüş ve bu yüzden bir gece geç saatlerde bir polis müfettişi onu yatağından zorla çıkartmıştı. O dönemde yürürlükte olan Bulaşıcı Hastalıklar Yasası, kışlaların yer aldığı kasabalarda polise, fahişe olduğundan şüphelenilen herhangi birini tutuklama yetkisi veriyordu. Sırf yanlış zamanda yanlış yerde yürümek bile bir kadını şüpheli durumuna düşürmeye yetiyordu ve yasalar da, bu şekilde suçlanan ya da şüphelenilen bir kadının tutuklanmasına izin veriyordu. Eğer tutuklanan kadın tıbbi muayeneden geçmeyi reddederse, aylar boyunca hapse mahkûm edilebiliyordu; fakat acı verici ve aşağılayıcı tıbbi muayenenin kendisi de bir nevi cezaydı ve eğer kadının hastalık taşıdığı tespit edilirse, tıbbi bir cezaevine kapatılıyordu. Masumiyeti kanıtlanana dek suçlu görülen kadının, bu durumdan zarar görmeden kurtulması mümkün değildi. Wyburgh, kapı önlerini ve bodrumlarını temizleyerek hem kendisini hem de ailesini geçindiriyordu ve uzun süre gelirsiz kalmaktan korkan annesi, üç ay hapis yatmak yerine muayeneye razı olması için kızını ikna etmeye çalıştı. Fakat Caroline bunu reddedince, güvenlik güçlerince bir yatağa bağlanıp dört gün orada kaldı. Beşinci günde muayene edilmeyi kabul ettiyse de, ameliyat odasına götürülüp üzerine deli gömleği geçirilince, ayakları açık halde sedyeye bağlanınca ve bir asistan göğsüne dirsekle vurup onu yerine mıhlayınca cesaretini kaybetti. Kurtulmak için çırpınmaya başlamış ve ayakları halen sedyeye bağlıyken yere düşünce kendini ciddi şekilde yaralamıştı. Fakat cerrah gülüyordu. Muayene aletleri Caroline'in bekâretini bozduğu için kızın bacakları arasından kan akıyordu. "Gerçeği söylüyormuşsun," dedi cerrah, "kötü bir kız değilsin sen."

Bahriyeliye gelince, bu olayda ismi dahi geçmemiş, hiçbir zaman tutuklanmamış, muayene edilmemiş veya kanun karşısına çıkartılmamıştı. Genellikle, erkekler için sokakta yürümek,

geceleri daha az görebiliyorsa, o zaman, hiçbir iyi Müslüman kadın geceleri tek başına sokağa

kadınlar için olduğundan çok daha kolaydır. Kadınlar, özgürlüklerin en sıradanlarından biri olan yürümeye kalkıştıkları için bile rutin bir şekilde cezalandırılmış ve sindirilmişlerdir çünkü kadınların cinselliğini kontrol altında tutmaya çalışan bu toplumlarda kaçınılmaz olarak, kadınların yürümesi ve hatta sadece var olmaları bile sürekli cinsel bir mesele addedilmiştir. İzini sürdüğüm yürüme tarihinin ana karakterleri –ister peripatetikler, isterse filozoflar, flanörler veya dağcılar olsun– hep erkeklerdi ve artık neden kadınların da dışarı çıkıp yürümediğine göz atmanın zamanı geldi.

Sylvia Plath, on dokuz yaşındayken günlüğüne, "Benim korkunç trajedim, kadın olarak doğmaktır," diye yazmıştı. "Evet, yoldaki inşaat işçileri, bahriyeliler ve askerler ve bar müdavimleriyle içli dışlı –dinleyerek, kaydederek, anonim bir halde o çevrelerin parçası– olmak için duyduğum güçlü arzu daima heba oluyor çünkü ben bir kız, yani dişiyim ve her zaman bir saldırıya ya da şiddete maruz kalma tehlikesi altındayım. Erkeklere ve onların yaşamına duyduğum karşı konulamaz ilgi, çoğunlukla baştan çıkarma arzusu ya da yakınlaşmaya davet şeklinde yanlış yorumlanıyor. Evet, Tanrı aşkına, mümkün olan herkesle, elimden geldiğince derin sohbet etmek istiyorum. Bir tarlada açık havada uyumak, batıya seyahat etmek, geceleri özgürce yürüyebilmek istiyorum." Plath'ın erkeklere duyduğu ilginin nedeni, onları araştırmasına engel olan nedenle aynı gibidir – daha özgür olmaları, tek başına yollara düşen genç bir kadın için onların yaşamını daha ilgi çekici kılıyordu. Yürüyüşe çıkmanın, yani keyif için yürümek üzere dünyaya adım atmanın üç ön şartı vardır: İnsanın boş zamanı, gidecek bir yeri ve hastalık ya da toplumsal kısıtlamalarla engellenmemiş bir bedeni olması gerekir. Boş zaman çok değişkenlidir ancak çoğu kamusal alan, kadınlar için çoğu zaman güvenli olmamıştır veya onları iyi karşılamamıştır. Yasal düzenlemeler, hem erkeklerin hem de kadınların benimsediği toplumsal âdetler ve cinsel tacize içkin tehdit ve bizatihi tecavüz kadınların diledikleri zaman diledikleri yerde yürüme haklarını sınırlamıştır. (Kadın giysileri ve bedensel kısıtlamalar

çıkmamalı." –JAN GOODWIN, *PRICE OF HONOR: MUSLIM WOMEN LIFT THE VEIL OF*

da –yüksek topuklar, dar ya da narin pabuçlar, korseler ve kemerler, fazla bol ya da fazla dar etekler, kolayca zedelenen kumaşlar, görüşü engelleyen peçeler gibi– en az yasalar ve korkular kadar etkili biçimde kadınları engelleyen toplumsal âdetlerin bir parçasıdır.)

Kadınların kamusal yaşamdaki varlıkları, mahrem yerlerinin bazen harfiyen bazen de laf atmak suretiyle, insanı hayrete düşüren bir sıklıkta ihlal edilmesine dönüşebiliyor. İngilizce de, kadınların yürümesini cinselleştiren sözcükler ve ifadelerle dolup taşar. Fahişeler için kullanılan terimler arasında sokak kadını, sürtük, kaldırım yosması ve umumi kadın sayılabilir (tabii, halk adamı, mahalle kabadayısı, sokakların efendisi gibi terimler kadınlara atfedilen muadillerinden çok farklı anlamlara gelir). Cinsel âdetlere karşı gelen bir kadının, arandığı, kötü yola düştüğü, sürttüğü, yoldan saptığı söylenir – bu terimlerin hepsi de, kadınların yolculuğa çıkmasının kaçınılmaz biçimde cinsel anlamlar içerdiği ya da yolculuk esnasında, kadın cinselliğinin kabul gören sınırları aştığını ima eder. Eğer bir grup kadın kendilerine Pazar Sürtükleri adını vermiş olsaydı (Leslie Stephen'ın erkek arkadaşlarından oluşan bir grubun yaptığı gibi), bu lakap o zaman yürüyüşe çıktıklarını değil, pazar günleri müstehcen bazı faaliyetlerde bulunduklarını ima edecekti. Doğal olarak, kadınların yürümesi sıklıkla bir yerden bir yere ulaşım şeklinde değil de, bir performans şeklinde algılanmıştır; yani kadınların görmek değil görülmek için, kendilerine ait bir deneyim yaşamak için değil erkeklerin seyretmesi için yürüdükleri ima edilir ve bu da, hangi tür ilgiye layık görülüyorlarsa, bunu kendilerinin istediği anlamına gelir. Kadınların nasıl yürüdüğüne dair –on yedinci yüzyıldaki genç kızın, "jüponun altındaki ayakları/minik fareler gibi, gidip geliyorlardı bir içeri bir dışarı," şeklinde yürümesinden Marilyn Monroe'nun kıvırtmasına dek– erotik bir değerlendirme veya doğru yürüyüş tarzı üzerine ders niteliğinde çok şey yazılmıştır. Fakat nerede yürüdüğümüze dair fazla bir şey yazılmış değildir.

Başka kategorilerdeki insanların da hareket kabiliyetleri sı-

nırlandırılmıştır ama ırk, sınıf, din, etnik köken ve cinsel yönelime dayalı kısıtlamalar kadınlara uygulanan ve geçtiğimiz binyıl boyunca dünyanın birçok yerindeki her iki cinsiyetin kimliklerini de derinden etkileyen kısıtlamalarla karşılaştırıldığında, daha yerel ve değişken bir nitelik taşırlar. Bu gidişatın biyolojik ve psikolojik açıklamaları olsa da, toplumsal ve politik koşullar konuyla daha alakalı gibidir. Ne kadar eskiye gidilebilir ki? Orta Asur döneminde (yaklaşık M.Ö. yedinci ila on birinci yüzyıllar arasında) kadınlar iki kategoriye ayrılırdı. Yasalar, "sokağa çıkan" eşler ve dulların başları açık gezemeyeceklerini söylüyordu; fahişeler ve köle kızlarınsa, tam tersine, başlarını örtmesine izin yoktu. Kanunlara karşı gelerek başını örtenlere, elli kırbaç ya da başlarından aşağı zift dökmek gibi cezalar verilebiliyordu. Tarihçi Gerda Lerner şu yorumda bulunur: "Cinsel olarak tek bir erkeğe hizmet eden ve onun koruması altında bulunan ev kadınlarının bu şekilde örtünmesi "saygıdeğer" olduklarını gösteriyordu; bir adamın koruması ve cinsel kontrolü altında bulunmayan kadınların örtünmemesi ise, "umumi kadın" olduklarını gösteriyordu... Mecburi kılınan bu tür bir görünür ayrımcılık örüntüsü, tarih boyunca "adı çıkmış" kadınları ya açıkça görülebilen işaretlerle damgalanmış bazı bölgelere veya evlere yerleştiren, ya da onları yetkili kurumlara kayıt yaptırmaya ve vesika taşımaya zorlayan çeşitli düzenlemelerle tekrarlanır." "Saygıdeğer" kadınlar da, tabii ki, bir o kadar düzenlemelere tabi kılınmışlardır fakat bu düzenlemeler yasal olmaktan ziyade toplumsal kısıtlamalar şeklini almıştır. O dönemden bu yana dünyayı düzen altına almanın hâkim biçimi olagelmiş bu yasanın ortaya çıkışında dikkate değer çok şey vardır. Kadın cinselliğini, özelden ziyade kamusal bir mesele haline getiren bir yasadır bu. Görünür olmayı, cinsel olarak erişilebilir olmakla eşit sayar ve kadının gelip geçenlere ulaşılmazlığını sağlamak için, kadının kendi ahlakı ya da iradesi yerine somut bir engeli şart koşar. Kadınları cinsel davranışlarına göre kamu nezdinde tanınan iki ayrı kasta ayırırken, cinsellikleri mahrem kalmaya devam eden erkeklerin bu her iki kasta erişimine de izin verir.

Saygıdeğer kasta üye olmanın bedeli özel yaşamın sınırları içine hapsolmaktır; mekânsal ve cinsel özgürlük sağlayan kasta üye olmanın bedeliyse, toplumsal saygınlığın yitirilmesiyle ödenir. Her iki durumda da yasa, kadınların kamusal alanda saygıdeğer kişiler olarak yer almalarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir ve o zamandan beri de kadının cinselliği kamusal bir meseledir.

Homeros'un Odysseus'u dünyayı dolaşır ve her önüne gelenle yatar. Odysseus'un karısı Penelope ise, vazifesine uygun şekilde evde kalır ve peşinen reddetme otoritesine sahip olmadığı taliplerini geri püskürtmeye çalışır. O dönemden bu yana, yerel ya da küresel seyahat, ekseriyetle eril bir ayrıcalıktır; kadınlar da genelde ya varış noktası, ya ödül ya da aile ocağının bekçileridir. Eski Yunan'da M.Ö. beşinci yüzyıla gelindiğinde, birbirinden radikal biçimde ayrışan bu roller, içeriye ve dışarıya, özel ve kamusal alanlara ait roller şeklinde tanımlanmış bulunuyordu. Richard Sennett'e göre Atinalı kadınlar, "varsayılan fizyolojik kusurlarından ötürü eve hapsedilmişlerdi." Sennet, cenaze söylevini, Atinalı kadınlara tavsiyeler vererek sonlandıran Pericles'ten şu alıntıyı yapar: "Bir kadının en büyük başarısı, erkeklerin diline –ister övgü isterse yergi şeklinde olsun– en asgari düzeyde düşmektir." Ksenophon'sa erkeklerin eşlerine şöyle der: "Sizin işiniz evde kalmak olacaktır." Antik Yunan dönemindeki kadınlar, meşhur kamusal mekânlardan ve kentlerin kamusal yaşamından uzakta yaşarlardı. Batı dünyasının büyük bölümünde geçmişten bugüne kadınlar, yalnızca bazı ülkelerin halen geçerli kanunları gereği değil, diğer ülkelerdeki hâkim âdetler ve korku nedeniyle de görece eve mahkûm bir yaşam sürmektedirler. Kadınların bu şekilde tahakküm altında tutulmasını açıklamak için kullanılan malum teoriye göre, ataerkil kökenlerin soy ve kimlik için önemli olduğu kültürlerde soy bağını sağlama almak, kadın cinselliğini denetlemekten geçer. (Bu tür kaygıların arkaik ya da geçersiz olduğunu düşünenlerin, üçüncü bölümde değerlendirilen ve dişilerin tekeşliliği ve ataletinin, insan olmamızdan çok önceleri dahi türümüz için önem taşıdığını kuramsallaştırarak, bu toplumsal düzeni doğal bir olguymuş gibi sunmaya

uyandırmadan tek başıma dışarıda yürüyüşe çıkamazdım -dikkatleri üzerime çeker ve bir erkekle

kalkan anatomi ve evrim bilimci Owen Lovejoy'u anımsamaları yeter sanırım). Ancak ekseriyetle kaotik, tehditkâr ve aykırı görülen kadın cinselliğini -eril kültür tarafından boyunduruk altına alınması gereken bir tür vahşi doğa gibi- denetim altında tutmak ve tanımlamak ayrıcalıklarına da sahip olan, hâkim bir cinsiyetin yaratılmasında etkin rol oynayan başka etmenler de vardır.

Mimarlık tarihçisi Mark Wiggins şunları yazmıştır: "Yunan düşüncesinde kadınlar, erkekliğin gerçek işareti olarak erkeklere atfedilen kendine hâkim olma yeteneğinden yoksundurlar. Bu kendine hâkim olma yeteneği, esasında, güvenli sınırları korumaktan öte bir şey değildir. Kadınlar bu içsel sınırları... koruyamazlar çünkü akışkan cinsellikleri onları durmaksızın taşkınlığa iter ve sekteye uğratır. Dahası kadın, başkalarının -yani erkeklerin- sınırlarını da durmaksızın altüst eder... Bu şekilde düşünüldüğünde, mimarinin rolü, açıkça, cinselliği ya da daha doğru bir ifadeyle kadın cinselliğini, kızların bekâretini ve evli kadınların sadakatini denetim altında tutmaktır... Ev, çocukları da dış etkenlerden korumaya yarar ama asıl görevi, kadınları diğer erkeklerden uzaklaştırarak babanın kalıtımsal haklarını güvence altına almaktır." Demek oluyor ki, kadın cinselliği kamusal ve özel alanların düzenlenmesi suretiyle denetim altında tutulmaktadır. Kadınları "özel" ya da cinsel olarak, sadece bir erkeğin eli altında ve diğer erkeklerin ulaşamayacağı bir yerde tutmak için kadının tüm yaşamı, bir tür taştan örtü görevi gören evin özel alanına hapsedilmiş oluyordu.

Fahişeler, diğer tüm kadınlardan daha fazla denetim altında tutulmuşlardır; kaçıp kurtulmak istedikleri toplumsal kısıtlamalar kanun kılığında peşlerine düşmüş gibidir. (Tabii, fahişelerin müşterileri, neredeyse hiçbir zaman ve hiçbir şekilde, yasa yoluyla ya da toplumsal kınama yoluyla denetim altında tutulmamışlardır. Birkaç bölüm önce sözü geçen Walter Benjamin ve André Breton'u anımsayalım; onlar kamuya mal olmuş

(sonucu belirleyen kişi) buluşurken görülürsem diye. —MARY WORTLEY, MONTAGU, 1712

entelektüeller ve evlenilecek adamlar olarak konumlarını yitirme korkusu yaşamadan, fahişelerle kurdukları ilişkiler hakkında yazabilmişlerdi.) On dokuzuncu yüzyıl boyunca birçok Avrupa hükümeti fahişeliği, ifa edilebileceği koşulları sınırlandırarak düzen altına almaya çalışmıştır ve bu da çoğunlukla herhangi bir kadının yürüyebileceği koşulların sınırlandırılması şeklini almıştır. On dokuzuncu yüzyıldaki çoğu tasvirlere göre, kadınlar kent yaşamının pisliği için fazlasıyla narin ve saftılar ve belli bir amaçları olmaksızın dışarı çıkmaları, kendilerini tehlikeye atmak anlamına gelirdi. Dolayısıyla kadınlar da, dış dünyadaki varlıklarını -satın alınan değil satın alan kadınlar olduklarını ispatlamak amacıyla- alışveriş yaparak meşrulaştırdılar ve eskiden beri dükkânlar, kadınlara dolaşabilecekleri güvenli, yarı kamusal kurtarılmış bölgeler sağlamışlardır. Kadınların neden flanörler olamayacaklarını açıklamak için kullanılan savlardan biri de, meta ya da tüketici de olsalar, kentin ticari yaşamına yeterince mesafeli durmayı beceremeyecekleridir. Dükkânların kapanmasıyla birlikte, onların da etrafta dolaşma imkânı pek kalmazdı (bu da en çok, tek boş zamanı akşam olan çalışan kadınları zorluyordu). Almanya'da ahlak zabıtası, akşamları tek başına dışarıda bulunan kadınları kovuşturur du ve Berlinli bir doktor da şu yorumda bulunmuştu: "Sokaklarda gezinen genç adamların ilk aklına gelen, şöhreti lekelenmemiş bir kadının akşamları ona buna görünmeyeceğidir." Kamusal görünürlük ve bağımsızlık, aynen üç bin yıl önce olduğu gibi, cinsellik kaynaklı kötü şöhretle aynı kefeye konuyordu; kadın cinselliği, halen, hem coğrafi hem de zamansal konum aracılığıyla tanımlanmaktaydı. Dorothy Wordsworth ve onun edebiyattaki kız kardeşi Elizabeth Bennet'ın kırda yürüyüş yaptıkları için paylanmalarını anımsayalım; ya da Edith Wharton'ın *Keyif Evi*'ndeki New Yorklu kadın başkahramanın, romanın başında yanında refakatçisi olmadan bir fincan çay içmek için bir erkeğin evine giderek toplumsal konumunu nasıl tehlikeye attığını ve bir başka adamın evinden akşam vakti çıkarken görülünce de, o konumu bütünüyle mahvedişini aklımıza getirelim ("kötü şöhretli" kadınları yasalar

Ayakkabı içindeki ayakların ne kadar güzel, Ey prensin kızı! Kalçalarının eklem yerleri mücevherlere

denetim altında tutar ama "saygıdeğer" kadınlar da birbirini gözetim altında tutar).

1870'lere gelindiğinde Fransa, Belçika, Almanya ve İtalya'da müşteri bulmak isteyen fahişelerin sadece belirli zamanlarda piyasa yapmalarına izin veriliyordu. Özellikle Fransa, fahişeliğin denetlenmesine yönelik kinik bir tutum takınmıştı; fahişelik izne bağlanmıştı ve hem bu iznin verilmesi hem de izinsiz seks ticareti yapılması, polisin kadınları denetlemesine olanak sağlıyordu. Herhangi bir kadının, sırf seks endüstrisiyle bağdaştırılan saatlerde ve yerlerde görüldüğü zaman tutuklanması mümkündü; fahişe olduğu bilinen kadınlar ise, herhangi başka bir saatte ve yerde görüldükleri zaman bile tutuklanabiliyorlardı – kadınlar, gündüz ve gece türleri olarak ikiye ayrılmıştı. Bir fahişe, "sabah saat dokuzda Les Halles'de alışveriş yaptığı için" tutuklanmış ve "bir adamla –tezgâhın sahibiyle– konuşmak ve vesikasında belirtilen bölgenin dışına çıkmakla suçlanmıştı." O tarihlerde artık Police des Moeurs ya da Ahlak Polisi, işçi sınıfından kadınları herhangi bir mazeretle ya da hiç mazeretsiz tutuklayabiliyordu; bazen de kotalarını doldurmak için bulvarlarda yürüyen kadınları rastgele toplayıp götürüyorlardı. Ancak 1876 yılına gelindiğinde bu tacizler o denli artmıştı ki, zaman zaman bulvar müdavimleri olaya müdahale etmeye çalışıyor fakat bu sefer onlar da tutuklanıyordu. Çoğunlukla genç, çoğunlukla yoksul ve bekâr kadınlar ve kız çocukları tutuklandıklarında, nadiren suçsuz bulunurlardı; birçoğu Saint Lazare hapishanesinin yüksek duvarları ardında hapsedilir ve burada soğuktan titredikleri, kötü beslendikleri, çok çalıştırıldıkları ve konuşmalarının yasak olduğu son derece güç koşullarda yaşarlardı. Fahişe olarak vesika altına alınmayı kabul ederlerse salıverilirlerdi. Genelevlerden kaçmış çalışma izni olan kadınlara tanınan seçeneklerse, ya geneleve dönmek ya da Saint Lazare'a gönderilmekti – yani kadınlar fahişeliği bırakmaya değil fahişe olmaya zorlanıyorlardı. Birçoğu tutuklanmaktansa intihar ediyordu. Ünlü fahişe hakları savunucusu Josephine Butler 1870'lerde Saint Lazare'ı ziyaret etmişti: "Birçoğunun hapse düşmesine yol açan suçun ne olduğunu

benziyor –SÜLEYMAN'IN ŞARKISI 7:1 *"Topuksuz ayakkabı giymişsin. Lezbiyen misin?"*

sorduğumda, yasaklanmış yerlerde veya yasaklanmış saatlerde sokakta yürümek cevabını aldım!"

İyi eğitimli, üst sınıftan bir kadın olan ve ilericiler arasında yetişen Butler, Britanya'nın 1860'larda kabul edilen Bulaşıcı Hastalıklar Yasası'nın en etkili muhaliflerinden biriydi. Dindar bir Hıristiyan olan Butler, hem devleti fahişeliği düzenleme işine bulaştırdığı, hem de böylelikle dolaylı olarak fahişeliğe göz yumduğu ve çifte standart uygulanmasına neden olduğu için bu yasaya karşıydı. Fahişe olduklarına dair en ufak bir kuşku duyulan kadınlar, hapis ya da "cerrahi tecavüz" ismi takılan muayeneler yoluyla cezalandırılabiliyordu. Üstelik cinsel yolla bulaşan bir hastalık taşıdığı tespit edilen kadınlar hapsedilerek tedavi altına alınırken, erkekler hastalığı diledikleri gibi yaymakta serbesttiler (geçtiğimiz yıllarda fahişeler ve AIDS'le ilgili, benzer önlemler alınması düşünülmüş ve bazen de bu önlemler alınmıştır). Bu yasa, halk geneline kıyasla, mensupları arasında cinsel hastalıkların çok daha sık görüldüğü ordunun sağlığını korumak amacıyla yürürlüğe konulmuştu; temelinde, erkeklerin sağlığı, özgürlüğü ve yurttaşlık haklarının devlet nezdinde kadınlarınkinden çok daha değerli olduğu şeklinde kinik bir kabul olduğu varsayılabilir. Caroline Wyburgh'un maruz kaldığından çok daha vahim tacizler yapılmış ve en az bir kadın (üç çocuklu dul bir anne) intihara sürüklenmişti. Yürüyüşe çıkmak, cinsel ilişkiye girmenin kanıtı sayılmaya başlanmış ve kadınlar için cinsel ilişkiye girmek de suç teşkil eder hale gelmişti. ABD yasaları, hiçbir zaman bu denli vahim olmasa da, kimi zaman benzer durumlar yaşanıyordu. 1895'te genç bir New Yorklu emekçi kadın olan Lizzie Schauer, karanlık bastıktan sonra tek başına dışarıda olduğu ve iki adama yol sormak için durduğu gerekçesiyle fahişelikle suçlanarak tutuklanmıştı. Gerçekte Aşağı Doğu Yakası'ndaki teyzesinin evine gidiyordu ancak davranışı ve bunun gerçekleştiği saat, fuhuş yaptığının kanıtı şeklinde yorumlanmıştı. Ancak tıbbi muayene sonrasında "iyi kız" olduğu kanıtlanmış ve salıverilmişti. Eğer bakire olmasaydı, büyük olasılıkla çifte kabahatten, cinsel faaliyette bulunma ve akşam yalnız

başına yürüme kabahatlerinden suçlu bulunacaktı.

Fahişeliğin devlet tarafından denetlenmesi ve kovuşturulmasının arkasındaki eski gerekçelerden biri, saygıdeğer kadınların iffetini korumak olmuşsa da, fazlasıyla saygıdeğer bir kadın olan Butler, kadınları devletten korumak gibi çetin bir görevi üstlenmiş, bundan ötürü iftiralara uğramış ve peşine –çoğunlukla genelev patronlarının tuttuğu– çeteler düşmüştü. Bir keresinde, çetenin eline düştüğünde, fena halde dövüldükten sonra üstüne başına pislik ve dışkı sürülmüş, saçları yolunup giysileri yırtılmıştı; bir başka seferdeyse, çeteden kaçarken karşılaştığı bir fahişe, arka sokakların ve boş depoların labirentinde ona yol göstererek kaçıp kurtulmasını sağlamıştı. Tabii ki, Butler da, politik söylemin kamusal alanına adım attığı ve erkeklerin cinsel münasebetlerini sorguladığı için kuralları çiğnemiş oluyordu ve Parlamento'daki milletvekillerinden biri tarafından "fahişeden bile beter" olmakla suçlanmıştı. Butler 1906 yılında ölüm döşeğinde yatarken, çok daha fazla sayıda kadın kamusal alana adım atmakta ve benzer muameleler görmekteydi. ABD ve Britanya'daki kadın hakları hareketi, kadınlar için oy verme hakkını elde etmek amacıyla yıllar boyunca sessiz ve sonuçsuz bir mücadele verdikten sonra, yirminci yüzyılın ilk on yılında militanlaşarak toplu yürüyüşler, gösteriler ve mitinglerle olağanüstü bir kampanya yürütmüştü – sistemden dışlananlar o dönemde, günümüzde artık siyaset yapmanın sıradan addedilen bu yollarına başvuruyorlardı. Bu gösterilere Britanya'da polis, ABD'de ise askerler ve diğer erkeklerin bir araya gelmesiyle oluşan bir güruh olağanüstü bir şiddetle cevap verdi. Sendika aktivistleri, dinde yenilik taraftarları ve benzerleri de daha önce şiddete maruz kalmıştı ancak süfrajetlerin başına gelen bazı şeyler emsalsizdi. Britanya'da, kadınların kamusal alanlarda toplaşmalarını yasaklamak için arkaik bazı yasalar tekrar uygulanmaya başlanmış ve böylelikle, tüm yurttaşlara hükümete çağrıda bulunma hakkı veren güncel yasalar ihlal edilmişti. Hem ABD hem de Britanya'da, kamusal alanda bulunma ve halka hitap etme haklarını kullandıkları için tutuklanan bu kadınlar açlık grevine başlamış ve

dengeye sahiptir, dik durur ancak kazık yutmuş gibi değildir. Orta uzunlukta adımlar atar ve

siyasi tutuklular olarak tanınmayı talep etmişlerdi. Her iki hükümet de bu taleplere, kadınlara zorla yemek yedirerek cevap vermişlerdi ve -kadınları bağlamayı, burun deliklerinden aşağı midelerine dek zorla tüp sokmayı ve buradan yemek pompalamayı içeren- bu işkence dolu işlem, kurumsal tecavüzün yeni bir biçimine dönüşmüştü. Bir kez daha, yürüyerek kamusal yaşama katılmaya kalkan kadınlar kilit altına alınmış ve bedensel mahremiyetlerinin devlet tarafından ihlaline maruz kalmışlardı.

Fakat sonunda kadınlar oy verme hakkını elde ettiler ve son dönemde, kamusal alan ve mahrem uzuvlar arasındaki bu tuhaf düet, kadınlarla devlet arasında değil, kadınlarla erkekler arasında yaşanır oldu. Feminizm, iç mekânlarla ilgili reformları (evde, iş yerinde, okulda ve siyaset sistemi içinde) büyük ölçüde dile getirdi ve gerçekleştirdi. Yine de, ister kentsel ister kırsal olsun, kamusal alana toplumsal, siyasi, pratik ve kültürel amaçlarla erişebilmek gündelik yaşamın önemli bir parçası olmasına rağmen, şiddete ve tacize uğrama korkusu nedeniyle kadınların bu alana erişimi sınırlı kaldı. Kadınların uğradıkları rutin tacizler, konu üzerinde çalışan bir akademisyenin deyişiyle, "kadınların kendilerini rahat hissetmesini engeller ve erkeklerin eli altındaki, onların kolaylıkla ulaşabileceği cinsel varlıklar olma rolümüzü hep akılda tutmamızı," teminat altına alır. "Kendimizi eşit görmememizi; güven içinde kendi projelerimizin peşine düşüp kamusal yaşama katılamayacağımızı ve istediğimiz zaman istediğimiz yere gitme hakkına sahip olmadığımızı hatırlatmaya yarar." Erkekler de, kadınlar gibi ekonomik nedenlerle saldırıya uğrayabilir ve her iki cinsiyet de, haberlerde yer alan suç hikâyeleriyle kentlerden, yabancılardan, gençlerden, yoksullardan ve denetlenmeyen yerlerden korkmayı öğrenirler. Fakat cinselleşmiş saldırıların ana hedefi kadınlardır ve kadınlar hem banliyölerde hem kırsal alanda, hem de kentsel mekânlarda, her yaştan ve gelir grubundan erkek tarafından cinsel saldırıya maruz kalırlar. Üstelik kamusal alanda yer alan kadınların gündelik yaşamlarının bir parçası olan daha aşağılayıcı ve saldırgan teklifler, yorumlar, kötü niyetli bakışlar ve gözdağlarında da, bu tür bir

hareket ve dans kabiliyeti yüksek tüm insanlar gibi, dizlerden değil, kalçadan destek alarak yürür. Ne

şiddet örtük olarak daima ima edilir. Tecavüze uğrama korkusu birçok kadına yerini bildirir – sindirilmiş ve cinselliklerini korumak için bir kez daha kendi iradeleri yerine, maddi engeller ve hamilere bağımlı bir halde iç mekânlara kısılıp kalırlar. Bir araştırmaya göre Amerikalı kadınların üçte ikisi geceleri kendi mahallelerinde yalnız başlarına yürümeye korkuyor. Bir başka ankete göreyse, Britanya'da yaşayan kadınların yarısı, karanlık bastıktan sonra yalnız başına dışarı çıkmaya korkuyor ve yüzde 40'ı da tecavüze uğramaktan "çok korkuyor".

Bu özgürlük eksikliğini bütün şiddetiyle ilk hissettiğimde, Caroline Wyburgh ve Sylvia Plath gibi ben de on dokuz yaşındaydım. Çocukların yakın gözetim altında tutuldukları günlerin öncesinde, banliyölerin taşra sınırında yaşamaktaydım ve canım istediği zaman kente ya da tepelere giderdim. On yedi yaşımdayken evden kaçıp Paris'e gitmiştim ama oradaki sokaklarda laf atan ya da arada sırada elle taciz eden adamlar, korkutucu olmaktan çok can sıkıcıydılar. On dokuz yaşımda, daha önce yaşadığım eşcinsel mahallesine kıyasla sokak yaşamının daha az canlı olduğu, yoksul bir San Francisco semtine taşındım ve gündüzün biteviye tehditlerinin, geceleyin, gerçekleştirilmesinin daha muhtemel olduğunu keşfettim. Tabii ki, bu tehditlere sadece yoksul mahallelerde ya da geceleri maruz kalmıyordum. Örneğin, bir öğleden sonra Balıkçılar Rıhtımı'nda en edepsiz cinsel teklifleri art arda sıralayan, iyi giyimli bir adam peşime düşmüştü; arkamı dönüp defolup gitmesini söylediğimde, ağzımı bozmama gerçekten şaşırmış ve onunla bu şekilde konuşmaya hakkım olmadığını söyleyerek beni ölümle tehdit etmişti. Aşağı yukarı aynı, yüzlerce olay içerisinden bunu hatırlamamın nedeni, adamın ölüm tehdidinin ciddiliğiydi. Hayatımın en sarsıcı keşfi, dışarı adım attığım andan itibaren, yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı hakkına artık gerçekten sahip olmadığımı; dünyanın benden nefret edermiş gibi görünen ve sadece cinsiyetim nedeniyle bana zarar vermek isteyen yabancılarla dolu olduğunu; cinselliğin şiddete dönüşmesinin kolaylığını ve neredeyse benden başka kimsenin bu meseleyi mahrem değil, kamusal bir

olursa olsun, kollarını sağa sola sallamaz ya da elini beline koymaz! Ne de, yürürken el kol hareketleri

sorun şeklinde görmediğini anlamamdı. Bana akıl verenler, geceleri dışarı çıkmamamı, bol giysiler giymemi, saçımı örtmemi ya da kesmemi, bir erkek gibi görünmeye çalışmamı, daha pahalı bir yere taşınmamı, taksiye binmemi, araba satın almamı, başkalarıyla birlikte hareket etmemi, bana eşlik edecek bir erkek bulmamı söylüyorlardı – bunların hepsi de, Yunan duvarları ve Asur başörtülerinin modern versiyonlarıydı ve hepsi de özgürlüğümü güvence altına almak için hem kendi davranışlarımı hem de erkeklerinkini kontrol etmenin toplumun değil de benim sorumluluğum olduğunu öne sürüyordu. Fark ettim ki, birçok kadın, hadlerini bilmek üzere o denli başarıyla sosyalleşmişlerdi ki, gerçek nedenini bilmeden daha muhafazakâr, toplu hareket edilen yaşam biçimlerini benimsemişlerdi. Onların içindeki yalnız yürüme arzusu başarıyla söndürülmüştü ama benim içimdeki arzu sönmemişti.

Bitmek bilmeyen tehditler ve gerçek dehşet anları yaşadığım birkaç olay beni başkalaştırmıştı. Yine de, yaşadığım yerden taşınmadım, sokakların tehlikesi içinde yolumu bulma becerimi artırdım ve yaşlandıkça daha az hedef seçilir oldum. Bugünlerde, sokakta gelip geçenlerle yaşadığım tüm etkileşimlerin hemen hepsi oldukça medeni ve hatta bazıları da gayet keyifli. Bence bu tür tacizin çoğunlukla genç kadınlara yönelmesi, onların daha güzel olmalarından değil, hakları ve sınırlarından daha az emin olmalarından kaynaklanıyor (hoş, naiflik ve utangaçlık şeklinde dışavurulan bu tür emin olmama hali de, sıklıkla güzellik kabul edilen şeyin bir parçasıdır). Gençlikte yıllar boyu maruz kalınan tacizler, gündelik dersler bittikten çok sonraları dahi, yaşamımızın sınırları hakkında bir eğitim işlevi görür. Sosyolog June Larkin, ergen yaşta bir grup Kanadalı gençten, kamusal alanlarda yaşadıkları tacizin güncesini tutmalarını istemiş ve gençlerin daha az dramatik olayları güncelerine dahil etmediklerini fark etmişti. İçlerinden birinin söylediği gibi bunun nedeni şuydu: "Eğer sokakta başıma gelen ufak tefek her olayı yazmaya kalkarsam, çok zamanımı alır." Çok sayıda avcıyla karşılaştığım için, çoğu kadın gibi ben de bir av gibi düşünmeyi öğrendim. Ancak

yapar. –EMILY POST, *GÖRGÜ KURALLARI* *Bu sonbahar modasına hâkim olacak sivri*

bugün korku, yirmili yaşlarıma oranla, gündelik farkındalığımın çok daha küçük bir bölümünü oluşturuyor.

Çeşitli kadın hakları hareketleri, sıklıkla, ırklar arası adalet mücadelelerinden doğmuştur. İlk büyük kadın hakları kongresini, New York'taki Seneca Falls'ta, köleliğe karşı savaşırken bile karşılaştıkları ayrımcılığa duydukları öfke nedeniyle, kölelik karşıtları Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott düzenlemişti – Londra'daki Dünya Kölelik Karşıtları Kongresi'ne katılmışlar ancak erkeklerin hâkimiyetindeki kuruluşun, kongrede hiçbir kadın delegeye yer vermeyeceğini öğrenmişlerdi. Bir tarihçi, "Stanton ve Mott," der, "kendi kuşatılmış konumlarıyla kölelerinki arasında benzerlikler görmeye başlamışlardı." Josephine Butler ve İngiliz süfrajet lideri Emmeline Pankhurst de kölelik karşıtı ailelerden geliyorlardı ve son yılların en özgün ve önemli feministlerinden bazıları hem ırk hem de kadın meselesine kendini adamış olan –bell hooks, Michelle Wallace, June Jordan gibi– siyahi kadınlardır.

Harlem doğumlu James Baldwin'i New Yorklu eşcinsel şairler hakkında yazdığım bölümün dışında bıraktım çünkü onun Manhattan'ı, Whitman ve Ginsberg'inki gibi içinde kendini unutabileceği, hoşça özgürleştiren bir yer değildi. Tam tersine, ister kentin yukarı mahallelerinden dışarı çıkmamasını tembihleyen Halk Kütüphanesi yakınlarındaki polis; ister, şair daha çocukken, kentin üst tarafındaki Beşinci Cadde'de onu çalıştırmaya, yani oradaki tehlikelerden birine dönüştürmeye çalışan pezevenkler ve isterse, tıpkı küçük kasaba insanları gibi kendi mahallesinde onu gözetim altında tutanlar aracılığıyla olsun, kendisini unutmasına asla izin vermemekle tehdit eden bir kentti onunkisi. Kentte bir eşcinsel olarak değil de, siyahi bir adam olarak yürümesi üzerine yazmıştı ama aslında her ikisiydi de; Paris'e taşınana dek, ait olduğu ırk yüzünden etrafta özgürce dolaşması kısıtlanmıştı. Yüz yıl önce emekçi kadınlara nasıl bakılıyorsa, bugün de siyahlara öyle bakılmakta: Alanlarda bulunduklarında

burunlu ayakkabıları göstererek, "Bunlara limuzin ayakkabısı adını verdim," diyor kadın. "Bir kadın

suçlu muamelesi görüyorlar; o denli ki, yasalar hareket özgürlüklerine sıklıkla müdahale ediyor. 1983'te Afrika kökenli bir Amerikalı olan Edward Lawson, "Sokakta bekleşen ya da gezinenlerin, huzuru temin etmekle görevli bir memurun istemesi halinde, inandırıcı ve güvenilir bir kimlik göstermelerini ve orada bulunmalarının makul nedenini açıklamalarını talep eden," bir California kanununa karşı Yüksek Mahkeme'de açtığı davayı kazandı. *New York Times* haberine göre, "yürümeyi seven ve yerleşim alanlarında gece geç saatlerde sık sık durdurulan," Lawson, yürümeyi bir suç olarak gören bu kanuna uymayarak kimliğini göstermeyi reddettiği için on beş kez tutuklanmıştı. Bakımlı rasta saçları olan, atletik yapılı bu adam benim de o zamanlar dans ettiğim aynı gece kulübünde dans ederdi.

Fakat kamusal alandaki ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığına kıyasla teşhis edilmesi ve bir sorun olarak görülmesi daha kolay bir meseledir. 1980'lerin sonunda iki siyahi genç adam, "yanlış zamanda yanlış yerde," oldukları için öldüler. Michael Griffith, bir grup saldırgan beyaz adam tarafından Howard Beach'te kovalanmış, başına geleceklerden koşarak kaçarken trafiğin yoğun olduğu bir yola çıkmış ve ona çarpan bir araba ile öldürülmüştü. Yusef Hawkins ise, bir başka beyaz nüfus yoğunluklu Queens mahallesi olan Bensonhurst'te, siyahi bir erkek olduğu için darp edilerek öldürülmüştü. Bu iki vaka, muazzam bir tepkiye yol açmıştı; insanlar, haklı olarak, sırf sokakta yürüdükleri için saldırıya uğrayan bu iki adamın yurttaşlık haklarının ellerinden alındığını anlamışlardı. Queens'te Griffith ve Hawkins'in öldürülmelerinin üzerinden çok geçmeden, Manhattan'ın yukarı mahallelerinden ergenlik çağındaki kalabalık bir grup genç erkek, gece vakti Central Park'a gittiklerinde karşılarına koşu yapan beyaz bir kadın çıkmıştı. Toplu halde tecavüz ettikleri, bıçakladıkları, taşlar ve borularla dövdükleri, kafatasını kırdıkları kadın vücudundaki kanın çoğunu kaybetmişti. Öleceği düşünülmüş ancak beyninde hasar ve bedensel engellerle hayatta kalmıştı.

"Central Park Koşucusu Vakası", rahatsız edecek derecede farklı kavramlar çerçevesinde tartışılmıştı. Öldürülen iki adamın

bana, 'Erkek arkadaşım yüksek topuklu ayakkabı giymemi istiyor ama onlar da ayaklarımı acıtıyor,'

bir kentte özgürce dolaşma haklarının ellerinden alınmasına karşı, kamuoyunda hatırı sayılır ölçüde bir öfke yükselmiş ve herkes bu iki suçun da ırk cinayetleri olduğunu kabul etmişti. Fakat Central Park'taki vakanın ayrıntılı incelemesini yapan Helen Benedict şu yorumda bulunur: "Bu vaka süresince, hatta davanın başladığı güne dek, hem beyaz hem de siyahi basın organları, gençlerin bu iğrenç suçu niçin işlediklerini analiz eden makaleler yayınlamaya devam ettiler... Cevapları ırk, uyuşturucu, sınıf ve gettolardaki 'şiddet kültürü'nde arıyorlardı." Yazarın vardığı sonuca göre, önerilen nedenler, "yeterli bir açıklama getirmekten içler acısı şekilde uzaktı... çünkü basın tecavüzün en bariz nedenini asla göz önüne almıyordu: toplumun kadınlara karşı tutumunu." Vakayı bir toplumsal cinsiyet değil de ırk meselesi şeklinde (saldırganlar Latin ve siyahiydi) açıklamak, tüm kadınlara yönelik şiddettin hiçbir şekilde sorun haline getirilmemesine yol açtı. Üstelik neredeyse hiç kimse, Central Park vakasının bir yurttaşlık hakları meselesi –kadınların kentte özgürce dolaşma hakkının ihlal edilmesi örüntüsünün bir parçası– olduğunu öne sürmedi (beyaz olmayan kadınlar nadiren adliye haberlerinde yer bulur; belli ki, erkeklerin sahip olduğu yurttaşlık konumuna ve beyaz kadınların kurban olarak iç gıcıklayıcı cazibesine sahip değildirler). Bensonhurst ve Central Park vakalarından on yıl sonra, Texas'ta siyahi bir adamın tüyler ürperten biçimde linç edilmesi, bir nefret suçu ve beyaz olmayan kişilerin yurttaşlık haklarının ihlali olması sebebiyle büyük bir öfkeyle karşılandı; tıpkı Wyoming'deki genç bir geyin gaddarca öldürülmesi gibi – ne de olsa geyler ve lezbiyenler de sık sık "hadlerini bildiren" ya da uyumsuzluklarını cezalandıran şiddetin hedefi olurlar. Fakat toplumsal cinsiyet nedeniyle işlenen benzeri cinayetler, her ne kadar gazetelerin sayfalarını doldursalar ve her yıl binlerce kadının yaşamına mal olsalar da, toplumsal reform ya da ulusal vicdan muhasebesi yapılmasını gerektirmeyen münferit vakalardan öte bir şekilde tartışılmazlar.

Irk ve toplumsal cinsiyetin coğrafyası birbirinden farklıdır çünkü bir ırk grubu bütün bir bölgeyi tekeli altına alabilir ama

diye yazmıştı. Ben de, 'Sana kapıdan kapıya ulaşım hizmeti sağlarsa topuklu ayakkabı giyeceğini

toplumsal cinsiyet daha yerel biçimlerde ayrıştırır. Beyaz olmayan birçok insan, Amerika'nın beyaz nüfus yoğunluklu kırsal kesimlerinde –beyaz bir kadının kendini güvende hissettiği yerlerde bile– en hafif deyişle hoş karşılanmadıklarını hissederler (beyazların üstünlüğünü savunanlar, görünüşe bakılırsa, ülkenin en güzel doğal alanlarında yetişmekte ya da oralara göç etmektedir). Evelyn C. White, Oregon'ın kırsal kesimlerini keşfetmek için ilk yola çıkışında güney eyaletlerindeki linçleri anımsamış ve "Yolum McKenzie Nehri yakınlarındaki oduncularla kesiştiğinde ya da dışarı gezmeye çıktığımda, yüreğime inecek denli güçlü bir korku tüm benliğimi sarar, dilim tutulur, elim kolumsa tutmazdı," diye yazmıştı. Britanya'da fotoğrafçı Ingrid Pollard, Wordsworth'ün hissettiklerini yaşamak için gittiği fakat sadece tedirginlik hissettiği Göller Bölgesi'nde bir dizi alaycı oto-portre çekmişti. Doğa romantizminin, onun ten rengindeki insanların emrine amade olamadığını söyler gibidir. Fakat birçok beyaz kadın da, tek başlarına kaldıkları çoğu durumda tedirginlik hissederler ve bazılarının böyle hissetmesine neden olan kişisel deneyimleri de vardır. Ünlü tırmanışçı ve dağcı Gwen Moffat gençliğinde, tek başına tırmanış yapmak üzere İskoçya'nın batı sahilindeki güzelim Skye Adası'na gitmişti. Sarhoş bir komşusunun gece yarısı odasına zorla girmesi üzerine, ona katılması için bir erkek arkadaşını telgrafla yanına çağırmıştı. Moffat bu olayı şöyle anımsar: "Yaşça daha büyük ve olgun olsaydım, yalnızken de yaşamla başa çıkabilirdim fakat seçtiğim hayat beni her tür yaklaşıma ve spekülasyona maruz bırakıyordu. Sıradan, geleneksel adamlar, yaşam tarzımı açık bir davet sanıyorlardı ve ben de onları reddettiğim zaman hissettiklerini bildiğim içerlemeleriyle yüzleşecek durumda değildim."

Kadınlar hac yolculuklarına, yürüyüş kulüplerine, toplu yürüyüşlere, geçit törenlerine ve devrimlere büyük bir hevesle katılmışlardır. Bunun nedeni kısmen, baştan sınırları çizilmiş belli bir faaliyet içerisinde yer aldıklarında, cinsel ilişkiye davet çıkarttıklarının düşünülme olasılığının daha düşük olması, kısmen de, kadınların toplum içindeki güvenliğinin bir numaralı

söyle ona,' diye cevapladım." –HARPER'S BAZAAR DERGİSİ, 1997 *[Ezandan] sonra*

garantisinin refakatçiler olmasıdır. Devrimler sırasında, toplumsal meselelerin önemi kişisel konuları geçici bir süreliğine kenara ittiği için, devrimler kadınlara büyük bir özgürlük hissi yaşatmışlardır (üstelik Emma Goldman gibi bazı devrimciler için, özgürlük arayışlarının cephelerinden biri de cinsellikti). Fakat tek başına yürümenin, muazzam manevi, kültürel ve politik yankıları da vardır. Tek başına yürüme meditasyon, ibadet ve dinî keşiflerin önemli bir parçasıdır. Aristoteles'in peripatetiklerinden, New York ve Paris'in özgürce dolaşan şairlerine uzanan bir yelpazede, hem derin düşüncelere dalma hem de yazma için kullanılan yöntemlerden biri olagelmiştir. Yazarların sanatçıların, siyaset kuramcılarının ve başkalarının eserlerine ilham kaynağı olan karşılaşmaları ve deneyimleri ve aynı zamanda bu eserleri tahayyül edebilecekleri mekânları sunmuştur. Ayrıca, eğer dünyayı istedikleri gibi gezme imkânları olmasaydı, birçok erkeğin dehasının hali nice olurdu bilemeyiz. Gözünüzün önüne, eve tıkılıp kalmış bir Aristoteles'i ya da kabarık etek giymiş bir Muir'i getirin. Kadınların gündüzleri yürüyebildikleri dönemlerde dahi, geceler, –kent gecesinin melankolik, şiirsel, baş döndürücü karnavalı– kadınlar için çoğunlukla bir yasak bölgeydi; tabii, "gecelerin kadını" olmadıkları sürece. Eğer yürümenin başat bir kültürel edim ve dünyada var olmanın hayati bir biçimi olduğunu kabul ediyorsak, ayaklarının onları götürdüğü yere kadar yürüyemeyenleri, sadece spor ya da hoşça vakit geçirme imkânından değil, aynı zamanda insanlıklarının önemli bir bölümünden de mahrum etmiş oluruz.

Jane Austen'dan Sylvia Plath'a dek birçok kadın yaratıları için daha başka, daha kısıtlı konular buldular. Bazıları dünyaya açılmayı başardı (ilk akla gelenler arasında –orta yaşa geldikten sonra– Barış Hacısı, –erkek giysileri giydikten sonra– George Sand, Emma Goldman, Josephine Butler ve Gwen Moffat var) fakat çok daha fazlası bütünüyle susturulmuş olmalı. Virgina Woolf'un ünlü *Kendine Ait Bir Oda*'sı, genelde kadınların ofis olarak da kullanabilecekleri bir mekânları olması için bir talep gibi düşünülür fakat aslında kitap ekonomi, eğitim ve kamusal

şehrin kapıları kapatıldı... şehir kadınlara kalmıştı ve onlar da dışarıda özgürce yürüyebiliyorlardı.

alanların kullanım hakkının da eser yaratabilmek için eşit derecede önemli olduğu hakkındadır. Woolf, savını ispatlamak için Shakespeare'e, en az şair kadar yetenekli ama yaşamı boşa harcanan bir kız kardeş icat eder. Sonra da bu Judith Shakespeare'le ilgili şunu sorar: "Peki o akşam yemeklerini bir tavernada yiyebilir ya da gece yarıları sokaklarda özgürce dolaşabilir miydi?"

Sarah Schulman da, Woolf'un makalesine benzer şekilde, kadınların özgürlüğünün kısıtlanması üzerine bir roman yazmıştır. Jack Kerouac'ın *Yolda* romanında yer alan bir ifadeden esinlenilerek *Girls, Visions and Everything* [Genç Kızlar, Öngörüler ve Diğer Her Şey] başlığı verilen kitap, diğer şeyler yanında, Kerouac'ın amentüsünün genç lezbiyen yazar Lila Futuransky'nin ne denli işine yaradığıyla ilgilidir. "İşin püf noktası," diye düşünür Futuransky, "yolda düzdüğü kadınlarla değil, Jack Kerouac'la özdeşleşebilmekteydi," çünkü Odysseus gibi Kerouac da, yerinde sabit duran kadınlarla dolu bir dünyada yolculuk etmekteydi. Kerouac'ın 1950'lerde Amerika'yı gezmesine benzer şekilde, Futuransky de 1980'lerin ortasında Manhattan'ın Aşağı Doğu Yakası'nın güzelliklerini keşfe çıkar ve "saatler boyu ayaklarının onu götürdüğü yere gitmek dışında gidecek bir yeri olmadan sokaklarda yürümek", "en hoşuna giden şeyler arasında" yer alır. Fakat roman ilerledikçe, ana karakterin dünyası, daha genişleyeceği yerde daha da mahremleşir: Futuransky âşık olur ve gitgide, kamusal alanda özgür bir yaşam sürme olanağından uzaklaşır.

Romanın sonuna doğru, Futuransky sevgilisiyle birlikte Washington Square Park'ında bir akşam gezintisine çıkar ve geri döndüklerinde, birlikte dondurma yemek için evlerinin bulunduğu binanın önünde otururlar. O sırada, bir grup erkeğin içinden birinin, "Al sana eşcinsel özgürlüğü. Canları istediği zaman istedikleri şeyi yapabileceklerini sanıyorlar," dediğini duyarlar. Onların tek yaptığı, tüm âşıkların ezelden beri yaptığı gibi, birlikte yürüyüşe çıkmaktır. Doksan yıl önce tek başına yürüdüğü için Aşağı Doğu Yakası'nda tutuklanan Lizzie Schauer gibi, onların da kamusal alanda yer alma girişimleri, özel hayatlarının ve

Kadınlar gruplar halinde dolaşıp sohbet ederlerken arkadaşları da ellerinde fenerlerle onlara eşlik

bedenlerinin ihlaliyle sonuçlanma riski taşır.

"Lila yukarı çıkmak istemedi çünkü nerede yaşadığını öğrenmelerini istemiyordu. Yürüyerek yavaşça uzaklaşmaya başladılar ama adamlar peşlerine düşmüştü.

'Hadisene seni sürtük. Amcığın da güzeldir kesin, siz şimdi birbirinizin amcıklarını da emiyorsunuzdur, di mi? Ben size öyle bir yarak göstereceğim ki asla unutamayacaksınız...'

Lila için bu olup bitenler, gündelik yaşamın tamamen sıradan ama lüzumsuz bir parçasıydı. Bu yüzden de uysal olmayı, sesini çıkarmamayı ve sıvışmayı, sopa yemekten kaçınmayı öğrenmişti... Lila, sokakta yürümeye alışkın, yürümeyi doğal ve bereketli bir şey olarak gören insanlar gibi yürüyordu sokaklarda. Güvende olduğu ve bu yanılsamanın onu koruyacağı yanılsamasıyla yürüyordu. Fakat tam da o gece sigara almak için dışarı çıktığında, yürürken huzursuzdu, kafasında bir dolu düşünce dolanıyordu; ta ki, düşünceleri kendiliğinden şu basit gerçeğe varana dek: Güvende değildi. Biri her an bedenine zarar verebilirdi ve kısa bir anlığına da olsa, bunun gerçekleşeceğini hissetti. '74 model bir Chevrolet'nin bagaj kapağına oturdu ve bu dünyanın ona ait olmadığını kabul etti. Kendi sokağında bile bu böyleydi."

ediyordu. –ELIZABETH WILSON, *THE SPHINX IN THE CITY* [ŞEHİRDEKİ SFENKS]

IV. Kısım



YOLUN SONUNDAN SONRA

On Beşinci Bölüm

AEROBİK SİSYPHOS VE BANLİYÖLEŞEN RUHLAR

İnsanın gidecek yeri olmadığında, yürüme özgürlüğünün de fazla bir anlamı yoktur. Yürümenin, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru başlamış ve –ne yazık ki– birkaç onyıl önce sona ermiş, bir tür altın çağından söz edebiliriz; kusurları olan, kimileri için diğerlerinden daha altın bir çağdı bu ama yine de, ürettiği yürüme mekânları ve hoşça zaman geçirmek için yürümeye verdiği değerden ötürü çarpıcı bir dönemdi. Bu çağ doruk noktasına, yirminci yüzyıl biterken Kuzey Amerikalılar ve Avrupalılar, içkili ya da yemekli olduğu kadar yürümeli randevular ayarlamaya başladığında; yürüme sıklıkla bir tür dinî tören ve olağan dinlence faaliyetine dönüştüğünde ve yürüme kulüpleri çoğaldığında ulaşmıştı. O dönemde, kaldırımlar ve kanalizasyon sistemi gibi on dokuzuncu yüzyıl kentsel icatları, halen yirminci yüzyıla özgü hızlanma trendinin tehdidi altına girmemiş kentleri daha yaşanır yerler haline getiriyordu ve ulusal parklarla dağcılık gibi kırsal alan gelişmeleri de yeni yeşermeye başlamıştı. Şimdiye kadar bu kitap, kırsal ve kentsel alanlardaki yayan hayatı gözden geçirdi. Yürümenin tarihi, içine fazladan birkaç kasaba ve dağ eklenmiş de olsa, esasen kentlerin ve kırsal alanların tarihidir. Belki de 1970, yani ABD İstatistik Enstitüsü'nün Amerikalıların çoğunluğunun banliyölerde yaşadığını (herhangi bir ulusun tarihinde ilk defa olan bir şeydi bu) ortaya koyduğu yıl, bu altın çağın mezar taşı için doğru bir tarih olabilir. Banliyöler, daha kadim mekânların doğal güzelliklerinden ve mimari zevklerinden mahrumdurlar ve banliyöleşme, gündelik yaşamın ölçeğini

Ulaşım amacıyla yürümek, modern Avrupa kökenli Amerikan orta sınıflarının yaşamında

ve dokusunu, yürüyerek bir yerden bir yere gitmeye çoğunlukla ters düşen radikal biçimlerde değiştirmiştir. Bu dönüşüm gerçek yer ve mekânda olduğu kadar zihinlerde de gerçekleşti. Sıradan Amerikalılar, artık zamanı, mekânı ve kendi bedenlerini, eskisine göre oldukça farklı biçimlerde algılıyor, değerlendiriyor ve kullanıyorlar. İnsanlar halen arabalar ve binalar arasındaki ve binaların kendi arasındaki kısa mesafeleri yürüse de, kültürel bir etkinlik, zevk, seyahat ve bir yerden bir yere gitmek amacıyla yapılan yürüme kaybolmakta ve onunla birlikte, beden, dünya ve tahayyül arasındaki kadim ve derin ilişki de yitip gitmekte. Belki de yürümeyi düşünürken kullanabileceğimiz en iyi terim, "belirteç tür"dür. Belirteç tür, bir ekosistemin sağlığının işaretçisidir ve onun tehlike altına girmesi ya da azalması, sistemin genelindeki bir sorunun erken uyarı işareti olabilir. Yürüme çok çeşitli özgürlükler ve zevklerin belirteç türüdür – boş zamanın, özgür ve davetkâr mekânların ve engellenmemiş bedenlerin.

I. BANLİYÖLER

Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States'te [Yabani Otların Hudut Bölgesi: ABD'nin Banliyöleşmesi] Kenneth Jackson, orta sınıf banliyölerin gelişiminden önce var olan "yürüyen kent" olarak adlandırdığı şeyi açıklar: Bu tür kent yoğun nüfusluydu; çoğunlukla duvarlar ya da birdenbire son bulan çeperler aracılığıyla "kırsal alandan açık seçik sınırlarla ayrılırdı"; kentin ekonomik ve toplumsal işlevleri iç içe geçmişti (ve de "fabrikalar neredeyse yok gibi bir şeydi" çünkü "üretim zanaatkârların küçük atölyelerinde gerçekleştiriliyordu"); insanlar çalıştıkları yerden nadiren uzakta yaşardı ve zenginler genellikle kent merkezinde ikamet ederlerdi. Onun yürüyen kenti ve benim altın çağım banliyölerle birlikte son bulurlar ve banliyölerin tarihi aynı zamanda parçalanmanın da tarihidir.

Robert Fishman, banliyölerin tarihini anlatan bir başka

esasen yürürlükten kalkmıştır. İşe yürüyerek giden biri nadiren görülür. Yürümek,

kitap olan *Bourgeois Utopias*'da [Burjuva Ütopyaları], orta sınıf banliyö evlerinin ilk olarak on sekizinci yüzyılın sonlarında, inançlı tacirler aile yaşamlarını iş yaşamlarından ayırabilsinler diye Londra'nın dışında inşa edildiğini söyler. Bu üst sınıfa ait Protestan aileler kentlere kuşkuyla bakarlardı: kâğıt oyunları, balolar, tiyatrolar, sokak panayırları, zevk bahçeleri ve tavernaların hepsi ahlaksızlıkla suçlanırdı. Aynı dönemde, dünyadan ayrı kutsanmış bir mekân olarak görülen ve bu arada, rahibe konumundaki anne-eşin tapınağına hapsolduğu modern ev kültü de başlamıştı. Fishman'in anlattığı şekliyle, birbirlerinin değerlerini paylaşan tüccar ailelerinin meydana getirdiği bu ilk banliyö topluluğu insanda cennetimsi –ve tüm cennetler gibi sıkıcı– bir yer olduğu izlenimi bırakıyor: sakinlerine ev ve bahçe dışında yapacak fazla bir şey sunamayan, geniş müstakil evlerden oluşan bir mekân. Bu villalar, İngiliz taşrasındaki malikânelerin birer minyatürüydü ve bu malikâneler gibi, sosyal anlamda bir tür kendi kendine yeterli olma hali hevesindeydiler. Fakat genellikle topraklarında işletilen çiftlikler de barındıran ve bu nedenle birer üretim mekânı olan malikâne arazilerinde, çiftlik emekçileri, avlak bekçileri, hizmetkârlar, misafirler ve geniş ailelerden oluşan koca bir topluluk yaşamaktaydı; oysa banliyö evleri çekirdek aile dışında pek kimseye ev sahipliği yapmadıklarından, gitgide daha çok bir tüketim mekânına dönüştüler. Üstelik malikâne arazileri, içlerinde yürüyüş yapmaya elverişli ölçekteydiler ama banliyö evinin arazisi buna uygun değildi. Fakat yine de, banliyöler kırsal alanı yiyip bitirerek kentlere de nüfuz edeceklerdi.

Banliyöler bugünkü şeklini, sanayi devrimi sırasında Manchester'da aldı. Bu devrimin bir ürünü olan banliyöler, Manchester'dan ve Midlands'in kuzeyinden dışarı doğru yayılarak, modern yaşamı baştan aşağı küçük parçalara ayırmışlardır. Fabrika sistemi olgunluk dönemine gelene ve yoksullar maaşlı çalışanlara dönüşene dek, çalışma mekânı ve ev hiçbir zaman tam olarak birbirinden ayrı değillerdi. Zanaatkârlığın çöküşüyle birlikte bu tür maaşlı işler de, doğal olarak, makinelerin başında tekrarlanıp duran ve herhangi bir vasıf gerektirmeyen devinimlere dönüşerek

genellikle boş zaman faaliyetleri ile ilişkilendirilir... İrlandalı bir kadın da benzeri bir

çalışma yaşamını parçaladılar. İlk başlarda bu durum üzerine görüş bildirenler, fevkalade uzun çalışma günleri boyunca insanları evlerinden uzak tutan fabrika işlerinin, aile bireylerini birbirine yabancılaştırmasına ve aile yaşamını yok edişine hayıflanıyorlardı. Fabrika çalışanları için ev, bir sonraki çalışma günü için dinlenme mekânı olmaktan öte bir yer değildi ve endüstriyel sistem, fabrika çalışanlarının zanaatkârlık dönemlerine kıyasla çok daha yoksullaşmasına ve sağlıklarına yitirmelerine yol açmıştı. 1830'larda Manchestar'daki üreticiler, kendi yarattıkları kentten kaçmak ve ait oldukları sınıfa özgü aile yaşamını kuvvetlendirmek amacıyla ilk geniş ölçekli banliyöleri inşa etmeye başladılar. Londralı Protestanların aksine, baştan çıkarılmaktan değil endüstriyel kirlenme, kirli hava, kötü planlanmış bir kentin hijyenik koşulları, sefil koşullardaki işgücünün yarattığı manzara ve riskler benzeri çirkinlikler ve tehlikelerden kaçıyorlardı.

Fisman, "Banliyöleştirme kararının iki önemli sonucu olmuştur," der. "Öncelikle, orta sınıflar kenti terk ettikçe ve işçilere ait arka sokaklardaki daireler ofislere dönüştürüldükçe, kent merkezi de oraları mesken tutanlardan arındırılmış oldu... Kenti ziyaret edenler, çalışma saatleri dışında bütünüyle sessiz ve ıssız kent merkezleriyle karşılaşınca hayrete düşüyorlardı. Kentin ortasında iş hayatının merkezi olan semtler belirmeye başlamıştı. Bu arada, bir zamanlar çeperde kalan fabrikaların etrafı da bir banliyö kuşağıyla sarılmaya başlamıştı ve bu kuşak da fabrikaları, artık uzaklarında kalan kırsal kesimden ayırıyordu. Banliyö villalarının bulunduğu arazilerin etrafını duvarlar çeviriyor ve buralardaki ağaçların sıralandığı caddelere bile banliyö sakinleri ve onların misafirleri dışında kimse giremiyordu. Bir grup işçi, bir fabrika patronuna ait banliyö evinin bulunduğu araziden geçen ve bir zamanlar kırsal kesimin parçası olan patikanın halkın kullanımına açık kalması için çaba sarf etmişlerdi... Ancak Bay Jones onlara demir perde ve hendeklerle cevap vermişti." Fishman'in tasvir ettiği resim, "yürüyen kent"teki kent yaşamına özgü bereketli karışımın parçalanarak steril bileşenlerine ayrıldığı bir dünyayı gözlerimizin önüne seriyor.

gözlemde bulunmuştu: "Düşünsenize, bu yüzyılın başındaki en önemli iki ulaşım aracı

Bu olup bitenlere emekçilerin verdikleri cevap, pazarları kırlara kaçamak yapmak ve en nihayetinde de, –onuncu bölümde aktarılan tarihçenin gösterdiği üzere– yürüyebilecekleri, tırmanış yapabilecekleri, bisiklete binebilecekleri ve nefes alabilecekleri geri kalan kırsal alanları kullanma hakkı için mücadele etmek şeklinde olmuştu. Orta sınıfların cevabıysa, banliyölerde kalkınmaya ve ikamet etmeye devam etmekti. Erkekler işyerlerine, kadınlarsa alışverişe özel araçlar, atların çektiği omnibüsler (bunlar, Manchester'daki yoksulların kullanımı için fazlasıyla pahalıydı), daha sonraları da trenlerle gidip geliyorlardı. Yoksullardan ve kentten kaçarken, yürüyüş ölçeğini de geride bırakmışlardı. Tabii, banliyölerde de yürümek mümkündü ama duvarları arkasında az çok birbirine benzer ailelerin yaşadığı bu tenha yerleşim alanlarındaki caddelerin homojen enginliğinde, yürüyerek gidilebilecek çok az yer vardı. Sayısı çoğalan arabalar sayesinde insanlar, işyerleri, dükkânlar, toplu taşıma araçları, okullar ve sosyal hayattan gitgide daha uzağa konumlanmaya başladıkları zaman, yirminci yüzyılın Amerikan banliyöleri de bir nevi parçalanma kutsiyetine ulaşmış oldular. Philip Langdon'ın tanımladığı biçimiyle modern banliyöler, yürüyen kentlerin bir karşı tezi niteliğindedir: "Ofisler ve perakende satış alanları aynı yerde değildir. Yerleşim alanları sık sık birbirini dışlayan... ve ekonomik statü nedeniyle daha da ayrışan semtlere bölünür. Ne denli temiz ve sessiz de olsa üretim (günümüzün sanayileri artık nadiren kentsel belleğimizdeki gürültücü ve duman saçan fabrikalardır), yerleşim alanlarından ya uzak tutulur ya da toplumsal yaşamdan bütünüyle dışlanır. Yeni yerleşim alanlarındaki sokak planları bölünmüşlüğü dayatır. Bu katı coğrafi tecridin kilidini açmak için bireyin bir anahtara ihtiyacı vardır – bu da motorlu bir araçtır. Malum nedenlerle bu anahtarlar on altı yaşın altındakilere verilmez (oysa sözümona banliyöler en fazla onlar için tasarlanmıştır). Artık araba kullanamayan bazı yaşlılar da söz konusu anahtardan mahrum bırakılır."

Modern banliyölerin ergenlik çağına erişen gençleri için, ehliyet ve araba almak, yetişkinliğe geçiş törenlerinin en önemlisi-

artık son derece uzmanlaşmış iki hobiye dönüştü." –NANCY LOUISE FREY, *PILGRIM*

dir; araba sahibi olmadan önce çocuklar, ya eve tıkılıp kalırlar ya da onlara şoförlük yapan ebeveynlere bağımlıdırlar. Arabaların etkileri üzerine yazdığı *Asphalt Nation* [Asfalt Ulusu] isimli kitabında Jane Holtz Key, yürünebilir bir Vermont kasabasında ve yürünemez bir Güney California banliyösünde büyüyen on yaşındaki çocukların hayatlarının karşılaştırıldığı bir araştırmadan bahseder. California'daki çocuklar diğerlerine göre on kat daha fazla televizyon izler çünkü dışarıdaki dünya onlara çok az sayıda macera ve gidecek yer sunmaktadır. Ayrıca Baltimorelu yetişkinler üzerinde televizyonun yarattığı etkileri inceleyen yakın tarihli bir çalışma da, yörede yaşayanların sansasyonel suç haberlerine ağırlık veren yerel haber kanallarını izledikleri oranda ürkekliklerinin arttığı sonucuna varmıştı. Evde kalıp televizyon izlemek onları dışarı çıkmaktan caydırmaktadır. Bu kitabın başında alıntıladığım, *Los Angeles Times*'ta yer alan elektronik ansiklopedi reklamı ("Bir zamanlar ansiklopedilerimize başvurmak için sağanak yağmur altında kentin bir ucundan diğerine yürürdünüz. Çocuğunuzu, tıklayıp sürüklemeye ikna edebileceğimize oldukça eminiz"), artık yürüme mesafesinde bir halk kütüphanesi olmayan ve zaten fazla uzağa yürümesine izin verilmeyen bir çocuğun elindeki seçenekleri iyi anlatıyor (birçok kuşağın gelişimine katkı sağlayan ve dış dünyaya tek başına açılmanın ilk basamağı olan okula yürümek de, gitgide daha nadir görülen bir ortak deneyime dönüşüyor). Televizyon, telefonlar, ev bilgisayarları ve internet banliyölerin başlatıp arabaların yaygınlaştırdığı gündelik yaşamın özelleştirilmesi sürecini tamamlamaktalar. Tüm bunlar, dışarı çıkma ihtiyacını azaltıyor ve dolayısıyla, kamusal alanların ve toplumsal koşulların erozyonuna direnmektense, geri çekilerek içe kapanmayı mümkün kılıyorlar.

Araba ölçeğinde inşa edilen bu Amerikan banliyöleri, gücü arttırılmamış insan bedeninin başa çıkamayacağı denli geniş bir alana yayılır ve nasıl ki bahçeler, kaldırımlar, pasajlar ve doğa yolları yürümenin altyapısı iseler, modern banliyöler, çevre yolları ve otoparklar da araba sürmek için bir altyapı sağlarlar. Batı

Amerika'da geniş alanlara yayılan Los Angeles banliyölerinin gelişmesi, arabalar sayesinde mümkün olmuştur; bu yerler tam anlamıyla banliyö de sayılmazlar çünkü bağlı bulundukları bir kent yoktur. Albuquerque, Phoenix, Houstan ve Denver gibi kentler, midelerinin bir yerine oturup kalmış, yarı yarıya sindirilmiş bir atıştırmalığı andıran, yoğun nüfuslu bir kent merkezine sahip olsalar da olmasalar da, büyük oranda, toplu taşıma sistemiyle (o da, eğer varsa) ulaşılamayacak ya da yürünemeyecek denli geniş bir alana yayılmışlardır. Bu geniş alana yayılmış yerleşimlerde, insanlardan yürümeleri artık beklenmez ve onlar da zaten nadiren yürürler. Bu durumun birçok nedeni vardır. Geniş bir alana yayılmış banliyö tarzı yerleşimlerde yürümek ekseriyetle sıkıcıdır ve büyük bir semt, saatte otuz ya da altmış mil yerine üç mille kat edildiğinde, insanı canından bezdirecek denli bitevi ye olabilir. Birçok banliyö, mesafeleri devasa boyutlara çıkartan virajlı yollar ve çıkmaz sokaklar içerecek şekilde tasarlanmıştır. Langdon'ın California'daki İrvina semtinden verdiği bir örnekte, kuşbakışı çeyrek mil ötede bulunan bir yere ulaşmak isteyen bir yolcunun, bir milden fazla yürümesi ya da araba kullanması gerekir. Ayrıca gündelik faaliyetler arasında yürümenin bulunmadığı bir yerde, yalnız başına yürüyenler, sıra dışı ve istisnai bir iş yaptıkları için kendilerini rahatsız hissedebilirler.

Yürüme, güce sahip olmamanın ya da düşük bir statünün göstergesine de dönüşebilir ve kent ve banliyöler için yapılan yeni tasarımlar yürümek isteyenleri caydırmayı amaçlarlar. Birçok yerde artık kent merkezlerinin yerini, ya arabalar olmaksızın ulaşılamayan alışveriş merkezleri, ya zaten merkezsiz inşa edilen kentler, ya da ön kapıdan değil sadece otoparktan içine girilebilen binalar aldı. Joshua Tree Ulusal Parkı'nın yakınındaki Yucca Vadisi'nde, tüm iş yerleri millerce uzunluktaki bir otoyol boyunca dizilidir; yaya geçitleri ve trafik ışıklarına neredeyse hiç rastlanmaz: Örneğin, bankam ve alışveriş yaptığım market birbirlerinden yalnızca birkaç sokak uzaktadırlar ama otoyolun iki ayrı tarafında oldukları için aralarındaki mesafeyi kat etmenin en güvenli ve doğrudan yolu arabayla gitmektir. Geçtiğimiz

yıllarda California'nın tamamında 1.000'den fazla, trafiğin hep sıkışık olduğu Silikon Vadisi'nde ise 150'den fazla yaya geçidi kaldırılmıştır; bunu yapanlar, belli ki, 1960'larda, "Trafiğin rahat akışı önündeki en büyük engel yayalardır," diyen L.A. şehir plancılarıyla aynı görüşü paylaşmaktalar. Batıdaki bu geniş alana yayılmış kentlerin birçoğunda bulunan hem zengin hem de yoksul mahalleleri, kaldırım içermeyecek şekilde inşa edilmişlerdi ve bu da yürümenin planlama eliyle sonunun getirildiğinin bir göstergesiydi. 1980'ler boyunca Texas ve California arasında, yaşamının evsiz ve beş parasız geçen bir döneminde, otostop yaparak köpeği Lizbeth'le gezen Lars Eigner, o dönemde yaşadığı deneyimleri tüm ayrıntılarıyla anlatmıştı; bir sürücünün onu kentin yanlış tarafında bırakması, en olumsuz deneyimlerinden biriydi: "Güney Tucson'da gerçekten de hiç kaldırım yok. Önceleri bu durumun, kentin genel pespayeliğiyle ilgili olduğunu düşünmüştüm fakat sonunda anladım ki, yayalara olabildiğince engel çıkarmak, Tucson'un benimsediği kamu düzeni politikasıydı. Özellikle, kentin kuzeyindeki ana bölgeye yürümek için, otoyol rampalarındaki emniyet şeritleri dışında bir yol bulamamıştım. Önceleri bu duruma inanamamış ve Tucson'u ortadan ikiye bölen yarığın güney kıyısında, yürünebilecek bir yol arayarak Lizbeth'le birlikte saatlerce dolanıp durmuştum."

En iyi koşullardaki yerlerde dahi, yayalara ait alanlar sürekli erozyona uğruyor: 1997-98 kışında, New York Belediye Başkanı Rudolph Giuliani, yayaların trafiğe engel teşkil ettiklerine karar vermişti (aslında, çoğu kişinin seyahatlerini ve işlerini hâlâ yürüyerek kotardığı bir kentte, arabaların trafiğe engel teşkil ettiğini söylemek de mümkün). Başkan polise, trafik ışıklarına riayet etmeyenleri tespit etmeleri emrini vermiş ve kentin en işlek bölümlerinden bazılarında kaldırımlardan yola geçişi bariyerlerle engellemişti. New Yorklularsa –şanlarına yaraşır biçimde– bu bariyerlerde protesto gösterileri düzenleyip trafik ışıklarına daha da az riayet ederek başkaldırmışlardı. San Francisco'da ise, daha hızlı ve yoğun trafik akışı, eskisine kıyasla yayalar için daha kısa yanan trafik ışıkları ve daha cengaver sürücüler, yayaların

gözünü korkutuyor ve kimi zaman da onları ezip geçiyorlar. Burada gerçekleşen trafik kazalarındaki ölümlerin yüzde 41'i, yayalara araba çarpması sonucu gerçekleşiyor ve her yıl binden fazla yaya yaralanıyor. Atlanta'da ise istatistikler her yıl 80 yayanın öldürüldüğünü ve 1.300'den fazlasının yaralandığını gösteriyor. Giuliani'nin New York'unda araba çarpması nedeniyle ölenlerin sayısı, tanımadıkları kişiler tarafından öldürülenlerin iki katını buluyor – 1997'de bu rakam 285'e karşılık 150 idi. Kentte yürümek, aniden kenara çekilip koşmayı beceremeyenler için cazip bir seçenek olmaktan çıkmış bulunuyor.

Coğrafyacı Richard Walker kentleri, "yoğunluk, kamusal yaşam, kozmopolit karışım ve ifade özgürlüğünün o tam olarak tanımlanması zor birleşimi," şeklinde tarif ediyor. Kentlilik ve otomobillerin uzlaşması birçok yönden imkânsızdır çünkü sürücülere ait bir kent, bir özel mekândan diğerine gidip gelen insanlarla dolu, işlevsiz bir banliyö haline gelmiştir. Alışveriş caddelerinin yerini alışveriş merkezlerinin alması; kamu binalarının asfalt denizinin ortasındaki birer adaya dönüşmesi; şehir planlamasının trafik mühendisliğine indirgenmesi ve insanların daha az serbest ve daha uzun aralıklarla bir araya gelmesiyle birlikte, arabalar da mekânın geniş bir alana yayılması ve özelleştirilmesine destek vermiş oldular. Sokaklar, Anayasa'nın Birinci Ek Maddesi'nde belirtilen konuşma ve toplanma özgürlüklerinin geçerli olduğu kamusal alanlardır; alışveriş merkezlerinde bu söz konusu değildir. İnsanların bir araya toplanabildikleri yerlerde var olan demokratik ve özgürleştirici olanaklar, toplanabilecekleri bir alan bulunmayan yerlerde yoktur. Belki de hedeflenen tam da buydu. Fishman'in de iddia ettiği gibi, banliyöler birer kurtarılmış bölgeydi – önce kentin günahlarından, sonra da çirkinliği, öfkesi ve yoksullarından. İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika'da, "beyaz göç" orta sınıf beyazları çok-ırklı kentlerden banliyölere gönderdi. Batı'nın geniş alana yayılmış yeni kentlerinde ve ülke çapındaki banliyölerde ise, daha ziyade farklılıktan duyulan geniş çaplı bir korkunun ifadesi olduğu izlenimini veren suç korkusu, kamusal alanı ve yayaların elinde

sanatçısı olan Keith Antor Mason geçenlerde bana, hükümetin aktif olarak desteklediği ve

bulunan olanakları gitgide azaltıyor. Banliyölerin, dışarıda bıraktığı şeylerden bir diğeri de siyasi katılım olabilir.

Amerikan banliyöleri gelişim süreçlerinin daha başındayken, evlerin önünde bulunan –kasaba hayatının önemli bir unsuru olan– verandalar, yerlerini kör garaj girişlerine bıraktı (ayrıca sosyolog Dean McCannell'in bana anlattığına göre, bazı yeni yapılan evlerin önündeki sahte verandalar, evlere şirin bir eski moda hava verse de, aslında üzerlerinde oturulamayacak kadar alçaklar). Daha yakın dönemdeki bazı gelişmelerle, toplumsal alanlardan daha da radikal bir geri çekilme gündeme geldi: Artık duvarlar, güvenlik görevlileri ve güvenlik sistemlerinin yanı sıra mimari, tasarım ve teknolojiyle örülü ve kamusal alanı bütünüyle ortadan kaldırmayı ya da lağvetmeyi amaçlayan yepyeni bir çağdayız. Ortak alanlardan böylesi bir geri çekilme, –tıpkı yüz elli yıl önce Manchesterlı tüccarlarınki gibi– varsılları ekonomik eşitsizliğin sonuçlarından ve duvarların gerisindeki hoşnutsuzluktan korumayı amaçladığı izlenimini veriyor; yani, toplumsal adaletin yerini alıyor. Bu yeni tecrit mimarisi ve kentsel tasarımın Kalvinci olduğunu öne sürebiliriz: tesadüftense takdiri ilahinin hâkim olduğu bir dünyada yaşama, dünyayı sonsuz geniş olanaklarından arındırma ve onun yerine piyasanın seçenek özgürlüğünü hâkim kılma arzusunu yansıtmaktalar. Los Angeles'ın daha şirin banliyölerinden birinde yaşayan Mike Davis, "Akşam karanlığı çökerken güvenlik görevlilerinin devriye gezdiği ve ölüm tehdidi savuran tabelalarla bezeli bir sitede yürüyüş yapmaya çalışan herkes, o eski 'kent özgürlüğü' fikrinin –bütünüyle saçma değilse bile– ne denli gerçek dışı olduğunu çabucak kavrar," diyor. Üstelik Kierkegaard çok önceleri şöyle isyan etmişti: "Hırsızlarla seçkinlerin tek bir konuda hemfikir olmaları çok yazık ve çok moral bozucu: Her ikisi de yaşamlarını saklanmakla geçiriyor."

Eğer bir zamanlar gerçekten de yürümenin bir altın çağı var idiyse, araçların koruması ve farklı türde insanlarla kaynaşmak korkusu olmaksızın dünyanın açık alanlarında seyahat etme arzusundan kaynaklanmıştı. Kentlerin ve kırsal alanların daha

Afroamerikanlara ait tek kamusal alanda, yani hapishanelerde gittikçe daha fazla çalışma

güvenli hale geldiği ve dünyayı deneyimleme arzusunun doruk noktasına ulaştığı bir dönemdi. Banliyölerse kentsel mekânları terk ederken kırsal alana da geri dönmemişlerdir. Son yıllardaysa, söz konusu dürtünün ikinci dalgasıyla birlikte fahiş fiyatlı sığınıklar bu ayrışmayı daha da palazlandırdılar. Fakat daha önemlisi, yayalara ait alanların yok oluşu, beden ve mekân arasındaki ilişkiye dair algılarımızı da dönüşüme uğrattı. Son birkaç onyılda, cismani yaşamamıza, yani maddi varlığımıza çok tuhaf şeyler olmaya başladı.

II. GÜNDELİK YAŞAMIN BEDENLE İLİŞKİSİNİN KOPMASI

Sadece insanların yaşam alanları değil aynı zamanda o alanların tahayyül ediliş ve deneyimlenme biçimi de çarpıcı şekilde değişti. 1998 yılına ait bir *Life* dergisinde, son bin yılda gerçekleşen tarihî olaylara ithaf olunmuş garip bir bölüme rast geldim. Bir trenin fotoğrafına şu metin eşlik ediyordu: "İnsanlık tarihinde, karasal ulaşımın tamamı çoğunlukla tek bir itici güç sayesinde yapıldı: bacaklarımız. Yolcu ister kendisinin, isterse bir başka canlının uzuvlarına bel bağlamış olsun, engeller hep aynıydı; düşük seyir hızı, hava koşullarına bağlılık, yemek ve dinlenmek için mola verme ihtiyacı. Fakat 15 Eylül 1830'da, bacaklarımızın gücüne bağımlılık yok oluşuna doğru uzun inişine geçti. Bir milyon Britanyalı, dünyanın bütünüyle buhar gücüyle çalışan ilk demiryolunun açılışına tanıklık etmek için bando mızıka eşliğinde Liverpool ve Manchester arasında toplanmıştı... Açılış töreninde bir milletvekilinin trenin altında kalarak can vermesine rağmen, Liverpool ve Manchester, dünyayı kasıp kavuracak ray döşeme çılgınlığına ilham vermiş oldular." Fabrika ve banliyöler gibi tren de, sanayii devrimi aygıtının bir parçasıydı; nasıl ki fabrikalar üretimi mekanik olarak hızlandırmışsa, trenler de önce malların sonra da yolcuların dağıtımını hızlandırmıştır.

Life dergisinin varsayımları oldukça ilginç: Biyolojik ve

yaptığını anlattı. —NORMAN KLEIN, *THE HISTORY OF FORGETTING* [UNUTUŞUN

meteorolojik etkenlerin bütünü olan doğa, ara sıra baş gösteren elverişsiz koşullar değil bir engeldir; gelişmeyse, zaman, mekân ve doğanın önce tren daha sonra da araba, uçak ve elektronik iletişim sayesinde aşılması demektir. Yemek, dinlenmek, hareket etmek, hava koşullarını deneyimlemek maddi yaşamımızın asli deneyimleridir; bunları olumsuzluklar şeklinde algılamaksa, biyolojiyi ve duyulara bağlı yaşamı kınamak anlamına gelir ve söz konusu metin de en dehşetengiz ifadesi, "bacaklarımızın gücüne bağımlılık yok oluşuna doğru uzun inişine geçti," ile tam da bunu yapmaktadır. Ne *Life* dergisi ne de orada toplanan kalabalığın ezilen milletvekiline pek üzülmüşe benzememeleri, belki de bu yüzdendir. Bir anlamda tren, bir tek o adamın bedenini ezip geçmemiştir; insan algısını, beklentisini ve devinimini bedenlerimizin var olduğu organik dünyadan kopartmak suretiyle, dönüştürdüğü her yerdeki tüm bedenleri ezip geçmiştir. Doğadan yabancılaşma, ekseriyetle doğal mekânlardan uzaklaşma şeklinde tasvir edilir. Fakat hisseden, nefes alan, yaşayan ve hareket eden bedenin de, doğanın asli bir deneyimi olması mümkündür: Yeni teknolojiler ve mekânlarsa, hem bedenden hem de uzamdan yabancılaşmaya yol açabilir.

Wolfgang Schivelbusch, *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the Nineteenth Century* [Demiryolu Yolculuğu: On Dokuzuncu Yüzyılda Zaman ve Mekânın Sanayileşmesi] isimli harikulade eserinde, trenlerin, yolcularının algılarını hangi şekillerde değiştirdiğini inceler. Erken dönem tren yolcuları, der, bu yeni teknolojinin etkilerini, zaman ve mekânın silinip gitmesi şeklinde tarif etmişlerdir ve zamanın ve mekânın ötesine geçmek de maddi dünyayı bütünüyle aşmanın ilk adımı, yani bedenden kopuş demektir. Ne denli faydalı olsa da, bedenden kopuşun yan etkileri vardır. "Demiryolunun bir bölgeyi aşarken kullandığı hız ve aritmetik doğrusallık, yolcu ve içinde yolculuk edilen mekân arasındaki yakın ilişkiyi yok eder," diye belirtir Schivelbusch. "Tren bir roket, trende yolculuk etmek de fırlatılıp atılarak dış dünyayı kat etmek –yani kişinin duyuları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi– şeklinde

deneyimleniyordu... O roketin içinde oturan yolcu artık yolcu olmaktan çıkıp –o yüzyılın sevilen bir metaforunda belirtildiği üzere– bir pakete dönüşmüştü." O günlerden bu yana algılarımız hız kazanmış olsa da, o dönemde trenlerin hızı baş döndürücüydü. Kara yoluyla seyahatin önceki biçimleri, yolcuları çevreleriyle yakın ilişkiye geçirmekteydi. Oysa trenler, on dokuzuncu yüzyılın zihinlerinin, yanlarından akıp giden ağaçlar, tepeler ve binalarla görsel bir bağ kurabilmesi için fazlasıyla hızlı gidiyorlardı. Burası ve orası arasında kalan bölgeyle kurulan, mekâna ve duyulara dayalı ilişki buharlaşmaya başlamıştı. Onun yerine, artık, birbirinden sadece gitgide kısalan zaman dilimleriyle ayrılan iki nokta söz konusuydu. Hız, der Schivelbusch, yolculuğu daha ilginçleştirmedi, tam tersine daha sıkıcı hale getirdi; banliyöler gibi trenler de içindekileri bir tür uzamsal arafa hapsediyordu. İnsanlar trenlerde okumaya, uyumaya, örgü örmeye, can sıkıntısından şikâyet etmeye başladı. Arabalar ve uçaklar da, bu dönüşümü muazzam boyutlara taşıdı; dünyanın on bin metre yukarısındaki bir jette film izlemek, mekân, zaman ve deneyim arasındaki bağın nihai kopuşu anlamına gelebilir. Paul Virilio, "Yürüme için sarf edilen fiziksel eforun ortadan kaldırılmasından, ilk hızlı ulaşım aracının yaşantımıza soktuğu duyu devinim kaybına giden yolda, sonunda uyaran yoksunluğu sınırlarında gezinen koşullara ulaşmış olduk," diye yazmıştı. "Şimdilerde, eski usul yolculukların sunduğu heyecanın kayboluşunu telafi etmek için, merkezî ekranlarda film gösteriyorlar."

Life dergisi yazarları haklı olabilir. Bedenler, hiçbir nesnel ölçüte göre tedavülden kalkmış olmasalar da, bizim beklentilerimiz ve arzularımız için gitgide artan miktarda fazlasıyla yavaş, kırılgan ve güvenilmez olarak algılanıyorlar – tıpkı mekanik yöntemlerle nakledilmesi gereken paketler gibi (ancak, tabii ki, birçok dik, girintili çıkıntılı ve dar bölge sadece yürüyerek aşılabiliyor ve dünyanın pek çok uzak bölgesine ulaşmanın da başka yolu bulunmamakta; motorlu ulaşım için yapılandırılmış bir çevre, yani raylar, tesviye yollar, iniş pistleri ve enerji kaynakları gerekir). Kıtaları aşmaya yeterli görülen bir beden (John Muir'in

edilmiştir. Böylelikle müşteriler ter atarken de kumar oynayabilirler... Virginia eyaletinde

ya da William Wordsworth'ünkü gibi), akşamları kendi başına dışarı çıkmaya yeterli görülmeyen bir bedenden çok daha farklı deneyimlenir. Otomobil, bir nevi protez işlevi görmeye başladı ve her ne kadar protez yaralı ya da kaybedilen uzvun yerini alsa da, oto-protez, kavramsal olarak engelli ya da artık insani ölçeğini yitirmiş bir dünyadaki bedenler içindir. *Alien* filmlerinden birinde oyuncu Sigourney Weaver, uzuvlarını saran ve daha abartılı hareket etmesine yol açan bir tür mekanik zırh içinde yalpalayarak yürür. Onu daha iriyarı, daha korkutucu ve güçlü gösteren ve canavarlarla savaşmasına yardım eden bu zırh, tuhaf ve fütürist bir görünüme sahiptir. Fakat bunun tek nedeni, buradaki bedenle protez makinenin arasındaki ilişkinin böylesine aşikâr, protezin bedenin bu denli bariz bir uzantısı olmasıdır. İşin doğrusu, ilk asa ve doğaçlama taşıyıcılardan bu yana, aletler bedenin gücünü, becerisini ve erişimini kayda değer biçimde artırmaya yaramışlardır. Bir ton ağırlığındaki metal parçalarını ellerimiz ve ayaklarımız sayesinde, kara hayvanlarının en hızlısından daha hızlı hareket ettirebildiğimiz, binlerce kilometre uzaktaki yerlerle konuşabildiğimiz, parmak ucumuzdakiler dışında bir kas gücü harcamadan cisimlerde delikler açabildiğimiz bir dünyada yaşıyoruz.

Günümüzde asıl nadir olan, gücü arttırılmamış bedendir ve o beden de, hem kas gücüne hem de duyulara dayalı bir organizma olarak körelmeye başlamıştır. Trenlerin ilginç olmak için fazlasıyla hızlı gittiğini sandığımız günlerden bu yana geçen yüz elli yıl içerisinde, algılarımız ve beklentilerimiz öylesine hızlandı ki, artık birçoğumuz kendisini makinelerin hızıyla özdeşleştiriyor. Bu nedenle, bedenin hızına ve becerilerine karşı düş kırıklığı ve yabancılaşma ile bakar olduk. Dünya artık bedenlerimizin değil makinelerimizin ölçeğinde bir yer ve birçok kişi de bu dünyada yeterince hızlı yol alabilmek için makinelere ihtiyaç duyuyor ya da duyduğunu sanıyor. Tabii, zamandan tasarruf eden birçok teknoloji gibi mekanize ulaşım da boş zamandan ziyade değişen beklentilere yol açıyor; üstelik otuz yıl öncesiyle karşılaştırıldığında, günümüz Amerikalılarının önemli ölçüde daha az zamanı

bulunan Fairfax kentindeki Fitness Gaming Corporation'ın başkanı Kathy Harris, "İnsanlar

var. Başka bir deyişle, nasıl ki fabrika üretiminin artan hızı çalışma saatlerinin azalmasına yol açmadıysa, ulaşımın artan hızı da insanların seyahat için harcadıkları zamanı azaltmak yerine, onları daha dağınık mekânlarda yaşamaya mahkûm ediyor (örneğin, günümüzde birçok Californialı, işe gidip gelirken en az üç ya da dört saatini yolda harcıyor). Yürümenin önemini kaybetmesi, yürünecek mekânların azlığı kadar zaman yokluğuyla da ilgilidir – çok sayıda düşünme, kur yapma, hayal kurma ve görmenin gerçekleştiği o ilham verici, yapılandırılmamış alanın yitip gitmesidir. Makineler hızlandı ve yaşam da onlara ayak uydurdu.

Banliyöler yürümeyi, kendi yayıldıkları alan içerisinde işe yaramaz bir ulaşım aracına dönüştürmüş olabilir ancak Amerikalıların zihinlerinin banliyöleşmesi sonucunda, insanlar işe yarar olduğunda dahi gittikçe daha seyrek yürür oldular. Yürüme artık, tabiri caizse, birçok kişinin aklına gelen bir şey değil. Jackson'ın kıstaslarına göre hatırı sayılır ölçüde bir "yürüyen kent" olan San Francisco'da bile, insanlar bu banliyöleşmiş bilinci yerel yolculuklarına taşımış bulunuyorlar (en azından benim gözlemlerim bu yönde). İnsanların son derece kısa –ekseriyetle yürünerek daha hızlı kat edilebilecek– mesafeler için araba kullandıklarını ya da otobüse bindiklerini sık sık görüyorum. Kentimde yaşanan toplu taşıma krizlerinden birinde, yolculardan biri, tramvayla aynı sürede kent merkezine yürüyebileceğini söylemişti; sanki yürüme olumsuz bir karşı örnekmiş gibi – fakat belli ki, her gün yarım saatte yürüyebileceği denli kısa bir mesafeden şehir merkezine gelmek için ulaşım aracı kullanıyormuş. Üstelik gazetelerde yapılan yorumlarda öne sürülmeyen tek ulaşım alternatifi yürümeydi (eğer bu kitap yürümeyle ilgili olmasaydı burada bisiklet kullanmak üzerine de belli yorumlarda bulunulabilirdi). Bir defasında –bir sörfçü, bisikletçi ve dünya gezgini olan– arkadaşım Maria'yı, evinden On Altıncı Cadde üzerindeki barlara kadar benimle birlikte yürümeye zorlamıştım çünkü oraya yayan gidilebileceği daha önce hiç aklına

bu aletlere bayılıyor," dedi... Bayan Harris, aletlerin, "pedal çevirmediğiniz sürece kumar

gelmemişti. Geçen Noel mevsiminde Berkeley'de, revaçtaki bir doğa sporu malzemeleri mağazasının otoparkı, araba motorlarını çalışır halde tutarak park edecek yer kuyruğunda bekleyen sürücülerle doluydu. Oysa civardaki sokaklarda bir dolu park alanı vardı. Anlaşılan alışverişçiler, doğa sporu teçhizatı satın almak için iki blok yürümeye istekli değildiler (o zamandan beri, sürücülerin otoparklarda uzak bir yere park edip yürümektense yakınlarda bir yerde park yeri aradıklarına dikkat ettim). Sanki insanların kafalarında, kabul edilebilir yürüme mesafesine dair sürekli kısalan bir yarıçap var; şehir planlamacıları, mahalleleri ve alışveriş bölgelerini belirlerken, bunun beş dakikada yürünebilecek beş yüz metre civarında bir mesafe olduğunu söylüyor ama bazen arabadan binaya kadar olan, elli metrelik bir mesafeden daha fazla değilmiş gibi geliyor insana.

Tabii, doğa sporları mağazasının önünde araba motorlarını çalışır halde tutarak bekleyen sürücüler, oraya yürüyüş botları, spor kıyafetleri, tırmanış ipleri, yani yürüyecekleri özel koşullar için araç gereç almaya gelmiş olabilirler. Çoğu Amerikalı için beden artık işe yarar bir şey olmaktan çıkmış olsa da halen boş zamanlarını geçirmek için bir araç işlevi görüyor ve bu da insanların artık gündelik mekânları –evle işyeri, dükkânlar, arkadaşlar arasındaki mesafeleri– terk ettiği ve çoğunlukla arabayla erişilebilen yeni boş vakit alanları (alışveriş merkezleri, parklar, spor merkezleri) yarattıkları anlamına geliyor. Parklar eskiden beri, keyif bahçelerinden vahşi hayatı koruma alanlarına uzanan bir yelpazede, bedenin eğlenmesi ve dinlenmesine ev sahipliği yapmış olsalar da, son birkaç onyılda sayısı çılgınca artan spor merkezleri radikal yenilikte bir olguyu temsil etmekteler. Eğer yürüme bir belirteç türse, o zaman spor merkezi de bedensel güç sarfı için bir nevi vahşi koruma alanıdır diyebiliriz. Koruma alanları, başka yerlerdeki doğal yaşam alanları kaybolan türleri koruma altına alırlar ve spor merkezleri (ve aynı zamanda evlerde yaratılan spor merkezleri) de, bedenlerin güç sarf ettiği özgün alanların terk edilmesinden sonra bedenin hayatta kalmasını sağlarlar.

oynayamayacağınız ve kumar oynamadığınız sürece de pedal çevirmeyeceğiniz," şekilde

III. KOŞU BANDI

Banliyöler aile yaşamını –fabrikanın üretimde yaptığına benzer şekilde– akılcılaştırmış ve tecrit etmiştir. Bugünlerde spor merkezleri de, sadece bedensel egzersizleri değil, her kas grubunu, kalp ritmini, kalori harcamanın en verimsiz türünün "yağ yakma aralığını" bile aynı şekilde akılcılaştırıp tecrit eder. Tüm bu olan bitenin tarihi, bir şekilde dönüp dolaşıp İngiltere'deki sanayi devrimine gelir. Konuyla ilgili 1823 tarihli kısa kitabında James Hardie, "Koşu bandı," der, "Ipswichli Bay William Cubitt tarafından 1818 yılında icat edilmiş ve Londra yakınlarındaki Brixton'da bulunan ıslahevine yerleştirilmiştir." İlk haliyle koşu bandı, çok sayıda mahkûmun, basamak işlevi gören çark dişlilerinde belli süreler boyunca koştuğu büyük bir tekerlekti. Esasen mahkûmların zihinlerini rasyonelleştirmek için kullanılmış olsa da, halihazırda bir spor aletiydi. Mahkûmların beden gücüyle kimi zaman değirmenler ya da başka makineler çalıştırılmışsa da, koşu bandının asıl görevi üretim değil fiziksel güç sarfıydı. Koşu bandının, teftiş ettiği Amerikan hapishanesinde yarattığı etkiyle ilgili olarak Hardie, "Bu aletin insana dehşet veren ve en inatçı ruhları bile yola getiren tarafı zorluğu değil, tekdüze sürekliliğidir," diye yazmıştı. Ancak şunu eklemeden de geçmemişti: "Çeşitli hapishanelerde görev yapan tüm sağlık hizmetlileri, mahkûmların genel sağlığının hiçbir şekilde zarar görmediği; tam tersine, yapılan işin bu anlamda hatırı sayılır ölçüde faydalı sonuçlar doğurduğu hususunda hemfikirler." New York'un Doğu Nehri tarafında bulunan Hardie'nin kendi hapishanesinde 81 erkek ve 101 kadın serseriyle, 109 erkek ve 37 kadın mahkûm ve 14 kadın "manyak" bulunuyordu. Serserilik (görünürde hiçbir geliri ya da amacı olmaksızın etrafta dolanıp durmak) o zamanlar –günümüzde de halen ara sıra olduğu gibi– bir suçtu ve cezaevinde yattıkları zamanı koşu bandında geçirmeleri onlar için mükemmel bir cezaydı.

Yineleme içeren işler, –Robert Grave'in bize aktardığına

ayarlandığını söylüyor. Şirketin düsturu da şöyle: "Kalbinizi kumara yatırın." — NEW YORK

göre– Yunan mitolojisi tanrılarının, "başlarına gelecekten habersiz yolcuları öldürerek hırsızlıkla geçimini sağlayan" Sisyphos'u ünlü kaderine, yani bir kaya parçasını dağın tepesine biteviye taşıyıp durmaya mahkûm ettikleri zamandan bu yana ceza işlevi görmüşlerdir. "Dağın tepesine ulaşır ulaşmaz arsız kayanın ağırlığı onu geri iter ve kaya bir kez daha aşağı düşer; Sisyphos, ter içinde kalmış olsa da bitap bir halde kayayı tekrar yerden alır ve işe en baştan başlar." Sisyphos ilk halterci midir yoksa ilk koşu bandı mahkûmu mu, bunu anlamak kolay değil. Fakat işe yarar hiçbir sonucu olmayan, yinelemeli fiziksel zorluklara karşı antik dünyanın takındığı tavrı, bu örnekten kolaylıkla anlayabiliriz. İnsanlık tarihinin çoğunda, gıda görece az, fiziksel zorluklar ise boldu; günümüzde de, gelişmiş ülkeler dışında kalan yerlerde aynı durum geçerli. Ancak bu ikisinin konumları yer değiştirdiği zaman, "egzersiz" yapmak bir anlam kazanır. Beden eğitimi, Antik Yunan vatandaşlarının eğitimlerinin bir parçası idiyse de, bu eğitimde, modern spor egzersizlerinde ve Sisyphosvari cezalarda bulunmayan, toplumsal ve kültürel bir boyut söz konusuydu. Spor amaçlı yürüme çok eskiden beri aristokratik bir etkinlik olsa da, özellikle Britanya, Avusturya ve Almanya'daki sanayi işçilerinin doğa yürüyüşüne duydukları merak, bunun sırf kan dolaşımını hızlandırmak ya da kalori yakmaktan öte bir anlam taşıdığını akla getiriyor. Eduardo Galeano "Yabancılaşma" başlığı altında yazdığı kısa makalede, çok uzak olmayan bir geçmişte, Dominik Cumhuriyeti'nin uzak bir köşesinde yaşayan ve şaşkın şaşkın bir kürek çekme makinesi reklamına bakan balıkçılardan söz eder. "'İçerde mi? İçerde mi kullanılıyormuş? Su olmadan mı? Su olmadan kürek mi çekiyorlar? Balık da mı yok? Güneş de mi? Gökyüzü de mi?' diye bağırarak onlara bu makinenin resmini gösteren ve daha yeni aralarında yaşamaya başlayan yabancıya, işlerini çok sevdiklerini söylediler – kürek çekmek dışında. Adam onlara bu makinenin spor yapmak için kullanıldığını açıkladığında ise, 'Ah, spor yapmak – o ne demek ki?' diye cevap verdiler." Yoksulların çoğu, çiftliklerden fabrikaların içine geçiş yaptığında, bronz bir tene sahip olmak da iyi bilenen bir statü

TIMES *Bu geleceği hepimiz biliyoruz ve kulağa oldukça yalnız geliyor. Bu düşünüşe göre,*

simgesine dönüştü çünkü artık çalışarak geçirilen zamana değil boş vakte delalet ediyordu. Kasların statü simgesine dönüşmesi de, çoğu işin artık kas gücü gerektirmediğini gösteriyor: Bronz ten gibi, kaslar da tedavülden kalkmış şeylere özgü estetiğin bir parçasıdırlar.

Spor merkezleri, dış mekânların yok olmaya yüz tutmasını telafi eden iç mekânlardır ve bedenin erozyonuna karşı geçici bir önlem işlevi görürler. Spor merkezi, kasların ya da zinde bir bedenin üretimini amaçlayan bir fabrikadır ve çoğu spor merkezi de fabrikayı andırır: sade endüstriyel görünümlü bir mekân, makinelerin metalik ışıltısı, her biri kendi yinelemeli işine odaklanmış birbirinden yalıtılmış insanlar (üstelik kaslar gibi, fabrika estetiği de nostalji hissi yaratabilir). Sanayi devrimi işgücünü kurumsallaştırmış ve parçalamıştı; şimdi de spor merkezleri aynı şeyi, çoğunlukla da aynı mekânlarda, dinlenceye yapıyor. Bazı spor merkezleri, gerçekten de, yeniden hayat bulmuş endüstriyel mekânlardır. Manhattan'daki Chelsea İskeleleri, bu yüzyılın ilk on yılı zarfında, okyanus seferi yapan gemiler için inşa edilmişti – burada dok işçileri, istifçiler ve memurlar çalışıyor, göçmenlerle seçkinler yolculuğa çıkıyordu. Şu anda ise içerisinde koşu pisti, ağırlık kaldırma makineleri, havuz, tırmanış salonu ve en garibi de, dört katlı bir golf antrenman sahası bulunan bir spor merkezine ev sahipliği yapıyor; golf sahasında, varış ve yola çıkış noktaları yerine, kendi başlarına birer istikamet teşkil eden parkurlar söz konusu. Golfçüler bir asansörle parkurlarına götürülüyor ve bu yerde, doğal olarak, gerçek golf sahasıyla birlikte golf sporuna ait tüm hareketler (yürüme, taşıma, uzağa bakma, konum alma, uzaklaşma, iletişim kurma, topu yerden alma ya da takip etme) de ortadan kaybolmuş bulunuyor. Golf sporundan geriye bir tek golf sopasının kavisi kalmış: sabit ve tek başına durarak hep aynı hareketi yapan dört sıra halinde dizilmiş insan; vurulan topların çıkardığı tiz ses; yere düşen topların tok patırtısı ve savaş alanını andıran yeşil renkli yapay çimin üzerinde dolanan, atılan topları toplayarak her vuruştan sonra kendiliğinden yeni bir top fırlatan mekanizmaya dolduran, zırhlı minyatür

golf arabaları. Britanya, endüstriyel mekânların tırmanış amaçlı spor merkezlerine dönüştürülmesinde uzmanlık sahibi. Bunlar arasında, Londra'daki eski bir trafo merkezi, Gloucester'daki Severn Nehri kıyısında yer alan bir depo, Sheffield'da, Yüksek Bölge'nin bir kenarında bulunan Demir Ocağı, Birmingham şehir merkezinde yer alan en eski fabrikalardan biri ve kadastrocu bir arkadaşımın bana söylediğine göre "Leeds yakınlarındaki altı katlı eski bir pamuklu dokuma fabrikası" (ben bunu bulamadım) bulunuyor (tabii, Bristol'daki kutsallığı lağvedilmiş bir kiliseyi de unutmamak lazım). Sanayi devrimi bu binaların bazılarında; Leeds ve Manchester tekstil fabrikalarında, Sheffield'ın demir ve çelik imalathanelerinde, bir zamanlar "dünyanın fabrikası" olan Birmingham'daki sayısız üretim merkezinde doğmuştu. ABD'de de, en azından sanayi devrimine ait mimariyi barındıracak kadar eski kentlerdeki tırmanış merkezleri, benzeri şekilde dönüştürülen endüstriyel binalarda yer alıyor. Artık ürünler başka yerlerde üretildiği ve gelişmiş ülkelerdeki işler gitgide daha fazla kafa işine dönüştüğü için terk edilen bu binalara, insanlar şimdilerde dinlenmek ve eğlenmek amacıyla gidiyor; böylelikle, fabrika işçisi öncüllerinin boş zamanlarında dışarı –kentin dışına ya da hiç değilse açık havaya– çıkma eğilimlerini tersine çevirmiş oluyorlar. (Tırmanış merkezlerine haksızlık etmemek için, insanların becerilerini geliştirmelerine ve kötü hava şartlarında zinde kalmalarına yardım ettiklerini de söylemek gerekir; bazıları için spor merkezleri, dağların yerini almaktan ziyade fırsatları çoğalttı fakat başkaları için artık gerçek kayaların öngörülemezliği ve görkemi vazgeçilebilir, sinir bozucu bir şeye ya da bir bilinmeze dönüştü.)

Üstelik sanayi devriminin bedenleri acı, yaralanma ve sakatlanma gibi korkunç sonuçlara katlanarak makinelere uyum sağlamak zorunda kalmışken, spor makineleri bedenlere uyumlu hale getirilir. Marx, tarihin ilk seferde bir trajedi ikincisindeyse komedi olarak deneyimlendiğini söylemişti; ilk seferde, fiziksel işgücü üretici işgücü biçimini almış ikincisindeyse, boş zaman tüketimine dönüşmüştür. Dönüşümün en mühim işareti, bu

ve tüm arkadaşlarıyla görüntülü telefon ve e-posta aracılığıyla iletişim kuracak. Bilim ve

faaliyetin artık üretici olmaması, kolların çalışmasının odun taşımaya ya da su pompalamaya yaramaması değil, bundan böyle bu tüketim endüstrisinde kasların çalışması için spor merkezi üyeliğinin, spor araç gerecinin, özel teçhizatın, eğitmenler ve öğretmenlerin ve bunlara eşlik eden bir dolu masrafın gerekmesidir. Dahası, sonuçta elde edilen kaslar kullanışlı olmayabilir ya da işe yarar bir amaca hizmet etmeyebilirler. Sporda "verimlilik", kalori yakılmasının en üst düzeyde gerçekleşmesi anlamına gelir; bu da işçilerin hedeflediğinin tam tersidir. Üstelik çalışırken harcanan güç, bedenin dünyayı şekillendirmesine yönelmişken, spor yapmak için harcanan güç bedenin bedeni şekillendirmesi içindir. Niyetim spor merkezi kullanıcılarını hor görmek değil, –arada sırada ben de onlardan biri oldum– sadece tuhaflıklarına dikkat çekmek. Bedensel güç gerektiren işlerin ortadan kaybolduğu bir dünyada, en uygun ve verimli telafi yöntemlerinden biri spor merkezleridir. Yine de, bu yarı halka açık performansta insanın kafasını karıştıran bir şeyler var. Ağırlık makinelerinden birinde çalışırken, bir hareketin kürek çekmek, diğerinin su pompalamak, öbürününse saman balyaları ya da çuval kaldırmak olduğunu hayal ederdim. Çiftliğin gündelik işleri, içi boşaltılmış hareketlere uyarlanmıştı çünkü ne pompalanacak su ne de taşınacak kovalar vardı. Köylü ya da tarım işçisi yaşantısı bende nostalji uyandırmasa da, bu hareketleri başka amaçlar için uyarlamamış olmamızın tuhaflığı elimde olmadan beni hayrete düşürüyor. Makineler sularımızı pompalarken, bizlere pompalama hareketi yapmak için makineler kullandırtan ve bunu su için değil –makine teknolojisinin teoride özgürleştirdiği– bedenlerimiz için yaptıran dönüşümün doğası tam olarak nedir? Kaslarımızla dünyamız arasındaki ilişki yok olduğunda; birbiriyle ilişkisiz iki ayrı süreçte bir makine, suyu; bir diğer makineyse kaslarımızı yönettiğinde yitirdiğimiz bir şeyler var mı?

Eskiden koşum hayvanı konumunda bulunan beden artık bir evcil hayvan konumunda: Gerçek bir ulaşım aracı da değil artık; örneğin, atların olduğu gibi. Onun yerine, tıpkı bir köpek yürütür gibi bedene de spor yaptırılıyor. Yani fayda sağlayan

kültürün ilerleyişi tek bir hedefe yönelmiş gibi görünüyor: Pijamalarımızı üzerimizden

değil boş zaman geçirmeye yarayan bir varlık olan beden artık çalışmıyor, çalıştırılıyor. Halter, yukarı kaldırıp aşağı indirmek üzere soyutlanmış ve sayısallaştırılmış maddeden başka bir şey değildir (bir zamanlar soğan dolu bir çuval ya da bira fıçısı olan şey şimdi demir külçelerinden ibaret) ve ağırlık kaldırma makineleri de, sağlık, güzellik ve rahatlama amacıyla, farklı yönlerde yer çekimine karşı gelmeyi kolaylaştırır. Spor merkezindeki aletlerin en sapkını ise koşu bandıdır (ve de onun daha dik kuzeni, Stairmaster). Sapkındır çünkü bazı hareketlerle çiftlikte yapılan işlerin taklit edilmesini anlayabilirim –ne de olsa kırsal kesime özgü faaliyetler artık ortadan kalktı– ama yürümenin taklit edilmesi, mekânın ortadan kalktığını ima ediyor. Yani, ağırlıklar, yapılan işin nesnelerinin yerine geçerler ancak koşu bandı ve Stairmaster, yürümenin gerçekleştiği yüzeylerin yerine geçiyor. İster gerçek isterse taklit olsun, fiziksel işgücünün sıkıcı ve biteviye olması anlaşılabilir belki; fakat dünya üzerinde hareket etmenin çok yönlü deneyiminin de aynı muameleyi görmesi başka bir mesele. Akşamları, duvarları cam panellerle kaplı, ikinci kat Manhattan spor merkezleri önünden yürüyerek geçerken, içerideki koşu bantlarına sıra sıra dizilmiş koşucular geliyor aklıma; sanki, bu Sisyphosvari mekanizma onlara engel olmasa camdan dışarı, yok oluşlarına atlayacaklarmış gibi görünüyorlardı – fakat onlar herhalde önlerindeki uçurumu değil aynadaki kendi yansımalarını görüyorlardı.

Geçen gün, şahane güneşli bir kış öğleden sonrasında, evde kullanım için spor aletleri satan bir mağazaya gitmek üzere dışarı çıktım ve yolum üzerindeki, San Francisco Üniversitesi spor merkezinin önünden geçtim. İçeride bulunan koşu bantlarında koşanlar yine cam panelden pencereler önünde işe koyulmuşlardı ve çoğu da bir yandan gazete okuyordu (bu spor merkezi, diğer insanların koştuğu ve bisiklete bindiği, turistlerinse yürüdüğü Golden Gate Parkı'ndan üç blok uzaklıkta bulunuyor). Mağazadaki bol kaslı genç adam, insanların ev tipi koşu bantlarını alma nedenlerini şöyle sıraladı: akşam iş çıkışından sonra, dışarısı güvenlik için fazla karanlık olduğunda spor yapmak;

çıkartmamızı engellemek. —SAN FRANCISCO CHRONICLE *Bazı insanlar her iki*

terlediklerini kimseler görmesin diye kendi başlarına ter atmak; çocuklara göz kulak olabilmek; ellerindeki azıcık zamanı en verimli şekilde kullanmak ve koşarken bir yerlerini incitmişlerse bile yoğun tempoda egzersiz yapabilmek için. Chicago'da hava insanın canını yakacak denli soğuk olduğunda, evde koşu bandı kullanan bir arkadaşım var. Bir diğeri de, diz ardı bağlarını zedelediği için (koşarken değil, daha iriyarı insanlar için tasarlanmış arabaları kullanırken zedelemişti) ayak koyma yerleri her adımda kendiliğinden inip kalkan darbesiz bir makine kullanıyor. Fakat üçüncü bir arkadaşımın babasıysa, Florida'da, oldukça cazip ve darbe etkisi yapmayan kumla kaplı bir plajdan iki mil uzakta yaşadığı halde, oraya kadar yürümek istemediği için evde koşu bandı kullanıyor.

Koşu bandı, banliyölerin ve ototropolislerin doğal bir sonucudur: Artık gidilecek hiçbir yeri olmayan yerlerde kullanılan ve hiçbir yere gitmeyen bir araç. Ya da, gitme arzusu olmadığı zaman: Aynı zamanda, koşu bantları, dış mekânlardan ziyade hava koşullarının denetim altında tutulduğu iç mekânlarda rahat eden; açık havada yürürken deneyimlenen düşünce, beden ve arazinin kusursuz iç içeliğinden ziyade ölçülebilir ve açıkça tanımlanmış faaliyetler sırasında rahat eden otomobilize ve banliyöleştirilmiş zihinler için birebirdir. Koşu bandı, yaşamdan uzaklaşmaya olanak sağlayan sayısız cihazdan yalnızca biridir ve bu tür kaçış olanaklarının, insanların dünyayı yaşanacak bir yer yapma sürecine katılmalarını ya da topyekûn yaşama katılma eğilimlerini azalttığından endişe ediyorum. Hız, "kat edilen" mesafe ve hatta kalp ritminin doğru ölçümlerine yer verdiği ama öngörülemez ve beklenmedik şeylere (tanıdıklarla veya yabancılarla yolların kesişmesi, bir virajın ardında aniden beliren manzaralar gibi) programlarında yer vermediği için, koşu bandının da bir Kalvinist teknoloji olduğu iddia edilebilir. Koşu bandında yürümek, artık derin düşüncelere dalmak, kur yapmak ya da keşfetmek değil, alt uzuvların ardışık deviniminden ibarettir.

1820'lerde hapishanelerde kullanılan koşu bantlarının aksine, modern koşu bantları mekanik gücü üretmez, tüketir. Yeni koşu

gözlerini de hedeflerine dikerek yürür: görünürdeki en yüksek dağın zirvesine, ellinci mil

bantlarında iki beygir gücünde motorlar bulunur. Bir zamanlar, insanlar bir arabaya iki at koşup yürümelerine gerek kalmaksızın dışarı çıkabiliyorlardı; şimdilerdeyse, iki beygir gücündeki bir makineyi prize takıp dışarı çıkmalarına gerek kalmaksızın yürüyebiliyorlar. Bir yerlerde, göze görünmez ama evlere kablolarla bağlı olan, enerji üretip dağıtan koca bir elektrik altyapısı var ve bu altyapı dünyanın doğal yapısını ve ekolojisini değiştiriyor – elektrik kabloları, sayaçlar, teknisyenler, elektrik santrallerini besleyen kömür madenleri ya da petrol kuyuları veya nehirlerdeki hidroelektrik santrallerin barajlarından mütevellit bir ağ bu. Başka bir yerde de koşu bantlarını üreten bir fabrika var; her ne kadar, ABD'de fabrika işçiliği günümüzde bir azınlık deneyimi olsa da. Demek oluyor ki, yürümeyle karşılaştırıldığında koşu bandı, çok daha fazla ekonomik ve ekolojik ara bağlantılara gerek duyuyor ve çok daha az deneyim üreten ilişkilere olanak sağlıyor. Koşu bandı kullananların çoğu, ya bir şeyler okur ya da başka bir şekilde kendilerini oyalarlar. *Prevention* dergisi koşu bandı kullanırken televizyon izlemeyi salık veriyor. Ayrıca koşu bandı kullanıcılarının, bahar geldiğinde yürüme alışkanlıklarını dışarıda yürümeye nasıl uyarlayabileceklerine dair önerilerde de bulunuyor (yani yürümenin değil koşu bandının esas deneyim olduğu ima ediliyor). Bir *New York Times* haberine göre, tıpkı son derece popüler olan sabit bisiklet dersleri gibi, koşu bantlarında uzun yol kat edenler yalnızlıklarını azaltmak için, koşu bandı dersleri almaya başlamışlar. Çünkü tıpkı fabrikada çalışırken olduğu gibi, koşu bandında zaman geçirirken de insanın canı sıkılır – mahkûmları ıslah edecek olan da tekdüzelikti zaten. Parlak broşüründe anlatıldığı üzere, Precor kardiyolojik koşu bandının özellikleri arasında, "mesafe, zaman ve eğimleri farklılık gösteren 5 program," bulunmakta. "İnteraktif Kilo Kaybı programı, çalışma yoğunluğunu ayarlayarak kalp ritminizi en ideal kilo kaybı aralığında tutmakta." Aynı zamanda da, "isteğe göre ayarlanabilen programlar, kişisel tercihlerinize uygun, bir milin onda biri kadar küçük aralıklara bölünebilen, 8 mil mesafeye kadar çıkabilen çalışmaları kolayca oluşturup hafızaya

işaretine, bitiş çizgisine. Yolculuğun sonunu düşünerek kendilerini motive ederler. Bense,

depolamanıza olanak tanımakta." Beni en çok hayrete düşüren de, isteğe göre ayarlanabilir programlar; kullanıcılar değişken özellikler gösteren bir arazide yapılan yürüyüşlere benzer bir program oluşturabiliyor ama arazi, yaklaşık iki metre uzunluğundaki bir platform üzerinde dönüp duran kauçuk bir banttan ibaret. Uzun zaman önce, demiryolları, mekânla kurduğumuz ilişkiyi erozyona uğratmaya başladıklarında, insanlar yolculuklardan mesafe bazında değil de zaman bazında söz etmeye başlamışlardı (modern bir Los Angeleslı da, Beverly Hills'in Hollywood'dan şu kadar mil değil, yirmi dakika uzaklıkta olduğunu söyleyecektir). Koşu bandı, yolculuğun bütünüyle zaman, fiziksel güç sarfı ve mekanik devinimle ölçülmesine olanak tanımakla, bu dönüşümü tamamlamış oluyor. Doğal çevre, arazi, manzara ve deneyimden oluşan uzamsa bütünüyle gözden yitip gitmiş bulunuyor.

dikkatimin kolaylıkla dağılmasından ötürü, daha farklı şekilde seyahat ederim - adım adım

On Altıncı Bölüm

BİR YÜRÜYÜŞÜN ŞEKLİ

Burada izini sürdüğüm gündelik yaşamın bedenden kopuş süreci, otomobil bağımlılığı ve banliyöleştirmenin bir parçası olarak çoğunluğun yaşadığı bir deneyimdir. Ancak yürüme kimi zaman –en azından on sekizinci yüzyıldan bu yana– anaakıma direniş biçimini de almıştır. Ritmi zamanın hızına ayak uyduramaz olduğunda, yürüme de dikkat çekmeye başladı – bu nedenle yürümenin tarihi ekseriyetle gelişmiş ülkelere aittir ve tam da deneyimin sürekliliğinin parçası olmaktan çıkıp, bilinçli bir seçime dönüştüğü zamana denk gelen, sanayi devrimi sonrasına denk düşen bir tarihtir. Yürüme kültürü, birçok yönden sanayi devriminin hızına ve yabancılaşmasına bir tepkiydi. Sanayi sonrası, postmodern döneme özgü mekân ve zamanın yitimi ve bedenden kopuş süreçlerine direniş şeklinde yürümeye devam edecek karşı ve alt kültürler de olacaktır belki. Bu kültürlerin birçoğu antik dönem âdetlerinden –peripatetik filozoflardan, yürüyerek şiir yazan şairlerden, Budist yürüme meditasyonunu uygulayan hacılar ve müritlerden– ya da doğa yürüyüşü ve flanörlük gibi eski âdetlerden ilham alırlar. Fakat 1960'larda, yürüme için yeni bir alan gündeme geldi: sanat amacıyla yürüme.

Doğal olarak, sanatçılar daha önceleri de yürüyorlardı. On dokuzuncu yüzyılda fotoğrafçılığın gelişmesi ve plein air [açık hava] ressamlığının yaygınlaşması, yürümeyi imge üretenler için önemli bir araç haline getirmişti – ancak bu ressamlar, istedikleri manzarayı bulduklarında etrafta gezinmeyi bırakıyorlardı

ve adımlar arasında çok sayıda mola vererek. Arada sırada bu molalar, iki dakikadan on

ve daha önemlisi, yarattıkları imgeler de o manzarayı sonsuza dek donduruyordu. Ufacık keşişlerin tepeler arasında dolaştığı Çin tıpkıbasımlarından, örneğin, Thomas Gainsborough'nun *Morning Walk* [Sabah Yürüyüşü] ya da Gustave Caillebotte'un, Paris'in Arnavut kaldırımı sokaklarında diledikleri yere giden, şemsiyeli şehir sakinlerini resmettiği *Paris Street, Rainy Day*'ine [Paris Sokağı, Yağmurlu Gün] değin, çok sayıda muhteşem, yürüyen insan tablosu yapılmıştır. Fakat *Morning Walk*'taki asilzade genç çift sonsuza kadar en alımlı pozlarında donup kalmışlardır. Hatıra gelen tüm yapıtlar arasında, sadece on dokuzuncu yüzyıl Japon baskı sanatı ustası Hiroshige'nin *Fifty-three Views on the Tokuida Road*'u [Tokuida Yolundan Elli Üç Manzara], durmaktan ziyade yürümeyi akla getirir; tıpkı çarmıha germe sahnelerinde olduğu gibi bir yolculuğun bütününü anlatan sekanslara bölünmüştür ve o zamanlar çoğu kişinin baskılarda resmedildiği biçimde yürüyerek yaptığı –bu kez Edo'dan (bugünkü Tokyo) Kyoto'ya uzanan 312 mil uzunluğundaki– bir yolculuğu aktarır. Yolların yürüyenlere ait olduğu, filmlerinse ahşap bloğa baskılarla yapıldığı bir dönemin yol filmleridir bunlar.

Dil de bir yolu andırır; tek seferde algılanamaz çünkü ister duyulsun isterse okunsun, zaman içinde anlaşılır. Bu anlatı ya da zaman unsuru, sanat ve yürümeden farklı olarak, yazma ve yürüme edimlerinin birbirini andırmasına neden olmuştur – ta ki, her şeyin değiştiği ve görsel sanatların geniş başlığı altında herhangi bir şeyin mümkün olduğu 1960'lara gelene kadar. Her devrimin çok sayıda ebeveyni vardır. Bu devrimin vaftiz babalarından biri de, soyut ekspresyonist ressam Jackson Pollock'tur – hiç değilse, onun takipçilerinden birinin ressamı tanımladığı biçimiyle öyledir. Kendisi de önemli bir performans ve disiplinlerarası sanatçı olan Allan Kaprow, 1958 yılında Pollock'un vurguyu, estetik bir nesne olan resimden "günlük tutma benzeri bir jeste" kaydırdığını söyler. Burada birincil konumda bulunan jestin kendisiydi; esas meram olan bu jestin, en fazla hediyelik eşyası niteliğindeki resimse ikincil konumdaydı. Kaprow'un analizi, kendisini önceleyen sanatçının yaptığı şeyin sonuçlarını

saate uzanan duraklamalara dönüşür. Ancak daha ziyade, önceden belirlenmiş değillerdir.

değerlendirirken, coşku dolu, kehanetimsi bir manifestoya dönüşür: "Pollock'un bu geleneği neredeyse yerle bir etmesi, sanatın aslında tören, büyü ve yaşamla, yakın geçmişimizde tanıklık ettiğimizden daha etkin biçimde iç içe olduğu bir noktaya geri dönüş anlamına da gelebilir... Bana göre Pollock bizi, gündelik yaşantımızın mekânları ve nesnelerinin –ister bedenlerimiz, giysilerimiz ve odalarımız, isterse Kırk İkinci Caddenin uçsuz bucaksızlığının– kafamızı meşgul etmesi, hatta gözlerimizi kamaştırması gereken bir noktada bıraktı. Boya aracılığıyla diğer duyularımızın harekete geçirilmesiyle yetinmeyip görüntü, ses, hareket, insan, koku ve dokunmaya özgü özel cisimleri kullanıma sokmalıyız."

Kaprow'un ana hatlarını çizdiği davete icabet eden sanatçılar için, sanat artık nesne üreten zanaat temelli bir disiplin olmaktan çıkarak, fikirler, edimler ve maddi dünya arasındaki ilişkilerin sınır tanımayan bir araştırmasına dönüştü. Galeri ve müze gibi kurumların ve onlar için üretilen nesnelerin can çekiştiği bir dönemde, bu yeni kavramsal ve cisimden arındırılmış sanat, sanat yapmak için yeni bir alan ve yeni bir aciliyet peşindeydi. Sanat objeleri, belki de bu tür bir araştırmanın tanıklığından ya da izleyicinin kendi araştırması için kullandığı destekleyici ve tetikleyicilerden başka bir şey değillerdir. Aynı zamanda, sanatçılar hareket repertuarlarını tual üzerinde çalışan ressamlarınkinden çok ötelere genişlettikçe, bilim insanlarını, şamanları, dedektifleri ya da filozofları örnek almaya başlayabilirlerdi. Sanatçı bedeninin kendisi bir performans aracına dönüşmüştü ve sanat tarihçisi Kristine Stiles'ın yazdığı gibi, "Sanat olarak bedeni vurgulayan bu sanatçılar, ürün yerine sürecin rolünü artırdılar ve tercihlerini temsili nesnelerden sunuma yönelik işlere doğru kaydırdılar." Geriye dönüp baktığımızda, bu sanatçıların en ufak cisimler, şekiller ve jestlerle işe başlayıp zaman içinde her edimleriyle, ürettikleri her işle dünyayı yeniden biçimlendirdikleri izlenimine kapılıyoruz. Böylesi –olağanüstünün türetilebileceği olağan- jestlerden biri de yürümedir.

Otuz yılı aşkın bir zamandan bu yana sanatın aykırı tarihini

yazan Lucy Lippard, güzel sanatların bir parçası olan yürümenin kökenini, performansta değil heykelde bulur. Carl Andre'nin 1966 tarihli *Lever* ve 1968 tarihli *Joint* eserlerine odaklanır; bunların ilki, bir odadan diğerine uzanan ve izleyiciye yol aldıran, yan yana dizilmiş tuğlalardan meydana gelir. Diğeriyse, bu kez bir çayırda saman balyalarıyla oluşturulmuş ve çok daha uzun bir mesafeyi kat eden benzeri bir çizgidir. Andre o dönemde, "Heykel denince benim aklıma gelen bir yoldur," diye yazmıştı. "Yani, bir yol kendini herhangi bir belirli noktada ya da herhangi bir belirli noktadan açığa vurmaz. Yollar belirir ve kaybolur... Bir yola ait tek bir bakış açımız yoktur; hareket halindeki, yol alan bakış açıları dışında." Çin parşömen tomarları gibi Andre'nin minimalist heykelleri de, onlara bakanların hareketlerine cevaben zaman içinde kendilerini ifşa ederler; yolculuk, biçimlerinin bir parçasıdır. "Doğuya özgü çoklu bakış açısı kavramını ve hem zımni hareketi hem de doğrudan müdahaleyi peyzaja dahil etmekle Andre, cisimden arındırılmış bir heykel alttürü için gerekli ortamı hazırlamış bulunuyordu; bu da en basit ifadeyle – ama hiç de o kadar basit olmayan bir biçimde– *yürümedir*."

Diğer sanatçılar, çoktan bir nevi yol olan şeyler üretmişlerdi: 1960 yazında Carolee Schneemann, New York'a taşınıp da yeni filizlenmeye başlayan performans sanatının en radikal sanatçılarından biri olmadan önce Illinois'daki evinin arka bahçesinde, devrilmiş bir tuba ağacı ve diğer hortum enkazını kullanarak, arkadaşlarının içinde yürüyebilecekleri bir labirent meydana getirmişti. 1960'ların başına gelindiğinde Kaprow'un kendisi de, izleyiciler ve performans yapanların içinde hareket edebilecekleri ve katılım sağlayabilecekleri ortamlar yaratıyordu. Andre'nin *Joint*'i yaptığı yıl, Patricia Johnson da *Stephen Long*'u yapmıştı. Lippard bu eseri şöyle tarif eder: "Yaklaşık 50 metre uzunluğunda ahşap bir yol, birbirinin içine geçen pastel renklerde boyanmış ve New York'taki Buskirk'te artık kullanılmayan bir demiryolu hattı boyunca yere döşenmiş. Amaç, işi algılamak için gereken zaman ve mesafe unsurlarının eklenmesiyle birlikte, renk ve ışığı geleneksel izlenimciliğin ötesine taşımak." Batı Amerika'da ,

kıstırılmış bir halde, kendi seçimimiz bile olmayabilen hedeflere doğru acele ederken neler

daha da uzun çizgiler çizilmekteydi ancak yürümeyle her zaman ilişkilendirilmiyorlardı: Michael Heizer, "motosiklet çizimlerini", söz konusu aracı çölde sürmek suretiyle meydana getiriyordu. Walter de Maria, benzeri bir debdebeli toprak sanatını Nevada'nın çorak yüzeyi üzerinde, tamamı sadece bir uçaktan görülebilecek ya da yerden, zaman içinde ve kısmen algılanabilecek şekilde yapmak için buldozer kiralamıştı; fakat Robert Smithson'ın yaklaşık 500 metre uzunluğundaki *Spiral Jetty*'sinin insani boyutlara sahip olduğu söylenebilir; taş ve toprak kullanarak meydana getirilmiş ve kıvrılarak Büyük Tuz Gölü'ne uzanan, engebeli ama yine de yürünebilir bir patikaydı bu. Her ne kadar ilk sakinleri bin yıl boyunca yürümüş olsalar da, Batı Amerika , yaya dostu olmayan bir ölçeğe sahipmiş gibi algılanır; orada üretilen –daha sonra adlandırıldığı biçimiyle– toprak sanatı, sıklıkla, Batı'nın istilasına özgü demiryolu, baraj, kanal ve maden gibi devasa projelerin bir yankısı olduğu izlenimini verir.

Öte yandan İngiltere yaya ölçeğinden zaten hiç vazgeçmemiştir ve doğasında daha fazla istila edilecek bir yer de kalmamıştır; bu yüzden orada yaşayan sanatçıların daha yumuşak dokunuşlar yapmaları gerekmişti. Sanatsal bir araç olarak yürümeyi keşfetmeye en fazla kendini adamış sanatçılardan biri, İngiliz Richard Long'dur. 1967'de ürettiği erken dönem işlerinden biri olan *A Line Made by Walking*'de [Yürüyerek Meydana Getirilen Çizgi], daha sonra yapacağı her şey çoktan mevcuttu. Bu siyah-beyaz fotoğrafta, çimin içinden bir patika tam ortaya, çayırın en ucundaki ağaçlara doğru uzanır. İşin başlığının da belirttiği gibi, Long bu çizgiyi ayaklarıyla çizmişti. Geleneksel sanattan hem daha hırslı hem de daha alçakgönüllü bir işti bu: ölçeği ve dünyanın üzerinde bir iz bırakma isteği hırsıydı; alçakgönüllülüğü ise, jestinin sıradanlığında ve ortaya çıkan işin, kelimenin tam anlamıyla, ayaklarının yere basmasında, ayak altında olmasındaydı. O dönemde ortaya çıkan sanatçıların birçoğunun işleri gibi, Long'un bu işi de muğlaktı: *A Line Made By Walking*, çizginin bir iz halinde, tortu gibi geride kaldığı bir performans mıydı, yoksa fotoğrafın belgelediği bir heykel –çizgi– mi, ya da

kaçırdığımızı düşünmeyi dahi çoğunlukla unuturuz. Planladığım için değil, öyle geliştiği

sanat eseri olan fotoğrafın kendisi miydi, yoksa bunların hepsi birden mi?

Yürüme Long'un malzemesi olmuştu. Sanatçının o dönemden bu yana sergilediği sanatı, kâğıt üzerine yaptığı ve yürüyüşlerini belgeleyen işler, bu yürüyüşler sırasında doğada bıraktığı diğer izlerin fotoğrafları ve iç mekânlara yerleştirdiği, açık havadaki faaliyetlerine gönderme yapan diğer heykellerinden oluşur. Yürüyüşünü bazen metin eşliğindeki bir fotoğraf, bazen bir harita ya da sadece bir metinle temsil eder. Yürümenin büyük ölçekli bir çizim olduğunu, kaleminin haritaya yaptığı şeyi yürümenin araziye yaptığını ima etmek için haritalarına yürüyüşlerinin güzergâhını çizer ve ekseriyetle düz çizgiler, daireler, kareler, sarmallar çizerek yürür. Benzer şekilde, doğa içindeki heykellerini de çoğunlukla kayaları ve dalları, çizgiler ya da daireler oluşturacak şekilde yeniden yerleştirerek (ama yerlerini değiştirmeden) meydana getirir; her şeyi çağrıştıran (döngüsel ve çizgisel zaman, sonlu ve sonsuz, yollar ve alışkanlıklar) ama hiçbir şey söylemeyen indirgemeci bir geometri söz konusudur. Ancak diğer işlerinde, bu çizgileri, daireleri ve ağaç dallarıyla taşlar kullanarak ya da çamurdan yaptığı labirentleri, galerinin zemini üzerine yerleştirir. Fakat işlerinde öncelikli olan daima doğada yürümektir. Sanatçının erken dönem işlerine ait ve bu yaklaşımları birleştiren muhteşem heykellerinden biri de, *A Line With The Length of a Straight Walk from the Bottom to the Top of Silbury Hill*'dir [Silbury Tepesi'nin Eteklerinden Zirvesine Dek Düz Bir Yürüyüş Uzunluğundaki Çizgi]. Bu Dümdüz çalışmasında Long, aynı mesafeyi çamurlu botlarıyla, galeri zemininde düz bir çizgi değil, bir sarmal meydana getirecek şekilde yürümüştü. Böylelikle, bu sarmal yol, bir yandan başka bir yerde izlediği güzergâhı temsil ederken, öte yandan da iç mekânda yeni bir güzergâha dönüşüyor ve sanatçının yürüyüşünü belgelemekle kalmayıp aynı zamanda izleyicileri yürümeye davet ediyordu. Bu çalışması, deneyimin somutluğu fikriyle –yani yürüyüşle ve yürüyüş mekânıyla (İngiltere'nin güneyinde yer alan Silbury Tepesi, eski çağlardan kalma kerpiç bir yapıdır ve dinî önemi

için; yaşama ait en küçük işaretlerle dikkatimin dağılmasına yönelik eğilimim, bir yerdeki

bilinmemektedir)–, o yürüyüşü tasvir etmekte kullanılan dil ve ölçümlerle alay etmekteydi. Deneyim bir yer ismine ve mesafeye indirgenemez ancak bu kadarcık bir bilgi bile hayal gücünün başını alıp gitmesine yeterlidir. Long yıllar sonra, "Bir yürüyüş, mekânın ve özgürlüğün ifadesidir ve yürüyüşe dair bilgi herhangi birinin tahayyülünde yaşayabilir; bu tahayyül de bir başka mekândır," diye yazmıştı.

Bazı yönlerden Long'un işleri gezi yazınını andırır fakat ne hissettiğini, neler yediğini ve benzeri ayrıntıları anlatmaktansa, kısa metinleri ve insansız imgeleri aracılığıyla, yolculuğun büyük bölümünü izleyenin hayal gücüne bırakır. Bu tür çağdaş sanatı diğer türlerden ayıran da, izleyicinin bol miktarda çalışmasını, muğlak olanı yorumlamasını ve görünmeyeni görmesini talep etmesidir. Bize ne bir yürüyüşü ne de bir yürüyüşün temsilini sunar; tek sunduğu, yürüyüş fikri ve yürümenin gerçekleştiği yeri çağrıştıran bir şey (harita) ya da yürüyüşün manzaralarından biridir (fotoğraf). Biçimsel ve sayılabilir özellikler vurgulanır: geometri, ölçüm, rakam, süre gibi. Örneğin, Long'un "A Thousand Miles A Thousand Hours A Clock Wise Walk in England Summer 1974" [1974 Yazında İngiltere'de Saat Yönünde Bin Mil Bin Saatlik Bir Yürüyüş] başlıklı çalışmasını –köşeli bir sarmalın çizimi– ele alalım. Ulusu ve yılı dışında yürüyüşe dair başka bir şey söylemeden veya göstermeden, zaman ve mekân arasında kurulan karşılıklı ilişkilerle, ölçülebilen ve ölçülemeyen şeyler düşüncesiyle oynar. Yine de, 1974 yılında, yani yaşam giderek daha karmaşık, kalabalık ve kinik bir hal almaya başlarken, coğrafya, beden ve zamanı birbiriyle hizalama peşine düşmüş birinin, araziyle böylesine çetin ancak belli ki tatmin edici bir buluşmaya zaman ayırabildiğini bilmek bize yeter. Sonra bir de, bir haritanın içerisine yerleştirilmiş şu metin vardı: "Merkezinde Cerne Abbas Devi'nin Yer Aldığı Altı Mil Çapında Bir Dairenin İçindeki Tüm Yollar, Patikalar ve Çift Yollarda Altı Günlük Bir Yürüyüş"; Long'un yürüdüğü yollar, yürüyüşünün merkezine aldığı figürden atar damarları andıran bir biçimde haritaya yayılıyordu. Bir başka metin de, Dorset'in tepelerinden

-herhangi bir yerdeki- muğlak ve çoğunlukla şaşırtıcı -başlangıçta ya da sonda veya bu

birinin yamacında bulunan, 6 metre uzunluğundaki, kireçle çizilmiş, elinde bir sopa tutan ve penisi erekte olmuş 2.000 yıllık o figürü tarif ediyordu.

Long, eski çağlarla bağımızı hiçbir şeyin kesintiye uğratmadığı yerleri sever ve bu yüzden onun işlerinde, günümüze ve yakın geçmişe ait binalar, insanlar ve diğer izler nadiren boy gösterir. Britanya'nın kır yürüyüşleri geleneğini gözden geçiren işleri, aynı zamanda bu geleneğin en büyüleyici ve sorunlu taraflarını da temsil eder. Long işlerini üretmek için Avustralya, Himalayalar ve Bolivya'nın And bölgesine de gitmiştir ve tüm bu yerlerin bütünüyle İngilizlere özgü bir deneyimle özümsenebileceği düşüncesi, sömürgecilik ya da en azından kibirli bir turizm kokar. Bu çalışmalar, kırsal alanda yürüme alışkanlığının belirli bir kültüre ait olduğunu ve her ne kadar bu tür yürüme kendi içinde medeni, zarif bir şey de olsa, onun değerlerini başka bir yere dayatmanın hiç de o denli zarif ve medeni olmadığını unutmanın tehlikelerini bir kez daha gözler önüne serer. Kırsal alanda yürüme edebiyatı görenek, duygusallık ve otobiyografik gevezelik batağına saplanıp kaldığı halde, Long'un sanatı sade, neredeyse sessiz ve yürümenin bir biçim sahibi olduğu düşüncesine yaptığı vurgu nedeniyle bütünüyle yenidir. Bu da kültürel mirastan ziyade yaratıcı bir yeniden değerlendirme sayılır. Long'un işleri kimi zaman nefes kesici güzelliktedirler. Üstelik yürüme kadar basit bir jestin, yürüyenle dünyanın yüzeyi arasında bağ kurduğu; güzergâh yürüyeni ölçüp biçerken yürümenin de güzergâhı ölçtüğü; neredeyse hiçbir iz bırakmadan heybetli ölçeklerde yapılan çizimlerin de sanat olabildiğini ısrarla vurgulamaları da oldukça derin ve zarif bir düşüncedir. Long'un arkadaşı ve çağdaşı Hamish Fulton da yürümeyi sanatının malzemesine dönüştürmüştü ve onun metinler eşliğindeki fotoğraflarını diğer peripatetik İngiliz'in işlerinden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Fakat Fulton, kendi yürümesinin daha manevi ve duygusal yönlerini vurgular ve daha ziyade kutsal bölgeleri ve hac yolculuğu güzergâhlarını seçer; galerilere heykeller yerleştirmez ya da arazide izler bırakmaz.

ikisi arasındaki bir yerde bulunan- örüntülerin peşinden gitmek için duyduğum tutkuya

Daha farklı yürüme sanatçıları da vardır. Büyük olasılıkla, yürümeyi performans sanatına dönüştüren ilk sanatçı, az tanınan ve Hollanda Surinam'ından gelen bir göçmen olan Stanley Brouwn'dır. 1960 yılında, sokaktan geçen tanımadığı insanlardan, kentin farklı noktalarına nasıl gidileceğini gösteren yol tariflerini çizmelerini istemiş ve sonuçları da, karşılaşmalar ya da çizimler seçkisinden meydana gelen yerel bir sanat olarak sergilemişti. Daha sonra "Amsterdam'daki tüm ayakkabı dükkânları" başlıklı, ziyaretçileri yürüyüş turu yapmaya davet eden bir kavramsal sergi düzenlemişti. Ardından bir galeriye yerleştirdiği ve dünyanın dört bir yanındaki kentleri gösteren tabelalarla ziyaretçileri, Hartum ya da Ottawa'ya doğru ilk birkaç adımı atmaya davet etmiş; 1972'de bütün bir günü adımlarını sayarak geçirmiş ve kentte yürümenin sıradan dünyasını farklı biçimlerde keşfe çıkmıştı. Basit eylemlere sıklıkla derin anlamlar yükleyen büyük Alman performans sanatçısı ve heykeltıraş Joseph Beuys, bir seferinde, siyasi amaçlı bir toplu yürüyüş sonrasında sokakları süpürdüğü bir performans yapmış, bir başka seferse sevdiği bataklık alanlardan birinde yürümüştü. 1971 tarihli bu *Bog Action* [Bataklık Eylemi], sanatçıyı, kimi zaman sadece başı ve alametifarikası olan fötr şapkası su üzerinde kalacak şekilde yürürken gösteren fotoğraflarla belgelenmişti.

New Yorklu performans sanatçısı Vito Acconci *Following Piece*'ini [Takip İşi] 1969 yılında 23 gün içinde gerçekleştirmişti; yolda rastgele seçilen bir yabancının, bir binaya girene dek takip edilmesinden oluşan bu iş de, dönemin çoğu kavramsal sanatı gibi keyfî kurallar ve tesadüf olgusunun kesişmesi fikriyle oynamıştı. Çalışmalarını, kesişmeler ve karşılaşmalardan yola çıkarak üreten Fransız bir fotoğraf sanatçısı olan Sophie Calle ise, daha sonra fotoğraflar ve metinlerle belgelenen iki işinde Acconci'nin performansını yeniden ele almıştı. *Suite Venitienne* [Venedik Suiti], kadın sanatçının Paris'te bir partide tanıştığı adamı Venedike dek gizlice takip etmesini ve adam kendisiyle yüzleşene kadar, bir dedektif gibi onun peşine düşmesini anlatır; sanatçı yıllar sonra, Paris'te aynı şeyi kendisine yapacak

dönüştüğünde iz sürücü oldum. Fakat kayıp insanların izini sürmeye başladığımda,

gerçek bir dedektif tutması için annesini ikna etmiş ve dedektifin çektiği fotoğrafları kendi işine, bir tür sipariş üzerine yapılmış portreler serisi gibi yerleştirmişti. Bu işler, sokaklardaki yabancıların birbirleriyle olan ilişkileri ve ilişkisizliklerinden kaynaklanan, kente özgü şüphe, merak ve gözetleme potansiyelini araştırıyordu. 1985 ve 1986'da, Filistin asıllı Britanyalı sanatçı Mona Hatoum, bir şablon kullanarak, üzerinde *işsiz* yazılı ayak izlerini Sheffiled sokaklarına boyamış ve adeta, ekonomik buhran içindeki bu kentte yoldan gelip geçenlerin hüzünlü sırlarını görünür hale getirmek istemişti. Ayrıca Londra'nın çeperinde bulunan işçi semti Brixton'da iki yürüyüş performansı daha gerçekleştirmişti. Sanatçı bu işleriyle sokağı bir performans mekânı olarak kullanmış oluyordu.

Yürüme içeren tüm performanslar içinde en dramatik, en ihtiraslı olan ve sınırları en çok zorlayan iş, Marina Abramović ve Ulay'ın 1988 tarihli *Great Wall Walk*'udur [Çin Seddi Yürüyüşü]. Komünist Doğu Bloku kökenli bu iki radikal performans sanatçısı (kadın olanı Yugoslav, erkekse Doğu Alman'dır) işbirliklerine, "ilişki işleri" ismini verdikleri bir dizi performansla 1976 yılında başladılar. Tehlike, acı, ihlal, can sıkıntısı tehdidiyle dolu performanslar aracılığıyla, hem kendilerinin hem de izleyenlerin bedensel ve zihinsel sınırlarını zorlamak istiyorlardı. Aynı zamanda, ideal bir bütünde cinsiyetleri birleştirmek gibi bir niyetleri de vardı ve giderek daha çok şamanizm, simya, Tibet Budizmi ve benzeri batıni geleneklerin etkisi altına girmişlerdi. İşleri, Gary Snyder'ın, "Dört yüksek makam – Ayakta Durma, Yatma, Oturma ve Yürüme. Bunlar, temel pozisyonları alan bedenlerimizin içinde rahat etmemizi, bütünüyle kendimiz olmamızı sağladıkları için yüksek makamlardır," diye tarif ettiği Çin geleneğini ya da benzer şekilde Vipassana Budizminin bu dört pozisyonda meditasyon yapma gerekliliğini akla getirir. İlk işleri, *Relation in Space*'te [Mekânda İlişki] bir odanın karşılıklı duvarlarından birbirlerine doğru hızla yürümüşlerdi; ta ki, tekrar tekrar çarpışana dek. 1977 tarihli *Imponderabilia*'da [Ölçülemeyen] bir müzenin giriş kapısında karşılıklı çıplak

acayip bir alışkanlık olarak başlayan şey (yerdeki ayak izlerini takip etmek), çabucak bir

durmuş ve yüzlerini kime dönecekleri kararını vermeye zorladıkları müze ziyaretçilerini, aralarından yanlamasına geçirmişlerdi. 1980 tarihli *Rest Energy*'deyse [Kalan Enerji], kadın elinde bir yay, erkekse gerilmiş yayda kadının kalbini hedef alan oku tutuyordu; dengede duran gerilimleri ve hareketsizlikleri bu ânı uzatıyor ve içerdiği tehlikeyi sabitleştiriyordu. Aynı yıl, Aborjinlerle iletişim kurmayı umut ederek Avustralya çölüne seyahat etmişlerdi ancak Aborjinler onları görmezden gelmişti. Onlarsa orada kalıp kavurucu sıcaklıktaki çöl yazında aylar geçirmiş ve çölden "hareketsizliği, sessizliği ve farkındalığı" öğrenerek kıpırdamadan oturma denemeleri yapmışlardı. Bu süreç sonrasında, yerlilerin onlarla iletişime daha açık olduklarını görmüşlerdi. Bu deneyimden Sidney, Toronto, Berlin ve başka kentlerde gerçekleştirdikleri *Nightsea Crossing* performansı doğmuştu: günler boyu bir müzede ya da kamusal bir alanda, yirmi dört saat boyunca oruç tutarak, kıpırdamadan, bir masada yüzleri birbirlerine dönük oturup saatlerini geçirmiş, acımasız bir adanmışlık sergileyen canlı heykellere dönüşmüşlerdi.

Abromović daha sonraları, "Tibet'e ve Aborjinlerin yanına gittiğimde, birtakım Sufi âdetleriyle de tanıştım. Gördüm ki, bütün bu kültürler, zihinde bir sıçrama gerçekleştirmek, ölüm ve acı çekme korkusunu ve yaşamlarımızın bir parçası olan tüm bedensel kısıtları ortadan kaldırmak amacıyla, bedenin fiziksel sınırlarını zorlamaktalar," demişti. "Performans benim bu öteki mekâna ve boyuta sıçramamı sağlayan form oldu." Abromović ve Ulay, *The Great Wall Walk*'u işbirliklerinin doruk noktasında planlamışlardı. Niyetleri, 4.000 kilometrelik duvarın iki ucundan birbirlerine doğru yürümek, bir noktada buluşmak ve evlenmekti. Yıllar sonra, Çin hükümetinin önlerine çıkardığı engelleri aşmayı nihayet başardıklarında ise, ilişkileri o denli farklılaşmıştı ki, bu yürüyüşleri, işbirliklerinin ve ilişkilerinin sonu oldu. 1988'de, karşılıklı yürüyerek aralarındaki 2.400 millik mesafeyi kat etmiş, orta noktada buluşup birbirlerine sarılmış, sonra da ayrı yollarına gitmişlerdi.

Akıncı göçebeleri Çin'in dışında tutmak için inşa edilen Çin

meraka dönüştü... Şimdilerde ekseriyetle tek bir hedefe doğu yürüyorum: İzlerin sonundaki

Seddi, kimliği ya da ulusu, sınırları kapatmak suretiyle tanımlamanın ve güvence altına almanın dünyadaki en önemli simgelerinden biridir. Kuzeyle güneyi ayıran bir duvarın, doğuyla batıyı birleştiren bir yola dönüştürülmesi Demir Perde ardında yetişmiş bu iki sanatçı için, siyasi hiciv ve simgesel anlamlarla yüklüdür. Ne de olsa, duvarlar ayırır, yollarsa birleştirir. Onların performansı, Doğu ve Batı'nın, erkek ve kadının, tecrit eden ve bir araya getiren mimarilerin simgesel bir buluşması şeklinde okunabilir. Onların işlerini en dikkatli takip eden eleştirmen Thomas McEvilly'nin ifadesiyle, sanatçıların bu duvarla ilgili şuna inandıkları da doğrudur: "Feng shui uzmanlarınca bin yıl zarfında güzergâhı çizilmiş bu duvarın izini tamı tamına sürerseniz, dünyanın yüzeyini bir arada tutan yılankavi enerji hatlarına dokunmuş olursunuz." Projeyle ilgili kitapta şu not düşülmüştür: "Marina Abromović ve Ulay, Çin Seddi üzerindeki yürüyüşlerine 30 Mart 1988'de karşı uçlardan başladılar. Marina doğudan, deniz kenarından yola çıktı. Ulay batı ucundan, Gobi Çölü'nden yürümeye başladı. 27 Haziran'da, borazanlar eşliğinde, Shaanxi eyaletindeki Shenmu yakınlarında bulunan bir dağ geçidinde, Budist, Konfüçyüsçü ve Taocu tapınakların arasında bir noktada buluştular." McEvilley bu son performansın, aynı zamanda, çiftin çarpışana dek birbirlerine doğru yürüdükleri ilk performanslarının bir uzantısı olduğuna dikkat çekiyor.

Bu kitapta yer alan her iki sanatçıya ait birer bölüm, Richard Long'un karmaşık bir deneyimin özenle seçilmiş bölümlerini akla getiren fotoğraf ve metinden oluşan işlerine benzer bir işlevi yerine getirerek, çağrışım uyandıran fotoğraflar ve az sayıda sözcük kullanarak, onların deneyimleri hakkında bize fikir veriyor. İki metin arasında yer alan McEvilley'in makalesi, yürüyüşün bir başka yüzünü gösteriyor: sanatçıların, yolculuk boyunca bürokrasinin sonu gelmeyen katmanlarına takılıp kalmalarını. Yollara düşerek hacı olmak isteyen Tolstoy'un Prenses Marya'sı gibi, Abramović ve Ulay da işin başında, boş ve engelsiz bir diyarda tek başlarına yürüme fikriyle ve buna uygun bir ruh haliyle yola çıkmış gibidirler; fakat McEvilley her akşam onları

kişiyi bulmak için. —HANNAH NYALA, *POINT LAST SEEN* [SON GÖRÜLDÜĞÜ

kalacakları yere götüren minibüsleri; mihmandarları ve çevirmenleri; hükümetin şartlarını yerine getirdiklerinden emin olmak isteyen ve her eyalette daha çok zaman ve para harcamaları için onları yavaşlatmaya çalışan resmî yetkililerin telaşesini; bir dans salonunda Ulay'ın karıştığı kavgayı; çizelgelerin, kuralların ve coğrafyanın Ulay'ın yürüyüşünü bölük pörçük etmesini anlatır (oysa Abramović her sabah yola bir gece önce kaldığı yerden başlamakta ısrar etmiş ve "Duvarın her lanet olası santimetresini yürüyeceğim," demişti). Birçok yerde yıkık dökük olan duvar, yürüme kadar tırmanmayı da gerektiriyordu ve duvarın üzerinde rüzgâr, sıklıkla, başa çıkılması zor bir şiddette esiyordu. McEvilly'nin anlattığı biçimiyle bu yürüyüş, bambaşka türde bir performansa, sayısız gayriresmi oyalanma ve sorunlara maruz kalma pahasına resmî hedefe ulaşılan rekor kırma amaçlı bir performansa dönüşmüştü. Fakat belki de, odaklanma becerileri üzerine öylesine uzun zaman çalışmış olan bu iki sanatçı, duvarda geçirdikleri zamanı, çevrede olan bitenlerin karmaşasından soyutlamayı başarmışlardı. Onların metinleri ve ürettikleri imgeler yürümenin özünü, etraflarındaki çölün kadim boşluğunda daha da kuvvetle hissedilen yürüme ediminin temel basitliğini dile getirir. Long'un işleri gibi onlarınki de, bedenle dünyanın, kadim zamanlara has bir saflıkla buluşmasının her şeye rağmen mümkün olduğu ve başka yerlerde öylesine kalabalık ve baskın olan insan mevcudiyetinin, boş alanların muazzam boyutlarıyla kıyaslandığında halen çok küçük bir alan kapladığı güvencesini izleyenlere sunan bir hediye gibidir. "Doğru tempoyu; yürümenin ritmik salınımında zihinle bedenin uyum bulduğu o tempoyu bulduğumu hissedene dek," diye yazmıştı Ulay, "ilk kez, çok sayıda gün geçmesi gerekti."

Daha sonraları Abramović, izleyenleri, kendi performanslarının keşfetmeye çalıştığı temel hareketlere katılmaya davet eden heykeller yapmaya başladı. Ziyaretçilerin yanında oturabilecekleri ya da altında durabilecekleri jeotlar, kristal parçaları ve cilalanmış taşları, ahşap iskemleler ya da kaideler üzerine yerleştiriyordu – bu taşlarda bulunduğuna inandığı doğaya özgü

YER] *1940'ların başında Paris sınırdan, yürüyerek altı gün, arabayla üç saat ve uçakla*

temel güçlerle buluşup onlar üzerine düşünmeleri için. Bu heykellerin en görkemlisi de, işlerinin kapsamlı bir seçkisinden oluşan ve İrlanda Modern Sanatlar Müzesi'nde düzenlenen sergide yer alan birçok çift ametist ayakkabıydı. Dublin'in merkezinden başlayan uzun bir yürüyüş sonrasında oraya vardığımda, müzenin eski bir askerî hastanenin zarif binasında bulunduğunu gördüm ve hem yürüyüşüm hem de binanın tarihi bu sergiye bir hazırlık niteliğindeymiş gibi geldi bana – kaba saba, büyük, yarı saydam ve mor renkli ebruli taş parçalarının içi oyularak cilalanmıştı; Avrupalı köylülerin bir zamanlar giydikleri tahta ayakkabıların masalsı benzeriydi bu ayakkabılar sanki. Ziyaretçilerin onları giyip gözlerini kapatmaları isteniyordu ve ayakkabıların içindeyken ayaklarımın, bir anlamda yeryüzünün içinde olduğunu fark ettim. Bu ayakkabılarla yürümek, imkânsız olmasa da gayet zordu. Gözlerimi kapattığımda tuhaf renkler görmeye başlamıştım ve ayakkabılar sabit bir noktaymış da hastane, Dublin, İrlanda ve Avrupa onların etrafında dönüp duruyormuş hissine kapıldım; seyahat için değil, çoktan gitmeniz gereken yere vardığınızı idrak etmeniz için yapılmış ayakkabılardı. Daha sonraları onların yürüme meditasyonu için, her adımın farkındalığını arttırmak amacıyla yapıldıklarını öğrendim. İşin başlığı *Shoes for Departure* [Gidiş Ayakkabıları] idi.

Tüm bu yürüme sanatçıları, Kaprow'un 1958'deki kehanetini gerçekleştirmişlerdi: "Sıradan şeyler aracılığıyla sıradanlığın anlamını keşfedecekler. Bu şeyleri olağanüstü yapmaya çalışmayacak, sadece gerçek anlamlarını belirtecekler. Fakat işte olağanüstü olanı da bu şekilde meydana getirecekler." Sanat amaçlı yürüme, kırlarda yürüme esnasında bedenle yeryüzünün boy ölçüşmesi ya da kentte yürümenin önceden kestirilemeyen toplumsal tesadüflere yol açması gibi, bu edimin en basit yönlerine dikkat çektiği gibi, en karmaşık yönlerine de dikkat çeker: bedenle düşünme arasındaki potansiyel ilişkilerin bolluğuna; bir kişinin yaptıklarının bir başkasının hayal gücüne davet niteliği

bir saat mesafedeydi. Bugünlerdeyse, başkent, herhangi bir yerden sadece birkaç dakika

taşımasına; her jestin kısa ve görünmez bir heykel gibi tahayyül edilebilmesine; yürümenin dünyayı konumlayarak, içinde yol açarak ve onunla bir araya gelerek yeniden şekillendirmesine ve her edimin, içinde gerçekleştiği kültürü yansıttığı kadar yeniden icat etmesine de.

uzaklıkta... —PAUL VIRILIO, *HIZ VE POLİTİKA* *Ayaklarımızın kullanım değerini*

On Yedinci Bölüm

LAS VEGAS YA DA İKİ NOKTA ARASINDAKİ EN UZUN MESAFE

Yüksek Bölge'de yürümeyi tercih etmiştim. Yürüme tarihine ait mekânlarda yapacağım son bir gezi için arayıştaydım ve gereken her şey o bölgede var gibiydi. Geziye, Chatsworth'teki malikânenin görkemli arazisinde bulunan yeşil labirentle başlayıp sonra da civardaki formel bahçelerde dolaşmayı ve daha sonraki bir dönemde Capability Brown'ın düzenlemesini yaptığı bahçelere gitmeyi hayal ediyordum. Oradan da, Yüksek Bölge'nin daha el değmemiş bölümlerine, erişim hakkının en önemli mücadelelerinin verildiği Kinder Scout'a doğru gidebilir, "işçi sınıfının tırmanış devriminin" gerçekleştiği kumtaşından kayalardaki tırmanış bölgesine uğrayıp, ardından buranın hemen bitişiğinde bulunan ve banliyölere şekil veren Manchestar'a ya da endüstriyel harabelere ve eski bir demir imalathanesinde yer alan tırmanış salonuna ev sahipliği yapan Sheffield'a geçebilirdim. Ya da geziye endüstriyel harabelerden başlayıp sonra kırlara doğru yol alabilir ve ardından bahçelere ve labirente gidebilirdim. Fakat Britanya'da yürümenin halen mümkün olduğunu kanıtlamanın fazla bir önemi olmadığı şüphesinin içimi kemirmeye başlamasıyla, tüm bu pitoresk planlar da rafa kalktı. Britanya'nın endüstriyel yıkıma uğramış alanları dahi, Kuzey Avrupa'nın silik geçmişinin bir göstergesidir. Ben de yürümenin geçmişini değil, onunla ilgili gelecekteki öngörüleri araştırmayı amaçlıyordum. Bu yüzden, bir aralık sabahı Las Vegas'ın merkezindeki Fremont Caddesi'nde Pat'in kamyonetinden indim. O da, Red Rocks'taki

---

gölgede bırakan bir otomobil... Geçenlerde birine And Dağları'nın omurgasını takip ederek

kayalıklarda ve yamaçlarda tırmanarak gününü geçirmek üzere yoluna devam etti.

Vegas'ın doğu-batı hattında uzanan ve boylam çizgileri denli düzgün olan caddelerinin çoğundan, Red Rocks'ın on üç mil uzunluğundaki sarp kayalıkları ve onun al yanaklı kumtaşı kubbeleriyle sütunları arkasında uzanan Spring Range'in üç bin metre rakımlı gri dorukları görülebilir. Bu çorak ve zayıf hafızalı, hızla büyüyen şehrin en az bilinen yönlerinden biri de, üç taraftan sıradağlarla çevrili ve ihtişam dolu bir çöl ışığına sahip muhteşem coğrafyasıdır; fakat Las Vegas'ın amacı hiçbir zaman doğadan keyif almak değildi zaten. *Las vegas* "çayırlar" anlamına gelir ve Güney Paiute yerlilerinin bu vahasına, İspanyolların Anglosaksonlardan önce geldiğini gösterir. Fakat vahanın kente dönüşmesi yirminci yüzyılı, Los Angeles'tan Salt Lake City'ye uzanan demiryolları hattını işleten şirketin buraya bir istasyon kondurmaya karar verdiği 1905 yılını bulmuştur. Vahanın tek damla suyu kalmayıncaya kadar, Las Vegas başıboşların ve turistlerin uğrak yeri olan bir kentti. Eyaletin diğer yerlerinde bulunan doğal madenlere sahip olmayan kent, ancak Nevada'da kumarın yasallaştığı 1931 yılından sonra, Hoover Barajı Colorado Nehri üzerinde, kentin güneydoğusuna doğru otuz mil uzaklıkta inşa edilirken gelişmeye başladı. 1951'de, kentin altmış mil kuzeybatısında Nevada Nükleer Deneme Alanı kuruldu ve o tarihten beri bu alanda binden fazla nükleer silah patlatıldı (1963'e kadar, denemelerin çoğu yer üstünde yapılmış ve o dönemden geriye kumarhanelerin devasa boyutlardaki tabelaları arkasında yükselen mantar bulutlarının görülebildiği insanı hayrete düşüren bazı fotoğraflar kalmıştır). Las Vegas, nehirleri, atomları, savaşları ve bir noktaya kadar da dünyayı hâkimiyet altına alma amaçlı bu devasa anıtlarla anılır. Fakat Mojave Çölü'ndeki bu kenti asıl biçimlendiren şey, çok daha tali ama her yeri ele geçiren bir icattı: klima. Son dönemde, Amerikalıların güneye ve batıya doğru göç ederek yaşamlarını yaz boyunca, hava koşulları denetim altında tutulan iç mekânlarda geçirmelerinde klimaların büyük rolü vardır. Çoğunlukla "sıra dışı" olarak tasvir edilse

aşağı yürüdüğümü söylediğimde bana, "Yalancısınız!" dedi. Birinin sadece yürüyebileceğini

de, Birleşik Devletler'in ve dünyanın dört bir yanında inşa edilen yeni tarz yerlerin uç bir örneği olan Las Vegas, gerçekte simgeseldir.

Las Vegas'ın şehir merkezi tren istasyonu çevresinde inşa edilmiştir: kenti ziyaret edenlerin trenden inip şehir merkezinde bulunan Ferment Caddesi civarındaki yoğun yerleşim alanı Glitter Gulch'taki kumarhane ve otellere yürüyerek gidecekleri öngörülmüştü. Amerikalı yolcular trenler yerine arabaları tercih etmeye başlayınca, kentin odak noktası da yer değiştirdi: 1941'de ilk kumarhane-otel tesisi, o zamanlar Los Angeles'a giden otoyol olan, şimdiyse Las Vegas'ın içinden geçen ana yol konumundaki Otoyol 91'de yükselmişti. Uzun süre önce, nükleer silah karşıtlarının Nevada Nükleer Deneme Alanı'nda her yıl gerçekleştirdikleri mitinge doğru giden bir arabada uyuyakalmış, Las Vegas'ın ana yolundaki bir trafik ışığında durduğumuzda gözümü açmış ve neondan üzüm asmaları, çiçekler ve kelimelerin dans edişini, köpürmesini, infilak edişini görmüştüm. Çölün karanlığı ardından, cennet ve cehennemi eşit ölçüde andıran bu manzaranın bende yarattığı şoku halen anımsıyorum. Kültür coğrafyası uzmanı J. B. Jackson 1950'lerde, o dönemde yeni bir olgu olan ana yolları bambaşka bir dünya, yabancılara ve motorlu taşıt kullananlara ait bir dünya şeklinde tarif etmişti. "Bu mimarinin etkisi, nihayetinde söz konusu öteki dünyanın ne olduğuna bağlıdır: Hayalini kurduğunuz bir dünya mı değil mi, bununla ilgilidir. İşte tam da bu noktada, otoyollarımız boyunca yükselen bu ötekine-yönelik mimarinin gerçek canlılığını keşfetmeye başlarız: Boş zamanlarımızı geçirmemiz için, bizim kuşağımıza özgü ve bir önceki kuşağınkine hiç benzemeyen bir hayal âlemi yaratır. Bu mimari, halka özgü yeni bir zevki hem yaratır hem de yansıtır." Bu zevk, diyordu yazar, bütünüyle yeni, daha önceki dönemin Avrupa merkezli, kendinden-üstün-olanları-taklit-etmeye dayanan dinlence ve beğeni anlayışlarını bütünüyle reddeden, arabalara ve arabaların içindekilere ait fütürist ve tropik yeni fantezilere uyarlanmış bir şey içindi: "binaların o modern dış cepheleri, gösterişli girişleri ve bilerek yapılmış tuhaf renk

düşünmek! Belki sabahları koşuyordur ama hiçbir yere yürüyemez! Dünya, her yere arabayla

oyunları; renk, ışık ve hareketten oluşan o neşe dolu, iddialı kütlelerin eski ve geleneksel olanla öylesine sert bir çatışma içine girmesi". Otomotiv Amerika için icat edilen bu yöresel mimariye, 1972 tarihli ünlü mimari manifesto *Learning from Las Vegas*'ta [Las Vegas'tan Öğrenmek] övgüler düzülmüştü.

Ancak son yıllarda, Las Vegas Anayolu'nda hiç beklenmeyen bir şey oldu. Sonradan bir ortama bırakılan canlı türlerinin fazlasıyla başarılı biçimde çoğaldığı ve kalabalık sürülerin çevreyi harap ederek kıtlığa yol açtığı adalara benzer bir şekilde, Anayol da arabalar için o denli cazip olmuştu ki, sekiz şeritli trafiği sürekli sıkışık oluyordu. Her ticari anayoldaki vasat binaların ön cephelerinde yer alan büyük tabelalar gibi, anayolun neon ışıkları da, önlerinden hızla geçerken görülmek üzere yapılmıştı ancak Anayolların Anayolu, son yıllarda yayan yaşam için yepyeni bir mevkiye dönüşmüştü. Bir zamanlar iki tarafında dağınık halde bulunan kumarhanelerin çoğalarak yan yana gelmesiyle fantaziler ve ayartılar bulvarına dönüşen Anayol'da turistler şimdi, bir kumarhanenin dev bir yaratığı andıran park alanında arabalarını bıraktıktan sona günlerce Anayol'da gezinip durabilir. Zaten milyonlarcası da tam bunu yapıyor – yılda 30 milyondan fazla turist, en yoğun hafta sonlarında 200.000'in üzerinde kişi birden kenti ziyaret ediyor. Güneşin batmasından sonra sıcaklığın 38 derece civarında olduğu ağustos ayında bile, Anayol boyunca bir ileri bir geri ağır ağır – (arabalardan daha ağır değil) yürüyerek akıp geçen güruhlar gördüm. 1966 yılında inşa edilen ve neon ışıklardansa fanteziyi öne çıkaran Caesars Palace'ın öngörü sahibi mimarisi ve 1989 yılında inşa edilen Mirage'ın yürürken seyredilmek üzere tasarlanan ilk ön cephesinden bu yana, kumarhane mimarisi de radikal değişiklikler geçirdi. Eğer yürüme, kendisinin en büyük hasmı olan, en son akla gelecek bu yerde bile birdenbire yeniden hayat bulabiliyorsa, o zaman bir geleceği olmalıydı ve Anayol boyunca yürüyerek bu geleceğin ne olduğunu keşfedebilirdim.

Anayol'un yeni tarzdaki fantezi ortamıyla kıyaslandığında eski moda ışıltıları pek sönük kaldığı için Fremont Caddesi, bir

tür siber-pasaj olarak yeniden inşa edilmişti. Yayaların özgürce etrafta dolanmaları için merkezi sokakları trafiğe kapatılmış ve yeniden meydana çıkan sokağın üzerine, geceleri lazer gösterilerinin yansıtıldığı yüksek, kavisli bir çatı kondurularak, eskiden gökyüzünün bulunduğu yer bir tür devasa boyutlardaki televizyon ekranına dönüştürülmüştü. Fremont caddesi, gündüz gözüyle bakıldığında, halen yarı terk edilmiş, hüzünlü bir yerdir. Burayı dolaştıktan sonra, Anayol'a dönüşecek olan Las Vegas Bulvarı'nın güneyine doğru yönelmem fazla zamanımı almadı. Bu bulvar, Anayol'a dönüşmeden önce, oteller, eski püskü apartmanlar ve acıklı haldeki hediyelik eşya, pornografi ve tefeci dükkânlarının yan yana sıralanmasından oluşan bir ızgara görünümündedir; kumarhane ve eğlence endüstrilerinin çirkin arka yüzüdür bu. Kahverengi bir battaniyeye sarınmış, siyahi, evsiz bir adamın yanından yürüyüp geçerken, adam bana baktı ve ben de yolun öbür tarafında, küçük evlilik kiliselerinden birinden çıkan Asyalı bir çifte baktım; siyah takım elbise giymiş adam ve süt beyazı bir gelinlik içindeki kadın öylesine anonim bir kusursuzluk örneği sergiliyorlardı ki, insan dev bir düğün pastasının üzerinden düştüklerine inanabilirdi. Burada her işyeri sanki kendi başına bir ada gibiydi; evlilik kilisesi seks mağazalarından, en şatafatlı kumarhaneler de etraflarında bulunan harabe haldeki boş arsalardan rahatsız olmuyorlardı. Vegas'ın iki resmî sürümünün arasına sokulmuş bu bölgede, benimle birlikte kaldırımda yürüyen fazla insan yoktu.

Daha ileride, yangın geçirdikten sonra kapanmış eski El Rancho oteline vardım. Daha erken döneme ait kumarhaneler, çölü ve Batı'yı romantikleştirmişlerdi: Anayol'daki Dunes [Kumullar], Sands [Kumlar], Sahara ve Desert Inn [Çöl Hanı] ve Fremont Caddesi'ndeki Pioneer Club [Öncü Kulübü], Golden Nugget [Altın Külçesi], Frontier Club [Sınır Kulübü] ve Hotel Apache gibi. Fakat daha yakın zamanda inşa edilen kumarhaneler, bölgesel gururu bir kenara atarak, başka neresi akla gelebilirse orayı çöle taşımıştı – ve bu yerler Mojave çölüne ne denli az benziyorsa o denli iyiydi. Sands'in yerine, Venetian [Venedikli] kanal-

geçtikten sonra, yeni, daha önce hiç deneyimlemediğim bir şey hissetmeye başladım. Bir

ları ile birlikte inşa ediliyordu. Daha sonra fark ettim ki, bu yürüyüşümle, orada devamlılığı olan bir deneyim, genellikle yürüme sayesinde elde edilen uzamsal bir devamlılık arayışına girmiştim fakat hiçbir devamlılığı olmayan ışığı ve fantezisiyle bu mekân beni başarısızlığa uğratmıştı. Başka bir şekilde daha beni alt etmeyi başarmıştı. Nüfusu yirminci yüzyılın başında 5, 1940'ta 8500 ve kumarhaneler sayesinde katranruhu çalıları ve yuka ağaçları denizi içinde bir ada görünümü aldığı 1980'lerde ise yarım milyon civarında olan Las Vegas, şu anda 1 milyon 250 bin kişi civarında bir nüfus barındırmakta ve ayrıca ülkenin en hızlı büyüyen kenti konumunda. Şatafatlı Anayol'un etrafı karavan alanları, golf sahaları, siteler ve çeşitli alt bölümlerin uçsuz bucaksız uzandığı devasa bir alanla sarılmış durumda –Vegas'ın sürüsüne bereket ironilerinden biri de, bu araba banliyölerinin şahının kalbinde yayalara ait bir vaha bulunmasıdır. Bu ikisini buluşturmak için Anayol'dan çöle dek yürümek istemiş, bendeki haritaların hepsi çoktan güncelliğini yitirdiğinden, güzergâh tavsiyeleri için yerel haritalar üreten şirketi aramıştım. Söylediklerine göre, şehir o denli hızlı büyüyormuş ki, her ay yeni bir harita yayımlamak zorunda kalıyorlarmış. Sonra da Anayol'un güney kısmıyla kentin sınırı arasındaki en kestirme yolları tarif ettiler. Fakat Pat'le birlikte bu yollardan arabayla geçtiğimizde, yalnız başına yürümek için bu yerlerin tekinsiz olduğunu gördük –depolar, hafif sanayi bölgeleri, toz toprak içindeki parseller; terk edilmişlik hissi saçan, etrafı duvarlarla çevrili evler arasından sadece arada sıra geçen bir araba ya da pasaklı bir berduş. Bu yüzden yayalara ait vahanın dışına çıkmadım ve şunu keşfettim: Büyük kumarhaneleri, çölün düz tahtası üzerindeki satranç taşları gibi kafamın içinde yerinden oynatabiliyordum. On yıl önceye geri gittiğimizde fantezi tarzı kumarhaneler yok oluyordu. Yirmi yıl önceye gittiğimizde kumarhaneler dağınık halde bulunuyordu ve neredeyse hiç yaya yoktu. Elli yıl önceyse, tek başına duran sadece birkaç tane ileri karakol vardı. Yüz yıl önceye gittiğimizdeyse dört bir yana uzanan soluk renkli toprak ve küçük bir barın çatısı dışında kesintiye uğratan hiçbir şey yoktu.

yerden başka bir yere geçtiğimi, tüm benliğimle, kuvvetle hissediyorum... Bir arabada

Stardust'ın girişindeki perişan çardağın altında yaşlı bir Fransız çifti, Mirage'a nasıl gidebileceklerini bana sordu. Onların, eski tarz, taşıt odaklı pırıltılı yaşamlara ait Amerikan fantezi diyarından Anayol'un kalbindeki yeni, nostaljik fantezi diyarına ağır adımlarla gidişini izledim ve ben de güneye doğru onların peşinden gittim. Güneye gittikçe, sokakta yürüyen tek tük birkaç kişi kalabalığa dönüşmeye başlamıştı. Evlilik kilisesinden çıkarken gördüğüm gelin ve damat yeniden boy göstermiş, caddeden aşağı benimle birlikte yürüyorlardı. Kadın bu sefer, gelinliğinin üzerine şık bir muflon ceket, ayaklarına da sivri topuklu ayakkabılar giymişti. Buraya gelen turistler dünyanın müreffeh kesimlerindendir (çalışanlar da, özellikle Orta Amerika gibi daha az müreffeh kesimlerdendir). Vegas'ın ironilerinden biri de, dünyanın en sık ziyaret edilen kentlerinden biri olmasına rağmen çok az kişinin kentin kendisini fark etmesidir. Turistler, örneğin, Barselona ya da Katmandu'ya, yerel halkı doğal habitatlarında görmek için gelirler. Fakat Vegas'ta yerel halk, turistler için özel olarak inşa edilmiş başka-hiçbir-yerde-bulamayacağınız türden bir habitatta, çoğunlukla çalışanlar ve turistleri eğlendirmekten sorumlu kişiler kimliğiyle turistlerin karşısına çıkar. Bizatihi turizm, yürümenin belli başlı kalelerinin sonuncularından biridir. Özel beceriler ya da teçhizat gerektirmeyen, boş zamanları dolduran ve gözlerin merakını tatmin eden yürüme, her daim amatör bir faaliyetti. Merakınızı tatmin edebilmek için naif görünmeyi, alakadar olmayı, keşfetmeyi, uzun uzun bakmayı ve bakılmayı kabul etmeniz gerekir ve bugünlerde insanlar, evlerinin uzağındaki yerlerde bu koşullara kendilerini bırakabiliyorlar. Bir başka yerden alınan zevk olduğu sanılan şey, pekâlâ, insanın yavaş hareket edebildiği herhangi bir yerde mümkün olan ve farklı bir zaman, mekân ve uyaranı deneyimlemekten alınan zevk olabilir.

Girdiğim ilk kumarhane The Frontier idi. Ziyaretçiler, altı buçuk yıl boyunca buradaki bir açık hava gösterisini izleme fırsatı bulmuşlardı; yirmi dört saat boyunca grev gözcülüğü yapan işçiler –hizmetçiler, kadın kokteyl garsonları, komiler– gece

ya da uçaktaymışçasına uzam içinde hareket ediyorum. Bir yerde –işin doğrusu, sonsuz

gündüz, yazın kavurucu sıcağına ve kışın fırtınalarına aldırmadan adımları ve dövizleriyle, sendikayı çökertmeye çalışan yeni kumarhane patronlarına karşı verdikleri mücadeleyi sahneye koymuşlardı. O yıllar zarfında, Frontier grevi katılımcıları içinde toplamda 101 bebek dünyaya gelmiş, 17 emekçi de ölmüştü ama hiçbiri grevi kırmamıştı. Bu grev, o dönemin en büyük sendika mücadelesi, emekçi hakları için mücadele edenlerin en büyük esin kaynağıydı. 1992'de AFL-CIO da [Amerikan İşçi Örgütleri Federasyonu ve Sanayi Örgütleri Kongresi] buna benzer bir eylem olan Çöl Dayanışması Yürüyüşü'nü düzenlemişti. Sendika temsilcileri ve grevde yer alanlar, Frontier kumarhanesinden yola çıkıp çölde üç yüz mil yürüyerek Los Angeles'taki mahkemeye varmış ve bu şekilde, zorluklara katlanmak konusundaki kararlılıklarını ve bu davaya bağlılıklarını kanıtlamışlardı. Vegaslı sinemacı Amie Williams, Frontier grevi üzerine yaptığı belgeselin çekimlerini bana gösterirken, sendikanın Amerikan usulü bir aile ve dayanışma dinine benzediği şeklinde bir yorum yapmıştı: Sloganları, "Birimizin acısı hepimizindir," şeklindeydi ve Çöl Dayanışma Yürüyüşü de hac yolculukları olmuştur. Amie'nin çekimlerinde, fazla yürümedikleri her hallerinden belli olan insanlar, eski Otoyol 66 boyunca dağınık bir sıra halinde ilerliyor, akşamları ayakkabılarını çıkarıp ayaklarına yara bandı yapıştırıyor ve ertesi gün kalkıp yine aynı şeyi yapıyorlardı. Bisikletçiye benzeyen sakallı bir adam, Homer isimli bir marangoza ve sendika temsilcisine, hac yolculuklarına özgü bir mucize hikâyesi anlatıyordu: Sağanak yağmurun ortasında bir güneş huzmesi onları takip etmişti ve bu sayede ıslanmamışlardı. Bunu anlatırken, önlerinde Kızıldeniz'in ikiye yarıldığı İsrail oğullarından biriymişçesine heyecanlıydı. Sonuçta, Frontier'i satın alan sendika düşmanı aile kumarhaneyi satmak zorunda kalmış ve 31 Ocak 1997'de kumarhanenin yeni sahipleri tekrar sendikayla çalışmayı kabul etmişti. Coşku dolu altı yıl boyunca grev yürüyüşü yapanlar, yeniden içki hazırlama ve yatak yapma işlerine dönmüşlerdi. Frontier'in içerisinde o mücadelenin hiçbir izini görmek mümkün değildi; sadece insanın başını döndü-

sayıda yerde- bulunduğumu hissediyorum. Belirleyici özelliği olmayan bir uzamda değilim

ren desenli halı, şakırdayan kumar makineleri, parıldayan ışıklar, aynalar; her kumarhaneye hâkim olan, alacakaranlıkta hızlı hareket eden çalışanlar ve ağır hareket eden ziyaretçilerle dolu o tanıdık yıldız patlaması kalmıştı. Kumarhaneler, penceresiz iç mekânları tuhaf açılarla dolu ve görüş alanını daraltan kumar makinesi sıraları ve –alışveriş merkezleriyle büyük mağazalarda olduğu gibi– iyi gizlenmiş çıkış kapılarını bulmadan önce ziyaretçilerin ceplerini boşaltmalarını sağlayacak diğer baştan çıkarıcılarıyla, içeri girenlerin kaybolmalarını sağlamak için tasarlanmış modern labirentlerdir. Birçok kumarhanede "insan taşıyıcıları" –havaalanlarındakine benzer yürüyen bantlar– vardır fakat bunların tamamı içeri doğru ilerler. Çıkış yolunu bulmak size kalmıştır.

Gezinmek ve kumar oynamak, bazı yönlerden birbirlerine benzer; her ikisi de, sonuca ulaşmaktan daha ziyade olabileceklerle ilgili beklentinin daha çok haz verdiği, arzunun tatminden daha ön planda olduğu faaliyetlerdir. Bir adımı diğerinin önüne atmak ya da oyun kâğıtlarını masaya yatırmak, talihe kapı açmaktır. Ancak kumarhaneler için kumar artık, öngörülebilirliği oldukça yüksek bir bilime dönüştü ve hem kumarhaneler hem de Las Vegas'ın güvenlik güçleri, Anayol'da yürürken karşınıza çıkabilecekleri de denetim altına almaya çalışıyorlar. Anayol gerçek bir bulvardır. Hava koşullarına maruz kalır, çevresindekilere açıktır ve Birinci Ek Madde'nin sunduğu o muhteşem özgürlüklerin yaşanabileceği bir kamusal alandır. Fakat şimdi bu özgürlükleri insanların elinden geri almak ve Anayol'u, yurttaş değil tüketici olabileceğimiz bir eğlence parkı ya da alışveriş merkezine dönüştürmek için büyük bir çaba sarf ediliyor. Frontier'in hemen yanında bulunan Fashion Show Alışveriş Merkezi'nde yan yana asılı duran broşürler, Anayol'un çok sayıdaki alt kültürlerinden birini meydana getirir. Amie Williams'ın söylediğine göre, çoğunlukla yasal kimliği olmayan Orta Amerikalılara ait broşürlerin hemen hepsinin içeriği de seks (her ne kadar Vegas'ta devasa bir seks endüstrisi olsa da, müşteriler genellikle sokakta değil ilanlar aracılığıyla bulunur; Anayol üzerindeki düzineler-

-gerçekte bir yer olmayan, hastane mekânı, alışveriş mekânı, çarşı mekânı, havaalanı

ce gazete bayiinde çok az gazete vardır ama renkli fotoğraflarla "özel dansçılar" ve "eskort hizmetleri" ordusunun reklamını yapan broşürler, kartvizitler ve el ilanlarından oluşmuş gerçek bir kütüphane bulunur). Kadınların kendisi çoğunlukla görünmez oldukları için, bu reklamların görünürlüğü tepki çekmeye başladı. Eyalet yönetimi, "turistik bölgede" "yerleşke dışı afişleme"yi hafif suç kapsamına alan bir yasayı kabul etti. Amerikan Yurttaş Hakları Birliği'nin Nevada şubesi başkanı Gary Peck, "Vegas'ın kendisini her şeyin –seks, alkol, kumarın– mubah olduğu bir yer şeklinde pazarlayıp sonra da kamusal alanı, ilan panolarında ve havaalanında reklam vermeyi, dilenciliği ve ifade özgürlüğünü bütünüyle denetim altında tutmak gibi takıntılı bir çaba içine girmesinin yarattığı, neredeyse ayan beyan paradokstan," söz etmişti. ACLU'nun el ilanlarıyla ilgili yasaya karşı verdiği savaş Yargıtay'a gitmiş ve diğer konular da gündeme gelmeye başlamıştı. O yılın başlarında, imza toplayanlar taciz edilmiş ve Fremont Caddesi Deneyimi için misyonerlik yaptıkları gerekçesiyle bir rahip ve beraberindeki dört kişi, "kaldırımı engellemek" suçuyla tutuklanmıştı; oysa yayalara özgü bu pasaj artık kocaman bir kaldırım gibi olduğundan ötürü, engellenebilmesi için düzinelerce kişi gerekir.

Peck'in anlattığına göre, kumarhaneler ve eyalet yönetimi, kovuşturma güçlerini artırmak ya da Birinci Ek Madde'den doğan haklarını kullanan –din, seks, siyaset, ekonomi hakkında konuşan– veya ziyaretçilere layık görülen pürüzsüz deneyimi başka herhangi bir şekilde bozan herkesi uzaklaştırmak için, kaldırımları bile özelleştirmeye çalışıyor (benzer şekilde Tucson da, bir dolar karşılığında kaldırımları işyerlerine kiralayarak, özelleştirmeye ve böylelikle evsizlerden kurtulmaya çalışmıştı). Peck, eğer kadim "kent özgürlüğü" kaldırımlarda ortadan kalkarsa, bunun ülkenin geri kalanı için bir emsal teşkil edeceğinden ve bir zamanlar sahici kamusal alan olan yerlerin alışveriş merkezine, kentlerin de tematik eğlence parklarına dönüşeceğinden endişe ediyor. "Tematik eğlence parkı," der Michael Sorkin, "zevk almanın –sahtelikleriyle göz boyayan tüm o biçimlerin– mutlu

mekânı gibi– kavramların tekrarından ibaret olan modern yerlerin insana hissettirdiği şey

mesut düzen altına alınmasını, demokratik alana bir alternatif şeklinde sunar ve bunu da sorunlu kentlerden kötü kokuyu; yoksulların, suçun, kirin ve emeğin varlığını temizleyerek gayet cazip bir biçimde yapar." Mirage, çoktan bahçesindeki çimlerin üzerine küçük bir tabela yerleştirdi bile: "Bu kaldırım Mirage Kumarhane ve Oteli'nin özel mülküdür ve yaya trafiğini kolaylaştırmak için irtifak hakkı üstlenilmiştir. Burada başıboş durur ya da yaya trafiğini başka şekilde engellerseniz, izinsiz bulunduğunuz gerekçesiyle tutuklanabilirsiniz." Ayrıca anayol boyunca her yerde, üzerinde "Turistik Alan: Halka Açık Kaldırımlarda Hiçbir Şekilde Engelleyici Faaliyete İzin Verilmeyecektir" yazan tabelalar bulunuyor. Bu tabelaların orada bulunmasının sebebi, yayaların hareket özgürlüğünü güvence altına almak değil, o yayaların yapabilecekleri ve görebileceklerini kısıtlamaktır.

Sıcak bir gündü ve hava da egzoz dumanına boğulmuştu. Bu yüzden Fremont Caddesi'nden başlayarak yaptığım yürüyüşte sıcaktan bunalmış ve yorulmuştum. Anayolda mesafeler yanıltıcıdır: Ana kavşakların arasında yaklaşık bir mil olsa da, yirmi ya da otuz katlı gökdelen otellerle yeni kumarhaneler, ölçekleri hesaba katılmadığı için birbirlerine daha yakın dururlar. Tematik eğlence parkı tarzındaki yeni kumarhanelerden ilki olan Treasure Island [Define Adası] kuzeyden gelindiğinde ilk karşılaşılan kumarhane olduğu kadar en fantastiklerinden de biridir; diğerleri gibi ismini bir yer ya da tarihteki bir dönemden değil, Güney Denizleri'ndeki korsanların yaşamları üzerine, erkek çocuklar için yazılmış bir kitaptan alır. Palmiye ağaçları ve korsan gemilerinin yer aldığı göletin arkasındaki yapay kayalardan yapılmış ön cephesi ve pitoresk binalarıyla bu kumarhane, Disneyland'deki lunapark treniyle yapılan Karayip Korsanları gezisinin bir turistik otel versiyonunu andırır. 1989'da, yayalara özel gösterileri icat eden bu otelin komşusu ise, hava kararduktan sonra her on beş dakikada bir patlayan yanardağıyla izleyen kalabalıklara büyük haz veren Mirage'dır. Treasure Island 1993'te

budur. —LEE, "A CATHOLIC AMERICAN" PILGRIM [KATOLİK AMERİKALI BİR

açıldığında, kapanışında bir geminin battığı, gerçek bir korsan savaşı gösterisiyle bu yanardağı gölgede bırakmıştı - fakat günde yalnızca birkaç kez gerçekleşen bir savaştır bu.

Learning from Las Vegas kitabının yazarları, çok önceleri, "Güzelleştirme Komitesi'nin, tabelaları ağaçlarla örtbas edip dev çeşmelerle nem oranını artırmak suretiyle, Anayol'u, Batı tarzı bir Champs-Elysées'ye çevirmek yönündeki tavsiyelerine devam edeceği," hususunda şikâyetlerini yükseltmişlerdi. O çeşmeler yapıldı ve Mirage ile Treasure Island otellerinin önündeki geniş su yüzeyleri, Flamingo Yolu üzerindeki Caesar's Palace'ın karşısında -eskiden Dunes kumarhanesinin olduğu yerde- yapılan, Bellagio'nun üç hektar büyüklüğündeki gölü yanında cüceleşti. Bir arada değerlendirildiği zaman, kamusal alan olan işlek bir caddeye yayılmış, formel bahçeyle zevk bahçesinin çılgın bir melezi olan bu üç kumarhane, hem bütünüyle yeni hem de şaşırtıcı derecede eski moda bir şey meydana getirirler. Mirage'ın yanardağı, mimariyi ve seyircileri birlikte dönüştürerek -Vesuvius'un Pompeii'yi yaptığı gibi- eski Vegas'ı kesin bir şekilde tarihe gömmüştür. Artık her yer çeşmelerle dolu olduğu ve boş zaman geçirmek için mimariye ve diğer yürüyenlere bakarak yürüdüğü için, Vegas gerçekten de Batı tarzı bir Champs-Élysée'dir. *Anayol*'da, neonlar-arasından-sür-git tarzı Amerikanvari gelecek vizyonunun yerini, Avrupa -aslında Avrupa'nın eğlenceli bir pop kültür çeşidi- alıyor; en ünlü mimari eserlerin yanı sıra, şort ve tişörtler içinde bulvarlarda gezinenlerden oluşan bir Avrupa bu. İngiliz bahçelerine İtalyan ve Roma tapınaklarının minyatürlerini yerleştirmek, bunların dev boyutlardaki örneklerini çölün ortasına kondurmaktan daha mı az tuhaf? Veyahut -Almanya'nın Wörlitz kentindeki gibi- on sekizinci yüzyıl bahçelerine yanardağ yapmak, aynısını Nevada'da bir bulvarda yapmaktan daha mı az tuhaf? Nefti yeşil renkli selvileri, çeşmeleri ve ön kısmında bulunan klasik üsluptaki heykelleriyle Caesar's Palace, formel bahçelerde yer alan birçok unsuru akla getiriyor; formel bahçeler de zaten Roma dönemi alışkanlıklarının İtalyan uzantılarını, Fransız, Hollandalı ve İngilizlerin benimsemesiyle meydana

gelmişti. Çeşmelerle bezeli ön cephesiyle Bellagio, boyutları zenginlik, güç ve doğa üzerinde kazanılan zaferi gözler önüne seren Versailles'ı anımsatır. Bu mekânlar, yürümenin görsel zevklerle dolu bir deneyim olarak geliştirildiği çevrelerin mutasyona uğramış tekrarlarıdır. Vauxhall, Ranelagh, Tivoli ve geçmişin diğer tüm zevk bahçelerinin devamı niteliğindedir Vegas; yürümenin ve bakmanın düzene tabi tutulmamış zevklerinin, son derece iyi düzenlenmiş gösterilerle iç içe geçtiği bir yerdir (müzik, tiyatro ve pantomim için kurulan sahneler –tıpkı dans etmek, yemek, içki içmek ve oturmak için ayrılan bölümler gibi– zevk bahçelerinin önemli bir parçasıydı). Vegas'ın tanıtımını üstelenenlerden birinin pekâlâ söylemiş olabileceği gibi, bulvarlarla melezlenen bahçeler artık yeniden revaçta ve onlarla birlikte yayan yaşam da yeniden popülerlik kazanıyor.

Kimin, niçin gezindiğini denetim altında tutmak için sarf edilen tüm çabalar, yürümenin halen aykırı olduğunu ima ediyor. Yürüme, hiç değilse, bütünüyle özelleştirilmiş bir dünya ve denetim altında tutulan kalabalıklar idealine başkaldırıyor ve hiçbir şeyin harcanmadığı ya da tüketilmediği bir eğlence biçimi sunuyor. Yürümek kumar oynamanın kasıtsız bir yan etkisi olarak ortaya çıksa da (sonuçta, kumarhanelerin ön cepheleri halkın iyiliği düşünüldüğü için yapılmış değil), Anayol artık yürünen bir yerdir. Üstelik ne de olsa, Paris'in Champs Élysées'i de bugünlerde, gezinen, alışveriş yapan, bir şeyler yiyen, içen ve görülecek yerlerin tadını çıkartan turistlere ve yabancılara ait. Flamingo Yolu'nun Anayol'la kesiştiği yerde yapılan yeni yaya üst geçitleri, insan ve araç trafiğinin kesişmesinin önüne geçiyor; üstelik civardaki manzaranın en iyi şekilde görülebildiği güzel köprüler bunlar. Fakat bu köprülere ancak kumarhanelerin içinden geçerek çıkılabiliyor. Bu yüzden de, sadece iyi giyimli insanların burada caddeyi güvenle karşıdan karşıya geçebildiği günler de gelebilir; ayaktakımı da, arabalar arasında şanslarını denemek ya da uzun yolu tercih etmek zorunda kalır. Fakat başka nedenlerden ötürü de Anayol, Champs Élysées'nin yeniden doğmuş hali değildir; Le Nôtre'ın bu eski caddeye kazandırdı-

gibi. Her gün tıpatıp –bir şiire benzetilebilecek– aynı güzergâhı yürüseniz bile, bir günden

ğı ve çok uzakları görmeye olanak tanıyan kusursuz düz hat Anayol'da yoktur. Anayol eğilir ve bükülür; ancak diklemesine kesen yolları da unutmamak gerekir – üstelik, batı yönündeki çöle ve Red Rocks'a bakan en güzel manzara, halen Bellagio ve Caesars arasındaki Flamingo Yolu'nun üzerindeki köprüden görülebilir. Bellagio'dan Bally's'e doğru Anayol üzerinden uzanan diğer köprüdense Paris'i görebiliyordum! Bir Paris kumarhanesinin inşa edildiğini unutmuştum ama işte Mojave'nin tozu toprağı arasından bir serap –bir flanörün hayali– gibi yükselen şey Eiffel Kulesi'ydi; sadece yarı yarıya tamamlanmış ve gerçek boyutunun yarısı kadar olsa da, bodur bir Louvre'la Zafer Takı'na benzeyen yapıları kenara iteleyerek, mimarinin en sevilenleri listesinin coğrafyaya meydan okuyan bu karmaşasında bacaklarını iki yana açmış duruyordu.

Vegas, doğal olarak, sadece bahçeyi değil kenti de yeniden icat ediyor: New York New York Bellagio'nun bulunduğu yolun hemen aşağısında; caddenin yukarısında Tokyo'ya saygı niteliğindeki İmparatorluk Sarayı ve Caesars'ın karşısında da San Francisco'nun çok eski bir hali –Barbary Sahili– bulunuyor. 1996'da yapılan New York, New York, Paris kumarhanesine benzer şekilde bir araya getirilmiş, kente ait ünlü öğelerden oluşuyor; içerisinde, sokak tabelaları, dükkânları (safça, bir kitapçıdan içeriye dalmaya çalıştığımda keşfettiğim üzere, bu dükkânlar arasında sadece hediyelik eşya ve yiyecek dükkânları gerçekmiş), üçüncü kat pencerelerinden dışarı fırlayan klimaları ve hatta bir grafiti köşesiyle birlikte, çeşitli Manhattan mahallelerine benzetilmiş sokaklardan meydana gelen tuhaf, küçük bir labirent yer alıyor – ama doğal olarak gerçek kent yaşamına özgü çeşitliliği, üretken yaşamı, tehlikeleri ve olasılıkları burada bulmak mümkün değil. New York, New York oraya özgürlük özlemiyle yanıp tutuşarak sıkış tıkış gelen kalabalıkları değil, kumarbazları karşılayan, ön tarafındaki Özgürlük Anıtı'yla, gerçek kentin, içinde yürünebilen bir hediyelik eşyasından ibarettir. Cebe sığacak boyutlarda ve taşınabilir değil de, kendi içinde bir istikamet niteliğinde olsa da, yine de bir hediyelik eşya işlevi görür: Karmaşık

diğerine yolda yaşayacağınız olayların birebir aynı olacağı düşünülemez... Eğer ki şiir her

bir yerin birkaç hoş ve güven verecek denli tanıdık yönlerini anımsatır. New York, New York'ta geç saatte bir akşam yemeği yedim ve gün boyu çölün kuraklığında yaptığım yürüyüş sonucu bedenimden buhar olup uçanları yenilemek için de, bir buçuk litre su içtim.

Yeniden bulvara çıktığımda, Hong Konglu genç bir kadın önce arkasındaki Özgürlük Anıtı'yla, sonra da caddenin karşısındaki devasa MGM aslanıyla bir fotoğrafını çekmemi istedi. Her iki fotoğrafta da oldukça coşkulu görünüyordu. Şişmanlar ve zayıflar, bol şort giyinmişler ve şık elbiseliler, birkaç çocuk ve birçok yaşlı insan iki yanımızdan akıp duruyordu. Fotoğraf makinesini kadına geri verip kalabalıkla birlikte güneye doğru, bu tuhaflıklar duraklarındaki son durağa, piramit biçimli yapısı ve sfenksiyle antik Mısır'ı, geceleri üzerlerinde lazer şovlarının gerçekleştirildiği parıltılı camlarıyla ise teknolojiyi akla getiren Luxor'a doğru ilerlemeye devam ettim. Daha önce gördüğüm yeni evliler orada, girişte duruyorlardı: Kadın ceketini ve çantasını bir kenara bırakmış, Mısır heykellerinin taklitlerinden biri önünde adamın elindeki fotoğraf makinesine poz veriyordu. Onları merak ettim; balaylarının ilk saatlerini neden Anayol boyunca gezinerek geçirmek istediklerini, Nevada'nın çöl iklimi ve kumarhane ekonomisinin süzgecinden geçen bu küresel fanteziyle yaşadıkları buluşmaya ne gibi bir geçmişi beraberlerinde getirdiklerini merak ettim. Ben kimim ki, sağımdan ve solumdan geçip giden bu insanlar sırf Las Vegas'ta turistler diye, başka tür bir yaşam sürmediklerini iddia edeyim? Ya da şu İngiliz çiftinin bir sonraki tatillerini Göller Bölgesi'nde yapmayacağını; bu Fransız çiftinin Paris'te ya da Vietnamlı Budist rahip Thich Nhat Hanh'ın yürüme meditasyonu öğrettiği Plum Village yakınında yaşamadığını; şuradaki Afroamerikanların çocukken Selma'daki protesto yürüyüşüne katılmadıklarını; tekerlekli iskemledeki dilenciye New Orleans'ta bir arabanın çarpmadığını; gelinle damadın Fuji Dağı'nın Japon tırmanışçıları ya da dağ keşişlerinin soyundan gelen Çinliler veya evlerinde koşu bantları bulunan Güney Californialı şirket yöneticileri olmadıklarını; şurada he-

defasında farklıysa, o halde muhakkak yapılan bir keşif, göze alınan -memnuniyete ya da

likopter turu kuponları dağıtan Guatemalalının, kilisesindeki çarmıha gerilme sahneleri önünde yürümediğini veya doğduğu kentin meydanında turlamadığını ya da işe giden şu barmenin AFL-CIO'nun çölü aşan yürüyüşüne katılmadığını nasıl bilebilirim? Yürümenin tarihi insanlığın tarihi kadar uçsuz bucaksızdır ve çölün büyük genişliğinin ortasındaki banliyö felaketinin orta yerindeki yayalar için yaratılmış bu vahanın en çekici yanı da, tarihin bu enginliğini anımsatmasıdır – ama sahte Roma ve Tokyolarıyla değil, İtalyan ve Japon turistleriyle yapıyor bunu.

Las Vegas, mekânlara, kentlere, bahçelere ve doğaya duyulan açlığın dindirilemediğini; insanların mimariye, görülmeye değer şeylere ve satışa sunulanlara göz atmak için açık havada gezinme deneyimini hep yaşamak isteyeceklerini ve her zaman sürprizlerin ve yabancıların özlemini çekeceklerini düşündürüyor. Bu kentin bir bütün olarak dünyanın en az yaya dostu yerlerinden biri olması, yüzleşmemiz gereken sorunlara dair bir fikir veriyor; ancak cazibesini yayalar için yaratılmış bir vahadan alması da, yürümenin mümkün olduğu alanları yeniden kazanma olasılığına işaret ediyor. Bu alanın yürüme, konuşma ve gösteri yapma özgürlüklerini yasadışı hale getirmek için özelleştirilmesi, Birleşik Devletler'in, tıpkı İngiliz gezginlerin yarım yüzyıl önce yaşadığına benzer bir mücadeleyle karşı karşıya bulunduğunu akla getiriyor; fakat bu sefer mücadele kırsal değil, kentsel alanlar üzerinde olacak. Gerçek yerlerin simülasyonlarına razı gelmeye duyulan yaygın istek de, bir o kadar korkutucu çünkü bu simülasyonlar kişisel özgürlüklerin eksiksiz yaşanmasını yasakladığı gibi, bir şaire, sanat eleştirmenine, toplumsal yenilikçiye ya da sokak fotoğrafçısına ilham verebilecek görülmeye değer yerler, karşılaşmalar ve deneyimler yelpazesinin bütünlüğünü yok ediyor.

Oysa dünya bir yandan kötüye giderken, aynı zamanda da iyiye gidiyor. Vegas ayrıksı bir durum değil, anaakım kültürün damıtılmış halidir; yürüme de anaakım dışında hayatta kalabilecek ve bazen de yeniden ona dahil olacaktır. İkinci Dünya Savaş'ını izleyen dönemde otomobillere ait anayol ve banliyöler

felakete sürükleyebilecek- bir risktir. —A. R. AMMONS, "A POEM IS A WALK" [ŞİİR

gelişirken, Martin Luther King Gandhi'yi okuyor ve bu kıtanın bir ucunda Hıristiyan hac yolculuğunu politik olarak güçlü bir biçimde yeniden icat ediyordu; o sırada Gary Snyder da Taocu bilgeler ve yürüme meditasyonu üzerinde çalışıyor ve maneviyatla çevrecilik arasındaki ilişkiyi yeniden düşünüyordu. Günümüzde, Birleşik Devletler'in dört bir yanındaki kentlerde baş gösteren ve Seattle'daki Feet First'ten [Önce Ayaklar] Atlanta'daki PEDS'e, Philly Walks [Philedelphia Yürüyor] ve Walk Austin'e [Yürü Austin], Britanya asıllı ateşli Sokakları Geri Alalım ve Gezginler Derneği'ne uzanan eylemci yaya grupları; yürüme ve erişim hakkını savunarak ayaklanan diğerleri kadar eski olan kuruluşlar ve Amsterdam'dan Massachusetts'teki Cambridge'e dek yayaları gözeten kentsel yeniden tasarımlar, yürümeye ayrılan alanları savunuyor ve genişletiyor. İspanya'da Santiago de Compostela'ya yürüyerek yapılan hac yolculuğunun yeniden başlaması; New Mexico'da zaten revaçta olan Chimayó hac yolculuğu; tırmanış ve dağcılığın artan popülerliği; yürümeyi malzeme olarak kullanıp iş üreten sanatçılar ve yürüme aracılığıyla yazan yazarlar; yürüme meditasyonu ve dağları tavaf etme geleneklerine sahip Budizmin yayılması ve labirentlere dair yeni baş gösteren hem dünyevi hem de dinî heves sayesinde, yürüme gelenekleri korunuyor.

Pat, kumarhaneye bitişik bir pasaj olan Caesars Forum'da beni bulunca, "Burası tam bir *dolambaç*," diye homurdandı. Forum, zafer takının mihenk taşı, geçmişi yeniden yaratan Vegas'ın baş tacıdır. Tam olarak Walter Benjamin'in tasvir ettiği Paris pasajları gibi bir pasajdır – Benjamin, 1852 tarihli bir gezi rehberinden alıntı yaparak, "Üstten aydınlatılan her iki tarafında en şık mağazaların dizildiği bu pasajlar minyatür bir kent, hatta bir dünyadır," demiş ve şunları eklemiştir: "Pasajlar, sokakla *interieur* [iç mekân] kırması yerlerdir." Gökyüzüne benzeyecek şekilde boyanmış kemerli çatısı ve her yirmi dakikada bir, gün ışığından alacakaranlığa ve sonra tekrar gün ışığına dönüşen gömme

aydınlatmalarıyla bu pasaj, Benjamin'in tarif ettiği şeye onun hayal edebileceğinden daha da çok benziyordu. Pasajın kıvrımlı "sokakları" insanın yolunu kaybetmesine neden oluyor ve dikkat dağıtıcı şeylerle dolulur: giysiler, parfümler, oyuncuklar, ıvır zıvır eşyayla dolu mağazalar; arka tarafı kocaman bir tropik akvaryum olan çeşme ve gökyüzü taklidi kubbede, bir fırtına simülasyonu sırasında yılan gibi kıvrılan lazerden şimşeklerle düzenli olarak "canlandırılan" evlenme çağındaki tanrı ve tanrıçaların ünlü çeşmesi gibi. Paris'in pasajlarını bundan yalnızca altı ay önce ziyaret etmiştim; yarısı kapanmış mağazaları ve zemini mozaik döşeli koridorlarında gezinen tek tük birkaç kişiyle bu yerler, tıpkı artık kurumuş dere yatakları gibi çok güzel ama ölüydüler; oysa Caesar's Forum cıvıl cıvıldı (aynı Milano'nun ünlü Galleria'sı örnek alınarak tasarlanmış Bellagio'daki pasajlar gibi). *Wall Street Journal*, burasının dünyanın en başarılı alışveriş merkezlerinden biri olduğunu söyler ve Roma dönemine özgü bir dağ kentinin yeniden hayata geçirileceği ve arada sırada atlı savaş arabalarının da boy göstereceği yeni bir ek bölüm planlandığından söz eder. Pasajlar da, zaten, bir alışveriş merkezinden öte yerler değillerdi ve her ne kadar bir flanörün zihninin, ortalama alışveriş merkezi müdavimlerinden daha açık olduğu varsayılsa da, sığ beyefendiler de en az duygusal alışverişçiler kadar yaygındır. Pat'e, "Hadi çıkalım buradan," dedim ve içkilerimizi bitirip Red Rocks'ın yolunu tuttuk.

Red Rocks da en az Las Vegas Bulvarı kadar halka açık ve kamusal bir alan olmasına rağmen onun tanıtımını yapan kimse yok; tıpkı –eğer yürüyüş malzemesi satmıyorlarsa– kimselerin, kârlı otomobil endüstrisi dururken bedava bir etkinlik olan yürümenin tanıtımını yapmadığı gibi. Anayol'da on binlerce insan gezinirken, kuleleri ve payandaları tüm kumarhanelerden çok daha yüksek ve gösterişli olan Red Rocks'ın daha geniş arazisini dolaşanların sayısı yüzü pek geçmez. Bu bölgenin daha yavaş temposuna, günde sadece bir kere gelen günbatımına, başına buyruk yabani doğasına ve –birkaç patika, kayalardaki tırmanış çivileri, biraz çöp ve tabelalar (bir de doğaya tapınmanın köklü

işaretleyin. / Haritanızı takip ederek gerçek bir sokakta yürüyün. / Haritaya göre olması

geleneği) dışında–düşünceyi yönlendirecek hiçbir insan izinin olmadığı bir yere kendisini bırakmak istemeyen çoğu insan, ya arabayla bu kayaların arasından geçer ya da ancak fotoğraf çekmeye yetecek denli kısa bir süreliğine arabadan dışarı çıkar. Mevsimlerin, havanın ve ışığın değişimi ve bedenle zihnin işleyişi dışında burada çoğu zaman hiçbir şey olmaz.

Tahayyülün tarlasının daha sürülmemiş, kalkındırılmamış ya da herhangi bir gündelik amacın hizmetine sunulmamış bir parçası olan, hayal gücünün kırları diyebileceğimiz bu yerler ilhamla doludur. Çevreciler sürekli şu kelebeklerin, o otlakların, bu sulak ormanlık arazinin, pazaryeri için bir ürün üretmeseler bile, büyük resme bakıldığında son derece gerekli bir işlevi olduğunu öne sürerler. Aynı şey hayal gücünün kırları için de geçerlidir; burada geçirilen zaman çalışmaya ayrılmış zaman değildir. Ancak bu zamanı ayırmadan da zihnimiz kısır, sıkıcı ve evcil bir hale gelir. Halka açık alanlar –hem yabani doğa hem de kamusal alanlar– için verilen mücadeleye, o alanlarda gezinmek için verilen mücadele eşlik etmelidir. Aksi takdirde, tüketicinin iştahı için kurulan mağaza zincirlerinden oluşan satış yerleri, gerçek suçların gıdıklaması ve ünlülerin yaşadığı krizlere yer açmak için, kişisel hayal güçlerimizin üzerinden dozerle geçilecek. Bu alanın üzerine beton mu dökecek, yoksa alanı daha da mı açacak? Vegas henüz bu konuda karar vermiş değil.

O geceyi Red Rocks yakınlarındaki gayriresmi bir kamp alanında, yıldızlarla bezeli gökyüzünün altında, orada burada yanan küçük kamp ateşleri karşısında beliren siluetler ve tepenin ardından görünen Vegas'ın parıltısıyla geçirdik. Sabah olduğunda, kayalıklarda tırmanmak için sık sık Utaha'dan buraya arabayla gelen ve kendisiyle birlikte tırmanması için Pat'i davet eden genç bir rehberle –Paul'le– buluştuk. Paul, önümüz sıra giderek, kuru nehir yatakları ve kurumuş bir dere yatağı arasından yılan gibi kıvrılan patikadan yürüttü bizi. Yürürken daha önceki seyahatlerimden anımsadığım muhteşem bitki örtüsünün, üzerlerinde çöl ökseotu bulunan ardıç ağaçlarının, minik yapraklı çöl meşelerinin, yukaların, kırmızı meyveli fundaların ve arada

gereken yerde bir sokak yoksa, yolunuzdaki engelleri kaldırarak bir sokak yaratın. / Hedefe

sırada karşımıza çıkan bektaşikavuğu kaktüsünün yanından geçip gitmiştik; bunların hepsi de, Japon bahçelerini anımsatan bir biçimde kayalık zemin, çorak arazi ve iri kaya parçaları arasına dağınık halde yerleştirilmiş ve donup kalmış gibi duruyorlardı. Altı ay önceki düşüşünden ötürü hâlâ biraz topallayan Pat arkadan geliyor, ben de Paul'le müzik, tırmanma, odaklanma, bisikletler, anatomi ve maymunlar hakkında konuşarak yürüyordum. Tıpkı bir önceki gün Red Rocks'a bakmak için yaptığım gibi, bu sefer Las Vegas'a bakmak için arkamı döndüğümde, Paul bana, "Arkana bakma," diyordu. Ama ben yine de, kentin üzerine çökmüş kirli hava tabakasının kalınlığına şaşarak bakıp duruyordum. Kent, içerisindeki sadece birkaç kulenin hayal meyal görülebildiği, kahverengi bir kubbe gibiydi. Çölün kentten bakıldığında apaçık görülebildiği ancak tersinin mümkün olmadığı bu durum, karşıma çıkan en ince alegorilerin biriydi. Sanki gelecekten geçmişe bakabiliyor, ancak bu kadim yerden baktığımızda başı dertlere, sırlara ve sise gömülmüş geleceği göremiyor gibiydik.

Paul bizi patikadan çıkartıp dik ve dar Juniper Kanyonu'ndan yukarı tırmanan çalı çırpının içine sokmuştu. Tırmanış noktasının dibine varana dek kendimi güçlükle, kayaların gitgide daha şahane; kimi zaman kırmızı ve bej ince çizgili, kimi zaman bozuk para büyüklüğündeki pembe lekelerle benek benek olduğu farklı katmanlardan yukarı çekmeye başarmıştım. "Zeytinyağı: Bu güzergâh, gördüğünüz çatlaklardan Gül Kulesi'nin güney tarafına kadar 200 metre boyunca tırmanır." Pat'in eski püskü, bu bölge için hazırlanmış *American Alpine Club Climber's Guide*'ından [Amerikan Dağcılık Kulübü Tırmanış Rehberi] bunu okudum. Rahat bir yere oturup onların ilk yüz metreyi kolaylıkla tırmanmalarını izlerken, bir yandan da, Mirage'ın beyaz kaplanları ve yunuslarından daha az görkemli ama daha canlı olan tarla farelerini inceliyordum. Sonrasında geri dönüp öğleden sonrayı daha düz arazide dolaşarak, Pine Creek'te hızla akan berrak su boyunca uzanan birkaç patikada yavaş yavaş yürüyerek, bir başka kanyonu keşfederek, geri dönüp tepelerin üzerindeki

ulaştığınızda, kentin ismini sorun ve karşılaştığınız ilk kişiye çiçek verin. – YOKO ONO,

gölgelerin uzamasını ve ışığın, sanki hava bala –yaklaşan gece içinde eriyip gidecek bala– dönüşebilirmişçesine yoğunlaşıp altın rengine dönüşmesini izleyerek geçirdim.

Yürüme, her zaman, insan kültürünün yıldızlarla dolu gökyüzündeki takımyıldızlarından biri olmuştur; beden, hayal gücü ve uçsuz bucaksız dünya, bu takımyıldızının üç yıldızıdır ve her ne kadar her üçü de birbirinden bağımsız var olsalar da, onları bir takımyıldız yapan şey, aralarında –kültürel amaçlar için yürüme edimiyle– çizilen çizgilerdir. Takımyıldızlar doğal bir olgu değil, kültürel dayatmalardır; yıldızlar arasında çizilen çizgiler, bizden çok önce gelip geçmiş kişilerin yürüyerek aşındırdığı patikalara benzerler. Yürüme denen bu takımyıldızının bir tarihi var; tüm o şairler, filozoflar ve asilerin; kuralları çiğneyenler, sokak kadınları, hacılar, turistler, doğa yürüyüşçüleri ve dağcıların adımlarıyla yazılmış bir tarih bu. Fakat bu takımyıldızının halen bir geleceği var mı? İşte bu da, yıldızları birbirine bağlayan yolların bundan sonra da kat edilip edilmediğine bağlı olacak.

"HARİTA İŞİ", 1962.

Notlar

1. BİR BURUNDA DOLAŞTIKÇA: Giriş

21 "Tamamen yeni bir manzarayla karşılaşmak büyük mutluluktur": Henry David Thoreau, "Walking," *The Natural History Essays* içinde (Salt Lake City: Peregrine Smith Books, 1980), 99.

24 beni yürümenin tarihine ilk getiren nükleer silahlar: Yürümek ve nükleer politikalara dair ilk yazılarım 1994'te çıkmış *Savage Dreams: A Journey into the Landscape Wars of the American West*'te bulunuyor (San Francisco: Sierra Club Books, 1994; Berkeley: University of California Press, 1999).

2. SAATTE ÜÇ MİL HIZLA İLERLEYEN ZİHİN

33 "Yalnızca yürürken derin düşüncelere dalabiliyorum": Jean-Jacques Rousseau, *The Confessions* (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1953), 382 [*İtiraflar*, çev. Kenan Somer, İstanbul: Remzi, 1975].

33 "hiç değilse bir yönümle benzediğim için": John Thelwall, *The Peripatetic: or, Sketches of the Heart of Nature and Society* (1793; yeniden basım, New York: Garland Publishing, 1978), 1, 8–9.

34 Felix Grayeff'in tarihçesi: *Aristotle and His School: An Inquiry into the History of the Peripatos* (Londra: Gerald Duckworth, 1974), 38–39.

35 Stoacıların isimleri: Christopher Thacker, *The History of Gardens* (Berkeley: University of California Press, 1985), 21, stoa ve Stoacılar hakkındaki kaynakçamdır. Bernard Rudofsky'nin *Streets for People: A Primer for Americans* (New York: Van Nostrand Reinhold, 1982) kitabı da bu bilgileri sunuyor.

36 "Dinlenmek istediğimde": *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, ed. Oscar Levy, çev. Anthony M. Ludovici (New York: Doubleday, 1921), 23.

36 "gelmeyi âdet edinmişti": A. J. Ayer, *Wittgenstein*'da alıntılanmış (New York: Random House, 1985), 16, Bertrand Russell, *Portraits from Memory*.

37 "Yürüyüş tempomu düşürmek için": Rousseau, *Confessions*, 327.

38 "göreceksiniz ki, zevkusefa": Jean-Jacques Rousseau, "First Discourse" ("Discourse on the Arts and Letters"), *The First and Second Discourses* içinde (New York: St. Martin's Press, 1964), 46.

39 "Sanayii, konuşma, mesken, savaş ve ilişkiler": Rousseau, "Second Discourse," a.g.e., 137.

39 "Hayatım boyunca, yolda geçirdiğim": Rousseau, *Confessions*, 64."

40 "Tabiri caizse, başka hiçbir zaman, tek başıma": A.g.e., 158.

41 "yazılacak eserler için konular düşünürken": A.g.e., 363.

41 Boswell: "Rousseau'yla Konuşma" T*he Portable Johnson and Boswell*, ed.

Louis Kronenberger (New York: Viking, 1947), 417.

42 "Bu sırada, olağan ruh halimi": Jean-Jacques Rousseau, "Second Walk," *Reveries of the Solitary Walker* içinde, çev. Peter France (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1979), 35 [*Yalnız Gezenin Hayalleri*, çev. Hasan Fehmi Nemli, İstanbul: Pinhan, 2011].

44 "Bu muhteşem hoşnutluğun kaynağı neydi?": "Fifth Walk," a.g.e., 83.

46 "İlk başta destan olan": Walter Lowrie, *A Short Life of Kierkegaard* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1942), 45–46.

47 "Ne gariptir ki, hayal gücüm en fazla": *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*, ed. ve çev. Howard V. Hong ve Edna H. Hong (Bloomington: Indiana University Press, 1978), 6:113.

47 "Benimki kadar gergin bir zihne tahammül": A.g.e., 5:271 (1849–1851).

47 "Tam şu anda, bir laternacı": A.g.e., 5:177 (1841).

47 "*Either/Or*'un büyük bir kısmı": A.g.e., 5:341 (1846).

48 "yazıya dökmeye hazır fikirlerle dolup taşarken,": A.g.e., 6:62–63 (1848).

49 "İçinde nefes aldığım dünya": A.g.e., 5:386 (1847).

51 Husserl'in yürüme tasviri: "The World of the Living Present and the Constitution of the Surrounding World External to the Organism", *Edmund Husserl: Shorter Works* içinde ed. Peter McCormick ve Frederick A. Elliston (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, Harvester Press, 1981). Bu zor makale için yararlandığım metin Edward S. Casey, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley, 1997, 238-50.

52 "Eğer beden... bir metaforuysa": Susan Bordo, "Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism," *Feminism/Postmodernism* içinde, ed. Linda J. Nicholson (New York: Routledge, 1990), 145.

3. YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ: İKİ AYAK ÜZERİNDE YÜRÜME KURAMCILARI

59 "İnsan yürüyüşü, atılan her adımda": John Napier, "The Antiquity of Human Walking," *Scientific American*, Nisan 1967. Napier yürümenin tarihini insan öncesi çağa taşıyan ve yürümenin o dönemde oynadığı şekil verici rolde ilk ısrar edenlerden biridir.

60 "Avcılığın insan türünü": Adrienne Zihlman, "The Paleolithic Glass Ceiling," *Women in Human Evolution* içinde, ed. Lori D. Hager (Londra ve New York: Routledge, 1997), 99. Zihlman ve Dean Falk'un bu kitaptaki ve Falk"ın kitabı *Braindance*'deki (New York: Henry Holt, 1992) Lovejoy okumaları ve bu kitaptaki insan evrimi üzerine daha genel cinsel kimlik politikaları benim okumalarıma son derece yardımcı oldu.

63 "Bu günümüzdeki bir diz eklemine benziyor" ve sonrakiler: Donald Johanson and Maitland Edey, *Lucy: The Beginnings of Humankind* (New York: Simon and Schuster, 1981), 163. Ayrıca bkz. C. Owen Lovejoy ile Kingsbury G. Heiple ve Albert H. Burstein, "The Gait of Australopithicus," *American Journal of Physical Anthropology* 38 (1973): 757–80.

64 "Primat türlerinin birçoğunda": C. Owen Lovejoy, "The Origin of Man," *Science* 211 (1981): 341–50."

64 "İki ayak üzerinde yürüme": "Evolution of Human Walking," *Scientific American*, Kasım 1988.

66 Dean Falk'un Lovejoy'a karşı çıkışı: "Brain Evolution in Females: An Answer to Mr. Lovejoy," Hager, *Women in Human Evolution* içinde, 115.

67 Jack Stern ve Randall Sussman: Yazarla söyleşi, Stonybrook, New York, February 4, 1998. Ayrıca bkz. *Origine(s) de la Bipédie chez les Hominidés*'deki (Paris: Editions du CNRS/Cahiers de Paléoanthropologie, 1991) ve "The Locomotor Anatomy of *Australopithicus afarensis*," *American Journal of Physical Anthropology* 60 (1983) ve benzeri makalelerdeki yorumları. Ormanın derinliklerinde yaşayan hominidler tasviri National Geographic'te 1997 yılında yer almıştır.

69 1991 tarihli İki Ayak Üzerinde Yürümenin Kökenleri Hakkında Konferans: Paris konferansındaki üç antropolog Nicole I. Tuttle, Russell H. Tuttle, ve David M. Webb'di; "Laetoli Footprint Trails and the Evolution of Hominid Bipedalism" başlıklı tebliğleri *Origine(s) de la Bipédie*'de yayımlandı, alıntılanan pasaj s. 189–90.

70 "Hominidlerin gelişmesinde, iki ayak üzerinde yürümenin": Mary Leakey, *National Geographic*, Nisan 1979, 453.

70 "Bu bakış açısı,": Falk, "Brain Evolution," 115.

71 "Bu özellikler 'bütün bedenin soğumasına' yol açarak": Falk, "Brain Evolution," 128 ve ayrıntılı olarak Falk, *Braindance* içinde. Ayrıca bkz. E. Wheeler, "The Influence of Bipedalism on the Energy and Water Budgets of Early Hominids," *Journal of Human Evolution* 21 (1991): 117–36.

73 Owen Lovejoy'u telefonla aradım: C. Owen Lovejoy, yazarın söyleşisi, 23 Haziran 1998.

4. FAZİLETE GİDEN DİK YOKUŞ: Bazı Hac Yolculukları

77 "Bu inançlı ve sade insanlar,": John Noel, *The Story of Everest* (New York: Blue Ribbon Books, 1927), 108.

77 Chimayó hakkındaki çoğu bilgi Elizabeth Kay, *Chimayó Valley Traditions* (Santa Fe: Ancient City Press, 1987) ve Don J. Usner, *Sabino's Map: Life in Chimayó's Old Plaza* (Santa Fe: Museum of New Mexico Press, 1995) kitaplarından edinilmiştir.

82 "Tüm hac alanlarında ortak olan": Victor Turner ve Edith Turner, *Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives* (New York: Columbia University Press, 1978), 41.

84 "Hacıların öykülerini dinlerken": Leo Tolstoy, *War and Peace*, çev. Ann Dunnigan (New York: Signet Classics, 1965), 2.Cilt, 3.Kısım, 26.Bölüm, 589 [*Savaş ve Barış*, çev. Leyla Soykut, İstanbul: İletişim, 2009].

84 "Hacılar yürümeye başladıklarında": Nancy Louise Frey, *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago* (Berkeley: University of California Press, 1998), 72.

85 "Tüm mevki ve yetkileri ellerinden alınan *liminar*lar": Turner and Turner, *Image and Pilgrimage*, 37.

86 "Nereye giderseniz, oradasınızdır.": Greg'e göre ilk olarak Carl Franz *People's Guide to Mexico* kitabında söylemiş.

90 "insanlık barışın yolunu öğrenene dek": Giriş, *Peace Pilgrim: Her Life and Work in Her Own Words* (Santa Fe: Ocean Tree Books, 1991), xiii.

90 "yaşamımı Tanrı'ya ve hizmet etmeye": A.g.e., 7.
91 "lacivert kir göstermez,": A.g.e., 56.
91 "bir tarak, katlanabilir bir diş fırçası": A.g.e., xiii.
92 "Ne kadar özgür": A.g.e., 25.
95 "Rahip Charles Billups ve diğer vaizler": Stephen B. Oates, *Let the Trumpet Sound: A Life of Martin Luther King, Jr.* (New York: Harper and Row, 1982), 236.
96 March of Dimes: Tony Choppa ile telefon konuşmasından aldığım bilgiler, Nisan 1998.
99 "1974'ün Kasım ayı sonlarında": Werner Herzog, *On Walking in Ice* (New York: Tanam Press, 1980), 3 [*Buzda Yürüyüş*, çev. Ali Bolcakan, İstanbul: Jaguar, 2016].
99 "Tam sıçıyorken": A.g.e., 27.
100 "Ölümüne yorgun bedenimde": A.g.e., 57.

5. LABİRENTLER VE CADİLLACLAR: SİMGESEL ÂLEME YÜRÜMEK

111 W. H. Matthews'in hatırlatması: W. H. Matthews, *Mazes and Labyrinths: Their History and Development* (1922; yeni basım, New York: Dover, 1970), 66, 69.
111 "Labirentler, genellikle daire biçimindedir": Lauren Artress, Grace Katedralinin broşüründen.
117 "Bu fabllarda yer alan her konuşan karakter": Matthews, *Mazes and Labyrinths*, 117.
118 "Bahçelerdeki yollar": Charles W. Moore, William J. Matchell ve William Turnbull, *The Poetics of Gardens* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988), 35.
119 "Kendi başıma oynadığım küçük bir oyunum": John Finlay, ed., *The Pleasures of Walking* (1934, yeniden basım, New York: Vanguard Press, 1976), 8.
119 "bir anlamda bedeninin dışına çıkarak": Lucy Lippard, *The Lure of the Local: Senses of Place in a Multicentered Society* (New York: New Press, 1996), 4.
120 "Anımsatıcının genel prensiplerini kavramak": Frances Yates, *The Art of Memory* (Londra: Pimlico, 1992), 18.

6. BAHÇEDEN ÇIKIŞ YOLU

125 Dorothy Wordsworth'ün bu tasvirleri, Thomas De Quincey'nin, *Recollections of the Lakes and the Lake Poets*'inin (Harmondsworth, England, Penguin Books, 1970) 132. ve 188. sayfalarında yer alır.
125 "Buz gibi soğuk bir sabahtı": William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge'e mektup, 24 Aralık 1799, *Letters of William and Dorothy Wordsworth: Early Years 1787-1805, ed. Ernest de Selincourt* (Oxford: Clarendon Press, 1967) içinde. Bu mektupta Wordsworth'ün hem "Taylor'ın turu"na (ilk ziyaret ettikleri çağlayanı tasvir eden yazılı bir belge) hem de çağlayanın kendisine atıfta bulunduğunu belirtmekte fayda var; "Kraliçe Elizabeth'in nedimelerinden biri için çalışan dev bir bahçeciden beklenen türde bir

performans; söz konusu bahçeci Spenser'a danışmış da olabilir." Bu da Wordsworth'ün bakışının, zamanının edebi ve bahçecilik geleneklerince şekillendiği anlamına geliyor.

127 Wordsworth ve arkadaşlarının yeni bir şey için yürüdükleri söylenir: Örneğin bkz. Marion Shoard, *This Land Is Our Land: The Struggle for Britain's Countryside*, 2.baskı, (London: Gaia Books, 1997), 79: "Doğayla doğru biçimde iletişim kurma yolunun kırlarda yürüyüş yapmaktan geçtiği düşüncesini de herekesten daha çok Wordsworth'e borçluyuz."

127 "İnce bir sanat olarak yürümenin": Christopher Morley, "The Art of Walking" (1917), Aaron Sussman ve Ruth Goode, *The Magic of Walking* içinde (New York: Simon and Schuster, 1967); sağlıklı yaşam için yürümeyi tavsiye eden, işe yarar ipuçları veren ve konuyla ilgili makalelerin bir derlemesini de içeren neşeli, yürümeyi yaymayı amaçlayan bir kitap.

127 örnek olarak Carl Moritz: "Ancak Moritz'in yaptığı gezinin üzerinden daha on yıl bile geçmeden şaşırtıcı bir değişim olmuş ve yürüyüş turları (ya da o dönemde verilen ismiyle yaya turları) moda olmuştu. Bir hareketin başlangıcıydı bu..." (Morris Marples, *Shank's Pony: A Study of Walking* [Londra: J. M. Dent and Sons, 1959], 31); "on sekizinci yüzyılın son on-on beş yılında toplumda yer edinen... yeni yaya turları fenomenine ve keyif amaçlı yürümenin daha az iddialı diğer türlerine..." (Robin Jarvis, *Romantic Writing and Pedestrian Travel* [Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1997], 4); "yürümenin, uzun zamandır geçerli olan zaruret ve dolayısıyla yoksulluk ve avarelik çağrışımlarını ortadan kaldırmak suretiyle" (Anne Wallace, *Walking, Literature and English Culture* [Oxford: Oxford University Press, 1993], 10); "on sekizinci yüzyıl ortalarında gerçekleşen ulaşım devrimine eşlik eden, genel olarak seyahat etmeye, özel olaraksa yürümeye dair yaklaşım ve alışkanlıklardaki değişimler" (a.g.e. 18). Bu alıntıların hepsi de yürümenin seyahat etmek olduğunu vurguluyor; benim savımsa bunun pek de böyle olmadığı yönünde.

128 "Yayan seyahat eden bir yolcu": Carl Moritz, *Travels of Carl Philipp Moritz in England in 1782: A Reprint of the English Translation of 1795*, E. Matheson'ın önsözüyle (1795; yeniden basım, Londra: Humphrey Milford, 1924), 37.

128 "Yanımda abimle": Hunter Davies, *William Wordsworth: A Biography*'de Dorothy Wordsworth'ten alıntı (New York: Antheneum, 1980), 70.

129 "Mektubunuzda": Dorothy Wordsworth'ten vakur teyzesi Crackanthrop'a, 21 Nisan 1794, Selincourt, *Letters*'da alıntılandığı şekliyle, 117.

129 "Yürüdüğümüz zaman, doğal olarak kırlara": Thoreau, "Walking," 98–99.

131 On sekizinci yüzyılda doğaya karşı bir ilgi yarattı: Bkz. Christopher Thacker, *The Wildness Pleases: The Origins of Romanticism* (New York: St. Martin's Press, 1983), 1–2. Şöyle der: "Aristoteles, tüm şiirlerin 'hareket halindeki insanın taklidi' olduğunu öne sürer. Şiir derken, heykelden tiyatroya, epik şiirden tarihe, resme ve hatta müziğe kadar, sanatın tüm türlerini ima ediyordu... Aristoteles'in şiirin kapsamını bu şekilde tarif etmesi, bize göre bir sanat eserinin konusu olmaya bütünüyle uygun, hatta arzulanan birçok meseleyi dışarıda bırakıyor. Hepsinden öte, on

sekizinci yüzyılın sonunda gerçekleşen romantik patlamadan iki yüz yıl sonra yaşayan bizler için "doğa" tasviri, hiç düşünmeden kabul ettiğimiz bir konudur." Çok sayıda manzara resmini ismiyle sıraladıktan sonra Thacker sözlerine, bu tür konuların Aristoteles'e ve aslında "on sekizinci yüzyılda Batı Avrupa'da gerçekleşen" algı dönüşümünden önce yaşayan eğitimli herhangi birine anlaşılmaz veya hiç değilse yersiz geleceğini ifade ederek devam ediyor.

132 "On altıncı yüzyıl doktorları": Mark Girouard, *Life in the English Country House: A Social and Architectural History* (New Haven: Yale University Press, 1978), 100.

132 Kraliçe Elizabeth yürüyüş için Windsor Kale'sine yüksek bir teras eklettirmişti: Susan Lasdun, *The English Park: Royal, Private & Public* (New York: Vendome Press, 1992), 35.

134 "Çakıl taşı döşeli, çim ve üstü kapalı yürüyüş yolları var": Celia Fiennes bahçeler üzerine, Agnes Burton, *The Journeys of Celia Fiennes*'ta, ed. Christopher Morris (London: Cresset Press, 1949), 90–91.

135 "Yol boyunca uzanan bu ağaçlar": Lasdun, *English Park*, 66.

136 "Ah, Muhteşem Doğa!": Shaftesbury alıntısı, John Dixon Hunt ve Peter Willis, *The Genius of the Place: The English Landscape Garden, 1620–1840* 'da (New York: Harper, 1975), 122; aynı zamanda Thacker, *The Wildness Pleases*'da yer alan ve başlığını bu coşkudan alan mühim bir metin.

136 "Şiir, resim ve bahçecilik": Walpole'dan alıntı, Hunt ve Willis, *Genius of the Place*'de, 11.

137 "araştırmaya, sürprizlerini ve şaşırtıcı köşelerini yürüyerek keşfetmeye davet": John Dixon Hunt, *The Figure in the Landscape: Poetry, Painting and Gardening during the Eighteenth Century* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976), 143.

137 "Fransız formel bahçeleri": Carolyn Bermingham, *Landscape and Ideology: The English Rustic Tradition, 1740–1860* (Berkeley: University of California Press, 1986), 12.

139 "çağın hümanizmine, disiplin sahibi özgürlüğe": Christopher Hussey, *English Gardens and Landscapes, 1700–1750* (London: Country Life, 1967), 101.

139 "Otuz yıl zarfında,": *Stowe Landscape Gardens* (Büyük Britanya: National Trust, 1997), 45.

139 "Ah, götürün beni o uzayıp giden yollara": James Thomson, *The Seasons* (Edinburgh ve New York: T. Nelson and Sons, 1860), 139. Kenneth Johnston *The Seasons*'ı yüzyılın en güçlü şiiri ilan eder, *The Hidden Wordsworth: Poet, Lover, Rebel, Spy* içinde (New York: Norton, 1998). Andrew Wilton da bu şiirin etkisini belgeler, *Turner and the Sublime* içinde (Chicago: University of Chicago Press, 1981).

140 "Herkes ayrı yollardan yürüyor": Pope, 1739 tarihli mektubu, *Stowe Landscape Gardens*'da alıntılandığı şekliyle, 66.

140 "veya akşam yemeği için giyinme vakti gelene dek": Walpole, George Montagu'ya mektup, 7 Temmuz 1770, *Selected Letters of Horace Walpole* içinde (Londra: J. M. Dent and Sons, 1926), 93.

141 "Bahçecilik, Sanat Olarak Bahçecilik ": Sir Joshua Reynolds'tan alıntı,

Hunt ve Willis, *Genius of the Place* içinde, 32.

141 "O, bahçe çitini aşmış": Walpole'dan alıntı, Hunt ve Willis, *Genius of the Place* içinde, 13.

142 "Son altmış yıl zarfında": Wordsworth, *Guide to the Lakes*, ed. Ernest de Selincourt (Oxford: Oxford University Press, 1977), 69.

142 "Bu parkın vasatlığını": *Travels of Carl Philipp Moritz*, 44.

143 "Londralılar, en az Pekin'deki": Oliver Goldsmith, *Collected Works*'ün 2. cildi, *The Citizen of the World*, ed. Arthur Friedman (Oxford: Clarendon Press, 1966), 293.

144 "Yaşlı, eğri büğrü bir ağaçtan": Jane Austen, *Sense and Sensibility* (New York: Washington Square Press, 1961), 80 [*Akıl ve Tutku*, çev. Hamdi Koç, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2008].

144 "diyebiliriz ki, on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde": John Barrell, *The Idea of Landscape and the Sense of Place* (New York: Cambridge University Press, 1972), 4–5.

145 "Çok doğru": Austen, *Sense and Sensibility*, 83–84.

145 "İskoç manzaraları, nesne –özellikle de ağaç– bakımından bu denli fakir": William Gilpin, *Observations on Several Parts of Great Britain, particularly the Highlands of Scotland, relative chiefly to picturesque beauty, made in the year 1776* (London: T. Cadell and W. Davies, 1808), 2:119.

145 "Gerçek manzaraların izinde öğrenelim hadi": Richard Payne Knight, "The Landscape: A Didactic Poem," *The Genius of the Place* içinde, 344.

146 "Thomas Gray'in 1769'da gerçekleştirdiği ünlü Göller Bölgesi turu": Gray bunun hakkında "Journal in the Lakes"te yazar, *The Works of Thomas Gray in Prose and Verse* içinde, 1.Cilt, ed. Edmund Gosse (New York: Macmillan, 1902).

147 "Onlar taşranın hanımlarıydı": Dorothy Wordsworth, 16 Ekim 1792, de Selincourt, *Letters* içinde, 84.

148-153 Jane Austen, *Pride and Prejudice* alıntıları: (Oxford: Oxford University Press/Avenal Books, 1985) 30, 49, 52, 340, 164, 176, 234, 150, 232, 360 [*Gurur ve Önyargı*, çev. Hamdi Koç, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2006].

154 "Bu sabah, Bay Knight'ın *Landscape*'ini": 27 Temmuz 1800, *Home at Grasmere: Extracts from the Journal of Dorothy Wordsworth and from the Poems of William Wordsworth* içinde yeniden basıldı, ed. Colette Clark (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1978), 53–54.

7. WILLIAM WORDSWORTH'ÜN BACAKLARI

156 "Bacaklarında bariz bir şekil bozukluğu yoktu;": Thomas De Quincey, *Recollections of the Lakes and the Lake Poets*, ed. David Wright (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1970), 53–54.

157 "Mutluyum işte, doğayla yürümüş olmaktan": William Wordsworth, *The Prelude: The Four Texts (1798, 1799, 1805, 1850)*, ed. Jonathan Wordsworth (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1995), 322. Bütün alıntılar bu 1805 versiyonundandır [*Prelüd:* Bir Şairin Zihinsel

Gelişimi, çev. Nazmi Ağıl, İstanbul: Yapı Kredi Kültür, 2010].

158 "Kendisinden ve evrenden başka hiçbir şeyi görmez": Hazlitt, "The Lake School," *William Hazlitt: Selected Writings* içinde (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1970), 218.

159 "şu ana kadar gördüklerinin hepsinden daha muhteşem bir şafağa": Wordsworth, *Prelude*, 158.

159 "Seçtiğim rehber": A.g.e., 36.

160 "Romantik şair olarak kariyerine": Johnston, *Hidden Wordsworth*, 188.

160 "altın çağının üzerinde yükseldiği": Wordsworth, *Prelude*, 226.

161 "eski ve yeni şöhretin her köşesini": A.g.e., 348.

162 "Oswald Hindistan'a gitmiş": Johnston, *Hidden Wordsworth*, 286.

162 "İnsanın adım atabileceği hiçbir yer": Thomas De Quincey, "Walking Stewart —Edward Irving— William Wordsworth," *Literary Reminiscences*, *The Collected Works of Thomas De Quincey*'nin 3.Cildi içinde (Boston: Houghton, Osgood and Co., 1880), 597.

162 "Önümüzdeki yaz içinde": de Selincourt, *Letters* içinde, 153; ve "So like a peasant," Wordsworth, *Prelude* içinde, 42.

163 "O çalkantılı dönem boyunca": Basil Willey, *The Eighteenth-Century Background* (Boston: Beacon Press, 1961), 205.

163 "Belki zaten biliyorsunuzdur ama demokratlar": Wordsworth, bir arkadaşına mektubu, 23 Mayıs 1794, de Selincourt, *Letters* içinde, 119.

164 "Bu şiirlerde benimsenen ana amaç,": Wordsworth, *Lyrical Ballads*'ın ikinci basımına önsöz, *Anthology of Romanticism* içinde, ed. Ernest Bernbaum (New York: Ronald Press, 1948), 300–301.

165 "Umumi yollara aşığım": Wordsworth, *Prelude*, 496.

166 "Beni liberal eğitim olarak": Johnston, *Hidden Wordsworth*, 57.

167 "İlham perilerinin yanı sıra avare çıraklardan": Hazlitt, "The Lake School," 217.

168 "Önüne çıhanla çok laflayan biri değül idi": Davies, *Wordsworth*, 322'de bahsi geçen *Wordsworth Among the Peasantry of Westmorland*'de alıntılanan yerel halktan biri.

168 "Kafasını biraz öne ittirip ellerini arkacığında birleştirirdi": Andrew J. Bennett, "Devious Feet': Wordsworth and the Scandal of Narrative Form," *LELH* 59 (1992): 147.

169 "Şu anda yürüyor": Dorothy, Lady Beaumont'a yazdığı bir mektupta, Mayıs 1804, Davies, *Wordsworth*, 166 içinde.

170 "175 ila 180.000 İngiliz mili": Seamus Heaney, "The Makings of a Music," *Preoccupations* içinde (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1980), 66, 68.

171 "mülkün sahibi olan Lord": Davies, *Wordsworth*, 324. Ayrıca bkz. Wallace, *Walking, Literature and English Culture*, 117.

171 "Masanın sonundaki vakur": *Manchester Guardian*'da 7 Ekim 1887'de yayımlanan mektup. Bu yürüyüşte saygı dolu bir "Bay Justice Coleridge"in ve çatışma anında da Sir John Wallace'ın bulunmaları, bu olayın farklı bir anlatımının söz konusu olduğu izlenimini veriyor. Hayatının sonlarına doğru Wordsworth de, heyhat, turistleri Windermere'e taşıyacak bir demiryolunun inşa edilmesine karşı çıkmış ve işçilerin tatillerini evlerine daha yakın bir yerde yapabilecekleri

yönünde sert sözler sarf etmişti. Her ne kadar incitici bir yorum olsa da, turizmin etkileri hakkında bütünüyle yanlış değildir –bir yüz yıl sonra Sierra Kulübü, insanların doğayı turizm altyapısı ve daha genel olarak da çiğneyip geçmek suretiyle ölümüne sevebileceğini fark edecek ve "erişime açmak" ifadesini kulübün hedef tanımlarından çıkartacaktı.

173 "Bir ay içinde çantamı sırtlayıp": Earle Vonard Weller, ed., *Autobiography of John Keats, Compiled from his Letters and Essays* (Stanford: Stanford University Press, 1933), 105.

173 "İskoçya'nın dağlık bölgelerinde dört ay avarelik": Marples, *Shank's Pony*, 68 içinde Keats.

174 "yanlarında sürünürcesine yürüyen": Wordsworth, *Prelude*, 374.

8. GELENEKSEL DUYGULARLA DOLU BİN MİL: Yürümenin Edebiyatı

175 "kilisenin etrafındaki mahalleyi ikişerli": Thomas Hardy, *Tess of the d'Urbervilles* (New York: Bantam Books, 1971), 10 [*Yalan Bahçesinde Bir Gül: Tess*, çev. Ümit Özgür Hoşafçı, İstanbul: Martı, 2013].

176 "Ellinci kuzey enlemi dolaylarında": Aldous Huxley, "Wordsworth in the Tropics," *Collected Essays* içinde (New York: Bantam Books, 1960), 1.

176 "Bu dünyadaki en keyifli": William Hazlitt, "On Going a Journey," *The Lore of the Wanderer* içinde, ed. Geoffrey Goodchild (New York: E. P. Dutton, 1920), 65.

178 "Yürüyüşler, çeşitli anıları birbirlerine bağlayan": Leslie Stephen, "In Praise of Walking," Finlay, *Pleasures of Walking* içinde, 20.

178 "yürümesine imkân vermeyecek derecede topaldı": Stephen, "In Praise," 24.

178 "Yürüyüş turuna yalnız çıkmak gerekir": Robert Louis Stevenson, "Walking Tours," in Goodchild, *Lore of the Wanderer*, 10–11.

179 "İki doktorum var": G. M. Trevelyan, "Walking," Finlay, *Pleasures of Walking* içinde, 57.

179 "Ne zaman arkadaşlarımla kır evinde kalsam,": Max Beerbohm, "Going Out on a Walk," Finlay, *Pleasures of Walking* içinde, 39.

180 "Doğayla ilgili, mutlak özgürlük" ve sonrakiler: Thoreau, "Walking," 93–98.

181 "En iyisi yürümek.": Bruce Chatwin, "It's a Nomad Nomad World," *Anatomy of Restlessness: Selected Writings, 1969–1989* içinde (New York: Viking, 1996), 103.

182 "Halen erkeklerden çok daha fazla eve": Thoreau, "Walking," 97.

184 "Belki de dünya barışına giden yol": Mort Malkin, "Walk for Peace," *Fellowship* (Buddhist Peace Fellowship dergisi), Temmuz/Ağustos 1997, 12. Malkin, *Walk—The Pleasure Exercise and Walking—The Weight Loss Exercise* kitabının yazarıdır.

184 "Reagan, ... zirvenin bir çıkmaza girdiğini fark etmişti.": Michael Korda, "Prompting the President," *New Yorker*, October 6, 1997, 92.

188 "Fakat neden derbeder?" Charles F. Lummis, *A Tramp Across the Continent* (Omaha: University of Nebraska Press, 1982), 3.

191 "Günbegün, aybeay, bitap bir halde": Robyn Davidson, *Tracks* (New York: Pantheon Books, 1980), 191–92.

192 "Doğru dürüst gelişmiş ülkelerde yaşayanlar": Alan Booth, *The Roads to Sata: A Two- Thousand-Mile Walk Through Japan* (New York: Viking, 1986), 27.

193 "Guinness Rekorlar Kitabı'na göre dünya": Ffyona Campbell, *The Whole Story: A Walk Around the World* (London: Orion Books, 1996), sayfa numaraları olmayan önsöz.

9. BİLİNMEZLİK DAĞI VE VARIŞ DAĞI

197 "sırf tırmanmış olmak ve zirveden manzaranın keyfine varmak": Kenneth Clark, *Landscape into Art* (Boston: Beacon Press, 1961), 7.

198 "zirve noktasına yığılmış taşlardan": Clarence King, *Mountaineering in the Sierra Nevada* (New York: W. W. Norton, 1935), 287.

199 Hıristiyanlık Avrupası dışında dağları çirkin ve neredeyse cehennemvari yerler şeklinde gören kültür yok gibidir: Hem Francis Farquhar'ın kısa dağcılık kitapları kaynak dizini, hem de Edwin Bernbaum'un *Sacred Mountains of the World* (University of California Press, Berkeley, 1956), on sekizinci yüzyıl öncesinde Avrupalıların dağlara karşı takındıkları tuhaf tavır konusunda hemfikirdirler. Edward Whymper gezgin Yahudi efsanesinden de söz eder, Ronald W. Clark, *Six Great Mountaineers* (Londra: Hamish Hamilton, 1956) içinde, 14. İngiliz yazarların dağları tasvir etmekte kullandıkları terimler Keith Thomas, *Man and the Natural World Changing Attitudes in England*'dan kaynaklanır (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1984), 258-59.

199 T'ai Shan'ın tepesine süren Çin'in "İlk İmparatoru"dur: İlk İmparatorun dağa tırmanışının tasviri, Bernbaum, *Sacred Mountains* içinde, 31.

200 "Çincede 'hacca gitmek' anlamına gelen": Gretel Ehrlich, *Questions of Heaven: The Chinese Journeys of an American Buddhist* (Boston: Beacon Press, 1997), 15.

200 "uçsuz bucaksız ve oldukça düz vadiden" ve sonrakiler: *Egeria: Diary of a Pilgrimage*, çev. George E. Gingras (New York: Newman Press, 1970), 49–51.

201 "Artık yukarıda hiçbir şey kalmadı": Dervla Murphy alıntılamış, Henriette d'Angeville, *My Ascent of Mont Blanc* içinde Dervla Murphy'nin önsözü, çev. Jennifer Barnes (Londra: Harper Collins, 1991) s. xv. Everest'in zirvesine çıkmış ilk Amerikalı kadın (ilk kadın bir Japon'du) olan Stacy Allison, benzer biçimde, "Tırmanacak başka bir yer yoktu. Dünyanın doruğundaydım," demiştir (www.everest.mountainzone.com'dan).

201 "Dar yarıktan yukarı tırmandık": Dante, *The Divine Comedy, Purgatorio*, 4. kıta [*İlahi Komedya*, çev. Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak, 1999].

202 "Bir dağın dış hatları": Henry David Thoreau, *Walden* (Princeton: Princeton University Press, 1973), 290.

202-203 "Kayalara tırmanmak": Charles Edward Montague, "In Hanging Garden Gully" (*Fiery Particles* kitabından 1924), *Challenge: An Anthology of the Literature of Mountaineering*'de alıntılan, ed. William Robert Irwin (New York: Columbia University Press, 1950), 333.

203 "Orada olduğu için", "İngiliz İmparatorluğu'nu inşa": Murray Sayle, "The

Vulgarity of Success," London Review of Books, 7 Mayıs 1998, 8.

204 Chomalungma: Bkz. Bernbaum, *Sacred Mountains*, 7.

204 "Batı toplumunun bir numara olarak": A.g.e., 236.

205 "Harekete geçmeden önce": Gwen Moffat, *The Space Below My Feet* (Cambridge: Riverside Press, 1961), 66.

206 en yavaş yürüyüş rekoru: "Haziran sonunda, Cuillin Sırtında destansı bir geçiş yaptık. Dağın ana sırtı yedi veya sekiz mil uzunluğunda ve peş peşe dizilmiş, yüksekliği bin metreden fazla yaklaşık on altı zirvesi var. Geçiş için gereken ortalama süre on ila on üç saat civarındaydı; bazı gruplar sırtı yirmi dört saate geçebilmiş, diğerleriyse rekoru inanılmaz sürelere düşürmüştü; tıpkı Snowdonia'daki on dört zirvelik yürüyüşte olduğu gibi. Biz rekorlardan nefret ediyorduk; farklı olmaya karar verdik. Hiç acele etmeyecek, güneşlenecek, manzaranın tadını çıkartacak, yanımızda iki günlük yiyecek taşıyacak, sırtın en yüksek yerinde uyuyacaktık; Cuillen geçişi için sarf edilen en uzun zaman rekorunu kıracaktık. (A.g.e. 101)

207 "Keskin zekasını ve dağcılıkta": Eric Shipton, *Mountain Conquest* (New York: American Heritage, 1965), 17.

208 kırk altı ekip zirveye ulaşmış: Ronald W. Clark, *A Picture History of Mountaineering* (Londra: Hulton Press, 1956), 31.

208 "Ruhun ihtiyaçları vardır", "Böylesi projeler için": D'Angeville, *My Ascent*, xx–xxi.

211 "Yarım yüzyıldır, dağcılığa": Smoke Blanchard, *Walking Up and Down in the World: Memories of a Mountain Rambler* (San Francisco: Sierra Club Books, 1985), xv.

212 "Tai T'ien Dağları'nda bir Tao Üstadını": Arthur Cooper, çev., Li Po ve Tu Fu (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1973), 105.

212 "İnsanlar Soğuk Dağ'a nasıl gidileceğini soruyor": *Cold Mountain: 100 Poems by the T'ang Poet Han-Shan*, çev. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1972), şiir 82, 100.

212 "M.Ö. altıncı yüzyıldan önce": Bernbaum, *Sacred Mountains*, 58.

213 "Shugendö'nun her veçhesi": H. Byron Earhart, *A Religious Study of the Mount Haguro Sect of Shugendō: An Example of Japanese Mountain Religion* (Tokyo: Sophia University, 1970), 31. Ayrıca bkz. Allan G. Grapard, "Flying Mountains and Walkers of Emptiness: Toward a Definition of Sacred Space in Japanese Religions," *History of Religion* 21, no. 3 (1982).

213 "Ben... rehberimin refakatinde": Bashö, *The Narrow Road to the Deep North and Other Travel Sketches*, çev. ve ed. Nobuyuki Yuasa (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1966), 125. Bashö, Shugendö'da önemli bir yer taşıyan ve daha çok bilinen Haguro Dağı'nı tırmandıktan hemen sonra, bu dağın bitişinde ve kuzeyindeki Gassan Dağı'nı tırmanmıştı.

214 "Pasifik'in kuzeybatısındaki": Gary Snyder, *Mountains and Rivers without End* (Washington, D.C.: Counterpoint Press, 1996), 153. Snyder, "Blue Mountains Constantly Walking", *The Practice of the Wild* (San Francisco: North Point Press, 1990) makalesinde; *Earth House Hold*'da

(New York: New Directions, 1969) ve son olarak da John O'Grady'le yaptığı söyleşisinde (*Western American Literature*, sonbahar 1998) ve daha birçok yerde dağlar, maneviyat ve dağcılık deneyimlerinden de bahsediyor.

214 "Doğada yürümenin": Snyder, *Mountains and Rivers*, 156.

214 "Kaya hava ateş odunla": David Robertson Kerouac'ı alıntılıyor, *Dharma Bums* içinde, *Real Matter* içinde (Salt Lake City: University of Utah Press, 1997), 100.

214 "Bu cümle, yalnızca" : A.g.e., 100, 108.

215 "Fiziksel anlamda uzamı" : Snyder, O'Grady ile röportaj, 289.

216 "Otuz Bir yıl Sonra Sierra Matterhorn'u": Gary Snyder, *No Nature: New and Selected Poems* (New York: Pantheon Books, 1992), 362.

10. YÜRÜYÜŞ KULÜPLERİ VE ARAZİ SAVAŞLARINA DAİR

219 "Bu tür çevre gezintileri ": William Colby, *Sierra Club Bulletin*, 1990.

219 Açık havada yapılan etkinliklerin sayısındaki artışlar: "[Britanya] Dağcılık Kulübünün 1857 yılında kuruluşunu takiben, 1863'te İsviçre Dağcılık Kulübü –ve Societe de Touristes Savoyardes– kurulmuştur. Daha sonra aynı yıl içerisinde İtalya Dağcılık Kulübü faaliyetlerine başlamış, 1865 yılındaysa -yine İtalya'da- Pireneler'in daha çok keşfedilmesi amacıyla Societe Ramond kurulmuştur. Avusturya ve Alman Kulüpleri 1869 yılında, Fransız Kulübü ise 1874'te kurulmuştur. Atlantik'in diğer yakasındaysa, Williamstown Dağcılık Kulübü'nün kuruluşu 1863 yılına uzanır ve bunun ardından 1873 ve 1876 yıllarında sırasıyla White Mountain Kulübü ve Appalachian Dağ Kulübü (Clark, *Picture History of Mountaineering*, 12) gelmiştir. 1907 yılındaysa Kadın Dağcılık Kulübü kurulmuştur.

222 "Kimi zaman zor saatler geçirdiğimiz de oldu": Ella M. Sexton, *Sierra Club Bulletin* 4 (1901): 17.

223 "Bay Colby şimşek hızında yol alıyor": Sözlü tarih kayıtlarında Nelson Hackett, Sierra Club belgeleri, Bancroft Kütüphanesi, 5 Temmuz ve 18 Temmuz 1908 tarihli mektuplar, Hackett'ın röportajının sonunda yer alan kayıt çözümlemeleri.

226 "El değmemiş doğadan alınan zevkin kültürü belirlediği": Michael Cohen, *The Pathless Way: John Muir and the American Wilderness* (Madison: University of Wisconsin, 1984), 331.

227 "Doğa Dostları'nın kuruluşu": Manfred Pils'ten yazara gönderilen e-posta mesajı, Ekim 1998.

231 "Esas meselede, yani gezginlik konusunda tam bir fikir birliği içindeyiz": Walter Laqueur, *Young Germany: A History of the German Youth Movement* (New Brunswick ve Londra: Transaction Books, 1984), 33. Bu ve Gerald Masur, *Prophets of Yesterday: Studies in European Culture, 1890–1914* (New York: Macmillan, 1961); Werner Heisenberg, *Physics and Beyond: Encounters and Conversations* (New York: Harper and Row, 1971) ve David C. Cassidy, *Uncertainty: The Life and Science of Werner Heisenberg* (New York: W. H. Freeman, 1992) benim temel kaynaklarımdı.

233 "militan diktatörlükler 1919'dan sonra": Masur, *Prophets of Yesterday*, 368.

233 on sekiz milyondan fazla Britanyalı kırlara doğru yola koyulur: *This Land is Our Land*, 264; *Country Walking* dergisinin baş editörü Lynn Maxwell'e göreyse on milyon yürüyüşçü, yazarla yapılan bir sohbet, Mayıs 1998.

234 "Neredeyse manevi bir şey": Roly Smith'in yazarla yaptığı sohbetten, Mayıs 1998.

234 araziye erişim hakkı, bir nevi sınıf savaşı: Shoard, *This Land is Our Land*'de yer alan izinsiz giriş, yasa dışı avlanma ve av alanı bekçileriyle ilgili bilgilerden.

236 Eski Patikaları Koruma Derneği: Tom Stephenson, *Forbidden Land:* The *Struggle for Access to Mountain and Moorland*, ed. Ann Holt (Manchester and New York: Manchester University Press, 19), 59.

236 Orman Gezginleri Kulübü: Hill, *Freedom to Roam*, 21.

237 Avrupa ülkelerininkiyle kıyaslandığında, Britanya'nın geçiş hakkı yolları: Steve Platt, "Land Wars," *New Statesman and Society 23* (10 Mayıs 1991); Shoard, *This Land Is Our Land*, 451.

238 "Toprak, bizim sonsuz ve vasıfsız kullanımımıza sunulmuş bir mülk değildir": James Bryce, Ann Holt, "Hindsight on Kinder," *Rambling Today* içinde, bahar 1995, 17. Ayrıca bkz. Raphael Samuel, *Theatres of Memory* (London: Verso, 1994), 294: "1865 yılında kurulan Ortak Alanlar, Açık Alanlar ve Patikalar Cemiyeti (Nationa Trust'ın [Kültür ve Çevre Değerlerini Koruma Kurulu] uzak atası), arazi sahiplerinin ve emlak yatırımcılarının mütecaviz tutumlarına karşı bir tür Liberal cephe niteliği taşıyordu..."

239 "Burada nahoş olan tek bir şey varsa": Crichton Porteous, *Derbyshire* (Londra: Robert Hale Limited, 1950), 33.

239 "küçük çaplı makul bir izinsiz girişten": Leslie Stephen, "In Praise," 32.

239 "On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde": Hill, Freedom to Roam, 24.

240 "Doğa yürüyüşü, bir sosyalistin yaşam tarzının": Raphael Samuels, *Theatres of Memory*, 297. Bu bölüm şu şekilde devam ediyor: "ve 'serbest dolaşım hakkı' sol kanadın yürüttüğü siyasi bir kampanyaydı. Kral Edward döneminde pazarları gerçekleştirilen bisiklet turlarını, köyün çimleri üzerinde sosyalist mesajlar yayma işiyle birleştiren 40.000'den fazla genç üyeye sahip Clarion League [Eylem Cemiyeti] bu harekete kitlesel bir taban temin etmişti. İki dünya savaşı arasındaki dönemde hareketi geleceğe taşıyanlar, Woodcraft Folk [Ahşap Zanaatkarları] (Erkek İzcilerin ve Kız Rehberlerin bir tür militarizm karşıtı, kız-erkek karışık eğitim veren ve savaş karşıtlığı savunusuyla doğa gizemciliğini birleştiren türü); 1930'da kurulan Youth Hostels Association [Gençlik Yurtları Derneği] ve bayram günleriyle tatillerini dağlarda ve fundalıklarda gezinerek geçirenlerdi. İşçi sınıfından Bohemler için doğa yürüyüşlerinin özel bir cazibesi vardı; dans salonuna entelektüel bir alternatifti ve bedavaydı."

240 "tek başına yürürken yakaladıkları kişileri ara sıra 'pataklayan' köylülerin": Ann Holt, *The Origins and Early Days of the Ramblers' Association*, Nisan 1995'te yapılan bir konuşmanın Ramblers' Association tarafından

basılan broşürü.

242 "Kent sakinleri, kırlarda kamp kuracakları hafta sonları": Benny Rothman, *The 1932 Kinder Scout Trespass: A Personal View of the Kinder Scout Mass Trespass* (Altrincham, England: Willow Publishing, 1982), 12.

11. TEK BAŞINA DOLAŞANLAR VE KENT

Philip Lopate'nin metni "The Pen on Foot: The Literature of Walking Around," Parnassus, vol. 18, no. 2 and 19, no 1, 1993, bana Edwin Denby'nin yazılarını ve Walt Whitman'nın o şiirini işaret etmişti.

251 "Cumartesi geceleri ... bütün kent, işlek Market Caddesi'ndeki geçit törenine katılırdı": Harriet Lane Levy, 920 *O'Farrell Street* (Berkeley: Heyday Books, 1997), 185–86.

252 Jack Kerouac'ın caddeye dair iki görüşü [Market Street]: bkz *Atlantic Monthly*, Mayıs 1961 mektubunun yeni baskısı, Kasım 1998, 68: "Kitap [*Yolda*], aslında Tanrı'yı arayarak yollara düşen iki Katolik arkadaşın hikâyesiydi. Üstelik Tanrı'yı bulmuştuk. Ben onu San Francsico'nun Market Caddesi'nde, göklerde bulmuştum (o iki hayal gücü)."

256 sevilen ve sık kullanılan bir caddenin nasıl korunduğu: Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage Books, 1961), "The Uses of Sidewalks: Safety" bölümü boyunca.

256 "Kenti farklı kılan şey": Moretti, Peter Jukes'un *A Shout in the Street: An Excursion into the Modern City*'den alıntıladı (Berkeley: University of California Press, 1991), 184.

258 dans salonlarının açık hava versiyonları: *Cities and People* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1985), 166–68, 237–38.

259 "On dokuzuncu yüzyılın ortasında," "Duydum ki, yayalar": Ray Rosenzweig and Elizabeth Blackmar, *The Park and the People: A History of Central Park* (Ithica: Cornell University Press, 1992), 27, 223.

260 "Sokakları çölden ziyade vahaya çevirmek": Bernard Rudofsky, *Streets for People: A Primer for Americans* (New York: Van Nostrand Reinhold, 1982), kendisinin *Architecture without Architects* alıntıladığı deyiş.

260 "Akşam karanlığında, kadim İtalyan kentlerinin": Edwin Denby, *Dancers, Buildings and People in the Streets*, Frank O'Hara'nın giriş yazısı (New York: Horizon Press, 1965), 183.

261 "Ağırbaşlı ruh halindeyken": Joseph Addison and Richard Steele, *The Spectator*, Cilt 1 (Londra: J. M. Dent and Sons, 1907), 96, from *Spectator*, no. 26 (March 30, 1711) içinde Addison.

262 "Kaçınmak için halka açık yolların telaşından,": John Gay, "Trivia; or, the Art of Walking the Streets of London," kitap 3, satır 126, *The Abbey Classics: Poems by John Gay* (London: Chapman and Dodd, n.d.) içinde, 88.

263 "Gördüm ki, her yürüyenin farklı bir yüzü var": A.g.e., 275–82, 78.

263 "kalabalıkla birlikte yola çıkar": Wordsworth, *Prelude*, 286.

263 "Her açılan yolda": William Blake'in "Londra"sının açılış cümlesi, *William Blake* içinde, ed. J. Bronowski (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1958), 52.

263 Londra'yı çaresizce arşınlayanlar: Bkz. Richard Holmes, *Dr. Johnson and*

Mr. Savage (New York: Vintage Books, 1993), 44, bu yürüyüşler hakkındaki bölümde Sir John Hawkins'i alıntılayarak: "Johnson bana dedi ki, Savage ve o birçok gece bu tür sohbetler ederek sabahı bulmuşlardı; üstelik sıcaklığıyla onlara canlılık verecek ve şarabıyla sıkıntılarını giderecek bir hanın misafirperver çatısı altında değil, ceplerindeki bütün para onlara bir gecelik bir mahzenin sağlayacağı barınağı ve sefil konforu sunmaya dahi yetmediğinde, Westminster'ın ve özellikle St. James'in meydanlarını tavaf ederken."

263 "Bu geceyi Leydi": James Boswell, *Boswell's London Journal*, ed. Frederick A. Pottle (New York: Signet, 1956), 235.

264 1793'de Londra'da 50.000 fahişe: Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor*, Cilt 4 (1861–62; reprint, New York: Dover Books, 1968), 211, bir polis müfettişi olan Bay Colquhoun'u ve onun "usandıran soruşturmalarını" alıntılayarak.

264 "Haymarket ve Regent Caddesi'ni turlayan fahişeler": A.g.e., 213. "Onlar [sokak kadınları] saat üçle beş arasında, daha iyi kalite fahişelerin mesken edinmesiyle ünlü Burlington Pasajı'nda görülürler. Aşkın inceliklerini iyi bilir ve eğer verdikleri sinyaller karşılık bulursa, merdivenleri yukarıdaki odalara çıkan ve bu kadınların güzel biçimli 'bien chaussee' ayaklarına aşina, tanıdık bir bone dükkânına süzülerek girerler. Daha önce belirttiğimiz gibi parklar da, karşılıklı seçimlerin yapıldığı ya da tanışıklık geliştirilen, sevilen gezi alanlarıdır." s. 217.

264 "Fahişeliğin sokak manzaraları": Richard Symanski, *The Immoral Landscape: Female Prostitution, Western Societies* (Toronto: Butterworths, 1981) içinde, 175–76.

265 "Onlar, genelevlerde çalışan kadınların": Dolores French ve Linda Lee, *Working: My Life as a Prostitute* (New York: E. P. Dutton, 1988), 43.

265 "Modern kentin yeni niteliklerine dair algılar": Raymond Williams, *The Country and the City* (New York: Oxford University Press, 1973), 233.

266 "O zamanlar tek başımaydım ve mecburi bir peripatetik" ve sonrakiler: De Quincey, *Confessions of an English Opium Eater* (New York: Signet Books, 1966), 42–43 [*Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları*, çev. Batu Boran, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2008].

267 "Bu tür bir gerçekçiliğe" "Çok azımız sokağı anlamayı başarır": G. K. Chesterton, *Charles Dickens, a Critical Study* (New York: Dodd, Mead, 1906), 47, 44.

268 "Eğer hızla ve uzağa yürümeyi": Dickens to John Forster, Ned Lukacher, *Primal Scenes: Literature, Philosophy, Psychoanalysis* (Ithaca: Cornell University Press, 1986) içinde alıntılandı, 288.

268 "İki çeşit yürüyüşüm vardır": Charles Dickens, *The Uncommercial Traveller and Reprinted Pieces Etc.* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1958), 1.

268 "Seyahatlerimin öylesine büyük bir kısmını yürüyerek yapıyorum " "İki çeşit yürüyüşüm vardır": Dickens, "Shy Neighborhoods," A.g.e., 94, 95.

269 "Kurduğum hayallerden biri de": Dickens, "On an Amateur Beat," A.g.e., 345.

269 "Ne zaman kendimden memnun olsam": Dickens, "The City of the Absent," A.g.e., 233.

269 "Birkaç yıl önce, çektiğim geçici bir uyku sıkıntısı": Dickens, "Night Walks," A.g.e., 127.
271 "Birkaç saat boyunca sokaklarda dolaşır dururum,": Patti Smith, sahneye çıkmaya hazırlandığında sorulan soru, *Fresh Air*; National Public Radio, Oct. 3, 1997.
271 "Ben dağları ve tırmanışı nasıl romantik bulabilirim": *The Letters of Virginia Woolf*, vol. 3, *A Change of Perspective*, ed. Nigel Nicholson (London: Hogarth Press, 1975–80), V. Sackville-West'e mektup, Ağustos 19, 1924, 126.
271 "deneyimlerimizin anılarını zorla akla getirişi": Virginia Woolf, "Street Haunting: A London Adventure," *The Death of the Moth and Other Essays* içinde (Harmondsworth: Penguin Books, 1961), 23.
271 "Güzel bir akşamüstü" "Tüm bu yaşamlara": A.g.e., 23–24.
273 Manhattan şehir merkezi etrafındaki yolculukların üçte ikisi yürüyerek yapılır: Tony Hiss, *New York Times*, 30 Ocak, 1998.
273 "Anglo-Saksomanyanın, kuruluş yılları": Rudofsky, *Streets for People*, 19.
274 "Sevgili arkadaşlarını, âşıklarını düşünerek": Walt Whitman, "Recorders Ages Hence," *Leaves of Grass* (New York: Bantam Books, 1983), 99.
274 "Cümbüş, yürüyüş ve hazzın kenti": A.g.e., 102.
274 "Geçip giden yabancı!": A.g.e., 103.
275 "bereketli düzlük": Ken Gonzales-Day, "The Fruited Plain: A History of Queer Space," *Art Issues*, Eylül/Ekim 1997, 17.
276 "zencilerin sokaklarında" "bütün gece kar yüklü rıhtımlarda ": Allen Ginsberg, "Howl," in *The New American Poetry*, ed. Donald M. Allen (New York: Grove Press, 1960), 182, 186 [*Uluma ve Öteki Şiirler*, çev. Melis Oflas, İstanbul: Altı Kırk Beş, 2014].
276 "Şu anda aklıma gelmen ne tuhaf": Allen Ginsberg, *Kaddish and Other Poems, 1958–1960* (San Francisco: City Lights Books, 1961), 7.
277 "50 yıl önce yürüdüğün o yerlerde": A.g.e., 8.
277 "yapılan sıradan bir yürüyüş olağanüstü bir şeydi,": Brad Gooch, *City Poet: The Life and Times of Frank O'Hara* (New York: Alfred A. Knopf, 1993), 217.
278 "Tek bir çimen yaprağından bile zevk almam için": Frank O'Hara, "Meditations in an Emergency," *The Selected Poems* (New York: Vintage Books, 1974) içinde, 87.
278 "Caddeye dönüşüyorum.": O'Hara, "Walking to Work," A.g.e., 57.
278 "İç çamaşırsız dolaşmaktan sıkılmaya başladım": O'Hara, "F. (Missive and Walk) I. #53," A.g.e., 194.
279–81 "Bazı geceler, yedi ya da sekiz yüz blok": David Wojnarowicz, *Close to the Knives: A Memoir of Disintegration* (New York: Vintage Books, 1991), 5; "Uzun bacaklar, sivri burunlu çizmeler," 182; "O günlerde bedenimi sattığım insanlar," 228; "Pencerelerin yavaş yavaş ölen bir göğü" 64; "O öldükten sonra saatlerce sokaklarda yürüdüm" 67; "saat sabahın ikisinde ikinci caddede bir adanı" 70; "Bu koridorda yirmi yedinci yürüyüşüm," 79.

12. PARİS YA DA ASFALT BOTANİĞİ

284 "Bazen bir manzara, bazen bir oda": Walter Benjamin, "On Some Motifs

in Baudelaire," *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings* (New York: Schocken Books, 1978) içinde, 156.

284 "Kentte yolunu bulamamak," "Paris'te" söz konusu olabilirdi": Walter Benjamin, "A Berlin Chronicle," in *Reflections*, 8, 9.

284 elinde dağcı batonuyla Alpler'in resmi önünde durmak: Dağlar, dağcı sopaları ve Benjamin üzerine, bkz. 13 Eylül 1913; 6-7 Temmuz 1914; 8 Kasım 1918 ve 20 Temmuz 1921 tarihli mektupları ve Monme Brodersen, *Walter Benjamin: A Biography* (Londra:Verso, 1996): "nihayet, benim için kabaca resmedilmiş bir Alp fonu getirmişlerdi. Başım çıplak, dudaklarımda bir kaplumbağa gülüşü ve sağ elimde bir yürüyüş sopasıyla orada öylece durmuşum." (12) ve "Bir erkek çocuğun gündelik yaşantısına ait doğal kabul edilen bir başka özellik de bütün aileyle sık sık yapılan uzun yolculuklardı: Kuzey Denizi'ne ve Baltık Denizi'ne, Bohemya ve Silesya arasında kalan Risengebirge'nin yüksek zirvelerine, Kara Orman'daki Freudenstadt'a ve İsviçre'ye" (13).

285 "Onu başı yukarıda yürürken gördüğümü": Gershom Sholem, alıntılayan Frederic V. Grunfeld, *Prophets without Honor: A Background to Freud, Kafka, Einstein and Their World* (New York: McGraw Hill, 1979), 233.

286 "eski İskandinav": Priscilla Park Ferguson, "The Flâneur: Urbanization and Its Discontents," *From Exile to Vagrancy: Home and Its Dislocations in 19th Century France*, ed. Suzanne Nash (Albany: State University of New York, 1993) içinde, 60, n. 1. Şu kitabına da bakılabilir: *Paris as Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1994).

286 "İrlanda'da *'libertine' [sefih] anlamına gelen bir sözcük*": Elizabeth Wilson, "The Invisible Flâneur," *New Left Review* 191 (1992): 93–94.

287 "Nasıl ki, hava kuşun, su da balığın diyarıysa": Charles Baudelaire, "The Painter of Modern Life," *Selected Writings on Art and Artists* (Cambridge: University of Cambridge Press, 1972), 399.

287 "Asfalt botaniği yapmak üzere yola çıkar": Walter Benjamin, *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*, çev. Harry Zohn (London: Verso, 1973), 36.

288 "Pasajlarda" "Flanörler, yürüyüş hızını kaplumbağaların belirlemesinden": A.g.e., 53–54. 200.

289 Flanörün var olmaması: Flanörün yokluğu üzerine, bkz. Rob Shield'sın Keith Tester'ın yayıma hazırladığı *The Flâneur* kitabındaki "Fancy Footwork: Walter Benjamin's Notes on the Flâneur" başlıklı makalesindeki şu yorumu: "Aslında, on dokuzuncu yüzyıl ziyaretçileri ve gezginlerinin flanörlüğe sırf bir şehir miti olarak atıfta bulunduklarını da belirtmemiz gerek. Flanörlerin yaşam alanları esasen Honore de Balzac, Eugene Sue ve Alexandre Dumas'nın romanlarıdır."

289 Gerard de Nerval'in bir ıstakozu yürüyüşe çıkarması meşhurdur: Richard Holmes, *Footsteps: Adventures of a Romantic Biographer* (New York: Vintage Books, 1985), 213.

289 "İnce yarıklar": Victor Hugo, *Les Misérables, çev. Charles E. Wilbour* (New York: Modern Library, 1992), *12. kitapçık, Corinth*, 1. bölüm, 939-40. Ayrıca bkz. Girouard, *Cities and People*, 200-201: "Kente gelen tüm ziyaretçiler, kaldırımları olmayan ve bu yüzden, hızlı seyreden trafik nedeniyle yaya-

ların sürekli ezilme ya da üst başlarına çamur sıçrama tehlikesi altında olduğu caddeler üzerine yorum yapıyorlardı. 'Yürüyüş,' diyordu Arthur Young 1787 yılında, 'Londra'da, hanımların her gün yapacağı kadar hoş ve temiz bir işken, burada bir erkek için büyük bir meşakkat ve zahmet, iyi giyimli bir kadın içinse imkânsız bir şeydir.' 1790 yılında yazan Rus seyyah Karamzin'e göreyse, 'Neredeyse bütün dünyayı dolaşan ünlü Tournefort, Paris'e dönüşünde dört tekerlekli küçük bir at arabası tarafından ezilerek öldürülmüştü çünkü seyahatleri sırasında, caddelerde bir dağ keçisi gibi sekmeyi unutmuştu,' der. Böyle bir atmosferde, vitrinlere bakarak gezinmenin ortaya çıkıp serpilmesi muhtemel değildi."

290 "...dışında bir macera yaşamadan ulaştım" ve sonrası: Frances Trollope, *Paris and the Parisians in 1835* (New York: Harper and Brothers, 1836), 370.

290 "Paris'te insanların yürüyüşe çıktıkları yerler var": Muhammed Saffar, *Disorienting Encounters: Travels of a Moroccan Scholar in France, 1845–46, çeviren ve yayıma hazırlayan* Susan Gilson Miller (Berkeley: University of California Press, 1991), 136–37.

290 "uzun yürüyüşler ve daimi şefkat!!": Baudelaire'den annesine, 6 Mayıs 1861, Claude Pichois, *Baudelaire* (New York: Viking, 1989) içinde, 21.

292 "ne zaman ... dursam": Nicholas-Edme Restif de la Bretonne, *Les Nuits de Paris or the Nocturnal Spectator (A Selection), çev. Linda Asher ve Ellen Fertig, giriş yazısını kaleme alan* Jacques Barzun (New York: Random House, 1964), 176.

292 "el değmemiş orman": Susan Buck-Morss, "The Flâneur, the Sandwichman and the Whore: The Politics of Loitering," *New German Critique* 39 (1986): 119. "Popüler flanör edebiyatı Paris'ten "bâkire orman" (V, 551) diye söz etmiş olabilir, fakat orada tek başına dolaşan hiçbir kadının öyle olduğu düşünülemezdi."

292 "Medeniyetin bize her gün yaşattığı dehşet": Benjamin, *Baudelaire*, 39.

293 "kısa ceketli Mohikanlar": A.g.e., 42.

293 "Paris kaldırımlarında": George Sand, *My Life*, çev. Dan Hofstadter (New York: Harper Colophon, 1979), 203–4.

294 "Çokluk, yalnızlık": Baudelaire, "Crowds," in *Paris Spleen*, çev. Louis Varese (New York: New Directions, 1947), 20 [Paris Sıkıntısı, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2006].

294 Haussmann'nın projesi: Haussmann'la ilgili olarak şu çalışmalar bana rehberlik etti: David Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris* (Princeton: Princeton University Press, 1958) ve (bir ölçüde) Wolfgang Schivelbusch, *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1986). Schivelbusch Haussmann'ın –"düz çizgilerin Attila'sı"nın– cadde tasarımlarında bütünüyle faydacı prensibe göre hareket ettiğini vurgular: "Caddeler ve bulvarların, işe yarar askerî güzergâhlar şeklinde tasarlandığı açıktır fakat bu işlev onun dışında bütünüyle ticari kaygılar güden yeni sisteme yapılan Bonapartçı bir ekten ibarettir" (181).

295 "Paris değişiyor!": Charles Baudelaire, "Le Cygne," *The Flowers of Evil*, çev. David M. Dodge, yazar için [*Kötülük Çiçekleri*, çev. Sait Maden, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2015].

295 "Benim Paris'im, doğduğum şehir Paris": Jules ve Edmond Goncourt, *The Goncourt Journals, yayıma hazırlayan ve çeviren.* Lewis Galantiere (New York: Doubleday, Doran, 1937), 93.

296 "Gezintiye çıkanların": Schivelbusch, *Railway Journey*, 185 n.

297 "Akşamları yatağımda": Benjamin, alıntılayan Susan Buck Morse, *The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991), 33 [*Görmenin Diyalektiği: Walter Benjamin ve Pasajlar Projesi*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis, 2010].

298 "Paris'teki günlük gezintilerimizde": Alıntılayan Andre Breton, "Giriş", Louis Aragon, *Paris Peasant*, çev. Simon Watson Taylor (Cambridge, Mass.: Exact Change, 1994) içinde, viii.

298 "Bu isimsiz kadınla konuştum": Andre Breton, *Nadja*, çev. Richard Howard (New York: Grove Press, 1960), 64.

299 "Georgette, gecenin labirenti içinden geçip": Philippe Soupault, *Last Nights of Paris*, çev. William CarlosWilliams (Cambridge, Mass.: Exact Change, 1992), 45–46.

299 "Tüm sokakları ve o sokaklarda dolaşanların tamamını benim kadar tanıdığınızda": A.g.e., 64.

300 "Ne zaman orada olsam": A.g.e., 80.

301 "Paris şehir merkezi topoğrafyasının o ünlü ayrıntılı 'yorumunu'": Michael Sheringham, "City Space, Mental Space, Poetic Space: Paris in Breton, Benjamin and Réda," *Parisian Fields*, ed. Michael Sheringham (Londra: Reaktion Books, 1996) içinde, 89. Kentlerden bir beden gibi (ancak cinsel bir beden gibi değil) söz edilen, daha eski dönemlere ait metaforlar vardır: On dokuzuncu yüzyılda parklara sıkça kentin "akciğerleri" denirdi ve Richard Sennett *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization (Londra ve Boston: Faber and Faber, 1994) kitabında [Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, çev. Tuncay Birkan, İstanbul*: Metis, 2002] Haussmann'ın kanalizasyonlarını, su yollarını ve caddelerini, bedensel dolaşımın sağlık için gerekli çeşitli uzuvları şeklinde mecazlaştıran bedensel metaforlardan söz eder.

301 "kendinden geçmiş ve kafası karışık": Djuna Barnes, *Nightwood* (New York: New Directions, 1946), 59–60.

302 "büyük güçlüklerle bir timsahın çenesini": Benjamin, alıntılayan Grunwald, *Prophets without Honor*, 245.

302 "Aramızda o patikayı bilen kimse yoktu": A.g.e., 248.

303 "Bunun üzerine bu intihardan etkilenen sınır görevlileri": Hannah Arendt, giriş, *Illuminations: Essays and Reflections* (New York: Schocken Books, 1969) içinde, 18.

303 "Yabancı biri Paris'te kendini evinde hisseder": A.g.e., 21.

304 "coğrafi çevrenin, bilinçli bir şekilde": Guy DeBord, "Introduction to a Critique of Urban Geography," *Situationist International Anthology*, çeviren Ken Knabb (Berkeley: Bureau of Public Secrets, 1981) içinde, 5.

305 "asıl gaye... korunan masumiyeti bulmaktı": Greil Marcus, "Heading for the Hills," *East Bay Express, 19 Şubat 1999. Marcus Lipstick Traces* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990) kitabında, sitüasyonizm üzerine çok daha ayrıntılı bilgi verir.

306 "kenti gerçekleştirenler," "gelip geçenlerin yürümesi": Michel de Certeau, *The Practice of Everyday* Life (Berkeley: University of California Press, 1984), 93, 100.

306 "kötü mimari despotluğu": Jean-Christophe Bailly, Sheringham, "City Space, Mental Space, Poetic Space,", *Parisian Fields* içinde, 111.

13. SOKAKLARDAKİ YURTTAŞLAR: Şölenler, Geçit Törenleri ve Devrimler

Buradaki bilgilerin bir kısmı şu makalelerimden alınmıştır: "The Right of the People Peaceably to Assemble in Unusual Clothing: Notes on the Streets of San Francisco", *Harvard Design Magazine*, 1998 ve "Voices of the Streets," *Camerawork Quarterly*, yaz 1995; ve *War After War* (San Francisco: City Lights Books, 1991) kitabında Körfez Savaşı aktivizmi hakkında yazdığım yazım.

312 "isyan çıkarmak ve ayaklanmak için en ideal kentler": Eric Hobsbawm, "Cities and Insurrections," *Revolutionaries* (New York: Pantheon, 1973) içinde, 222. Elizabeth Wilson, *The Sphinx in the City* ve Priscilla Parker Ferguson *Paris as Revolution kitabında* sosyal mekân ve bir kentin devrimci potansiyeli arasında zekice bağlantılar kurar.

313 "Oysa kentsel dönüşümün": Hobsbawm, "Cities and Insurrections," 224.

314 "Arzularımın gerçekliğine inandığım için": Angelo Quattrocchi ve Tom Nairn, *The Beginning of the End* (London: Verso, 1998), 26.

314 "Columbia Üniversitesi'ndeki isyanla Sorbonne'daki isyan arasındaki fark": Mavis Gallant, *Paris Notebooks: Essays and Reviews* (New York: Random House, 1988), 3.

314 Pazarcı kadınlar... gösteri yürüyüşü yapmayı âdet edinmişlerdi: Pazarcı kadınların yürüyüşü üzerine birbiriyle çelişen çok sayıda anlatı vardır. Ben olayların sıralaması ve ayrıntıları için Shirley Elson Roessler'in şu kitabından faydalandım: *Out of the Shadows: Women and Politics in the French Revolution, 1789-95* (New York: Peter Land, 1996); fakat Michelet'nin Fransız devrimi tarihinden, George Rude'un vazgeçilmez çalışması *Crowd in the French Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1972), Simon Schama'nın *Citizens* (New York: Knopf, 1989) kitabı ve Christopher Hibbert'ın *The Days of the French Revolution* (New York: Morrow Quill Paperbacks, 1981) araştırmasından faydalandım.

315 "Ağustos ve Eylül ayları boyunca rue de Saint-Jacques'ta toplaranarak": Rude, *Crowd in the French Revolution*, 66.

316 "kadın, bu iki adamın çarpışan kılıçlarına süpürgesiyle öyle bir darbe savurdu ki": Roessler, *Out of the Shadows*, 18.

316 "mızrakların ve tüfek namlularının ışıldayan demirleri": Hibbert, *Days*, 104.

316 Sırada Doğu Almanya vardı: Almanya konusunda şu kitaplardan faydalandım: Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern: The Revolutions of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* (New York: Random House, 1990) ve John Borneman, *After the Wall: East Meets West in the New Berlin* (New York: Basic Books, 1991).

318 "kargaşa yaşanan yerlere yakın bulundukları gerekçesiyle tutuklanıyorlardı": Borneman, *After The Wall*, 23-24: "Bir örnekte... göstericilerden biri

on beş kez 'Şiddete Son' diye bağırdığı için altı ay hapis cezası almıştı."

319 "etkin davranan halk, tepkisel davrananlar Parti": Aslı, Magic Lantern, 83.

320 "Prag . . . hipnotize olmuş, sanki büyülü bir transa girmiş gibiydi": Michael Kukral, *Prague 1989: A Study in Humanistic Geography* (Boulder, Colo.: Eastern European Monographs, 1997), 110.

321 "Hükümet bize diyor ki": Alexander Dubček, alıntılayan *Time, 4 Aralık* 1989, 21.

321 "Her gün gerçekleştirilen kitlesel eylemler": Kukral, *Prague 1989*, 95.

322 "Gizlilik ... belirleyici özelliğiydi": Marguerite Guzman Bouvard, *Revolutionizing Motherhood: The Mothers of the Plaza de Mayo* (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 1994), 30.

322 "Çok sonraları . . . yürüyüşlerini... şeklinde tasvir ettiler": Bouvard, *Revolutionizing Motherhood*, 70.

323 "Toplu halde yürürken': Marjorie Agosin, *Circles of Madness: Mothers of the Plaza de Mayo* (Freedonia: White Pine Press, 1992), 43.

327 "İnsanlar sokaklarda yaşıyordu": Victor Hugo, *1793*, çev. Frank Lee Benedict (New York: Carroll and Graf, 1988), 116.

327 "Devrim afişleri her yerdeydi": George Orwell, *Homage to Catalonia* (Boston: Beacon Press, 1952), 5 *[Katalonya'ya Selam, çev. Jülide Ergüder, İstanbul: BGST, 2011].*

328 "Devrimci anlar, bireysel yaşamla yeniden canlanan bir toplumun birleşmesinin kutlandığı karnavallardır": Sitüasyonist Raoul Vaneigem, alıntılayan *Do or Die* (Earth First! Britanya'da çıkan bir bülten), no. 6 (1997), 4.

14. GECE YARISINDAN SONRA YÜRÜMEK: Kadınlar, Cinsellik ve Kamusal Alan

332 "Onunla yürüyüşe çıkardık": James Joyce, "The Dead," *Dubliners* (New York: Dover, 1991), 149. Anne Wallace *Walking, Literature and English Culture kitabıyla,* terimin bu metindeki kullanımına dikkatimi çekmişti; Oxford İngilizce Sözlüğü'nde de bu terim üzerine hoş bir bölüm bulunur.

332 "Gerçeği söylüyormuşsun": Glen Petrie'nin *A Singular Iniquity: The Campaigns of Josephine Butler* (New York: Viking, 1971, 5) kitabında Caroline Wyburgh'un hikâyesinin diğer ayrıntıları da ortaya konur.

333 "Benim korkunç trajedim": Sylvia Plath, alıntılayan Carol Brooks Gardner, *Passing By: Gender and Public Harassment* (Berkeley: University of California Press, 1995), 26. Toplumsal cinsiyet ve seyahate dair, bkz. Eric J. Leed, *The Mind of the Traveler: From Gilgamesh to Global Tourism* (New York: Basic Books, 1991), 115-16:"'Çifte standart', uzamsal içsellik (dişil) ve dışsallık (eril) alanlarını, sırasıyla, cinsel kısıtlama ve cinsel özgürlük şeklinde inşa eder. Kadınların iffeti, bir dahil etme ve dışlama tekniğidir ve erkekler arasındaki üyelik, hak ve ilişkilere hüküm verdiği gibi, erkek soyunun devamını da takdis eder. Kadınların yerleşiklik koşullarındaki mekânla özdeşleştirilmesi 'doğal' ve erkeklerin istikrarı ve korumasını gereksinen üreme ihtiyaçlarının bir sonucu addedilmiştir; dolayısıyla da, mekân cinsiyet kimliği kazanmıştır... Erkeklerin dışa yöneltilmeleri ve kadınların içe yöneltilmeleri arasındaki tezat, spermin bolluğu ve yumurtanın tutumluluğu, insan türünün hareketliliğine yan-

sıtılmış ve insan doğasının bir öğesi şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Ama kadınların hareketsizleştirilmeleri tarih içinde meydana getirilen bir şeydir... Seyahat etmeyi cinsiyet kimliği edindiren bir faaliyet kılan işte bu mıntıkalaştırmadır."

335 "sokağa çıkan," "cinsel olarak tek bir erkeğe hizmet eden": Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 134, 135–39.

336 "eve hapsedilmişlerdi": Sennett, *Flesh and Stone*, 34. Perikles ve Ksenofon alıntıları 68. ve 73. sayfalardadır.

337 "Yunan düşüncesinde kadınlar": Mark Wiggins, "Untitled: The Housing of Gender," *Sexuality and Space*, ed. Beatriz Colomina (Princeton: Princeton University Press, 1992) içinde, 335.

338 "Sokaklarda gezinen genç adamların": Joachim Schlor, *Nights in the Big City* (Londra: Reaktion Books, 1998), 139.

339 "Les Halles'de alışveriş yaptığı için": Petrie, *A Singular Iniquity*, 160.

339 "Birçoğunun hapse düşmesine yol açan suçun": A.g.e., 182.

340 intihara sürüklenmişti: Kadın Aldershot'lı Bayan Percy idi: Bkz. önsöz ve s. 194-45, Petrie, *A Singular Iniquity*; ve Paul McHugh, *Prostitution and Victorian Social Reform* (New York: St. Martin's Press, 1980), 149–51.

340 Lizzie Schauer, Glenna Matthews, *The Rise of Public Woman: Woman's Power and Woman's Place in the United States, 1630–1970* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1992) içinde, 3.

342 mahkûmlara zorla yemek yedirmek: Britanyalı sufrajetlere dair kaynağım şuydu: Midge Mackenzie, *Shoulder to Shoulder* (New York: Knopf, 1975); ve Doris Stevens, *Jailed For Freedom: American Women Win the Vote* (1920, yeni baskı, ed. Carol O'Hare, Troutdale, Oregon: New Sage Press, 1995). Djuna Barnes, süreci belgeleyebilmek için zorla yemek yedirilmeye gönüllü olmuştur.

342 "kadınların kendilerini rahat hissetmesini engeller": B. Houston, "What's Wrong with Sexual Harassment," alıntılayan June Larkin, "Sexual Terrorism on the Street," *Sexual Harassment: Contemporary Feminist Perspectives*, ed. Alison M. Thomas ve Celia Kitzinger (Buckingham: Open University Press, 1997) içinde, 117.

343 Amerikalı kadınların üçte ikisi: Jalna Hanmer ve Mary Maynard, ed., *Women, Violence and Social Control* (Houndmills, England: MacMillan, 1987), 77.

343 "çok korkuyor": Eileen Green, Sandra Hebron ve Diane Woodward, *Women's Leisure, What Leisure* (Houndmills, England: MacMillan, 1990): "Kadınların boş zaman faaliyetleri üzerindeki en önemli kısıtlardan biri, akşam karanlık bastıktan sonra dışarıda tek başına olmaktır. Birçok kadın, akşam karanlığında ya da gece geç vakit toplu ulaşım kullanmaya korkarken, diğerleri için otobüs duraklarına kadar yürümek ve karanlıkta orada beklemek zorunda olmak caydırıcı oluyor. Britanya İkinci Suç Araştırması'nın bulgularına göre, görüşülen kadınların yarısı, akşamları yalnızca yanlarında biri olursa dışarı çıkmakta ve yüzde 40'ı tecavüz korkusu yaşıyor" (89).

344 "Eğer sokakta başıma gelen ufak tefek her olayı yazmaya kalkarsam": Larkin, "Sexual Terrorism," 120.

345 "Stanton ve Mott ... benzerlikler görmeye başlamışlardı": Stevens, *Jailed for Freedom*, 13.
346 Edward Lawson davası: *Kolender, Chief of Police of San Diego*, v.d, ile. Lawson'ın Özeti, 461 U.S. 352, 103 S. Ct. 1855, 75 L. Ed. 2nd 903 (1983).
347 "Bu vaka süresince," ve sonrası: Helen Benedict, *Virgin or Vamp: How the Press Covers Sex Crimes* (New York and London: Oxford University Press, 1992), 208.
348 "Yolum McKenzie Nehri yakınlarındaki oduncular": Evelyn C. White, "Black Women and the Wilderness," *Literature and the Environment: A Reader on Nature and Culture*, ed. Lorraine Anderson, Scott Slovic ve John O'Grady (New York: Addison Wesley, 1999) içinde, 319.
348 "Yaşça daha büyük ve olgun olsaydım": Moffat, *Space Below My Feet*, 92.
350 "Peki o akşam yemeklerini bir tavernada yiyebilir": Virginia Woolf, *A Room of One's Own* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1929), 50 [*Kendine Ait Bir Oda*, çev. Suğra Öncü, İstanbul: İletişim, 2002].
350 "İşin püf noktası... Jack Kerouac'la özdeşleşebilmekteydi": Sarah Schulman, *Girls, Visions and Everything* (Seattle: Seal Press, 1986), 17, 97.
350 "Al sana eşcinsel özgürlüğü," "Lila... yürüyordu sokaklarda": A.g.e., 157, 159.

15. AEROBİK SİSYPHOS VE BANLİYÖLEŞEN RUHLAR

356 "yürüyen kent": Kenneth Jackson, *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States* (New York: Oxford University Press, 1985), 14–15.
357 Orta sınıf banliyö evleri: Bu kısımdaki anlatının büyük bölümü Robert Fishman, *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*'dan (New York: Basic Books, 1987), özellikle de, Hıristiyanlığı yaymak isteyen tüccarlarla ilgili 1. Bölüm ve Manchester'ın banliyöleriyle ilgili 3. Bölüm.
358 "Banliyöleştirme kararının iki": A.g.e., 81–82.
359 "Ofisler ve perakende": Philip Langdon, *A Better Place to Live: Reshaping the American Suburb* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1994), xi.
360 Arabaların etkileri üzerine: Jane Holtz Kay, *Asphalt Nation: How the Automobile Took Over America and How We Can Take It Back* (New York: Crown Publishers, 1997), 25.
362 California'da yaya geçitleri kaldırıldı: Gary Richards, "Crossings Disappear in Drive for Safety: Traffic Engineers Say Pedestrians Are in Danger Between the Lines," *San Jose Mercury News*, November 27, 1998.
362 "Trafiğin rahat akışı önündeki en büyük engel yayalardır," Rudofsky, *Streets for People*, 106.
362 "Güney Tucson'da gerçekten de hiç kaldırım yok.": Lars Eigner, *Travels with Lizbeth: Three Years on the Road and on the Streets* (New York: Fawcett Columbine, 1993), 18.
363 Burada gerçekleşen trafik kazalarında: "Making the Streets a Safer Place," *Tube Times*, newsletter of the San Francisco Bicycle Coalition, December 1998–January 1999, 5.
363 Giuliani'nin New York'unda araba: Times Up [Zaman Doldu] tarafından düzenlenen Geçiş Hakkı kampanyasının, New Yorklu yayalar ve

bisikletlilerin kazalarda öldürüldüğü yerlere şablonla yazılan anma yazılarının alıntılandığı *San Francisco Chronicle* ve *Tube Times*.

363 "yoğunluk, kamusal yaşam" : Richard Walker, "Landscape and City Life: Four Ecologies of Residence in the San Francisco Bay Area," *Ecumene* 2 (1995): 35.

364 "Akşam karanlığı çökerken güvenlik": Mike Davis, "Fortress Los Angeles," *Variations on a Theme Park*, ed. Michael Sorkin (New York: Hill and Wang, 1992) içinde, 174.

364 "Hırsızlarla seçkinlerin tek bir konuda": *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*, ed. ve çev. Howard V. Hong ve Edna H. Hong (Bloomington: Indiana University Press, 1978), 5:415 (1847).

365 "İnsanlık tarihinde, karasal ulaşımın": *Life* magazin, özel milenyum sayısı (1998).

366 "Demiryolunun bir bölgeyi aşarken": Schivelbusch, *Railway Journey*, 53.

367 "Yürüme için sarf edilen fiziksel": Paul Virilio, *The Art of the Motor*, çev. Julie Rose (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995), 85.

371 "Koşu bandı,": James Hardie, *The History of the Tread-Mill*, containing an account of its origin, construction, operation, effects as it respects the health and morals of the convicts, with their treatment and diet... (New York: Samuel Marks, 1824), 16, 18.

372 "başlarına gelecekten habersiz yolcuları öldürerek": Robert Graves, *The Greek Myths*, vol. 1 (Harmondsworth: Penguin Books, 1957), 168.

372 "İçerde mi?": Eduardo Galeano, *The Book of Embraces*, çev. Cedric Belfrage (New York, Londra, W. W. Norton, 1989), 162-63.

16. BİR YÜRÜYÜŞÜN ŞEKLİ

382 "Pollock'un bu geleneği neredeyse: Allan Kaprow, "The Legacy of Jackson Pollock," *Essays on the Blurring of Art and Life*, ed. Jeff Kelley (Berkeley: University of California Press, 1993) içinde, 7.

382 "Sanat olarak bedeni vurgulayan: Peter Selz and Kristine Stiles, *Theories and Documents of Contemporary Art: A Sourcebook* (Berkeley: University of California Press, 1996), 679 (*Performance* bölümünün giriş yazısı).

383 "Heykel denince benim aklıma": Lucy R. Lippard, *Overlay: Contemporary Art and the Art of Prehistory* (New York: Pantheon, 1993), 125.

383 "Yaklaşık 50 metre uzunluğunda ahşap bir yol," : Lippard, *Overlay*, 132.

386 "Bir yürüyüş, mekânın : Richard Long, "Five Six Pick Up Sticks, Seven Eight Lay Them Straight," R. H. Fuchs, *Richard Long* (New York: Solomon R. Guggenheim Museum/Thames and Hudson, 1986) içinde, 236. Bahsi geçen bütün çalışmalar bu kitapta yayımlandı.

388 Stanley Brouwn: Brouwn'un çalışması Lippard'da ele alınır: *The Dematerialization of the Art Object* (New York: Praeger Publishers, 1973) ve Antje Von Graevenitz'in, "'We Walk on the Planet Earth': The Artist as a Pedestrian: The Work of Stanley Brouwn"da da tarif edilir: *Dutch Art and Architecture*, Haziran 1977. Acconci'nin *Following Piece, Six Years*'da da tarif edilir.

389 Marina Abramović ve Ulay: Yürüme içeren tüm performanslar içinde

en dramatik, en ihtiraslı olan ve sınırları en çok zorlayan iş, Marina Abramović ve Ulay'ın 1988 tarihli "Great Wall Walk'udur" *Artforum International*, Eylül 1983; McEvilley'nin metni *The Lovers* içinde, Great Wall Walk üzerine katalog/kitap (Amsterdam: Stedelijk Museum, 1989); ve *Marina Abramović: objects performance video sound* (Oxford: Museum of Modern Art, 1995).

389 "Dört yüksek makam": Gary Snyder, "Blue Mountains Constantly Walking," *The Practice of the Wild* (San Francisco: North Point Press, 1990) içinde, 99.

390 "hareketsizliği, sessizliği ve farkındalığı" McEvilley, "Abramović/Ulay/Abramović," 54.

390 "Tibet'e ve Aborjinlerin yanına gittiğimde," : Marina Abramović, 63.

391 "Feng shui uzmanlarınca bin yıl zarfında: A.g.e., 50.

391 "Marina Abromović ve Ulay, Çin Seddi üzerindeki yürüyüşlerine 30 Mart 1988'de karşı uçlardan başladılar.: *The Lovers*, 175.

392 "Duvarın her lanet olası santimetresini yürüyeceğim," demişti). "It took a great number of days": A.g.e., 103, 31.

392 "Doğru tempoyu; yürümenin ritmik :Kaprow, *Essays on the Blurring of Art and Life*, 9.

17. LAS VEGAS YA DA İKİ NOKTA ARASINDAKİ EN UZUN MESAFE

397 "Bu mimarinin etkisi": J. B. Jackson, "Other-directed Houses," *Landscapes: Selected Writings of J. B. Jackson* içinde, ed. Ervin H. Jube (University of Massachusetts Press, 1970), 63.

397 "binaların o modern dış cepheleri": A.g.e., 62.

398 30 milyondan fazla turist: A researcher at the Las Vegas Convention Center told me by phone, December 29, 1998.

401 yirmi dört saat boyunca grev gözcülüğü: Bkz Sara Mosle, "How the Maids Fought Back," New Yorker, 26 Şubat ve 4 Mart 1996, 148–56.

404 Eyalet yönetiminin yeni yasası: Bkz. *Las Vegas Review-Journal*, "İmza Toplayanların Hakları" Mayıs 27, 1998; "Clark Eyaleti Yasaları," Ağustos 18, 1998; "Avukatların yasaya itirazı," August 26, 1998

404 "Tematik eğlence parkı,": Introduction to Sorkin, *Variations on a Theme Park*, xv.

406 "Güzelleştirme Komitesi'nin, tabelaları": Robert Venturi, Denise Scott Brown, and Stephen Izenour, *Learning from Las Vegas: The Forgotten Symbolism of Architectural Form*, gözden geçirilmiş baskı, ed. (Boston: MIT, 1977), xii.

411 "Üstten aydınlatılan her iki tarafında en şık mağazaların dizildiği bu pasajlar minyatür bir kent": Benjamin, *Baudelaire*, 37.

414 "Zeytinyağı": Joanne Urioste, *The American Alpine Club Climber's Guide: The Red Rocks of Southern Nevada* (New York: American Alpine Club, 1984), 131.

Dizin

Abramović, Marina, 389, 390, 391, 392
Acconci, Vito, 388
Addison, Joseph, 261
Agosin, Marjorie, 323
Almanya, 143, 228, 229, 232, 240, 286, 318, 319, 321, 338, 339, 372, 406
Alpler, 154, 160, 161, 178, 185, 198, 208, 209, 215, 227, 228, 229, 239, 284
anatomi, 19, 20, 58, 63, 66, 71, 72, 73, 74, 301, 337, 414
Andre, Carl, 383,
Angeville, Henriette d', 208
Annapurna, 204
Aragon, Louis, 297, 298, 299
Ardrey, Robert, 60, 65
Artress, Lauren, 111
Ash, Timothy Garton, 318, 319
Austen, Jane, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 164, 240, 349
Bailly, Jean Christophe, 304, 306
Baldwin, James, 345
Barnes, Djuna, 301
Barrell, John, 144
Baudelaire, Charles, 286, 287, 290, 292, 294, 295, 297, 298
Beerbohm, Max, 179, 180
Benedict, Helen, 206, 347, 392
Benjamin, Walter, 231, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 297, 298, 301, 302, 303, 337, 411, 412
Bennet, Elizabeth, 147, 150, 154, 338
Berlin, 11, 230, 284, 285, 297, 318, 319, 330, 390
Bermingham, Carolyn, 137, 138
Edwin, 204, 260
Beuys, Joseph, 309, 388
Birmingham, Alabama, 94,
Birmingham, İngiltere, 374
Blake, William, 263, 265
Blanchard, Smoke, 211, 212
Booth, Alan, 192
Boswell, James, 41, 44, 263
Bouvard, Marguerite Guzman, 322
Breton, André, 297, 298, 299, 300, 337
Bretonne, Restif de la, 291, 292, 293, 298, 299
Brouwn, Stanley, 388
Budizm, 92, 184
Buenos Aires, 11, 322
Butler, Josephine, 339, 340, 341, 345, 349
Calle, Sophie, 388
Campbell, Ffyona, 192-196
Central Park, 245, 258, 259, 272, 274, 278, 346, 347
Chatwin, Bruce, 181, 183
Chávez, César, 89,98
Chesterton, G. K., 267
Chimayó, 76-82, 88, 89, 96, 100-107, 411
cinsellik ve cinsel eğilim, 15, 20, 53, 176, 331, 338
Coleridge, Samuel Taylor, 158, 162, 164, 167, 171, 172, 177, 265
Cooper, Anthony Ashley (Lord Shaftesbury), 136, 293
Corsair (magazin), 48-50
Croagh Patrick, 77
Çin seddi, 389-391
dağcılık, 20, 196-198, 203-210, 213, 214, 218, 219, 220, 223, 355, 414

Dana Dağı, 222
Dante, 121, 158, 201, 261
Dart, Raymond, 61, 62
Davidson, Robyn, 191-193
Davis, Mike, 364
De Quincey, Thomas, 157, 158, 162, 170, 171, 172, 265, 266, 272, 278
DeBord, Guy, 304, 305
Dickens, Charles, 266-272, 278
Diderot, Denis, 37
Dumas, Alexandre, 292, 301
Earhart, H. Byron, 213
Ehrlich, Gretel, 200
Eigner, Lars, 362
Everest Dağı(Chomalungma), 77, 203
fahişe/lik, 263, 264, 278, 279, 293, 332, 339, 340, 341
Falk, Dean, 66,70, 71
feminizm, 51, 342
Ferguson, Priscilla Parkhurst, 286
Fiennes, Celia, 134
Fisher, Adrian, 111
Fishman, Robert, 356, 357, 358, 363
flanör, 286-289, 293, 299
Fletcher, Colin, 190
Fransız Devrimi, 146, 160, 162, 224, 290, 314, 317
French, Dolores, 265
Frey, Nancy, 84
Fuji Dağı, 202, 213
Galeano, Eduardo, 372
Gallant, Mavis, 314
Gandhi, Mahatma, 92, 94, 95, 317, 410
Gay, John, 261-263, 269, 279
Gilpin, William, 144-146, 152, 154
Ginsberg, Allen, 215, 273-278, 281, 345
Girouard, Mark, 132
Goldsmith, Oliver, 143
Goncourt, Edmond and Jules, 295
Göller Bölgesi (İngiltere), 143-146, 151, 154, 157, 159, 172, 173, 206, 209, 348, 409
Gray, Thomas, 146, 154, 160, 177
Grayeff, Felix, 34
Guatemala, 106
Guthrie, R. D., 66, 69
hac ve hacılar, 77, 78, 84, 93, 97, 107, 141, 176, 189, 194, 197, 200, 203, 211, 213, 214, 310, 348, 380, 387, 402, 410, 411, 415
Han-Shan, 212, 215
Hardy, Thomas, 174
Hatoum, Mona, 389
Haussmann, Baron Georges-Eugène, 289, 294-98, 313
Havel, Václav, 319, 320
Hazlitt, William, 158, 159, 167, 172, 176, 177, 178, 181, 182
Heaney, Seamus, 170
Herzog, Maurice, 204
Herzog, Werner, 99
Hiroshige, 381
Hobsbawm, Eric, 312, 313, 318
Hokusai, 202
Homer, 173, 402
Hugo, Victor, 289, 301, 327
Huntington Dağı, 204
Hunt, John Dixon, 137
Hussey, Christopher, 139
Husserl, Edmund, 51
Huxley, Aldous, 176
İslam, 78,334n
İtalya 39, 40, 106, 135, 160, 197, 259, 261
Jackson, J. B., 397
Jackson, Kenneth, 356
Jacobs, Jane, 256
Jenkins, Peter, 190
Johanson, Donald, 62-63
Joyce, James, 43, 189, 285, 331
kamusal alan, 29-31, 243, 250, 253, 256, 258, 269, 289, 296, 309, 311, 312, 313, 320, 321, 323, 324, 328, 329, 330, 332, 336, 341, 342, 346, 350, 360, 363,

364, 403, 404, 406, 413
Kant, Emmanuel, 36
Kaprow, Allan, 381-83, 393
Kay, Jane Holtz, 360
Keats, John, 58n, 172-74
Kerouac, Jack, 190, 214, 215, 252, 276, 350
Kierkegaard, Søren, 36, 45-52, 115, 119, 289, 364
Kinder Scout, 241, 242, 395
King, Clarence, 198
King, Martin Luther, Jr., 89, 92, 94-96, 115, 410
Knight, Richard Payne, 145
Kopenhag, 12, 36, 45-49, 259
Korda, Michael, 184
Koşu Bandı, 370-379
Kukral, Michael, 321
labirentler, 110-16, 200, 284, 303, 385, 403, 411
Langdon, Philip, 359, 361
Larkin, June, 344
Las Vegas, 89, 395-403, 406, 409, 410, 412, 414
Lawson, Edward, 345, 346,
Leakey, Louis and Mary, 62, 64, 70, 71
Leakey, Richard, 67
Lerner, Gerda, 335
Levy, Harriet Lane, 251-52
Li Po, 181, 209, 212
Lippard, Lucy R., 119, 382, 383
Londra, 12, 15, 142, 143, 152, 154, 157, 172, 189, 192, 209, 223, 236, 239, 240, 257-74, 279, 288, 328, 345, 357, 389
Long, Richard, 384, 391,
Los Angeles, 28, 98, 119, 188, 217, 226, 261, 272, 312, 360, 364, 396, 397, 402, 438
Lovejoy, Owen, 63, 73, 336
Lucy ve Australopithecus afarensis, 63-68
Lummis, Charles F., 188
Mallory, George, 203
Manchester, İngiltere, 236, 239-241, 358-359, 364-365, 374
March of Dimes Vakfı, 90
Marcus, Greil, 305
Marples, Morris, 127
Matterhorn, 201, 210, 216
Matthews, W. H., 111, 117
McEvilley, Thomas, 391-392
Medina, Arthur, 103
Moffat, Gwen, 205, 211, 348-349
Mont Blanc, 127, 206-209
Montague, Charles, 202
Moore, Marianne, 110
Moritz, Carl, 127, 129, 142, 240
Morley, Christopher, 127
Muir, John, 186, 212, 218, 221, 226-227, 367
Napier, John, 59
Naturfreunde (Doğa Arkadaşları), 227
New York, 12-13, 67, 216, 258-259, 261, 272-279, 288, 310, 345-346, 349, 362-363, 371, 378, 383, 406, 408-409,
Nietzsche, Friedrich, 36
Noel, John, 77
nükleer savaş, nükleer silahlar, 91, 396-397
O'Hara, Frank, 273, 277
Orwell, George, 51, 327
Paccard, Michel Gabriel, 206-207, 209
Paris, 37, 40-44, 69, 89, 99, 157, 160-161, 257-259, 273-274, 284-306, 312, 317, 329, 343, 345, 349, 407-408, 411
Peck, Gary, 404
Pepys, Samuel, 132, 152
Petrarch, 197-198
Pils, Manfred, 228
Pireneler, 302
Plath, Sylvia, 333, 343, 349
Platon, 34-35
Pollard, Ingrid, 348

Polonya, 318
Pope, Alexander, 127n, 137
postmodernizm, 51
Prag, 319-321, 324, 330
Proust, Marcel, 297
Reagan, Ronald, 184
Reynolds, Sir Joshua, 140
Roberts, David, 204
Rothman, Benny, 242
Rousseau, Jean-Jacques, 3246, 291, 304, 314
Rudofsky, Bernard, 259-260, 273
Russell, Bertrand, 36-37, 184n
Samuels, Raphael, 240
San Francisco, 12, 89-90, 97-98, 105, 111, 214, 229, 250-251, 275-276, 294, 308-312, 343, 362, 369, 376, 408
Sand, George, 208, 293, 349
Scarry, Elaine, 53
Schama, Simon, 315
Schivelbusch, Wolfgang, 366-367
Schulman, Sarah, 350
Sennett, Richard, 336
Snowdon Dağı, 168
Shelley, Percy Bysshe, 131, 172, 206, 329n
Sina Dağı, 200
Shipton, Eric, 206-207
Sierra Club, 218-229, 245, 253
Sierra Nevada, 198, 211-121, 218, 220
Smith, Patti, 270, 273
Smith, Roly, 233
Snyder, Gary, 190, 212-216, 227, 276, 389, 411
Sofistler, 34-35
Sorkin, Michael, 405
Soupault, Philippe, 297-298, 300
Stephen, Leslie, 239, 334, 207n
Stern, Jack, 67
Stevenson, Robert Louis, 178-179, 181, 189n
Sussman, Randall, 67-70, 73
T'ai Shan, 199-200
Tamalpais Dağı, 214-215, 227
Taoizm, 212
Tel Aviv, 12, 326
Terray, Lionel, 203, 211
Thelwall, John, 162
Thompson, Flora, 182
Thomson, James, 139
Thoreau, Henry David, 21, 180
Tolstoy, Leo, 84, 93, 391
Turizm, 228, 240, 305, 387, 401
Trollope, Frances, 289
Tucson, 362, 404
Turner, Edith and Victor, 81, 140
Usner, Don, 80
Vauxhall Bahçeleri, 143, 258-259, 262n
Versailles, 117-118
Villa d'Este, 117
Virilio, Paul, 367
Walker, Richard, 363
Walpole, Horace, 136, 140-141, 152, 160
Wandervogel, 230-232
White, Evelyn C., 348
Whitman, Walt, 273
Whitney Dağı, 223, 227
Whymper, Edward, 209-210
Wiggins, Mark, 337
Willey, Basil, 163
Williams, Amie, 402-403
Williams, Raymond, 265
Wilson, Elizabeth, 286
Wittgenstein, Ludwig Josef Johan, 36-37
Wojnarowicz, David, 273, 278-279, 281
Woolf, Virginia, 43, 189, 271, 281,
Wordsworth, Dorothy, 147, 182, 338
Wordsworth, William, 172, 218, 367
Yahudiler, 83, 93
Yates, Frances, 120-121
Yüksek Bölge(İngiltere) 143-144
Zihlman, Adrienne, 60

Dipalıntı Notları

1. DÜŞÜNCELERİN ADIMLARI

Honoré de Balzac, alıntılayan Andrew J. Bennett, "Devious Feet: Wordsworth and the Scandal of Narrative Form," not. 15, *ELH*, Bahar 1992.

Lucy R. Lippard, *Overlay: Contemporary Art and the Art of Prehistory* (New York: Pantheon, 1993).

Gary Snyder, "Blue Mountains Constantly Walking," *The Practice of the Wild*, (San Francisco: North Point Press, 1990), 98–99.

Virginia Woolf, *Moments of Being* (New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1976), 82 [*Varolma Anları*, çev. İlknur Özdemir, İstanbul: Kırmız Kedi, 2015].

Wallace Stevens, "Of the Surface of Things," *The Collected Poems* (New York: Vintage Books, 1982), 57.

John Buchan, *Challenge: An Anthology of the Literature of Mountaineering* (ed. William Robert Irwin) (New York: Columbia University Press, 1950) içinde, 354.

Leon Rosenfeld, şuradaki metinleri içinde: Niels Bladel, *Harmony and Unity: The Life of Niels Bohr* (Berlin, New York: Science Tech, Springer-Verlag, 1998), 195.

John Keats, mektup, Aaron Sussman ve Ruth Goode, *The Magic of Walking* (New York: Simon and Schuster, 1967) içinde, 355.

Voltaire, Rousseau'ya mektup, 30 Ağustos 1755, Gavin de Beer, *Jean-Jacques Rousseau and His World* (New York: Putnam, 1972) içinde, 42.

Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, alıntılayan Ivan Illich, *H2O and the Waters of Forgetfulness* (Dallas: Dallas Institute of Humanities and Culture, 1985), 34 [*Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis, 1999].

Samuel Beckett, alıntılayan *The Nation*, 28 Temmuz–4 Ağustos, 1997, 30.

Effie Gray Ruskin, John Dixon Hunt, *The Wider Sea: A Life of John Ruskin* (Londra: Dent, 1982) içinde, 201.

Yuhanna 11:10 ve Mezmurlar 26:1–12, Kral James İncili.

Allan G. Grapard, "Flying Mountians and Walkers of Emptiness: Toward a Definition of Sacred Space in Japanese Religions," *History of Religion* 21, no. 3 (1982), 206.

The Three Pillars of Zen, ed. Philip Kapleau (Garden City, N. Y.: Anchor Press, 1980), 33–34.

Paul Shepard, *Nature and Madness* (San Francisco: Sierra Club Books, 1982), 161.

Thomas Merton, Nancy Louise Frey, *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago* (Berkeley: University of California Press,1998) içinde, 79.

Gloria Anzaldua, *Borderlands/La Frontera* (San Francisco: Aunt Lute Books, 1987), 3, 16.

Paul Klee, *Pedagogical Sketchbook*, 1925, alıntılayan *The Oxford Dictionary of Quotations*, (Oxford: Oxford University Press, 1979), 305.

Charles Baudelaire, "Le Soleil," *Baudelaire*, derleyen ve çeviren Francis Scarfe (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1964), 13.

Kirk Savage, "The Past in the Present," *Harvard Design Magazine*, Güz 1999, 19.

Pablo Neruda, "Walking Around," *The Vintage Anthology of Contemporary World Poetry* (New York: Vintage Books, 1966), 527.

II. BAHÇEDEN EL DEĞMEMİŞ DOĞAYA

Alexander Pope, "Epistle to Miss Blount," *The Norton Anthology of English Literature*, 1. cilt, 3. baskı. (New York: W. W. Norton,1974), 2174.

Maria Edgeworth, *Belinda* (Oxford: Oxford University Editions, 1994), 90.

Thomas Gray, yazım tarihi 1769, "Journal in the Lakes," *Collected Works of Gray in Prose and Verse*, 1. cilt, ed. Edmund Gosse (Londra: MacMillan and Co., 1902), 252.

E. P. Thompson, *Making History: Writings on History and Culture* (New York: New Press, 1995), 3.

Mary Shelley, *Frankenstein, Three Gothic Novels* (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1968) içinde, 360 [*Frankenstein Ya Da Modern Prometheus*, çev. Yiğit Yavuz, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2016].

Johann Wolfgang von Goethe, *The Sorrow of Young Werther*, yayıma hazırlayan ve çeviren Victor Lange (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1949) [*Genç Werther'in Acıları*, çev. Mahmure Kahraman, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2011]. "Bilmeyen kişi," 4; "Bulursam şayet öyle anlarda," 52; "Ossian Homeros'u aştı," 83; "Öğlenleyin yürümeye gittim", 91.

Hunter Davies, *William Wordsworth: A Biography* (New York: Atheneum, 1980), 213.

Benjamin Haydon, alıntılayan James Fenton, "A Lesson from Michelangelo," *New York Review of Books*, 1996.

Amos Bronson Alcott, alıntılayan Carlos Baker, *Emerson Among the Eccentrics* (New York: Viking, 1996), 305–6.

Henry David Thoreau, "A Walk to Wachusett," *The Natural History Essays* (Salt Lake City: Peregrine Smith Books, 1980), 48.

Bertrand Russell, *The Autobiography of Bertrand Russell* (New York: Bantam Books, 1978), 78–79.

E. M. Forster, *Howards End* (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1992), 181 [*Howards End*, çev. Hasan Fehmi Nemli, İstanbul: İletişim, 2012].

Elias Canetti, *Crowds and Power* (New York: Viking, 1963), 31 [*Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı, 2010].

Morris Marples, *Shank's Pony: A Study of Walking* (Londra: J. M. Dent and Sons, 1959), 190.

David Roberts, *Moments of Doubt: and Other Mountaineering Writings* (Seattle: Mountaineers, 1986), 186.

Hamish Brown, *Hamish's Mountain Walk: The First Traverse of All the Scottish Monroes in One Journey* (Londra: Victor Gollancz, 1978), 356–57. (Monroe İskoçya'da yaklaşık bin metrenin üstündeki zirvelere verilen addır.)

Gary Snyder, "Blue Mountains Constantly Walking," *The Practice of the Wild*, 113.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Nomadalogy*, çev. Brian Massumi (New York: Semiotexte, 1986), 36–37.

Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England* (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1987), 173 [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı, 2013].

Charles Dickens, *Bleak House* (New York: New American Library, 1964), 517 [*Kasvetli Ev*, çev. Aslı Biçen, İstanbul: Yapı Kredi, 2001].

III. SOKAKLARDAKİ HAYAT

J. B. Jackson, "The Stranger's Path," *Landscapes: Selected Essays of J. B. Jackson* (Boston: University of Massachusetts Press,1970) içinde, 102.

Horace Walpole, George Montagu'ya Vauxhall Bahçeleri'nde bir "ridotto"ya dair mektup, 11 Mayıs 1769, *Letters of Horace Walpole* (Londra: J. M. Dent, 1926) içinde, 92.

Patrick Delany, Carole Fabricant, *Swift's Landscape* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992) içinde.

Elena Poniatowska, "In the Street" (Mexico City'nin evsiz çocuklarına dair), *Doubletake*, Kış 1998, 118–19.

F. Bloch, *Types du Boulevard*, alıntılayan Margaret Cohen, *Profane Illumination: Walter Benjamin and the Paris of Surrealist Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1995), 84.

Victor Hugo, *Les Misérables*, çev. Charles E. Wilbour (New York: Modern Library, 1992), 506 [*Sefiller*, çev. Volkan Yalçıntoklu, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2015].

Jules ve Edmond Goncourt, 26 Ekim 1856, *The Goncourt Journals*, yayıma hazırlayan ve çeviren Lewis Galantiere (Doubleday, Doran, 1937), 38.

Andre Castelot, *The Turbulent City: Paris 1783–1871* (New York: Harper & Row, 1962), 186.

Richard Ellmann, *James Joyce* (New York: Oxford University Press, 1982), 518.

Victor Hugo, *Les Misérables*, 106–7.

Walter Benjamin, *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*, çev. Harry Zohn (Londra: Verso, 1973), 60.

Edgar Allan Poe, "The Murders in the Rue Morgue," *The Fall of the House of Usher and Other Tales* (New York: New American Library, 1966) içinde, 53 [*Bütün Hikâyeleri*, çev. Dost Körpe, İstanbul: İthaki, 2002].

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: HarperPerennial, 1969), 108 [*Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim, 2016].

Subcommandante Marcos, alıntılayan *Utne Reader,* Mayıs-Haziran 1998, 55.

Paul Monette, "The Politics of Silence," *The Writing Life* (New York: Random House, 1995) içinde, 210.

Martha Shelley, *Haggadah: A Celebration of Freedom* (San Francisco: Aunt Lute Books, 1997), 19.

Jan Goodwin: *Price of Honor: Muslim Women Lift the Veil of Silence on the Islamic World* (Boston: Little, Brown, 1994), 161.

Mary Wortley Montagu, Ağustos 1712, müstakbel kocasına mektup, *Letters of Mary Wortley Montagu* (Londra: J. M. Dent, tarihsiz), 32.

Süleyman'ın Şarkısı 7:1, Kral James İncili.

Londra'da gelip geçen birinden sokakta yürüyen birine, Richard Symanski, *The Immoral Landscape: Female Prostitution in Western Societies* (Toronto: Butterworths, 1981) içinde, 164.

Emily Post, *Etiquette* (1922 ed.), alıntılayan Edmund Wilson, "Books of Etiquette & Emily Post," *Classics and Commercials* (New York: Vintage, 1962) içinde, 378.

Harper's Bazaar, July 1997, 18.

Elizabeth Wilson, *The Sphinx in the City* (Berkeley: University of California Press, 1992), 16.

IV. YOLUN SONUNDAN SONRA

Nancy Louise Frey, *Pilgrim Stories,* 132.

Luz Benedict, Edna Ferber, *Giant* (Garden City, N. Y.: Doubleday, 1952) içinde, 153.

Norman Klein, *History of Forgetting* (Londra: Verso, 1997), 118.

Brett Pulley, *New York Times,* Pazar, 8 Kasım 1998, 3.

Mick LaSalle, *San Francisco Chronicle,* 5 Ocak 1999, E1.

Hannah Nyala, *Point Last Seen* (Boston: Beacon Press, 1997), 1–3.

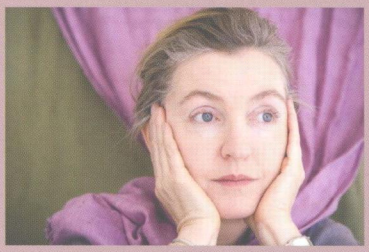
Paul Virilio, *Speed and Politics,* çev. Mark Polizzotti (New York: Semiotexte, 1986), 144 [*Hız ve Politika,* çev. Meltem Cansever, İstanbul: Metis, 1998].

Ivan Illich, *Whole Earth Review,* Yaz 1997.

Lee, "Bir Katolik Amerikalı Hacı", Nancy Louise Frey, *Pilgrim Stories* içinde, 74–75.

A. R. Ammons, "A Poem Is a Walk," *Epoch* 18, no. 1 (1968), 116.

Yoko Ono, "Map Piece," Yaz 1962. © 1962 Yoko Ono. *Searchlight: Consciousness at the Millennium* sergisinden, CCAC Institute, San Francisco, 1999.



Solnit yürüyor, ama metni uçuyor!
-Mike Davis, *Observer*

Bir kıyıdan diğerine yürüyorum, o yüzden Rebecca Solnit'in düşüncelerle dolu ve büyüleyici *Yol Aşkı*'nı bana esin vermesi için yanımda taşıyorum.
-*Yol Aşkı*'nı "yazın okunacak kitap" olarak seçen Stephanie Merritt, *Observer*

Filozoflar, edebiyatçılar, müzisyenler, sosyologlar ve evrim kuramcılarıyla kırlarda, bozkırlarda, ormanlarda geziniyor Rebecca Solnit. Koltuğunun altında Rousseau'dan Wordsworth'e, Benjamin ve Patti Smith'e uzanan devasa bir kütüphaneyle yürümeyi felsefeden, eğlenceye, politikadan, cinselliğe kadar hiçbir boşluk bırakmadan arşınlıyor. Yürümenin şehirleri ve şehirlerin yürümeyi nasıl değiştirdiğini, gitgide büyüyen araba sevdasıyla birlikte yürümeyi nasıl bir geleceğin beklediğini düşünüyor.

"Bir kişinin yaşamaya başladığını anlatmanın bir yolu da 'hayata adım attı' demektir; kişi hayatıyla ilgili önemli bir karar verdiyse 'kendisine yol seçmiş'tir, uzman olduysa, 'ayaklı ansiklopedi'dir. Eski Ahit, kendini Tanrı'ya emanet etme halini 'Tanrı'yla yürüdü' şeklinde tasvir eder. Yürüyenin tek başına, aktif olması ve bir yere kök salmaktan daha ziyade dünyadan gelip geçmesi insan olmanın anlamına dair güçlü bir imgedir. Yürüme metaforu, biz gerçekten yürüdüğümüzde tekrar hayat kazanır."



ENCORE

36 TL (KDV Dahil)

www.encorekitap.com

ISBN 978-605-9949-42-2